

MA 6 .1293

1870

1871

PVBLI
OVIDII NASONIS

OPERA OMNIA

EX RECENSIONE

PETRI BVRMANNI

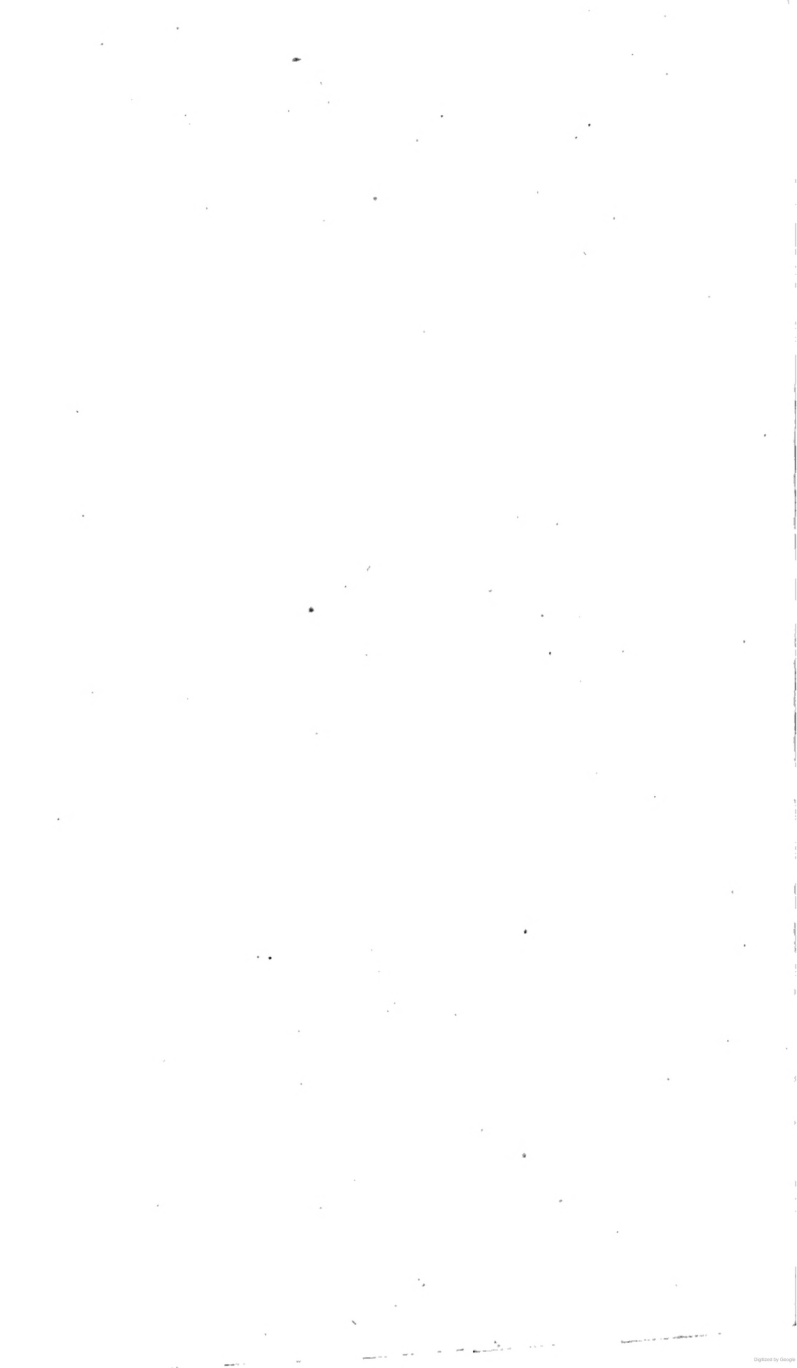
TOMVS QVINTVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS VIDVAE POMBA ET FILIORVM

ANNO MDCCCLXII

PRAEFATIO

GOTTL. ERDM. GIERIG.

Quum Ovidii Metamorphoses olim edidissem, operamque iis impensam non improbatam esse viris doctis vidissem ex eo, quod nuper editio illa typis esset repetenda, placuit similem curam Fastis eiusdem poëtae adhibere, cui carmini similitudinem quamdam cum illo altero intercedere constat. Neque operam talem supervacuam, opinor, reddidit priorum Editorum copia. Immo mirari licet, suavissimum hoc carmen, nec illiberale ad cognoscendum, neglectum propemodum esse ab iis, qui libellos veterum in scholis lectitandos separatim ediderunt. Neglectum certe iacuit in Germania inde a Taubnero usque ad ea tempora, quibus Lenzius in Encyclopaedia Scholastica partes quasdam eius repetiit, notisque illustravit: Krebsius autem primus fere exstitit, qui versionem eius vernaculam vulgaret. Postquam manum admovebam operi, cognovi quidem Gesenium, V. D. idem iam moliri, specimenque laboris sui proposuisse; nihilo tamen minus, quoniam rationem eius a mea nonnihil discrepare videbam, persistere in opere coepto placuit. De mea ratione pauca sunt, quae moneam.

PROOEMIUM

Quae causa impulerit Ovidium, ut ad Fastos Romanorum elegis exornandos adiiceret animum, equidem liquido dicere non ausim. Mitto Propertii (IV, 1, 69) verba, *Sacra diesque canam, et cognomina prisca locorum*, quibus excitatus praevenisse amicum nonnullis videtur. Memorabilior est sententia eorum, qui Callimachum putant ab eo esse expressum. Hunc enim constat carmine, cui *Αἰτίων* sive *Causarum* nomen inscriptum, rerum antiquissimarum, ad Deos et heroas pertinentium causas (*αἰτία ἀρχαίων ἡρώων καὶ μαχάρων*) explicuisse; cuius carminis fragmenta, sed brevissima, Bentleii curis collecta, in editione Callimachi Ernestina, tom. II, pag. 416-426, leguntur. Et ex his quidem fragmentis operis ratio minime cognoscitur; verum Anthologia Graeca, tom. IV, pag. 236, Epigramma habet, unde poëtam usum esse hoc figmento videmus, ut in somnis se diceret in Heliconā abreptum, quae quaereret, ex ipsis Musis accepisse. Et sane, etiam Ovidius in Fastorum opere *Causas* multarum rerum, non Romanarum tantum, exponit, quin et Deos sibi Mu-

sasque fingit apparuisse, ut, quae abdita laterent, sibi aperirent. Etiam hoc certum est, Callimachi carmen satis notum fuisse Romanis, laudatumque a Varrone, Martiali, Plutarcho, Servio aliisque. Ruhnkenius denique locum ex Trist. V, 5, 33 sqq., notavit, quem ex ipsis illis Callimachi *Αἰτίαις* expressum esse iudicat. Concedamus igitur, quod et recentissimi Fastorum Interpretes, Lenzius, Krebsius, Gesenius, amplexi sunt, quodque etiam Jacobs in Animadv. ad Anthol. Graec. vol. III, P. II, pag. 161, tuetur, Callimachi carmen obversatum esse Ovidii ingenio, quum suum opus moliretur. Aliud tamen est, causas rerum ab heroibus gestarum, non constat quo ordine, canere; aliud, Kalendarium Romanum carmine persequi, causasque reddere eorum omnium, quae ad dies singulos paucis literis notata erant (*). Exemplum eius Argumentis librorum subiecimus, id quidem, quod e pluribus, quae exstant, etiam Mitscherlichius elegit. Formam eius fuisse videmus talem, ut non nisi ingenium multarum rerum scientia inundatum, atque tenuissimis etiam rebus exornandis idoneum, ad se tractandum invitare posset.

In examinandis carminibus inventio rerum ac dispositio primum spectari solet; atque his ingenium poëtae vel maxime aestimatur. Verum Ovi-

(*) De *Fastis* Romanorum, tam *Kalendaribus* quam *Historicis*, pauca diximus ad I, 1 et 7. Plura de iis disputat *Gesenius* in *Symbolis* *Observat. ad Ovidii Fastos*. Nonnulla etiam praemisit *Lenzius* notis ad loca selecta *Fastorum* in *Eucycl. Schol.*

dio inde laus debetur prope nulla; etenim Fasti docebant ipsi, et quas res, et quo ordine singulas tractaret. Illae vero ad haec ferme capita revocari possunt: ad descriptionem anni^o Romani, numerum, ordinem et nomina mensium, discriminaque dierum; ad coelestia nonnulla, ortum et occasum siderum, initia vicissitudinum annuarum, solisque per signa Zodiaci decursum; ad dedicationem templorum; ad festorum et ludorum vel rationem, vel originem; ad res denique memorabiles, vel ab antiquis Romanis, vel ab Augusto, Tiberio Germanicoque gestis. His Ovidius praeter necessitatem siderum multorum originem addidit. Insigne igitur hoc opus et uberrimum dixeris a rerum ad cognoscendum minime illiberalium copia. In istis autem omnibus non licebat poëtae, quae vellet, fingere, sed ea lege tenebatur, ut quae notata essent ab aliis, aut tradita, ea fideliter repeteret; et, si traditiones sententiaeque inter se dissiderent, aut eam exciperet, quae ipsi videretur proxime ad verum accedere, aut plures lectori diiudicandas proponeret. Atque hunc cursum per totum carmen tenuit. Ortum et occasum siderum notasse videtur e Kalendario quodam, adhibito etiam Astronomi cuiusdam Graeci libro; originem siderum hausit ex mythologis, quos in Metamorphosesin secutus erat; reliqua petiit non ex Annalibus tantum, quamquam eos solos bis nominat, sed e plurimis illis monumentis librisque, quibus res Romanorum enarratae atque illustratae

erant. Multi enim, in quibus Varro prae caeteris memorabilis, in rituum Romanorum origines diligenter inquisiverunt; unde et serius Plutarchus *Quaestiones suas Romanas*, aut *Κεφαλαίων καταγραφὴν* excerpsit, quibus et ipsis in Romuli Vita nomen *Αἰτίων Ρωμαϊκῶν* tribuit. Quin Butas quidam carmine elegiaco et ipse hoc argumentum tractavit, cecinitque *Αἰτίας μυθώδεις περὶ τῶν Ρωμαϊκῶν*, e quibus Plutarchus, in Rom. 20, distichon laudat. Sed non constat, quo tempore Butas ille vixerit.

Rerum porro istarum acervum ita tractavit Ovidius, ut insignem illam ingenii vim, egregium illud ingenii flumen, quod per totum *Metamorphoseon* opus spectandum et admirandum proposuit, plurimis locis desideres. Mirificus ibi est in rebus, quas traditas acceperat, explicandis et exorandis: in Fastorum autem carmine multa tenuiter tractata, multa breviter relata, multa ex aliis scriptoribus repetita videmus. Neque aliter per rerum illarum naturam fieri poterat, quum saepe Grammatici partes agendaessent, quas ille minime fastidivit; immo diserte id egit, ut docendo et explicando prodesset tam aequalibus, quam posteris vetustatis cognoscendae cupidis. Non tamen, quum haec dico, sua laude poetica hoc carmen fraudare volo. Quod contra ita decurrit, ut mentem tuam alliciat, allectam suaviter teneat. In illecebris, quas eum in usum adhibuit, primum posuerim *interventum Deorum*. Sic in principio statim operis *Ianus* adest, omnemque mythologiam

suam, implicitam illam sane, longiore illo cum vate sermone 89-286, expedit. Procedente libro illo, vers. 695, *Musa* intervenit atque Sementivae originem indicat. Lib. III, 170, *Mars* eloquitur, quae sint Matronalia; vers. 260, *Egeria* Nympha, cur Salii Martis arma ferant, enarrat. Lib. IV init. *Venus* adest, poëtamque myrto tactum numine suo implet; vers. 191, *Magna Mater* unam ex *Musis* excitat, quae eundem instruat; vs. 723, *Pales* adjuvat Palilia canentem; V, 191, *Flora* ipsa facundissime omnia, quae ad ipsam pertinebant, refert; VI, 251, *Vesta* nonnulla suppeditat de sacris suis; vers. 655, *Minerva* discessum tibicinum narrat et redditum. Sed in primis memorabilia sunt duo ex hoc genere loca; V init. ubi tres *Musae*, et VI init. ubi *Iuno*, *Hebe* et *Concordia* sententias dicunt de nominibus Maii et Iunii; quibus locis disquisitio grammatica, eaque admodum tenuis, dramatis suavissimi formam induit. In reliquis illis figmentis non multum quidem ingenii elucet; namque Dii vel respondent interrogati ad singula, vel continua utuntur oratione; tamen vel sic non male variatur et animatur carmen. Varietatis causa et homines vates induxit, sacerdotem, hospitem et matronam, a quibus se nonnulla accepisse fingeret. In rebus vel gestis, vel ut gestis referendis ubique se ut poëtam ostendit, verbis delectis, figuris, sentiis insertis, notationibus variis, oratiunculis fictis. Non enim ut historicus II, 195 seqq., interitum Fabiorum in

bello Veientino narrat; non II, 394 sqq., negotium eorum, qui Romulum et Remum in Tiberi mergendos ferebant; non II, 685-852, Tarquinii Superbi, Sextique filii facinora; non III, 259-398, delapsum peltae e coelo; non 523-685, Annae discessum a sorore et adventum in Italia; non IV, 249-348, curam Romanorum in arcessenda Magna Matre Deum. Tam illa, quam plura alia loca poëticis luminibus distincta vides. Et quoniam in illis historiae fides impetum ingenii coërcebat, idcirco etiam ea admiscuit, in quibus ingenio suo atque phantasiae posset indulgere, ut III, 459-516, Thesei et Ariadnes fabulam, quam in Metamorphosesin breviter attigerat; IV, 417-620, Proserpinae raptum Cereris errores. Adde ludicra illa I, 393, de Sileni asello Priapique libidine, quae cum varietate quadam repetita sunt lib. VI; tum II, 305, de Omphale et Hercule; III, 741, de Sileno mel repiciente: in quibus eandem, quam in altero illo opere, et phantasiam et petulantiam observabis. Insignis est locus, ingenioque poëtico dignus III, 11-54, de Rhea Silvia; suavissima reperitur, V 191-330, Florae narratio. Quid? quod et tenuissimis rebus, quae ad numerum et ordinem mensium, ad discrimen dierum, ad etyma vocabulorum pertinent, genealogiae Dardani, Pleiadum nominibus, catalogo Graecorum, qui in Italiam pervenerunt, aliquid tamen gratiae addidit, ut libenter cognoscantur. Illis multa interposuit, quae lectorem impense tenent, veris descriptionem, lau-

des primorum Astronomorum, locum egregium de Veneris potentia, hymnos, preces ad Cererem et Terram, ad Palen, ad Robiginem, et mercatorum ad Mercurium, notationes morum priscis et recentioribus temporibus, Augusti laudes et cum Romulo comparisonem. Sedulo elaboravit, ut rebus tractandis variam formam daret, ut plurima animaret, atque doctrinae suae copiis exornaret. Ac varietatem quidem haud scio an in vinculis quoque admireris, quibus singulorum dierum seriem connectit. Rerum igitur innumerarum copiam, quas nosse et Romanorum olim intererat, et hodie nostra interest, perspicue atque iucunde retulit, neque neglexit Augustum, omnemque domum Caesaream pie venerari.

In hoc carmine componendo *Elegos* adhibuit, quibus antea in amoribus canendis usus erat. Quam audaciam excusat libro II initio, et multo magis vers. 125, ubi honores Augusti celebrat, eamque tangit etiam VI, 21. An Callimachus in causis suis eodem carminis genere usus sit, in eo viri docti non consentiunt; affirmant enim Salmasius ad Solin. pag. 601, et Hemsterhusius in Ed. Ern. ad fragm. 19, quos Lenzius sequitur; negant Valckenarius ad Callimachi fragm. pag. 10, et Ernesti. Ac Lenzius quidem etiam observat, Propertium quoque carmina quaedam argumenti historici elegis concinnasse.

Quum Ovidius hos sex Fastorum libros Augusto sacratos absolvisset, A. V. 762, aetatis 52, pa-

tria pulsus est; Trist. II, 532-549. Sed in exsilio eos recognovit, atque nonnulla, quae serius gesta erant, inseruit; nam et de exsilio suo queritur, et Germanici de Cheruscis atque Cattis triumphum, qui in A. V. 770 incidit, memorat. Opus sic auctum, atque, quum Augustus interea exstinctus esset, Caesari Germanico dedicatum, eodem illo haud dubie anno vulgavit. Paulo post ipse mortuus est, neque adeo reliquos menses, quos se et ipsos cantaturum esse, II, 57, promiserat, addere potuit. Vid. Masson. in Vita Ovidii, ad A. V. 759, 762, 770.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM

LIBRI SEX

AMICE LECTOR

KALENDARIVM, quod vides, quum in vetustis membranis reperissem, quamvis mendosum foedeque depravatum nullis partibus et ab homine huius argumenti non satis perito confectum, quia tamen Fastis Nasonianis attexitur plerumque in codicibus antiquis, nos quoque illud in editione hac nostra nequaquam duximus omittendum, adornaturi et ipsi aliquando Fastos, qui Nasonianis accuratius respondeant. Vale. (HEINS.)

KALENDARIVM

IANVARIVS

- A Kal. Ianuarii. Iani festum, Iunonis, Iovis et Aesculapii.
b iv No.
c iii No. Cancer occidit cosmice.
d ii No.
e Nonis. Lyra oritur.
f viii Id.
g vii Id.
A vi Id. Festa Iani, Agonalia. Delphin oritur.
b v Id. Medietas hyemis.
c iv Id.
d iii Id. Festa Carmentis et Iuturnae.
e ii Id.
f Idibus. Festum Iovis. Redditae sunt provinciae populo Romano.
g xix Kal. Februarii. Caesar *Augustus* vocatur.
A xviii Kal. Sacrificium Carmentis. Festum Porrimae et Postvertae.
b xvii Kal. Festum Concordiae.
c xvi Kal.
d xv Kal. Sol in aquario.
e xiv Kal.
f xiii Kal.
g xii Kal.
A xi Kal.
b x Kal.
c ix Kal. Lyra occidit.
d viii Kal. Pectus Leonis occulitur.
e vii Kal.
f vi Kal. Festum Castoris et Pollucis.
g v Kal.
A iv Kal.

b	III	Kal. Festum Pacis.
c	II	Kal.

FEBRVARIVS

d	Kal. Febr.	Templum factum est Carmenti. Celebratur Asylum.
e	IV	No. Lyra penitus occidit.
f	III	No. Occidit Delphin.
g	II	No.
A	Nonis.	Augustus dictus est Pater patriae. Aquarius vadit ad occasum.
b	VIII	Id.
c	VII	Id. (Primus dies Feralium).
d	VI	Id.
e	V	Id. Ver incipit.
f	IV	Id. Initium Veris.
g	III	Id. Bootes oritur, et est festum Fauni.
A	II	Id.
b	Idibus.	Festum Iovis et Fauni. Nefastus dies Fabiorum.
c	XVI	Kal. Martii. Anguis, Corvus, Crater oriuntur.
d	XV	Kal. Sol intrat in Pisces. Iterum Fauni.
e	XIV	Kal.
f	XIII	Kal. Festum Quirini. Festum Stultorum et Fornacis.
g	XII	Kal. Feralia.
A	XI	Kal. Caristia virorum.
b	X	Kal. Termini.
c	IX	Kal.
d	VIII	Kal. Fuga Tarquinii Superbi. Veris initium.
e	VII	Kal.
f	VI	Kal.
g	V	Kal.
A	IV	Kal.
b	III	Kal. Equiria in campo Martio.
c	II	Kal.

MARTIVS

d	Kal. Martii.	Festum Martis et Iunonis. Ancilia feruntur. Non est bonum nubere.
e	VI	No.
f	V	No. Alter piscium conditur. Oritur vindemitor.
g	IV	No. Bootes citius, vindemitor tardius occidunt cosmice.

- A III No. Festum Vestae. Cathedra Iulii.
 b II No. Festum Veiovis. Pegasus oritur heliace.
 c Nonis.
 d VIII Id. Corona Ariadnes oritur.
 e VII Id.
 f VI Id.
 g V Id.
 A IV Id.
 b III Id.
 c II Id. Altera Equiria sunt iuxta Tyberim.
 d Idibus. Festum Annae Perennae. Iulius Caesar occisus in Capitolio.
 e XVII Kal. Aprilis. Scorpius oritur.
 f XVI Kal. Milvius oritur. Festum Bacchi. Vilis anicula hederis coronata
 vendit populo libatum. Melle Libero patri sacrificatur.
 Libera toga datur. Milvus oritur chronice. Festum est
 Ledaeorum qui fuerunt Argivi, vel Larium.
 g XV Kal.
 A XIV Kal. Quinquatria Palladis captae.
 b XIII Kal.
 c XII Kal.
 d XI Kal. Sol in Arietem.
 e X Kal. Vltimus dies quinquatruum.
 f IX Kal.
 g VIII Kal. Aequinoctium vernale.
 A VII Kal.
 b VI Kal.
 c V Kal. Festum Iani, Concordiae, Pacis, et Salutis.
 d IV Kal.
 e III Kal.
 f II Kal. Festa Lunae habentis templum in Aventino monte.

APRILIS

- g Kal. Aprilis. Festum Veneris et Virilis Fortunae. Scorpius occidit.
 A IV No. Pleiades oriuntur.
 b III No. Meretrices lavantur sub myrtho. Fors Fortuna Virilis. Scorpius occidit cosmice.
 c II No. Hebae et Matri Deorum Megalenses ludi fiunt.
 d Nonis. Festum publicae Fortunae.
 e VIII Id. Orion occidit chronice.
 f VII Id. Festum Cerealiu ludorum. Libra occidit cosmice. Iuba victus est a Iulio Caesare.

OVID. *Op. Tom. V*

B

g	vi	Id.
A	v	Id.
b	iv	Id.
c	iii	Id.
d	ii	Id.
e		Idibus. Festum Iovis Victoris. Templum - Libertatis.
f	xviii	Kal. Maii. Dies grandinosa. Augustus Caesar vicit Mutinenses.
g	xvii	Kal. Forda litatur Telluri.
A	xvi	Kal. Triumphus Augusti. Hyades occidunt heliace.
b	xv	Kal. Sol in Taurum.
c	xiv	Kal. Equiria. Combustio vulpinum.
d	xiii	Kal. Festa Palis. Roma condita.
e	xii	Kal. Festa Veneris Vinalia.
f	xi	Kal.
g	x	Kal.
A	ix	Kal.
b	viii	Kal.
c	vii	Kal.
d	vi	Kal. Festum Rubiginis. Aries oritur heliace. Prothius oritur cosmice, occidit heliace. Tempora Veris prima finita sunt.
e	v	Kal.
f	iv	Kal. Festum Florae et Vestae,
g	iii	Kal.
A	ii	Kal.

MAIVS

b		Kal. Maii. Amalthea capra oritur cosmice. Ara Laribus posita.
c	vi	No. Flat ventus Argestes. Hyades oriuntur cosmice. Finis Florilium.
d	v	No. Panthera Chironis oritur chronice.
e	iv	No.
f	iii	No. Stellificatio Lyrae. Sagittarius oritur.
g	ii	No. Scorpius apparet in parte media.
A		Nonis.
b	viii	Id. Lemuria celebrantur. Non est bonum nubere.
c	vii	Id. Orion occidit chronice.
d	vi	Id. Festum Martis Bisultoris.
e	v	Id.
f	iv	Id.
g	iii	Id.

- A 15 Id. Pleiades oriuntur heliace. Aestas incipit.
 b Idibus. Ora tauri oriuntur heliace. Scirpea simulacra mittantur in Tiberim. Festum est Mercurii.
 c xvii Kal. Iunii.
 d xvi Kal.
 e xv Kal. Sol it in Geminos. Agonia Iunii fiunt.
 f xiv Kal. Canis Orionis exit.
 g xiii Kal. Lustra Vulcani fiunt.
 A xii Kal.
 b xi Kal.
 c x Kal. Mos sacrorum pro fuga Tarquinii faciendorum, non modo inest fuga Tarquinii: inest viii Kal. Mart.
 d ix Kal. Festum Publicae Fortunae.
 e viii Kal. Rostrum aquilae oritur chronice.
 f vii Kal. Bootes occidit heliace.
 g vi Kal. Hyas occidit heliace, oriens cosmice.
 A v Kal.
 b iv Kal.
 c iii Kal.
 d ii Kal.

IVNIVS

- e Kal. Iunii. Festa Carnae, Iunonis Monetae, Martis et Tempestatis. Aquila oritur chronice.
 f iv No. Hyades oriuntur heliace.
 g iii No. Bellonae Festum.
 A ii No. Dedicatio templi Herculis.
 b Nonis. Festum Trinomii Dei Fidei Sancti Semipatris. Malum est nubere ante Idus.
 c viii Id.
 d vii Id. Tergum ursae occidit heliace, et regis Lycaonis. Lycaonida fiunt, ludi Tyberis.
 e vi Id. Datum est templum Menti. Festum est Vestae. Asinus coronatur. Ara Priapi. Priori Palladium liberatur ab igni Gallico. Mors Crassi et suorum.
 f v Id. Delphin oritur chronice.
 g iv Id. Matralia fiunt. Rutilius et Didius occiduntur. Templum Fortunae Servius, Concordiae Livia dedicavit.
 A iii Id.
 b ii Id.

- c Idibus. Iovi invicto datum est templum. Minora quinquatria Palladis sunt.
- d xviii Kal. Iulii.
- e xvii Kal. Dione orta est heliace in fronte Tauri.
- f xvi Kal. Flat Zephyrus prosper navigantibus.
- g xv Kal. Sol in Cancrum. Pallas colitur in Aventina arce.
- A xiv Kal. Secundus ventus. Orion oritur heliace.
- b xiii Kal. Delphin oritur chronice. Sol in Cancrum. Volsci et Aequi vincuntur.
- c xii Kal. Templum datum est Summano Iovi.
- d xi Kal. Aesculapius, qui et dicitur Ophiuchus et Serpentarius, chronice oritur.
- e x Kal.
- f ix Kal. Victus est Flaminius.
- g viii Kal. Syphax vincitur. Hasdrubal occiditur. Festum fortis Fortunae. Solstitium.
- A vii Kal. Festum Larium et Iovis Statoris.
- b vi Kal. Orion apparet a Zona inferius. Solstitium.
- c v Kal. Laurum.
- d iv Kal. Templum Quirino factum.
- e iii Kal.
- f ii Kal. Festum Pieridum.

IVLIVS

- g Kal. Iulii. Hoc die apud Romanos fiebant migrationes ex aedibus in alienas aedes, ut hoc tempore in festo D. Michaëlis: id quod ex Cicer., Suetonio, et Mart. colligunt docti.
- A vi No.
- b v No.
- c iv No.
- d iii No.
- e ii No. Capitol. incensum tempore Syllae.
- f Nonis. Romulus non appar. Lamp. in Com. Plut.,
- g viii Id. Caprotinae, Iuno Caprot. Ancillar. Fest.,
- A vii Id. Macr. Plut. Ovid. Varro.
- b vi Id.
- c v Id. Ludi Apollinares, T. Liv. vet. Kal. Var. Livius alio loco tertio Non. ait.
- d iv Id. Iul. Caes. natalis. Vnde mensis. Macr.
- e iii Id. Anton. Consule legem ferente.
- f ii Id. Macr. Fortunae Muliebrae dedic. Dion. Liv.

- g Idibus. *Castoris, et Poll. Equites Rom. ab aede Honoris in equis in Capit.*
- A xvii Kal. Augusti. Plin. vet. kal. Dion.
- b xvi Kal. *Alliensis dies atra* Sera. Plin. Tac. xvii. Kal. Plut. xvi Kal. in Camillo.
- c xv Kal.
- d xiv Kal.,
- e xiii Kal.
- f xii Kal. *Mundi natalis.* Solinus ex Aegyptiorum sacerd. sentent.,
- g xi Kal.
- A x Kal.
- b ix Kal.
- c viii Kal. Hoc mense rutilae canes caniculae sacrificabantur. Vide Festum.
- d vii Kal.
- e vi Kal.
- f v Kal. *Neptunalia* etiam hoc mense. Vet. Kal. et Varro.
- g iv Kal.
- A iii Kal.
- b ii Kal.,

AVGVSTVS

- c Kal. Aug. *Spei* ad forum olitorium. Vet. Kal. Consecratio templi Martis. Dion. in histor. Boëdromia celebritas hoc mense agebatur, unde et mensis dictus Apollo etiam Boëdromius vocatus Plut. Paus. Harpocr. alii. Xerxes victus. Plut.
- d iv No. *Feriae*, quod Caes. Hisp. citeriorem vicit. Vet. Kal.
- e iii No.
- f ii No.
- g Nonis. *Saluti* in colle Quirin. Vet. Kal. Et *Spei*.
- A viii Id.
- b vii Id.
- c vi Id. *Solis indigetis* in colle Quir. Vet. Kal.
- d v Id.
- e iv Id. *Arae Opis, et Cereris in vico Iugario.* Vet. Kal.
- f iii Id. Herculi magno custodi in Circo.
- g ii Id. *Flam.* Vet. Kal.
- A Idibus. *Dianae sacra* Martial. Currebant in nemus Aricinum. Item *natalis Augusti*, Porph. *Dies Festus servorum et ancillarum.* Plut. Et *Vertunno* in Loreto maiore. V. K.
- b xix Kal. Septembris.
- c xviii Kal.

- d xvii Kal.
- e xvi Kal. *Portunalia ad Pontem*. Aemil. Vet. K. et Var. Iano ad theat. Marcelli. Vet. Kal.
- f xv Kal. *Consualia*. Plut. in Numa. Vel seq. die. Sabinarum raptus.
- g xiv Kal. *Augusti mors*. Dion. hist. Suet.
- A xiii Kal. *Vinalia secunda*. Plin.
- b xii Kal. *Vinalia rustica*. Varro, Festus, vero xiv Kal. idem et vet. Kal. Mysteria magna. Plut., et Liber pater ex urbe in Eleusinem transfercebatur.
- c xi Kal.
- d x Kal. *Volcanalia*, in Circo Flam. Vet.
- e ix Kal.
- f viii Kal. *Opiconsivae* in Capitolio. Vet. Kal. Varro.
- g vii Kal.
- A vi Kal. *Volturnulia*. Vet. Kal. Varr. cuius feriae mense octob. *Volturnulia*.
- b v Kal. Harpocratis Festum hoc mense fiebat ab Aegyptiis. Plut.
- c iv Kal. *Volcanalia*. Festus.
- d iii Kal. Mundus Cereris patet.
- e ii Kal. *Nat. C. Caes. Germanici*. Vet. Kal.

SEPTEMBER

- f Kal. Sept. *Volcani tutela septemb. V. K. Maemactes* Iupiter, et inde mensis. Harpocr. et alii.
- g iv No. *Augusti victoria navalis* ex M.
- A iii No. Ant. et Cleop. Dion.
- b ii No.
- c Nonis.
- d viii Id.
- e vii Id.
- f vi Id. Hierosolyma a Tito Vesp. capta. Iosephus.
- g v Id.
- A iv Id.
- b iii Id.
- c ii Id.
- d Idibus. *Praetor Max. clavum pangit*. T. Liv.
- e xviii Kal. Oct. Et Capitolii dedic. ab Horat. Plut. T. Liv. Iovi. Vet. Kal.
- f xvii Kal. *Ludi*. Vet. K. qui *Romani*, et *Magni* Asc. Paed.
- g xvi Kal. *Ludi*. Vet. K. Parentatio eorum, qui contra Persas pugnando occubuerunt. Plut.
- A xv Kal. *Ludi*. Vet. Kal.

b	xiv	Kal. <i>Ludi</i> . Vet. Kal.
c	xiii	Kal. <i>Thoth.</i> , id est, Mercurio Aegyptii sacrificant. <i>Plut.</i>
d	xii	Kal. <i>Romuli Natalis</i> . <i>Plut.</i>
e	xi	Kal.
f	x	Kal.
g	ix	Kal. <i>Natalis Augusti</i> . <i>Dion. hist. Suet.</i>
A	viii	Kal.
b	vii	Kal. <i>Veneri</i> . Vet. Kal.
c	vi	Kal.
d	v	Kal.
e	iv	Kal.
f	iii	Kal.
g	ii	Kal. <i>Eputum Minervae</i> . Vet. Kal. <i>Meditrinalia</i> hoc mense celebrantur, et <i>Metrina</i> Dea, quo die primum mustum bibebant. <i>Fest. Var.</i>

OCTOBER

A	Kal. Octob.	<i>Martis tutela</i> Oct. Vet. Kal. <i>Pyanepsia</i> hoc mense celebrantur.
b	vi	No.
c	v	No.
d	iv	No. <i>Mundus Cereris pater</i> . <i>Fest.</i>
e	iii	No.
f	ii	No.
g	Nonis.	
A	viii	Id. <i>Panopsia</i> Apollini, imo <i>Tyanepsia</i> .
b	vii	Id. <i>Eresione</i> plectitur.
c	vi	Id. <i>Oschophoria</i> , id est <i>Ramalia</i> celebrabantur. <i>Plut. Suid. Comment. in Nicand.</i>
d	v	Id.
e	iv	Id.
f	iii	Id.
g	ii	Id.
A	Idibus.	<i>Mercatores</i> . <i>Mercurio Virgilii natalis</i> . <i>Martial.</i> october equus Marti immolatur. <i>Fest. Plut.</i>
b	xvii	Kal. Nov.
c	xvi	Kal.
d	xv	Kal.
e	xiv	Kal.
f	xiii	Kal.
g	xii	Kal.
A	xi	Kal. <i>Chalcea</i> Minervae solennitas, vel ut <i>Phanodemus</i> ait, <i>Vulcani</i> . <i>Hyperides</i> . <i>Harpocr.</i>

b	x	Kal.
c	ix	Kal.
d	viii	Kal.
e	vii	Kal.
f	vi	Kal.
g	v	Kal. <i>Mysteria minora hoc mense agebantur. Plutarch. Galenus.</i>
A	iv	Kal. <i>Sacrum hoc mense Libero fiebat. Vet. Kal. Et Vertumni feriae. Varr.</i>
b	iii	Kal.
c	ii	Kal.

NOVEMBER

d	Kal. Nov.	Hoc mense Iovis epulum celebrabatur Vet. Kal. Anthesteria hoc mense agebantur, quae et Bacchanalia Theoph. Suid. Harp.
e	ix	No.
f	viii	No.
g	vii	No.
A	Nonis.	
b	viii	Id.
c	vii	Id. <i>Mundum patere Fest.</i>
d	vi	Id.
e	v	Id.
f	iv	Id. <i>Limna Bacco. Thucyd.</i>
g	iii	Id. <i>Maria clauduntur. Veget. alii, usque in vi id. mart.</i>
A	ii	Id. <i>Choës Suid.</i>
b	Idibus.	<i>Pithoëgia.</i>
c	xviii	Kal. Dec. <i>Chytra. Alii in Lenaeone mense constituunt. Conf. in Hesiod. Harpocr.</i>
d	xvii	Kal. <i>Ludi plebei per hos dies. Suet.</i>
e	xvi	Kal.
f	xv	Kal.
g	xiv	Kal.
A	xiii	Kal.
b	xii	Kal.
c	xi	Kal.
d	x	Kal.
e	ix	Kal.
f	viii	Kal. <i>Bruma, quae et Brumalia festum.</i>
g	vii	Kal. <i>Romanor. Constant. in re rust.</i>
A	vi	Kal.
b	v	Kal. <i>Hic mensis fuit in tutela Dianae. Vet. kal. et inferiae fiebant Gallis defossis, et Graecis in foro Boario.</i>

- c iv Kal.
d iii Kal.
e ii Kal. Plut.

DECEMBER

- f Kal. Decemb. *Fortunae muliebris festum*, quoniam hoc die bellum sublatum.
Postea translatum prid. non quintil. Dionys. Halic. in viii.

- g iv No.
A iii No.
b ii No. Posidonia a certamine Pallad. et Neptuni.
c Nonis. *Faunalia*. Porphy.
d viii Id.
e vii Id.
f vi Id.
g v Id.
A iv Id.
b iii Id. Alcyonii dies.
c ii Id.
d Idibus.
e xix Kal. Ian. *Brumalia festum* hoc mense, et *Ambrosia*. Procul. in Hesiod.
f xviii Kal.
g xvii Kal.
A xvi Kal. *Saturnalia* incipiunt, et per tres dies durant: quibus adduntur *Sigillaria*, quae septem dies complet. Macr.
b xv Kal.
c xiv Kal. *Opalia*, et *Saturnalia*. Macr. Varr.
d xiii Kal.
e xii Kal. *Angeronalia* Angeronae deae. Macr. Herculi, et Cereri de mulso. Macr.
f xi Kal. *Feriae Larib. dicatae*. Macr. *Compitalia*. *Ludi Laribus*. Plin.
g x Kal. *Feriae Iovis Larentinalia*, vel *Laurentinalia*. Plut. Varr. Ovid.
A ix Kal. *Iuvenalis dies* viii. Saturn. additus. Suet. unde et *Iuvenalis ludi*.
b viii Kal.
c vii Kal.
d vi Kal.
e v Kal.
f iv Kal.
g iii Kal. December *Saturno sacer*. Macr. *Tutela* vero *Vestae* kal.
A ii Kal.

Quem ortum occasumve siderum astronomi *heliacum*, quem *cosmicum*, quem *acronychium* dicant, admonitum est ad lib. I, vs. 295.

LIBRI PRIMI

ARGUMENTVM

Argumenti expositio et dedicatio, 1-26. Digestio anni per Romulum et Numa, 27-44. Di-crimen dierum, 45-62. Kal. Ian. invocatio Iani et bona vota, 63-74. Consules munus ineunt, comitante populo, 75-88. Iani mythologia. Interrogatus apparet Ovidio cum insignibus, 89-99, et ipse res suas explicat, ac primum quidem originem suam atque figuram, 100-114, tum officia et inde orta nomina, 115-132, causam quoque figurae, 133-144. Hinc expedit nonnulla, quae ad Kalendas Ian. pertinent, cur novus annus media bruma, non vere incipiat, 145-164; cur eo die causae forenses agantur, 165-170; cur sibi primo sacra fiant, 171-174; cur laeta verba dicantur, 175-182; cur munuscula dentur, 183-226; cur nummi antiqui navem habeant et formam bifrontem, 227-254; cur ipse in uno templo statuam habeat, 255-277; cur tempore belli reseretur ipsius templum, 278-288. Hinc, misso Iano, poëta incipit e Fastis haurire. Dedicatio duorum templorum, Aesculapii et Iovis, 289-294. De exortu et occasu siderum dicturus, laudes astronomorum praemittit, 295-310. Occasus Cancri et Lyrae, 311-316. Agonalium nomen et ratio, 317-334. Digressio ad nomina victimae et hostiae, ad sacra prisca et initia victimarum caesarum; quibus Aristaei fabula intexta, 335-456. Delphini ortus, 457-458. Media hiems, 459, 460. Carmentalia, ubi multa de Carmenta, Evandro, Herculis adventu et Caci nece, 461-586. Sacra Iovis, 587, 588. Octavianus Augusti nomine ornatus, cuius nominis vis exponitur, 589-616. Iterum Carmentalia, quibus Porrima et Postverta placantur, 617-636. Concordiae templum a Tiberio restitutum, in quo et Liviae quaedam opera, 637-650. Sol ingreditur Aquarium; Lyra occidit, item Leo, 651-656. Sacra Sementiva, requies, festa, preces rusticorum, pacis salus, 657-704. Castoris et Pollucis templum a Tiberio dedicatum, 705-708. Pacis ara excitata; vota pro pace et domo Caesarea, 709-724.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM

LIBER PRIMVS

Tempora cum causis Latium digesta per annum,
Lapsaque sub terras, ortaue signa, canam.
EXCIPE pacato, Caesar Germanice, vultu
Hoc opus; et timidæ dirige navis iter:

1-2. *Argumentum.* Partes in quas annus apud Romanos divisus, cum causis illius divisionis, atque siderum et ortus et occasus canam. Sic *fastos* circumloquitur. *Fastorum* enim *libri*, interprete Festo, appellantur, in quibus totius anni fit descriptio. In iis ordo et discrimina dierum, feriae, templorum dedicationes, res P. R. maxime memorabiles verbo notatae, post etiam Caesarum tituli et honores additi. Recte causas memorabilium dierum diserte memorat; in iis enim maxima versatur carminis pars, et inde plurimus eius ornatus. — *Digesta*, disposita, ordinata. Ipse mox vs. 27, *Tempora quum digereret conditor urbis. Sidera labuntur in coelo*, dum procedunt; Virg. Georg. I, 6, *labentem coelo ducitis annum*; Lucr. I, 2, *coeli subter labentia signa*. Vbi occidunt, *labuntur sub terras*; quemadmodum et hiemem cedentem sol pulsam agit *sub terras*, Virgil. Georg. IV, 51. Parum interest, utrum

canam legas, an cum MSS. nonnullis *cano*. Posteriorius Heinsius et Burmannus exemplis confirmant; illud comprobant Virgil. Georg. II, 2; III, 1; IV, 5; Hor. I, Od. 10, 5, et multa alia loca.

3-26. *Dedicatio*, cui etiam de *argumento* carminis plura innexa. *Germanico* carmen dedicavit, tam principi plurimis insignibusque virtutibus ornato, quam poetae egregio. Suetonius Calig. 1-4; Tacitus Ann. II, 73; Dio lib. LVII. Sed in hac dedicatione confundit diversa, Germanicumque spectat, mox ut fautorum humanum, dum opus absolutum cognoscit, mox ut Deum, qui scribendi nisum adiuvat. Vtrique convenit et *pacatus*. Noster IV Metam. 31 ad Bacchum, *pacatus mitisque adsis*, ἡσυχὸς καὶ εὐμενής. Frequenter poetae operam suam cum navigatione comparant. Virgil. Georg. IV, 116: *Extremo ni iam sub fine laborum Fœla traham, et terris festinem ad-*

Officiiue levem non aversatus honorem,

In tibi devoto munere dexter ades.

Sacra recognosces Annalibus eruta priscis;

Et quo sit merito quaeque notata dies.

Invenies illic et festa domestica vobis:

Saepe tibi pater est, saepe legendus avus:

5

10

vertere proram, et in hoc ipso opere passim. Inde G. 1 invocatio, *Da facilem cursum*, aut, ut nunc, *dirige navis iter*. Inde et IV, 729, *navalibus exi* etc. — *Timida navis*, quum ipse esset *timidus*, verecundus, cunctator. — *Officii honor* in ipsa libri dedicatione cernitur. IV ex Ponto 8, 43: *Nec tamen officio vatum per carmina facto, Principibus res est gravior ulla viris*. Servavi autem hic lectionem Heinsianam, quippe librorum bonorum auctoritate suffultam, neque sensu commodo destitutam. Namque MSS. Naugerii, Vrsini et tres alii habent, *En tibi devoto munere*, et Vrsini cod. etiam *Officiiue*; et *adesse in aliqua re* recte dicitur. Sed Mitscherl. revocavit vulgatam, quam etiam Lenzius tuctur, quamque Burmannus ad versum 26 ferri posse monuerat: *Officioque, levem non aversatus honorem, Illic tibi devoto numine dexter ades*, ut Germanicus vi sua et ntu officio poetæ ipsi devoto adesse rogetur. Sic et Krebsius accipit vult. Non male. — Regii tres nostri codices habent vulgatam, quam bene tuerent Lenzius et Mitscherlichius; et recte eam interpretatus est Krebsius. LEN.

7. Ex argumento hic iucunde et blande excerptit, quæ prae caeteris hoc opus Germanico commendare debebant, eidemque honori erant. — *Sacra recognosces*, originem sacrorum iam autem tibi cognitam denuo

leges. Iam fontem nominat, unde hauserit. — *Annales*, dicti et ipsi Fasti, ad ordinem dierum in Festis Kalendaribus stabilitum, res P. R. singulis annis gestas uberius enarrabant, atque nomina magistratuum habebant. Ovidius Fastos sibi Kalendarum exornandos sumsit, sed adhibitis etiam *Annalibus*. Inde iura cognoscebantur Horat. I, Sermon. 3, 111; gentium nobilitas Cic. Mur. 16; honores virorum illustrium Valer. Maxim. VI, 9, 14 et similia. De fide eorum vide Perizon. in Animadv. hist. p. 293. Verba *Annalibus eruta priscis* IV, 11, repetita leguntur. Bene *eruta*; in *Annalibus* enim ex magno rerum variarum acervo singula conquirenda erant. Itaque et Cicero dicto loco: *Ex Annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuae*. Quo loco confirmatur simul lectio *priscis*, pro qua duo MSS. *primis*. Sed et Livius IV, 7, *priscos Annales* dixit. — In Regiis nostris tribus legitur *priscis*. — *Quo sit merito* etc. quare dies quaeque vel ut festa, vel ut profesta sit notata.

9. Gens quaeque et familia romana habebat, ut Penates Laresque suos, ita et *domestica sacra*, quae quotannis pro familiae salute fiebant, atque hereditate tradebantur. — Diebus festis res memorabiles adscribebantur in Fastis. Summum honorem afferebat nomen sic additum; Cicero ad Brut. epist. 15; Tacitus I Annu. 15.

Quaeque ferunt illi pictos signantia Fastos,
 Tu quoque cum Druso praemia fratre feres.
 Caesaris arma canant alii; nos Caesaris aras;
 Et quoscumque sacris addidit ille dies.
 Annue conanti per laudes ire tuorum;
 Deque meo pavidos excute corde metus.
 Da mihi te placidum; dederis in carmina vires:
 Ingenium vultu statque caditque tuo.

15

Vid. Wolfius ad Sueton. Tiber. 4, p. 319. In primis Augusti res gestae, honores ei decreti, arae positae commemorabantur. Hinc Horatius lib. IV, Od. 14 init. *Quae cura patrum, quaeque Quiritium, Plenis honorum muneribus, tuas, Auguste, virtutes in aevum Per titulos memoresque fastos Aeternet.* Hinc intellige sqq. *pater avus.* Germanicus, Drusi et Antoniae minoris filius, volente Augusto, adoptatus erat a Tiberio, cuius filius naturalis Drusus; Tacitus Ann. I, 3. De avo vide v. c. I, 590 sqq.; 709; II, 119-144; III, 419; IV, 673: de patre I, 617 sqq.; 705 sqq.; II, 55, et alibi. — *Signant fastos* quae in iis scripta sunt. Ita et *signare saxum* et alia. Quamquam *signare* etiam est insignire, decorare. Vide Cort. ad Plinium V, Ep. 1, 11. Passim de fastis hoc verbum legitur, ut II, 7; Claudianus VIII, 154 de puero ad consulatum evecto, *signas posito modo nomine fastos.* Pro eo Plinius paneg. 54, 2, *Honor aeternus annalium te colit.* — Fasti, ut alii libri, *pingi*, variis coloribus ornari, solebant. Fortasse tamen nunc iidem intelligendi qui a Martiali XI, 4, *purpurei Fasti* vocantur, et in Iani aede servabantur; Schwarzius ad Plinium paneg. 92. Mitscherl. habet *dictos*. — Vrsini codex *festos fastus*; in nostris Regius

tribus *pietos fastos.* LEMAINZ.

13. *Caesaris arma*, proelia, tropaea, etiam Horatius aliis canenda passim relinquit. — *Caesaris arae* possent esse arae Caesari positae; Horatius II, Ep. 1, 15. Sed melius intelliguntur arae ab Augusto Diis dedicatae, diesque, quos ille sacros esse iussit. A Livio Augustus dictus *est templorum omnium conditor, aut restitutor.* Vid. Casaub. ad Suetonium August. 30. Confer infra II, 59. — *Per laudes* aliorum *it*, qui eas tractat, recenset; II, 16, *per titulos ingredimur tuos.* V Trist. 9, 23, *Per titulum nominis ire.* Confer Heynium ad Tibullum IV, 1, 175, in Observat. — *Pavor* ille ex magnitudine rei tractandae. — *Pavidus metus*, ut *muta silentia* etc. — *Exeunt* solemne de affectibus, qui deponuntur. — *Dant se alteri*, qui ei accommodant suam operam, qui studium suum favoremque ad eum conferunt. — *Dederis vires.* Eadem forma Metam. VI, 357, *Vitam dederitis in unda.* — *In carmina*, ad carmina pangenda. Metam. IV, 150, *Dabit hic in vulnera vires*, ad vulnera infligenda. — *Ingenium tuo*; ingenium meum valet aut frangitur, prout tu vultu vel sereno, vel iniquo me respicis. IV ex Pont. 8, 68, ad eundem Germanicum, *Iudicio pretium res habet ista tuo.*

Pagina iudicium docti subitura movetur

Principis, ut Clario missa legenda Deo.

20

Quae sit enim culti facundia sensimus oris,

Civica pro trepidis quum tulit arma reis.

Scimus et, ad nostras quum se tulit impetus artes,

Ingenii currant flumina quanta tui.

Si licet, et fas est, vates rege vatis habenas:

25

19. *Pagina*, liber; III, 791: in primis de Fastis dicebatur. Vid. Schwarzius ad Plinium paneg. 92. In librum transit metus auctoris; itaque movetur reverentia, tanquam legendus mitteretur Apollini. — De Clario vide ad I Metam. 515. *Doctrinam* Germanici vere laudat, et commode in dedicatione carminis. Confer locum insignem II ex Pont. 5, 49 sqq.: tum Suetonium Calig. 4, ubi ei tribuitur ingenium in utroque eloquentiae doctrinaeque genere praecellens. Mox additur, *Oravit causas etiam triumphales, atque inter caetera studiorum monumenta reliquit comoedias graecas*. De causis, quas in foro egit, conf. Dio Cass. LVI, 26. Poësin et eloquentiam forensem plurimi simul colebant. Hanc ornate Noster extulit. — *Oris* mentio saepe fit in oratoris descriptione, eique tribuitur *os latinum, graecum, planum* etc. Eloquentiam commendat ab honestissimo eius usu, ut Horatius II, Od. 1, 13, ubi Pollio insigne *moestis praesidium reis*. Actiones forenses liberter comparabant veteres cum pugna; Cicero I Or. 34; Quintilianus I, 1, 29, ubi et arma describuntur qualia actoris esse deceat. Cicero actoris operam *urbanam* vocat *militiam*.

23. *impetus*, calor, spiritus, entusiasmus poëticus, etiam VI, 6; IV ex Ponto 2, 26, *Impetus ille sae-*
cer, qui vatium pectora nutrit. Item.

Phaedrus IV, fab. 24, 7. — *Ingenii flumen* in maxima et poëtae laude ponitur, et oratoris. Itaque Quintil. X, 1, 61, Pindarus excellit *velut quondam eloquentiae flumine*. De Germanici ingenio IV ex Ponto 8, 69: *Quod nisi te numen tantum ad maiora vocasset, Gloria Pieridum summa jurturus eras*. Et poëticum eius ingenium etiam hodie testatur versio Arati. *Desaintange* observat, eundem a poëtica virtute a Quintiliano summis esse ferri laudibus. Verum Quintilianus X, 1, 91, non hunc Germanicum, sed Domitianum Imperatorem intellexit, cui, necessitate coactus, passim adulatus est. — *Si licet et fas est* formula solemnis, etiam sacra. Livius I, 2: *Quicumque cum dici ius fasque est de Aenea inter Deos relato*. Sed quo nunc illa refertur? Lenzius subintelligit, vel, ut vates vatem inspiret, vel ut tu exsuli faveas. Possis et subiicere cogitando, si licet tuum auxilium implorare. — *Rege habenas* non differt a superiore *dirige navis iter*; nam gubernatori quoque navis *habenae* tribuuntur. Vide ad II, Metam. 185. — *Vates vatis*; IV ex Ponto 8, 67, ad eundem Germanicum: *Non potes officium vatis contemnere vates*. — *Felix totus* etc. ut bona totius anni descriptio mihi contingat. Sed de lectione *auspice te* disputatur. Bentleius enim ad illud Horatii I, Od. 7, *auspice Teucro*, con-

Auspice te felix totus ut annus eat.

TEMPORA digereret quam conditor urbis, in anno

Constituit menses quinque bis esse suo.

Scilicet arma magis, quam sidera, Romule, noras:

Curaque finitimos vincere maior erat.

30

Est tamen et ratio, Caesar, quae moverit illum:

Errorremque suum quo tueatur, habet.

Quod satis est, utero matris dum prodeat infans,

Hoc anno statuit temporis esse satis.

tendit, *auspicem* non nisi proprio sensu de homine dici, metaphorico semper de Deo occurrere, ut *auspice Musa*, *auspice Deo*. Itaque hoc loco praefert editionum vetustarum et codicum quorundam lectionem *auspicio felix*. Nihil definit Barmannus. Mihi vero argutus esse Bentleius videtur. Sed si vel maxime observationi eius ratio constaret, non temere tamen *auspicem* Noster appellasset, quem, tanquam Deum, *pacatum* sibi esse et *annuere* voluisset. — Regii codices nostri A et B habent *Auspicio felix*; et in codice C, prima scriptura erasa, legitur a secunda manu *Auspice te felix*; non ingratam iudico emendationem. LEM. — Ire frequentatur de temporis decursu; II, 2; Horatius II, Od. 14, 5, *quotquot eunt dies*; Tibullus II, 5, 82, *Omine quo felix et sacer annus edit*.

27. anno - suo) ita tres Regii codices; unus Heinsii et prim. Veneta annum suum. LEM. — Incipit *carmen ipsum*; sed usque ad vs. 62, generalia quaedam praemittuntur de *divisione anni* in menses, et de *discrimine dierum*. Tenuis quidem hic locus est, nonnullis tamen ornamentis decore cultus, neque adeo iniucundus. Conferendus est cum Macrobio Sat. I, 12, et inde illustrandus. Is tradit, apud

solos Aegyptios certum semper fuisse anni modum, apud caeteras gentes disparem mensium numerum, Arcadas nonnisi tres computasse, Acarnanas sex. Sic et Plutarchus in Numa cap. 18. In hac igitur varietate non mirum videri debet, Romanos quoque olim suum, sibi proprium, annum habuisse, eumque *quinque bis* tantum mensium, assumtum illum forte ab alio Italiae populo, haud dubie Albano, de quo Censorinus 20. Sed quia haec digestio naturae adversatur, propterea illi, monente Plutarcho, *ἀλόγως ἐχρῶντο τοῖς μηνὶ καὶ ἀτάκτως*. Hinc et Noster, iucunda apostropha, *scilicet arma* etc. et Macrobius Sat. I, 15, ei *ingenium aere quidem, sed agreste* tribuit. Caeterum cum loco sqq. confer III, 99 sq, ubi haec eadem copiosius tractantur.

32. Pro habet Heinsio unius Medicei lectio placet, *habe*, accipe a me, Caesar. — In utero matris infans *decem* menses manet, si lunares menses intelligas. Itaque ille numerus saepe sic apud Veteres occurrit; Menander, *Γυνὴ κατὰ δικάμηνος*. Erant grammatici, qui ex Homero Od. A, 247, *περιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ τέξεις ἀγλαὰ τέκνα* docere volebant, etiam Homeri aetate annum habuisse decem menses. Gellius Noct. Att. III, 16. — Per te

Per totidem menses a funere coniugis uxor

35

Sustinet in vidua tristia signa domo.

Hoc igitur vidit trabeati cura Quirini,

Quum rudibus populis annua iura daret.

Martis erat primus mensis, Venerisque secundus:

Haec generis princeps, ipsius ille pater:

40

Tertius a senibus; iuvenum de nomine quartus:

Quae sequitur numero turba notata fuit.

At Numa nec Ianum, nec avitas praeterit umbras,

tidem menses etc. conf. III, 133 et Cic. Cluent. 12. Id fuit haud dubie ex instituto Romuli, et inde, quod annus decem menses habebat, unde et luctus ille *annuus* vocatur a Seneca Ep. 63. Numa luctui varia tempora constituit; decimo mense longissimum fuit terminatum; Plutarchus Num. 12. — *Tristia signa*. Non prohibant in publicum, abstinebant a convitiis, focum non instruebant; Kirchmann. de Fun. IV, 11. — *Hoc vidit*, hoc spectavit, hoc secutus est, ut V, 71. — *Cura Quirini*, ipse Quirinus, ut I Metam. 47, *cura Dei*. — *Trabea* fuit in insignibus regum Romae; Livius I, 41: *Servus cum Trabea et lictoribus prodit*. Confer. Dionysius Halic. II, 70. Plinius VIII, 48, sen 74, *Trabeis usos accipio reges*. Eadem et Romulus se augustiorem reddidit; Livius I, 8; Plinius IX, 39 seu 63. Hinc et XIV Metam. 828, *trabeatus Quirinus*. Quin apud Virg. Aen. VII, 188, iam Picus rex *succinctus trabea*. — *Populi*, cives. Hi a Livio I, 8, *genus hominum agreste* vocantur, cui Romulus *iura* dederit. H. l. *dat annua iura*, annum digerit; nam *iura dare* omnino de administratione civitatis et imperio dicitur.

39. E Plutarcho et Macrob. apparet, iam antiquiores de ordine mensium

prisco multum quaesivisse. — *Venerisque secundus*. Etiam Horatius IV, Od. 11, 15: *Mensis Veneris marinae*. Macrobius. *Hunc Romuli asserunt fuisse rationem, ut primum quidem mensem a patre suo Marte, secundum ab Aeneae matre Venere nominaret, et hi potissimum anni principia servarent, in quibus esset Romani nominis origo*. De nomine horum duorum mensium vide III et IV init. plura. — *Tertius a senibus* etc. Etiam Fulvius Nobilior in Fastis auctor fuerat, Romulum postquam populum in maiores et iuniores divisisset, in honorem utriusque partis alterum *Ma-ium*, alterum *Iunium* vocasse. Plura de hac re habes V init. et VI. — *Turba*, et plures, nec nomine suo insignes.

43. Erant olim, auctore Censorino, cap. 20, qui Numam dicerent ordinem tantum mensium retexuisse, et primum posuisse, qui fuerit sub Romulo undecimus, Ianuarius, vel quia Ianus, Deus biceps, et transacti anni finem respiciat, futuriq; prospiciat principia, vel quia Numa artes civiles praeferre voluerit bellicis: Ianum enim civilium fuisse cultorem, vitamque feram molliuisse, ipse Plutarchus in eam sententiam inclinat.

Mensibus antiquis appositque duos.

NE TAMEN ignores variorum iura dierum:

45

Non habet officii Lucifer omnis idem.

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur:

Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Neu toto perstare die sua iura putaris;

Qui iam fastus erit, mane nefastus erat.

50

Nam simul exta Deo data sunt, licet omnia fari,

Verbaque honoratus libera praetor habet.

Est quoque, quo populum ius est includere septis:

Est quoque, qui nono semper ab orbe redit.

Secundum Nostrum III, 153, id fecit auctore Pythagora. — *Avitas umbras*, nempe iusta Diis Manibus solvebantur hoc mense; II, 533 sqq. De nomine vide II, 19 sqq. — *Appositque*. Ita duo MSS. Farnes. unus Medic. Gotorph. et Glossae Rumph. Sed unus Moreti *postposuitque*, quum vulgo exhibeant *praeposuitque*. Neutra lectio ferri potest; namque Numa Ianuarium praeposuit, Februarium contra in anni finem reiecit, ut Noster ipse II, 49, monet. Alios tamen auctores Macrobius secutus est; is enim, *secundum*, inquit, Numa *dicavit Februo Deo*. Prope ad nostram lectionem accedunt, qui *addidit ille* exhibent; quo verbo et alii de hac re usi sunt, et quod praetulerunt Mitscherl. atque Lenzius, et hic quidem eo quod Ovidius pronomen *ille* sic soleat ponere, ut II, 277, 285. — Regii tres habent *praeposuit*; at in codice C est glossa *addidit*, quae pro lectione posset recipi. LEM.

45-62. De discrimine dierum confer Macrobbi Sat. I, 15, 16. Discrimina bene vocat *iura* et *officium*; quae vocc. ab hominibus translata. — *Officii* Heinsius ex veterrimo Patav.

primo Mediceo et nonnullis aliis dedit. Caeteri, *officium idem*. — Verbis *ne ignores* non Germanicum rursus alloquitur; sed formula est generalis, tenenda sunt iura. — Ex Numa instituto omnes dies erant vel *festi* vel *profesti*, vel *intercesi*. *Festis*, qui etiam *nefasti* dicebantur, inerant sacrificia, epulae, ludi, feriae. Conf. Varro L. L. V, 4. — Nota sunt *tria Praetoris verba*, quibus hic omnis iurisdictio exprimitur. — *Leges* (ex) *agunt*, qui, permittente lege, accusant. — *Dare exta*, ut *dare tus* aut *turis honores*, formulae solennes. — *Honoratus*, qui magistratum gerit. Burmann. observat, proprium praetoribus fuisse epitheton, quorum edicta *ius honorarium* dicta.

53. Macrobius: *Comitiales*, quibus cum populo agi licet, id est, leges ferri, suaderi aut dissuaderi. Sed Noster, ut poeta, rem sensibus subiecit, *populum includere septis*, quod ex Antiq. Rom. notum. — *Qui nono* etc. Istitutum erat vel a Romulo, vel, ut alii tradunt, a Servio Tullio, ut octo diebus in agris rustici opus facerent, nono autem quoque die ad mercaturam exercebant legesque ac-

OVID. Op. Tom. V

C

Vindicat Ausonias Iunonis cura Kalendas:

55

Idibus alba Iovi grandior agna cadit:

Nonarum tutela Deo caret: omnibus istis,

Ne fallare cave, proximus ater erit.

Omen ab eventu est: illis nam Roma diebus

Damna sub adverso tristia Marte tulit.

60

Haec mihi dicta semel, totis haerentia Fastis,

Ne seriem rerum scindere cogar, erunt.

ECCE tibi faustum, Germanice, nuntiat annum;

cupiendas Romam venirent. Lege Hor-
tensia effectum, ut fasti essent illi
dies, quibus rustici lites componerent.
Cautum tamen, ne in primum anni
diem, aut in Nonas nundinae cade-
rent.

55. De *Kalendis*, *Idibus* et *Nonis*
vid. Plutarchus Quaest. Rom. tom.
VII, pag. 90 edit. Reisk. Mensem
lunarem peperisse hanc divisionem,
docet Ideler p. 350. 'Vt *Idus* omnes
Iovi, ita omnes *Kalendae* Iunoui tri-
butae; Macrobius I, 1.1. Olim enim
ab exortu lunae initium erat mensium;
Lunam autem et Iunonem eandem
putabant. Kalendis igitur omnibus
Pontifex minor, atque Regina sacro-
rum rem divinam Iunoui faciebant. —
Pro *Iunonis* Heinsius malebat *Iuno-
nia*. — Kalendas, Romanis proprias,
dixit *Ausonias*, ut vs. 1, annum *La-
tium*. Frequentat Noster hoc nomen.
Festus: *Ausoniam* appellavit *Auson*,
Ulyssis et *Calypsus* filius, eam par-
tem *Italiae*, in qua urbes *Beneventum*
et *Cales*: deinde paulatim tota *Italia*
dicta *Ausonia*. Heynii excurs. IV ad
Aen. VII. — *Nonarum* — caret, for-
ma exquisitior, quam, Nonae tutela
Dei caret. — *Omnibus istis* etc. Om-
nes dies, qui postridie erant *Kalen-
das*, *Nonas*, *Idus* (dies postriduanos),
Pontifices *atros*, infaustos, habendos

statuerunt, nempe *ab eventu*. Vete-
rum enim superstitio ad dies atten-
debat, quibus iisdem, sed diverso-
rum annorum, res mirabiles accidis-
sent; Aelianus Var. Hist. II, 25. Ro-
manis autem post sacra die postriduo
facta ad Alliam, ad Cremeram, mul-
tisque aliis locis pugna male cesserat;
Gellius Noct. Att. V, 17, ex Verrio
Flacco. — Burmannus hic et aliis
quibusdam locis *damna ferre* pro *d.*
facere notari vult; bonam tamen esse
locutionem, ut *fortunam ferre*. Com-
para etiam *calamitates ferre*, quod et
afficere, et affici calamitatibus signi-
ficat. Illa autem *damna* verbis *ne fal-
lare cave* vitare iubet. — Excerpta
Vossii, septem cod. et editio Gry-
phii *averso Marte* exhibent. Nempe
aversi Dii sunt infesti, *aversi*, qui
non exaudiunt preces, vota non rata
esse iubent. Saepe haec duo confusa
sunt a librariis. — Regius noster B
solus habet *averso*. In codice A legi-
tur *Dampna*; de qua scriptura vide
ad Metam. X, 371. LEM. — *Haeren-
tia*, valentia, tenenda per totum hoc
opus.

63. Hinc *Ianuarii memorabilia* in-
cipiunt. Quoniam Kal. Ian. alteri
quisque novum annum gratulabatur,
inde incunda haec conversio fluxit,
Ecce tibi etc. eique additae sunt bo-

Inque meo primus carmine Ianus adest.

Iane biceps, anni tacite labentis origo;

65

Solus de Superis qui tua terga vides;

Dexter ades ducibus, quorum secunda labore

Otia terra ferax, otia pontus agit.

Dexter ades patribusque tuis, populoque Quirini:

Et resera nutu candida templa tuo.

70

nae precatones. Claud. XXVIII, 640, *Ianus novum fastis aperit felicibus annum, Ore coronatus gemino*. Formae *bicipitis* ratio in seqq. redditur. Eam paulo iocosius, sed ingenio suo satis accommodata, circumloquitur, *Solus de Superis* etc. — Desaintange notat sumi posse, *terga* apud Latinos non fuisse verbum tam humile et sordidum, quam apud Gallos *les fesses*: sane, fuit vox satis honesta. — *Origo*, cui initium anni dicatum et a quo primus mensis nominatus. — Bene *tacite labens*; etenim auctore Seneca de Brev. Vit. 8, *non tumultuatur tempus praeteriens, nec admonet nos velocitatis suae, sed tacite labitur*. Sic Art. II, 670, *senecta*, et apud Tibullum I, 10, 34, *mors tacito pede venit*.

67. *quorum — agit*, quorum labore pax terra marique parata. Forte univ-erse locutus est de omnibus ducibus, qui, ut Augustus post pugnam Actiacam, pacem composuerunt. Sin quis putet, haec ad solum Germanicum referenda, dicendum, incerta esse anno V. c. 770, sub Tiberio, quum Germanicus de Cherscis, Cat- tis aliisque populis triumphasset; Tacit. Ann. II, 41. — *Ferax* tantum or- nat. — *Securitas* frequens pacis at- tributum; I Metam. 100, *Mollia so- cura peragebant otia gentes*. Etiam h. l. Heinsius *otia agit* pro *otia habet* ex septem MSS. recepit eamque lectio- nem exemplis confirmavit. — Tres no-

tri Regii codices dant *otia pontus ha- bet*: saepius quidem apud auctores reperitur verbum *agere* cum *otium*, *pacem*, *bellum* etc. Aliquoties tamen cum hisce vocabulis iungitur verbum *habere*: iudicet lector. LEM.

69. *populo Quirini*) Horatius I, 2, 46, *Laetus intersis populo Quirini*; Noster XV Metamorph. 572 et 756, *patriae laetum populoque Quirini*. Sed cur *patres* dicuntur esse Iani, *populus* autem *Quirini*? Burmannus coniecit *tui*, id est, *tui Martis*, ut et *patres* et *populus Martis*, id est *Romanus*, sint in tutela Iani. Assentitur Taubner. Ipse Ianus dictus est *Quirinus*, idque fuit nomen eius religiosum. Macro- bius Sat. I, 9: *In sacris invocamus Ianum Quirinum, quasi bellorum po- tentem, ab hasta, quam Sabini curim vocant*. Atque ita et a scriptoribus vocari solet, ut ab Horatio IV, Od. 15, 9. Suetonius Aug. 22, *Ianum Quirinum ter clusit*. Itaque et nunc forte legi possit *Quirine*, quemad- modum XV Metam. 862 vers. in hunc ipsum vocativ. desinit. Quamquam correctione vix opus esse videtur, modo haec sic capiantur: et patribus tuis et populo tuo Romano. Sic et Krebsius accipi voluit. — Kalendis Ianuariis templa adiri solebant; Iani templum eo tempore erat clausum; itaque Tydides id introitus ab ipso Deo *reserari* cupit, non manu, sed, ut Deum decet, *nutu*. — *Candida*

Prospera lux oritur; linguisque animisque favete;

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

Lite vacent aures; insanaque protinus absint

Iurgia: differ opus, livida lingua, tuum.

Cernis, odoratis ut luceat ignibus aether;

75

Et sonet accensis spica Cilissa focis?

Flamma nitore suo templorum verberat aurum,

Et tremulum summa spargit in aede iubar.

possunt templa dici a marmore, aut omnino a materia candida. Ita III Trist. 1, 60, *candida templa* Apollinis. Sed nunc praestat intelligere, quae plena sunt hominibus candida veste indutis. Candidi enim coloris usus novo anno; quo tempore Nero etiam stragulis albis utebatur. Suetonius 50.

71-86. *Solemnia novi anni* apud Romanos. Operam dabant, ut fausta loquerentur, et sacra faciebant; consules magistratum inibant. — *Linguis favere*, ἐὐφημῆσαι, et bona verba dicere non differunt; Tibullus II, 2, 1: *Dicamus bona verba, venit Natalis, ad aras*; *Quisquis ades, lingua, vir mulierque, fave*. — Kalendis Ianuariis bona verba sunt laetae precationes. Plinius Histor. Nat. XXVIII, 2: *Primum anni incipientis diem laetis precationibus invicem faustum omniamur*. Noster tamen latius dixit, atque etiam litibus, iurgiis, maligne dictis opposuit, animisque. Hoc idem est, quod Seneca Ep. 87, commendat, *annum faustum et felicem redamus bonis cogitationibus*. — *Bonus dies est faustus*, ut vs. 87, *melior dies*. Placuerunt sibi Graeci et Latini in tali repetitione eiusdem verbi: vide ad III Metam. 60. — *Insana iurgia*. Tibullus III, 5, 13, *insanae meditationes iurgia linguae*. — Non pergit:

absint invidiose dicta, sed grata conversione utitur: *differ-tuum*. Exquisitius est *livida lingua*, quam quod plurimi habent, *livida turba*.

75. Kalendis Ian. tota Roma religionibus occupata. — *Odoratis ignibus*, quia tus, croci flos, cinnamomum et casia iniici solebant; Tibullus II, 2, 3, *Vrantur pia tura focis, urantur odores, Quos tener a terra divite mittit Arabs*, ubi vid. Heynius. *Pancheis ignibus* dixit Virg. Georg. IV, 379. — *Spica Cilissa*, crocus; etiam Propertius IV, 6, 74. Optimum enim Corycus mittebat, mons Ciliciae. *Spica*, capillamenta et fila croci: vide Salmasium ad Solin. p. 749. Etiam nardo spicae et aristae passim tribuuntur. Bodaeus ad Theophrastem p. 662, hoc loco odores ex croco et aliis rebus compositos intelligit: *sonitus* optimi croci indicium; Plinius XXI, 6. Quamquam in eo et vis boni ominis. Tibullus II, 5, 81: *succensa sacris crepitet bene laurea flammis*. — *Cernis*, aut *vides*, ut, quemadmodum, solemne in vividioribus descriptionibus. — *Aurum*, lacunar auro obductum. Id dum tremulo motu relucet ab igne, *verberat splendore flammae* dicitur; Virgilius Georg. IV, 385: *Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit*; quod et ipsum erat fausti ominis.

Vestibus intactis Tarpeias itur in arces:

Et populus festo concolor ipse suo est.

80

Iamque novi praeceunt fascēs; nova purpura fulget;

Et nova conspicuum pondera sentit ebur.

Colla rudes operum praebeant ferienda iuveni,

Quos aluit campis herba Falisca suis.

Iupiter, arce sua totum quum spectet in orbem,

85

Nil nisi Romanum, quod tueatur, habet.

Salve, laeta dies, meliorque revertere semper,

A populo rerum digna potente coli.

Quem tamen esse Deum te dicam, Iane biformis?

79. Inde ab anno V. c. 601, quo Q. Fulvius Nobilior, T. Annius Luscus designati consules, Kal. Ian. frequenti populo comitati, adscendebant in Capitolium, sacrisque faciebat Iovem conciliabant reipublicae. Confer III, 147; IV ex Ponto 4, 23-32; et IX init. ubi eadem fere, quae hic, verba. — *Arces* poëtis et montes, et templa in montibus posita. — *Intactis*, puris. — *Concolor*, candidis vestibus, quae candido, id est, laeto diei conveniunt; V Trist. 5, 6, eadem vestis alba, quae toto sumitur anno, *discolor fatis* poëtae vocatur. — *Purpura*, etsi ea omnium magistratuum toga praetexta, consularis tamen potissimum dignitatis decus habebatur. Plinius pan. LVIII, 5, *summu purpurae decus* consulatus, et LIX, 2, *induere praetextam et ascendere curulem*, sumere consulatum. — *Pondera*, ipse consul selam curulem premens.

83. *rudes operum*, qui nondum iugum subiere. — *Faliscus* ager, circa Falerios, Etruriae oppidum, victimis pascendis dicatus. Candidi enim iuveni aut boves in sacris praeferebantur; Clitumni autem amnis aqua

potata candidos boves reddere credebatur; Plinius II, 103. Itaque victimae inde et Romam arcescebantur; Virgilius Georg. I, 146. — *Arx*, domus Iovis in summo coelo, I Met. 163, unde despicit terras; Virgilio Aen. I, 223. Possis tamen Capitolium intelligere, in quod Iupiter illo die, ut sacris suis interesset, descenderit. Namque I Trist. 5, 69, etiam Roma de septem totum circumspicit orbem *Montibus*. — Mox imperium Romanum superbe circumloquitur, *Nil nisi* etc. II, 138, *Quodcunque est alto sub Iove, Caesar habet*. — De suo orbe Romani magnifice loquuntur, ut de toto terrarum orbe; II, 683 sqq. — *Melior, lactior*. — *Rerum potente*; II Metam. 259, *Cuique fuit rerum promissa potentia, Tiberis*, imperium orbis terrarum. *Rerum rectores* Rutil. Itin. I, 555, ubi vid. Wernsdorf.

89. Locus, qui sequitur paulo longior, *Iani mythologiam* complectitur. De ea, quum satis esset impedita, iam antiquiores Romani magna dissensione disputabant, quum alii eam ex historia explicarent, alii ex physicis. Vide Macrobius Sat. I, 9,

Nam tibi par nullum Graecia numen habet. 90
 Ede simul causam, cur de coelestibus unus,
 Sitque quod a tergo, sitque quod ante, vides.
 Haec ego quum sumtis agitare mentis tabellis,
 Lucidior visa est, quam fuit ante, domus.
 Tum sacer, ancipiti mirandus imagine, Ianus 95
 Bina repens oculis obtulit ora meis.
 Obstupui; sensique metu riguisse capillos;
 Et gelidum subito frigore pectus erat.
 Ille tenens dextra baculum, clavemque sinistra,
 Edidit hos nobis ore priore sonos: 100
 Disce, metu posito, vates operose dierum,
 Quod petis, et voces percipe mente meas.
 Me Chaos antiqui, nam res sum prisca, vocabant.
 Adspice, quam longi temporis acta canam.

et e recentioribus Heynium in Exc. V ad Aen. VII. Ac hic quidem Iani religionem putat ab initio fuisse symbolicam, ad declarandam rerum naturam, variasque eius proprietates. Hoc certum est, fictum eum esse bifrontem cum clave et virga, appellatum Patrem, omnibus ianuis praefuisse, in omnibus sacris primum esse invocatum, arbitrium denique fuisse belli et pacis. — Ovidius, ut orationem et variaret et animaret, Ianus sibi fugit meditantem adstitisse, interrogatumque suam explicuisse naturam. Similia figmenta plurima in hoc opere.

Quem tamen - habet) Quum omnis fere Romanorum mythologia sumta esset a Graecis, non temere haec quaeruntur. Responsio tamen facilis est, si sumis Ianus antiquissimum fuisse Itolorum regem. Formam bicipitem Noster hic nimis fere urget, atque vs. 89-96, quater expressit. — *Lux* signum Dei praesentis. Virgil. Aen.

II, 590, *pura per noctem in luce refulsit Venus*; confer eundem IV, 358. Hac igitur Iani luce et domus collustrari potuit, et, quod Excerpta Vossii, Polit. et Erford. Cod. praeferrunt, nec Burmannus damnat, *dies*. Horrorem sacrum ex adpectu numinis, quum verendum esset, ne aut mente oculisque caperetur, aut subita morte concideret, iisdem fere verbis expressit, quibus Virg. Aen. III, 48.

99. Macrobius I, 9, Ianus et cum clave ac virga figuratur, quasi omnium portarum custos et rector viarum. — Ore priore, ore ad me converso. — Vates operosus dierum, poeta serio occupatus diebus describendis. Ita et III, 177, Mars poetam vocat. — Voces. MS. Hamburgensis vires, quod non damnant Heinsius et Burmannus. Sane vs. 133, *vis mea narrata est*. — Ianus principium habebatur omnium rerum; inde dictus est chaos. Quin erant, qui ipsum eius nomen a voc. chaos deducerent, detracta adspira-

Lucidus hic aër, et, quae tria corpora restant, 105
 Ignis, aquae, tellus, unus acervus erant.
 Vt semel haec rerum secessit lite suarum,
 Inque novas abiit massa soluta domos;
 Flamma petit altum; propior locus aëra cepit:
 Sederunt medio terra fretumque solo. 110
 Tunc ego, qui fueram globus, et sine imagine moles,
 In faciem redii, dignaque membra deo.
 Nunc quoque, confusae quondam nota parva figurae,
 Ante quod est in me, postque videtur idem.
 Accipe, quaesitae quae causa sit altera formae, 115
 Hanc simul ut noris, officiumque meum.
 Quidquid ubique vides, coelum, mare, nubila, terras,
 Omnia sunt nostra clausa patentque manu.
 Me penes est unum vasti custodia mundi:
 Et ius vertendi cardinis omne meum est. 120
 Quum libuit Pacem placidis emittere tectis,

tione. Vid. Festus in h. v. Chaos
 eiusque formationem hic describit, ut
 V, 11 sqq.; I Metam. init. Confer et
 ea, quae ex M. Messalae libro de Iano
 Macrobius d. l. adfert. — *Erant*.
 Lenzius erat, ut doctius, praefert. —
Lite rerum suarum, pugna, scilicet
 fermentatione elementorum contra-
 riorum, quam Metam. d. l. descripsit.
 — *Flamma*, aether, cuius natura
 ignea. — *Sederunt*, subsederunt, quod
 V, 13 legitur. Tibull. IV, 1, 19, pro
 eo, *desidere*. — *Solo pro loco* Hei-
 nsius ex plurimis et melioribus MSS.
 recepit, quia solum uniuscuiusque
 rei fundamentum, et quia I Metam.
 73, *astra tenent coeleste solum*. —
Sine imagine, informis, ut I Metam.
 87, *sine imagine tellus*. — *In faciem*
redii, formam distinctam accepi. —
Pro parva Voss. *prima*, non impro-
 bante Heinsio. Sed Burmannus con-

iicit *prima*, propria. Illa autem *nota*
 est ipsa forma biceps, cuius sic prior
 causa allata est. — In tribus nostris
 Regiis est *parva*. LEM. — *Ante quod*
 etc. pars capitis anterior et posterior.
 Lenzius praeterita et futura intelligit.
 115. Ab *officio* initium facit, et
 inde a vs. 34, *alteram causam* subiit.
 — Ianus omnium ianuarum, tam
 per orbem terrarum, quam in coelo,
 praeses claviger et custos. Iannae
 operâ ianitoris vel patent, vel clau-
 sae tenentur. Hinc omnis locus se-
 quens pendet. A quibusdam Iannus
 Sol habebatur, et ideo geminus, quasi
 utriusque iannae coelestis potens,
 qui exoriens aperiat diem, occidens
 claudat. — *Nubila*, aëra. — *Vertere*
cardinem, aperire et claudere ianuam.
 Terentian. Maurus in Wernsdorf
 Poëtis Min. II. 279: *Stridula cui li-*
mina, cui cardinei tumultus, cui reso-

Libera perpetuas ambulat illa vias.
 Sanguine letifero totus miscebitur orbis,
 Ni teneant rigidae condita bella serae.
 Praesideo foribus coeli cum mitibus Horis:
 It, redit officio Iupiter ipse meo:
 Inde vocor Ianus: cui quum Cereale sacerdos
 Imponit libum, mixtaque farra sali;
 Nomina ridebis: modo namque Patulcius idem,

125

rata mugiunt aurea claustra mundi.
 A Iano, antiquissimo Italiae rege, domorum valvae, serae et claves exco-
 gitatae, ianuaeque dictae esse crede-
 bantur. Exempli causa e terrestribus
 Poëta memorat, quae Romae in pri-
 mis memorabiles, Ianuas *Pacis*, vide-
 licet templi Iano dicati, quod Numa
 indicem belli et pacis esse voluerat.
 Id poëtae varie exornarunt. Hoc loco
 Ianus templo suo Pacem et Bellum,
 tanquam personas, tenet clausa, et
 pro arbitrio nunc hoc *emittit*, nunc
 illam. Apud Horatium II, Ep. 1,
 255, ipse clausis ianuis, ut pacis au-
 ctor et custos, cohibetur. Apud Vir-
 gilium Aeneid. VII, 607 sqq, Bel-
 lum et Mors vincta tenentur, custode
 in foribus Iano. Pro *emittere tectis*
 Heinsio placebat ex Hercul. codice
immittere rebus. Vnus Patav. *immit-
 tere terris*. — *Perpetuas*. Vetustiores
 plerique *per lutas*, quod mihi placet.
 Sed Heinsius tuetur *perpetuas* quia
ambulare cum accusativo construitur.
 — *Letiferum sanguinem* Noster dixit
 etiam Rem. Am. 26, quia profusio
 sanguinis mortem adfert. — *Miscebi-
 tur*, ut apud historicos *ferro flamma-
 que misceri omnia* dicuntur. — *Rigi-
 dae serae*; Virgil. Aen. VII, 609,
 geminas Belli portas *Centum aerei
 claudunt vinctes, aeternaque ferri ro-
 bora: nec custos absistat limine Ianus.*

125. De his *Horis* Homerus II. E,
 749, ubi de portis coeli: *ἀς ἔχον Ωραι,
 τῆς ἐπιτέτραπται μίγας οὐρανὸς οὐλύμ-
 πος τε, ἡμῶν ἀνακλῖναι πυκινὸν νέφος,
 ἢ δ' ἐπιθεῖναι, quibus commissum est
 magnum coelum, ut et aperiant den-
 sam nubem et claudant. Nempe, pro-
 bante Heynio, effictae sunt ex anni
 conversionibus, iisque suaviter mini-
 sterium ad fores coeli datum. Pro fo-
 ribus ibi nubes obditur. Genus et no-
 mina earum habent Hesiodus Theog.
 901; Orpheus h. 42. *It redit Heins.*
 e MS. Vossiano et septem aliis assum-
 sit, pro *Et redit*, quod scripti pleri-
 que praeferunt. Olim vulgo *Et redit
 officio Iupiter, itque meo*, quod *ὑστε-
 ρον πρότερον* non infrequens. Heins-
 ius putat, Ovidium hic respexisse ad
 etymon nominis, quum Cicero Ianum
 ab eundo *Eanum* dictum existimet.
 Vid. Sagittarius de Ianuis. Et sic pu-
 tandum est, si *inde* refers ad verba
it, redit. Sed potest etiam ad *prae-
 sideo foribus* referri et multo rectius,
 quia non Ianus *iens* iaducitur, sed
 Iupiter. Noster eos potius secutus est,
 quibus Ianus a ianua dictus videba-
 tur, quia ianuis praecesset. — *Cui,
 cnius altari*. — *Libum*; Festus: *Ia-
 nual, tibi genus, quod Iano tantum-
 modo libatur*. — Mox plurimi MSS.
 et editi, quos Mitscherl. secutus, *sa-
 le*. — *Patulcius* etc. Etiam Macrob.*

Et modo sacrifico Clusius ore vocor.

130

Scilicet alterno valuit rudis illa vetustas

Nomine diversas significare vices.

Vis mea narrata est: causam nunc disce figurae.

Iam tamen hanc aliqua tu quoque parte vides.

Omnis habet geminas, hinc atque hinc, ianua frontes;

E quibus haec populum spectat; at illa Larem.

Vtque sedens vester primi prope limina tecti

Ianitor, egressus introitusque videt;

Sic ego prospicio, coelestis ianitor aulae,

Eoas partes, Hesperiasque simul.

140

Ora vides Hecates in tres vergentia partes,

Servet ut in ternas compita secta vias.

Et mihi, ne flexu cervicis tempora perdam,

Cernere non moto corpore bina licet.

Dixerat: et vultu, si plura requirere vellem,

145

Se mihi difficilem non fore fassus erat.

In sacris quoque invocamus Ianum Patulcium et Clausium; quia bello valvae eius patent, pace clauduntur. — *Alterno*, altero munus aperiendi, altero claudendi. Heins. malebat, *alternas*, *diverso*, quod placebat Tauhnero. Alterum est exquisitius. — *Vices*, munera, quae per vices aguntur.

133. *Vis*, officium: ex hoc tu iam quodammodo sponte causam figurae meae cognosces. — *Populum spectat*, versa est ad platens. — *Ianitores* in aditu aedium inter duas fores vel *sedebant*, vel *stabant*, vel *cubabant*; Sagittarius de Ianuis ep. 16. — Burmannus putat, inferiorem domus partem, ubi ianua, non recte *primum tectum* dici. Coniicit igitur hic quodque *privi*, ut domus privatae custos compararetur Iano. Immo e sermone poetico prima pars rei recte *prima res* dicitur. Ita *primum ver*, *primus ool*

et multa alia. Confer VI, 302, ubi *primae aedes* occurrunt. — *Prospicio*. Meliores, notante Heinsio, *perspicio*; sed *prospicio*, in longinquum specto, verum est. — Regii codices A et B *perspicio*. — *Partes*, regio. — Quum Dea *triceps* adeo, aut triformis haberetur Hecate in triviis culta, non male illa comparisonis causa est adhibita. — Praeter has, et aliae causae commemorantur quare biceps Ianus; in primis haec, quod Ianus rex et praeterita sciverit, et futura providerit.

145–164. *Cur annus media hieme incipiat*. Hic suavis verni temporis descriptio intexta, quacum conf. Anacreon Od. 37; Lucretius I, 5 sqq.; Horatius I, Od. 4; IV, Od. 7 et 12; Virgilius Georg. II, 324, et Noster infra III, 236 sqq.; IV, 87 sqq. — *Fassus erat*, e vultu hilari apparebat.

Sumsi animum, gratesque Deo non territus ègi:
 Verbaque sum spectans pauca locutus humum.
 Dic, age, frigoribus quare novus incipit annus,
 Qui melius per ver incipiendus erat? 150
 Omnia tunc florent: tunc est nova temporis aetas;
 Et nova de gravido palmite gemma tumet;
 Et modo formatis amicitur frondibus arbos;
 Prodit et in summum seminis herba solum;
 Et tepidum volucres concentibus aëra mulcent; 155
 Ludit et in pratis luxuriatque pecus.
 Tum blandi soles; ignotaque prodit hirundo;

eum mihi non difficilem fore; VI Metam. 35, *confessaque vultibus iram*. — Non territus quidem egit, verendum tamen, *spectans humum*. — *Per ver*, durante vere. — *Nova temporis aetas*, omnia tunc quasi renascuntur. — *Gemma* ad articulos sarmentorum existit, et inde oriens uva se ostendit. Cicero de Senect. 15. — *Amicitur frondibus*. Heinsius ex MSS. Vrsini, Mazar. et septem aliis dederat *amicitur vitibus*, ut maritatio ulmi aut populi intelligeretur. Vulgo, *operitur frondibus*. Quatuor, *amicitur frondibus*, quod, quia de vite iam praecessit, ego praetuli. *Amicire*, ut *vestire*, de frondibus floribusque aequè bene ac de vitibus dicitur: et in descriptione veris solemne est etiam folia redenuitia memorare; Virgilius Georg. I, 342; II, 323; Horatius IV, Od. 7, 2, *redeunt arboribus comae*. Etiam, ni fallor, *modo formatis*, recens natis, melius frondibus, quam vitibus convenit. *Desaintange* monet, *vitibus* positum esse pro *frondibus*; quod ferri non potest. — *Seminis herba*. Cic. d. l. *elicitur herbescens e semine viriditas*. MS. Iuniani *graminis herba*, quod illustrat

Burmannus: nec male *graminis* nunc mentio sit; Horatius IV, Od. 7, *redeunt iam gramina campis*; Od. 12, custodes ovium carmina dicunt *in tenero gramine*. Et Plin. XXIV, 19, *gramen ipsum inter herbas vulgatissimum*. Propter cod. tamen auctoritatem *seminis herba* praefero, id est, sata. Et sic saepe *herba*; IV, 645, *primis in herbis*; 911, *Cereales herbae*; Virgilius Georg. I, 339, *laetis operatus in herbis*. Vide infra vs. 680. — *Tepor* de calore verno; *mulcere* de levi concussione aëris, quam efficit vel mitis Zephyrus, vel suavis concentus avium. Virgilius Georg. I, 422; Aen. VII, 34. Hinc et infra II, 116, *carmine mulcet aquas*. — *Luxuriare* laetos et petulantes motus indicat, ut Aen. XI, 497. Pro eo VII Metam. 321, *agnus lascivit fuga*. Verum ea notio quum iam inuit verbo *ludit* (Horat. III, Od. 11, 10; 18, 9), possis nunc ad membra vegeta referre, ut VII Metam. 292, *membraque luxuriant*; Virg. Georg. III, 81, *luxuriat toris pectus*; Plin. II, Ep. 17, 1, *pecora tepore verno nitescent*. — *Ignota*, advēna. De *hirundinis* reditu vide II, 853. — *Fingit* recepit

Et luteum celsa sub trabe fingit opus.

Tum patitur cultus ager, et renovatur aratro:

Haec anni novitas iure vocanda fuit.

160

Quaesieram multis: non multis ille moratus,

Contulit in versus sic sua verba duos:

Bruma novi prima est, veterisque novissima solis:

Principium capiunt Phoebus et annus idem.

Post ea mirabar, cur non sine litibus esset

165

Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.

Tempora commisi nascentia rebus agendis,

Totus ab auspicio ne foret annus iners.

Quisque suas artes ob idem delibat agendo:

Nec plus quam solitum testificatur opus.

170

Heins. ex MS. Petav. et multis aliis, quia *fingere* in primis de luteis operibus: quidam *nectit*: vulgo *figit*, quod et ipsum de nido hirundinis bene dicitur; Virgilius Georg. IV, 307, *ignis nidum suspendit*; Horat. IV, Od. 12, 5, *Nidum ponit*. Adeo illud variari potest. — *Tum patitur* etc. Non agnoscit hic Heinsius numeros Ovidianos, itaque coniecit *Tunc cultum patietur ager, renovatus aratro*. Futurum quidem *patietur* nunc vix locum habet commodum: *patitur*, admittit cultum, tunc enim *Zephyro putris se gleba resolvit*, Georg. I, 44. — *A bruma*, sive solstitio hiemali Romani novum annum incipiebant; Censorinus cap. 21. Hinc *bruma* ponitur etiam pro ipso novo anno. Vid. omnino Scaliger de Emendat. Temp. V, 412; et Ideler p. 354.

165–170. *Primus anni dies cur fas-*
tus) Veteres habebant dies *auspica-*
les, id est, quibus boni omnis causa negotia quaedam leviter agerent. Sic Vulcanalibus multi auspiciandi causa lucubrare solebant; scil. ante dilucu-

lum, lychnis adhibitis, aliquid tractare. In iis diebus in primis erant Kalendae Ianuar. Columella XI, 2: *Per hos dies abstinent terrenis operibus religiosiores agricolae; ita tamen, ut ipsis Kal. Ianuariis suspicandi causa omne genus operis instaurarent*. Conf. Lipsius ad Tacitum Ann. IV, 36. Idem ergo fiebat in foro romano. — Non erat, cur Heinsius *mirabar* in *scitabar* mutari vellet; etenim *mirari* est mirandum interrogare, ut *dubitare*, dubitanter quaerere. — *Iners*, qui ab inertibus transigitur. — *Ab auspicio*, propter auspiciam. — *Delibare artes* eleganter dicitur, qui non serio iis instat, sed leviter eas, honi omnis causa, attingit. MS. Iuniani *praelib*; quod et ipsum placet, quia Noster verba cum *prae* composita amat. Sic *praeconsumere* VII Metam. 489; *praedelassare* XI Met. 731; *praecontrectare* VI Metam. 478; *praeconcurrere* XIV Met. 135. — Pro ob idem Heinsius coniecit *obiter*; quod quum in Bullialdi codice exstaret, nec Burmauno displicebat; est enim

Mox ego: Cur, quamvis aliorum numina placem,
Iane, tibi primo tura merumque fero?

Vt per me possis aditum, qui limina servo,

Ad quoscumque velim prorsus habere Deos.

At cur laeta tuis dicuntur verba Kalendis; 175

Et damus alternas, accipimusque preces?

Tum Deus incumbens baculo, quem dextra gerebat:

Omina principiis, inquit, inesse solent.

Ad primam vocem timidas advertitis aures:

Et visam primum consulit augur avem. 180

Templa patent, auresque Deum: nec lingua caducas

Concipit illa preces; dictaque pondus habent.

Desierat paucis: nec longa silentia feci;

leviter, non id agens, quamquam vis eius iam inest in verbo *delibat*. Hein-
sius praeterea e corruptis MSS. vo-
cibus *obid*, *obide* etiam restituere vo-
lebat, *obit* et *delibat*. Burmannus ve-
hementer dubitat, an *obire artes* re-
cte dicatur. Ipse suadet, *Quisque suas*
partes obiter delibat agendo; etenim
agere partes esse obvium et vulgare;
et illos, quos Auctor intelligat, per-
functorie tantum opus suum, ut in
scena histriones, delibare.

171-174. *Primus in sacris invocatur*
Ianus. Martial. VIII, 8: *Te primum*
pia tura rogent, te voce saluent; X,
28: *Publica quem primum vota preces-*
que canunt. Inde et in Senec. Apocol.
primus sententiam rogatur in coelo.
Causa eius honoris non una redditur.
Q. Fabius Pictor habet hanc, quia
Ianus primus far et vinum ad sacri-
ficia docuerit; Cicero Nat. D. II, 27,
quia prima et extrema omnibus in
rebus maximam vim habeant; Ma-
cerobius d. I. quia Ianus in Italia pri-
mus Diis templa fecerit; Festus, quia
Chaos omnium primum. Far ei ob-

latum esse, Fabius auctor fuit; No-
ster et Martialis *tura* memorant; nem-
pe *tura ferre* aut *dare* formula sole-
mnis pro sacra facere. Itaque I Met.
369, iam de Deucalionis sacris legi-
tur, *aditum ad Deos*. Etiam Arnob.
adv. Gent. III, p. 117, eum dicti
viam pandere Deorum ad audientiam

175-182. *De laetis precationibus*)
Quem; Heinsius malit *quod*, quia
baculum neutro genere II Metam. 789,
legitur. Sed non est, cur invitis li-
bris eam formam adoptemus. — *Omi-*
na etc. Itaque et operam dabant Ro-
mani, ut orationes verbis bene omi-
natis auspicarentur. — *Consulit*, au-
spicia capit. — *Caducae*, quae cadunt
ad irritum, non exaudiuntur. — *Con-*
cipere preces non modo de mente di-
citur, quae eas excogitat, sed et de
lingua, quae eas profert; VIII Met.
682. — *Pondus habent*, quibus even-
tus constat; IX Metam. 495, *sonnia*
pondus habent.

183-226. *Strenae*, de quibus vid.
Frankenstein in Disp. de novo anno,
cap. 4. Earum originem ad Tatium.

Sed tetigi verbis ultima verba meis:

Quid vult palma sibi rugosaque carica, dixi, 185

Et data sub niveo candida mella cado?

Omen, ait, causa est, ut res sapor ille sequatur,

Et peragat coeptum dulcis ut annus iter.

Dulcia cur dentur, video: stipis adiice causam,

Pars mihi de festo ne labet ulla tuo. 190

Risit, et, O quam te fallunt tua saecula, dixit;

Qui stipe mel sumta dulcius esse putes!

Vix ego Saturno quemquam regnante videbam,

regem refert Symmach. — *Paucis*, pauca locutus, praetulit Heinsius ex uno Mazarin. nam reliqui habent *Ianus*. — In strenis erant caryotae, *palmae* fructus, auro oblitae; Martialis XIII, Epigr. 27; VIII, 33: *Hoc linitur Sputo Iani caryota Kalendis, Quam fert cum parvo sordidus asse cliens*. — *Cadus*, vas, variis rebus recipiendis serviens, etiam melli. Martialis I, 4: *Flavaque de rubro promere mella cado*. Sed in strenis *niveus* cadus, *candida* mella, quae optima. Lectionem autem hanc composui e vulgata et ex ea, quam Heinsius auctoritate Vossian. Arund. et aliorum quorundam induxit. Illa enim est, *sub niveo condita mella cado*; haec, *sub niveo candida mella favo*. Verum cur *condita* hic commemorentur, non video: contra tñ *candida* sua constat ratio. Neque *mella sub favo* placet, quocumque etiam modo *sub* interpreteris. Sic vero poeta epitheta *niveo candida* temere cumulasset. — Tres nostri Regii habebant *condita* — *cado*; at in cod. B manus posterior supra scripsit *candida favo*. LEM. — *Vi res* etc. ut res, quae per annum eveniunt, dulces sint, quemadmodum mella sunt dulcia.

189. De stipe inter strenas data non-

nulla habet Neapol. Ipsi Caesares talem stipem accipiebant; et exstant plures inscriptiones, quibus Augustus monumentum ex stipe, quam Pop. R. ei Kal. Ian. contulerit, posuisse narratur. Vid. Sueton. Aug. 91; Calig. 42, et quae Vrsiu. ad priorem locum dedit. — *Labant*, quae incerta fluctuant. — *Tua saecula*, mores publici hominum tui aevi. Tacitus Mor. Germ. 19: *Nec, corrumpere et corrumpi, saeculum vocatur*. Ex moribus iam habendi cupidinem perstringit. — *Fallunt*, latent. — *Vix ego* etc. Aliter Noster III Amor. 8, 35: *At quum regna senex coeli Saturnus haberet, Omne lucrum tenebris alta premebat humus*. Eo tempore homines paucis illis contenti, quae telus per se dabat, et omnia communia habentes, non appetebant opes; sed ferroo demum saeculo amor sceleratus habendi omnes invasit; I Metam. 131. Sed hoc loco Ianus prope iocose rem urgere vult. De aumi aerugine curaue peculii, qua illo tempore omnes nitebantur rem facere, quum regina pecunia daret omnia, etiam Horatius passim graviter queritur, ut I, Ep. 1, 53 sqq. Comparatione prae-
scorum et recentiorum temporum saepe poetae Romani magnificentiam suae

Cuius non animo dulcia lucra forent.
 Tempore crevit amor, qui nunc est summus, habendi:
 Vix ultra, quo iam progrediatur, habet.
 Pluris opes nunc sunt, quam prisci temporis annis;
 Dum populus pauper, dum nova Roma fuit;
 Dum casa Martigenam capiebat parva Quirinum,
 Et dabat exiguum fluminis ulva torum. 200
 Iupiter angusta vix totus stabat in aede;
 Inque Iovis dextra fictile fulmen erat.
 Frondibus ornabant, quae nunc Capitolia gemmis;
 Pascebatque suas ipse senator oves.
 Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem, 205
 Nec foenum capiti supposuisse, fuit.
 Iura dabat populis posito modo consul aratro,

urbis commendant; sed nunc ea in invidiam recentioris aetatis instituitur, ut apud Horatium II, Od. 15, et alibi. — De casa Romuli plura apud Veteres; Seneca de Consol. 9, p. m. 84: *Nae tu pusilli animi es, si id ideo fortiter pateris, quia Romuli casam nosti.* Iovisii adhuc aetate casula sustentabatur, quam Romulus et Remus struxerant. Archæol. I, 76, p. 205 edit. Reisk. Sed nunc intelligenda ea, quam Romulus, condita iam urbe, inhabitabat, quae et III, 183 sqq. memoratur; Valerius Max. IV, 4: *Per Romuli casam, perque veteris Capitolii humilia tecta.* Leges tum non sinebant fortuitum spernere cespitem; Horatius d. l. — *Capiebat*, satis ampla erat ad recipiendum Romulum. — *Martigena*, ut *draconigena*, *aurigena* et similia apud Nostrum. — *Ex ulvis fluminum* facere toros olim pauperes solebant, VIII Metam. 635, ut Lacedaemonenses ἐκ στρίδων. Serius in culticis pluvieis malebant mollius requiescere. Confer III, 184 sqq. — *Iupiter angusta* etc.

Putant: intelligi Iovis Feretrii templum, cuius longitudo vix quindecim pedum erat, secundum Dionysium II, 34. Potius omnino hoc vult: admodum humilia et angusta olim erant templa. — *Vix stabat*, si non sedens in templis, sed stans effectus esset, vix stare potuisset. Vide Burm. in Iove Fulg. cap. 14. — *Fictile fulmen.* Quin statuæ tum totæ fuere fictiles; Plin. Hist. Nat. 35; Tibullus I, 10, 10: *Tunc melius tenuere fidem, quam paupere cultu Stabat in exigua ligneus aede Deus.* Adde Propertium IV, 1, 5. — *Pro Iovis* Heinsius scribendum putat *Dei*, cuius alterum glossema sit. Sed potuit *Iovis* cum vi repeti. — *Gemmis.* Augustus una donatione in cellam Iovis Capitolini sedecim milia pondo auri, gemmasque ac margaritas quingentes HS contulit; Suetonius Aug. 30. — *Pascebatque* etc. Propertius IV, 1, 11. *Curia, pellitos habuit rustica corda patres.* Adde Ciceronem de Senect. 16. — *In stipula* etc. Confer III, 185.
 207. Confer III, 779 sqq. — Ab

Et levis argenti lamina crimen erat.
 At postquam Fortuna loci caput extulit huius,
 Et tetigit summos vertice Roma Deos: 210
 Creverunt et opes, et opum furiosa cupido;
 Et, quum possideant plurima, plura volunt.
 Quaerere ut absumant, absumpta requirere certant;
 Atque ipsae vitiis sunt alimenta vices.
 Sic, quibus intumuit suffusa ventē ab unda, 215
 Quo plus sunt potae, plus sitiuntur aquae.
 In pretio pretium nunc est: dat census honores;

aratro consules ad fasces arcessebantur. L. Quinctius Cincinnatus dictatus dictus vel fossam fodiens, vel aratro incumbens; Livius III, 26; Columella praef. Plin. XVIII, 3: Seranum serentem invenerunt dati honores; Valerius Max. IV, 4. — *Argenti lamina*; Plin. XVIII, 8: *Praecipiebant ista, qui triumphali denas argenti libras in supellectile crimini dabant.* Nempe Cornel. Rufinum, bis consulem et dictatorem functum, Fabricius censor anno V. c. 478, senatu movit, quod decem pondo libras facti argenti haberet; Gellius Noct. Att. IV, 8; XVII, 21. — *Laminam* fere scriptores ponunt, quando contemtim de argento aut auro loquuntur; Seneca Benef. VII, 10, *laminas utriusque materiae.* Horatius II, Od. 2, 2, *inimice laminae.*

209. Postquam Roma finibus opibusque crevit, loco cuique Fortuna quaedam praesse, eiusque fata regere credebatur; IV Metam. 565; X, 335; Ad *Fortunam Pop. R.* omnes imperii vicissitudines referebant scriptores. — Nota formula *caput efferre* de efflorescente. Eam imaginem Noster iam persequitur: *tetigit summos* etc. ad immensam excrevit magnitudinem. Vide nos ad VII Met.

61. — Solebant Romani imperium suum per orbem terrarum declarare, atque adeo cum *Deorum* imperio comparare. — *Creverunt et opes* etc. Iuvenalis XIV, 139: *Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* — *Furorem* istius cupidinis describit Sallustius Cat. XI: *Ea semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur.* — *Quaereve* etc. Haec sunt illa diversa vitia, luxuria atque avaritia, quibus Romani tum laborabant: de quorum conflictu multi queruntur, ut Liv. praef. et XXXIV, 4; Sallustius Cat. 5 et 12; Seneca Benef. I, 9. Enim Claudianus de Bello Gild. vs. 163, sic notat: *quodcumque profunda Traxit avaritia, luxu peiore refundit.* Hinc ingeniose Noster addidit: *ipsae vices* etc. alterum vitium alit alterum.

215. *suffundi* et *venter* dici potest aquis, ut alibi *os suffusum pudore*, et aquae sub cute collectae. Eadem autem similitudine avaritiae naturam illustrant Polybius XIII, 1; Horatius II, Od. 2, 13, ubi *Crescit indulgens sibi dirus hydrops* etc. — *Pretium in pretio est*, pecunia aestimatur. — *Dat census honores.* Confer III Am. 8, 55. Plinius XIV, prooem. *Posteris laxitas mundi, et rerum am-*

Census amicitias: pauper ubique iacet:
 Tu tamen, auspiciū si sit stipis utile, quaeris,
 Curque iuvent nostras aera vetusta manus: 220
 Aera dabant olim; melius nunc omen in auro est:
 Victaque concedit prisca moneta novae.
 Nos quoque templa iuvant, quamvis antiqua probemus,
 Aurea; maiestas convenit ista Deo.
 Laudamus veteres, sed nostris utimur annis: 225
 Mos tamen est aequē dignus uterque coli.
 Finierat monitus: placidis ita rursus, ut ante,
 Clavigerum verbis alloquor ipse Deum:
 Multa quidem didici: sed cur navalis in aere
 Altera signata est, altera forma biceps? 230
 Noscere me duplici posses in imagine, dixit;

plitudo damno fuit, postquam Senator censu legi coeptus, iudex fieri censu, magistratum ducemque nihil magis exornare, quam census. — Iacet, contemnitur, nec honores consequitur, nec amicitias.

219. *Cur aenei nummi dentur. — Quaeris, fortasse quaeris; Ovidius enim non quaesierat. — Si, an. Lenzius verba sic coniungit, Si tu tamen quaeris sitne stipis etc. Heinsius vero malebat, si cur stipis utile quaeris. Tunc apodosis foret omīssa: causa est haec: editiones antiquae et multi MSS. cur sit. Sed commode duae diversae interrogationes locum habent. — Cur iuvent, cur gratum nobis sit aeneos nummulos accipere. Krebsius probat Heinsii in Opusc. pag. 224, coniecturam Curve iuvent nostras. Taubnero cum aliis magis placebat vestras. — Concedat, cedat, et victa e copia poetica additum. — Antiqua ita probabat illa aetas, ut et homines et res, quas extollere vellet, antiquas vocaret. Vide nos ad Plinium pan.*

95. — *Anni, mores temporis. — Colere morem, observare morem.*

227-254. *De adventu Saturni, qui e coelo Iovis arma fugiens ad Ianum venit, ab eoque hospitio exceptus, Latio nomen dedit, et Aboriginibus, hominum generi agresti, meliorem cultum intulit; Virg. Aen. VIII, 315 sqq. Vide Heynii Excursus. II et V ad Aen. VII. — Sed cur navalis etc. Macrobius Sat. I, 7: Quum primus quoque aera signaret, servavit et in hoc Saturni reverentiam, ut quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur, quo Saturni memoriam etiam in posteros propagaret. Confer Minucium Fel. 22; et Cyprianum de Idol. Vanit. I, 3; Lactantium Inst. I, 13, 7, ubi nummi veteres, quales hic describuntur, commemorantur. Omnino vide Raschii Lexic. nummar. voc. Ianus. — Navalis forma, forma navis, signata: Heinsius signato malebat. — Noscere me posses etc. nosceres, bicipi-*

Ni vetus ipsa dies extenuaret opus.

Causa ratis superest: Tuscum rate venit in amnem

Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hac ego Saturnum memini tellure receptum: 235

Coelitibus regnis ab Iove pulsus erat.

Inde diu genti mansit Saturnia nomen:

Dicta quoque est Latium terra, latente Deo.

At bona posteritas puppim servavit in aere,

Hospitis adventum testificata Dei. 240

Ipse solum colui, cuius placidissima laevum

Radit arenosi Tibridis unda latus.

Hic, ubi nunc Roma est, incaedua silva virebat;

tem illam formam esse mei capitis, me ipsum referre, nisi tempus, quod omnia extenuat, etiam in aere illo lineamenta oris mei oblitterasset, *extenuaret*, minueret partes. Male librarii *extenuasset* substituerunt; Auctor enim universe loquitur.

233. *falx* Saturni symbolum fuisse putatur agriculturae ab ipso in Italia repertae. Alii eam putant ei attributam, quod tempus omnia metat, excuset, incidat; Macroh. I, 8. — *Receptum* scil. a me. — *Ab Iove pulsus*; Macroh. *Eundem a filio pulsum, quid aliud est, quam tempora senescentia ab his, quae post sunt nata, depelli?* — *Saturnia*. In inscript. quam Dionysius Halic. Archaeol. I, 14, commemorat, Σαῦρος καὶ μένος Σαῦρος Σατορῖαν αἶψα. Idem cap. 24 narrat, autē Herculis adventum totam oram, quae post Italia dicta, Saturno Deo fuisse sacratam, et ab incolis Saturniam vocatam; esse etiam urbes quasdam, quae ita appellentur. Ianum ipsum terrae hoc nomen indidisse, auctor est Macroh. Sat. I, 7. — *Latium, latente Deo*. Sic vulgo putabant, decepti inepta etymologia. Etiam

Virgil. Aeneid. VIII, 320 sqq. — *Bona*, grata. — *Puppim servavit*. Nempe multi nummi, etiam post Servii Tullii tempora signati, servant vel Iani biformis vel navis figuram. Inde forte opinio nata, iam Ianum signasse nummos. *Servavit* Heinsius ex Vrsin. Ambros. Mazar. tribus Farnes. codicibus atque ex editione Naugerii recepit. Caeteri minus bene *formavit*, quod tamen et Lactantius Inst. I, 13, agnoscit. — *Laevum latus*. Fabius Pictor: *Is Ianus sub initium aurei saeculi laevum latus Tiberis Hetruriae tenuit*. — *Radere* aeque ac *rodere* et *mordere* de fluvio alluente. Vide Mitscherl. ad Horatium I, Od. 22, 8. Infra III, 520, Tiberis campum *urget in latus*.

243. Vastitatem illorum locorum plures poetae describere, et cum magnificientia urbis Romanae compararunt, ut Virgilius Aen. VIII, 314 sq; Propertius IV, 1. Tibullus H, 5, 25: *Tunc pascebant herbosa Palatia vaccae, Et stabant humiles in Iovis arce casae*. Confer infra V, 639 seqq. — *Incaedua*. Plinius V, Ep. 6, 8, *nemora antiqua* distinguit a *caeduis* in

OVID. Op. Tom. V

D

Tantaque res paucis pascua bubus erat.
 Arx mea collis erat, quem cultrix nomine nostro 245
 Nuncupat haec aetas, Ianiculumque vocat.
 Tunc ego regnabam, patiens quum terra Deorum
 Esset, et humanis numina mixta locis.
 Nondum Iustitiam facinus mortale fugarat;
 Vltima de Superis illa reliquit humum: 250
 Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat:
 Nullus erat iustis reddere iura labor.
 Nil mihi cum bello: pacem postesque tuebar;
 Et clavem ostendens, Haec, ait, arma gero.
 Presserat ora Deus: tunc sic nostra ora resolvo, 255
 Voce mea voces eliciente Dei:
 Quum tot sint Iani, cur stas sacratus in uno,
 Hic ubi iuncta foris templa duobus habes?

quibus solent arbores caedi. — *Tanta res*, tam magnificum caput tantae reipublicae. — *Arx mea* etc. non arcem, palatium, habebam, sed nudum collem, in quo degebam. — Heinsius suadet, *collis is est*, quia praecessit erat. Sed insuavis et aspera est illa lectio; et centies a Nostro idem verbum intra paucorum versuum ambitum sic repetitur. II, 295–299, *ter* legitur *sub*; 305 sqq. *ter ibat*; 366 et 368, *bis dabant*; 387 et 388, *bis iussa*. — *Cultrix*, incolens montem. Hoc Heinsius amplexus est ex duobus Farnes. et Erford. MSS. pro *vulgus*.

247. *patiens Deorum et humanis mixta numina locis* paulo audacius dictum, quum Dii habitarent in terris atque inter homines; id quod erat in bonis aurei saeculi. — *Nondum Iustitiam* etc. Sic et I Metam. 150, ubi, postquam *facinus mortale*, facinora mortalia, descripsit, pergit: *Virgo caede mutescentes Vltima coelestium terras Astraea reliquit*. Etiam cum sqq.

confer I Metam. 90 sqq. et 129, quibus similia Fabius Pictor narraverat. — *Pudor*, moderatio omnium cupiditatum causa iusti et aequi.

257. *Iani Romae* dicebantur aedificia fornicata et pervia, per quae in alios vicos transire licebat. Tales Iani erant plures, ad forum tres. Livius XLI, 27, de Fulvio Flacco censore, *Curavit forum porticibus tabernisque claudendum, et Ianos tres faciendos*. Sed hoc loco Lenzius sacella Iani intelligit. — *Stas sacratus*, habes statuam. Hanc lectionem Ciofanus ex editionibus vetustis, et Vrs. MS. recepit. Alii, *cur sic sacratus in uno es?* Heinsius coniicit, *Cur, dic, sacratus in uno es?* Duo MSS. *in imo*. — *Templa Ianus* habebat tria: primum conditum est a Romulo, pace inter ipsum et Tatium facta: quod ipsum Numa tempore pacis claudi instituit: alterum quatuor portarum fuit in foro Romano, ab Augusto dedicatum: in quo Ianus quadrifrons

Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam,
 Protinus Oebalii rettulit arma Titi:
 Vtque levis custos, armillis capta Sabinis,
 Ad summae Tatium duxerit arcis iter.
 Inde, velut nunc est, per quem descenditis, inquit,
 Arduus in valles et fora clivus erat.
 Et iam contigerat portam, Saturnia cuius

260

265

colebatur: tertium iunctum erat *foris duobus*, piscario et boario, a Duillio positum et a Tiberio instauratum; II, 201.

259. *manu mulcens barbam*, ut vs. 157, *baculo incumbens*. *Propexam barbam* habet et Virgilius Aen. X, 838, ubi id novasse videtur Servio; *Frankofurtensis proluxam*; alter *Mazarinaeus promissam*; duo alii, *perexam*. Sed post Ovidium et alii *propexam barbam* dixerunt. — *Ad pectora*. MS. Vrs. aequè bene, *in pectore*, ut Virgilius dicto loco; unus *Mediceus in pectora*, ut Silius XIII, 310. In talibus una MSS. auctoritas audienda. — *Tatius*, Sabinorum rex, quum passim a scriptoribus *Titi* praenomine insigniatur, atque etiam h. l. MS. Vossii idem praeferat, tum mox *Tatium* occurrat, Heinsius illud merito praetulit. — *Oebalus* antiquissimus Lacedaemoniorum rex. Sabini autem a Lacedaemoniis, quemadmodum Etrusci a Tyrrhenis descendere credebantur; Plutarchus Rom. 15; quamquam falso. Inde III, 230, *Oebalides matres*.

261. Confer. cum his Noster Metam. XIV, 751 sqq.; Dionysius Halic. II, 38-40; Livius I, 11; Servius ad Aeneid. I, 396; Sp. Tarpeius arci Romanae praerat, filiaque eius custodiebat portam, de qua mox. — *Levis*, cui non tuto custodia credita, aut quae facile corrumpi potuit mu-

neribus. Virgo, quum Tatius id ageret, ut eam corrumperet, aureas *armillas*, quas magni ponderis laevo brachio *Sabini* gestabant, pepigit. Ita *Tatius summa arce* potitus est. Sic Fabius et Cincius tradiderant. Sabini autem, ut Etrusci, molli victu cultuque gaudebant. Caeterum hanc nostram lectionem invenil Dan. Heinsius ex codice veteri Ios. Scaligeri, et confirmata deinde est plurimorum MSS. auctoritate. Antea vulgabatur *Sabino Ad summas tacitos*. Et *tacitos* tueri possis ex XIV Metam. 778, ubi Sabini veniunt *tacitorum more luporum*. Plures ex optimis *Sabino Tatios*. Vnde Heinsius coniecit *manipulos Tatios*, ut *Tatiae turmae* ap. Propertium. — *Arduus in valles*, arduus imminens vallibus.

265. *contigerat*, scil. Tatius, dedit Heinsius ex primo Petav. ex Vrs. et decem aliis MSS. Caeteri, *contigerant*. — *Portam*. Macrobi. Sat. I, 9: *Quum Romani portam, quae sub radicibus collis Viminalis erat, quae postea ex eventu Ianualis vocata est, claudere festinarent, quia in ipsam hostes irruebant etc.* — *Saturnia*, Iuno; hinc sequitur *tanto numine*, et Voss. habet *Saturnia Iuno*. Ea autem indignabatur, ut omnibus Troianis, ita Aeneae eiusque posteris. Ad eam igitur Horat. II, Od. 1, 25, multo seiora mala refert. Non male ergo nunc quoque interposita est. Confer XIV

Demserat appositas insidiosa seras.
 Cum tanto veritus committere numine pugnam,
 Ipse meae movi callidus artis opus,
 Oraque, qua pollens ope sum, fontana reclusi;
 Sumque repentinas eiaculatus aquas. 275
 Ante tamen gelidis subieci sulphura venis,
 Clauderet ut Tatio fervidus humor iter.
 Cuius ut utilitas pulsus percepta Sabinis,
 Quaeque fuit, tuto reddita forma loco est.
 Ara mihi posita est, parvo coniuncta sacello: 275
 Haec adolet flammis cum strue farra suis.
 At cur pace lates, motisque recluderis armis?

Metam. 787. — *Appositas* pro *oppositas* e MSS. dedit Heinsius, quem vide ad III Amor. 14, 10. — *Serae* scil. ligna, quae ex transverso ianuis obijciebantur, passim dicuntur *aponi*. Iis *appositis*, ianuae obserantur; demittis, reserantur.

268. *movi opus meae artis*, edidi opus, patravi facinus mihi conveniens; Macrobius d. l. *Quumque Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex aede Iani per hanc portam magna vis torrentium, undis scatentibus, erupisse, multasque perduellium catervas, aut exustas ferventi aqua, aut devoratas rapida voragine deperuisse.* — *Ora fontana*, exitum fontis. Ianus autem omni exitui praest; hinc, *qua potens sum ope.* — De aqua pro-siliente eiaculari etiam IV Metam. 124. Alibi sic egerere, ut Plin. IV, Ep. 30, 7. Varro de Ling. Lat. IV: *Lautolae a lavando, quod ibi ad Ianum geminum aquae calidae fuerint.* Inde nata videtur fabula Met. XIV, 785: Venus Romanorum causam agit, atque a Naidibus, loca Iano iuncta enim gelido fonte tenentibus, impetrat, ut fontis sui flumina eliciant;

quae quum nondum iter praecluderent hostibus, sulphura supponunt fonti, atque bitumine venas incendunt; unde aqua calida. — *Gelidis* h. l. bene se habet, quamquam e coniectura tantum Heinsii fluxit. Vide Metam. XIV, 794. MSS. habent vel *madidis* vel *calidis*. Burmannus suavit mediis.

275. Vetus et primum Iani templum Romulus, pace cum Sabinis facta, ibi posuit, ubi Ianus auxilium contra Tatium tulit; Terent. Maurus in VERNSDORFII Poët. Min. tom. II, pag. 279, *Tibi vetus ara caluit Aboriginea sacello.* Recte vocat parvum *sacellum*; auctore Procopio, cuius tempore restabat, nil nisi Iani statuam quinquepedalem capiebat, forma quadrata et aere constructum, portas utrimque habens aeneas a fronte et a tergo. — *Haec adolet*, in hac adolentur. — *Strues*, libi genus. Festus: *Ferretum genus libi dictum, quod crebris ad sacra ferebatur, nec sine strue, altero genere libi: quae qui offerebant, strusfectorii appellabantur.*

277. *latere* ipse dicitur quia tempore pacis eius templum clausum.

Nec mora, quaesiti reddita causa mihi:
 Vt populo reditus pateant ad bella profecto,
 Tota patet demta ianua nostra sera. 280
 Pace fores obdo, ne qua discedere possit:
 Caesareoque diu nomine clausus ero.
 Dixit: et attollens oculos diversa tuentes,
 Adspexit toto quidquid in orbe fuit.
 Pax erat; et vestri, Germanice, causa triumphi 285
 Tradiderat famulas iam tibi Rhenus aquas.
 Iane, fac æternos Pacem Pacisque ministros:
 Neve suum praesta deserat auctor opus.
 Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,
 Sacravere patres hac duo templa die. 290

Horat. II, Ep. 1, 255: *claustraque custodem pacis cohibentia Ianum*. Vid. ad vs. 121. — *Reditus pateant*. Secundum Macrob. I, 9 ad finem, tempore belli fores reserantur, velut ad urbis auxilium profecto Deo. — *Fores obdo*, foribus seram obdo. — *Possit nempe Pax*. Hoc melius est, quam quod Marcell. ad Horatium II, Ep. 1, 255 praefert *passim*. — *Nomine* Heinsius ex MSS. Vrsin. Voss. Arundel. recepit, ut Caesarea domus intelligatur. Potest dictum esse, ut *nomine suo terrere gentes*. Caesareum nomen ita terrebit gentes, ut ab armis abstineant, egoque clausus esse possim, Vulgo, *numine*.

283. *diversa*, loca sibi opposita; in tales enim partes faciem Ianus conversam habet. — *Pax erat*. Anno V. c. 770, C. Caecilio Rufo, L. Pomponio Flacco coss. ad VII Kalend. Iun. *Caesar Germanicus* de Cheruscis, Chattis et Angivariis triumphum egit; Tacitus Ann. II, 41. Norisius de Cennotaph. Pis. p. 201, putat Ovidium Germanico triumphum tantum angu-

rari: Massonus contra in vita Ovidii, ad ann. 770, contendit, scripta haec post actum triumphum, eoque tempore pacem fuisse per orbem terrarum compositam. Id sane Poetae verba indicare videntur. — Serviebant iam Germani Romanis; sed poetæ fluviis tribuunt, quod accolis convenit; et *famulus* fluviis passim occurrat, ut Heinsius docet. *Face æternos* etc. da nobis semper moderatores pacis. — Heinsius vocem *ministros* indignam censet maiestate Caesareo domus; corrigit ergo *sequestros*, id est, mediatores. Verum etiam *minister* de moderatore dicitur: Virgil. Aeneid. II, 100: *Calchante ministro*; V, 640, *Deus animum ministrat*. — *Neve suum* etc. effice, ne is, qui pacem nobis peperit, ad arma rursus convertatur. Sed Krebs. intellexit poetam, auctorem huius operis.

289. Superiora didicerat ex Iano; progreditur ad ea, quae *Fasti* suppeditabant. Dies dedicationis admodum solemnes Romae; inde igitur et Kalend. Ianuar. aliquid celebritatis ac-

Accipit Phoebæ Nymphaque Coronide natum
 Insula, dividua quam premit amnis aqua.
 Iupiter in parte est: cepit locus unus utrumque:
 Iunctaque sunt magno templa nepotis avo.
 Quid vetat et stellas, ut quaeque oriturque caditque,
 Dicere? promissi pars fuit ista mei.
 Felices animos, quibus haec cognoscere primis,
 Inque domos superas scandere cura fuit!

cessit: ex *Phoebo* et *Coronide Nympha* natus est *Aesculapius*, II *Metam.* 542-632. Ann. V. c. 462, Q. Fabio Gurgite, D. Iunio Bruto Scaeva coss. peste urbem agrosque vastante, Romani, libris Sibyllinis moniti, *Aesculapium* ab *Epidauro* accessitum in insulam *Tiberis* deportarunt, eique templum ibi consecrarunt; *Livius* X, 47; *Valerius Max.* I, 8; *Plutarchus* *Quaest. Rom.* tom. VII Opp. p. 153 edit. Reisk. quam deportationem et consecrationem *Noster Metam.* XV, 622-744, copiose persecutus est. Insula, cuius originem *Livius* II, 5, refert, inde dicta *Aesculapii insula*; *Sueton.* Claud. 25. — *Dividua* etc. *Metam.* d. l. *Scinditur in geminas partes circumflui amnis: Insula nomen habet, laterumque a parte duorum Porrigit aequales mediatellurelucertos.* — Hoc loco premere est cingere. — *Iovis* templum una die, non autem eiusdem anni, sed multo serius post bellum punicum secundum, a C. *Servilio duumviro* dedicatum est. *Liv.* XXXIV, 53.

295. De *stellarum ortu et occasu* iam primum dicturus; praemittit praeclare laudes eorum, qui primi siderum natura investigarunt. Triplicem autem astrorum ortum et obitum astronomi memorant, heliacum, quum solis radiis vel emerguntur, vel oc-

cultantur; unde *Plinius* *emersionem* et *occultationem* vocat: cosmicum scilicet matutinum, quum sidus circa solis ortum oritur aut occidit: acronychium denique scil. vespertinum, quum idem sit circa solis occasum. — *Promissum* illud habes vs. 2. *Promissi pars sit et ista mei.* Sic *Heins.* ex MSS. Vrs. Voss. Arund. dedit, quamquam duo posteriores et ipsa exhibent: plurimi, *promissi pars fuit illa mei*; quod melius puto. *Mitscherl.* mihi habet pro *mei*. Veteres quidam *propositi*, non *promissi*. — Mox plurimi, *Felices animae*. Nominativus non male se habet; *Virgilius* *Aeneid.* IX, 446, *Fortunati ambo!* Tum *felices animae* in allocutione et exclamatione saepe occurrit, quod *Heinsius* docet. Sed nunc de cognoscendi studio sermo est; itaque rectius puto *animos*, quod *Voss.* *Arundel.* duo *Farnesian.* unus *Vaticanus* agnoscunt, unde *Heinsius* accepit. Beatos autem eosdem praedicat et *Plinius* II, 12: *Macti ingenio este, coeli interpretes, rerumque naturae capaces, argumenti repertores, quo homines Deosque vicistis.* Eos paulo ante viros ingentes vocat, supraque mortalium naturam, qui numinum legem deprehenderint. — Pro *primus* alii *primum*. *Farnesius* et *Mazarinus*, *promptum*, quod placebat *Heinsio*, mihi vero non;

Credibile est illos pariter vitiisque locisque

Altius humanis exseruisse caput.

300

Non Venus et vinum sublimia pectora fregit,

Officiumve fori, militiaeve labor:

Nec levis ambitio, perfusaque gloria fuco,

Magnarumve fames sollicitavit opum.

Admovere oculis distantia sidera terris,

305

Aetheraque ingenio supposuere suo.

Sic petitur coelum: non, ut ferat Ossan Olympus,

Summaque Peliacus sidera tangat apex.

Nos quoque sub ducibus coelum metabimur illis,

Ponemusque suos ad stata signa dies.

310

magno enim studio, ut et seqq. doceant, id assecuti sunt. — *In domos superas scandere, sidera coeli contemplari*; Horat. I, Od. 28, 5, de Archyta, *Aeris tentasse domos, animoque rotundum Percurrisse polum*. Confer. Lucretius I, 74. — *Locis humanis exserit caput*, qui non tantum intuetur, quod ante pedes est, sed suspicit et contempletur coelestia. Huic accommodavit, ut ingeniose loqueretur, et alterum, *vitiis exseruisse caput*.

302. *Officium fori*, omnis opera Ictorum, patronorum et advocatorum. — *Perfusa fuco*, cuius splendor fallax. — *Merito nostris* Heinsium offendit; praetuli ergo ex MS. Puteaneo *terris*. — *Regius C solus habet terris*. LEM. — Tum idem Heinsius oculis monet sexto casu esse capiendum, ut istis tanquam instrumentis adduxerint sidera distantia: id quod parum placet. Immo sidera quasi de coelo deducta admoverunt oculis suis, atque ingenio supposuere, id est, tam diligenter contemplati sunt sidera, ac si illa mensae essent imposita. — Pro

admovere Heinsius cum Regio codice adduxere legere malit. Etenim *admoveremus*, inquit, quae tangere possumus, et ad locum a nobis remotum decimus; *adducimus* a nobis remota, ut sint nobis propiora. Quod tamen discrimen non semper servatur apud auctores.

307. Horatius I, Od. 3, 38, *Coelum ipsum petinus stultitia*, alludens et ipse ad gigantes, qui, montibus congestis, coelum petierant, regnum coeleste affectantes. Ordinem montium congestorum eundem Noster servat et II Amor. 1, 13, atque electione nostra I Metam. 154 s. *Peliacus apex*, quatenus Pelion, minimus mons, supremum occupat locum. — *Metari* pro metiri. Sensus: Ex inventis eorum nonnulla repetam. — *Stata sidera* opponuntur vagis scil. erraticis; ergo fixa; Censorinus de D. N. 7: *vitam nostram stellis, tam vagis quam statis, esse subiectam*; Plinius XVII, 25: *stata sidera et coelo affixa*. — Iam *ponere* suos etc. dies notare, quibus sidera illa oriuntur et con-

ERGO ubi nox aderit venturis tertia Nonis,
 Sparsaque coelesti rore madebit humus:
 Octipedis frustra quaeruntur brachia Cancri;
 Praeceptis occiduas ille subivit aquas.

INSTITERINT Nonae: missi tibi nubibus atris

315

Signa dabunt imbres, exoriente Lyra.

QVATVOR adde dies ductis ex ordine Nonis;

Ianus Agonali luce piandus erit.

Nominis esse potes succinctus causa minister,

311. Occasus cosmicus scil. matutinus *Cancri*, sub finem noctis, quae est inter secundum et tertium mensis diem, scilicet tertia ante Nonas. — Praeceptis. Hyginus P. A. III, 26: Sagittarius praecipit occidit, exoritur directus. — Quaeruntur, non quaerentur, habent plurimi; quare Heins. subibit mutavit in subivit.

315. *Lirae* ortus cosmicus. Columella IX, 2: *Nonis Ianuariis Fidis exoritur mane: tempestas varia*; Plinius XVIII, 26, seu 64: *Pridie Nonas Ianuar. Caesar Delphinus matutino exoritur, et postero die Fidicula*. — *Institerint-Lyra*; Nonis et imbres cadunt, et Lyra exoritur. Ita autem hos duos vs. ex libris suis Naugerius et Neapol. expresserant. Ita et MSS. Petav. et quinque Heinsii. Sensus est facilis; modo teneas ante *institerint* subiutelligendum esse *si*, de qua ellipsi vid. Curtius ad Sallust. Iug. LXIV, 5; tum, *signa dare* esse graec. Astron. ἐπισφαιρεῖν, se ostendere, oriri, quod apud Gemin. saepissime de tempestatis vicissitudinibus legitur. Locus nostro simillimus est IV, 904, *Signaque dant imbres, exoriturque Canis*. Sed Taubn. aliter videtur in Addendis: pro *missi* recipi volebat *mitti*, et sensum constitui hunc: Si institerint Nonae, signa, sidera, da-

bunt, portentent, nunc imbres mitti. Durissime. Vnus Vatic. isque optimus: *Obstiterint imbres: missi tibi nubibus atris, Nonae signa dabunt, exoriente Lyra*. Quod si his interpunctionem alterius lectionis dare velis, sic quoque sensum tolerabilem habebas: si imbres obstiterint, quo minus ipse Lyrae exortum cernere possis, ex Nonis eum potes cognoscere. Multi cod. quibus Neap. usus, *Institerint imbres missi tibi nubibus atris, Nonae signa dabunt*. — Ita in Regiis nostris A et C; at codex B, *Signa dabunt Nonae; nisi si tibi nubibus atris Institerint imbres*. LEM.

317. Dies Ianuarii nonus. *Agonia* sive *Agonalia* etiam ex Calendario veteri in diem Ianuarii quintum incidebant, secundum alios in diem antecedentem. — Pro *ductis* Putean. Arund. et duodecim alii cod. *ductos*: eamque lectionem confirmant etiam ii, qui *dictos* et *ductas* noctes dederunt. Agonalium originem Antias, scriptor vetustus, ad Numam Pompiliū retulerat; Macrobi. Sat. I, 4. Nominis causas Ovidius plures reddit. — *Succinctus minister*, popa, victimarius. Duo popae aderant, quorum alter feriebat victimam, alter, cultarius, percussam iugulabat. Ambo erant *succincti*, id est limo tantum pudenda

Hostia coelitibus quo feriente cadit; 320
 Qui calido strictos tincturus sanguine cultros,
 Semper, Agone? rogas; nec, nisi iussus, agis.
 Pars, quia non veniant pecudes, sed agantur, ab actu
 Nomen Agonalem credit habere diem.
 Pars putat hoc festum priscis Agnalia dictum; 325
 Vna sit ut proprio litera demta loco.
 An, quia praevisos in aqua timet hostia cultros,
 A pecoris lux est ista notata melu?
 Pars etiam, fieri solitis aetate priorum
 Nomina de ludis Graia tulisse diem. 330
 Et pecus antiquus dicebat Agonia sermo;
 Veraque iudicio est ultima causa meo.
 Utque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum

tecti, caetera nudi. Limum Plutarchus vocat *πρίστωμα ἀνάρχουρον*. Vid. Torrent. et Casaub. ad Suetonium Calig. 32. Caeterum *succinctus minister*, pro vocativo. Quod quum non observarent librarii, multi *potest*, *rogat* et *agit* dederunt. Confer ad IV, 731. — *Semper, Agone?* etc. Hanc Romanorum in sacris diligentiam, qua cavebant, ne victimarius nisi *iussus* victimam feriret, Graeci in primis scriptores notarunt, Dionysius Halic. Plutarchus et alii. Tò *semper* ad hoc potissimum sacrum referendum, monet Burmannus. Sed adhibita hac formula etiam in aliis sacris; quemadmodum et in illis pecudes, non sponte *veniebant*, sed *agebantur*. Inanes sunt istae etymologiae, ut multae veterum.

325. *Agnalia* Neapol. monet; argutias magis inesse etymo, quam veritatem; non agnam, sed arietem tum caesum. — *In aqua* per pelves disposita iuxta aram; confer XV, 124 sqq. — *Tinct*, *ἀγώνιστον*. — *Melu*, *ζῷον*. — *Notata*, vocata, quod est in

variis lectionibus. — *Graia* pro *graece* dedit Heinsius, quum quidam *grata* haberent; IV Metam. 16 *per Graias gentes*. Apud Graecos autem, quod constat, certamina athletarum gymnastica *Agones* dici solebant. — *Pro pars etiam plurimi fas etiam*, id est potest, possibile est: quo scens saepe quum apud alios (vide Lambin. ad Horat. I, Od. 24, 20) tum apud Nonstrum II Metam. 57, quod *Superis contingere fas sit* IX, 385, *quoniam mihi fas ad vos incumbere non est*. — *Pro priorum* Heinsius malit *priori*. Non video quare. Infra III, 79, *Martem coluere priores*; IV, 329, *Tiberina priores Ostia dixerunt*; VI, 107, *Gramen dixere priores*. — *Et pecus etc.* Sic et Festus: *hostiam enim antiqui Agonium vocabant*. Et: *Agonias hostias putabant ab agendo dictas*; unde *agolum pastorale baculum*, quo pecudes aguntur.

333. *Vtque ea nunc certa*. Ita Heinsius ex MSS. Vrsini et decem aliis. Sed Ciofannus et Neapol. aliorum *non*

Numina lanigeræ coniuge debet ovis.
 Victima, quæ dextra cecidit victrice, vocatur: 335
 Hostibus amotis hostia nomen habet.
 Ante, Deos homini quod conciliare valeret,
 Far erat, et puri lucida mica salis.
 Nondum pertulerat lacrymatas cortice myrrhas
 Acta per æquoreas hospita navis aquas. 340
 Tura nec Euphrates, nec miserat India costum,

certa tumentur. Taubnerus notat, utrumque posse probari; *non*, si ad præcedentia omnia, *nunc*, si ad proximum respexeris. In Regiis tribus *nunc certa*: librarii *nunc* per *nō* scribebant, *non* per *n*; inde varia lectio orta. LEM. — *Coniux ovis* ex antiquo sermone poetico, aries. Vide ad I Metam. 660. — *Dextra cecidit victrice*, ob victoriam partem Diis offertur. — *Amotis* ubi nulli hostes sunt, tempore pacis. Taubner. hoc divisim scribi vult a *motis*.

337–456. *Digressio*, quæ *historiam rerum Diis offerendarum* continet. Cf. III, 727 sq. — *Ante*, olim. *Mola salsa* tenuissimum sacrificium: nec apud Graecos antiquissimos odores adolebantur aut victimæ, tantum herbae et fruges. Vid. Rhodiginus XII, 1. — *Purum*, quod sacris adhibetur, et propter vim purificandi lustrationibus; Eusthat. ad II. A, 314; Tibullus I, 5, 11, *purum sulphur*. Pro *puri* Heinsius ex cod. Regio malit *liquidi*. Sed cur *liquidum* dixerit, quod solidum offerebatur? — Regius Noster B solus habet *liquidi*, quod Heinsius ex versu 46 Moreti defendit frustra. LEM. — *Farris* autem oblationem a Iano institutam esse, Fabius Pictor lib. I, narraverat. Hinc sæpe eius fit mentio. Horat. III, Od. 23, 19, ubi arguit hoc, Deos non muneris pretium,

sed mentem piam respicere, *Mollivt aversos Penates Farre pio et saliente mica*; Tibullus III, 4, 10, *Farre pio placant et saliente mica*. Conf. Noster infra IV, 409.

339. Plinius Histor. Nat. XIII, 1: *Iliacis temporibus non erant unguenta; nec ture supplicabatur*. De Romuli et Numæ temporibus idem monet Arnobius contra Gent. VII, pag. 232. Noster tamen III, 713, a Baccho iam, India debellata. odores, cinnama, tura data esse tradit. *Myrrha*, frutex in multis Arabiae locis nascent, ex cuius cortice inciso guttae manant; Plin. XII, 15; Dioscor. I, 64 et 69. Ovid. X Metam. 500, de myrrha: *Flet tamen, et tepidae manant ex arbore guttae: Est honor et lacrymis etc.* — *Hospita*, peregrina. Potius peregrina et domestica hic sibi opp. — *Tura* apud Sabaeos sudabant ex arboribus incisis; Plin. XII, 14; Virgil. Georg. II, 117. Ex Arabia per *Euphratem*, qui in sinum Persicum se exonerat, subvecta sunt in alias terras. Quia igitur ad Euphratem maxima talium mercium copia, propterea ille eas *mittere* dicitur. Omnino orientales merces in Syriae et Phoeniciae oppida maritima confluebant, unde Romani eas petebant. — *Costi* et radix et folia Indis in maximo pretio propter eximium odorem. Plinius

Nec fuerant rubri cognita fila croci.
 Ara dabat fumos, herbis contenta Sabinis,
 Et non exiguo laurus adusta sono.
 Si quis erat, factis prati de flore coronis 345
 Qui posset violas addere, dives erat.
 Hic, qui nunc aperit percussi viscera tauri,
 In sacris nullum culter habebat opus.
 Prima Ceres avidae gavisa est sanguine porcae,
 Vltæ suas merita caede nocentis opes. 350
 Nam sata, vere novo teneris lactentia succis,
 Eruta setigeræ comperit ore suis.
 Sus dederat poenas; exemplo territus huius
 Palmite debueras abstinuisse, caper.

XII, 12. — *Crocum* mittebat Cilicia ex Corylo monte. Ei mox *fila*, mox capilli tribuuntur, unde *ξανθότριχα πρόκον* Græci dixerunt. Vid. Salmas. ad Solin. pag. 749.

343. *herbis Sabinis*) Plin. XXIV, 61: *Herba Sabina, brathy appellata a Græcis, duorum generum est: altera tamaraci similis folio, altera cupresso. Quare quidam Creticam cupressum dixerunt. A multis in suffitus pro ture adsumitur; vide IV, 741: illustrationi inservit. Etiam Virg. in Cul. 403, Herbaque turis opes priscis imitata Sabina. Vtebantur autem foliis eius in eam rem; Dioscorid. I, pag. 104. Cum lauro coniungitur et IV, 741 sqq. — *Crepitus lauri non exiguus bonum signum*; Tibull. II, 5, 81 sqq.; confer et supra vers. 76. — *Coronis et floribus ornabantur Dii in templis. Lactant.* Inst. II, 1. Arnob. contra Gent. VII, 237.*

347. De victimis sanguinolentis. *Viscera hic aperiri, alibi nudari dicuntur ut Aen. I, 211, ubi Servius: Viscera quidquid sub corio est. — Prima Ceres etc.* Ita et Varro de Re Rust.

II, 4: *A suillo genere pecoris immolandi initium primum sumtum videtur. Cuius vestigia sunt, quod initiis Cereis porci immolantur etc.* Conf. Ovid. Met. XV, 111–115. — *Avidae*, dum semina eruit rostro, spemque anni intercipit. — *Opes suas, frumentâ.* — *Vere novo*, ut apud Virg. Georg. I, 43. Noster Metam. XV, 200, de anno: *Nam tenor et lactens vere novo est.* Virg. Georg. I, 315: *Frumenta in viridi stipula lactentia turgent.* — Pro succis Heinsius ex MSS. nonnullis sulcis adoptaverat. Sed Burmannus recte succis revocavit, quia nec tener, nec lactens sulcis convenit. Succis contra frugum saepe lactis nomine insiguntur. Mitscherl. tamen Heinsium sequi maluit. — Regii tres nostri *sulcis*; bene: sulci enim pro scrobibus sumuntur, in quibus arbores plantantur. LEM.

353. *exemplum*, poena. Phaedrus III, fab. 6, 20: *Iustoque vindicavit exemplo impetum*, ubi vide Scheffer. Similiter *παράδειγμα*. Vid. omnino Gellius Noct. Attic. VI, 14. — *Abstinuisse*. Sic Horatius *Poteras dixis-*

Quem spectans aliquis dentes in vite prementem, 355
 Talia non tacito dicta dolore dedit:
 Rode, caper, vitem: tamen hinc quum stabis ad aram,
 In tua quod-spargi cornua possit, erit.
 Verba fides sequitur: noxae tibi deditus hostis
 Spargitur affuso cornua, Bacche, mero. 360
 Culpa sui nocuit: nocuit quoque culpa capellae.
 Quid bos, quid placidae commeruistis oves?
 Flebat Aristaeus, quod apes cum stirpe necatas
 Viderat incoeptos destituisse favos.
 Caerula quem genitrix aegre solata dolentem, 365
 Addidit haec dictis ultima verba suis:
 Siste, puer, lacrymas: Proteus tua damna levabit;

se. — *Premere*, imprimere, ut *pressum aratrum*. Tibullo IV, 1, 161. — *Non tacito dolore*, non retinens dolorem. Verba *Rode-erit* notant ex Evari Epigr. expressa esse: Κῆν με φάγῃς ἐνὶ βίῳ, ὅμως ἐνὶ καρποφορίᾳ, ὅσον ἐπισπείσῃ σοι τράγῃ θυμένῳ. — *Hinc*. Heinsius legi volebat *huic*, scilicet. Sed Burmannus iam monuit, eundem sensum, et elegantiorē etiam exurgere ex *hinc*. — *Spargi*, fundi, libatione. — *Verba fides sequitur*, fit, quod ille praedixerat. Etiam III Metam. 527, *Dicta fides sequitur*, et VIII, 711, *Vota fides sequitur*. — *Noxae deditus*, e formula solemnī. Festus: *Quum lex iubet noxae dedere, pro peccato dedi iubet*. — De *culpa* autem hac capri conf. Varro de Re Rust. I, 2, 18 sq.; Virg. Georg. II, 375 sqq. — *Quid bos etc.* Eadem fere verba XV Metam. d. l.

363–384. Causam reddere vult, cur bos quoque et ovis mactari coepit sint. Sed quae de *Aristaeo* addidit, ea accessita sunt et inducta; non enim monstrant, cur Diis offeratur bos. Latius autem illa Virgil. Georg. IV,

281–558, persecutus est. *Aristaeus*, de quo Diodorus Siculus IV, 81 sq.; Iustin. XIII, 7, 10; Schol. Theocriti V, 53; Apollinis filius et Cyrenes Nymphae habitus, latissimas possessiones in Arcadia habuit, ibique apum et mellis, etiam lactis ad coagulationem hominibus tradidisse narratur. A Virgilio *Arcadius magister* vocatur. Post mortem in Cycladibus Iovis Aristaei et Apollinis Nomii nominibus cultus fuit. — *Stirpe*. Burmannus elegantius et verius putat, quod *Francos* habet, *prole*. Virg. vs. 281 sq. utrumque habet: *Si quem proles subito deiecerit omnis, Nec, genus unde novae stirpis revocetur, habebit*. — *Destituisse*, non perfecisse. — *Caerula genitrix*. Nempe Cyrene una erat ex Nymphis Penei, antra in fundo fluminis iam iam mari se committentis incolens; Virgil. Georg. IV, 321; ibi Aristaeus satis graviter, *dolet*, eiusque querelae *fletus, genitus, luctus* vocantur.

367. *levabit damna*, ostendet, unde resarciatur damnum, res amissa. — *Proteus* autem vates omnia noverat.

Quoque modo repares, quae periere, dabit.
 Decipiat ne te versis tamen ille figuris;
 Impediant geminas vincula firma manus. 370
 Peruenit ad vatem iuuenis: resolutaque somno
 Alligat aequorei brachia capta senis.
 Ille sua faciem transformis adulterat arte;
 Mox domitus vinclis in sua membra redit:
 Oraque caerulea tollens rorantia barba, 375
 Qua, dixit, repares arte, requiris, apes?
 Obrue mactati corpus tellure iuveni:
 Quod petis a nobis, obrutus ille dabit.
 Iussa facit pastor: fervent examina putri
 De bove: mille animas una necata dedit. 380
 Poscit ovem fatum: verbenas improba carpsit,
 Quas pia Dīs ruris ferre solebat anus.

Non tamen sine vi adhibita monita dabat; sed difficulter cogi poterat, quum correptus manibus in varias se verteret figuras, et ita deciperet tenentem. — *Dabit*, edocebit. — *Vinculis* igitur tenacibus coercendus erat, ut in suam formam rediret. — *Aequoreus*, nempe in Carpathio in primis prope Aegyptum mari habitans. — *Somno* iacentem aggredi et vincere ab ipsa matre iussus erat. Vide Virgil. d. l. — *Transformis*, qui in alias formas transire potest. Eo sensu etiam VIII Metam. 87, *transformia corpora* filiae Erisichthonis. — *Adulterat faciem*, alienam sumit faciem; quum *adulterare* alias vitiandi notiouem habeat. Sed et IV Pont. 10, 59, *adulterat undas*, aliam naturam tribuit, quam marina aqua habet. Revocavit autem h. l. Heinsius hoc voc. ex MSS. Vrs. Petav. duobus Medic. quum caeteri *alterat* praeferant; quod au latinum sit, dubitatur. — Regii tres, *transformat et alterat arte*; quod bene est muta-

tum. LEM. — *Oraque-barba*. Sic et Tritonis os I Metam. 339, describitur. Apud Virgil. Proteus morbi tantum apum causam memorat, et Aristaeum consilii inopem relinquit; sed Cyrene mater inde a vers. 530, subiicit, quod deerat. — Ibidem non *obruere* corpus iuveni iubetur, sed contusum includere angusto tecto, substratis fragmentis ramorum. Ibi Interpretes multa de hac opinione veterum collegerunt, e cadavere contuso et sepulto nova apum examina nasci: quod Aegyptiorum inventum vulgo iactabatur. — *Anima* pro animantibus. — *Fervere* de magna copia dicitur qua quid cum motu et sonitu impletur. Virgil. Georg. IV, vs. 556: *Stridere apes utero et ruptis effervere costis*.

381. Casu fatali accidit, ut etiam *ovis* culpam contraheret, et mactaretur. — *Poscere* verbum proprium de fati potestate. — *Verbena*, herba e sacro loco petita; Livius I, 24; Plin.,

Quid tuti superest, animam quum ponat in aris

Lanigerumque pecus, ruricolaeque boves?

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,

385

Ne detur celeri victima tarda Deo.

Quod semel est triplici pro virgine caesa Dianae,

Nunc quoque pro nulla virgine cerva cadit.

Exta canum vidi Triviae libare Sapaeos,

Et quicumque tuas accolit, Haeme, nives.

390

Caeditur et rigido Custodi ruris asellus.

XXII, 2. — *Carpere* solenne de patientibus precibus. — *Animam ponere* lenius et gratus, quam *a. exhalare, exspirare*. — In epithetis *lanigerum* et *ruricolae* causa latet, cur triste sit et ingratum, illas mactare. Conf. Metam. d. I. 116 sqq., ubi horum vim circumloquitur.

385. Solem, qui Persis Mithres dicebatur, numen maximum et sanctissimum, e mythologia graeca *Hyperiona* appellavit. Strabo XV, pag. 732, Τιμῶσι δὲ καὶ Ἡλίον, ὃν καλοῦσι Μίθραν. Hesychius, Μίθρης· ὁ πρῶτος ἐν Πέρσας θεός. Hunc equis esse placatum, docent Hutchius. ad Xenoph. Cyrop. Dissert. II, 1, et Brisson. de R. Pers. I, 8. — *Triples* Diana etiam Heroid. XII; *triformis* Silius Ital. I, 120; Virgil. Aen. IV, 511, *trina virginitis ora Dianae*, ubi vid. Cerda: τριπρόσωπος et τριμορφος. — Huic pro virgine Iphigenia semel in Aulide occidit cervu, quae supposita erat a Diana virgi i Tauros translatae. Sic Euripides in Iph. Aul. et Taur. Pausanias Borot. pag. 748; Anton. Liberalis 27; Hyg. fab. 98 et 261. Verum Ovidius XII Metam. 24 sqq., alteram traditionem sequitur; qua ipsa Iphigenia mactata est. — *Pro nulla virgine*, quamquam non, ut olim, pro virgine.

389. *Sapaei*, quos imperiti librarii

in notiores *Sabaeos* mutaverant, populus erant Thraciae. Herodot. VII, 110. Strabo X, pag. 463, et Stephan. de Urb. — Hos Ovidius ipse vidit. Anno enim V. c. 763 Tomos migrans, appulit in Thraciae litora; inde pedibus iter per Bistonios fecit. IV ex P. 5, 5. Vid. omnino Masson. Vit. Ovid. ad illum annum. Hoc enim opus Romanae coeptum absolvit in exsilio. — *Libare* omnino offerre. Ab hoc autem sacrificio Hecate a Lycophr. vers. 77, Κυνοσφαγῆς θεῖς vocatur: ibique Tzetzes observat, εἴδουσι δ' ἐντῇ κύνας, ὡς φησι Σώφρων ἐν μύμοις· ὁ γὰρ κύων λύει τὰ φάσματα. Vide ibi Potter. Idem etiam factum in Zerynthio Thraciae antro. Vid. Suidam in Ζηρύνθιον. Plura de canum immolatione habet Plutarchus Quaest. Rom. tom. VII, pag. 131 edit. Reisk. Etiam Romae Robigini canis exta dabantur; IV, 908. — *Nivibus* olim notus Haemus, Thraciam a parte septentrionali claudens.

391. Fabulis petulantioribus quam Ovidius delectaretur, non potuit a se impetrare, quin hic quoque talem insereret de *Priapo*, custode ruris, quam Metam. IX, 346, verbo tantum attigit. — *Rigidus*, severus, ut Horat. I, Ep. 1, 17, *rigidus satellites virtutis*. — *Huic* significanter, tam libidinoso

Causa pudenda quidem est, huic tamen apta Deo.
 Festa corymbiferi celebrabas, Graecia, Bacchi,
 Tertia quae solito tempore bruma refert.
 Dī quoque cultores in idem venere Lyaei, 395
 Et quicumque ioci non alienus erat:
 Panes, et in Venerem Satyrorum prona iuventus,
 Quaeque colunt amnes solaque rura, Deae.
 Venerat et senior pando Silenus asello,

et obsceno Deo. Hoc ergo ex melioribus pro *sed* Heinsius bene revocavit. — *Apta*, conveniens. *Festa* intelligendum trieterica, quae tertio quoque anno celebrabantur. Vid. Barnes. ad Eurip. Bacch. vers. 133; Perizon. ad Ael. Var. Hist. XIII, 2. Conf. VI Metam. 587; IX, 641. — *Corymbifer* Bacchus et *κορυμβοφόρος* dictus a *corymbis*, racemis hederae in orbem circumactis, in quibus acini ac baccae; Plin. XVI, 34. Etiam Bacchae *corymbis* coronatae; Eurip. Bacch. LXXXI, 106. Cod. plures h. l. *racemiferi*. Hoc quoque recte vocatur; etenim Bacchus etiam racemis tam caput, quam thyrsus velare solebat. — *Celebrabas* Heinsius nonnisi ex duobus MSS. Petav. et Oxon. recepit. Caeteri *celebrabat* aut *celebrabant*. — *Refert*, reducit. — Mox Heinsius ex MSS. Mazar. et tribus aliis, *cultores gelidi venere Lycei*; I Metam. 217; Virg. Ecl. X, 15. Sed non video, cur cultores potissimum Lycei venerint. Praetuli ergo longe plurimorum MSS. lectionem, *in idem venere Lyaei*. Nempe *in idem venire* est bona locutio, quae etiam Heroid. XV, 121, legitur: *Non veniunt in idem pudor atque amor*. — *Cultores* autem *Lyaei* sunt ipsi Panes et Satyri cum Sileno, qui mox memorantur, atque ad Bacchi sacra convenire solebant; Eurip. Bacch.

130; Orph. hymn. 53, ubi et *Naidēs*. Vid. Casaub. de Sat. lib. I, pag. 78 sqq.; et Heynium in *Antiq. Aulstætzen* II pag. 70. — *Ioci*, quod Neap. iam ex antiquis MSS. notaverat, Heinsius amplexus est, ut Dii intelligantur a iocis non alieni. Dictum autem, ut *alienus consilii, salutis, pacis*. Varie autem *iocus* dicitur nunc de saltatione lasciva, nunc de lusu Venereo; Horat. II, Od. 12, 17, ubi vid. intpp. Noster Heroid. XV, 48; II Art. Amat. 723. Vulgo h. l. *loci*. Nonnulli *locis*. Sed Modius in Novant. Lect. cap. 63, *mero non alienus* tuetur, quod MSS. Vrs. Nauger. et alii praefereunt.

397. *Panes*) Ab initio *Pan* non nisi unus, Arcadiae Deus. Post plures *Panes* et *Panisci* ficti, qui Bacchi sacris interessent. Vid. Heynium d. l. Similiter olim unus *Silenus*, Bacchi educator: seriore tempore plures *Sileni*, quorum praesul *Silenus* prior. — *Satyrorum* lascivia iam Hesiodo notata, e quo Strabo X, pag. 471, *γένοϋς οὐράδανῶν Σατύρων* laudat. *Silenus*, etsi *senex*, tamen amabat et ipse iocos et saltationes. Anacreon. XXXVII, 11. Aut *asello* insidens, aut ferula nitens exhibebatur; IV Metam. 26 sqq. — *Priapus* ad mare etiam ludicum in Bacchi comitatu erat. Nonnullis adeo Bacchi habebatur filius. Schol. Apollon. ad I, 932. Eius statuæ rubro co-

Quique rubro pavidas inguine terret aves. 400
 Dulcia qui dignum nemus in convivia nacti,
 Gramine vestitis accubere toris.
 Vina dabat Liber: tulerat sibi quisque coronam:
 Miscendas parce rivus agebat aquas.
 Naidas effusis aliae sine pectinis usu, 405
 Pars aderant positis arte manuque comis.
 Illa super suras tunicam collecta ministrat:
 Altera dissuto pectus aperta sinu.
 Exserit haec humerum: vestem trahit illa per herbas;
 Impediunt teneros vincula nulla pedes: 410
 Hinc aliae Satyris incendia mitia praebent;
 Pars tibi, qui pinu tempora nexa geris:
 Te quoque, inextinctae Silene libidinis, urunt;

lore, nempe minio pictae, et *inguine* enormis magnitudinis instructae erant. Eo, quamquam et *falce* (Tibul. I, 1, 18), terrebat aves; Horat. I, Sat. 8, 5: *Obscoenoque ruber porrectus ab inguine palus*.

401. *dignum*, aptum convivii hilaritati; IV Met. 692: *dignos tempore fletus*. Et saepe absolute ponitur. Vid. Bentl. ad Horat. II, Sat. 1, 85. *Gramine-toris* dignius quam gramine. Talibus toris poetæ *rivum* solent addere, nunc ad augendam amoenitatem loci, ut Horatius II, Od. 3, 11 sqq.; Epod. II, 23; nunc ad temperandum merum, ut h. l. et Horat. II, Od. 11, 20. — *Parce* coniange, non cum agebat, sed cum *miscendas*. Optimus putabatur potus e tribus aquae partibus temperatus, ac duabus vini. Aristophan. Equit. pag. 355. Alii quartam aut quintam vini partem commendabant. Vid. Spanhem. ad Callimach. hymn. in Pallad. 47. Vulgo *large*; quod, si quis tueri velit, referendum erit, ut et Taubn. monuit, ad agebat.

Sed illud significantius est, notatque morem Deorum, qui multo mero pervigilant noctes VI, 326.

407. Ministrae mensas epulis instruunt succinctae esse solebant, VIII Metam. 660. — Etiam h. l. pro *collecta*, duo veteres *succincta*. Sed Noster h. l. circumlocutione uti maluit. — *Tunicae* mulierum, quae Nymphis et alibi dantur, ut II, 171, longiores erant, ad talos usque demissae. — *Dissuto sinu*. Neapolis putat, fasciam pectoralem esse solutam: sed hoc non potuisset verbo *dissui* exprimi. Immo, de soluta sutura cogitandum. — *Humerum*. Mazarin. et septem alii *humeros*, quod Burmannus praefert. — In tribus Regiis nostris *humerum*. LEM. — *Vincula*, calcamenta. — *Impediunt*, cingunt.

412. Pan caput frondibus *pineis* cingere solebat, I Metam. 699. — *Inextinctae*, quia ad senectutem usque durabat; in Ibide 428, *inextincta fumes*. — *Vrunt*, ut illud *Vrit me*. *Glyceras nitor* Horat. I, Od. 19. —

Nequitia est quae te non sinit esse senem.
 At ruber, hortorum decus et tutela, Priapus 415
 Omnibus ex illis Lotide captus erat.
 Hanc cupit, hanc optat; sola suspirat in illa;
 Signaque dat nutu, sollicitatque notis.
 Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam:
 Irrisum vultu despicit illa suo. 420
 Nox erat: et, vino somnum faciente, iacebant
 Corpora diversis victa sopore locis.
 Lotis in herbosa, sub acernis ultima ramis,
 Sicut erat lusu fessa, quieuit humo.
 Surgit amans; animamque tenens, vestigia furtim 425
 Suspenso digitis fert taciturna gradu.
 Vt tetigit niveae secreta cubilia Nymphae;
 Ipsa sui flatus ne sonet aura, cavet.
 Et iam finitima corpus librabat in herba:
 Illa tamen multi plena soporis erat. 430
 Gaudet; et, a pedibus tracto velamine, vota
 Ad sua felici coeperat ire via.
 Ecce rudens rauco Sileni vector asellus

Nequitia, libidinosa levitas, quae in concubitus vetitos fertur. Ita IV, Ep. 17; XVII, 29, et alibi. — *Decus* debemus Heinsio qui id ex MSS. Petav. Vrsin. et quatuor aliis recepit, quum caeteri *Deus* praeferant. Sin *decus* verum est, iocose dictum videtur. *Decus* autem et *tutela* coniunguntur, ut alibi *decus et columen*, *praesidium et decus* de fantoribus insignibus. — *Notae* de nutibus et signis amantium; III Amor. 11, 23, *verba compositis dissimulata notis*. Tibul. I, 2, 22, *Blandaue compositis obdere verba notis*. — *Sollicitare*, ut graec. *πυπᾶν*, scil. ad concubitum.

419. *pulchris*) Heins. *pulchrae* malebat. Mihi alterum magis placet, ut

OVID. Op. Tom. V

sit generalis sententia, quae vs. seq. pronomine *illa* deflectit ad Lotida. — *Fastus* et *superbia* de iis, qui non redamant amatores suos; III Metam. 354.

425. Cf. VI, 331 sqq., ubi Priapus similiter Vestam audet corrumpere, sed et ipse aselli voce impeditur. — *Digitis* pedis intellig. et *suspenso digitis gradu* nil est nisi suspensis digitis pedum. Sequitur egregium phantasiae illius signum, cuius tot exempla apud Ovidium insignia, maxime in Metam. opere. — *Secreta*, quia ultima iacebat. — *Ipsa-cavet* id. quod animam tenebat. — *Corpus librabat*, in aequilibrio tenere corpus tentabat, ut soleat, qui suspenso gradu ince-

E

Intempestivos edidit ore sonos.
 Territa consurgens Nymphæ manibusque Priapum 435
 Reiicit, et fugiens concitat omne nemus.
 At Deus, obscoena nimium quoque parte paratus,
 Omnibus ad lunæ lumina risus erat.
 Morte dedit poenas auctor clamoris: et hinc est
 Hellespontiaco victima grata Deo. 440
 Intactæ fueratis aves, solatia ruris,
 Adsuetum silvis, innocuumque genus;
 Quæ facitis nidos, quæ plumis ova fovetis,
 Et facili dulces editis ore modos.
 Sed nihil ista iuvant: quia linguæ crimen habetis, 445
 Dique putant mentes vos aperire suas.
 Nec tamen id falsum; nam, Dîs ut proxima quæque,
 Nunc penna veras, nunc datis ore notas.
 Tuta diu volucrum proles, tum denique caesa est:
 Iuveruntque Deos indicis exta sui. 450
 Ergo saepe suo coniux abducta marito
 Vritur in calidis alba columba focis:

dunt, tanquam funambulones. Eadem formula VIII Metam. 201, de Daedalo iam volare canante.

436. *omne nemus*, omnes Deos in nemore cubantes. — *Deo*, Vnus Mediceus *mari*, ut, monente Burmanno, Priapus *mas* dicatur a parte virili, quæ in primis conspiciatur. — Regii nostri codices servant *Deo*; alteram lectionem nimis contortam puto. LEM.

442. *Adsuetum silvis*, adeoque remotum ab hominibus. Plura colligit, quæ innocuo huic generi commiserationem facere possint. Burm. e tertio Moreti cod. *assiduum silvis* placet. — *Solantur rusticos*, faciant ut labores minus sentiant. Virgilius Georg. I, 293, *solari cantu labores*. — *Facile* es, quod facili negotio sonos edit,

flexibile; dicitur et *sequax*. Vid. ad Plin. VII, Ep. 9; Tibull. I, 3, 60: *Dulce sonant tenui gutture carmen aves*. — *Nihil iuvant*, non defendunt vos a mactatione, ut et vers. 453. — *Linguæ crimen*, loquacitas; II Metam. 540. — *Dis proxima*, altissime volans. — *Notas*, auguria, signa, *ore* dant oscines; *penna*, scilicet volatu, alites. — *Veras*, Alii *vetitas*, quod non damnat Taubner. propter vs. 445.

450. De singulis avium generibus. *Abducta*, erepta. Proprie *abduci* dicuntur pecudes. — *Vritur*, adoletur. — *In calidis*. Olim Heins. e Mozar. codic. *igniis* optimum videbatur; postea, mutata sententia, scribi voluit, aut *Idaliis*, aut *Cnidiis*, quia Veneri immolata columba, et quia in sqq.

Nec defensa iuvant Capitolia, quo minus anser

Det iecur in lances, Inachi lauta, tuas.

Nocte Deae Nocti cristatus caeditur ales,

455

Quod tepidum vigili provocat ore diem.

Interea Delphin clarum super aequora sidus

Tollitur, et patriis exserit ora vadis.

POSTERA lux hiemem medio discrimine signat,

Aequaque praeteritae, quae superabit, erit.

460

PROXIMA prospiciet Tithono nupta relicto,

quoque memoratur, cui quaeque avis mactata. Sed Burmannus recte tuetur vulgatam, quia saepe *calidae arae* leguntur. — *Inachis*, Isis Inachi filia. Metam. I, fab. 8. Ei et Osiridi anser sacer, atque mactari solitus; Iuven. Sat. VI, 538. — *Lauta*, quia poscit ecur anserinum, quod erat in cibis lautiorum hominum. Plin. Hist. Nat. X, 26, ibique Harduinus. Non igitur audiendi, qui *Inachi vacca* habent. — *Lance* et tura offerebantur et exta; Aen. VIII, 284. Eiusdem usus et in cornis hominum. *Det in lances tuas*, sic scite variavit immolationis notionem.

455. *Deae Nocti* ex MS. Vrsini Heinsius dedit. Vulg. *Deae noctis*, id est, Hecatae, cui vero gallus non mactatus. — *Ales*, ut Graec. *Opvis*, per excellentiam gallus. — *Is provocat diem*, quia cantum eius dies sequitur; Virgil. Georg. I, 388, cornix vocat *pluviam*. Noster XI Met. 597: *Non vigil ales ibi cristati cantibus oris Evocat Auroram*. Pro Aurora nunc tepidum diem dixit; tepor enim tempori ut vespertino, ita matutino tribuitur; Heroid. IV, 160. — *Delphinis* ortus cosmicus sive matutinus; Plinius Histor. Natur. XVIII, 64: *Pridie Nonas Ianuar. Caesari Delphinus matutino exoritur*. In die igi-

tur dissentit; nam Nostro intelligitur V Id. sive dies nonus mensis. — *Patriis*. De delphino sidere loquitur, ut de sidere pisce, cui aequor patria est. Similiter Manilius V, 389: *At quum se patrio produxit ab aequore piscis*.

459. *Postera lux*, IV Id. sive dies Ianuarii decimas. Hiemem medium circumloquitur. — *Discrimen*, limes dirimens rem in partes. *Discrimine medio signat hiemem*, in medio facit discrimen, dividit hiemem in duas partes aequales. In media autem hieme constituenda non consentiunt Veteres. Columella et Ptolemaeus eam ad diem, qui Nonas proxime antecedit, referunt. Sed Plinius XVIII, 25, Eudoxum et Metonem secutus, ad diem VIII Kal. Ian. sive diem 25 Decemb. ubi Capricorni partem octavam sol emensus est, brumam esse statuit. De quo dissensu plura disputare, non huius loci est. Taubnerus movet, cum Columel. et Ptolem. Ovidium conciliari posse, si post vers. 314, duos hos de media hieme ponas, et quae de Delphini orta dicuntur. — *Superabit*, supererit.

461-586. III Id. sive XI die Ian. *Carmentalia*: de quibus ita refert, ut multa de *Evandri adventu*, de *Carmentae* matris vaticiniis, de *Herculis* et *Caci* pugna inserat. — *Proxima*

Arcadiae sacrum pontificale Deae.

Te quoque lux eadem, Turni soror, aede recepit,

Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Vnde petam causas horum moremque sacrorum? 465

Dirigat in medio quis mea vela freto?

Ipsa mone, quae nomen habes a carmine ductum,

Propositoque fave, ne tuus erret honos.

Orta prior Luna, de se si creditur ipsi,

A magno tellus Arcade nomen habet. 470

Tithono etc. Auroram circumloquitur; ea enim oritur *Tithoni croceum linquens cubile*; Virgilius Georg. I, 447. Sed Taubnero durum videtur, *Tithono nuptam* pro Aurora poni, et hanc pro die, ut tropus sit ex tropo. Praefert igitur *Aurora*, quod nomen Heinsius MSS. Vrsini, Petav. Mazar. Francofurt. auctoritate expulit. Male quidam *Proxima respiciet*, aut *perspiciet*, aut *conspiciet*; nam *prospicere* optime convenit ei, qui e coelo in terras spectat. — *Arcadia Dea*, Carmenta, cui sub porta Carmentali ad pedem Capitolii ara posita; Dionys. I, 32; Virg. Aeneid. VIII, 327. — *Sacrum* eius iam sub Romulo institutum; Plutarch. Rom. 21. — *Turni soror*, Iuturna Nympha fluvii et lacus Latii, haud procul ab Albano monte; Virgil. Aeneid. XII, 134 sqq, ibique Heynii Excurs. Ei Romani ad *aquam Virginem* in Campo templum dedicaverant. Hanc aquam tactu praestantem Agrippa deduxit Romam. Plinius XXXI, 25. Passim a poetis cum *Marcia aqua* coniungitur.

465. Ut alii poetae in rerum antiquarum memoria repetenda Musas invocant, sic Noster nunc commodè ipsam Carmentem sibi adesse vult, tam propter nomen, quam propter ipsius sacra. — *Mos sacrorum*, eo-

rum ritus. Aeneid. XII, 836: *Morem ritusque sacrorum adiiciam*. H. l. explicatio rituum. — *Ipsa*. Heinsius malit *Nympha*, quia Carmenta vs. 633 ita vocatur, aut *Diva*. Sed *ipsa* bene se habet; ab illa *ipsa*, cui sacra fiunt, originem eorum cognoscere cupit. Ita et mox, si creditur *ipsi*. — Non dixit *doce* sed *mone*, quod proprie est vatum. — *Ductum*, ut Horat. II, Serm. 2, 56, *ex vero ductum cognomen*, ubi vide Benth. A *carmine* autem Carmentem habuisse nomen, tradunt et Dionys. I, 31; Plutarchus in Rom. 21, et in Quaest. Rom. tom. VII, p. 124 ed. Reisk. — *Erret*, incertus sit. Livius I, 24: *In re tam clara nominis error* (incertitudo) *manet*. Supra vs. 190, *Pars mihi ne labet ulla*. Potest tamen hic locus et sic capi, ne tuus honos falso a me proferatur.

469. Docte Arcadium circumloquitur. — *Tellus*, gens, ut saepe apud poetas γαῖα et χώρα. Arcadas ποσειδάωνος primus dixerat Hippys Rheginus, scriptor Xersis tempore; Stephan. Bysant. in Ἀρχάς. Inde vulgaris traditio, quam Ovid. etiam II, 289, V, 90, repetit, Arcadium originem antecessisse lunam. Vide Heynium in Opp. Acad. vol. II, p. 332 sqq, ubi fabulae sensum obscurum esse ostendit. Krebsins monet, sen-

Hic fuit Evander; qui, quamquam clarus utroque,
 Nobilior sacrae sanguine matris erat.
 Quae simul aetherios animo conceperat ignes,
 Ore dabat vero carmina plena Dei.
 Dixerat haec, nato motus instare sibique,
 Multaque praeterea, tempore nacta fidem.
 Nam iuvenis, vera nimium cum matre fugatus,
 Deserit Arcadiam, Parrhasiumque larem.

475

sum esse hunc: Selenen mulierem habitasse inter Arcadas et post mortem inter Deas esse relatam. — *Arcas*, Lycaonis nepos, Calistus et Iovis filius, inter sidera relatus; II Metam. 401 sqq. Inde *magnus*. — Neap. et Burm. ex uno MS. probant, *de se si creditur ulli*. Vnus Heinsii *de se sic creditur ulli*. — *Evander* e Pallantio, urbe Arcadica, in Italiam venit. Fuit autem Mercurii et Nymphae Arcadiae filius. Matrem, quippe vatem, Graeci *Themis*, Latini *Carmentem* dixerunt; Dionys. Halicarn. I, 31. — *Nobilior sacrae matris*, quia omnes matrem memorabant, non itidem patrem. Livius I, 7: *Venerabilior divinitate credita Carmentae matris*. Lenzius putat Ovidium, cum Servio ad Virgilium, Evandro tribuisse patrem Echemum. Verum ita ille vix clarus dici potuisset etiam paterno sanguine. Evandro describendo non immoratur, sed festinat ad matrem fatidicam. — *Sacra*. Sic *sacer Orpheus*. Horat. Art. Poët. 391. — *Aetherii furores* de inspiratione etiam V, 446. — *Carmina*, vaticinia versibus composita. Loquebatur δὲ ὡδῆς. Dionys. Halicarn. dicto loco: Τὴν δὲ γυναικὰ τὰς τῶν ὁμολογοῦσι δαιμονίων πνέουσαι κατὰσχενον γινομένην τὰ μέλλοντα συμβαίνειν τῷ πλήθει δὲ ὡδῆς προλέγειν. A Plutarcho Rom. 21, vo-

catur, παντικὴ καὶ ποθεαστικὴ ἐμμέτρων χρησμῶν. — *Oris* mentio solemnioris de vatibus. *Ore vero* partim e MSS., partim e coniectura Scaligeri Heinsius dedit; nam alii, *Ore dabat pleno carmina vera*. Illud magis poeticum. — *Plena Dei* potest et ad carmina, et ad vatem ἔρπον referri.

475. *motus*, turbae civiles. Seditione coorta, expulsus esse Evandrum narrat Dionys. Sed Servius ad Aeneid. VIII, 51, aliam fugae causam affert. — *Multa*, quale Livius I, 7, memorat, et Noster in sqq. — *Tempore*, temporis decursu. — *Nacta fidem*: vide ad vs. 359. — *Vera*, verax. — *Fugatus*. Inde Livius, dicto loco, *profugus ex Peloponneso* vocatur. — Noster *Arcadiam* nominat, et licentia poetica addit *Parrhasiumque larem*, quamquam Evander, ut iam ante monitum, Palantio venit. Sed et in sqq., *Carmenta* mox *Tegeaea*, mox *Maenalis* vocatur. Heinsius ex uno Strozzae cod. *Arcadium* invexerat, quod iam Taubner. improbavit, quia sic tautologia oriatur. — De *Parrhasiis*, Arcadium parte, vide Pausan. Arcad. p. 657: cod. Francof. h. l. *Parrhasiumque nemos*, quod Burmanno elegans videtur, quia *Carmenta* poetria; poetis autem memora placere. Immo, *larem deserere* melius convenit profugo. Horat. Carm. Sec. 39,

Cui genitrix flenti, Fortuna viriliter, inquit,
 Siste, puer, lacrymas, ista ferenda tibi est. 480
 Sic erat in fati: nec te tua culpa fugavit,
 Sed Deus; offenso pulsus es urbe Deo.
 Non meriti poenam pateris, sed numinis iram:
 Est aliquid magnis crimen abesse malis.
 Conscia mens ut cuique sua est, ita concipit intra 485
 Pectora pro facto spemque metumque suo.
 Nec tamen ut primus moere mala talia passus;
 Obruit ingentes ista procella viros.
 Passus idem, Tyriis qui quondam pulsus ab oris,
 *Cadmus, in Aonia constitit exsul humo: 490
 Passus idem Tydeus, et idem Pagasaeus Iason,
 Et quos praeterea longa referre mora est.
 Omne solum forti patria est; ut piscibus aequor;

Troianorum iussa pars mutare lares
 et urbem.

479. Vaticiniis interposuit consolationem, eamque gravissimam. Quatuor autem argumentis filium moerentem excitat. Tu non es in culpa; alii idem passi sunt; ubique patria est; felix aliquando eris. — *Siste*, puer. Sic Heins. e quinque MSS. et Edd. vetust. pro *Siste precor*. Puer, fili. — *Non-iram*. Haec ταυτολόγως repetita. — Frustra unus Heinsii, *Est aliquid magni*; nam est aliquid in se iam de re insigni dicitur, et a Nostro sic adhibetur, XII Metam. 93; XIII, 241. Ad sententiam Senec. Ep. 97, p. 728: *In scelere demum sceleris supplicium*; idemque Ep. 43, miserum indicat, qui se testem contemnit. Hinc hoc loco *conscia mens* etc. — *Pro spemque metumque* Burinannus malit *spemve metumve*. Idem putat, Ovid. verbis *offenso* etc. alluisse ad suum exsilium.

488. *procella*, mox vs. 495, *tempestas*, quod utrumque voc. etiam Cic. de calamitatibus adhibet. *Procella* navigantes *prehendit*, prehensosque *obruit*, immergit fluctibus. — *Cadmus pulsus* erat a patre, ut sororem raptam quaereret; III Met. init.; ubi vide not. de *Aonia*, id est, Boeotia. *Consistere* de profugo, qui sedem certam capit. — *Tydeus*, pulsus ab Oeneo patre, quod Menalippum fratrem in venatione occiderat, *Argos* migravit ad Adrastum. Hygiu. fab. 69. — *Et quos praeterea*, Peleus, Telephus, Telamon, alii. Exsulum catalogum habes et I ex Ponto 3, 37 sqq.

493. Veteribus commoratio extra patriam magnum malum: eam enim ignominia et contemptus, plerumque et paupertas sequebatur. Quidam tamen aliter senserunt. Haec nostra sententia sumta ex Euripid. Fragm. incert. n. 37: *Ἀπας μὲν ἄνρ αἰτῶν πέρας ἴμος, Ἀπασα δὲ χλῶν ἀνδρὶ γεν-*

Vt volucris, vacuo quidquid in orbe patet.
 Nec fera tempestas toto tamen horret in anno : 495
 Et tibi, crede mihi, tempora veris erunt.
 Vocibus Evander firmata mente parentis,
 Nave secat fluctus, Hesperiamque tenet.
 Iamque ratem doctae monitu Carmentis in amnem
 Egerat, et Tuscis obuius ibat aquis. 500
 Fluminis illa latus, cui sunt vada iuncta Terenti,
 Adspicit, et sparsas per loca sola casas.
 Vtque erat, immissis puppim stetit ante capillis ;

ὡς ἡ πατρὶς. — *Nec fera* etc. Cum hoc solatio confer Horat. II, Od. 9 initio, et X, 13. — *Horret*, quod admodum accommodatum tempestati, bene recepit Heins. e MSS. pro *inepto erat*. — *Ver* laetae sortis imago.

497. *firmata mente* Heins. e MSS. quibusdam et edd. Ald. recepit, quum antea vulgaretur, *et firmus mente*, Francof. autem et multi alii, *et firma mente* exhiberent. Sane, *firmare mentem*, animum addere, bona est locutio, quam Bentl. ad Horat. III, Od. 24, 54, comprobatur. Sed et *firmus mente* recte dicitur. Apud ipsum Cic. *firmus* est fortis, intrepidus : sic *firmus accusator* Verr. II, 1. Verum in hac lectione copula *et* molesta est. — *Hesperiam tenet*, tenet viam, quae ducit in Italiam, cursum advertit in Italiam. — *Docta*, quia et fatidica erat, et carmina pangebatur. Ita III Metam. 322, *doctus Tiresias*. — *Egerat*. Multi ex melioribus *vexerat*, quod Heinsius ortum putabat e *rexe- rat*. Sed *agere navem* bona locutio, ut *agere currum* de auriga. — *Obuius ibat aquis*, adverso fluminis vehebatur, VIII Metam. 164. Evander, Faunus regnante, LX circiter annis ante bellum Troianum in Italiam venit ; Dionys. I, 31. Arcades benignae exce-

pti, quum tantum iis agri permissum esset, quantum vellent, ὡς ἡ Θέμις (Carmenta) αὐτοῖς ἐπιθυσιάζουσα ἔπραξεν, αἰρουῦνται λόγον ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Τιθέριος etc. Apud Senec. Cons. ad Helv. 7 in catalogo exsulum *Evander in ripa Tiberis regna Arcadum collocans*. — Noster *vada iuncta Terenti* memorat. *Terentus*, locus in campo Martio, in quo ludis secularibus Diti Proserpinae sacra fiebant. Vid. Heins. qui e melioribus paucis *Terenti* revocavit, quum reliqui *Tarenti* praeferrerent. *Vada Terenti* Leuzius Tiberim fluvium intell. qui hic forsitan Terenti nomen assumerit. Id si cui durum videatur, verba sic ordinari vult, *latus Terenti, cui sunt vada fluminis iuncta*, hoc quoque durum. Malim dicere, prope Terentum fuisse vadum. — *Sola, solitaria*, deserta.

503. *immissis* in faciem *capillis*, more vaticinantium ; Tibull. II, 5, 66. Etiam II Metam. 635, Ocyrhoes, fatidica et ipsa, *venit rutilis humeros protecta capillis*. — *Vtque erat*. Vide ad II Metam. 272. In *puppi* ad clavum sedet *regens iter*, gubernator. Ante hunc stetit *torva*, quippe furore divino concita. Virg. Georg. IV, 450, Proteus vaticinaturus, *vi multa*

Continuitque manum torva regentis iter.
 Et procul in dextram tendens sua brachia ripam, 505
 Pinea non sano ter pede texta ferit.
 Neve daret saltum properans insistere terrae,
 Vix est Evandri vixque retenta manu.
 Dique petitorum, dixit, salvete locorum;
 'Tuque novos coelo terra datura Deos; 510
 Fluminaque et fontes, quibus utitur hospita tellus,
 Et nemorum Nymphae, Naiadumque chori;
 Este bonis avibus visi natoque mihique:
 Ripaque felici tacta sit ista pede.
 Fallor? an hi fient ingentia moenia colles? 515

ardentes oculos intorsit, et graviter frendens dixit. — De nave pinea texta etiam XIV Metam. 530. Vide ad XI Metam. 524. — *Non sano*, insano. Vaticinantibus *pavida*, insania, furor, tribuitur. *Insana vates* Aen. III, 443. — *Ne daret saltum*, ne exsili- ret e nave in terram. III Metam. 599, Acoetes, *doque leves saltus*.

509. More advenarum novam ter- ram cum Diis eius salvere iubet. — *Novos Deos*, Faunum, Romulum, Caesarès. Inde Roma *genetrix Deorum*, Rutil. Itiner. I, 49. — *Hospita*, vel peregrina, ut vs. 340, vel quae excipit hospites; III Metam. 637, *vobis erit hospita tellus*. — *Quibus utitur* exquisitius, quam, quos habet. — *Nemorum Nymphae*. Heins. e me- lioribus suis notabat, *nemorum sil- vae*, quod Krebsio placebat; ipse ta- men aut cum tribus malebat *nemorum divae*, id est, Dryades, aut *et nemora et silvae*, quod Burmannus ex uno Peta- vii amplexus est. Improbatur hoc Taubn. quia Carmenta Deos salvere iubet, quos inter Flumina quidem sint et Fontes, non item nemora. Sed hoc nihil est. Cadmus III Metam. 25, in

Boeotia ignotos montes agrosque salu- tat. *Nemora* autem et *silvae* saepe sic iunctae leguntur. Placet tamen vulg. *nemorum Nymphae* propter al- terum, *Naiadumque chori*. — Regius oodex A, *nemorum Nymphae*; B et C, *nemorum silvae*; quod malim. L. — *Ripaque* etc. MS. Putean. secun- dus, *Istaque felici ripa sit icta pede*; quam lect. Burm. elegantiorē iudi- cat, quam quae provenire a librario potuerit. — Regii tres servant vulga- tam. In nostro codice C librarius hanc paginam continuavit hisce versiculis: *Vxor onus magnum, si non sit pul- chra, marito; Si sit pulchra, virum despicit illa suum*. Quos si non Ovi- dianos, et rei accommodatos, saltem satis facetos lector mihi condonare velit. LEM.

515. Novum vaticinium de imperii R. magnitudine, Aeneae adventu, et Iuliae gentis splendore, qualia et Virgilius habet. Apud Dionys. Halic. I, 20, Evander vicum parvum condit, *ἣν ἐμύλλε τὸ πεπρωμένον σὺν χρόνῳ δῆσειν ὄσσην οὐδ' ἑλλάθαι πό- λιν, οὔτε βάρβαρον, κατὰ γε οἰκί- στως μέγεθος, καὶ κατὰ δυναστείαν*

Iuraque ab hac terra caetera terra petet?
Montibus his olim totus promittitur orbis.

Quis tantum fati credat habere locum?
Et iam Dardaniae tangent haec litora pinus.

Hic quoque causa novi femina Martis erit. 520
Care nepos, Palla, funesta quid induis arma?

Indue: non humili vindice caesus eris.
Victa tamen vinces, eversaue Troia resurges:

Obruet hostiles ista ruina domos.
Vrite victrices Neptunia Pergama flammae: 525

αἰῶσιν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἐν-
τυχίαν, χρόνον τε ὅσον ἂν ὁ Διὸς
τὸς ἀντίχῃ, πόλεων μάλιστα πασῶν
μνημονευθεσμένην. Etiam h. l. im-
perium totius orbis terrarum his *mon-*
tibus, ut II Metamorph. 259, Tiberi,
id est, huic urbi promittitur. — *Pe-*
tere iura est subiecti populi, ut *dare*
iura imperantis. Virgilius Georg. IV,
561: *volentes* (petentes) *Per popu-*
los dat iura. Horat. III, Od. 3, 43:
triumphatis possit Roma ferox dare
iura Medis. — *Locum habere tantum*
fati; loco destinatum esse a fato tan-
tam dignitatem: confer II, 403. De
hoc autem loco Rutil. Itin. I, 194:
Qui dominas arces et caput orbis ha-
bet. — Pro *Dardaniae* Heins. malit
Dardanides: siue causa, altera forma
saepissime apud Ovid. occurrit.

520. Vaticinatur adventum Aeneae
et bellum cum Turno. *Turnus*, rex
Rutulorum, cui *pacta Lavinia ante*
adventum Aeneae fuerat, praelatum
sibi advenam aegre patiens, simul
Aeneae Latinoque bellum intulerat;
Liv. I, 2. — *Nepos*. Pallas, de quo
Virgil. Aeneid. VIII, 104 sqq, Evan-
dri filius, secundum alios Hercules ex
Evandri filia filius: Dionys. I, 32.
Evander in Palatino monte Palanteum
oppidum condiderat. Ad hunc venit

Aeneas auxilium contra Turnum pe-
titurus, ab eoque equitum quadria-
gentorum, quibus *Pallas* praefectus,
subsidio adiutus est; Aen. VIII. In
eo bello Pallas, magna prius edita
hostium strage, a Turno interficitur.
Hinc Aeneas plurimos Rutil. amico
inferias mittit; Aeneid. X. In certa-
mine singulari quum Aeneas in victi
Turni humeris Pallantis balteum con-
spexisset, ira incensus, eum, gladio
per pectus adacto, occidit; Aeneid.
XII, 940 sqq. — *Funesta quid induis*
arma. Praedicat et caedem Pallantis:
sed Turnus occisor cadet, inquit,
Aeneae dextra. LEM. — Priscianus
notat, vocativ. *Palla* factum esse ad
Homeric. Πουλυδάμω. — *Non humili*,
nobilissimo. Horat. I, Od. 37, 32,
Cleopatra *non humilis mulier*, ubi
ad auimum generosum refertur. —
Victa Troia vicit, quatenus Troiani
novum in Italia regnum condiderunt.
— *Obruet hostiles ruina domos*. Rui-
na Troiae efficiet, ut in Italia impe-
rium condatur, quod aliquando Grae-
corum hostium terram sibi subiciet.

525. *Neptunia Pergama*, ut Aen.
II, 625, *Neptunia Troia*, quia in
Neptuni et Apollinis tutela, et quia
muri ab istis Diis aedificati; XI Met.
203; Aeneid. II, 201. — *Num minus*

Num minus hic toto est altior orbe cinis?
 Iam pius Aeneas sacra, et sacra altera patrem,
 Afferet: Iliacos excipe, Vesta, Deos.
 Tempus erit, quum vos orbemque tuebitur idem,
 Et fient ipso sacra colente Deo; 530
 Et penes Augustos patriae tutela manebit.
 Hanc fas imperii frena tenere domum.
 Inde nepos, natusque Dei, licet ipse recuset,
 Pondera coelesti mente paterna feret.
 Vtque ego perpetuis olim sacrabor in aris, 535
 Sic Augusta novum Iulia numen erit.

etc. nihilo tamen minus ex illo cinere Imperium orietur, totum terrarum orbem occupans. *Num minus* saepe sic apud Nostr. vide Heinsium ad Epist. XI, 19; itaque et hoc loco ex tribus MSS. receptum. Olim vulg. *Nunc minor*; alii, *Non minor aut minus*. Comparativo interdum *minus* iungi, docet Krehs. — *Iam pius Aeneas* etc. Sic de eodem et IV, 37, et XIII Metam. 624. Hectoris umbra Aeneae sacra Troiae, simulacra Deorum patrum lignea, commendaverat; Aen. II, 293. Itaque ille patrem humeris impositum et sacra manu tenentem secum extulit; Aeneid. II, 707 sqq; Dionys. I, 46 et 47: nam pater pio filio vim sacrorum habere videbatur. Patrem in ora Drepanitana amisit, (Aeneid. III, 710) ubi monumentum eius etiamnum ostenditur. Vid. Dorvill. Sic. p. 49. — Sed sacra secum attulit in Italiam, atque sacra translata signum habebantur sedis translatae. Vid. Heynii Exc. IX ad Aeneid. II. At quia patrem non attulit secum in Italiam, propterea Heinsius monet, posse cum uno Vaticano auferet legi. Burnanno non displiceret, *effere*. Fuere tamen, qui Anchisen in Italiam usque adductum

traderent, in quibus Cato, Strabo, Dio Cassius. Vid. Muretus Var. Lect. XIII, 3. Hos forte secutus est Ovid. Fatale etiam erat, Penates Aeneae Italiae inferri; Aen. III, 167 sqq. Collocati ab initio Lavinii, inde Romanam translati. In Vestae aede eos esse servatos quidam putabant; Tacitus Annal. XV, 41. Immo, aedes eorum fuit sub Velia, non longe a Vestae aede; Dionys. I, 67. — *Quum vos* etc. Iulius Caesar Pontifex Max. atque adeo praeses Vestalium, tuebitur Iliacos Deos, et imperator orbem. Qui post mortem *Deus* erit, homo *colet sacra*, sacra faciet. Alii haec de Augusto intelligunt; et possunt etiam de hoc intelligi.

533. Haec inseruit Ovidius, mortuo Augusto; intell. enim Tiberius, Iulii Caesaris Divi nepos, Augusti per adoptionem natus, qui per simulationem recusavit imperium, nec nisi precibus Senatus impulsus accepit; Tacit. Ann. I init. Sueton. Tib. 24. Cf. Noster IV ex Ponto 13. — *Pondus*, ut *moles*, de imperio. — *Coelestia*, eximia quaecumque. In primis Dei nepoti et filio convenit. Mulier fatidica desinit in mulieris consecratione. — *Augusta Iulia* est Livia, quae Augu-

Talibus ut nostros dictis descendit in annos;

Substitit in medios praescia lingua sonos.

Puppibus egressus Latia stetit exsul in herba.

Felix, exsilium cui locus ille fuit!

340

Nec mora longa fuit: stabant nova tecta; nec alter

Montibus Ausoniis Arcade maior erat.

Ecce boves illuc Erytheidas applicat heros

Emensus longi claviger orbis iter.

Dumque huic hospitium domus est Tegeaea, vagantur

Incustoditae lata per arva boves.

546

sti testamento in familiam *Iuliam* nomenque *Augustae* assumpta; Taciti Ann. I, 8, ibique Lipsius. Eius consecrationem Ovidius non vidit, praedixit tantum; et facta est per Claudium. Suet. vit. 11. Qui in memoriam antiquorum temporum redit, *adscendere* ad ea dicitur; qui de venturis loquitur, *descendere*. MSS. Vrs. Mazar. Nauger. Zulich. et alii quidam, *Talibus auspiciis nostros descendit ad agros*: quod et ipsum commodè explicari posse monet Taubn. Mox Sligtenhorst. malebat, *in aediis sonis*; quod sane usitatius. Sed ut *desinere* in aliquam rem dicitur, ita et *subsistere* pro desinere eodem modo construui potest.

540. Gemitum hunc, ut alios in hoc opere, Ovidio expressit haud dubie ipsius exsilium. De *novis illis tectis*, vide ad vs. 515. Ei oppidulo sive vico Evander nomen dedit Palantii in memoriam veteris patriae. Quum *fuisset* bis se proxime excipiat, Heins. aut prius in *suum*, aut posterius in *subit* mutandum censet; sine causa, ut docuimus ad vers. 245. — *Alter*, alius. Nec alius in montibus Ausoniis maior erat Evandro Arcade. Alii male Arcada montem explicant, in quo iam fuerit Arcas. — *Ausonia*

saepe pars Italiae ea, cui postea Latii nomen haesit. Vide ad vs. 55.

543. De *Herculis adventu* conf. V, 643; Dionys. Halic. I, 34, 39; Liv. I, 7. Cum classe Graecorum in Italiam venisse credebatur. Leviter autem hic adventus cum poetae proposito cohaeret, ut e vs. 583, apparet. — *Erythea*, Gades insula, ubi Geryon, cum cuius interempti bubus Hercules in Italiam venit, et prope Tiberim, ut quiete et pabulo lacto boves reficeret, procubuit. Sic Liv. et Dionys. Sed h. l. eum excipit *domus Tegeaea* Carmentis Arcadis, a *Tegea*, oppido Arcadiae sic dicta. *Tegea* Burnian. dedit. Alii *Tegaea* scribunt. Mitscherl. *Tegeaea*. — Hoc verum est, quamquam in nostris codd. *Tegea*. LEM. — Paulo ante, Heins. *applicat*, agit, in *appulit* mutari vult, ut VI, 80, *Huc captas appulit ille boves*. — Verum et *applicare* sic dicitur VII Met. 223, *Oethaeis regionibus applicat ungues*, et vs. 519, *Applicaverat ripae vaccas*. Ep. VII, 117, *applicor ignotis terris*. — Mox disputatur, utrum *lata*, an cum MSS. Vrsin. Mazarin. Zulich. et quatuor aliis *laeta* legendum sit. Posterius verum iudicat Heins. recepit Mitscherl. et possit verum videri, quia et Liv.

Mane erat : excussus somno Tirynthius hospes

De numero tauros sentit abesse duos.

Nulla videt taciti quaerens vestigia furti :

Traxerat aversos Cacus in antra feros ;

550

Cacus, Aventinae timor atque infamia silvae,

Non leve finitimis hospitibusque malum.

Dira viro facies ; vires pro corpore ; corpus

Grande : pater monstri Mulciber huius erat.

Proque domo, longis spelunca recessibus ingens,

555

Abdita, vix ipsis invenienda feris.

Ora super postes affixaque brachia pendent,

laetum pabulum, et Dionys. Hal. πόαν πολλήν καὶ καλήν memorat. Sed hoc ipsum impellere olim potuit virum doctum, ut h. l. *laeta* scriberet. Alterum *lata*, ut et Burm. vidit, melius convenit verbis *incustoditae* et *vagantur* : atque latis in arvis facilius nonnullae poterant averti. Praefertur igitur et a Bentl. ad Horat. III, 2, 9, ubi et de *laetis* et de *latis campis* multa loca collegit. Cf. Noster II, 210.

547. *Caci* furtum omnes similiter narrant, rerum scriptores nude, ut erat traditum, sed poëtae exornarunt. In his fons est Virgil. Aeneid. VIII, 185 sqq, quem Noster expressit. Cf. et Propert. IV, 9 init. Martial. V, 60. — *Excussus somno* nil nisi expergefactus. Livius *somno excitus*. — *Hospes* e vetust. codice Neapolis dedit, et recte ; erat enim Hercules in hospitio Evandri. Alii *heros*, quod iam vs. 543 praecessit ; Petav. *actor*, unde Heins. *actor* faciebat. — *Duos*. Dionys. ὁλίγας τινὰς memorat ; Liv. *eximium quemque pulchritudine* ; Virg. vs. 207, *quatuor tauros totidemque iuvencae*. — *Cacus* ληστής τις ἐγχεώριος Dionys. — *Feros* ex aucto Farnes. Heins. recepit, neque male ;

ferus enim saepe pro bove, cervo, equo ponitur. Vide Intpr. ad Phaedrum I, fab. 12, 9. Burm. contra vulg. *boves* magis placet, quia vers. 556 repetitur *feris*, et quia etiam Martial. V, Epigr. 66, atque Propert. d. l. *aversos boves* memorant. Hoc tuetur Krebsius. Ciofan. et Neapol. cum Vrsin. et tribus Vatic. *ferox* malunt, namque et Liv. *Cacus ferox viribus*, et Virg. Aeneid. VIII, 205, *furiis Caci mens effera*. — *Aversos*, quia cauda eos traxit in speluncam.

551. *Caci* indoles, forma, genus, domus. — *Timor silvae*, ut Cicero in Verr. V, 45 : *Sestius terror morsque sociorum et civium*. Apud Martial. d. l. ubi Nostrum ita expressit : *Silvarumque tremor, tacita qui fraude solebat Ducere, nec rectos Cacus in antra boves*. Et quum etiam h. l. codex Farnesian. *tremor* agnoscat, id probatur Burman. — *Malum*. Notant, poëtam respexisse *Caci* nomen, quia Κεκός Graecis malus. — *Dira facies*, ut I Metam. 156, *corpora dira* gigantum. Hoc ergo multo gravius, quam quod alii MSS. habent, *dura*. A Virgilio speluncae *Caci dira facies* tribuitur. Propert. ipsum adeo trifau-

Squalidaque humanis ossibus albet humus.

Servata male parte boum Iove natus abibat:

Mugitum rauco furta dedere sono.

560

Accipio revocamen, ait; vocemque seculus,

Impia per silvas ultor ad antra venit.

Ille aditum fracti praestruxerat obiice montis:

Vix iuga movissent quinque bis illud opus.

Nititur hic humeris, coelum quoque sederat illis,

565

Et vastum motu collabefactat onus.

cem et tricripitem finxit. *Recessus* speluncae II Metam. 761, *valles*, et a Virgil Georg. IV, 420, *sinus reducti* vocantur. Speluncam Virgil. sic descripsit: *Vasto submotâ recessu, Semihominis Caci facies quam dira tenebat Solis inaccessam radiis; semperque recenti caede tepebat humus; foribusque adfixa superbis Ora virum tristu pendebant pallida tabo.*

559. *Servata male*, amissa. — *Abibat* revocavi, quum Heinsius e MS. Petavian. *abibas* invexisset, ut *natus* esset pro vocativo *nate*, quod sane non insoleus; IV, 731. Sed sine plurimum MSS. consensu talia non adfectanda sunt. — *Furta*, boves raptae, ut III Metam. 7, *Furta Iovis*, puellae a Iove raptae. — *Raucus sonus* mugientibus tribuitur. — *Accipio revocamen* dictum ad formulam solemnem, *accipio* (agnosco) *omen*. — *Ultor*. Sic vetustior, alii *victor*. Illud et Virgil. Aeneid. VIII, 201, habet; et melius convenit h. l. Sed mox vs. 580, rectius *victor* vocatur. — *Obiice fracti montis*, fragmine montis obiecto. Apud Virgil. d. l. 227 primum fugit, tum *fulvos emuniit obiice postes*. Et tales obiices saepe speluncarum ostia muniebant. Virgilius Georg. IV, 422, Proteus se tegit in antro vasti obiice saxi. — *Opus* τῷ

onus praetulit Burmannus ex MSS. Pembrock. Thuan. Maz. quia sequitur *onus*, et quia haec pars montis quasi *opus*, vallum et munimentum *antri*, erat. Bene. Liv. XXXI, 40: *Viam, obiectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit*; XL, 51: *molem ad Terracinam, ingratum opus*. Non credibile est, aliquem notius *onus* mutasse in *exquisitius opus*, quum contra hoc facile in illud corrumpi posset. — *Vix iuga*, etc. Iude vires Caci intelliguntur. Confer III Met. 61, et quae ibi notavimus. Magnitudo operis etiam vs. 567 sq, graviter declaratur; ita enim vis Herculeae illucescit.

565. Certamen ipsum, quod pluribus descripsit Virgil. inde a vs. 230. Non facilis ibi Herculi labor: *Ter saeva tentat Limina nequidquam: ter fessus valle resedit*. Noster dignius Herculem descripsit. — *Humeris coelum* portabat, quum Atlantem ad mala Hesperidum apportanda misset. Vide ad IX Metam. 198. — *Sedere*, simul firmitatis notionem inesse putes. Plinius Pan. X, 6; *quam bene humeris tuis sederet imperium*, ubi vid. Schwarz. et nos. Claudian. Rapt. Pros. praef. 47: *Firmior Herculea mundus cervice pendit*. — *Evulsum*. Neapol. *avulsum* malit, quia

Quod simul evulsum est, fragor aethera terruit ipsum;
 Ictaque subsedit pondere molis humus.
 Prima movet Cacus collata proelia dextra;
 Remque ferox saxis stipitibusque gerit. 570
 Quis ubi nil agitur, patrias male fortis ad artes
 Confugit, et flammis ore sonante vomit.
 Quas quoties proflat, spirare Typhoea credas,
 Et rapidum Aetnaeo fulgur ab igne iaci.
 Occupat Alcides, adductaque clava trinodis 575
 Ter quater adversi sedit in ore viri.
 Ille cadit, mixtosque vomit cum sanguine fumos,
 Et lato moriens pectore plangit humum.
 Immolat ex illis taurum tibi, Iupiter, unum

Virgil. 237: *Dexter in adversum nitens concussit, et imis Avulsam solvit radicibus*. Et quia est a cod. nonnullis abest, Heinsius suadet, *Quod simul avulso sive averso*, aut *cui simul*. Burm. addit *simul* construi cum ablativo. — *Aethera terruit*. Virg. *impulso*, quo maximus insonat aether. Sed terruit gravius etiam.

569. *movet proelia*) Dionys. *Τρέπεται πρὸς ἀλκην*. — *Male fortis*, non fortis, IV Metam. 285. — *Patrias ad artes* habet a Virgilio: *illius* (Vulcani patris) *atros Ore vomens ignes, magna se mole ferebat*. Tum in pugna ipsa vs. 252: *Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu, Evomit, involvitque domum caligine caeca, Prospectum eripiens oculis etc.* De Typhoeo vide III Metam. 303; V, 346; unde apparet, hac comparatione satis terribilem notari Cacum. — *Adducta clava*, ut IV Trist. 2, 5, *adducta securis*. Vide Drakenb. ad Sil. I, 334. De tormentis, quae intendantur, legatur Cic. Tusc. II, 24. A Virgil. 220, *clava illa nodis gravatum robur* vocatur. — *Sedit in ore*, inli-

cta est ori. De telis corpus penetran-
 tibus saepe legitur. — *Adversa*, quae
 quis sibi opposita petit. Cacus varia
 arma tentat; Hercules una clava uti-
 tur, sed repetitis ictibus opus erat ad
 monstrum debellandum.

577. *mixtosque*) Ita Rhoetus *cum sanguine mixta Vina refert moriens*, Aeneid. IX, 349. — *Fumos proflamas* habent quatuor Vatic. et Neapol. Utrumque evomuisse traditur; utrumque Virgilius habet. Quum igitur Noster paulo ante *flamas* memorasset, hic utique *fumos* praestat. Adde, quod in moribundo iam extinctae erant flammae. Etiam a Sidon. Apol. carm. XIII, *colla fumida Caci furis* memoratur.

579. *Caede expiata*, Hercules Iovi Inventori aram statuit, quae Romae erat ad portam Trigeminam, eique taurum unum immolavit: idque sacrificium Romani graeco ritu Dionysii Halic. adhuc aetate repetebant. Evander, qui ex matre audierat, in fatis esse, ut Hercules inter Deos referatur, primus ei sacra fecit, ara exstructa. Tum Hercules a regionis

Victor, et Evandrum rurícolasque vocat: 586
 Constituitque sibi, quae Maxima dicitur, aram,
 Hic ubi pars Urbis de bove nomen habet.
 Nec tacet Evandri mater, prope tempus adesse
 Hercule quo tellus sit satis usa suo.
 At felix vates, ut Dīs gratissima vixit, 585
 Possidet hunc Iani sic Dea mense diem.
 IDIBVS in magni castus Iovis aede sacerdos
 Semimaris flammis viscera libat ovis:
 Redditaque est omnis populo provincia nostro;
 Et tuus Augusto nomine dictus avus. 590
 Perlege dispositas generosa per atria ceras;

illius incolis petiit, ut illa sacra perpetuo servarent, graeco quidem ritu, elegitque Pōtios et Pinarios, duas familias nobiles, quos ritum illum doceret. Ipse, ara erecta, decimas ex praeda obtulit; quae ara *Maxima* vocabatur et sanctissime colebatur a Romanis, eratque prope forum Boarium; Dionys. d. l. et Liv. Haec igitur sacra antiqua Romulus accepit. — *Constituitque sibi*, Faubn. legendum monet tibi, si quidem illorum valuerit auctoritas, qui Iovi Inventori hanc aram ab Hercule dicatam vellent. — *Quo tellus sit satis usa*; quo hinc abiturus sit ad Deos. Sed hoc ita elocutus est, ut utilitates significaret, quas tellus ex Herculis laboribus perceperit. Desinit locus in Carmentae apotheosi.

587, *Idus* omnes Iovi sacrae. Iis ovis eidem, inde *idulis* dicta, mactabatur, sed Idibus Ianuar. verve. — *Sqq. redditaque* — *avus* paulo negligentius scripta et addita, quamquam ad Augustum pertinent. An. V. c. 727, quum Octavianus simularet, omne se depositurum esse imperium, Senatus, auctore Munatio

Planco, ei *Augusti* nomen dedit; Sueton. Aug. 7; Dio Cass. LIII, 16, ibique Reimar. tum Foggius ad Verrium. De die autem, quo id nomen ei oblatum, dissentiunt scriptores. Vid. Lipsius ad Tacit. Ann. I, 9. Etiam Orosius lib. VIII, *Idus* ut Ovid. h. l. nominat. Sed paulo ante onerosas *provincias* ipse suscepit administrandas, pacatas *populo* restituit. Vide Ernesti Exc. VI ad Sueton. Aug.

591–616. De vi nominis *Augusti* per comparisonem. Atque ita catalogum struxit virorum Romanorum cognominibus insignium. — *Cerae*, imagines cereae virorum illustrium, quae *per atria dispositae* habebant titulos sive inscriptiones rerum gestarum, honorumque attributorum. Inde igitur et cognomina cuiusque cognoscebantur. — *Generosa*, familiarum nobilium. Neapol. ex codice vetusto *annosa* notavit, quod et duo alii ministrant. Glossae Rumphii, *onerosa*, quod Heins. ex *operosa*, id est, artificiose structa, ortum putabat. De cognominibus nobilium Romanorum, etiam eorum, qui iam memorantur,

Contigerunt nulli nomina tanta viro.
 Africa victorem de se vocat: alter Isauras,
 Aut Cretum domitas testificatur opes.
 Hunc Numidae faciunt, illum Messana superbum: 595
 Ille Numantina traxit ab urbe notam.
 Et mortem et nomen Druso Germania fecit.
 Me miserum! virtus quam brevis illa fuit!
 Si petat a victis; tot sumat nomina Caesar,
 Quot numero gentes maximus orbis habet. 600
 Ex uno quidam celebres, aut torquias ademtae,
 Aut corvi titulos auxiliaris habent.

vide Perizon. in Anim. hist. p. 41 et 272. — P. Servilius, devictis piratis, *Isauroque*, ipsa Ciliciae arce eversa, *Isaurici* cognomen adamavit; Florus III, 6, 5. Q. Caecilius Metellus *Cretum*, qui Mithridati favisse videbantur, *opes domuit*, totam insulam igni ferroque populatus est, inde *Creticus* dictus; Florus III, 6; Dio lib. 36 init. A Ingurtha devicto *Numidici* cognomen Q. Caecilio Metello, L. Calvi filio tributum; Vellei. II, 112. — *Messanici* cognomen nemini datum; sed Claudius Caudex, Mamerthinis auxilio missus, urbem obsidione liberavit. Polyb. I, 1. Neque Noster de cognomine loquitur; tantum dicit *superbum*, quod crebro apud poetas de victoribus legitur. — *Nota*, id, quo quis ita insignitur, ut discerni ab aliis possit. Nunc cognomen, quod Scipioni Aemiliano impositum. De formula *trahere notam* vid. Bentl. ad Horat. IV, Od. 2, 59. — *Drusus*, Liviae ex priore marito Tiberio Nerone filius, Tiberii frater, rebus in Germania praeclare gestis, ad Rhenum in aestivis castris, ex fractura, equo super crus eius collapsio an. V. c. 745, mortuus est: de qua

morte sub Ovidii nomine Consolatio exstat ad Liviam Augustam. Senatus ipsi posterisque eius *Germanici* cognomen decrevit; Suetonius, Claud. 1; Dio lib. LV. — *Virtus illa*, Velleius II, 97 de eo: *Adolescens tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura mortalis recipit, vel industria perficit*. Vid. eius laudes etiam Horat. IV, Od. 4. Iulius Caesar cognomine nullo insignitus erat; nihilo tamen minus hic eius mentio fit, et in maximam eius laudem. Vicerat enim ille gentes numero infinitas. Cic. pro Marc. 2.

601. T. Manlius Torquatus, qui an. V. c. 392, ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, *torque* detracto, cognomen invenit; Cic. III Off. 31; Liv. VIII, 10. M. Valerius Corvinus, Trib. militum, an. V. c. 406, Gallum magnitudine et armis insignem in certamine singulari occidit, adiutus a *corvo*, qui, in galea eius sedens, quotiescumque certamen initum est, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit; Liv. VII, 26. Cn. Pompeio *Magni* cognomen ab assentatione familiari tributum, Liv. XXX, 45. — *Nomine*

Magne, tuum nomen rerum mensura tuarum est:

Sed qui te vicit, nomine maior erat.

Nec gradus est ultra Fabios cognominis ullus.

605

Illa domus meritis Maxima dicta suis.

Sed tamen humanis celebrantur honoribus omnes:

Hic socium summo cum Iove nomen habet.

Sancta vocant augusta patres: augusta vocantur

Templa, sacerdotum rite dicata manu.

610

Huius et augurium dependet origine verbi,

Et quodcumque sua Iupiter auget ope.

Augeat imperium nostri Ducis, augeat annos:

Protegat et vestras querna corona fores;

maior, superans omne nomen ac titulos. Cod. Vrs. Voss. Zulich. Mazar. multique alii, *te quoque maior*. Eam sententiam sane quisque expectat; sed Ovidius praeter expectatum causam potius memorare voluit, cur nullo cognomine ornatus sit. Heinsius *se quoque maior* coniicit, ut poeta Caesaris clementiam occulte tangat, qua victis hostibus ignovit. In quam rem illud Cic. pro Marc. 4, laudari potest, *hodierno die te ipsum vicisti*. Taubner. monet, Ovidium per gradus ire voluisse: Pompeius fuit *maius*. Caesar *maior* rerum gestarum gloria, Fabius *maximus*.

605. AN. V. c. 499, quum Fabius omnem forenseni turbam in quatuor tribus coniecisset, urbanasque eas appellasset, adeo *eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret*; Liv. IX, 46 extr. — *Illa domus*; mansit enim ei genti hoc nomen. Et omnis illa familia de civitate bene meruit; II, 195 seqq. — *Socium nomen*. Taubner. non improbat aliorum *nomen*, ob factam apotheco-

sin. Immo hic non nisi de nomine sermo est. — *Sancta* etc. Glossae Philoxeni, *Augustus ἱερός, sanctus*. Quibusdam censentibus Octavianum Romulum appellari oportere, praevaluit, ut Augustus vocaretur, non tantum novo, sed et ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, *augusta* dicantur, ab auctu, vel ab avium gestu gustave, sicut etiam Ennius docet, scribens; *Augusto augurio postquam incluta condita Roma est*. Sueton. Aug. 7; Florus IV, 12, 66; Dio lib. LIII, πάντα τὰ ἱερῶτά τε καὶ ἀντιμῶτά τε καὶ τὰ ἱερώτατα αὐγουστά καλεῖται. Inde et Augusti palatium peculiari ratione *sanctum* dicebatur. Vide Bentl. ad Horatium IV, Od. 4, 26. — *Sacerdotum manu*. Tempia ita dedicabantur, ut Pontifex postem manu teneret. — *Huius et augurium* etc. ab hoc nomine fluxit et voc. augurium. — *Querna corona*. Supra fores Palatii civica e quercu corona suspensa erat, et ad utrumque latus *laurus* stabat, triumphalis arbor. — Confer IV, 953; III Trist. 1, 35-48; I Metam. 562; Dionem Cass. LIII, 16. Corona ob cives

OVID. Op. Tom. V

F

Auspiciibusque Deis tanti cognominis heres 615
 Omne suscipiat, quo pater, orbis onus.
 RESPICIET Titan actas ubi tertius Idus,
 Fient Parrhasiae sacra relata Deae.
 Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant:
 Haec quoque ab Evandri dicta parente reor. 620
 Mox honor eripitur: matronaque destinat omnis
 Ingratos nulla prole novare viros.
 Neve daret partus, ictu temeraria caeco
 Visceribus crescens excutiebat onus.
 Corripuisse patres ausas immitia nuptas, 625
 Ius tamen exemptum restituuisse, ferunt.
 Binaque nunc pariter Tegeææ sacra parenti.
 Pro pueris fieri virginibusque iubent.

servatos inscripta erat. — Vestras. Vnus Vatican. *meritas.* Heinsius coniicit *notas.* — *Heres* est Tiberius, cui Augusti nomen hereditarium. Sueton. Tib. 26. — *Orbis* habent vetustiores. Alii *urbis*, quod Heins. defendi posse putat ex II, 197. Illud multo gravius.

617-636. Die decimo quinto, scil. XVIII Kalend. Februar. rursus *Carmentalia*. Confer Plutarch. Quaest. Rom. tom. VII, p. 124 edit. Reisk. — *Actas*, transactas, exactas. — *Relata*, iterata, repetita; II, 512, *Et referunt certi sacra paterna dies*; Cicero in Caecil. 21, *consuetudo repetita et relata.* — De *Parrhasia* Dea vide ad vs. 478. — *Matres*, matronae, mulieres. — *Carpenta*, currus cum tecto arcuato rotisque duabus, qui saepe in nummis cernuntur. Ann. V. c. 360, Romae id honoris decretum matronis, ut *pilento* (vehiculo pensili et commodiore aliis) *ad sacra ludosque, carpentis festo profectoque uterentur*; Livius V, 25. — *Ab Evandri parente*, quod vix verum esse potest, honor

eripitur. A Senatu prohibita sunt *Ορχήμματα χρῆσθαι ζευκτοῖς*; Plutarch. d. l. — *Destinare*, sibi proponere, constituere. Vide ad Plin. I, Epist. 8, 1: Plutarchus, *συμβέβητο.* — *Ingratos viros*, sive quia viris omnibus Senatorum interdictum imputabant, sive quia et virorum culpa aliqua in hac re. Etiam Plutarchus, *ἀμυνόμεναι τοὺς ἀνδρας.* — *Novare prole.* Quidam ex vetustioribus *iuvare*, quod damnat Heinsius; durum tamen est, *viros novare prole*, novam prolem viris parere; neque hoc comprobari potest illis, *novare gregem*, *novare pignora*, quae apud Statium Theb. X, 223, 791 leguntur. — *Caeco*, clandestino. II Amor. 14, 4, ubi de puellis onus ventris sic excutientibus, *caecas armant in sua fata manus.* Conf. et Heroid. XI, 42: *Vt penitus nostris... Visceribus crescens excuteretur onus.* — *Ius restituuisse.* Hinc mulieres *ἐὺτιμνοῦσαι καὶ πολυτεκνοῦσαι* templum Carmentae posuerunt. — *Exemptum*, ademptum. Vide Burm. Olim *eruptum* aut *amissum*, quae fluxerunt ex interp.

Scorteia non illi fas est inferre sacello,
 Ne violent puros exanimata focos. 630
 Si quis amas ritus veteres, assiste precanti:
 Nomina percipies non tibi nota prius.
 Porrima placantur, Postvertaque sive sorores,
 Sive fugae comites, Maenali Nympha, tuae.
 Altera, quod porro fuerat, cecinisse putatur: 635
 Altera, versurum postmodo quidquid erat.
 CANDIDA te niveo posuit lux proxima templo,
 Qua fert sublimes alta Moneta gradus.
 Nunc bene prospicies Latiam, Concordia, turbam:

629. *Scorteia*, quae ex corio et pel-
 libus sunt facta; Varro de Ling. Lat.
 lib. VI, ubi addit: *Inde in aliquot*
sacris ac sacellis scriptum habemus:
Ne quid scorteum adhibeatur, ideo,
ne morticinum quid adsit. — *Nympha*
 etiam a Virgilio Aeneid. VIII, 336,
 Carmenta vocatur. Pro eo nomine
 h. l. octo MSS. *Diva*. Alteram *Por-*
rimam cum nostro etiam Servius ad
 Aeneid. d. l. vocat; et *Postverta* in
 Inscript. apud Gruter. pag. 50, oc-
 currit. Heinsius malit *Postvorta*, ut
 apud Macrobiū Sat. I, 7, sicut *An-*
tevorta et Postvorta, divinitatis scilicet
 aptissimae comites; apud Roma-
 nos colantur. Denique notanda et
 sunt Gellii Noct. Att. XVI, 6, verba,
 ubi de mulieribus aegre enitentibus
 sermo: *huius periculi deprecandi cau-*
sa arae statutae sunt Romae duabus
Carmentibus: quarum altera Post-
verta nominata est, Prosa (alii *Prior-*
sa) *altera; a recti perversique partis*
et potestate et nomine. — Regii codi-
 ces B et C habent *Postverta*; in co-
 dice A scriptura fuit corrupta. LEM.
 — Porro saepe significat, in futu-
 rum; sed ex h. l. apparet, dictum
 etiam esse de tempore praeterito,

cuius significationis exemplum sibi
 occurrisse negat Burmannus. — *Ver-*
surum, non *venturum*, habent Zulich.
 et Mazar. Nempe alterum explicat
 vim nominis *Postventa*, alterum no-
 minis *Postverta*, quod et ipsum hoc
 loco in multis MSS. legitur. — In Re-
 giis tribus reperimus *venturum*, quod
 quadrare non potest, nisi cum *Post-*
venta; hoc quidam dederunt sine au-
 ctoritate. LEM.

637. Proximo die, nempe die XVII
 Kalend. Februar. tuum templum, *Con-*
cordia, dedicatum. Ea Dea quinque
 Romae templa habebat; nunc anti-
 quissimum intell. In area, ubi Maulli
 domus steterat, populus aedem Deae,
 quam *Monetam* vocabant, aedifica-
 vit; Plutarch. Camil. 36; ascende-
 batur centum gradibus. M. Furius
 Camillus Dictator, orto motu civili,
 ad Capitolium respiciens, Deos pre-
 catus est, ut seditionem bene vestire
 iuberent, aedemque *Concordiae*, si
 motus esset sedatus, vovit. Motu
 composito, decretum, ut aedes vota
 prope forum extrueretur. Plutarch.
 Camil. 42. — Templum foro immi-
 nens recte *prosequere* turbam aut po-
 pulum in foro dicitur. Id Tiberius,

Nunc te sacratae restituere manus. 640
 Furius antiquum populi superator Helrusci
 Voverat, et voti solverat ante fidem.
 Causa, quod a patribus sumtis secesserat armis
 Vulgus; et ipsa suas Roma timebat opes.
 Causa recens melior: passos Germania crines 645
 Porrigit auspiciis, Dux venerande, tuis.
 Inde triumphatae libasti munera gentis;
 Templeaque fecisti, quam colis ipse, Deae.
 Haec tua constituit genitrix et rebus et ara,
 Sola toro magni digna reperta Iovis. 650

consulatum cum Cn. Pisone iniens reficiendum suscepit, ut suo et Drusi nomine inscriberet, atque an. V. c. 762, quo pax in Pannonia et Dalmatia composita, Druso iam mortuo, de manubiis dedicavit; Suetonius Tib. 20; Dio lib. LV, 17, et LVI. Adde Verrium Flac. Quamquam alii aliter, ut mox videbimus. — *Pro nunc de quatuor MSS. hic te.* Inde Heinsius suadebat, *Ut bene prospicias Latiae, Concordia, turbae, Hic te* etc. Male; nam in repetito *Nunc* vis est, ut ex seqq. apparet. — *Sacratum et sanctum*, quidquid ad Imperatorem pertinebat. Vide Rittersh. et Cortium ad Plin. X, Epist. 1. Infra II, 60, *saceratus Dux populi Helrusci*, Veientiuorum in Helruscis opulentissimorum, atque Faliscorum. — *Ante*, olim. — *Quod a patribus* etc. Omnis multitudo per Tribunos plebis in principes, in primis in Camillum, incitata postulabat, ut alter consul e plebe crearetur; Livius V, 25. — *Suas timebat opes*, opes plebis metuebant senatores. Noster ingeniose loqui voluit.

645. Sensus: Germania tuis auspiciis victa. Victi victori porrigebant

ea, quibus essent insignes; Germani crines suos promissos ad tonsuram; Amorr. I, 14: *Iam tibi captivos mittet Germania crines: Culta triumphatae munere gentis eris*; Trist. IV, 2, 43: *Crinibus en etiam fertur Germania passis, Et ducis invicti sub pede moesta sedet.* — Interpreti Gallico *Dux venerandus Germanicus* esse videtur. At bella tam omnia gerebantur auspiciis Imperatoris. — *Libasti munera gentis.* Neapolis ad prandium civibus exhibitum et congiarium ex manubiis datum refert; Burmannus ad detonsos crines, quos Augustus (immo Tiberius) libaverit. Obscure sane poeta locutus est; puto tamen sensum esse: tu manubias in usum sacrum adhibuisti et templa inde fecisti. — *Quam colis*, vita tua et moribus. — *Haec.* Mazar. Arund. et alii *Hanc*, scil. Concordiam. Non male. — *Genitrix*, Livia. Ea concordiam rebus ipsis Augusto, et ara, quam forte, ut Const. Fanensis et Burmannus suspicantur, in Concordiae aede constituit, exhibuit, quemadmodum et Bonae Deae templum restituit V, 157. — *Magnus Iupiter*, Augustus. De Livia similiter, II Trist. 1, 162:

HAEC ubi transierint, Capricorno, Phoebe, relicto,
 Per iuvenis cures signa gerentis aquam.
 SEPTIMVS hinc oriens quum se demiserit undis,
 Fulgebit toto iam Lyra nulla polo.
 SIDERE ab hoc, ignis, venienti nocte, Leonis 655
 Qui micat in medio pectore, mersus erit.
 TER quater evolvi signantes tempora Fastos,
 Nec sementiva est ulla reperta dies:
 Quum mihi, sensit enim, lux haec indicitur, inquit
 Musa: quid a Fastis non stata sacra petis? 650
 Vtque dies incerta sacro, sic tempora certa;
 Seminibus iactis est ubi foetus ager.
 State coronati plenum ad praesepe iuveni,
 Cum tepido vestrum vere redibit opus.

Quae, nisi te, nullo coniuge digna fuit. Quae si non esset, caelebs te vita deceret, Nullaque, cui posses esse maritus, erat.

651-656. Solis transitus e Capricorno in Aquarium. Lyrae et medii Leonis occasus. Plinius XVIII, 26: *Et quum sol in aquarium sentitur transire, quod fere XVI Kalend. Februar. evenit.* Primae edd. et duo MSS. *transieris*. Duo, *transierit*. Inde Heins. coniicit *Nox ubi transierit*, quia sic II, 639; IV, 165 et alibi, aut *lux ubi transierit*. — *Iuvenis*, quem Ganymedem nonnulli dixerunt. Hygin. P. A. II, 29. — *Aquam*, urnam unde aquam effundit; Horatius Sat. I, 1, 36. Iude *urniger* vocatus. — *Gerentis pro regentis* Heins. de suo dedit. — *Septimus hinc oriens*, dies tertius et vigesimus Ianuar. — *Stella in medio pectore Leonis insignis Regulus dicitur*. Intelligendus autem occasus Leonis matutinus. Sed lapsus est Ovidius.

657-704. *Sementiva*, aut, ut et hoc

loco in MSS. quibusdam et apud alios auctores scribitur, *Sementina*, sensionis finitae causa susceptae, et a semente appellatae, auctoribus Varro et Festo. Erant in feriis conceptivis, quae quotannis a magistratibus aut sacerdotibus concipiebantur; Macrobius Sat. I, 16. Itaque in *Fastis signatae* reperiri non poterant. Sed Ovidius se frustra in illis quaevisisse finxit, ut *Sementivae* descriptionem commode inserere posset. In ea Tibull. II init. ante oculos habuisse videtur; ubi *Ambarvalia* describuntur. — *Pro iactis* multi ex vetustioribus, *laetis*, non improbante Burmanno. Verum *iactis* nunc apertius tempus definit. — In tribus nostris *iactis*. LEM.

663. *Requies et festa rusticorum* describuntur, additis precibus pro frugum copia et pace. — *State -humus*. Tibullus d. I. *Requiescat arator; Et grave suspensio vomere cesset opus. Solvite vincla iugis: nunc ad praesepe debent Plena coronato stare boves*

Rusticus emeritum palo suspendat aratrum : 665
 Omne reformidat frigida vulnus humus.
 Villice, da requiem terrae, semente peracta :
 Da requiem, terram qui coluere, viris.
 Pagus agat festum : pagum lustrate, coloni;
 Et date paganis annua liba focis. 670
 Placentur matres frugum, Tellusque Ceresque,
 Farre suo, gravidæ visceribusque suis.
 Officium commune Ceres et Terra tuentur;
 Haec praebet causam frugibus, illa locum.
 Consortes operum, per quas correctæ vetustas, 675
 Quernaque glans victa est utiliore cibo;
 Frugibus immensis avidos satiate colonos,
 Ut capiant cultus praemia digna sui.

capite. Coronari animalia solebant
 feriantia, officio functa et diebus festis;
 V, 52; VI, 311. Vide Wernsdorfii
 Excursum VII ad Gratiani Cynegir.
 in poetis minoribus, et Plutarchum
 Quaest. Rom. p. 117 edit. Reisk.

669. De illo festo conf. Varro de
 Re Rust. I, 2. Sed Virg. I, 339 sqq.,
 duo alia rusticorum festa descripsit.
 — In pagos Servius Tullius agrum
 Romanum divisit, instituitque, ut
 Diis tutelariis cuiusque agri arae
 excitarentur, in iisque quotannis sa-
 cra communia fierent: quae *pagana-*
lia dicta. In iis *liba*, *πέλαια*, con-
 ferebantur a singulis familiis; Dio-
 nys. Halic. IV, 15. — *Pagus lustra-*
batur hostiis circumactis; Tibullus
 d. l. *Di patrii, purgamus* (lustramus)
agros, purgamus agrestes. — Deae
matres dicuntur earum rerum, quas
 tuentur, ut Dii *patres*. — Quia in-
 gratus concursus *suo, suis*, propterea
 Heinsius suadet *farre pio*, quod sane
 saepissime legitur. Sed h. l. *suo* cum
 quod ipsae largiuntur. — *Viscera*,

fruges, quas illae e visceribus suis
 protulerunt. Confer IV, 633 sqq. —
Causa sunt semina. — De officio
 Telluris in frugibus ferendis conf. II
 Metam. 285 sqq.

675. Confer cum his precibus IV,
 911 sqq, ubi earum utilitatem attigi-
 mus. *Consortes operum*, Ceres et Tel-
 lus, quae adiuvant rusticos in opere.
 — *Correcta vetustas*, victui deteriori
 veterum substituta meliora alimenta.
 Nam Cereris munere Tellus *Chao-*
niam pingui glandem mutavit arista,
 Virg. Georg. I, 8, 147; confer infra
 IV, 401 sqq. — *Avidos* bono sensu
 dixit, id cupientes. Heinsio eleganter
 dictum videtur, quod Zulichem.
 pro diversa lectione habet, *augete*
colonos, quia sic augere honoribus,
opibus etc. At *satiare* bene convenit
 verbis *avidos* et *frugibus*. Inde Ti-
 bullus vs. 23, *satur colonus*. Sever.
 in Aetn. 266, *Horrea uti saturent*. —
Immensis, ut Virgil. Georg. I, 49;
Illius immensae ruperunt horrea mes-
ses. Ibi praecedunt vota *avari* coloni;

Vos date perpetuos teneris sementibus auctus :

Nec nova per gelidas herba sit usta nives.

680

Quum serimus, coelum ventis aperite serenis :

Quum latet, aetheria spargite semen aqua.

Neve graves cultis Cerealia dona cavete

Agmine laesuro depopulentur aves.

Vos quoque subiectis, formicae, parcite granis :

685

Post messem praedae copia maior erit.

Interea crescat scabrae robiginis expers,

Nec vitio coeli palleat aegra seges;

Et neque deficiat macie, neque pinguior aequo

Divitiis pereat luxuriosa suis :

690

Et careant loliis oculos vitiantibus agri;

Nec sterilis culto surgat avena solo.

quod forsan respiciens, Ovidius *avidos* induxit colonos. — *Vrere* de gelu; confer IV, 918, ubi similes preces.

680. Virg. Georg. I, 112: *Luxuriam segetum tenera depascit in herba; vs. 134, sulcis frumenti quaereret herbam*. Etenim herba omnino virens germen cuiuscunque plantae. Vide et supra ad vs. 154. — *Sereni* et *clari* venti, qui coelum reddunt serenum. Pulsis nubibus, nimbisque remotis, coelum *aperitur*. Tempus autem est humo tegere semina, *Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent*. — *Spargite*, conspergite, madefacite. — *Aetheria* aqua, ut alius *coelestis* pluvia.

684. *aves*, ut *improbus anser Strymoniaeque grues* Virg. G. I, 119. — *Graves*, noxiae. — *Vos quoque* etc. Iacuunde quidem formicas differt ad messem, sed minus bene eas in precibus ad Deas alloquitur. — *Subiectis*, nempe glebae, terrae. MS. Cottorpli.

suppositis. Ita III Metam. 102, *supponere dentes terrae* de Cadmo dentes serente. — De *robigine*, vitio segetum, quam Robigo Dea, cui Aprili extr. sacra fiebant, avertere credebatur, vid. IV, 905 sqq. *Robigo*, etiam quae proprie dicitur, et metalla addit; res *scabras* efficit. — *Palleat* areat, succis aestu ademptis. — *Aegram segetem* illustrat Heiusius. Idem ex uno MS. suo, cui Francofurt. a manu prima adstipulatur, *usta* praetulisset, nisi idem verbum iam praecessisset. — *Macies aegra* a Statio Thib. IV, 702, solo tribuitur. — *Luxuria segetum* est, quum oneratae fertilitate procumbunt; Plin. XVIII, 44, 2; Virg. Georg. I, 112. — *Lolium*, Linn. *lolum temulentum*, credebatur oculos *vitiare* comedentium, eos luscitiosos reddere; quod et Fulgentius in lib. de Prisco sermone observat. Vide Harduinum ad Plin. XXII, 77. A Virgilio Georg. I, 154, *infelix* vocatur, quo ipso loco *avena* cum eo coniungitur. Linn. *avena fatua*, in

Triticeos foetus, passuraque farra bis ignem,
 Hordeaque ingenti foenore reddat ager.
 Hoc ego pro vobis, hoc vos optate, coloni: 695
 Efficiantque ratas utraque Diva preces.
 Bella diu tenere viros: erat aptior ensis
 Vomere: cedebat taurus arator equo.
 Sarcula cessabant; versique in pila ligones,
 Factaque de rastri pondere cassis erat. 700
 Gratia Dis, domuique tuae: religata catenis
 Iam pridem nostro sub pede bella iacent.
 Sub iuga hos veniat; sub terras semen aratas:
 Pax Cererem nutrit: Pacis alumna Ceres.
 At, quae venturas praecedet sexta Kalendas, 705
 Haec sunt Ledaëis templa dicata Diis.
 Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum

quam triticum et hordeum degenerare
 credebantur. — *Bis passura ignem*,
 dum torrentur ante, quam molun-
 tur, et dum coquuntur in furno. —
Efficiant ratas. IV, 775, precibus
 finitis additur: *Quae precor eveniant*.

697. *Tenere*, occupatos tenere.
 — *Erat aptior*, malebant illi ense
 tractare, quam aratrum. — *Taurus*
arator. Etiam apud Tibullum I, 10,
 46, pro araturos boves MSS. quidam
 boni, approbante Broukhus. *araturos*
boves. Ibi Heynius in Obs. monet, id
 epico potius carmini convenire. Im-
 mo occurrit, ut vel hic locus docet,
 et alibi. Similiter II, 12, *bellator*
equus. — *Pondere*. Etiam Virgilius
 Georg. I, 164, *rastri iniquo pondere*;
 et XI Met. 36, *graves rastri*, quo lo-
 co et ipso cum *sarculis* et longis *ligo-*
nibus coniunguntur; iis enim instru-
 mentis glebae inertes frangebantur.
 Confer IV, 927. — *Gratia Dis* etc.
 Neapolis putat, haec post proelium
 Actiacum scripta, sed fallitur; per-

tinent ad Tiberii tempora, et allo-
 quitur Germanicum. — Bellum pas-
 sim a poetis *religatis* post tergum
 manibus describitur. Confer Aeneid.
 I, 291 sqq, ibique Heynii Exc. —
Pax Cererem etc. Conf. IV, 407. De
 utilitate, quam Pax rei rusticae ad-
 fert, elegans locus est Tibulli I, 10,
 45 sqq.

705–708. *Pollucis et Castoris tem-*
plum. VI Kal. Febr. an. V. c. 769,
 Tiberius Castoris et Pollucis aedem
 dedicavit, inscripto et suo et Drusi
 fratris nomine; Dio lib. LV, p. 567.
 Confer Consolat. ad Liviam vs. 283
 sqq. Fuit illud templum ad lacum *Iu-*
turnum (vs. 463) in foro Romano pro-
 pe Iulii Caesaris templum: II ex
 Pont. 2, 85 seq.; Suetonius Caes. 10.
 — *Ledaëis*. Vnus MS. *Ledaëis*, unde
 Heins. *Ledaëis* coniciebat; sed for-
 ma *Ledaëus* satis usitata: Cons. ad
 Liviam, 283; Martialis IV, 58, *Le-*
daëas Lacedaemonis palaestras. — *De*
gente Deorum, de gente Caesarea. —

Circa Iuturnae composuere lacus.

IPSVM nos carmen deducit Pacis ad aram;

Haec erit a mensis fine secunda dies.

710

Frondebz Actiacis comtos redimita capillos,

Pax ades, et toto mitis in orbe mane.

Dum desunt hostes, desit quoque causa triumphi:

Tu ducibus bello gloria maior eris.

Sola gerat miles, quibus arma coërceat, arma;

715

Canteturque fera nil, nisi pompa, tuba.

Horreat Aeneadas et primus et ultimus orbis:

Si qua parum Romam terra timebit, amet.

Tura, sacerdotes, pacalibus addite flammis;

Composuere, coniuncti posuere. Nove sic dictum.

709. *Ara Pacis*) *Aras* veteres stantebant rei, quam cuperent laudatam. Vid. Lipsius ad Tacit. An. I, 13. *Paci* Deae iam Athenienses aras consecraverunt; sed Romae ante Augusti tempora nullis fuit monumentis honestata. Eo tandem imperante, senatus populi iussu *ara Pacis* posita est anno V. c. 741, die VI Non. Iul. in ipsa curia. Eo enim anno Augustus, rebus in Gallia, Hispania, Germaniaeque prospere confectis, Romam redierat. Aram et Noster lib. III, 882, et Iuvenalis Sat. I, 115, memorant, tum nummi exhibent. Vid. Goltzius in Aug. p. LVII, n. 12. Ad eam bis quotannis, Ianuarii et Martii tricesimo die sacrificatum. Vide omnino Fischer. de Ara Pacis. — *Haec*, nempe qua sacra fiunt ad aram illam. — In verbis *Ipsam nos carmen* etc. commodus et gratus transitus. — Victoria *Actiaca* quum tandem orbi romano, bellis continuis per plura saecula profligato, pacem reddidisset, praeclare nunc Pax *frondebz* vel oleae vel lauri (nam utraque pacalis)

quibus post illam victoriam ornata erat, adesse iubetur. Heinsius vero intelligit frondem lauream Apollini *Actio* sacram. Sic et Lenzius. Bochartus malebat, *frondebz Actaeis*, id est, olea. — *Comtos* iam Ciofanus ex optimis cod. invexit. Burmannus notat, *canos*, quod reliqui praeferunt, diuturnam et quasi perpetuam pacem indicare. Mihi vero cana Pax parum placet; neque sic bene perpetuitatis rationem poeta expresserit. *Comti* contra capilli venerandam reddunt faciem (Tibull. IV, 2, 10) et conveniunt his solemnibus. Possunt etiam verba *comtos redimita* e copia poetica dicta esse pro uno *comta*. Ita Aen. VII, 751, *sacerdos Fronde super galeam et felici contus oliva*; Aeneid. lib. VIII, vs. 128, *vitta comtos praetendere ramos*.

716. *Tubae* usus et in bello et in sacris spectaculisque; Calpurn. Ecl. I, 67: *Inter sacra tubas, non inter bella sonare*. Quae ad bella pertinent, ea *fera* vocantur. — *Ultimus orbis*, terrae remotissimae; Bentl. ad Horatium I, Od. 35, 29. — *Primus* ergo sunt propinquae. — *Pacalis* vox

Albaque percussa victima fronte cadat. 720
 Vtque domus, quae praestat eam, cum Pace perennet,
 Ad pia propensos vota rogate Deos.
 Sed iam prima mei pars est exacta laboris,
 Cumque suo finem mense libellus habet.

forſan ab Ovidio facta; Metam. VI, 111, *oleae pacules*. — *Percussa*. Alii *perfuſa*, quod Taubner. ad morem reſert, quo merum ex patera inter cornua hoſtiae effundebatur. Alteri lectioni ſimilis eſt, ſed plenior, locus IV Trist. 2, 5: *Candidaque adducta collum percussa ſecuri Victimae purpureo ſanguine tinguat humum*. Conſer

ſupra 83, 320. — *Pro praestat* Francofurt. et undecim alii *praestet*, ut ſimul votum includat. Hamburg. *pacem quae praestat, pace perennet*, qualem luſum Ovidius ſane amat, ut vs. 25, 72; II, 52, et ſaepe. Paſſim autem in hoc opere pacem commendat, deteſtaturque bella.

LIBRI SECVNDI

ARGVMENTVM

Praefatio et dedicatio, 1-18. De Februis, unde mensis dictus, 19-34. De vi purgaminum vulgo credita, 35-46. De ordine Februarii antiquo et facta mutatione, 47-54. Kalendarum Februar. memorabilia; Iunonis Sospitae templum dedicatum; laudes Caesaris; celebritas in luco asyli; sacra Iovis; tempestatis ratio, 55-72. Lyræ et medii Leonis oceanus, 73-78. Delphinis occasus et inde Arionis fabula, cuius delphin inter sidera fulget, 79-118. Augustus pater patriæ dictus. Hinc laudes eius et comparatio cum Romulo, 119-144. Aquarii ortus et mollior aura, 145-148. Initium veris, 149-152. Arctophylax oritur, cuius fabula narratur, 153-192. Fauni sacra, et Fabiorum in bello Veientino interitus, 193-242. Corvus, Anguis et Crater oriuntur, quorum origo refertur, 243-266. Lupercalium origo et ritus, quibus Herculis et Omphales fabula inserta; tum Romuli et Remi expositio atque conservatio, 267-452. Tempestatis inconstantia; 453-456. Ingressus Solis in Pisces, atque horum origo, 457-474. Quirinalia et Romuli apotheosis; festum item Stultorum et Deæ Fornacis, 475-532. Feralia ad placandos Manes, 533-570. Sacra Mutæ aut Tacitæ magica, 571-616. Caristia, 617-638. Terminalia, 639-684. Regis fuga, et plures Tarquinii res, 685-852. Hirundinis reditus, 853-856. Equiria, 857-864.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM

LIBER SECVNDVS

Ianus habet finem: cum carmine crescit et annus:

Alter ut hinc mensis, sic liber alter eat.

Nunc primum velis, Elegi, maioribus itis:

Exiguum, memini, nuper eratis opus.

Certe ego vos habui faciles in amore ministros,

Quum ludit numeris prima iuventa suis.

Idem sacra cano, signataque tempora Fastis:

1-18. *Praefatio*, qua argumenti sui et operae gravitatem commendat, et Germanicum propitium sibi reddit. Ut alii poëtae lyram, sic Noster elegos suos alloquitur. Initium autem huius libri, si cum fine superioris coniungitur, *επιστολή*. — *Crescit* cum Mazarin. Zulich. Voss. et aliis nonnullis, quos Heinsius secutus est, melius legimus, quam *crescat* cum reliquis; non enim haec optantis sunt, sed narrantis. — Mox Neapoli placebat, quod nonnulli praeferunt, *ut it mensis*. Sed *ut it* ingratum efficit sonum, atque *it* facile potest intelligi. Quia veteres plerique *hic* habent, propterea Heinsius *hinc* dedit, idque bene in principio ponitur. Virgil. Georg. 1, 5, *hinc canere incipiam*. Livius II, 1, *Liberi iam hinc P. R. res peragam*. *It mensis*, dum decur-

rit; *it liber*, dum componitur. — *Velus maioribus ire*, ad maius graviusque opus componendum adhiberi. De tropo hoc vide ad I, 4; IV Pont. 5, 1: *Ite leves elegi doctas ad consulis aures*. Etiam hoc loco quidam *ite*; sed alterum melius est, quod observare elegos iubet, quid ipsis fiat. — *Exiguum opus*, quo leve argumentum, res ludicra, tractatur; VI, 22, *modi exigui*. Etiam Horatius Art. Poët. 77, *exiguos elegos* vocat.

5. *Certe ego* recepit Heinsius ex duobus MSS. Caeteri *Ipse ego* — *Faciles*, obsequentes, se accommodantes mihi in amoribus cantandis. — *Ludere* de carminibus non seriis; Plin. VIII, Ep. 21, 2: *Graviora opera lusus iocisque distinguo*. — *Numeris suis*, nam amantium in primis curae et querelae includebantur elegis. —

Ecquis ad haec illinc crederet esse viam?
 Haec mea militia est; ferimus, quae possumus, arma,
 Dextraque non omni munere nostra vacat. 10
 Si mihi non valido torquentur pila lacerto,
 Nec bellatoris terga premuntur equi,
 Nec galea tegimur, nec acuto cingimur ense;
 His habilis telis quilibet esse potest;
 At tua prosequimur studioso pectore, Caesar, 15
 Nomina, per titulos ingredimurque tuos.
 Ergo ades, et placido paulum mea munera vultu
 Respice, pacando si quid ab hoste vacas.
 FEBRUA Romani dixere piamina patres:
 Nunc quoque dant verbo plurima signa fidem. 20

Signata. Vide I, 11. — Quum quilibet civis operam suam civitati debeat, inde effloruit sententia, *Haec mea militia est* etc. Et *militia* latius etiam de omni munere, id est, de eo, quod quis praestare debet, dicitur, ut de oratoris forensis labore; Cicer. Mur. 9, *urbana militia respondendi, scribendi, cavendi.*

11. *Pila* et *hastae* torquebantur lacerto adducto, ad quod et viribus et arte opus erat; Met. VIII, 28 sqq. — Pro *valido* Burmannus ex uno Vaticano non damnat *solido*, quia saepius Ovidius se tenui corpore fuisse profiteatur. *Bellator equus* etiam XV Met. 368; Virgilio Georg. II, 145. Vide ad Plinium VII, Ep. 9, 7. Similiter supra I, 698, *taurus arator.* — *Habilis*, idoneus. — *At*, tamen, certe. — *Prosequimur.* Dousa pater volebat, *persequimur*; sine causa; namque et *prosequi* et *persequi* dicitur qui singulas rei partes ordine explicat. Plinius I, Ep. 8, 8: *munificentiae rationem stilo prosequi.* Vide ad IV, 724. — *Nomina*, laudes. Quidam *numina*, quod non damnat Taubnerus. — *Per-*

titulos ingredimur. Vide ad I, 15. — *Pacando.* Alii *pacato.* Taubnerus utrumque ferendum censet. At, si hostes iam *pacati*, otium erat Germanico.

19-30. *Vis vocabuli Februa.* Res tennus et ieiuna. — *Patres*, priores, antiqui: vs. 30, *avi*, et 36, *senes* vocantur. — *Februa dixerunt piamina.* Varro de Ling. Lat. V, pag. 46: *Rex quum serias menstruas Nonis Februuar. edicit, hunc diem februaturn appellat. Februum Sabinis purgamentum et in sacris nostris verbum.* Festus: *quaecumque purgamenti causa in quibusque sacrificiis adhibentur, februa appellantur.* — *Piamina*, Καταρτοι, sancti quidam ritus, quibus Deorum ultio ac poena avertitur, quibus *ἄγος*, scil. scelus summovetur. Quinque MSS. *piacula.* Illud magis poeticon est, atque in hoc ipso carmine sine ulla MSS. varietate aliquoties occurrit, ut vs. 32; III, 333; sed et alterum in usu. Horatius I, ep. 1, 36: *Sunt certa piacula, quae te Ter pure lecto poterunt recreare libello.* — *Fidem dat aut facit verbis*, qui ea con-

Pontifices ab Rege petunt, et Flamine lanas,
 Quis veteri lingua Februa nomen erat:
 Quaeque capit lictor domibus purgamina certis,
 Torrida cum mica farra vocantur idem;
 Nomen idem ramo, qui caesus ab arbore pura, 25
 Casta sacerdotum tempora fronde tegit.
 Ipse ego Flaminicam poscentem februa vidi:
 Februa poscenti pinea virga data est.
 Denique quodcumque est, quo pectora nostra piatur,
 Hoc apud intonsos nomen habebat avos. 30
 Mensis ab his dictus, secta quia pelle Luperci
 Omne solum lustrant, idque piamen habent;
 Aut quia placatis sunt tempora pura sepulcris,

Armat et vera esse ostendit; Curtius ad Sallust. Iug. 24, 9. Sed nunc est: confirmare significationem verbi memoratam. — *Signa*, argumenta.

21. Ritus non aliunde notus attingitur. *Rex* nempe sacrorum. — *Lanas* illas rufi fuisse coloris, Neapol. ex Clem. Alex. Strom. VII, coniicit, ubi *ἵστα πρῶτα* in ritibus sacris memorantur. Interpres Francogallus male apicem in pileo sacerdotis intelligit. — *Lictor*, nempe Flaminis Dialis. — *Certis*, (pro quo alii MSS., *cernis*, *ternis*, *acernis*), Heinsius suo periculo mutari vult in *tersis*, quia in purgationibus solemnibus formula *tergere humum* aut *limina* aqua. — *Torrida*, tosta, ut saepe. Vide Heinsium. — De *mica* salis vide ad I, 338. — *Puram arborem* esse pinum, e versu 28, et aliis locis monet Neapolis. Vocatur *pura* propter vim purificandi. — *Flaminica*, Flaminis Dialis uxor. — *Pinea* Heins. legi vult *spinea*, quia veteres putarint, omnibus spinarum generibus vim esse insitam noxarum depellendarum; vide ad

versum 558. Burmann. contra non damnat, quod in Hamb. exstat, *laurea*; namque et lauro veteres usos esse in lustrationibus IV, 741 sqq., et *taeda* et *laurea* commemorantur. — *Pectora* pro *corpora* agnoscunt undecim MSS.; sed *piatur* pro *piantur* ex uno Bononiens. amplexus est Heins., ut sit ille Ovidio familiaris graecismus. — *Intonsus*, omnino priscus; VI, 264. *intonsus Numa*; Horat. II, Od. 15, 11, *intonsi Catonis*. *Tbnderi* Romani coeperunt Urb. cond. 454, quum antea essent intonsi et barbati; Plin. VII, 59.

31–34. Februarii nomen. Festus 4 *Februarius mensis dictus, quod tum id est extremo anni mense populus februetur, id est lustraretur ac purgaretur: vel a Iunone februa, quam alii februalem, Romani februalim vocant: quod ipsi eo mense sacra fiebant, eiusque feriae erant Lupercalia etc.* Confer Macrobi. I, 13. *Lupercalia* describuntur inde a versu 267. — *Tempora pura*, civitas eo tempore pura, *placatis sepulcris*. Conf. versum 52,

Tunc quum ferales praeteriere dies.
 Omne nefas, omnemque mali purgamina causam 35
 Credebant nostri tollere posse senes.
 Graecia principium moris fuit: illa nocentes
 Impia lustratos ponere facta putat.
 Actoriden Peleus, ipsum quoque Pelea Phoci
 Caede per Haemonias solvit Acastus aquas. 40
 Vectam frenatis per inane draconibus Aegeus
 Credulus immerita Phasida iuvit ope.
 Amphiarāides Naupactoo Acheloo,
 Solve nefas, dixit: solvit et ille nefas.

et I, 43. — De *feralibus* vide infra 433–470. — *Sepulcris*, nam ad tumulos Manes placabantur.

35. Locus communis de lustrationibus, atque iudicium de earum vi. Vide omnino Lomeier. de Veter. Gentilium lustrationibus. *Lustratio*, ὀλισθήσις, ἀγνισμός, καθαρισμός, sane apud Graecos mos antiquissimus, et apud Homerum passim obviis. Lustrabantur autem varias ob causas, propter sacra facienda, ut sordes peccatorum abstergerentur, post reditum e bello, post facinus admissum. — *Ponere facta*, liberari a culpa scelerum. Lustrationes, quae iam seqq. sedulo notatae, erant a Graecis antiquis, et docte earum catalogus hic insertus. Ipse Apollo, Pythone occiso, expiandus erat. Menoetius, Actoris filius, fuit inter Argonautas; Opunte in ludo interfecit Glysonymum, Amphidamantis filium; exsul exceptus est a Peleo; Apoll. III, 13, 8. Phocus, Aeaci et Psammathe filius, a Telamone et Peleo, quos pater ex Eudeide suscepserat, interfectus est; Diodorus Sic. IV, 72; Pausanias II, 29. Et tractata ea res in tragoediis veter. Hiuc Telamon Salamina fugit, Peleus con-

tra in Phthiam, ubi purgatur ab Eurytione, Actoris filio; Apollod. III, 12, 13. — Ab ipso Actore qui tamen diversus a superiore, purgatum narrat Diod. Sic. d. I. Inde ad venationem apri Calidonii profectus Eucytionia socerum occidit, tum ab Acasto, Iolci rege, purgatus est; Apollod. III, 13, 2. Ovidius igitur miscuit diversa. — Iolcus pars *Haemoniae*, scil. Thessaliae. — Etiam *aquae* usus in lustrationibus, inprimis marinae, quauquam et fluminalis. Secundum Euripidem enim ἑλκασσα κλύζει πάντας τ' ἀνθρώπων κακά. — Aliqui habent *Haemonidas aquas*; Regii nostri *Haemonias*, quod verum est. LEM.

41. Medea, interfectis Corinthis liberis suis, fugit Athenas, ubi ab Aegeo excipitur, Metam. VII, 398 sqq. Ibi *Titaniciis ablata draconibus intrat Palladius arces*. — *Credulus*, credebatur enim Medaeae pollicenti, orbitate eum liberaturam; Plutarchus Thes. 12. — *Iuvit* dedit Heias, ex praestantioribus quibusdam, quibuscum et Francofurt. conspirat. Olin, fovit. — Alcmaeon, *Amphiaraei* filius, ob Eriphylen matrem interfectam lustratus est primum a Phegeo, Pso-

Ah! nimium faciles, qui tristia crimina caedis
 Fluminea tolli posse putetis aqua!
 Sed tamen, antiqui ne nescius ordinis erres,
 Primus, ut est, Iani mensis et ante fuit:
 Qui sequitur Ianum, veteris fuit ultimus anni:
 Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.
 Primus enim Iani mensis, quia ianua prima est;
 Qui sacer est imis Manibus, imus erat.
 Postmodo creduntur spatio distantia longo
 Tempora bis quini continuasse Viri.
 PRINCIPIO mensis, Phrygiae contermina Matri,
 Sospita delubris dicitur aucta novis.
 Nunc ubi sint illis, quaeris, sacrata Kalendis

phide, quae fuit urbs Arcadiae. Sic nondum insania liberatus, iubente oraculo, in terram recentem se contulit, quam *Acheloi* limus congestus fecerat; ibique ab *Acheloo* purgatus est; Thucyd. II, 102, ubi fluvius ille satis describitur; Pausanias VIII, 24, pag. 646; et Apollodor. III, 7, 5. — *Naupactus*, urbs Aetoliae, nunc *Lepanto*. — *Faciles*, creduli, superstitiosi. Gravis sententia.

47-54. De ordine huius mensis temporibus antiquis. Vltimum eum locum tenuisse, non secundum, ut Plutarch. putabat, docet etiam Ideler. pag. 349. — *Et ante*, nempe a Numae temporibus. — *Fluvius*; Macrob. I, 13: *Omni intercalationi mensis Februarius deputatus est, quoniam is ultimus anni erat. Quod ipsum Graecorum more faciebant. Nam et illi ultimo anni sui mensi superfluos interserebant dies.* Romani autem intercalabant post vicesimum tertium diem, *Terminalibus* iam peractis. — *Imi*, inferi. Noster ludere verbo voluit. Vide ad I, 721. — De hac Decem-

virorum mutatione silent alii scriptores; ipse Noster dubie loquitur, *creduntur*. Videntur autem, ut alia, ita et meliorem anni digestionem ab Atheniensibus summis: vid. Ideler. pag. 356. — *Continuasse tempora*, effecisse, ut hi duo menses, nullo interposito, se exciperent, quum antea distarent longo spatio, decem ipsis mensibus interiectis: vide Petavium de Doct. Temp. lib. II, cap. 74.

55-72. *Kalend. Februar. memorabilia nonnulla*, quibus laus Caesaris et votum pro eius salute interpositum. Eo die Iunonis *Sospitae* templum erat dedicatum. Id conterminum erat aedi *Phrygiae Matris*, sive Cybeles, ab Augusto in monte Palatino positae, quum antea eiusdem Deae simulacrum ibi esset. Vid. Monum. Ancyr. et Dio lib. LXVI; sed quo tempore Ovidius haec scribebat, templum illud funditus perierat. Ab eo diversum eiusdem Deae templum in foro Olitorio, quod Cn. Cornelius Cethegus cos. sub initium belli Iusubrici voverat, quadriennio post de-

Templa Deae? longo procubuere die.
 Caetera ne simili caderent labefacta ruina,
 Cavit sacrati provida cura Ducis: 60
 Sub quo delubris sentitur nulla senectus,
 Nec satis est homines, obligat ille Deos.
 Templorum positor, templorum sancte repostor,
 Sit Superis, opto, mutua cura tui:
 Dent tibi coelestes, quot tu coelestibus annos, 65
 Proque tua maneant in statione domo.
 Tum quoque vicini lucus celebratur Asyli,
 Qua petit aequoreas advena Tibris aquas.

dicatum; Liv. XXXII, 30; XXXIV, 53. — *Longo die*, vetustate. — *Procubuere*. Sic haec potuissent omitti; sed poeta occasionem captavit, imperatoris curam in templis instaurandis celebrandi. Ita fit, quod I, 13, promiserat. — *Pro sint... quaeris* Heinsius suadet *sunt*.... *quaeso*; nam *sunt* multi MSS. agnoscunt. — *Caderent labefacta ruina* plenius et elegantius, quam *corruerent*. — *Tum sentitur senectus* suaviter ab hominibus ad delubra translatum. — *Sacratus dux*, Imperator. Vide ad I, 640: Masson. Vit. Ovid. ad an. 59, et 60, p. 118, Tiberium intelligit, de quo Tacit. A. II, 49: *Deum aedes vetustate aut igni abolitas, coeptasque ab Augusto, dedicavit*. Tum plures tales aedes memorat. Sed et Augustum Liv. IV, 20, templorum omnium conditorem aut restitutorem nominat; et de eo Sueton. 30: *Aedes sacras vetustate collapsas aut incendio absumtas, refecit*. Difficile est definire, uter nunc intelligendus sit, quoniam Ovidius hoc opus sub Augusto inchoavit, sub Tiberio autem absolvit, et parti iam absolutae postmodo nonnulla inseruit. — *Obligat ille Deos* convenienter Roma-

norum de Diis suis opinionis dictum. — *Repostor* vocab. prohum, quod satis comprobantur Heins. et Burmann. Occurrit enim apud veteres *reponere pontes, navigia, columnas* etc. Igitur non audiendi, qui *refector*, exhibent. — *Mutua cura tui*; Met. VIII, 724: *Cura pii Dis sunt, et, qui coluere, coluntur*. — *Diis annos dabat*, quatenus aras eorum, statuas, templaque perennabat. — *Quot tu coelestibus annos*; unus Vaticanus *aequos coelest. annos*; Regii nostri *servant quot tu*; bene. LEM. — *Maneant in statione*, pergant tuam domum tueri; I Metam. 627, de Argi oculis: *Caetera servabant, atque in statione manebant*.

67. *Tum*, iisdem Kalend. Romulus sane inter duos lucos *Asylum* aperuit, qui locus dictus est *inter duos lucos, μεθόριον δύοῦν ἀστυλῶν*. Sed seriore tempore non exstabant *luci*, et *Asylum* ita septum erat, ut nemo introire posset; Livius I, 8; Dionys. II, 15; Dio 47. Olim edebant *Averni*. Hinc Heinsius suadet *Helerni*. Etenim VI, 105, *Adiacet antiqui Tiberino lucus Helerni*. Fuerit locus necesse est versus mare; nam additur, *Quae petit*, etc. — *Advena* omnis fluvius aliunde

Ad penetrale Numae, Capitolinumque Tonantem,

Inque Iovis summa caeditur arce bidens.

70

Saepe graves pluvias adopertus nubibus Auster

Concitat, aut posita sub nive terra latet.

PROXIMVS Hesperias Titan abiturus in undas

Gemmea purpureis quum iuga demit equis:

Illa nocte aliquis, tollens ad sidera vultum,

75

Dicet: Vbi est hodie, quae Lyra fulsit heri?

Dumque Lyram quaeret, medii quoque terga Leonis

In liquidas subito mersa notabit aquas.

QVEM modo caelatum stellis Delphina videbas,

veniens dici potest. Sic et III, 524, *advena Tiberis*; V, 268, *advena Nilus*. Propert. IV, 1, 8, de Evandri temporibus, *Tiberis nostris advena* (peregrinus) *bubus erat*. Hor. Epod. 2, *advenam gruem* dixit migrantem. — *Penetrale Numae* aedes Vestae, in cuius atrio, cui Regiae nomen, Numa habitabat; VI, 264 sqq.; III Trist. 1, 29; Solinus cap. 2. Sic *Aedes* illa, exstructa et ipsa a Numa, huius *penetrale* non male dici poterat. — *Arx*, pars altera montis, in quo Capitolium erat. Itaque *arx* et *Capitolium* saepe distinguuntur. Livius III, 18: *arx capta Capitoliumque occupatum*; V, 47: *arx Romae Capitoliumque*. Nunc vero templum Iovis Capitolini. Sic et IV, 635. — *Saepe graves* etc. vid. Columella XI, 11: *Kalend. Februar. ventus Eurinus, et interdum Auster cum grandine est*. — *Auster* alias *agere* nubes dicitur, nunc *adopertus nubibus* apparet. Vid. I Metam. 265 sqq., ubi plenior ejus imago. Sed *Auster* dedit Heinsius ex Zullichem. Mazar. et sex aliis. Reliqui *aether*, quod non spernit Burmannus, quia XIII Metam 581, *latuitque in nubibus aether*, et in paneg. in Pis. 137, *ado-*

pertus nubibus aether sidera obcaecare dicitur.

73-78. *Lyrae et medii Leonis occasus*. Admodum ornate expressit solis occasum. — *Proximus Titan*, die secundo Febr. — *Iuga*, lignum transversum in temone, quod equorum collis imponebatur, in carru Solis *gemmis* ordine positis distinctum erat; II Met. 109. Male igitur unus Regius pro varia lectione *ignea*. — *Purpureus* omnino lucidum et splendidum colorem apud poetas indicat; itaque et quae solis sunt, *purpurea* vocantur. Etiam Heroid. XXI, vs. 86, *Sol purpureis equis* iuga demit. Iam observa conversionem, qua siderum quorundam occasum indicat. — *Lyrae* occasus cosmicus, *Leonis* acronychius intelligitur. — *Heri*. Vaticanus *here*, de qua scriptura vide nos ad Plinium II, Epist. 7, 1. Burmannus eam h. l. spernit, ne *hodie* et *heri* rhythmum faciant. — *Medii*, usque ad medium, media terga.

79-118. *Delphinis occasus heliacus*. Is occasionem praebet *Arionis* per delphina servationem, et delphinis relationem inter sidera canendi. — Quoniam in *caelatis* operibus

Is fugiet visus nocte sequente tuos. 30
 Seu fuit occultis felix in amoribus index,
 Lesbida cum domino seu tulit ille lyram.
 Quod mare non novit, quae nescit Ariona tellus?
 Carmine currentes ille tenebat aquas.
 Saepe sequens agnam lupus est hac voce retentus; 85
 Saepe avidum fugiens restitit agna lupum;
 Saepe canes leporesque umbra cubuere sub una;
 Et stetit in saxo proxima cerva leae;
 Et sine lite loquax cum Palladis alite cornix

figurae ita expressae sunt, ut emineant, propterea et sidus stellis distinctum caelatum dici potuit. — *Delphinis* originem triplicem Hyginus Poët. Astr. II, 17, refert. Vna, quam Ovid. paucis attingit, est haec: Delphin quidam nomine a Neptuno ad Amphitriten, quae fugerat, investigandam dimissus est, eamque quum reperisset, impulit, ut Neptuno nuberet. Sed Noster *Ariquis* fabulam merito amplexus est, eamque et ordine et incunde narravit. De ea vid. Herodotus I, 23; Gellius Noct. Att. XVI, 19; Hyginus fab. 194, multi-que alii. Male Neapolis ad vs. 111, monet, Herodotum ad unguem a Nostro expressum esse; immo in multis ab eo discrepat. — *Dominus lyrae*, qui eam habet. — *Arion Methymna Lesbicus*. Citharoedum excellentissimum, οὐδὲνὸς δεινέστερον, coloribus iis notat, quibus vis carminum in Orpheo, et Alcaeo alibi descripta; X Metam. 86; Horatius I, Od. 12; II, Od. 13, 33 sqq.; Virgil. Georg. IV, 481 sqq.; Seneca Herc. Fur. 572 sqq.; Claudianus Praef. ad II de Rapt. Pros.

83. *Quod mare*) Nempe circa insulas ille quaestus causa vagabatur; Hyginus Poët. Astr. d. I. — *Currentes*.

Farnes. et Vatic. *torrentes*, quod gravius; Virgil. Ecl. VII, 52, *torrentia flumina*; Georg. II, 451, *torrens unda Padi*. Graviter etiam Horat. I, Od. 12, 9: *rapidus morantem Fluminum lapsus, celeresque ventos*. Intentum silentium musica excitat. Vt Horatius et Virgilius monstra inferna, sic Noster feras commotas memorat. *Lupum* et *agnum* non, ut reliquas feras, una imagine offert, sed, quod gravius, duplici. — *Resistere* pro consistere, subsistere. Vide Schwarz. ad Plinium pan. X, 4. — *Avidus* satis grave de improba lupi fauce. Etiam I Trist. 1, 78: *Excussa est avidi dentibus agna lupi*; Horatius I, Od. 28, 18, *avidum mare*, omnia devorans capide. — *Sub umbra* solemus, nam et *sub* pro *in*, et *umbra* pro arbore ponitur. — *In saxo* offendit Heinsius, pro quo malebat e Pnteano *infestae*. Sed *in saxis* et *rupibus* commemoratio cervorum atque leonum. Praeterea, quod et Burman. observatum, *stare in saxo* bene convenit praecedenti *cubare sub umbra*. — *Cornicem* et noctuam inimicitia intercedit; Aelianus Hist. An. III, 9; confer II Metam. 590 sqq., ubi res ex fabulis refertur. Etiam hoc placet, quod harum ferarum aliam *fugientem*, aliam *persequentem*, aliam

Sedit; et accipitri iuncta columba fuit. 90
 Cynthia saepe tuis fertur, vocalis Arion,
 Tanquam fraternis obstupuisse modis.
 Nomen Arionium Siculas impleverat urbes,
 Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis;
 Inde domum repetens puppim conscendit Arion, 95
 Atque ita quaesitas arte ferebat opes.
 Forsitan, infelix, ventos undamque timebas;
 At tibi nave tua tutius aequor erat:
 Namque gubernator destricto constitit ense,
 Caeteraque armata conscia turba manu. 100

subantem, stantem, sedentem, et quidem in umbra, in saxo, in ramo arboris nobis ostendit. Caeterum his similia etiam in SS. literis leguntur; Isai. XI, 6: Habitat lupus cum agno, pardus cum hoedo cubavit: vitulus et leo et ovis simul morabuntur.

91. Etiam Dii et homines capti illa voce, *obstupuisse* dicuntur. Sic Cerberus ap. Horatium, et intima Leti tartara apud Virgilium *stupent* cantu Alcaeï et Orphei; at de Dea minus hoc verb. placet. Melius Horat. III, Od. 11, 8: *Dic modos, Lyde quibus obstinatas Appliçet aures. — Vocalis*, cantus, ut *vocalis Orpheus* Horatio.

93. Etiam Herodotus Siciliam et Italiam nominat, ubi opes collegerit. Illuc, venia ab Periandro impetrata, abierat. Tarento profectus, domum redire voluit. — Pro ora tres MSS. *oras*. Inde Heinsius coniicit, non improbaute Burmanno, *aures*. Gellius d. I. de Arione: *aures omnium mentesque in utriusque terrae urbibus demulsit*. Sed ora praestat; melius enim respondet τῷ *Siculas urbes*. Vt hic *Ausonis ora*, sic Ep. XVI, 344, *Bistonis ora*; I Trist. 3, 84, *Italıs ora*; II Trist. 224, *Illyris ora*, et passim

Sarmatis ora. — Quaesitas opes. Herodotus, ἐργασάμενος χρήματα μεγάλῃ; Hyginus sub. 194, *Magnum patrimonium acquisiverat*. Idem de Simonide traditur. — *Atque ita*. Burmannus mallet *Et sibi*. Non video quare; crebro Noster his voculis utitur, quamquam non uno sensu. Vide ad I Metam. 228.

97. Nempe hoc illud est, quod Horat. II, Od. 13, 13–20 monet, non quod quisque maxime timeat, sed improvisam leti vim nobis instare. Arion tamen et nautas timuisse videtur. Herodotus, πιστεύοντα δὲ οὐδ' ἀποῖσι μᾶλλον, ἢ Κορινθίοισι. — *Namque*. Burmannus ex uno Vaticano mallet, *Iamque*. Non assentior; causa enim sententiae antecedit. redditur. — *Gubernator*. Hoc de suo Ovidius exornavit. Apud Herodotum omnino nautae commemorantur. Servulis ipsius Arionis hoc consilium Hyginus tribuit. — *Constitit pro adstitit. — Destricto* Heins. recte τῷ *destricto* praetulit; etenim *destringere* est nudare, *destringere* in varias partes distrahere. Vide Drakenb. ad Sil. XVII, 164. Caeterum nota hoc versus tot voc. in a desinentia, ut vs. 256. — Post ar-

Quid tibi cum gladio? dubiam rege, navita, pinum;

Non sunt haec digitis arma tenenda tuis.

Ille metu vacuus, mortem non deprecor, inquit;

Sed liceat sumta pauca referre lyra.

Dant veniam, ridentque moram: capit ille coronam,

Quae possit crines, Phoebe, decere tuos:

Induerat Tyrïo bis tinctam murice pallam:

Reddidit icta suos pollice chorda sonos;

mata plures MSS. est. Heins. suadet *armatae conscia turba manus*. Sec. Herodot. nautae eum iubent aut semet ipsum interficere, aut in mare exsilire.

101. *Ensis* gubernatoris locum dedit huic consilio, quo suavis quaedam conciliatur narrationi. — *Dubia navis*, nesciens quo eat, quum neminem habeat, a quo regatur, etiam I Art. Amat. 558; II ex Ponto 5, 62. Licet et eam sic dicere: *Quam ventus ventoque rapit contrarius aestus, Vim geminam sentit, puretque incerta duobus*; VIII Met. 471. — *Tenenda*. Quinque codd. *ferenda*, unde Heins. *terenda* coniicit. Male. *Terere* de crebro aut diuturno usu dicitur; de quo nunc non est sermo. — *Vacuum* non nisi in uno Moreti pro varia lectione servatum; nam caeteri omnes *pavidus* praefecerunt, quod minime convenit Arionis orationi, quamquam et ab Herodot. *territus* vocatur. Hygin. eum narrat iam praemonitum esse ab Apolline; hinc illa fiducia. Etiam Acoetes coram Pentheo metu *vacuus* dicit, Metam. III, 582. — *Mortem non deprecor*. Apud Herodot. tamen *ψυχὴν παρατίττει χρημῆτα προειὶς συμ*. Taudem minis ad incitas redactus, rogat, ut sibi liceat ἐν τῇ σκευῇ πάτη σῶσθαι ἐν τοῖσι εἰδωλίοισι ἀΐσσει. — Iliud ἀΐσαι Noster expressit *referre lyra*. Horat. Art. Poët. 57:

Musa dedit fidibus libera vina referre. — Pro *Sed liceat* Heins. cum Mazar. et duobus aliis malit, *Si liceat*, si etiam vs. praeced. *deprecor* legatur. Neque hoc Burmanno displicet. — *Rident moram*. Apud Herodot. se sperant pulcherrimum audituros cantum. Iam describitur σκευή, ornatus citharoedi, de quo confer ad Heren. IV, 47; XI Metam. 165, et quae ibi notavimus. Hygin. P. A. d. I. petiit, ut sibi liceret *se ornare*, quae saepe vicerat, *veste*. In eo ornatu primum est *corona*, nempe aurea, quam Hyginus fab. d. I. diserte memorat; *Phoebus* vero cantaturus, Met. d. I. *lauro tantum Parnaside victus*. — *Crines tuos*, quia Phoebus crinibus decorus, quia tempora eius longo crine decentia: I Met. 450. — *Palla* vestis citharoedum longior cum symmate. Tzetzes Chil. I, τὴν μουσικὴν στολὴν vocat. Vide ad XI Metam, 166, ubi *Tyrïo saturata murice palla*. Pro *saturata*, satis imbuta colore, nuuc est *bis tincta*, dibaphe, quae et *iterata*, aut *lauta murice* dici solet. Sed pro *bis tinctam* olim edeb. *distinctam*, quod explicari possit ex loco ad Heren. ubi *chlamy's purpurea coloribus variis intexta*. Pro *induerat* multi *induit et*, unde Heins. *mallet, Induitur*. — *Pollice* vel nudo, vel pectine armato pulsabantur lyrae fides. — *Suos*, quos solet reddere et debet. Non sem-

Flebilibus veluti numeris canentia dura
 Traiectus penna tempora cantat olor. 110
 Protinus in medias ornatus desilit undas,
 Spargitur impulsa caerula puppis aqua.
 Inde, fide maius, tergo delphina recurvo
 Se memorant oneri supposuisse novo.
 Ille sedens citharamque tenet, pretiumque vehendi 115
 Cantat, et aequoreas carmine mulcet aquas.
 Dī pia facta vident: astris delphina recepit
 Iupiter, et stellas iussit habere novem.
 NVNC mihi mille sonos, quoque est memoratus Achilles,

per chorda sonum reddit, quem vult manus et mens, Hor. Art. Poët. 348.

109-110. Non erat, cur Heinsius hoc de *odore* distichon spurium iudicaret. Enim tam musici, quam poëtae cum cyno saepe comparantur, quia veteres suavissimum ei cantum tribuebant. Callim. h. Apol. 5. Vide Vossii Epist. Mythol. II, 105. Inde Alcaeus κύκνος Λίσβιος, et Pindarus *Dircaeus cygnus* Hor. IV, Od. 2, 25. Inde proverb. κύκνον λοιδορεῖσθαι. Hinc et Cynus, rex Ligurum, musica excellens, in eandem avem mutatus esse tradebatur; II Met. 252, 367. — In primis morti vicinus *flebilis* cantus exercere credebatur. Heroid. VII, 1; Cic. Tusc. I, 30; Plinius X, 32. Atque etiam Arion nunc, quod Hygin. P. A. diserte mouet, mortem suam desolebat. Non male igitur h. l. adhibita illa comparatio. — *Pennam* Burmannus intelligit sagittam, qua traiectus olor, vicinus morti flebiliter canit, quum alii de penna quadam dura loquantur, quam olor in senectute habeat. — *Canentia* Heius. interpretatur, senilia. Sed cyni corpus semper *canens*, id est, candidum, candens. II Metam. 373,

ubi Cynus rex in hanc avem transit, *canae capillos dissimulant plumae*. Et h. l. tres codd. *candentia* praefertur. Secundum Herodotum, Arion tum cantabat νόμον τὸν ὀρθιον, carmen summa fidium ac vocis contentione.

113. *fide maius*) sic etiam in Met. ut III, 106. — *Novo*, inusitato. — *Pretium vehendi*, carmen, quo delphino cantus amanti remuneretur operam vehendi. Plinius I, Ep. 12, 4, *pretia vivendi*, ubi vide not. nostr. Taubner. putat, ante *pretiumque* forte praeposit. *ad*, *in*, *ob* omissam. Immo alterum est elegantius. — *Mulcet aquas*; vide ad I, 155. — De lect. *carmine* vide ad vs. 121. — *Vident facta*, iis delectantur, praemiis ea afficiunt. — *Recepit Iupiter*. Hygin. P. A. astrologis hoc tribuit.

119-144. *Nonis Augustus Patriae Patriae nomen accepit*. Hic excurrit in laudes Augusti, iisque adeo praeclaram praefatiunculam praemittit, qua dignitas rei sequentis valide augetur. — *Mille sonos*. Alii poëtae centum ora centumque linguas sibi dari in re simili cupiunt. Homer. II. B, 488; Virg. Georg. II, 42; Aen. VI, 625. Et h. l. votum illud me-

Vellem, Maeonide, pectus inesse tuum; 120
 Dum canimus sacras alterno carmine Nonas,
 Maximus hinc Fastis accumulatur honos.
 Deficit ingenium, maioraque viribus urgent:
 Haec mihi praecipuo est ore canenda dies.
 Quid volui demens Elegis imponere tantum 125
 Ponderis? heroï res erat ista pedis.
 Sancte Pater patriae, tibi plebs, tibi Curia nomen
 Hoc dedit; hoc dedimus nos tibi nomen eques.
 Res tamen ante dedit: sero quoque vera tulisti
 Nomina: iam pridem tu pater orbis eras. 130
 Hoc tu per terras, quod in aethère Iupiter alto,

Jius adhibitum, quam VIII Metam. 532, in levi argumento. — *Memoratus*, memoria eius celebrata. — *Maeonides* aut *Maeonius* Homerus dictus a Smyrna, Maconiae, id est Lydiae urbe. Plin. Hist. Nat. V, 30; Horat. I, Od. 6, 2, *Maeonii carminis ales*. — *Alterno carmine* nos e multis codd. et ed. ant. revocavimus, quum antea *alterno pectine* vulgaretur. *Alterno pectine canere* potius foret, carmen lyricum scribere, quo nunc gravius, nunc remissius argumentum tractatur. Pro argumenti enim varietate nunc *levius* (Horat. II, Od. 1, 40), nunc *gravius* (Idem IV, Od. 2, 33; X Metam. 150), *plectrum*, cuius species *pecten*, adhibebatur. In carmine autem elegiaco *pectinis* usus est nullus. Sed *carmen* nunc est genus *versuum*. Qui igitur modo hexametrum, modo pentametrum scribit, is *alterno carmine* canit, aut, ut Horat. Art. Poët. 75, loquitur, *versibus impariter iunctis*. Excerpta Dousae h. l. *pectore*, quod natum videtur ex nomine *pectus* in sup. versu. Inde nonnulli *pectine* fecerunt. Potius vs. 116, ex Vatiç, *pectine mulcet* scribendum

videtur. — *Praecipuo ore*; Virg. III, 294: *Nunc, veneranda Pâles, magno nunc ore sonandum*. Haec rei magnitudine abreptus dixerat. Iam sentit, tale argumentum non convenire elegis; itaque corrigit se: mox tamen rursus assurgit oratio. — *Herous pes* etiam alibi, ut IV Trist. 10, 47. Hoc loco quidam *heroici*.

127. Nonis Febr. sive die quinto Febr. An. V. c. 732, Valerius Messala nomen *Patris Patriae* ad Augustum in curia detulit his verbis: *Senatus te consentiens cum Pop. Rom. consulat Patriae Patrem*. Sueton. Aug. 58. De tempore quo id factum, vid. Masson. vit. H. pag. 246; Iac. Perizon. in Animadv. Hist. cap. 7, pag. 315, et Ernesti Excurs. ad Sueton. d. l. — *Nos eques*, scil. Equites, quia Ovidius e gente equestri. Gratiam Augusti meriturus se quoque memorat. — *Res ante dedit*; itaque et Horat. I, Od. 2, 50; XII 57, eum ante sic vocavit. Similiter de Traiano, Plin. paneg. 21, disputat, ubi falso additur, *soli omnium contigit tibi, ut pater patriae esses ante, quam fieres*. *Res* autem nisi ante dedit honorificam

Nomen habes: hominum tu pater, ille Deûm.
 Romule, concedas: facit hic tua magna tuendo
 Moenia: tu dederas transilienda Remo.
 Te Tatiûs, parvique Cures, Caeninaque sensit: 133
 Hoc duce Romanum est solis utrumque latus.
 Tu breve nescio quid victae telluris habebas:
 Quodcumque est alto sub Iove, Caesar habet.
 Tu rapis; hic castas duce se iubet esse maritas.
 Tu recipis luco; submovet ille nefas: 140
 Vis tibi grata fuit; florent sub Caesare leges.
 Tu domini nomen; principis ille tenet:

nomen, mera in eo est adulatio. — *Iupiter*, auctore Horatio, curru quatiebat Olympum, Caesar latum orbem regebat. Sed Noster id accommodavit nomini *Pater*.

133. Grata est et suo loco adhibita haec Romuli, primi conditoris. cum Augusto comparatio, quem Velleius II, 60, alterum conditorem imperii vocat. Sed poëta, ut hinc placeat, nimis fere illius laudes extenuat. — *Concedere*, cedere, priorem locum relinquere. *Moenia* in dilogia; nam et urbem, et muros significat. — *Dederas transilienda* eleganter, ita extruxerat, ut ille transilire posset. — *Sensit*, damno suo expertus est eius fortitudinem. Vide nos ad Plin. paneg. XVI, 5. Romulum sensit *Tatius*, quum inter Palatinum et Capitolinum collem Sabini, quorum metropolis *Cures*, proelio funderentur. — *Caeninenses* levi certamine docuit, vanam sine viribus esse iram. — *Utrumque latus*, terra meridionalis et septentrionalis. Apud Horat. I, Od. 22, 19, *latus mundi* de plaga boreali. Claudianus XX, 242, *australe latus*. Lenzius partem orientalem et occidentalem intelligit. Equidem putem,

ortum et occasum solis non bene eius latera dici. — *Breve*, exiguum, ut *brevis census*, *breve pondus* apud Horat. — *Quodcumque est* — habet. Cf. I, 85 sqq. — *Duce se*. *Ducem* nunc varie interpretantur. Dan. Heins. Imperatorem, Caesarem intelligit. Burin. capit eo sensu, quo omnes Principes duces. Potest esse et is, qui exemplo suo praeit. Augustus autem Italiam moribus ornavit, legibus emendavit; antea nullus legibus locus. Horat. II, Epist. 1, 2; Tacit. An. I, 9. Hoc nomine in primis laudabatur eius saeculum. — In *luco* asyli etiam *no-sarii* homines recipiebantur. — *Submovet*. Olim edd. *repulit*. *Repellere* sic recte ponitur. XV Metam. 777, *facinus repellite*; III Art. Amat. 391, *repellere fraudem*; Tacit. Hist. II, 4, *repellere segnitiam*. Sed praeteritum *repulit* non convenit h. l. Verbis autem *submovet nefas* Lenzius putat respici forte legem quamdam, qua Augustus vim asylorum coërcuerit. Sed hoc potius fecit Tiberius; Sueton. 37. Neque antitheta h. l. nimis urgenda sunt. — *Domini* nomen poëta forte dedit oppositioni; id enim adeo invisum erat priscis Romanis,

Te Remus incusat; veniam dedit hostibus ille:

Coelestem fecit te pater; ille patrem.

IAM puer Idaeus media tenus eminent alvo,

146

Et liquidas mixto nectare fundit aquas.

En etiam, si quis borean horrere solebat,

Gaudeat: a zephyris mollior aura venit.

QVINTVS ab aequoreis nitidum iubar extulit undis

Lucifer, et primi tempora veris eunt.

15,

Ne fallare tamen; restant tibi frigora, restant;

Magnaue discedens signa relinquit hiems.

TERTIA nox veniat: custodem protinus Vrsae

Adspicies geminos exseruisse pedes.

ut ne patrem quidem familiae servorum dominum appellarent; neque se Romulus ut dominum gessit.—*Principis* nomine cuncta Augustus sub imperium accepit, quin et imperium eius dictum *Principium* et *Principatus*. Vid. Lipsius ad Tacit. An. I, 1, et qui ibi laudantur ab Ernest. Hinc Horatius I, Od. 2, 5, *Hic ames dici Princeps*. Delatum id nomen ad eum An. V. c. 727; Dio LIII, pag. 503. — *Te Remus* etc. Tu crudelis fuisti in fratrem; ille clemens est ipsis hostibus. — *Coelestem* etc. Conf. vs. 475 sqq. Maius autem est, beneficia dare, quam accipere.

145. *Aquarii ortus cosmicus*. — Eum plures Ganymedem, puerum *Idacum*, Erichthonii aut Trois, regis Troiani, filium esse dicebant. — Is quoniam Diis *nectar* infundit, nunc iocoso figmento urna, quam ei astronomi tribuunt, *mixto nectare aquas* fundere dicitur. Exoritur et cadit capite prius, quam reliquis membris. Hygin, P. A. III, 28. — *Mollior*. In Ed. antiq. *mitior*: utrumque bene de aëris clementia. Sed *mollior* plurimorum librorum auctoritate nititur.

Ita *mollior aestas* Virgilius Georg. I, 312. Noster III Art. Amat. 728, *Zephyri molles auraeque*. Plin. Hist. Nat. II, 47, *Favonii hibernum molliunt coelum*.

149. *Favonii flatus verni temporis initium*; Plinius XVIII, 59. Oritur autem, eodem II, 47 auctore, *sole Aquarii XXV obtinente partem; is dies sextus est ante Febr. Idus*. Columel. XI, 2, septimum Id. Febr. nominat. — *Quintus Lucifer*, V Idus, dies nonus Februar. — Pro *extulit* Voss. Arund. et septem alii *exserit*, quod Heins. praefert, qui et *ubi* pro *ab*, et *Cynthus* pro *Lucifer* malit, atque *eunt* ex tribus cod. pro *erunt* recepit. Burmannus *extulit* moveri non vult, quia mox seq. *exseruisse pedes*. Recte. — *Restant* etc. confer vs. 854 sq; III, 235.

153–192. *Arctophylaxis ortus*. — Hic mythus de *Callisto* inseritur, qui II Metam. 401–530, latius tractatus est. — *Tertia nox* ante Idus, ergo nox diei undecimi. — Ad *polum arcticum* duo sidera vicina, *Arctos* sive *Vrsa maior*, et *Arctophylax* sive *Custos Vrsae*, aut *Bootes*, quia

Inter Hamadryadas, iaculatricemque Dianam, 155
Callisto sacri pars fuit una chori.

Illa Deae tangens arcus: Quos tangimus, arcus,
Este meae testes virginitatis, ait.

Cynthia laudavit: Promissaque foedera serva,
Et comitum princeps tu mihi, dixit, eris. 160

Foedera servasset, si non formosa fuisset.

Cavit mortales: de Iove crimen habet.

Mille feras Phoebe silvis venata redibat,

Aut plus, aut medium sole tenente diem.

Vt tetigit lucum (densa niger ilice lucus, 165

In medio gelidae fons erat altus aquae)

Hac, ait, in silva, virgo Tegeaea, lavemur.

Erubuit falso virginis illa sono.

Dixerat et Nymphis; Nymphae velamina ponunt.

Hanc pudet, et tardae dat mala signa morae. 170

Vrsa maior et *Plaustrum* dicta. — Il-
lud sidus XXV stellis constat, hoc
XIV. Custos in utroque pede stellas
habet singulas. — *Callisto*, Lycaonis
filia, nympa venatrix. *Chorus*, coe-
tus, quod nomen vs. 173 legitur. —
Pars una chori, una ex choro. II
Metam. 426, *Comitum pars una mea-
rum*. — Veteres tangere rem solebant,
per quam iurabant. Ita Hannibal puer,
tactis sacris, iureiurando adactus est.
Liv. XXI, 1. — *Promissa foedera*,
promissa, quae et absolute *foedera*
appellantur II Metam. 757. Tibullus
I, 9, 2, *foedera dabas*, ubi vid. Hey-
nium. — *Comitum princeps*, Metam.
415. — *Si non formosa*. Etiam Co-
ronis II Metam 572: *forma mihi no-
cuit*. — *Crimen* passim de stupro et
adulterio. — *De Iove*, qui faciem
cultumque Dianae indutus, Nympham
humi iacentem vi compressit, II Met.
422 sqq. Nonnulli a *Iove*, quia illo

causa agens. Heinsius suadet ab *Iove*;
etiam hoc ferri potest.

164. *Aut plus* etc. quo dici tempo-
re fere venatio finiebatur. Confer III
Metam. 143-145. Taubnero placet
tenente polum, quod unus cod. prae-
fert. A venatione redeuntes amabant
lotiones. — *Ilex nigra* dicitur a ni-
gricante virore; Virg. Ecl. VI, 55.
Inde *densa niger ilice lucus* pro den-
sus nigris ilicibus. — *Tegeaea* om-
nino Arcas; nam vs. 192, *Maennlia*,
Metam. d. I. *Parrhasis* et *Nonacrina*
vocatur. — *Sonus*, nomen; Burm. ex
cod. Thuan. *solo virg. sono*. Pudor
virginis Metam. 447 sqq. bene nota-
tus. — *Et Nymphis*. Plures haec
Nymphis. Burm. coniicit ut *Nym-
phis*. Equidem nihil mutem. Primum
alloquitur Callisto; deinde eadem di-
cit et *Nymphis* reliquis. — Neque
video, cur Heinsius *mala*, vel invi-
tis membranis, in *male* mutandum

Exuerat tunicas: uteri manifesta tumore,
 Proditur indicio ponderis ipsa sui.
 Cui Dea, Virgineos, periura Lycaoni, coetus
 Desere, nec castas pollue, dixit, aquas.
 Luna novum decies implebat cornibus orbem: 175
 Quae fuerat virgo credita, mater erat.
 Laesa furit Iuno, formam mutatque puellae.
 Quid facis? invicto pectore passa Iovem est.
 Utque ferae vidit turpes in pellice vultus,
 Huius in amplexus Iupiter, inquit, eat. 180
 Vrsa per incultos errabat squalida montes,
 Quae fuerat summo nuper amanda Iovi.
 Iam tria lustra puer furto conceptus agebat,
 Quum mater nato est obvia facta suo.
 Illa quidem, tanquam cognosceret, adstitit amens, 185
 Et gemuit; gemitus verba parentis erant.

putet. — *Tarda* non addit novam notionem; tantum morae naturam exprimit. Sic saepe poëtae. Et *tarda mora* etiam vers. 256 legitur. — *Castas*. Octo MSS. *sacras*, ut II Met. 464, *nec sacros pollue fontes*; quamquam ibi quoque Heinsius *castos* suadet.

177. *Laedi* varie in amoribus dicitur; h. l. de ignominia Iunoni adulterio mariti illata. Burman. offendit *que*, ut ineleganter et ad vs. fulcendum τῷ mutat subiectum. Coniicit *mutare*, ut *furit mutare* sit, vehementer irata et furore quasi percita festinat mutare. Sic sane Horat. I, Od. 15, 27: *Furit te reperire atrox Tydides*. Nihil tamen mutandum, quum particula *que* centies apud poëtas remotiori nomini addatur, ut supra vs. 16, *per titulos ingredimurque tuos*. — *Pati* de concubitu. IX Met. 739: *imagine vaccae Passa bovem est*.

Plenius *pati concubitus* III Amor. 666. Taubn. probat lect. antiquam, quae est statim post invito ponit. — *Ferae*, ursae. Sed Heins. suadet *fera*. — Quae Heinsii coniectura, ut saepius, auctoritate eget. LEM. — De formula *in* aut *sub amplexus ire* vide ad VII Metam. 616.

183. *puer*, Arcas dictus. — *Furto*, clandestino concubitu. — *Gemitus verba parentis erant*. Interpr. Gallicus in his verbis felicem ingenii Ovid. facilitatem admiratur, quod una sententia animum maternum in ura declaraverit, atque amorem eius acerrimum nobis inspiret; quod non est. Ovidius hoc unum vult, matrem doluisse quidem, sed dolorem in corpore ferino verbis exprimere non potuisse. Conf. II Metam. 486. Similiter Inachus, filia visa, *nec mutua nostris Dicta refers*; alto tantum suspicaria ducis Pectore: quodque unum po-

Hanc puer ignarus iaculo fixisset acuto,
 Ni foret in superas raptus uterque domos.
 Signa propinqua micant: prior est, quam dicimus Arcton:
 Arctophylax formam terga sequentis habet. 190
 Saevit adhuc, canamque rogat Saturnia Tethyn,
 Maenaliam tactis ne lavet Arcton aquis.
 IDIBVS agrestis fumant altaria Fauni,
 Hic ubi discretas insula rumpit aquas.
 Haec fuit illa dies, in qua Veientibus arvis 195

tes, ad mea verba remugis. I Metam. 655. — *Saevit adhuc*, quod pellex, quam in feram mutaverat, Dea facta, inter sidera fulgebat; II Metam. 520. — *Canam Tethyn*. Vide ad Metam. d. l. — *Ne lavet*, ne sinat pellicem occidere in Oceanum, nempe *ne puro tinguatur in aequore pellex*. — *Rogat* cum Mitsch. e MSS. melioribus praetuli, et probaverat etiam cum Heinsio Krebs. Sed Burmannus recepit ex uno *adiit*, quia sit verbum proprium in hac re, et significet idem quod *precari*; ut adeo *rogat et petit* a glossatore esse videantur, qui crediderit, non recte dici, *adiit, ne lavet*. Mihi vero haec duo tempora non bene sibi respondere videntur.

193-242. *Fauni sacra et Fabianae cladis memoria*. — *Faunus*, Latio et Etruriae proprium numen. Fuit Pici filius, quartus Italiae rex, ob merita in rem rusticam inter Deos *agrestes* relatus, etiam vates insignis habitus; Dionys. Halic. I, 24; Heynii Excurs. V ad Aeneid. VII. Confer infra III, 291 sqq. Etiam ex Publio Victore constat, in *Insula* templa fuisse Iovis, Aesculapii et Fauni. Fauni aedem Aediles e pecunia multatitia fecerunt, eaque Ann. V. c. 509, dedicata est. Liv. XXXIII, 42; XXXIV, 58. — *Insulam* illam Ovid. XV Me-

tam. 739 sq, describit. — *Rumpit discretas*, rumpit sic, ut discernantur; uno verbo, discernit. Altera Faunalia Nonis Decembr. agebantur, eaque Horat. III, Od. 18, celebravit.

195. De hoc *Fabiorum* cum *Veientibus* bello confer Dionys. Halicarn. IX, 15-22; Liv. II, 48-50; Florum I, 12; Silium VII, 39 sqq; Gellium Noct. Att. XVII, 21. Namque An. V. c. 275, quum Veiens bellum adsiduo magis, quam magno praesidio egeret, *Fabia* gens id sola suscepit. *Sex et trecentos* milites, omnes patricios, omnes unius gentis, Roma esse profectos, omnesque ad Cremeram caesos a Veientibus constanter veteres tradunt. Dionys. addit, hos secum eduxisse quatuor hominum millia, quorum plurimi clientes et sodales fuerint. Sed in primis de hac re legendus Perizon. in Animad. Hist. cap. 15, ubi ostendit, illo tempore vix omnium gentium patriciarum tot viros fuisse militaris aetatis, nedum unius gentis; consulares Fabios, Marcum et Caesonem, sibi sumsisse hoc bellum, et vere trecentos sex ad illud eduxisse, non plures, neque tamen hos omnes gentiles suos, sed maximam partem clientes: illos tamen omnes vulgo dictos esse Fabios, quia Fabii bellum in se receperunt.

Ter centum Fabii ter cecidere duo.
 Vna domus vires et onus suscepit urbis :
 Sumunt gentiles arma professa manus.
 Egreditur castris miles generosus ab isdem ;
 E quibus dux fieri quilibet aptus erat. 206
 Carmentis portae dextro via proxima Iano est.
 Ire per hanc noli, quisquis es : omen habet.
 Illa fama refert Fabios exisse trecentos ;
 Porta vacat culpa ; sed tamen omen habet.
 Vt celeri passu Cremeram tetigere rapacem, 205

Secundum Liv. VI, 1, id non *Idibus* Februar. factum, sed ante diem XV Kalend. Sextiles, quo die etiam ad Alliam foede pugnatum sit, eumque insignem rei nulli agenda fecisse veteres. — Tam dubitant Intr. utrum arvis an *armis* legant, nam MSS. utroque trahunt, plures tamen ad *armis*. — *Veiens* pro Veientinus, ut *Laurens*, Laurentinus, *Indus*, *Maurus*, Indicus, Mauricus. Caeterum hanc narrationem Noster exornavit similitudinibus, apostropha, sententiis.

197. *vires*) Vnus Patavin. *curas*, quod Burm. verbo *suscepit* melius convenire videbatur. Et Livius dicto loco id comprobare videtur : *Familiam unam subisse civitatis onus : Veiens bellum in privatam curam versum*. Sed et *vires* in re bellica sic usitatum. VIII Metam. 7 : *Prætentatque sui vires Mavortis*. Liv. XXI, 29 : *nusquam ante libatis viribus*, et II, 49 de hoc ipso bello : *unius familiae viribus Veienti populo pestem minitantes*. — *Professa*, quae se promiserant sumpturas.

199. *castra* Lenzius intel. Romam ipsam, aut locum aut aedes consulis. Immo eadem domus, familia eadem intel. — *Vna domus, gentiles*

manus, eadem castra, eandem rem urgent. Etiam Liv. *quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus*. Sic et Silius. — De *Ianis*, scilicet transitionibus perviis, et templis Iani, I, 257. — Etiam *Carmentalis* porta duos habebat transitus, dextrum et sinistrum. Lenzius vero templum Iani ante portam fuisse putat. Sic et Krebs. qui improbat Strothii ad Liv. II, 49, explicationem, quam vero nos veriorum putamus. — *Via* illa propter cladem Fabiorum *scelerata* dicta est et *infelix*. Florus : *scelerato signata nomine*. Sic memoriam rei ad posterum propagabat. — Apud Silium *omen* dat stridore, atque Maxima Hereulis ara mugit illis exeuntibus. — *Illam famam habet*. Hoc distichon a MSS. Vrs. Petav. Francof. et aliis quibusdam abest. Parum mihi placet; neque tamen abesse potest, ne manca sit narratio. Hos versus habent Regii nostri; nec est unde spurios eos iudices, quare uncis deleverimus. LEM. — *Cremera*, Etruriae flumen haud longe a Veiiis, hac ipsa clade nobilitatum. — *Tangere* locum pro pervenire eo, frequentat noster; sed MSS. quidam cum prima edit. *tenuere*, acque bene. Liv. I, 1 : *classe Laurentem agrum tenuisse*.

Turbidus hibernis ille fluebat aquis;
 Castra loco ponunt: destrictis ensibus ipsi
 Tyrrenum valido Marte per agmen eunt;
 Non aliter, quam quum Lybica de rupe leones
 Invadunt sparsos lata per arva greges; 210
 Diffugiunt hostes, inhonestaque vulnera tergo
 Accipiunt; Tusco sanguine terra rubet:
 Sic iterum, sic saepe cadunt; ubi vincere aperte
 Non datur, insidias armaque caeca parant.
 Campus erat: campi claudebant ultima colles, 215
 Silvaque montanas occulere apta feras.
 In medio paucos armentaque rara relinquunt:
 Caetera virgultis abdita turba latet.
 Ecce, velut torrens undis pluvialibus auctus,
 Aut nive, quae zephyro victa repente fluit, 220

cap. 37: *montes Sabini petebant, et pauci tenere.* — *Turbidus.* Nonnulli, *turgidus.* Vtrumque fluminibus et mari tribuitur. *Turbidus* aut *turbatus* sic crebro apud Ovid. ut VII *Metam.* 254; XIII, 889. — *Pro fluebat* unus Vatican. *tumebat.* Burmannus monet, verbis *turbidus tumebat* duo simul dici, et fluvii extra ripas excessum, et simul aquarum turbationem, quae sordidae non transmississent visum ad fundum, ut Fabii cernere possent, quo pedes ponerent. Sed talia nunc vix curavit poeta. — *Hibernis aquis,* solutis nivibus. Suscepit hoc bellum hieme. Rebus enim nonnullis gestis, ὁ χειμὼν ἐστὶν ἰσχυρὸς ἐνελύτῃ. Dionys. 13 extr. — Iam fortitudinem Fabiorum in honore ponit. *Castra loco ponunt;* in loco praerupto castellum muniunt, cui a fluvio nomen inditum. — *Eunt per agmen,* percurrunt agmen.

209. *Lybica de rupe*) IV *Metam.*
 214: *quicumque sub hac habitatis rupe*

leones. Et Claudian. III, 80, leo aestuat rupe relicta *Gaetulo comes ire patri.* Atque etiam Fabii de loco praerupto decurrebant. *De rupe* ergo melius, quam aliorum *de gente,* quamquam posterius Taubner. elegans esse putat. — *Caeca* ex altero Puteaneo Heins. recte vulgari *tecta* praetulit. *Caeca* enim eleganter clandestina, tecta dicitur, ut *caeca vulnera, caeci ignes;* atque *arma caeca* sunt insidiae. — *De campo* consentiunt historici. — *Pro claudebant* Inn. Laeti et tres alii *cingebant.* Vtrumque de finibus dicitur. — *Occulere feras,* hinc et apta insidiis.

219. Eadem similitudo, sed ornatiore, Aeneid. II, 304-308; ubi Heynius plura Virgil. et aliorum loca comparavit. — Plerumque *torrens* impetum exprimit, quo fertur aliquis; nunc tantum discursus. — *Fluit,* diffinit, resolvitur. — *Pro repente,* multi et scripti et editi *repente,* Taubnero et Krebsio probantibus. Et *tempor* so-

Per sata, perque vias fertur; nec, ut ante solebat,
 Riparum clausas margine finit aquas:
 Sic Fabii latis vallem discursibus implent;
 Quosque vident, sternunt: nec metus alter inest.
 Quo ruitis, generosa domus? male creditur hosti! 225
 Simplex nobilitas perfida tela cave.
 Fraude perit virtus: in apertos undique campos
 Prosiliiunt hostes, et latus omne tenent.
 Quid faciant pauci contra tot millia fortes?
 Quidve, quod in misero tempore restet, habent? 230
 Sicut aper, silvis longe Laurentibus actus,
 Fulmineo celeres dissipat ore canes;
 Mox tamen ipse perit: sic non moriuntur inulti:
 Vulneraque alterna dantque feruntque manu.
 Vna dies Fabios ad bellum miserat omnes, 235
 Ad bellum missos perdidit una dies.

let tam Zephyro, quam, cuius comes est, veri tribui, ut III, 236: h. l. vero *repente* praefero, quia repentina nivis solutio tanto magis torrentes augeat. — *Clausas finit*, coërcet, continet. — *Metus alter*, non metunt alios, quos, quippe in insidiis collocatos, non vident. Livius: *Iamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse. Cum his bene venit lectio sternunt. Vnus Heins caedunt; alius, feriunt.* — Cum nostris Regiis admisimus sternunt, quamquam Gierig servaverit spernunt. LEM. — Paulo ante implent copiae notionem habet; VIII Metam. 166: *Implet innumeras errore vias*. Pro eo Tibul. I, 4, 69, *explere*. — *Nobilitas*; a Floro et Silio patricius exercitus vocatur. — *Simplex*, non cauta, credens hosti.

231. *Laurontes apri* passim memo-

rantur. Vide Heins ad h. l. et Bentl. ad Horatium Epod. V, 28. Bene igitur Heins. *Laurentibus* ex duobus Mazar. duobus Farnes. et uno Vatic. revocavit, quum antea *latratibus* ederet. — *Fulmineo ore dissipat*. Cf. I Metam. 305; VIII, 289.

235. In interitu rerum magnarum scriptores talia notare solent. Liv. I, 29 de Albae excidio: *Vna hora quadringentorum annorum opus excidio ac ruinis dedit*. Sed nunc lusus in duplici *una dies* parum placet. Quid enim mirum, una die illos esse missos ad bellum? — De uno Fabio servato veter. consentiunt. Dubium movet Dionys., sed frustra. Si enim, ut supra ostensum est, pauci tantum Fabii id bellum susceperunt, fieri facile potuit, ut illi vel non nisi unum filium impuberem habuerint, vel plures, quorum unus tantum ad virilem aetatem pervenerit. Vide Perizon.

Vt tamen Herculeae superessent semina gentis,
Credibile est ipsos consuluisse Deos.

Nam puer impubes, et adhuc non utilis armis,

Vnus de Fabia gente relictus erat:

240

Scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci;

Cui res cunctando restituenda foret.

CONTINUATA loco tria sidera, Corvus et Anguis,

Et inædus Crater inter utrumque iacet.

Idibus illa latent: oriuntur nocte sequenti:

245

Quae sibi cur tria sint consociata, canam.

Forte Iovi festum Phoebus solemne parabat:

Non faciet longas fabula nostra moras;

I, mea, dixit, avis, ne quid pia sacra moretur;

Et tenuem vivis fontibus affer aquam.

250

Corvus inauratum pedibus cratera recurvis

Tollit, et aërium pervolat altus iter.

Stabat adhuc duris ficus densissima pomis;

Animad. hist. cap. 5. Fabii autem iam ante urbem conditam inter Romuli et Remi comites fuisse, atque ab *Hercule* ex Evandri filia prognati esse tradebantur. Vid. Pighius Ann. ad 2. 473. — A Silio, *Penates Herculei implevisse privata castra* dicuntur. — *Non utilis armis*; Horatius I, Od. 12, 42, *Curius utilis bello*. — *Idonei armis ferendis pubes* dicuntur. Livius VIII, 8, *pubescentes ad militiam*.

243–266. *Ortus trium siderum acronychius*: quorum origo narratur. — *Anguis*, scilicet hydra, cauda Centauri caput paene tegens, sustinet in dorso *corvum*, rostro corpus eius tudentem, et *cratera*. — Sic illa *continuada loco*, cohaerentia nullo intervallo. Vid. Hygin P. A. III, 39; fabulam autem idem II, 40, narrat. — *Melius inter utrumque*, inter corvum caudam hydrae tudentem et caput

hydrae elatum. — *Pro iacet unus Vartic*, *micat*, quod sane recte de sidere dicitur. Sed credibile est, poetam, quum hoc verbum vers. 266 legatur, variare orationem voluisse. Accedit, quod ea, quae inter partes eminentes locum habent, eleganter *iacere* dicuntur; vid. Drakenb. ad Silium XII, 132. Tum Heins. sine causa *at medium* volebat.

247. Inferiores Dii superioribus sacra faciebant; IV, 423. — *Tenuem* tantum ornat, quia aqua tenuior terra. — A sacra facturis ministri mittebantur aquam, in primis *vivam*, petitem libationis causa; Metam. III, 26 sq. Ante *vivis* praeposit. e MSS. Voss. Iun. Bernens. et alii quidam, etiam edd. nonnullae addunt. — *Aërium iter*, aër.

253. *densissima pomis*, abundans ficibus. — *Adhuc coniunge cum duris*

Tentat eam rostro; non erat apta legi.
 Immemor imperii sedisse sub arbore fertur, 215
 Dum fierent tarda dulcia poma mora.
 Inde satur nigris longum rapit unguibus hydrum,
 Ad dominumque redit, fictaque verba refert:
 Hic mihi causa morae, vivarum obsessor aquarum:
 Hic tenuit fontes officiumque meum. 260
 Addis, ait, culpa mendacia, Phoebus; et audes
 Fatidicum verbis fallere velle Deum!
 At tibi, dum lactens haerebit in arbore ficus,
 De nullo gelidae fonte bibantur aquae.
 Dixit; et antiqui monumenta perennia facti, 265

Ad arborem retulit, quod erat ad ficus referendum. — *Tentat eam* — *apta legi*. Leguntur, colliguntur, fructus proprie ab hominibus, h. l. a corvo, qui decerpit. — *Sedisse sub arbore* etc. non inepte hoc fictum; celerime enim fici maturescunt. Plinius Hist. Nat. XV, 21: *Admirabilis est pomi huiusce festinatio*. Itaque Hyginus *post aliquot dies coctis ficas*. Ne igitur urgeas *tò tarda mora*. Vide ad versum 170. — *Dulcia* non movendum puto. Plin., dicto loco, *succus percocis mellis*. Atque *dulcedo* in primis corvum invitabat. Itaque nec ex uno Patavino *mitia*, nec ex MS. Puteano et Exc. Dousae *molli*a praefendum, quamquam haec quoque de frugibus percocis bene dicuntur. Burm. putat, *molli*a melius respondere *duris*; sed tam exacta oppositio hic non est necessaria. — *Nigris*. Burman. e coniectura Heinsii *pigris* malit. Sed rapere hydrum non est *pigri*. — Idem pro *lacte* e MS. Sarrav. dedit *Inde*, nempe ficibus.

259. Passim apud veteres serpentes occurrunt fontium custodes. Vide ad III Metam. 31. Veri ergo similia

finxit corvus. — *Tenuit* in dilogia positum, custodivit fontes, et impedivit officium meum. — *Verbis*, Hamburg. *veris*. Hinc Heinsius *veri* malebat, ut cum *fatidicum* coniungeretur, quemadmodum XII Met. 18, *veri providus augur*. Mihi *verbis* magis placet, quod bene convenit *tò mendacia*. — *At tibi* etc. Plinius H. N. X, 15: *Corvi ante solstitium generant: iidem aegrescunt sexagenis diebus, siti maxime, antequam fici coquantur autumnno*. Inde fabula nata. Nempe aestate, quod alvi fluxu laborarent, ab humidis alimentis abstinere corvi credebantur; Aelianus H. A. II, 5. Hinc dixerunt: quamdiu fici coquantur, corvus bibere non potest. — *Haerere* in arbore dicuntur flores, V 255; fructus, I Metam. 105; frondes, III, 730. — *Lactere* omnino de plantis succulentis, unde XV Met. 201, *lactens* annus tempore verno. Sed fici nominatim lactis succus ant humor tribuitur. Plinius H. N. XV, 21, *maturescentibus esse succum lactis*. Atqui de hoc eodem tempore nunc est sermo. — *Et antiqui* etc. Nempe sitim corvi haec declarant, quem hy-

Anguis, Avis, Crater, sidera iuncta micant.
 TERTIA post Idus nudos Aurora Lupercos
 Adspicit, et Fauni sacra bicornis eunt.
 Dicite, Pierides, sacrorum quae sit origo;
 Attigerint Latias unde petita domos. 270
 Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur
 Arcades; Arcadiis plurimus ille iugis.
 Testis erit Pholoë; testes Stymphalides undae;
 Quique citis Ladon in mare currit aquis,
 Cinctaque pinetis nemoris iuga Nonacrini; 275
 Altaque Cyllene, Parrhasiaeque nives.
 Pan erat armenti custos, Pan numen equarum;

dra non patitur ad cratera accedere.
 Vide Hyginum.

267. Die XV Februar. sive XV Kalend. Martias *Lupercalia* celebrantur, quibus describendis Ovid. immeratur usque ad vs. 452. De origine et ritibus horum sacrorum vide Liv. I, 5; Dionys. Halic. I, 32, 80; Plutarch. Vit. Rom. 21; Quaest. Rom. tom. VII, p. 131 Reisk.; Valer. Max. II, 12; Varr. de L. L. — Noster, ut solent poëtae, ad Homeri quidem exemplum, rerum antiquarum memoriam repetituri, Musas invocat. *Faunus* pro Pane, ut apud Horatium I, Od. 17, 2 et alibi. Fabulae enim Italorum priscae cum Graecis mixtae sunt. Vid. Heynii Excurs. IV ad Aen. VII, et in antiq. Aufsätzen P. II, p. 70 sqq. — *Bicornes Fauni* etiam V, 99; Heroid. IV, 49. — *Eunt pro erunt*, e multis MSS. melioribus dedit Hein-
 sius.

271: Ἀρχαῖοι θεῶν ἀρχαιότατος τε καὶ τιμωτάτος ὁ Πάν Dionysius I, 32; τοῖς Ἀρχαῖοις ἐπιχώριος Pausanias Arcad. XXVI, p. 652, et de cultu eius, p. 677. — In *iugis* Arcadiae errabat fistula cœmens, ibique plurima

templa, statuas, aras, sacra, antra, montes habebat. Paus. p. 574, 686. In monte Lycaeo fano eius hippodromus et stadium adiacebant, in quoniam antiquissimis temporibus *Lupercalia*, *λύκαια*, celebrata; Pausan. 678. — In catalogo montium *Maenaliū* desideras, qui ei potissimum curae. Virgilius Georg. I, 17; Paus. p. 674. — *Ladon* in Alpheim influens, etiam V, 89, vocatur *rapax*; sed I Metam. 702, *placidus*; ubi v. n. — *Pineta* etiam Lycaci, I Metam. 217, memorantur. — *Parrhasiorum* urbs Lycosura omnium urbium antiquissima habita. Pausanias p. 678.

277. Pro *equarum* olim edebant *aquarum*. Sed alterum iam a Nangerio notatum Heinsius ex MSS. Vrs. Mazar. Zulich. Laeti et pluribus aliis recepit. Sed Burmannus cui Taubnerus assentitur, putat, etiam *aquarum* defendi posse, quum Pan. ἄκτιος, scil. litoralis dicatur Theocrit. Id. V, 14, (ubi vid. Warton. et ad Id. XXII, 158); et ἀλπίλαγχος Sophocl. Aj. 700, quia cultus sit in promontorii, et quia statuæ eius fuerint etiam ad fontes. Mihi vero satis durum vide-

Munus ob incolumes ille ferebat oves.
 Transtulit Evander silvestria numina secum.

Hic, ubi nunc urbs est, tum locus urbis erat. 280
 Inde Deum colimus, devectaque sacra Pelasgis

Flamen adhuc prisco more Dialis agit.
 Cur igitur currant, et cur, sic currere mos est,
 Nuda ferant posita corpora veste, rogas?

Ipsa Deo velox discurrere gaudet in altis 285
 Montibus, et subitas concitat ille feras.

tur, *aquas* sic memorari inter *armenta* et *oves*. Neque si litoralis alibi vocatur, etiam *numen aquarum* recte dicitur. Recte igitur et Krebs. *equarum* tuetur. Non pergit, custos erat ovium, sed hoc suaviter variavit, *munus ob inc. etc.* *Munus*, sacra; Hor. Epod. II, 20, *uam, qua muneretur te, Priape*.

279. Liv. hoc unum habet: *Iam tum* (quum Romulus et Remus inter pastores educarentur) in *Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt*. Sed Dionysius originem eius cum Nostro discrete ab *Evandro* repetit. Eum a *Thernide*, id est, *Carmen*ta matre monitum illa sacra patrio ritu fecisse, reperto loco commodo, quem Romani *Lupercal*, Graeci *Lycæum* vocent, nempe spelunca ingenti et opaca sub colle *Palatino*, adiacentibus fonticulis. — *Silvestria numina*, cultum silvestris Dei. — *Hic ubi* etc. argute eloqui voluit illud, urbs nondum erat condita. VIII Met. 805, in famis descriptione: *Ventris erat pro ventre locus*. Sed hic versus si nunc abesset, non desideraretur. *Hic* Heiuzé in Opusc. p. 226, in *huc* mutari et ad antecedentia referri voluit. Male. — Mox e coniect. *Burm.* verba constituimus; male enim legebatur, *devectaque sacra Pelasgis*

Flamen ad haec prisco more Dialis erat. — De *prisco more* nihil esse mutatum testatur et Dionysius I, 32. — *Flamen Dialis* haec agebat, ut *Flamen Quirinalis* *Robigalia* IV, 910.

283. *Luperci*, peracto sacrificio, ex *Lupercali* profecti, per pagum *currabant*, pudenda succincti pellibus victimae recens mactatae, reliqua *nudi*. Dionysius, dicto loco; *Plutarch.* *Quaest. Rom.* dicto loco. *Vtriusque ritus causas, cursus et nuditatis*. *Noster* enarrat usque ad vs. 380. — *Ferre*, habere, ut alibi *gestare corpora, membra*. — *Velox* soleme Panis epitheton; *Horat.* I, Od. 17, 1. *Secundum Silium XIII, 327*, *currit pendenti similis - vix ulla inscribens terrae vestigia cornu*. — *Concitat*, ut *Liv. XXII, 17, maiore metu concitant se in fugam*. Illam Panis concitationem describit *Valer. Flac. Argon. III, 56: pavidum praesepibus aufert pecus*, et facit, ut *profugi sternant dumeta invenci*. Cf. *Orph. h. X, 7, 23*. — *Subitae*, quia subito excitantur. Et excitabat feras e cubilibus comes *Dianae*. *Servius* ad *Virgilium G. I, 17*. Sed *Gronov. Obs. IV, cap. 14*, defendit lect. *MS. Vrsini* et quinque aliorum, quae et *Heinsio* elegans visa, *Concipit ille fugas*, ut sensus sit, imaginatur, et subito nec quid,

Ipse Deus nudos nudos iubet ire ministros:

Nec satis ad cursum commoda vestis erat.

Ante Iovem genitum terras habuisse feruntur

Arcades, et luna gens prior illa fuit.

290

Vita ferae similis, nullos agitata per usus:

Artis adhuc expers et rude vulgus erant:

Pro domibus frondes norant, pro frugibus herbas:

Nectar erat palmis hausta duabus aqua:

Nullus anhelabat sub adunco vomere taurus:

295

Nulla sub imperio terra colentis erat:

nec quare exsilit discursatque. — *Ministros*, nempe sacrorum. — *Ire* etiam de celere et rapido cursu dicitur ut de volatu sagittae. Male ergo h. l. nonnulli, *esse*. — In verbis *nec satis* etc. prima nuditatis causa.

289-302. Secunda causa nuditatis e ruditate priscorum Arcadum repetitur. Et in pluribus sacris ritus quidam in memoriam rudis vetustatis culti. — *Ante Iovem* etc. De hac antiquitate Arcadum, vide ad I, 469. Aristoteles narraverat, barbaros ab initio Arcadium tenuisse, eosque expulsos esse ab Arcadibus ante, quam *Luna* oriretur; Schol. Apollon. IV, 264. Erant pelagicae stirpis et diu ante Deucalionem Arcadium habebant, incolebant. — *Noster, ante Iovem genitum*; namque Rhea in Parrhasio, monte Arcadiae, Iovem peperisse tradebatur. — *Fera vita, ferina, θηρίωδης*, qualis multarum gentium antiquissimarum fuisse traditur. Arcades quidem inde quercubus nati, in specubus habitare, et glandibus vesci soliti esse dicebantur. Vide Heynium in Opuscul. Acad. tom. II, p. 343. *Pro ferae nonnulli feris*. Mazar. cod. *Vita fere silvis nullos* etc. non improbane Heinsio. — *Agitare*, agere. — *Per nullos usus*, sine commo-

dis, quae artes praebent vitae humanae. Vide Cortium ad Sallust. Cat. XLVIII, 2; Diod. Sic. dicto loco, μηδενός τῶν πρὸς βίον χρησίμων ἐνρημένον. Male Heinze in Opusc., p. 227, *artis* coniungit cum *v. usus*. — *Erant pro erat* Heins. ex uno Moreti, qui sic pro diversa lect. *adhuc*. Burmannus mallet *ad hoc*, id est praeterea.

293. *frondes, casae ex frondibus*. Cf. I Metam. 121, de argentea aetate: *domus antra fuerunt, Et densi frutices et vinetae cortice virgae*. — *Pro frugibus herbas*. Comedebant τῶν φύλων τὰ ἐν χλωρᾷ καὶ πῶας, et alia corpori noxia. Succurrit his malis Pelasgus, Arcadium rex, qui docuit τὰς βαλάνους τῆς φηγῆς, τροφήν εἶναι. Pausanias VIII, p. 599; quarum glandium usus inde frequentissimus in Arcadia. Idem Pelasgus docuit et tunicas facere. De *herbis* comestis cf. *Noster* IV, 395; II Art. Amat. 475; et Amor. III, 10, 10: *Glans erat, et teneri cespitis herba*. — *Nectar etc.* et vino carebant et poculis.

295. *anhelabat*, quemadmodum Virgilius I Georg. 45. *Ingementem*, depresso aratro taurum facit; neque temere, si durum Italiae solum, nono demum sulco domandum, cogitas. —

Nullus adhuc erat usus equi; se quisque ferebat:

Ibat ovis lana corpus amicta sua:

Sub Iove durabant, et corpora nuda gerebant,

Docta graves imbres et tolerare Notos.

300

Nunc quoque delecti referunt monumenta vetusti

Moris, et antiquas testificantur opes.

Sed cur praecipue fugiat velamina Faunus,

Traditur antiqui fabula plena ioci.

Forte comes dominae iuvenis Tirynthius ibat:

305

Vidit ab excelso Faunus utrumque iugo.

Vidit, et incaluit, Montanaque numina, dixit,

Nil mihi vobiscum est: haec meus ardor erit.

Ibat odoratis humeros perfusa capillis

Maeonis, aurato conspicienda sinu.

310

Imperare, ut cogere, de agricolis. Vid. Burmannus ad I Met. 103. — Sub Iove durabant, sub dio molestiis tolerandis perstabant. Cf. IV, 505. — Docta, assuefacta. — Detecti, ministri Panis nude currentes, referunt etc., servant mores antiquos. — Iidem testificantur antiquas opes, quam nullas opes habuerit antiquitas. Vatic. praef. antiquae, unde Heius. etiam et in id mutari volebat.

303. Tertia nuditatis causa. — *Fabulas ioci petulantis plenas* Noster etiam in hoc opere ambabus manibus arripuit. — *Pro plena* Mazar. MS. *prima*, quod Burmanno videtur *pro priva* positum a librario. Et ita olim et Heinsius coniecerat, vel *prisca*. — *Hercules* vel ob Iphitum occisum, vel ob tripodem de Apollinis fano sublatum, a Mercurio Omphalae reginae in servitutem est datus. Pherecyd. apud Schol. Hom. ad Od. Φ , 23; Hygin fab. 32. — *Comites, famuli, ministri* ut vs. 333, ubi tamen Hercu-

les ab iis distinguitur, et *dominis* annumeratur. — *Ardor* de persona quae ardorem excitat, sive amatur ab altero.

310. *Maeonis, Lydia. Omphale* enim Lydiae regina, Tmoli uxor. Apollod. II, 6, 3; Hygin. P. A. II, 14. — *Ire, ut alibi incedere, de iis, quorum ornatus, pulchritudo aut maiestas describitur. Vid. Brouckh. ad Tibullum II, 3, 52. — Humeros perfusa, quum comae annuli in humeris fluctuarent. Apulei. Met. II: Crines cervice dependuli, ac deinde per colla dispositi. — Odorati. Capilli interdum totam Arabiam spirabant. Lucianus Am. s. 40. Culti capilli et sinus vestis vel effusus, vel purpureus, vel auratus, in primis notantur, quum habitus elegantium hominum, amorem aut captantium aut excitantium, describitur. V, 28; Heroid. XIV, 51; Remed. 680; Tibullus I, 10, 68. — Auratus, cui aurea fila vel acu, vel texendo addita. Vid. ad vs. 319.*

Aurea pellebant rapidos umbracula soles;

Quae tamen Herculeae sustinuerunt manus.

Iamque nemus Bacchi, Tmoli vineta, tenebat;

Hesperus et fusco roscidus ibat equo.

Antra subit, tophis laqueataque pumice vivo: 315

Garrulus in primo limine rivus erat.

Dumque parant epulas potandaque vina ministri,

Cultibus Alciden instruit illa suis.

Dat tenues tunicas, Gaetula murice tinctas:

311. In instrumentis luxuriae erant *umbracula*, *σκιὰδα*, vela auro texta, quibus ope virgarum obtentis, aestus solis arcebat. Art. Amat. II, 209: *Ipse tene distenta suis umbracula virgis*, quia plerumque, ut *stabella*, ab eunuchis aut famulis gestabantur. Claudian. XVIII, 464. Olim male edebatur *tepidos soles*. Contra *teporum* non opus est umbraculis. Et Claudian. VIII, 340, ubi nostrum loc. respexit, *neu defensura calorem Aurea summoveant rapidos umbracula soles*. Et *rapidus* sol saepe legitur, quia *rapidus* epitheton ignis. — *Pellebant*. Horatius II, Od. 15, 19, *ictus servidos excludere*.

313. *Tmoli vineta*, quae etiam VI Metam. 15, memorantur, et satis celebrata erant, bene *nemus Bacchi* dicuntur per appositionem. Recte igitur Burmannus hanc Farnesiani cod. lectionem recepit pro vulg. *Iam Bacchi nemus et Tmoli* etc. Heinsius ductu MSS. quorundam coniicit *Iam Bacchea, nemus Tmoli, vineta*. — *Equus singularis* (rarius currus, vid. Heynium ad Tibul. I, 9, 62,) dabatur, *fusco* Hespero, candidus Lucifer. — Pro *et fusco* Mitseherl. e coniect. Burmanni, ut *fusco roscidus*, quia illo tempore rores cadunt. Virgilius G. I, 288, etiam de Lucifero, *terras trrorat Eous*.

315. *Antrum* illud, ut e sqq. apparet, satis instructum erat mensis, toris etc. — *Tophos* et *pumicem* antris saepe dant poetae. Vide ad III Met. 159. — *Laqueata* (VIII Metam. 563, *lacunata*) melius quam, induta aut structa. Sumta enim sunt a tectis beatiorum hominum, quae a variis ornamentis suis *lacunaria* et *laquearia* dicta. Taubner revocavit antiquiorem lect. *laqueata* et, quam Heinsius decem vett. MSS. auctoritate expulit. — *Garrulus* bene de rivo indesinenter strepente.

318. *instruit*, quod Heinsius et vestustioribus plurimis exhibuit, elegantius quam alterum, *induit*. Etiam apud Cic. *instruere* et *instructus* de ornatu orationis leguntur. Caeterum Tertulian. de pallio p. 226, de hac cultus permutatione: *Tantum Lydiae clanculariae licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur*.

319. *tenuium* vestium duplex genus apud vett. quorum unum ex arborum quarundam apud Seres lanugine texebatur: quae Serum texta densiora Romanae mulieres soluta denuo texebant: alterum bombycinum erat, e vermium filis textum; Plinius Hist. Nat. VI, 20; XI, 26. In his erant vestes *Coeae*, quas Tibullus II, 3, 53, ita describit: *vestes*

Dat teretem zonam, qua modo cincta fuit.
 Ventre minor zona est: tunicarum vincla relaxat,
 Ut possit vastas exseruisse manus:
 Fregerat armillas non illa ad brachia factas:
 Stringebant magnos vincula parva pedes:
 Ipsa capit clavamque gravem, spoliumque leonis, 325
 Conditaque in pharetra tela minora sua.
 Sic epulis functi, sic dant sua corpora somno,
 Et positis iuxta secubuere toris.

tenues, quas femina Coa Texuit, auratas disposuitque vias, id est subtemine aureo. Tale subtemen etiam Omphalae vestis habuisse e vs. 310 videtur. — Itaque stamina tantum erant *Gaetulo murice tincta*; quae verba etiam Horat. II, Ep. 2, 187, leguntur. — *Gaetulia*, pars Africae interioris saepe pro tota Africa ponitur; Plinius VIII, 16. — *Zonis* non solae virgines, sed et nuptae erant cinctae. — *Vincla*, laquei ad foramina, per quae manus exserebantur. Vnus MS. *claustra*, quod non damnat Burmannus quia seq. *vincla*; sed vid. ad I, 245. Et *claustra* eo sensu forte paulo durius dictum foret. Nec scio, an *claustra* aeque bene ac *vincla*, *relaxari* dicuntur. — *Vastas* pro *magnas* e Pomponii Laeti libro, et duobus Farn. qui sic pro diversa lect. dedit Heinsius, et bene convenit moli corporis Herculei. — Infinitivas *exseruisse*, ut apud Hor. A. P. 328, *poteras dixisse*. — *Ad brachia factas*, aptas brachiis.

324. *Stringebant* e Francofurt. et quinque aliis MSS. dederunt Heinsius et Burmannus. Vulgo *scindebant*. Petav. unus, *cingebant*, quod haud dubie ex *stringebant* ortum. Sensus patet; utrum autem verbum praeferas, dubites. Tanbnero *scindebant* cum praecedentibus magis convenire

videbatur. Forsan lectio antiqua vera est, quae se etiam Krebsio probavit; *scindebant magnos pedes*. — Et molestiam creant *tela minora*. Vlitius suaserat, *minore*, quod Tanbnero placebat, ut Omphalae pharetra minor fuisse dicatur pro modo et mensura telorum Herculeorum. Verum quis credat, etiam Omphalen, tanquam Dianam, gestasse pharetram, aut, si gestasset, sola tela sine pharetra permutasse? Heinsius monet, *tela minora* opponi *clavae*, quae telum gravius. Num hoc vult poeta; Herculem eo die de telis suis sumsisse *minora*, eaque condidisse in pharetra sua, illis telis minoribus congrua? Quamquam nec hoc placet. Vult enim poeta cultum ab Omphalae natura quam maxime abhorrentem describere.

327. *Sic*, mutato cultu. Repetit hoc, quia inde pendebat fraus, quae iam narratur. — *Secubare* verbum proprium de iis, qui sacra facturi seorsim cubant et a Venere abstinent. Tibul. I, 3, 26: *Quidve, pie dum sacra colis, pureque lavari Te, memini, et puro secubuisse toro?* Propert. II, 24, init. Noster Amorum III, 10, init. Non autem semper Hercules et Omphale tam caste secubuisse videntur; haec enim ex illo filium peperit. Apollod. II, 7, 8; Diodor. Sic. IV,

Causa: repertori vitis pia sacra parabant,
 Quae facerent pure, quum foret orta dies. 330
 Noctis erat medium: quid non amor improbus audet?
 Roscida per tenebras Faunus ad antra venit;
 Vtque videt somno comites vinoque solutos,
 Spem capit in dominis esse soporis idem.
 Intrat, et huc illuc temerarius errat adulter, 335
 Et praefert cautas subsequiturque manus.
 Venerat ad strati captata cubilia lecti,
 Et prima felix sorte futurus erat.
 Vt tetigit fulvi setis hirsuta leonis
 Vellera, pertimuit, sustinuitque manum; 340
 Attonitusque metu rediit: ut saepe viator
 Turbatum viso rettulit angue pedem.
 Inde tori, qui iunctus erat, velamina tangit
 Mollia, mendaci decipiturque nota.
 Adscendit, spondaque sibi propiore recumbit; 345

31. — *Pia sacra*, ut *pia tura*, *pium far* etc. Recte sic Heinsius e Zulich. Mazar. Voss. et aliis nonnullis edidit, quum antea *quia* vulgaretur. — *Pure*, sic, ut abstinuissent a Venere.

333. *comites* seu famuli, cubabant ante antrum. Vide vs. 351. — *Solutos*. Alii *sepultos*, alii *gravatos*, aut *sopitos*, aut *iacentes*, quae omnia bene de dormientibus dicuntur. Plurimi tamen praeferunt *solutos*. Somnus solvit membra ante intenta, ὄντος λύσιμῆς. — *Adulter*, amator, ut vs. 356, vocatur. Et sic saepe apud poetas; Horat. III, Od. 16, 4, Danaen exubiae munierant satis Nocturnis ab adulteris. — Ingeniose *Et praefert* etc. X Met. 455, puella altera manu caecum iter explorat.

337. *captata*) MS. Mazar. *tractata*, quod Taubnero valde placet. Est quidem *tractare* pro manibus contin-

gere; sed h. l. *captata*, palando reperta, melius convenit; Heroid. XXI, 200: *tecto simulatur lumine somnus; Captantem tactus reicioque manum*; XI Met. 768, *captatam* puellam adspicit. Et sic saepe apud Ovid. — *Prima sors*, id, in quod primum incidit. — *Felix*, compos voti. — *Sustinuit*, retinuit, retraxit.

341. Heinsius *saepe* in *sepe* mutari volebat, viso in *sepibus* angue; nisi quis *vepre* malit; nam in vepribus angues esse frequentissimos. Taubn. scripturam *saepe* eodem sensu capiebat. Mihi vero perfect. *retulit* adverb. *saepe* poscere videtur. Adde, quod *saepe* passim in similitudinibus adhibetur. — *Referre pedem* de refugiente sic et Phaedr. fab. II, 1. — *Vt*; olim *ceu*, quod Taubn. tuetur.

345. *Sponda propior*, ea pars spondae, quae ei propior; Horat. Epod.

Et rigido cornu durius inguen erat.
 Interea tunicas ora subducit ab ima:
 Horrebant densis aspera crura pilis.
 Caetera tentantem cubito Tirynthius heros
 Reppulit: e summo decedit ille toro. 350
 Fit sonus: inclamat comites, et lumina poscit
 Maeonis: illatis ignibus acta patent.
 Ille gemit lecto graviter deiectus ab alto,
 Membraque de dura vix sua tollit humo.
 Ridet et Alcides, et qui videre iacentem: 355
 Ridet amatorem Lyda puella suum.
 Veste Deus lusus, fallentes lumina vestes
 Non amat; et nudos ad sua sacra vocat.
 Adde peregrinae causam, mea Musa, Latinam;
 Inque suo noster pulvere currat equus. 360
 Cornipedi Fauno caesa de more capella,

III, 22, *Extrema et in sponda cubet.* Pars ad parietem versa *sponda interior*, altera *exterior* sive *prior* dicebatur. In hac viri cubabant. Vide Neapol. — *Ora*, extrema pars vestis, erat vel *summa* aut *suprema* in pectore (III Metam. 480), vel *ima* ad crura. — A summa ora *deducitur* vestis, ab ima *subducitur*. — *Horrere* de rebus non laeyibus. Sic *horrere squamis, glebis, cautibus*. — *Tentare*, attingere velle.

351. Servi, ad fores cubiculi vel excubantes, vel dormientes, lumen alebant, quod excitati inferrent. X Metam. 473: XI, 679. Vide Drakenb. ad Sil. I, 66. — *Vix sua*, quibus vix uti potuit.

359. Quarta causa a Romulo et fratre repetita, quam non nisi rerum romanarum studio admiscuit. — Olim ed. *peregrinis causas Latinas*. Sed prius Heinsius ex Arundel. Mazar.

Zulich. *peregrinae* recepit; tum Burm. ex Palat. et Petav. etiam *causam Latinam*. Sane, Latinam non nisi unam causam adfert; sed *peregrinas*, i. e. e terris peregrinis petitas, tres. Si igitur *peregrinae* retinemus, dicendum, poetam respexisse tantum ad postremam causam. — Operam suam poetae comparant ut cum navigatione, ita et cum decursu in stadio aut Circo; IV, 10: *Maiores area equis nostris teritur*, maius opus molimur. Conf. et VI, 586. — *Aream*, in qua decurritur, nunc *pulverem* vocat.

361. Ipsa Lupercalia intell. de quibus ad vs. 267. — *Mos* est igitur ille Arcadicus, ab Evandro in Italiam translatus. Pro *cornipedi* Zulich. *cervipedi* habet, quod elegans videbatur Heinsio. Caprinos pedes Fauno, quando cum Pane confundebatur, esse tributos, iam supra ad vs. 268, notavi, (unde Simonides in Anthol. IV, pag.

Venit ad exiguas turba vocata dapes;
Dumque sacerdotes verubus transsuta salignis

Extā parant, medias sole tenente vias,
Romulus et frater, pastoralisque iuventus 365

Solibus et campo corpora nuda dabant.
(Caestibus, et iaculis, et missi pondere saxi
Brachia per lusus experienda dabant.)

Pastor ab excelso, Per devia rura iuencos,
Romule, praedones, eripe, dixit, agunt. 370

Longum erat armari: diversis exit uterque
Partibus: accursu praeda recepta Remi.

336, τὸν τραγὸπόνου Πάνου) sed *cervinos* ei dedit nemo. Itaque *cornipedi* retinendum, et de corneis caprorum pedibus intelligendum. Etiam a Silio XIII, 327, extremus Panis pes *imum cornu* vocatur. — *Exiguas*, nempe unius capellae. Victima caesa, femora excisa et cum frustis imposita lignis cremari, et interea exta verubus infixa torreri, tostaque comedi solebant. — Postea etiam reliquae victimae partes in frusta concisae verubus infiguntur, assantur et *dapibus* apponuntur. Sed h. l. illae partes *extorum* nomine comprehenduntur. Distinctius Liv. I, 7: *Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta appouerentur; Pinarii, extis adesit, ad caeteram venirent dapem.* — *Transsuta* e variis lect. placuit Heinsio, quum alii *transfixa*, vel *traiecta* praeferant.

366. *Campo corpora nuda dabant*, nudi erant in campo. — Mox, *experienda dabant*, experiebantur. Ibi Taubner. primam verbi notionem urgens, explicat, alter alteri copiam faciebat experiendi brachia. — *Caestibus* Heinsio non placet, quia *caestus* Romanis non in usu. Itaque e MSS. Voss. Mazar. Zulich. et tribus

aliis praefert *vectibus*; *vectes* enim, scilicet *sudes*, militare erant exercitium, quod adeo poeta facile ad pastores illos antiquos transferre potuit. Ita Cn. Pompeius cum *validis vecte certabat*. Eamdem lectionem haud dubie dare volebant et alii, qui *vestibus* habent. Etiam Silius I, 321, *sudes, iacula, saxa* sic coniungit. Caeterum hoc totum distichon, quod tres codd. non agnoscunt, spurium haud dubie est, et ex superiori constatum; quod et Heinsius suspicatus est. Itaque uncis inclusi, quod et Mitscherl. fecisse video. — Iam disputant, utrum *eripe*, an *et, Reme* legendum sit. Illud debemus Heinsio qui ex Arundel. Voss. Mazar. et uno Vatic. recepit, ideo etiam, quia *eripe*, sic interpositum, animum consternati, ac praesentissimam opem urgentis egregie prodat. Non male. Taubnerus vero tuetur vulg. quia et Remus avolavit, eiusque accursu praeda recepta est. Quod argumentum mihi non admodum grave videtur. Satis erat a pastore consternato unum evocari. — Pastor autem ille in *excelso*, ut in specula, collocatus erat. — *Agere pecora*, proprie de praedo;

Vt rediit, verubus stridentia detrahit exta,
 Atque ait: Haec certe non nisi victor edet.
 Dicta facit, Fabiique simul: venit irritus illuc 375
 Romulus, et mensas ossaque nuda videt.
 Risit; et indoluit Fabios potuisse Remumque
 Vincere; Quinctilios non potuisse suos.
 Fama manet facti: posito velamine currunt,
 Et memorem famam, quod bene cessit, habet. 380
 Forsitan et quaeras, cur sit locus ille Lupercal;
 Quaeve diem tali nomine causa notet.
 Ilia Vestalis coelestia semina partu
 Ediderat, patruo regna tenente suo.
 Is iubet auferri pueros, et in amne necari. 385
 Quid facis? ex istis Romulus alter erit.

nibus illa abigentibus. Inde formula agere atque ferre, ἄγειν καὶ φέρειν. — Partibus, regionibus. Accursu, impetu. Male vulgo occursu.

375. Fabius et Quinctilius praefecti comitibus Remi et Romuli, inde ipsi comites Fabii et Quinctilii dicti. Vide Perizon. Animadv. Hist. p. 201. — Quod bene cessit bene se habet; nec erat, cur Heinsius coniiceret quis bene cessit. Olim edeb. qui bene gessit. Alii, quod bene gessit.

381. De origine voc. Lupercal. Hic usque ad vs. 422, narrat, quomodo Romulus cum fratre natus, expositus, servatus atque educatus sit: quae repetuntur III, 11–54. Secundum Dionys. I, 32, Evander, Patri Lycaco sacra in Italia facturus, locum reperit idoneum, quem καλοῦσι Ρωμυκίον λουπερκάλιον, ἡμεῖς δ' ἀν εἰπομεν λυκαῖον. Haec duo enim eodem redeunt. Plutarchus Quaest. Rom. pag. 131 Reisk. Λύκος μὲν ὁ λουπός ἐστι, καὶ Λύκαια τὰ λουπερκάλια. Noster igitur temere ab hoc nomine occasionem

capit, Romuli fratrisque nativitatem et reliquam sortem narrandi. Sequitur autem vulgarem traditionem, quam primus Diocles Peparethus ediderat, quamque inde Q. Fabius Pictor, Cincius, Porcius Cato et alii amplexi erant. Plutarch. Rom. 3; Dionys. I, 79. — Pro Ilia vulgo Silvia, aequae recte. Plutarch. d. I. Τρύτην οἱ μὲν Ἰλίαν, οἱ δὲ Πίαν, οἱ δὲ Σιλουίαν ὀνομάζουσι. Saepae Rhea Silvia coniunctim legitur. Sed Heinsius ex Voss. et sex aliis Ilia praetulit, quia poëtae eam sic appellare amant.

385. pueros e quibusdam MSS. iam Naugerius notavit. Quum idem voc. in quatuor Heinsii cod. exstaret, receptum est a Burm. qui observat, parvos (quae est altera lectio) recentiores ut substantivo pro pueris usos esse, veteres ut adiectivo, adiuncto nomine alio. Mitscherl. tamen reliquit parvos. — Romuli nomen hic cum emphasi positum, conditor ille maximi secundum Deorum opes im-

Iussa recusantes peragunt lacrymosa ministri;
 Flent tamen, et geminos in loca iussa ferunt.
 Albula, quem Tibrin mersus Tiberinus in unda
 Reddidit, hibernis forte tumebat aquis. 390
 Hic, ubi nunc fora sunt, lintres errare videres;
 Quaque iacent valles, maxime Circe, tuae.
 Huc ubi venerunt, nec iam procedere possunt
 Longius, ex illis unus, an alter, ait:
 At quam sunt similes! at quam formosus uterque! 395
 Plus tamen ex illis iste vigoris habet.
 Si genus arguitur vultu, ni fallit imago,

perii. — *Recusantes* Burm. in *reluctantes* aut *repugnantes* mutari vult, quia illi recusasse aperte non videantur. At *recusantes* possunt tergiversantes, inviti, intelligi. — *Lacrymosa*, ut apud Horat. *lacrymosum bellum*. — *Et geminos*. Heinsius suadet, ut *geminos*.

389. Liv. I, 3: *Tiberinus, qui in tractu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros nomen fluminis dedit*. — *Ex hibernis aquis* Neap. coniecit, pueros illos hiemali tempore in lucem esse editos. Confer ad vs. 206. Verum *hibernas* aut *hiemales* aquas poëtae etiam memorant, quum copiosas et rapidas dicere voluit. Vide ad IX Metam. 105. Dionys. ex Q. Fabio Pictore narrat, Tiberiam ripas esse egressum ὑπὸ χειμῶνων συνεχθόν, a tempestatibus continuis; nam χειμῶν Græcis et tempestas est. Itaque et Varro, poëtarum aut Græcorum sermone inductus, potuit scribere: *Ad sicum Ruminalem hi inventi, quo aqua hiberna Tiberis eos detulerat in alveolo expositos*.

391. Secundum Q. Fabium Pictorem apud Dionys. illi de Pallantii vertice descenderunt ad aquam pro-

ximam, collis radices allumentem. — *Circo maximo* tribuit *valles*; in longitudinem enim patebat tria stadia cum dinidio, in latitudinem unum stadium. Illud spatium extensum desuper spectantibus *vallis* esse videbatur. — *Iacere* de locis depressis dicitur; II Met. 179, Phaëthon despicit ab aethere terras penitus iacentes; ib. VIII, 750, sub silva iacet herba.

393. Sermo seq. ingeniose fictus est ab Ovidio, et accommodate tam rebus praesentibus, quam naturae commiserantium. Heinsius mallet, *Huc ubi perventum est*, quia unus Farnes. ubi nunc ventum est. — Quidam scripserunt, *unus et alter*, quia ignorarunt alterum, quod Arund. et Mazar. praeferunt, bene dici, quod Heinsius exemplis docet. — *At nunc* est vox admirantis. Plane sic X Metam. 631: *At quam virgineus puerili vultus in ore!* — *Iste positum dixit xōs*. — *Arguitur* bono sensu, indicatur, proditur. IV Trist. 3, 80: *Apparet virtus, arguiturque malis rebus*. — *Ni*. Heinsius sine causa volebat *nec*. — *Mox quem vobis dedit idem o* Politiani Excerptis et tribus aliis, ut intel. esse auctorem. Quae tamen

Nescio quem vobis suspicor esse Deum.
 At si quis vestrae Deus esset originis auctor,
 In tam praecipiti tempore ferret opem; 400
 Ferret opem certe, si non ope mater egeret:
 Quae facta est uno mater et orba die.
 Nata simul, peritura simul, simul ite sub undas
 Corpora. Desierat; deposuitque sinu.
 Vagierunt clamore pari: sentire putares. 405
 Hi redeunt udis in sua tecta genis.
 Sustinet impositos summa cavus alveus unda:
 Heu! quantum fati parva tabella vehit!
 Alveus in limo, silvis appulsus opacis,

ellipsis paulo durior mihi videtur. Vulgo ed. *a vobis*. Mazar. et duo alii, *in vobis*, quod Modius Novant. Lect. 63, probat. Francius coniicit *nescio quem patrem*. — Tres, *suspicer*, ut pendeat a voc. *nescio*. Fuisse autem in Romulo et Remo aliquid augusti, unde divina eorum origo agnosceretur, ex hymnis veterum Romanorum referebat Q. Fabius: vide Dionys. dicto loco.

400. *Praeceptis*, periculosum. — *Corpora*. Patav. *pignora*, quod venustum iudicat Heins. Respectu parentum liberi sane dicuntur *pignora*, sed talis respectus hic nullus est. *Corpora* contra sic bene dicitur de hominibus. Tacit. Ann. IV, 72: *Corpora coniugum aut liberorum servitio tradebant*. Virgil. Aen. IX, 272, *lectissima matrum corpora*. De his ipsis pueris mox vers. 418, *corpora bina*. — *Vagierunt* etc. Confer. XI Heroid. 85.

407. *Alveus*, quidquid in formam semicircularem excavatum est. Itaque *cavus* abesse quidem posset; sed poeta eo causam discrete exprimere voluit, cur aqua sustinuerit imposi-

tos. Strothio ad Liv. I, 4, parum verosimile videtur, pueros in alveo esse impositos aquae, quum uidi in eam abiici potuissent. Ego vero in hoc non haeserim. Quidni pueros in alveo portarit? quidni eos sic, ut portarent, aquae imposuerint? — *Quantum fati*, quanti regni conditorem ex fato futurum. Liv. I, 4: *Debeatur fatis tantae origo urbis*. In verbis *quantum fati* et *parva tabella* praecleara est oppositio, quemadmodum *vehit* bene convenit *to sustinet*. Male igitur Heinsius, quum quidam *curva tabella* praeferant, *curta* mavult, tum ex altero Mazar. uno Medic. Helmst. *tabella fuit*. Caeterum hanc rem omnem copiosius persequitur Q. Fabius Pictor apud Dionys. — *In limo sedet*. Liv. II, 5: *in vadiis frumenti acervos sedisse illitos limo*. — Pro *appulsus* octo MSS. *impulsus*, quod Lenzius praetulit, quia hoc verbo magna vis indicetur, qua fluctus alveum limo impegerint. At ut alveus paulatim in limo sedeat, non opus est vehementiore impulsu aquarum; neque in lenibus stagnis egressi fluminis (Liv. I, 4), fluctus esse pote-

Paulatim, fluvio deficiente, sedet.

410

Arbor erat: remanent vestigia: quaeque vocatur

Rumina nunc ficus, Romula ficus erat.

Venit ad expositos, mirum, lupa foeta gemellos.

Quis credat pueris non nocuisse feram?

Non nocuisse parum est; prodest quoque: quos lupa nutrit,

Perdere cognatae sustinuerunt manus.

416

Constitit, et cauda teneris blanditur alumnis,

Et fingit lingua corpora bina sua.

Marte satos scires; timor abfuit, ubera ducunt;

rant commoti. Immo fluitantem aliquamdiu alveum tandem tenuis aqua in sicco destituit. Sic Livius, idemque voluit et Ovidius. — In tribus nostris Regiis legitur *appulsus*. Bene. LEM.

411. Liv. I, 4: *in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt)*. Plutarch. vit. Rom. 4, plures nominis causas addfert; maxime probat δὲ τὸν τῶν βρεφῶν διπλασµόν: ὅτι τὴν τε θηλὴν ρούµην ὠνόμαζον οἱ παλαιοί. Conf. idem Quaest. Rom. tom. VII, pag. 125. Festus: *Mamma autem rumis dicitur, sive ruma*. Itaque putem, *Ruminam* fuisse nomen antiquum, quia *ruma* non nisi antiquis usitatum. — De *ficu* vid. Varro de Ling. Lat. IV, p. 16. In memoriam eius alia sata est et culta in Comitio Romano, quae aruit sub Nerone. Plinius XV, 20, ibique Harduin. Tacit. Ann. XIII, 58.

413. *Foeta*, enixa. Dionys. νιστόκους σπαργῶσα τοὺς µαστοὺς ὑπὸ γάλακτος. — *Perdere*, cuius loco Heins. ex Thuan. et altero Petav. *prodere* reposuerat, revocavi. Nihil frequentius confusione horum duorum verborum. Hoc loco, *perdere* melius convenit; nam *prodere* est vel deserere, vel permittere, ut quis rem male tra-

ctet, ea abutatur. Amulius autem non permisit talia; ipse iussit, atque adeo pueros *perdere* voluit. — Pro *fingit* multi MSS. *lingit et lambit*, quae et Interpr. quibusdam placuere. Taubn. ait, se praeter *αλκοποιάν* nullam causam videre, cur *lingit* improbetur. Immo et plebeium est verbum. *Fingere lingua* habet et Virgilius Aen. VIII, 631, de hac eadem re: *Geminus huic ubera circum Ludere pendentes pueros, et lambere matrem Impavidos: illam tereti cervice reflexam Mulcere alternos, et corpora fingere lingua*. Ibi Servius explicat, *tergere*, et addit: *Sed tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere, significat*. Posteriore sensu XV Metam. 380, de ursa, *Lambendo mater in artus fingit*. Sed nunc priore sensu capieudum, *tergere*. Infra V, 409: *Ille manus aegras manibus fingeat amicis*. Plura exempla habet Heinsius ad Heroid. XX, 134. *Lingua lambit* pueros etiam apud Livium, et in monumentis antiquis. Fabius Pictor narraverat, eam coenum, quo pueri repleti, lambendo abstersisse. — Exempla ab Heinsio allata vide ad loc. cit. tom. I, p. 372 et 373. LEM.

419. *Martii* lupi sacri. Inde *Martii*

Nec sibi promissi lactis aluntur ope. 420
 Illa loco nomen fecit: locus ipse Lupercis.
 Magna dati nutrix praemia lactis habet.
 Quid vetat Arcadio dictos a monte Lupercos?
 Faunus in Arcadia templa Lycaeus habet.
 Nupta, quid exspectas? non tu pollentibus herbis, 425
 Nec prece, nec magico carmine mater eris.
 Excipe fecundae patienter verbera dextrae:
 Iam socer optati nomen habebit avi.
 Nam fuit illa dies, dura quum sorte maritae
 Reddebant uteri pignora rara sui. 430

et *Martiales* dicti; Aeneid. IX, 566; Horat. I, Od. 17, 9. Hinc fluxit et hoc, *Marte satos scires*, quod dictum, ut Metam. 162, *scires e sanguine natos*. — *Ducere ubera* bona locutio, quod Heins. docet. Alii minus bene, *sugunt*. — Elegantius etiam est *promissi*, destinati a natura, quod Burm. ex Francof. Voss. et ex aliis recepit, quam vulgare, *promissa*. — *Illam loco* etc. Etiam Plutarch. vit. Rom. 21: δύναται γὰρ ἀπὸ τῆς λυκαίνης γεγενῆσθαι ἢ οὐνομα. Καὶ γὰρ ἀρχομένους τῆς περιδρομῆς τοὺς Λουπέρκους ὁρώμεν ἐντεῦθεν, ὅπου τὸν Ρώμυλον ἐκτεθῆναι λέγουσιν. Conf. ad vs. 279. — Pro *Lupercis* multi *Lupercal*; Heins. volebat, *locus inde Lupercal*. Alterum melius, quamquam non exacte respondet iis, quae vs. 381 sq. proposita sunt. — *Magna praemia*, nempe quod a lupa loco nomen inditum.

423. Alia causa, eaque verior. Vid. ad vs. 381. Sensus: Quid vetat credere, Lupercos nomen a Lycaeo, monte Arcadiae, accepisse? — *Lycaeus*, si latine reddas, est Lupercus, *Lycaea* sunt Lupercalia. Virgil. Aen. VIII, 343: *gelida monstrat sub rupes*

Lupercal, *Parrhasio dictum Panos de more Lycaei*. Cf. Instin. XLIII, 1, 7. Male Burmannus hic et alibi edidit *Lyceus*. Est graec. Λύκειος. Sic et ὄρος λύκειον. — Heinsius suadet pro *dictos* legere *ductos*, h. e. eos originem trahere ex Arcadia. At nunc sermo est de causa nominis. — De *templis* illis vide ad versum 271.

425. Ritus cuiusdam ab Evandro non inducti origo. Luperci nempe currentes, pellibus victimarum sectis caedebant mulieres obvias, quo facilius conciperent. Conf. Plutarch. vit. Rom. 21. — *Magae cum herbis* coniungebant *carmina* atque *preces* ad Hecaten et Tellurem. VII Metam. 194, Medea: *Tuque triceps Hecate, quae... cantusque artesque magarum, Quaeque magas, Tellus, pollentibus instruis herbis*. IV Metam. 49, Nais cantu nimiumque potentibus herbis iuvenes mutat in pisces. Vide et not. ad X, 397. — *Iam socer* etc. iam concipies et paries. Conf. vs. 448. — *Optati*, quod Heinsius ex Mazar. recepit, magis poeticum, quam vulgare *optatum*. Simillima varietas vs. 420 et 497, ubi vide not.

429. Illo tempore tam maligna erat

Quid mihi, clamabat, prodest rapuisse Sabinas?

Romulus; hoc illo sceptrā tenente fuit;

Si mea non vires, sed bellum iniuria fecit:

Vtilius fuerat non habuisse nurus.

Monte sub Esquilio, multis incaeduus annis, 435

Iunonis magnae nomine lucus erat.

Huc ubi venerunt, pariter nuptaeque virique

Suppliciter posito procubere genu:

Quum subito motae tremuere cacumina silvae,

Et Dea per lucos mira locuta suos: 440

Italidas matres, inquit, caper hirtus inito.

Obstupuit dubio territa turba sono.

Augur erat: nomen longis intercidit annis;

Nuper ab Etrusca venerat exsul humo.

Ille caprum mactat: iussae sua terga maritae 445

Pellibus exsectis percutienda dabant.

nuptarum natura, ut raro liberos eniterentur. Sabinarum raptus saepe iniuriae nomine notatur. Liv. I, 13: *Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum.* — *Vires*, multitudinem civium. — *Nurus*, mulieres. — Sex MSS. et pr. Ed. *non rapuisse*, quod Dan. Heins. placebat.

436. *Lucus Iunonis* Lucinae memoratur et a Varrone de L. L. d. l. — *Incaeduus*; silvas sacras caedere nefas erat. III Metam. 28: *Silva vetus stabat, nulla violata securi.* A Plinio V, Epist. 6, 7, *Nemora antiqua et silvae caeduae sibi oppon.* — *Tremore* tali Dii et indignationem, et favorem suum significabant. III, 47; IX Metam. 782, ubi vid. not.

441. *Italidas*) Sic II ex Ponto, 3, 84, *Italīs ora*; Virgil. Aen. XI, 636, *Larina et Thurna Italides.* Multi tamen h. l. ex melioribus *Italias*. Farnes. *Italides.* Inde Heinsius conj.

Oebalidas, ut III, 230, *Oebalides matres*, ubi quatuor MSS. *Italides*. Hoc loco Regii codices A et B habent *Italidas*; C *Italides*; et III, 230, A et B *Oebaliae*; at C *Oebalidae*. LEM. — Mox *caprum hirtum* debemus Heinsio, qui eum accepit a Mazar. duobus Vatic. et Strozzae libro; nam caeteri exhibent, *sacer hircus*. — *Caper* quum castratum hircum significet, a quo iniri mulieres non poterant, monitum Iunonis ex hac lectione tanto maiorem *obstupescendi* causam praebebat, tantoque magis *dubium sonum*, ambigua verba, reddebat. Et mox *caper mactatur*. — *Intercidit* eleganter, non pervenit ad nostra tempora. — *Etruria* sedes artis auguralis. Liv. I, 34: *Tanaquil perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier*; et I, 56: *quum ad publica prodigia Etrusci tantum vatos adhiberentur.* Conf. Cic. Leg. II,

OVID. Op. Tom. V

I

Luna resumebat decimo nova cornua motu;
 Virque pater subito, nuptaque mater erat.
 Gratia Lucinae: dedit haec tibi nomina lucus,
 Aut quia principium tu, Dea, lucis habes. 450
 Parce, precor, gravidis, facilis Lucina, puellis;
 Maturumque utero molliter effer onus.
 ORTA dies fuerit: tu desine credere ventis;
 Perdidit illius temporis aura fidem.
 Flamina non constant: et sex reserata diebus 455
 Carceris Aeolii ianua laxa patet.
 IAM levis obliqua subsidit Aquarius urna;
 Proximus aetherios excipe, Piscis, equos.
 Te memorant, fratremque tuum, nam iuncta micatis

9. — *Exsectis*, in lora sectis. Supra vs. 31, *secta pelle*.

447. *Moveri* etiam pro accrescere dici, atque adeo *motu* bene se habere, quum alii *cursu* aut *mense* praeferant, docet Gronov. Obs. III, 1, p. 336. Alibi Nostro formula *implere* aut *replere orbem* in hac re sollemnibus; vs. 175; III, 121. Vide ad II Metam. 455. — De Ianone *Lucina* cf. III, 255. — *Nomina lucus*. Sic et Plin. XVI, 85. Alteram etymologiam amplexus est Plutarch. Quaest. Roman. p. 139: Λουκίαν ἤραν παλοῦσεν, οἷον φαεινὴν, ἢ φωτίζουσαν. Totum autem figmentum inde explicat, quod sub plenilunium mulieres facillime prolem eniti crederentur. — *Puellae*, nuptae.

453. *Ventorum inconstantia* inde ab eodem die, quo Lupercalia. Plinius H. N. XVIII, 65; XIV *Kalend. Martii triduum varie*, scil. varia tempestas. — Libri tres veteres *prodidit fidem*, quod Heinsius non minus eleganter videbatur. Ego praefero alterum. *Prodere fidem* est, non servare

fidem datam. Qui id saepius facit, *is perdit fidem*, non amplius ei creditur; quae notio h. l. optime convenit. — *Carcer Aeolius*, antrum in quo venti, Aeolo imperante, inclusi, et in quod, tanquam in carcerem, a Iove damnati sunt. Ovidius IV Met. 662: *Clauserat Hippotades aeterno carcere ventos*, ubi vide not. — *Laxa* pro *lata* ex uuo Ambros. et Gottorff. Heinsius dedit. Vide Beutl. ad Horatium Art. Poët. 209. — *Reserata patet*, plenius quam *patet*.

457-474. *Aquarii occasus et Solis ingressus in Piscium signum*, cuius signi origo narratur. — *Levis*, quia aquarius iuvenis, I, 652. — *Urnæ* tenet *obliquam*, ut aqua inde effluere possit. — *Pisces duo iunguntur nodo illo*, qui σύνδεσμος τῶν ἰχθύων vocatur, et, quia totius sphaerae esse videbatur, ab Arato σύνδεσμος ὑποῤῥά-ντος, a Cic. *nodus caelestis*. Hygin. P. A. III, 29. De nominibus eorum vide III, 402. Fabulam seq. Hygin. P. A. lib. II, 30, ex Diogeneta Erythraeo similiter refert. Aliter narrat

Signa, duos tergo sustinuisse Deos. 460
 Terribilem quondam fugiens Typhona Dione,
 Tunc quum pro coelo Iupiter arma tulit,
 Venit ad Euphratem comitata Cupidine parvo,
 Inque Palaestinae margine sedit aquae.
 Populus et cannae riparum summa tenebant, 465
 Spemque dabant salices, hos quoque posse tegi.
 Dum latet, intonuit vento nemus: illa timore
 Pallet, et hostiles credit adesse manus.
 Vtque sinu natum tenuit, Succurrite Nymphae,
 Et Dīs auxilium ferte duobus, ait. 470
 Nec mora, prosiluit; Pisces subiere gemelli:
 Pro quo nunc, cernis, sidera munus habent.
 Inde nefas ducunt genus hoc imponere mensis,

Scholiastes Germanicus pag. 112.

461. De Typhōne scil. Typhaeo gigante vid. III Met. 303; V, 321 sqq, ubi emissus ima de sede terrae cunctos Deos in fugam vertit, et, quum in Aegyptum usque eos persecutus esset, effecit, ut variarum animantium figuras sumerent, Venus pisce lateret. — *Pro coelo*. Gigantes enim affectabant coeleste regnum. — *Euphrates* vocatur *Palaestina aqua*, quia Syriam alluit, cuius pars olim Palaestina. Hygin. d. l.: *in Syriam ad flumen Euphratem venit*. Ovidio IV Met. 46, *Palaestini* sunt Syri.

466. *Hos quoque*) Haec verba plures Intt. offenderunt; et parum placent. Heins. conj. *his quoque* vel *hic*, quia in uno Vatic. *hoc*, in quatuor aliis *se*. Burm. malit *his* vel *sic* i. e. Venerem inter salices, licet humiles essent, et summa tantum tenerent riparum, tamen posse latere. Idem conj. *os quoque*, non tantum inferioris corporis partes, sed et caput. — *Tegi* autem monet dictum esse, ut

Liv. XXI, 54: *Locus equiti quoque tegendo satis latebrosus*. — *Intonuit*, idem quod *insonuit*, quod alii M.S. exhibent et praetulit Mitscherl. Eadem varietas XI Metam. 161, atque alibi. Boreas, VI Met. 695, de se et fratribus, *nostris concursibus intonat aether*. Sed III Trist. 10, 45, *Boreas iactatus insonat alis*. — Hoc loco Regius noster C habet *intonuit*; duo alii *insonuit*; et pro *dum latet*, quidam, ut Burmannus docet, habent *dum iacet*. LEM.

468. Secundum Hygin. d. l. Typhon revera apparuit: quo facto, Venus cum filio in fluvium se proiecit, ibique figuram piscium forma mutat. — *Subiere*, tergo sustinere atque vexere Deos. — *Sidera*, ut sidera, inter sidera relati. Ex Voss. Arund. Mazar. et tribus aliis Heinsius recipit *dignum sidera munus*; quamquam putat, posse et *coelum* rescribi. Verum Gronov. Obs. IV, 18, retinet vulg. *cernis*, sed signis parentheses inclusum. Bene. Passim Ovid. alii-

Nec violant timidi piscibus ora Syri.
 PROXIMA lux vacua est: at tertia dicta Quirino; 475
 Qui tenet hoc nomen, Romulus ante fuit.
 Sive quod hasta *curis* priscis est dicta Sabinis,
 Bellicus a telo venit in astra Deus,
 Sive suum regi nomen posuere Quirites,
 Seu quia Romanis iunxerat ille Cures. 480
 Nam pater armipotens, postquam nova moenia vidit,
 Multaque Romulea bella peracta manu,
 Iupiter, inquit, habet Romana potentia vires;
 Sanguinis officio non eget illa mei:
 Redde patri natum: quamvis intercidit alter, 485

que poëtae *cernis* et *vides*, scil. ut *δακτιλῶς* inscrunt. — *Genus* hoc, nempe animantium. — *Syros* piscium esu abstinuisse plures tradunt. Vide Neap. Etiam Hygin. d. l.: *Itaque Syros, qui his locis sunt proximi, destitisse pisce esitare, quod vereantur eos capere, ne simili causa aut Deorum praesidia impugnare videantur, aut eos ipsos captare.* — Hinc vocantur *Timidi*, reverentes Deorum. — *Violare*, quia talis esus nefarius.

475-512. *Quirinalia*, post Romuli excessum instituta, et XIII Kalend. Mart. sive die 17 Febr. celebrata. — *Vacua*, nempe sacris adeoque profesta. — *Dicta*, consecrata. — *Quirinus* dictus, ut *Deus*; *Romulus*, ut homo. Inde Cicero III Offic. 10, *quod pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.* Apud Plutarchum vit. Rom. 28, in colloquio cum Iulio Procule ipse se *Quirinum* appellat. — *Hasta curis*. Festus: *Curis Sabinis est hasta: unde Romulus Quirinus, qui eam jerebat, est dictus.* Sic et Varro, Plutarch. et alii. Inde et Sabinus Martem primo *Curinum*, deinde tractu temporis

Quirinum appellarunt. — *In astra*, in coelum. — *Telum*, hasta. Si venit ab hasta, hastatus dici meruit; III, 186, *Romulus e stipula in astra venisse dicitur.* — *Sive... Cures*. Livius I, 13: *Vt Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati.* Ab initio scribebatur *Curites*. — Male ergo est in nostris Regis tribus *Quiris priscis*; litera enim *q* non utebantur Sabini. LEM.

481. Romuli apotheosis, causa Quirinalium. Traditioni vulgari poëta de suo praemittit Martis preces pro filio in coelum recipiendo. — Nam connectit orationem cum vs. 475, et reliqua quasi per parenthesin sunt interposita. — *Habet* etc. Romana potentia satis corroborata est, neque adeo duntius filii mei officio indiget. — *Sanguis*, filius, ut V Metam. 513, *Cereris sanguis*, filia. — *Redde patri natum*, recipe natum in coelum. Sumtum hoc a liberis humanis, qui aliquamdiu abfuerant a domo paterna. — *Morientes dicuntur decidere*, et, si non perveniunt ad maturam aetatem, *intercidere*. — *Pro se* etc. instar duorum mihi erit. Ita apud Li-

Pro se, proque Remo, qui mihi restat, erit.
 Vnus erit, quem tu tolles in caerula coeli;
 Tu mihi dixisti; sint rata dicta Iovis.
 Iupiter annuerat: nutu tremefactus uterque
 Est polus, et coeli pondera sensit Atlas. 490
 Est locus; antiqui Capream dixere paludem;
 Forte tuis illic, Romule, iura dabas.
 Sol fugit; et removent subeuntia nubila coelum:
 Et gravis effusis decidit imber aquis:
 Hinc tonat, hinc missis abruptitur ignibus aether: 495
 Fit fuga; rex patriis astra petebat equis.

vium, pro hoste, pro victis esse. Vide Drak. ad III, 17. — *Caerula coeli*, coelum caeruleum. Ennius: *Vnus erit, quem tu tolles ad caerula coeli templa*. Inde accepit et Lucr. I, 1089; V, 770, *caerula coeli et mundi*. Conf. et XIV Met. 814, ubi eadem Martis preces ad Iovem pro Romulo in coelum recipiendo.

489. Haec ad notum illum Homeri locum Il. A, 529 sqq, adumbrata. Vide I Metam. 179. — *Coeli pondera sensit* propter concussionem coeli. Aliter IX Metam. 272, *sensit Atlas pondus*, Herculem coelo additum.

491. *Est locus* in campo. — *Paludem et Caprae et Capream* dixere. Itaque variant et auctores ipsi et librarii, ut h. l. Heinsius praetulit *Capream*, ut alibi legimus *viam Appiam, Carmentem portam, aquam Marciam*: at Plutarch. Romulo 27, *περὶ τὸ καλούμενον ἀγρὸς ἢ ζορκὸς ἔλος*. Ibi Romulus ad exercitum recensendum concionem habebat. Livius I, 16; sed Ovidius generali illa formula usus est, *iura dare*, imperium exercere quocumque modo.

493. Liv. *Subito coorta tempestas*

cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo. Foediorum etiam illam tempestatem Plutarchus describit. Tenebras tantum memorat Dionysius I, 56. — *Sol fugit* non de defectu solis capiendum, ut Scaliger et cum eo Desaintange putabant; sed *sidera fugere* dicuntur, quum nubibus tecta obscurantur; IV, Metam. 487. — *Pro et removent*, Heinsius malit *en remov*. — *Abrumpi*, scindi, fulminibus coelum passim dicitur. Praeiverat Lucretius II, 214: *abruptis nubibus ignes concursant*. Virgil. Aen. III, 199: *Ingeminant abruptis nubibus ignes*. Vid. Drakeub. ad Silium III, 196.

496. *A fuga multitudinis dies ille populi fugium* dictus, ἡ τροπή τοῦ πλῆθους. Dionys. I, 56. Livius ait, Romulum *sublimem raptum*; Dionys. ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἀρεως τὸν ἀνδρὰ ἀνερπάσθαι. Hinc figmentum poeticum accessit, eum, ut Ariadne Bacchi Lynceis, sic Martis *equus* in coelum assumptum. Etiam Horatius III, Od. 3, 15: *Huc Quirinus Martis equis Acheronta fugit*. Plenius illud iter coeleste XIV Metam. 816 sqq, describitur.

Luctus erat, falsaequae patres in crimine caedis,

Haesissetque animis forsitan illa fides:

Sed Proculus longa veniebat Iulius Alba;

Lunaque fulgebat; nec facis usus erat:

500

Quum subito motu nubes crepuere sinistrae.

Rettulit ille gradus, horrueruntque comae.

Pulcher et humano maior, trabeaque decorus

Romulus in media visus adesse via,

Et dixisse simul: Prohibe lugere Quirites,

505

Nec violent lacrymis numina nostra suis.

Tura ferant, placentque novum pia turba Quirinum;

Et patrias artes militiamque colant.

497. De caede illa eiusque causis vide Dionys. I, 56. — *Falsaequae*. Proprie debebat esse *falsoque*, quod et MS. Pteau. habet, sed illud magis poeticum, ut vs. 420, *promissi*, et vs. 428, *optati*. — *Fides*, opinio, cui fides habetur. Illico Patres populo persuaserunt, Romulum ad Superos raptum; cui persuasioni postea consilio Proculi fides addita. — *Iulius Proculus* Romulo familiaris, unus ex iis, qui Alba cum eo commigraverant ad Romam condendam. Plutarch. d. l. Ei secundum Liv. Romulus apparebat *prima luce*. Sed Ovidius, sive aliam traditionem, sive suum commentum secutus, *lunam fulgentem* memorat. Scaliger, qui temere sumebat Romulum raptum esse deficiente sole, notat: oblitum sui esse Ovidium, qui in interlunio fulsisse lunam dicat. Ea nota motus Burmannus coniiciebat, vitium forte esse in illo *fulgebat*, et verbum forsitan fuisse quo latuisse lunam Ovid. dixerit; in tenebris subito emicuisse fulgur, atque ita apparuisse Romulum. Sed haec sine causa fingi elucet ex iis, quae ad vs. 493 monuimus. Pro

fulgebat Petavian. et multi alii *surgebat*, non improbane Heinsio. — De *facibus*, quibus noctu iter facientes uti solebant, vide ad I Met. 493. — *Crepare* de tonitru. Aen. XII, 922: *nec fulmine tanti Dissultant crepitus*. — *Sinistra* auguria cur fausta fuerint, quaerit Plutarchus Quaest. Rom. p. 139. — *Horruerunt comae*. Liv. *persusus horrore venerabundusque*. Conf. III, 331 sq.

503. *Humano maior*, forma augusta, quae Diis tribui solebat. Livius I, 7, *habitum formamque viri* (Herculis) *aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens*. Apud Plutarch. Romulus Proculo apparet καλὸς καὶ μέγας, ὡς οὐποτε πρόσθεν, ὅπλοις δὲ λαμπροῖς καὶ πλείοντι κοσμημένος. Et arma satis decebant bellicosum Deum. — Sed Ovidius *trabea* eum decoravit, de qua vide ad I, 37. — *Dixisse simul*. Heinsius malit, *dixisse viro*. — *Nec violent* etc. exquisitius et divinitati Romuli convenientius quam, nec lacryment, defleant me. — *Rem militarem colere* Romani iubentur etiam apud Livium: alterum *tura ferant* etc. pertinet

Iussit: et in tenues oculis evanuit auras.

Convocat hic populos, iussaue verba refert. 510

Templa Deo fiunt, collis quoque dictus ab illo:

Et referunt certi sacra paterna dies.

Lux quoque cur eadem Stultorum festa vocetur,

Accipe; parva quidem causa, sed apta subest.

Non habuit tellus doctos antiqua colonos: 515

Lassabant agiles aspera bella viros.

Plus erat in gladio quam curvo laudis aratro;

Neglectus domino pauca ferebat ager.

Farra tamen veteres iaciebant, farra metebant:

Primitias Cereri farra resecta dabant. 520

vel maxime ad consilium poëtae.

509. Livius: *haec locutus, sublimis abiit*. Id Noster poëtica exornavit. Etiam XIV Metam. 432: *inque leves paulatim evanuit auras*. Frustra Heius. h. l. penitus assimilare illi Virgil. Aen. IV, 278, volebat, *in tenuem ex oculis evanuit auram*; aut certe legere *evanuit ocuis*. — *Populos* intelligunt Romanum et Sabinum. Sed possunt esse omnino cives. Vide ad I Metam. edd. primae et MSS. quidam, *patres*; sed et apud Liv. in *concionem*, et apud Plutarch. *τις ἀγορᾶν* prodit: atque civibus in primis haec dici debebant. — Regii codices B et C *populos*; codex A *populum*, quod placet; iamdiu enim duo populi in unum convenerant. LEM. — *Collis quoque* etc. Sic quidam putabant. Contra disputat Festus, quo auctore id nomen monti haesit, ex quo Sabini Curibus profecti eum occupabant. — *Referunt*, repetunt, ut I, 618. — *Relata sacra*. Erant ergo Quirinalia stata.

513–532. Quirinalia etiam *Stultorum feriae* dicebantur; de quibus cf. Plutarch. Quaest. Rom. p. 150. Eius nominis causam dum poëta affert,

commode *Fornacalium* rationem inserit, quae non stata erant, sed indictiva. Homines enim stulti, qui Fornacalibus deae Fornaci sacra non fecerant, ea faciebant Quirinalibus. — *Parva*, exigua, levis. — *Docti*, periti rerum ad victum pertinentium. De ruditate primorum Romanorum, cf. III, 101 sqq.

519. *Far*, quod adorem veteres appellavere, Nostri *Duenkel*, ab antiquissimis Italiae temporibus domesticum Italiae fuit frumentum, et plura per saecula unicum, quod coleretur, frugum genus, quum hordei et tritici usus esset nullus. Plinius XVIII, 19; Heynius in Opusc. Acad. vol. I, p. 330 sqq. — *Iacere*, serere. Etiam Virgil. *iactum semen*. Culturam farris tribus modis eloquitur, nec sine vi aut gratia *to farra* ter repetit. — *Primitias Cereri*. Cf. I, 672, et Bentl. ad Horatium IV, 5, 18. — Frequens rusticorum negotium erat *torrere igni fruges et frangere saxo*; Virgil. Georg. I, 267. Vtione illa fruges facilius domare folliculisque suis mndare, quin adeo iis iucundum saporem conciliare poterant. Heynius

Vsibus admoniti flammis torrenda dedere,

Multaque peccato damna tulere suo.

Nam modo verrebant nigras pro farre favillas:

Nunc ipsas igni corripuere casas.

Facta Dea est Fornax: laeti fornace coloni

525

Orant, ut fruges temperet illa suas.

Curio legitimis nunc Fornacalia verbis

Maximus indicat; nec stata sacra facit:

Inque foro, multa circum pendente tabella,

Signatur certa curia quaeque nota:

530

Stultaque pars populi, quae sit sua curia, nescit;

Sed facit extrema sacra relata die.

EST honor et tumulis: animas placate paternas;

p. 367. — Auctor eius rei fuit secundum Heminam Numa, qui et *Deam Fornacem* fecit, quam precabantur, ut in fornacibus farra recte torrerentur. Inde *Fornacalia*. Plinius XVIII, 2. Festus: *Fornacalia, serias institutae sunt farris torrendi gratia, quod ad fornacem, quae in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Fornacalia sacra erant, quum far in fornaculis torrebant.* — *Multa damna tulere*, saepe frugum iacturam fecere ex ignota torrendi ratione. — *Nigras favillas*, quia farra diutius valido igni dederant. — *Igni pro ignes* ex Vrsini, Laeti, Mazarini et octo aliis MSS. Heinsius dedit, ut magis poeticum. Taubnero nec haec, nec illa lectio placet. *Domum corripere igne* ei ab usu recedere, atque *ipsas ignes* aures offendere videtur. Mallet igitur transpositis verbis, *ipsas nunc ignes* etc. Krebs. antiquam lectionem tuetur, in qua sane nulla difficultas. Sin *igni servas*, per totum locum id mihi est subiectum, et *corripuere* dictum pro incenderunt, verbo ab ignibus ad incolas translato.

525. *Deam Fornacem*, virosque doctos celebrandis Fornacalibus operantes ridet Lactantius Fals. Rel. I, 20. — *Temperet fruges*, iustam temperiem frugibus det in furno. Quidam vires temperet, non improbane Taubnero. — *Legitima verba*, formula solemnis in aliqua re. Livius IX, 9: *Verba legitima dedentium urbem.*

529. *multa tabella*) multis tabellis, in quibus scriptum, in qua curia quaevis populi pars sacra faceret. Omnem enim populum Romulus in triginta curias distribuerat, quibus totidem curiae scilicet aediculae assignatae, ubi curiales convenirent, de rebus communibus agerent, et per curionem suum sacra facerent. Triginta illis Curionibus praeerat Curio Maximus. Sigonius Ant. Iur. Civ. Rom. II, 3, pag. 52. — *Sed facit* etc. Quod reliqui cives die Fornaci consecrato fecerant, id stulti, suam curiam nescientes, Quirinalibus adimplebant. — *Relata*, dilata in diem extremum. Vulgo *relicta*, quod placet Taubnero.

533–570. *Feralia*. Mos antiquus e

Parvaeque in exstinctas munera ferte pyras.

Parva petunt Manes: pietas pro divite grata est 535

Munere: non avidos Styx habet ima Deos.

Tegula proiectis satis est velata coronis:

Et sparsae fruges; parcaeque mica salis;

Inque mero mollita Ceres, violaeque solutae:

Haec habeat media testa relicta via. 540

Nec maiora veto: sed et his placabilis umbra est:

Adde preces positis et sua verba focus.

plurimis gentibus cultus, mortuis in-
sta publice persolvere. In Italiam
translatus est ab Aenea: vid. ius. 543.
Numa Pompilius ea quoque sacra Pon-
tifici subiecit; Liv. I, 20. Relata sunt
in Februarium, ultimum olim men-
sem. De die et tempore durationis
vid. ad vs. 569. De nomine Festus:
*Feralia Diis Manibus sacrata festa, a
ferendis epulis, vel a feriendis pecudi-
bus.* Varro, de Ling. Latina: *Feralia
ab inferis et ferendo, quod ferunt tunc
epulas ad sepulcrum, quibus ius ibi pa-
renture.* Conf. V, 419 sqq, ubi *Le-
muria* describuntur.

Honor tumulis erat publice priva-
timque; publice his ipsis Feralibus,
privatim Novemdialibus et Denicali-
bus. — *Exstinctas* Heius. bene pro
extractas e Mazarin. et uno Vatic.
recepit. Intell. tumuli, sepulcra. —
Pyra enim, ut *bustum*, locus ubi mor-
tuis et combustus et sepultus est. —
Grata Heius. mutari volebat in *grat-*
is; apud gratos Manes pietas est pro
magno munere. — *Avidos*, magno-
rum munerum cupidos.

537. Memorat parva munera, de
quibus I, 337 sqq. — *Tegula* in tectis
sepulcrorum. — De hoc *coronarum*
usu vide Kirchman. de Funerib. pag.
560, ubi et de floribus *solutis*, vagis,

non in coronam coactis. Coronis non
opus erat novis et arte factis; huic
pietati sufficiebant eae, quae, convi-
viis exactis, a convivis domum abeun-
tibus *proiectae* erant in viis. Heroid.
XXI, 165; I Amor. 6, 67. Recte igitur
Heinsius *proiectis*, quod alter Ma-
zarin. pro diversa lect. habet, praetuli-
lit vulgari *porrectis*. Hoc vero Taubn.
et Krebs. timentur, quia *proicere* verb.
in sacris solemne. Vid. Macrobianum III
Sat. 2. *Tegulam* autem Lenzius ma-
vult tegumentum foci aut arae intel-
ligere, etiam mox *testam* eodem sensu
capere, *proiectas* denique interpretari
in aram coniectas. — *Velare* verbum
sacrum de coronis et vittis. — De *mica
salis* vide ad I, 338. — *Haec habeat*
etc. haec apponantur vel in vili testa
vasis tracti et in publicum *proiecti*. —
Pro *relicta* Heius. legi vult *relecta*,
recollecta; sed sine causa. Alterum
bene convenit superiori *proiectis*. De
relegere autem vid. Benth. ad Horat.
Epod. II, 69.

541. Saepe impensissimo officio pa-
reantabant. Vid. Kirchm. d. I. — *Sua
verba*, illis sacris propria, e nota vi
huius pronominis; sed quum unus
Petav. in *sua vota*, et Herculan. et *pia
verba* habeant, Burm. coniicit et *sua*
(vel *pia*) *vota*. Sane, *preces* et *vota*
saepe coniunguntur. — Regii nostri

Hunc morem Aeneas, pietatis idoneus auctor,
 Attulit in terras, iuste Latine, tuas.
 Ille patris Genio solemnia dona ferebat: 545
 Hinc populi ritus edidicere pios.
 At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis
 Bella, parentales deseruere dies.
 Non impune fuit: nam dicitur omine ab isto
 Roma suburbanis incaluisse rogis. 550
 Vix equidem credo: bustis exisse feruntur,
 Et tacitae questi tempore noctis avi:
 Perque vias urbis, Latiosque ululasse per agros
 Deformes animas, vulgus inane, ferunt.
 Post ea praeteriti tumultis redduntur honores; 555
 Prodigisq; venit funeribusque modus.
 Dum tamen haec fiunt, viduae cessate puellae:

habent et sua verba focis, id est, debita numini. LEM.

543. *Pius Aeneas*) accommodate h. l. *pietatis idoneus auctor*: vir tantus, pietate sua inclytus, merito piorum rituum auctor exstitit. Patri, quem apud Drepanum sepeliverat, sequenti anno in Sicilia sacrum fecit anniversarium, quod Aeneid. V, 94 sqq., describitur. Ibi incertus est, *Gemiumne loci, famulumne parentis Esse putet*. — *Iustus* epitheton frequens regum et aliorum apud Nostrum. — *Populi*, Latini. — Excerpta Dousae et Putean. *addidicere*. Neapol. ex uno MS. malebat, *edidicere novos*. — Regii nostri A et B *edidicere pios*; codex C *addidicere pios*. LEM.

548. *parentales*, quibus parentalia celebrantur. — *Deserere*, non celebrare. — Ille neglectus fuit mali ominis. E correctione fluxit, quod habet Strozzae MS. *crimine*. — *Roma* etc. multitudinem morientium indicat, propter quam in suburbanis locis tot rogi

erant comburendi, ut inde ipsa Roma incalesceret. — Parentalibus reductis, *modus venit funeribus*. — *Latios agnoscunt* Voss. et tres Medic. *Alii latos*. — *Deformes* etc. defunctorum umbrae, luctu deformes. Post Iulii Caesaris necem *simulacra modis pallentia miris Visa sub obscurum noctis*: Virg. Georg. I, 477. Lenzius contra *deformes* intellig. non certam formam habentes, inanes. — *Praeteriti*, neglecti. — *Venit iis modus*, cessant prodigia, et ipsa rariora fiunt funera.

557. Feralibus non fas est nubere. Etiam alii dies nuptiis copulandis religiosi sive devitandi habebantur; III, 393. — *Viduas puellas* Marsus intelligit puellas nuper nuptas, quae cessare a concubitu, secubare a viro iubeantur. Immo, de solis nuptiis nunc sermo est. Quum aliae feriae magis *viduis*, quam *virginibus* idoneae esse crederentur ad nubendum (Plutarch. Quaest. Rom. pag. 161; Macroh. Sat. I, 15), Feralibus Ovid. et has et illas

Exspectet puros pinea taeda dies.
 Nec tibi, quae cupidae matura videbere matri,
 Comat virgineas hasta recurva comas. 560
 Conde tuas, Hymenaeae, faces; et ab ignibus atris
 Aufer: habent alias moesta sepulcra faces.
 Dī quoque templorum foribus celentur opertis;
 Ture vacent arae; stentque sine igne foci.
 Nunc animae tenues, et corpora functa sepulcris 565
 Errant; nunc posito pascitur umbra cibo.
 Nec tamen haec ultra, quam tot de mense supersint
 Luciferi, quot habent carmina nostra pedes.
 Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem:

abstinere iubet a nuptiis. Quamquam viduae puellae etiam dici possunt in-nuptae; Propert. II, 24, 17: *quid prodest viduas dormire puellas?* — Pro pinea nonnulli spinea malunt; sane fax e spūa alba, quae plurimum in avertendis malis valere credebatur, praeferi in nuptiis solebat. Vid. Plin. XVI, 30, ubi, *spina, nuptiarum facibus auspiciatissima*. Varro apud Carisium I, pag. 117: *Fax ex spina alba praefertur, quod purgationis causa adhibetur*. Festus: *Patrini et matrini pueri praetextati tres nubentem deducunt: unus, qui facem praefert ex spina alba, quia noctu nubebant*. Sed et pinea taeda in usu. — *Puri dies*, quibus non aguntur res sepulcrales, aut tristes. — *Exspectet*; alii dant *exoptat*

559. *cupida*, cupiens accelerari filiae nuptias. — *Hasta recurva*. Arnob. adv. Gentes II, pag. 91, *Nubentium crinem caelibari hasta mulcetis*. Plutarchus Quaest. Rom. pag. 148, quaerit, cur τῶν γαμουμένων αἰχμή θο-παρίου τῆς κόρης διακρίνουσιν, cur nubentium comam parvae hastae cus- pide discriminant; eiusque rei causas plures affert. — *Facum* usus etiam

tam in funeribus, quam in parentali- bus. Vide Kirchm. de Fun. II, 3. Eas faces poëtae passim sic comparant cum nuptialibus, ut v. c. infaustas nuptiis praelatas *de funere raptas* dicant; VI Metam. 430. — Tempore funesto etiam statuæ Deorum in viis panno velabantur, *templorumque fores* clau- debantur, ne Dii adpectu tristi pol- luerentur. — Vmbrae defunctorum etiam XIV, 411, *animae tenues*, et IV, 435, *corpora functa sepulcris* dicuntur. — *Cibus*, epulae Manibus appositae.

567. Loculus varie tortus et explica- tus. *Nec tamen haec ultra*, non diu- tius haec sacra durent, *quam tot* etc. quam donec tot dies supersint. Vulgo, *quum tot — supersunt*, quo die tot dies supersunt. — *Feralia*, scil. ultimam placandis Manibus diem, collocat Ka- lend. vet. iu XII Kalend. Mart. s. 18 Febr. Quem diem si more Romano simul numeras, supersunt undecim mensis dies; et totidem *pedes* habent et haec *carmina* Ovidii. Itaque et an- tecedentium dierum quidam placandis Manibus dicati fuerint necesse est. Sex pedes carminis intelligi nunc non possunt, ut Feralia VIII Kalend. Mart

Ultima placandis Manibus illa dies. 570
 Ecce anus in mediis residens annosa puellis,
 Sacra facit Tacitae: vix tamen ipsa tacet;
 Et digitis tria tura tribus sub limine ponit,
 Qua brevis occultum mus sibi fecit iter.
 Tum cantata ligat cum fusco liciâ rhombo; 575
 Et seplem nigras versat in ore fabas:
 Quodque pice adstrinxit, quod acu traiecit aliena,
 Obsutum maenae torret in igne caput.
 Vina quoque instillat: vini quodcumque relictum est,
 Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa, bibit. 580

finita sint, propter vs. 686 et Kalend. vet. — *Iusta*, quae debentur alicui, nominatim mortuis, quibus *iusta* vel *feri*, vel *solvi* dicuntur.

571-616. Cum Feralibus coniuncta sacra *Tacitae* magica. Ea praeerat compescendis detrahentium linguis. Numa unam ex Camoenis peculiariter et religiosissime coli voluit, quam *Tacitam* nominavit. Plutarch. Num. 8, qui addit, eo silentium Pythagoreum esse expressum et honoratum. Sed haec nostra garrula ab illa diversa est. Ovidius primum eius sacra v. 572-582, tum ipsam describit; conf. quos laudamus ad vers. 599. — *Anus annosa* parum placet Heinsio; itaque mavult *anus vinosa*, quod saepe confirmatur vs. 579 sqq. — *Brevis*, parvus, exiguus.

575. *Rhombus* in rebus magicis trochus erat, seu turbo, qui rotabatur *liciis*, scil. filis nunc versicoloribus (Virg. Ecl. VIII, 73), nunc pullis nexis. I Amor. 8, 7, de maga: *Scit bene, quid gramen, quid torto concita rhombo Licia*. Propert. III, 4, 26: *Straminea rhombi ducitur ille rota*, ubi Broukh. multos laudavit, qui de rhombo egerunt. Idem II, 21, 35:

Deficiunt magico torti sub carmine rhombi. Martial. XII, 57, maga *rhombo* lunam de coelo detrahit. Non male igitur Heins. h. l. hoc nomen ex Patav. ubi pro diversa lect. exstat, adoptavit; quamquam non negat, etiam vulg. *plumbo* locum habere, quia et plumbi nigri usus in magicis fuerit. Et hoc tnetur Voss. ad Virgil. Eclog. VIII, 68, eique assentitur Krebsius. Ego vero arbitror *licia* melius convenire *rhombo*. — Idem Heins. *ligat* pro *tenet* ex multis MSS. dedit. — *Cantata*, incantata. — *Septenarius* numerus, ut ternarius, etiam in magicis sollemnis. — De *fibis* cf. infra V, 436.

578. *maena*, *μαῖνα*, *μαῖνις*, pisciculus marinus, qui sale conditus cibus erat tenuiorum hominum. Cic. Fin. II, 8; Persius III, 76. Vnus eius etiam in sacris inferis, ut Hecatae; Eustath. in Hom. I, 206. Neque mirum, mutum animal Tacitae Deae fuisse sacrum. Tanto rectius Heinsius ductu MSS. Zulich. et a manu prima Mazar. ubi *menae*, hoc recepit, quum alii vel *obsuto mento*, vel *obsutum mento caput* praeferrant, non improbante Taubnero. Vulg. *menta*. — *Athenais* instrumentis utebantur in re ma-

Hostiles linguas, inimicaque vinximus ora,
 Dicit discedens; ebriaque exit anus.
 Forsitan a nobis, quae sit Dea Muta, requiras:
 Disce, per antiquos quae mihi nota senes.
 Iupiter, indomito Iuturnae captus amore, 585
 Multa tulit, tanto non patienda Deo.
 Illa modo in silvis inter coryleta latebat,
 Nunc in cognatas desiliebat aquas.
 Convocat hic Nymphas, Latium, quotcumque tenebas;
 Et iacit in medio talia verba choro: 590
 Invidet ipsa sibi, vitatque, quod expedit illi,
 Vestra soror summo iungere membra Deo.
 Consulite ambobus: nam quae mea magna voluptas,
 Vtilitas vestrae magna sororis erit.
 Vos illi in prima fugienti obsistite ripa, 595

gica. Vide ad VII Metam. 227, ubi *falx athena*; et de acu confer III Amorum 7, 30: *saga medium tenues in iecur egit acus*. — *Vincire* de magis, quae arte sua quemquam functione sua prohibent.

583. Deae *Mutae* aut *Tucitae* originem e fabulis antiquis narrat. — *Forsitan requiras* formula in tali transitu sollemnis. Non male igitur Heinsius eam ex duobus MSS. recepit. Vulgo, *Protinus requiras*. — *Antiqui*, natu grandes. Plin. paneg. XV, 5, *vetustus miles*. — De *Iuturna* vide ad I, 463, 708, unde et apparet, quo iure hic *cognatae aquae* commemorentur. — *Indomitus amor*, ut Horat. III, Od. 24, 28, *indomita licentia*; et Epod. XII, 9, *indomita rabies*, ἀδόμητος. — *Coryleta*. Hic quoque MS. antiq. Neapol. *coruleta*; quae scriptura apud Virg. vicit.

589. *Latium*, Tiberis et Anien. vs. 597 sq. — *Quotcumque tenebas* habet quidem non nisi unus cod. unde Heins.

recepit, et alius *quotcumque tenebat*, sed illud magis poeticum et Ovidianum, quam vulg. *quacumque tenebant*, quod Krebs. servari vult. — *Iacit*. Heins. in *facit* mutari vult; sed sine causa. *Iacere verba* bona locutio, nec prosaïcis magis, quam poetis usitata. Livius VII, 2, *versum iacere*, facere. Inde et *iacere* simpliciter pro dicere; VI, 14, *vera an falsa iaceret*. Vide Baner. ad Liv. pag. 225. Apud Nostrum infra VI, vers. 408, longe plurimi, *ebria verba iacit*, et 786: *talia verba iacit*, ubi nulla varietas notatur. — *Invidet ipsa sibi*, fraudat se ipsa magna voluptate. Plin. II, Ep. 10, 1: *tibi maxima laude invidebis*, ubi vide not. nostram. — *Iungere membra*, ut X Metam. 464, *iungere corpora*, pro *concubuisse*, quod h. l. olim vulgabatur, et quod Taubnero magis placebat, ut castis auribus animi que accommodatius. Immo, *iungere membra* verecundius dictum.

595. *In prima ripa*, simul ac terti-

Ne sua fluminea corpora mergat aqua.
 Dixerat: annuerunt Nymphae Tiberinides omnes;
 Quaeque colunt thalamos, Ilia diva, tuos.
 Forte fuit Nais, Lara nomine: prima sed illi
 Dicta bis antiquum syllaba nomen erat,
 Ex vitio positum: saepe illi dixerat Almo,
 Nata, tene linguam: nec tamen illa tenet.
 Quae simul ac tetigit Iuturnae stagna sororis,
 Effuge, ait, ripas; dicta refertque Iovis.
 Illa etiam Iunonem adiit; miserataque nuptam,
 Naida Iuturnam vir tuus, inquit, amat.
 Iupiter intumuit: quaque est non usa modeste,
 Eripuit linguam; Mercuriumque vocat.

600

605

gerit ripam. — *Mergat*. Duo mandat, Hinc Heinsius et suadet *fluminea aquae*. Mihi h. l. *mergat* gravius videtur illo altero. — Mox revocavi *Nymphae Tiberinides omnes*; namque Heins. quum multi cod. *omnes Tiberinides udae* e coniectura sua invexerat, quod mihi parum placebat, nec Taubnero, quamquam et Bentleius ad Horat. I, Od. 10, 1, etiam infra V, 663, *Pleias uda* corrigi vult. — *Iliam*, Romuli matrem, etiam III Amor. 6, 45, facit Anienis uxorem; sed alii Tiberi iungunt, ut Horat. I, Od. 2, 17; Claudian. I, 225. Nempe Amulii eam iussu alii Aniene, alii Tiberi mersam tradebant. — *Thalamos tuos*. Antrum, ex quo fons prodibat, habere fugebatur *thalamos* sive cubicula Deorum. Vide Virg. Georg. IV, 333. Male Krebsius ripam Tiberis intel. in qua Ilia dormiens conceperit gemellos ex Marte. III, 13.

599. Luctant. de Falsa Relig. I, 20, 35: *Hanc* (Deam Mutam) *esse dicunt, ex qua sint nati Lares, et ipsam Larum nominant, vel Larundam*. Sic et

Varro vocat. — *Dicta bis*. Non *Lalara*, ut Neapol. putabat, illa olim dicta, sed *Lala*, locutuleia, quae tacere nunquam vult, loquendi vices nunquam aliis tradere. Vide Casaub. ad Theophr. Char. 3 init. Plato, *ἀλλεία, ἀρχαία ἰσθίου ἀλογος*. Iam litera *l* a Graecis in pluribus vocabulis mutata est in *r*. Ex *ποδολγία* fecerunt *ποδαργία*, ex *ἀμείλω*, *ἀμείρω* etc. Vide Schol. Aristoph. ad Plut. 1. A Macrob. Sat. I, 7, extr. praecente Varrone, eadem *Mania* vocatur, quia Manium mulier credebatur; Arnob. adv. Gentes III, pag. 124. — *Ex vitio*, a loquacitate.

601. *Almo*) MSS. Ambros. et Patavin. *Almon*. — Tres Regii nostri *Almo*. LEM. — *Tene*, retine, coërce. — *Effuge*, vita, cave, ne accedas ad ripas. — *Nuptam*. Vulgo *nuptas*; Strozzae liber, *maritas*, ut sit sententia generalis, quae tamen h. l. non satis commoda. Nais unius Iunonis misericordia se tangi declarat, quod nupta sit.

607. *modeste*, modice, moderate. — *Mercuriumque vocat*. Heins. rectius videtur, quod octo MSS. exhibent,

Duc, ait, ad Manes: locus ille silentibus aptus:

Nympha, sed infernae Nympha paludis, erit. 610

Iussa Iovis fiunt: accepit lucus euntes:

Dicitur illa duci tum placuisse Deo.

Vim parat hic: vultu pro verbis illa precatur;

Et frustra muto nititur ore loqui:

Fitque gravis, geminosque parit, qui compita servant, 615

Et vigilant nostra semper in aede, Lares.

PROXIMA cognati dixere Caristia cari,

Et venit ad socias turba propinqua dapes.

Scilicet a tumulis, et, qui periire, propinquis,

Mercuriumque monet; tum malit: Duc hanc ad Manes, Ducat ut ad Manes, ant, quum versu seq. libri nonnulli Nympham haec infernae habeant, Duc hunc ad Manes (locus-aptus) Nympham, ait: infernae etc. Sed Burmann. scaberrima haec iudicat. Monet recipit Mitsch. Equidem non video, quid opus sit correctione, quum vulgata bene se habeat. Etiam II Metam. 836, Mercurium, fidum ministrum, sevocat Iupiter. Munus, quo nunc fungi iubetur, aptum ei, quum etiam defunctos ad inferos duceret.

611. *accipit nos locus, quem ingredimur; mittit nos, per quem transimus. Virg. Georg. IV, 362: Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem. — Lares erant et publici et privati. Hi, Στοι κατοικίδιοι, ut in glossariis vocantur, tecta custodiebant, illi vicos et itinera, unde compitales et viales dicti, cultique in compitis. Conf. V, 139. Et compita Larium Romae erant 265, auctore Plin. Hist. Nat. III, 9, pag. 156 Hard. Compitalia et ludos Laribus primus instituit Servius Tullius; Dionys. Hal. IV, 14; Plin. XXXVI, 70: restituitque Tarquinius Superbus; Macrobi. I, Sat. 7. — Vi-*

gilare, ut custodire, de Diis tutelari-bus. — Heinsius, approbante Taub-nero, invexerat in urbe libris antiquis. Ita h. l. non nisi publici Lares describerentur. Sed nos revocavimus in aede, id est in domo, quo sensu hic singularis Augusti aetate frequentabatur; Horat. I, Od. 30, 4. Vide Vitruv. V, 1. Sic ergo noster locus vim omnium Larium, et publicam et privatam, complectitur. V, 135, de iisdem, praesunt moenibus Urbis, et paulo post, servant domum. Restant statuæ Laribus pro salute et incolumitate domus positæ.

617-638. Die XI Kal. Mart. sive die 19 Febr. erant Caristia, quae breviter et perspicue describuntur a Valer. Max. II, 1: *Convivium etiam solemne maiores instituerunt, idque Caristia appellaverunt, cui praeter cognatos et affines nemo interponeretur: ut, si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensae et inter hilaritatem animorum, fautoribus concordiae adhibitis, tolleretur. — Ovidius primum causam reddit, eamque satis probabilem cur post Feralia statim Caristia sint celebrata, et epitheto cari originem nominis indicat. — Socias dapes*

Protinus ad vivos ora referre iuvat; 620
 Postque tot amissos, quidquid de sanguine restat,
 Adspicere, et generis dinumerare gradus.
 Innocui veniant: procul hinc, procul impius esto
 Frater, et in partus mater acerba suos;
 Cui pater est vivax, qui matris digherit annos, 625
 Quae premit invisam socrus iniqua nurum.
 Tantalidae fratres absint, et Iasonis uxor,
 Et quae ruricolis semina tosta dedit:
 Et soror, et Procne, Tereusque duabus iniquus;
 Et quicumque suas per scelus auget opes. 630
 Dis generis date tura bonis: Concordia fertur
 Illo praecipue mitis adesse die.

illustrat Heins. Sic *sociare hospitia*, *meusas* etc. — *Sanguis*, gens. — *Dinumerare*, numerare.

623 sqq. Quo animo celebrari debeant. Bene utitur poeta formula, qua profani summoventi a sacris voce sacerdotis aut praeconis solebant. — *Impius* et *acerbus*, qui de morte aut caede suorum cogitat. — *Vivax*, qui alteri nimis diu vitam protrahere videtur. — *Digerere*, ordinare, disponere. Sed nunc exprimit operam eorum, qui per numeros Babylonios sive rationes Chaldaicas ex horoscopo annum reperire volunt, quo moritura sit mater: quod studium tunc vulgare. Tacit. Hist. I, 22; Ovid. I Metam. 143: *Filius ante diem patrios inquit in annos*. — *Premere* de omni vexationis genere dicitur.

627. Docte catalogum impiorum cognatorum, quos antiquitas habet, struit. — *Tantalidae fratres*, Atreus et Thyestes, Pelopis filii, Tantali nepotes. — De Medae in liberos impietate vid. VII Metam. 396, ibique not. — *Ino*, Athamantis uxor, odio in

Phrixum et Hellen, Athamanti ex Nebula natos, impulsa, ruricolis fruges tostas in sementem dedit, ne surgerent, et ut, quum penuria frugum esset, civitas tota interiret; Hygin. fab. 2. Latius hoc infra III, 851 sqq. narratur. — *Iniquus*, duriore sensu, crudelis. De illa crudelitate vide VI Met. 412–676.

631. *Di boni*, ἀγαθοὶ δαίμονες, dicti sunt Genii et omnino Diu familiares aut domestici. Nunc ipsi Lares intel. quibus pro salute generis supplicabatur. — Nonnulli *boni*, ut ad sacrificantes referatur. Hoc Mitscherl. recepit. — Veteres etiam in conviviis ante, quam ipsi inciperent cibum portionemque capere, partem coenae Diis consecrabant. Hoc est *libare*, quod Graeci pluribus verbis exprimebant; nam de liquoribus adhibebant σπένδειν et λείπειν, de cibis ἀπάρχεσθαι. — Cibi reponebantur in *patella*, lance Diis propria. Cic. Fin. II, 7: *ita non religiosi, ut edant de patella*. Idem IV Verr. 22, *patellam* vocat insigne *penatium hospitaliumque Deorum*. —

Et libate dapes: ut grati pignus honoris

Nutriet incinctos missa patella Lares.

Iamque ubi suadebit placidos nox ultima somnos, 635

Parca precaturae sumite vina manus,

Et, Bene nos, patriae, bene te, pater, optime Caesar,

Dicite, suffuso per sacra verba mero.

Illam coenae partem vocat *dapes*, quo nomine, Festo auctore, proprie religiosae epulae significantur. Etiam Liv. XXX, 43: *Inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset.* — Dapes in patella posita mittebantur ad focum, ut *nutrarent* (vid. supra vs. 566) Lares, qui ibi, ut etiam ex monumentis apparet, stabant *incincti*, id est, succincti. Infra V, 217, *pietis incinctae vestibus Horae*. Itaque Heinsius recte *incinctos* hic restituit, quum antea *intinctos* cibos ederetur, pro quo MSS. *incinctos cibos*, aut *intinctos Lares* aut aliter exhibebant. — *Honores, τιμαί*, dicuntur etiam libationes et preces. Aeneid. I, 736, *laticum libavit honorem*.

635. *nox ultima*, ultima noctis pars, attingens primam lucem. Eo usque saepe protrahantur convivia, tam solemnia, quam familiaria; inprimis haec Caristia, gentibus tam salutaria, sic extendi vult Ovidius. *Ultima* igitur, quod Voss. Arund. Mazar. et alii praeferunt, multo melius est quam *humida*; quorsum enim nunc *humor* memoretur? — Satiatis edendo convivis, *vinum* apponebatur. — Tum *libatio* facta domestica, *parco* vino in mensam aut terram effuso, et appellato numinum nomine, additis precibus, votis, etiam hymnis. Augusto libationes et publicae et privatae decretae sunt. Dio LI, 19, pag. 457. Hinc Horat. IV, Od. 5, 32 sqq: *et alteris Te mensis adhibet Deum: Te*

multa prece, te prosequitur mero De-fuso pateris; et Laribus tuum Musca numen. Ibi vide Iut. item ad III, Od. 19, 9, ubi Lunae et Nocti sic libatur; sed et amicis idem honor habitus. — Formulae in hac re solennes, *Bene nos, beue vos, bene illum*, scilicet valere precor. Tibullus II, 1, 31: *Bene Messalam, sua quisque ad pocula dicat.* Quamquam et dativ. addebatur; Plaut. Pers. V, 1: *Bene mihi, bene vobis, bene amicae meae.* Burm. dubitat, utrum h. l. *nos*, au, quod alii habent, *vos* praeferendum sit. Tum *nos* intelligit de voto pro salute populi. Equidem intelligo votum pro salute convivantis familiae. Heins. qui *vos* praefert, id refert, ad salutem Larium. — *Patriae* cum *pater* iunge. — In verbis *Dicite—mero* notanda est varietas et MSS. et iunt. Quidam veteres, *post sacra verba*; Mazar. Voss. Lacti, pr. Ambros. atque alii, *sint bona verba*; tres *sint sacra*; plurimi, *in sacra*, hiantes verum. Hinc Heins. improbante Burman. suadebat, *sint rata verba*, vel: *ter rata verba*, aut, *ter bona*, Burman. si quid mutandum, malit *per sua* (illi solemnitati congruentia) aut *bona verba*. Verum *sacra* possunt et esse fausta, felicia, ut Tibull. II, 5, 82, *sacer animus*. Me vero offendit durior usus et verbi *suffundi* et praeposit. *per*. Sensus tamen apertus. — Paulo ante pro *precaturi manu* Heins. quum duo *precatura manu*, unus *manus* exhiberet,

Nox ubi transierit, solito celebretur honore,
 Separat indicio qui Deus arva suo.
 Termine, sive lapis, sive es defossus in agro
 Stipes ab antiquis, sic quoque numen habes.
 Te duo diversa domini pro parte coronant;
 Binaque sarta tibi, binaque liba ferunt.
 Ara fit: huc ignem curto fert rustica testu
 Sumtum de tepidis ipsa colona focis.
 Ligna senex minuit, concisaque construit alte;

640

645

dedit *precaturae manis*. Servavi hoc, quamquam emendatione non opus fuisset.

639-684. *Terminalia* VII Kalend. Mart. Numa lapides poni iusserat in agrorum finibus, qui sacri essent Iovi Terminali, et sacra addiderat, quae quotannis die stato ad illos lapides fierent; quin publicos etiam agros terminis complexus erat; Dionys. II, cap. 74. Confer Plutarch. Num. cap. 16, et Quaest. Rom. tom. VII, pag. 83; Lactant. de Fals. Rel. I, 20, 37 sqq. Noster Deum ipsum, et latius eius sacra describit, hymnum adiicit, constantiam eius in resistendo celebrat, precesque ad eum fundit. Desinit in Terminum imperii romani.

641. *sive lapis* etc. Lactant. *lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus . . . qui Deus non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est*. Confer Tibul. I, 1, 11. Hos ipsos Terminos Deos esse credebant; Dionys. *θεός ἡγοῦνται τοῦς τέρμους*. — Hinc additur *sic quoque* etc. vilitas materiae non impedit, quo minus numen habeas: *sic quoque* agnoscunt Grottoph. et tres alii: caeteri, *tu quoque*.

643. Sacra Termini diligenter et iucunde descripta. — *Duo domini*, agrorum utrimque possessores, te co-

ronant, uterque in parte agro suo obversa. In trifinio tres domini huius honores habebant Deo. — *Libis* cultum esse Terminum etiam e Iuvenal. Satir. XVI, 39 apparet. *Liba* igitur praestat alteri lectioni *dona*. — *Bina* Lenzius dictum putat pro *duo*. — *In testa* ferri solebant ignes aut carbones. Auct. ad Heren. IV, 6: *ipse a vicinis quum testa ambulans carbunculos corrogaret*. — Tum *curtum* frequens esse vasorum epitheton, exemplis docet Heinsius. Pro *testa* veteribus etiam *testu* in usu fuisse certum est. Vid. h. l. antiquiores Intt. Et sic hoc loco optimi codd. magno numero. — *Tepidis*, scilicet ex igne hesterno.

647. Cf. cum sqq. infra V, 506; et VIII Metam. 641 sqq. Praeiverat Virgil. Aeneid. I, 174. — *Minuit*, confringit, ut breviora sint. — *Alie ex* Vrsini libro bene receptum; nam *arte*, quod alii exhibent, ligna illa esse constructa, parum credibile videtur. Altitudinis notio latet et in illo Horat. Epod. II, 43, *Sacrum vetustia exstruat lignis focum*. Neque assentior Heinsio qui quum alter Patav. *arae* habeat, malit, *concisa superstruit* *arae*. — Idem ramos intelligebat stipitem sive palum, qui pro termino esset. Immo stipes aut lapis iam adstabat; et nunc sacra describuntur,

Et solida ramos figere pugnât humo.
 Dum sicco primas irritat cortice flammâs,
 Stat puer, et manibus lata canistra tenet. 650
 Inde, ubi ter fruges medios immisit in ignes,
 Porrigit incisos filia parva favos.
 Vina tenent alii: libantur singula flammis;
 Spectant, et linguis candida turba favent.
 Spargitur et caesa communis Terminus agna; 655
 Nec queritur, lactens quum sibi porca datur.
 Conveniunt, celebrantque dapes vicinia simplex;
 Et cantant laudes, Termine sancte, tuas.
 Tu populos, urbesque, et regna ingentia finis:

quae ibi fiebant. *Rami*, ut iam Mar-
 sus vidit, sunt pali, quibus fixis con-
 geries lignorum firmetur, ne dilaba-
 tur. — Nisum senis *figentis* bene ex-
 primit *pugnât*, cui sic infinit. addi-
 tur, ut I Metam. 685, *pugnât evin-
 cere*, ubi vide not. *Pugna* autem tali
 opus nunc erat, quia *solida* terra,
 non mollita fodiendo.

649. *Dum* Heins. dedit ex Vatic.
 pro *tum*. — *Irritat flammâs*, eas su-
 scitat. Met. VIII, 642: *foliisque et
 cortice sicco Nutrit et ad flammâs
 anima producit anili*. Grutero hic cum
 aliis libris *invitat* placebat. Hoc in se
 eleganter dictum foret; sed sedulitati,
 qua haec sacra fiunt, non conve-
 nit. — Vt hic *lata*, sic Metam. dicto
 loco, *patula* canistra. Praeter *πελά-
 νους Ἀθήναιος*, liba Cerealia, offere-
 bant Termino καὶ ἄλλας τινὰς καρπῶν
 ἀπαρχάς. — *Filia parvâ favos*. Haec
 forte expressa e Tibull. I, 10, 23, de
 paupere cultu antiquorum: *Atque ali-
 quis voti compos liba ipse ferebat,
 Postque comes purum filia parva fa-
 vum*. — Fuere, qui *porrigit* in por-
 ric mutari vellent, quia *porrici* dicun-
 tur, quae arae imposita dantur Deo;

sed Heinsius monet, filiam patri por-
 rexisse favos, ne paternas partes per-
 peram occuparet. — *Candida* veste
 paterfamilias cum suis inter sacra in-
 dutus; Tibull. II, 1, 16. Cf. infra
 IV, 906. — MSS. quidam *Spectat et
 in linguis*; unde Heinsius coniecit
Spectat et elinguis... favet.

655. Numa putaverat, Deum Ter-
 minalem, quum pacis custos esset et
 iustitiae praeses, caede purum esse
 debere: hinc noluerat ei animantia
 mactari. Itaque sacra eius diu erant
 ἀνελκυστα; Plutarchus, Dionys. Sed
 post accessit agnae et porcae immola-
 tio. Inde et Horat. Epod. II, 53, *agna
 festis caesa Terminalibus*. — *Simplex*
 se tuetur multorum MSS. auctoritate,
 et bene convenit colonis religiosis;
 sed *supplex* aliorum locum non habet,
 quia de dapibus celebrandis sermo
 est. Eadem autem varietas, I Metam.
 92, et alibi reperitur. — *Conveniunt*
 ex Numae instituto, qui iussit θυσίας
 ἐπιτελεῖν ἅπαντας ἐπὶ τὸν τόπον συν-
 ερχομένους. — De dapibus vide ad
 vs. 362.

659. Tales hymnos Noster et alibi
 inseruit, ut IV Metam. 11, in Bac-

Omnis erit sine te litigiosus ager. 660
 Nulla tibi ambitio est: nullo corrumpere auro:
 Legitima servas credita rura fide.
 Si tu signasses olim Thyreatida terram,
 Corpora non leto missa trecenta forent;
 Nec foret Othryades congestis lectus in armis. 665
 O quantum patriae sanguinis ille dedit!
 Quid, nova quum fierent Capitolia? nempe Deorum
 Cuncta Iovi cessit turba, locumque dedit.
 Terminus, ut veteres memorant, conventus in aede

chum; et VII Metam. 434, in The-
 sei laudem. — *Fanis*, finibus inclu-
 dis, fines regnorum signas. Vnus si-
 gñus. — *Ambitio*, studium gratiae
 colligendae. — *Legitimum*, legibus
 consentaneum, legibus constitutum.

663. Docte rem exemplo antiquo
 illustrat. — *Thyreaticus* ager inter
 Argivum et Laconicum ad mare per-
 tinens. Thucyd. II, 27. Vicus aliis
Thyrea, aliis *Thyrea* scribitur. Vi-
 de Intt. ad Thucyd. IV, 56. Iulo-
 lae *Thyreatae*, nomen Stephano de
 Urb. a quo et finium. *Thyreatis* me-
 moratur. Thucydides modo *Thyrea-
 tida* terram vocat, modo Cynuriam,
 quia Thyrea pars Cynuriae. Contem-
 ptione de huius agri finibus aliquando
 inter Argivos et Lacedaemonios orta,
 ex utroque populo *trecenti* invener
 lecti sunt, qui armis de ea re decerne-
 rent. Ex eo proelio duo Argivi super-
 stites fuerunt, Alcenor et Chronius, at-
 que unus Lacedaemonius, *Othrya-
 des*. Ille Argos avolarunt, victoriam
 morte laeti: hic mansit, spoliavitque
 occisos. Hinc, quum victoria ambi-
 gua esset, eorum prolium commis-
 sum est, in quo vincunt Lacedae-
 monii. *Othryades* antequam animam
 exhalaret, trepaeo clipei hostilis in-
 scripsit, digitus cruore oblitus: *Κατά*

*Αργείων Οθρυάδης καὶ Λακεδαιμό-
 νιος* Herodot. I, 82; Thuc. V, 41;
 Pausanias Corinth. p. 201. Hinc Barth.
tectus in lectus mutari volebat, idque
 Heinsius vel invitis libris recipien-
 dum putabat, praesertim quum etiam
 apud Statium Theb. IV, 47, reperia-
 tur: *Et Lacedaemonium Thyre lectu-
 ra cruorem*. Non dubitavi ei obtem-
 perare. — *Signare* similiter fere I
 Metam. 136: *Cautus humum longo
 signavit limite mensor*.

667. L. Tarquinius Priscus, ut vo-
 ta solveret, quae in postremo cum Sa-
 binis proelio nuncupaverat, templum
 Iovi, Iunoni et Minervae exstruere
 voluit, idque in monte Tarpeio,
 multis Deorum aris et sacellis occu-
 pato. Ut libera a caeteris religioni-
 bus arca esset, exauguranda fana
 erant. Sed quum omnium exaugura-
 tionis admitterent aves, in *Termini*
 et Inventutis fanis non addixerunt.
 Hi soli nullis augurum precibus flecti
 poterant, ut loco cederent. Itaque
 eorum arae templi ambitu compre-
 hensae sunt; ut altera sita esset in
 Minervae vestibulo, altera in ipso
 templo. Vide Dionysium III, 69;
 Liv. I, 55; Lactantium de Fals. Rel.
 I, 20, 38. — *Conventus*, quum ad
 eum convenissent augures. Vetus le-

Restitit; et magno cum Iove templa tenet. 670
 Nunc quoque, se supra ne quid nisi sidera cernat,
 Exiguum templi tecta foramen habent.
 Termine, post illud levitas tibi libera non est:
 Qua positus fueris in statione, mane.
 Nec tu vicino quidquam concede roganti; 675
 Ne videare hominem praeposuisse Iovi.
 Et, seu vomeribus, seu tu pulsabere rastris,
 Clamato: Meus est hic ager, ille tuus.
 Est via, quae populum Laurentes ducit in agros,
 Quondam Dardanio regna petita duci. 680
 Illac lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris
 Sacra videt fieri sextus ab urbe lapis.
 Gentibus est aliis tellus data linite certo:
 Romanae spatium est urbis et orbis idem.

ctio est *inventus*. Alterum *Burman-*
nus aut explicari vult, consultus; aut
 mutari in *tunc lentus*. Sed non opus
 est mutatione, quum *conventus* saepe
 eo, quo diximus, sensu legatur. De
 lapide eius in Iovis Capitolini tem-
 plo, Servius ad Aeneid. IX, 448:
Vnde in Capitolio superna pars tecti
patet, quae lapidem ipsum Termini
spectat: nam Termino non nisi sub
divo sacrificabatur. Confer Lactan-
 tium I, 20, 40.

673. *post illud* post illam constan-
 tiam, quae in Capitolio restitisti. —
Levitas est eius, qui facile sinit se
 moveri, facile cedit aliis. — *Iovi*,
 quum Iovis templum moliretur Tar-
 quinius. Erat lex Numae; *Qui ter-*
minum exarasit, ipsus et boveis sacrei
sunt. Erant tamen Horatii tempore,
 qui usque proximos revellerent agri
 terminos, et ultra limites clientium
 salirent; II, Od. 18, 24. Hos terreri
 et coerceri a Termino vult Ovidius.
 — In verbis *Ne videare* etc. grave ac-

gumentum. — *Meus est*. Sic Hein-
 sius et Grotius et uno Medic. Hoc
 displicet Taubnero, quia *Terminus*
 non ipse agri possessor sit, nec bene
 possessoris nomine loquatur. Verum
 talia non nimis urgenda sunt. Quidni
Terminus agrum curae suae ac fidei
 concreditum tuens recte dicat, *Meus*
est? Mihi certe hoc melius placet,
 quam vulg. *Tuus est hic ager, ille*
tuus, aut aliorum multorum, *Tuus*
est hic ager, ille tuus. Heinsius prae-
 terea conj. *Meus est, est ager ille*
meus.

679. De finibus imperii antiquis et
 sacris ibi faciendis. — *Dardanium*
ducem, scil. Aeneam, *classe Lauren-*
tem tenuisse agrum vel ex Liv. I, 1,
 constat. Vide Heynii Excurs. III ad
 Aeneid. VII. — Inter quintum et se-
 xatum viae Laurentinae lapidem olim
 fuisse imperii romani fines narrat et
 Strabo V, p. 357, ubi et huius sacrifi-
 cii mentionem facit. Sed usque ad
 tempora Augusti imperium romanum

NUNC dicenda mihi regis fuga: traxit ab illa 685
 Sextus ab extremo nomina mense dies.
 Ultima Tarquinius Romanae gentis habebat
 Regna, vir iniustus, fortis ad arma tamen.
 Ceperat hic alias, alias everterat urbes;
 Et Gabios turpi fecerat arte suos. 690
 Namque trium minimus, proles manifesta Superbi,
 In medios hostes nocte silente venit.
 Nudarant gladios: occidite, dixit, inermem.

immensis auctibus creverat. Hinc saepe per orbem terrarum declarabatur. — Noster pro imperio urbem nominat, ut verbis urbis et orbis luderet. Ludit hic etiam Rutil. Itiner. I, 66: *Urbem fecisti, quod prius orbis erat*, ex orbe terrarum unam civitatem fecisti, omnibus gentibus civitatis iure donatis.

686–852. *Regisugium*. Non proximam tantum fugae causam canit, sed plures Tarquinii res. Hic locus nonnullas partes habet bene elaboratas. — *Sextus*, ergo 24 Febr. Vnus Hamb. *septimus*. Ex Kalend. romano in ed. Mitscherl. VIII Kalendas Martias; Petavius in Dissertt. ad Op. de Doctrina Temporum V, 9, contendit illam fugam incidisse in quintum diem. Atque ita ex antiquissimo libro suo Neapol. edidit. — Ne ab in hoc disticho his occurrat, Heinsius suadet in extremo.

687. Tarquinium Ovidius notat, ut Liv. I, 53: *Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit*. — Pro ad arma Heinsius malebat in arma. Sine causa. Post adiectiva ad eleganter ponitur pro quod attinet ad. — Secundum Dionys. Hal. IV, 49–53, Latinis, Hernicis et Volscis in societatem receptis, in Sabinos exercitum duxit, et inde, vastatis hostium agris,

in Pometinos, quorum urbem Suesam vi cepit, eiusque incolas, direptis bonis, partim interfecit, partim militibus in praedam concessit. Tum Sabinos eo redegit, ut urbes suas sponte dederent. Denique in agros Volscorum multas excursions fecit. Haec Ovidius sic complectitur, *ceperat alias, alias everterat urbes*, in quibus evertere urgere nolim, praesertim quum h. v. ut graecum *στρέψουσαι*, etiam latiore sensu dicatur. MSS. Naug. Erford. et unus Vatic. *averterat*, quod Heinsius vel furari, furto occupare, vel aversas sibi reddere interpretabatur. — Regii, everterat. LEM.

690. *Gabii*, urbs Latini nominis, Albanorum colonia, ab urbe centum stadia distans, de cuius amplitudine Dionys. IV, 53. Eam, nequidquam vi adortus, quum obsidendi quoque spes adempta esset, postremo minime arte romana, fraude ac dolo, aggressus est. Liv. I, 53. — *Minimus*, Sextus Tarq. Dionys. maximum vocat. — *Proles manifesta*, moribus patris similitudinem referens.

693. Cum his cf. verba eiusdem iuvenis apud Livium, ubi plura ad Gabinos movendos et decipiendos apta; sed nihil de verberibus, quae tamen et a Dionys. atque Floro I, 7,

Hoc cupiant fratres, Tarquiniusque pater,
 Qui mea crudeli laceravit verbere terga; 695
 Dicere ut hoc posset, verbera passus erat.
 Luna fuit: spectant iuvenem, gladiosque recondunt,
 Tergaque, deducta veste, notata vident:
 Flent quoque, et, ut secum tueatur bella, precantur.
 Callidus ignaris annuit ille viris. 700
 Iamque potens, misso genitorem appellat amico,
 Prodendi Gabios, quod sibi monstret iter?
 Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
 Sectus humum rivo lene sonantis aquae.
 Illic Tarquinius mandata latentia nati 705

commemorantur. Dissidium a patre de bello finiendo simulaverat, atque virgis se caedi in foro passus erat. — Coniunctivus *cupiant*, quem Petav. Francos. et tres alii exhibent, melius se habet, quam vulg. *cupiunt*. Sino, in simili fraude, Aeneid. II, 104: *Iam dudum sumite poenas: Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae*. Cf. et infra IV, 890.

698. Pro *deducta* Regius unus, Moreti et alius *diducta*. Vide ad XIII Metam. 264, ubi Vlysses vulnera sua iactat, et ut verbis fidem faciat, *vestem manu deducit*. Sed et ibi in lectione variant MSS. et Intt. Nos ibi *deducere* a superiore corporis parte detrachere, praetulimus, quia *diduci*, in diversas partes trahi, tunica non potuit, nisi scissa. Ibi et nonnulla diximus de more sic ostentandi aut affirmandi vulnera. De voce *deducere* vide et ad III Metam. 480. — *Notae*, cicatrices, quae in cute discrepta manent. Horat. I, Od. 13, 12; Tibullus IV, 3, 10, *hamatis crura notare rubis*. — *Fletus* ille parum decet armatos hostes, inter quos Sextus eloquitur. — *Et secum tueatur bella*,

ut se adiuvet in bello fortiter gerendo et continuando. Livius XXIII, 38: *pecunia ad classem tuendam bellumque macedonicum decreta*.

701. Liv. cap. 54: *tanta caritate erat, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabius esset*. Noster amicum nominat, Dionysius famulum, τὸν θεραπόντων τινα. — *Appellat* alterum, qui cum eo agit, ab eo auxilium petit, eum rogat.

703. Hunc *hortum* ex ingenio sic exornavit Ovidius e praeepto illo, *irriguumque bibant violaria fontem*. — Tum papaveribus *lilia* substituit. — Pro *sectus* multi *septus*; nec Taubnerus audeat pronuntiare, utrum verius. Equidem tneor *sectus*, quia rivi interfluentes melius *secare humum*, quam *sepire* dicuntur; Aeneid. VIII, 717: *Quos secans interluit Allia*. Et *secans* rivus irrigare melius *hortum* potest, quam *sepies*. — *Lene*, leniter, ut *dulce ridens*. Horatius I, Od. 1, 22, eodem sensu, *aquae lene capit*. — *Illic accipit*. Secundum historicos illuc traduxit nuntium. — *Latentia*, arcana. — *Lilia summa metit*. Sic tacitis ambagibus respondet. Diony-

Accipit, et virga lilia summa metit.
 Nuntius ut rediit, decussaue lilia dixit,
 Filius, agnosco iussa parentis, ait.
 Nec mora, principibus caesis ex urbe Gabina,
 Traduntur ducibus moenia nuda suis. 710
 Ecce, nefas visu, mediis altaribus anguis
 Exit, et extinctis ignibus exta rapit.
 Consulitur Phoebus: sors est ita reddita: Matri
 Qui dederit princeps oscula, victor erit.
 Oscula quisque suae matri properata tulerunt, 715
 Non intellecto credula turba Deo.
 Brutus erat stulti sapiens imitator, ut esset
 Tutus ab insidiis, dire Superbe, tuis.

sius comparat simile Trasybuli Milesii factum. — *Agnosco*, intelligo. — *Nuda ducibus*. Livius, *orba consilio auxilioque*.

711. De hoc prodigio cf. I, 56. Perinet ad consilium poëtae propter Apollini responsum et Brutum. Pestis causa pueros regios missos esse Dionys. IV, 69, narrat. — *Anguis* Livio auctore e lignea columna exiit. *Anguis* adspectus in aedibus aut in itinere triste prodigium: vid. Schwarz. ad Theophrast. 16. — *Hinc nefas visu*, et apud Livium, *portentum terribile*, quod terrorem fugamque in regiam fecerit, dignumque habitum sit, de quo Delphicus adeo Apollo consulere-
 retur. Ovid. tria tristia addidit, altaria, exta rapta, ignem extinctum. Errat Krebsius, quum docere vult, serpentem hunc exta rapientem exitium bonum portendisse. — Narrationibus prodigiorum et alibi ecce praemitti solet, ut Virgil. Aeneid. II, 203.

713. Ovidius nimio brevitatis studio obscurus, aut falsus adeo factus est. Perfectis patris mandatis, regii

iuvenes sciscitantur, ad quem eorum regnum sit venturum. Tum demum hoc, quod sequitur, responsum redditur. Eo moti, apud Livium consti-
 tuunt rem sorti permittere; apud Dionys. ambo simul osculari matrem. — *Properata*, propere. — *Turba* de duobus.

717. *L. Iunius Brutus* Tarquinia, regis sorore, natus, quum fratrem suum una cum primoribus civitatis ab avunculo interfectum audivisset, contentu *tutus ab insidiis* esse voluit. — Ergo de industria *stulti* simulationem induit, se suae praedae esse regi passus est, neque *Bruti* (stupidi) cognomen abnuit; Liv. et Dionys. — *Superbus* hic spectatur ut nomen proprium. Etiam Livius II, 1: *Superbo exacto rege*. — Additur *dirus*, ut III Metam. 354, in Narcisso, *dira superbia*. Silius XIV, 126, *dirus Laestrigon*, Antiphates crudelis. — *Pronus*, prolapsus facie humum, vel quum exisset e templo, vel Italiam ingressus. Dionys. d. l. — *Tucens* simulationi Bruti bene convenire videtur Burm. Vulgo *iacens*, quod Cio-

Ille tacens, pronus matri dedit oscula Terrae,
 Creditus offenso procubuisse pede. 720
 Cingitur interea Romanis Ardea signis,
 Et patitur lentas obsidione moras.
 Dum vacat, et metuunt hostes committere pugnam,
 Luditur in castris: otia miles agit.
 Tarquinius iuvenis socios dapibusque meroque 725
 Accipit, atque illis rege creatus ait:
 Dum nos difficilis pigro tenet Ardea bello,
 Nec sinit ad patrios arma referre Deos:
 Ecquid in officio torus est socialis? et ecquid
 Coniugibus nostris mutua cura sumus? 730

fan. defendebat, et quod Mitscherl. servavit, atque, interpunctione subblata, cum *pronus* coniunxit: non male. Heinsius malebat *cadens*: etiam hoc bene. Liv. *velut si prolapsus cecidisset*. I Metam. 375: *procumbit uterque Pronus humi, gelidoque pavens dedit oscula saxo*; ibidem vs. 508, *ne prona cadas*.

721. Propius accedit ad regifugium. — De *Ardeae*, urbis Rutulorum, obsidione cf. Dionys. IV, 64; Livius I, 57. — *Cingitur* obsidione, postquam primo impetu capi non potuit. — *Inde lentum* magis, scil. longum, quam acre bellum. De voc. *lentus* vide Bent. ad Horat. I, Ep. 1, 21. — *Vacat*, quies est. — *Ludere* de rebus non seriis, quae fiunt temporis fallendi causa. Livius: *Regii iuvenes interdum otium convivii comessationibusque inter se terebant*. Tum iter eorum, quod noctu Romam et Collatiam fecerant, nocturnum ludum vocat.

725. De hoc convivio, certamine ibi accenso, itinereque communi nihil habet Dionys. — *Socios*, sodales. — *Accipit*, ut saepe. — *Atque illis*. Olim edeb. ex *illis*: tum Heinsius corrigi

volebat, *iuvēnes socios*, ut Tarquinius pater iuvenes convivio excepisset, atque ex illis iuvenibus Sextus, rege creatus, sermonem intulisse narraretur. Sed hoc adversatur Livio, apud quem, *Fortē potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat etc. Atque illis agnoscunt sex MSS.* — Regii nostri codices, ex *illis*; quod etsi reciperetur, Heinsii tamen correctio non videtur necessaria. LEM.

727. Livius tantum: *incidit de uxoribus mentio*. Ovidius defuit, qualis illa fuerit. — *Difficilis*, scilicet aditu, expugnatu, bene se habet, quamquam Tambnerus non improbat alterum *sollicitos*. — *Pigrum*, longum. Horat. I, Ep. 1, 21, *ut piger annus pupillis*. — *Socialis*, coniugalis. Ipsae uxores intell. — *In officio est*. Liv. VIII, 19: *Fundanos in officio esse*, in fide, fideles; V Trist. 14, 26: *nil officio, nupta, quod obstat, habet*. — *Cura* dicitur, et is, qui amatur. Tibullus II, 3, 31, *cui sua cura puella est*. Virg. Georg. IV, 354, *tua maxima cura*, de filio amato. — Eodem sensu Caesar, in Bello Alex. *mutuum sentire*. LEM.

Quisque suam laudant: studiis certamina crescunt;

Et fervent multo linguaque corque mero.

Surgit, cui clarum dederat Collatia nomen;

Non opus est verbis, credite rebus, ait.

Nox superest: tollamur equis, urbemque petamus. 735

Dicta placent: frenis impediuntur equi.

Pertulerant dominos: regalia protinus illi

Tecta petunt; custos in fore nullus erat.

Ecce nurum regis fuis per colla coronis

Inveniunt posito pervigilare mero. 740

Inde cito passu petitur Lucretia; nebat:

731. *studia* eorum sunt, qui favent alicui, eiusque causam fortiter agunt. Livius XXIX, 19, *accensis studiis pro Scipione*. — *Fervent* etc. incaluerant et sermonibus et animo. — *Surgit* Heinsius, vel invitis membranis, in *Surgite* mutari vult, ut Collatini socios alloquentis oratio hinc incipiat; non assentior. *Surgit* optime de eo, qui calidus iter illico faciendum suadere vult: is ante omnes surgere solet. *Surgite* melius locum haberet post verba, *nox superest*. — *Collatia* Sabinis a Tarquinio Prisco adempta; Egerius, cuius filius hic *Collatinus*, in praesidio ibi relictus est; Liv. I, 34 et 38. Inde *Collatini* cognomen ei inditum, Dionys. IV, 64, quod hac ipsa rerum commutatione inclaruit. Mentem Collatini multo apertius declaravit Livius: *paucis id quidem horis posse sciri, quantum caeteris praestet Lucretia sua. Quin conscendimus equos, invisimusque praesentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis*. — *Tollamur equis*, avehamur equis. XI Metam. 441, *Me quoque tolle simul*, ubi vide notam.

736. *frenis impedire equos*, pro

vulgari, *frena addere equis*. Dictum, ut *comas impedire sertis*. — *Custos*, ianitor, cuius erat custodire et servare domum. Viris gravibus laudi dicebatur, custode tali carere; Sagittarius de Ianuis p. 95. Sed nunc absentia eius effecta erat lux, quo omnia in regia miscebantur. — Convivium, quo nurus regis tempus cum aequalibus terebat, invidiose notatum *mero*; vini enim usus mulieribus romanis interdictus erat. — Ac illae quidem, genium suum placaturae, *coronas* adeo sumserant, quae coërcere comas solebant, sed in ebris *funde-bantur*, solutae delabebantur *per colla*. — *Fusus* de rebus negligenter dependentibus dicitur. Multi non *coronis* habent, sed *capillis*, quod Modio placebat. Sed *fusus capillis*, quod et Burm. monet, domi esse vel castissimae solebant, ut vs. 772, ipsa Lucretia. — Regii tres nostri habent *fusus* per colla *capillis*; at in codice B additur *vel coronis*; verum quidem quod dicit Burmannus; sed, ut fateatur ipse, innumeri codices habent *capillis*, et nullum *coronis* habentem notat. LEM.

741. *nebat*) Bene sic uno verbo indicat, qualem invenerint Lucretiam.

Ante torum calathi, lanaque mollis erant.

Lumen ad exiguum famulae data pensa trahebant;

Inter quas tenui sic ait ipsa sono:

Mittenda est domino, nunc nunc properate, puellae, 745

Quamprimum nostra facta lacerna manu.

Quid tamen audistis? nam plura audire soletis.

Quantum de bello dicitur esse super?

Post modo victa cades: melioribus, Ardea, restas,

Improba, quae nostros cogis abesse viros. 750

Sint tantum reduces: sed enim temerarius ille

Est meus; et stricto quolibet ense ruit.

Mens abit, et morior, quoties pugnantis imago

Me subit: et gelidum pectora frigus habet.

Desinit in lacrymas, intentaque fila remittit, 755

In gremio vultum deposuitque suum.

Plura habet Livius, sed singula cum pondere, nocte sera deditam lanae inter lucubrantem ancillas in medio aedium sedentem inveniunt. — De calathis, in quibus pensa sua reponebant lanificae, dictum ad IV Metam. 10.

744. Sequitur ingeniosum figmentum. — Tenuis est vox muliebris; II Metam. 373, Cycno in avem trans-eunti virilis vox tenuata est. Cicer. Or. III, 11, mollis illa vox vocatur. — Lacerna, qua muniretur in castris adversus frigora et imbres. Etiam Propert. IV, 3, 33, mulier scribit: Noctibus hibernis castrisia pensa laboro. — Bene ancillarum mores notant illa, nam plura audire soletis.

749. Sensum horum verborum Burmannus bene constituit: Certo cades postea; sed mora me cruciat, per quam viro carco; restas, resistis, fortioribus. Sine causa igitur Heinsius haec de mendo suspecta habebat, atque corrigi volebat: Dummodo victa cadas, melioribus, Ardea, resta-

— Sed enim obiiicientis est. — Pro ille unus Vatican. esto. Hinc Heins. coniecit temerarius est ó, Est meus. Non bene. Ille cum vi dictum; is, cuius temeritas satis nota. — Quolibet. Alii qualibet. — Sed in verbo sequenti Heins. et Burm. dissentiunt. Ille praefert furit e coniectura sua, quod verbum passim, etiam addito voc. ense, de strennis bellatoribus occurrit; hic verb. ruit melius τῷ quolibet convenire monet, et ruere proprie temerariorum. Bene. — Mens abit perturbatis animo. IV Metam. 175, mens excidit. — Pugnantis imago me subit, pugnantem cogito. — Subeunt, quae oriuntur in animo.

755. intenta habent multi MSS. et ed. Ald. posterior; sed caeteri incoepa praefereunt, ut VI Metam. 34, incoepataque fila relinquit. Mihi hoc l. intenta fila melius verbo remittit convenire videntur. Caeterum similia figmenta memoravimus ad II Metam. 601. — Decus illud Noster passim

Hoc ipsum decuit; lacrymae decuere pudicam;

Et facies animo dignaque parque fuit.

Pone metum, venio, coniux ait: illa revixit;

Deque viri collo dulce pendit onus.

760

Interea iuvenis furiales regius ignes

Concipit, et caeco raptus amore furit.

Forma placet, niveusque color, flavique capilli,

Quique aderat nulla factus ab arte decor.

notavit IV Met. 230: *Ipse timor decuit*; et vs. 330: *Sed et erubuisse decebat*. Vide ad Metam. VIII, 25. Post *decuit* igitur cum vi additur, *lacrymae decuere pudicam*, quibus optime conveniunt sqq. et *facies* etc. Merito igitur hanc lectionem revocasse nobis videmur. Nam Heinsius ex MSS. Vrsin. Nang. et octo aliis *lacrymae cecidere pudicae*, quae verba post superiora *Desinit in lacrymas* admodum languent. — Propter decus in flendo *facies digna erat animo*. Haec optime inter se cohaerent.

759. Repente se prodit vir, qui adhuc latens cum comitibus verba coningis anantia audiverat. Ita et dictis et factis constabat, quantum Lucretia praestaret cacteris. — Pro *venio* Neapoli non displicet alia lectio, *venii*. In se utrumque habet locum: sed MSS. plerique ex praestantioribus *venio* praeferunt. *Venire* autem simili modo legitur VI Metam. 43, *Tum Dea, venit, ait*.

761. Exornat usque ad vers. 779, quod Livius tenuiter narrat: *Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit: tum forma, tum spectata castitas incitat*. — Malam illam libidinem Noster graviter *furiales ignes* vocat. Heinsius *furiosos* invexerat, quia nonnulli MSS. *furiosus* habent. Quae causa mutan-

di non satis gravis mihi videtur. Adde, quod *furialis* saepe apud nostrum legitur, ut *furialis caedes*, *furiales mensae*, *furialia arma*, sed *furiosus* nunquam. Revocavi igitur alterum, quod et a Mitscherl. factum video, et a Lenzio. — *Raptus* istis ignibus melius convenit, quam *captus* aliorum. — Pro *furit* Heins. dedit *ruit*; Burman. nescit, unde hoc sumserit, quum in nullo scripto aut edito libro exstet. Heinsium tamen sequitur Mitscherl.

763. Forma huius matronae pendet a criticorum iudicio. Namque 1.º pro *niveusque* unus Vatie. *vivensque*; hinc Heins. suadebat *vivusque*; equidem nihil muto: *niveus color* Ovidio in puellis satis placuit; supra I, 427, *nivea Nympha*; Heroid. XX, 120, *niveo laetus in ore rubor*; atque his *niveis*, III Art. Amat. 309, artes quasdam tradit: 2.º *Flavi capilli* non placent Burm. quia meretriculis et libidinosi mulieribus a poetis adscribantur; itaque mavult cum uno cod. Heins. *nigrique capilli*, ut ita niveo oris color capilli nigri innecti efficiant emendatissimae formae decus. Papae! Ovidius tamen et pudicis *flavos* capillos tribuit; infra V, 609, Europae *flavi capilli*; Heroid. V, 122, Oenone ipsa *flaveutes comas* suas iacit; XX, 57, magnam vim habebant Cydippae

Verba placent, et vox, et quod corrumpere non est: 765

Quoque minor spes est, hoc magis ille cupit.

Iam dederat cantum lucis praenuntius ales,

Quum referunt iuvenes in sua castra pedem.

Carpitur attonitos absentis imagine sensus

Ille: recordanti plura magisque placent. 770

Sic sedit: sic culta fuit: sic stamina nevit:

Neglectae collo sic iacuerere comae.

Hos habuit vultus: haec illi verba fuere:

Hic decor, haec facies, hic color oris erat.

Vt solet a magno fluctus languescere flatu; 775

Sed tamen a vento, qui fuit, unda tumet:

Sic, quamvis aberat placitae praesentia formae,

Quem dederat praesens forma, manebat amor.

flavi crines et eburnea cervix. VI Metam. 118, *Ceres flava comas.* Et Minerva satis casta passim *flava*, ut infra VI, 652: 3.º *Decorem* Neapolis ad ruborem refert, qui non fuerit a fuco et pigmento, sed naturalis. Et plures MSS. habent *color*. Sed *decor*, qui mox vs. 774, a vultu, facie, colore discrete distinguitur, in habitu, gestu, motu corporis cernitur. Vide Benth. ad Horat. IV, Od. 13, 17, ubi *color* et *decens motus*. — In codice Regio A, hoc loco legitur *color*, et vs. 774 *decor*. LEM. — Hic quoque *decor artibus* comparabatur. Vide III Art. Amat. 257 sqq, ubi longus catalogus talium *artium*, quibus *decor* in ridendo, lacrymando, incedendo conciliatur. Propert. I, 4, *multis degus* (Benth. corrigit *decor*) *artibus*. — *Quod corrumpere non est*, scilicet pudor. Lenzius: placet in ea id, quod se corrumpi non patitur.

767. *cantum dare*, cantum edere, ut Tibull. III, 4, 40. Callus cantu suo *evocare Auroram* dicitur XI Met.

598. — Mox vis phantasiae et impurae libidinis verissime notatur. *Carpit amore* aut *igne* formula obvia. Eandem vim *carpendi* habebat etiam *imago*, cogitatio mulieris amatae. Etiam Remed. 723, *imagine muta carpi*. — *Plura* bene se habet. Non igitur erat, cur Heins. ex uno suo *pulchra* probaret. — In tribus nostris Regiis legitur *plura*; coniectura Heinsii, ut mulier eiusdem, nulla auctoritate nititur. LEM.

772. *Neglectae*) Alii *inietae* habent. De qua varietate confer Heinsium et Burmannum. — Pro *vultus* Taubnero ex Puteano et duobus aliis placebat *cultus*. At praecessit modo, *sic culta fuit*. *Vultus* autem a *facie* et *oris colore* differt. — Nullus ex nostris Regiis habet *cultus*. LEM.

775. *a flatu*, post flatum. Hanc similitudinem non vulgarem illustrat Gellius Noct. Att. II, 30, ubi de austro vel africo: *Quibus iam nihil spirantibus undae tamen factae diutius tument, et a vento quidem iam-*

Ardet; et iniusti stimulis agitata amoris,
 Comparat indigno vimque metumque toro. 780
 Exitus in dubio est: audebimus ultima, dixit;
 Viderit, audentes forsne Deusne iuvel.
 Cepimus audendo Gabios quoque. Talia fatus,
 Ense latus cingit; tergaque pressit equi.
 Accipit aerata iuvenem Collatia porta, 785
 Condere iam vultus sole parante suos.
 Hostis, ut hospes, init penetralia Collatini:
 Comiter excipitur: sanguine iunctus erat.
 Quantum animis erroris inest! parat inscia rerum
 Infelix epulas hostibus illa suis. 790
 Functus erat dapibus: poscunt sua tempora somni:
 Nox erat, et tota lumina nulla domo.

audum tranquillae sunt, sed mare est etiam atque etiam undabundum.

779. Heins. cui *iniusti* voc. nimis lene in hac re videbatur, id in *incesti* mutari volebat: sine causa. Liv. I, 69, hoc ipsum Tarquinii facinus *regiam iniuriam* vocat. III Metam. 267, Iuno, *iniuria thalami nostri*. — *Comparat*, parat. — *Indigno*, qui talia non merebatur. — *Metumque*. Heins. ex MSS. pluribus recepit *dolumque*; idque tuetur etiam Burm. quia Liv. XXIII, 35, scripsit, *dolum ad capiendos eos comparat*. Hoc nihili est: non enim quaeritur, an scriptor aliquis *dolum comparare* dixerit, sed quid Tarquinius Lucretiae paraverit. De dolo nec Ovid. quidquam in sqq. habet, nec historici; in *metu* contra, quem mulieri incusserit, omnes consentiunt. — Bene in nostris cod. tribus legitur *metumque*. LEM. — Paulo post volebat dicere, audentibus omnia succedunt. Vulgo successum illum *Fortunae* tribuebant, *fortes Fortuna iuvat*: Sexto periinde est, quis

hoc faciat, *Forsne Deusne*. — *Viderit* vox eius, qui curam rei in alium reiecit. Vide Heinsium ad I ex Ponto 2, 9.

785. *Accipit* nos locus, quem ingredimur. — *Aerata*, aere obducta. — *Hostis, ut hospes*. Hic lusus, in quo vis inest, placuit etiam Livio, qui *hostis pro hospite mihi sibi* etc. — *Collatini* Heins. unius Medic. auctoritate in *Collatina* mutavit, quia et Virg. Aeneid. VI, 744, *Collatinas arces* dixit. At Virgil. totam urbem intellexit, Noster unius Collatini domum. — *Excipitur*. Burmannus, si paulo ante *Excipit* cum quinque MSS. legatur, hic *accipitur* praefert e Mazar. et undecim aliis, quia Ovid. haec Livii XXIII, 33, *Hostes pro hospitibus comiter accepit* ante oculos habuisse videbatur. Sed quis credat, Livium a poeta nostro expressum esse in talibus minutis? Regii tres paulo ante habent *Accipit*, et hoc loco *excipitur*. — *Sanguine iunctus*. Egerius, Collatini pater, frater Tarquinii Pri-

Surgit, et auratum vagina liberat ensem;
 Et venit in thalamos, nupta pudica, tuos.
 Vtque torum pressit: Ferrum, Lucretia, mecum est, 793
 Natus, ait, regis, Tarquiniusque loquor.
 Illa nihil: neque enim vocem, viresque loquendi,
 Aut aliquid toto pectore mentis habet.
 Sed tremit, ut quondam stabulis deprensa relictis
 Parva sub infesto quum iacet agna lupo. 800
 Quid faciat? pugnet? vincetur femina pugna:
 Clamet? at in dextra, qui necet, ensis adest:
 Effugiat? positis urgentur pectora palmis,
 Nunc primum externa pectora tacta manu.
 Instat amans hostis precibus, pretioque, minisque: 805
 Nec prece, nec pretio, nec movet ille minis.
 Nil agis; eripiam, dixit, pro crimine vitam:

sci fuerat, cuius nepos Sextus Tarquinius.

793. Tam hic, quam VI Metam. 551, alii MSS. habent *deripit ensem*. Sed nunc sermo non est de vehemente impetu. — In verbis Sexti Liv. haec habet: *Sextus Tarquinius sum*. Pro iis Ovid. *Tarquiniusque vel vocor*, vel e lect. Pembroc. Reg. Petav. et aliorum, quam Burmannus recepit, *loquor*; quae duo eodem sensu capi possunt. Burm. tamen vim quaerit in voce *loquor*: Sextum, ut vim adderet verbis, dixisse sublata insolentius voce, se loqui, Tarquinium et filium regis. Apud Dionys. iuvenis libidine accensus inuente in longiorem orationem excurrit.

797. Livius: *Pavida ex somno mulier*. — *Mens*, sensus. III Metam. 628, is cui guttur pugno ruptum, haeret aliquamdiu *amens*, post *redeunt in pectora sensus*. — In similitudine quondam est idem quod *fere*. Eadem autem similitudo VI Metam. 527.

801. Nullam opem videbat, nullum salutis remedium. Id deliberatione quadam bene describitur. — *Pugnet*. Callisto quidem contra, quantum modo femina possit, pugnat: sed quae superare puella, Quisve Iovem poterat? II Metam. 434. — *Positis* etc. Liv. sinistraque manu mulieris pectore oppresso. — *Urgetur* Heinsius ex vetere Modii libro dederat. Sed unius libri auctoritate graecismum illum, quem Heins. ubique capide arripit, nolim infarcire. — Bene Gierig reiecit *urgetur*, quod, vel omissa vel erasa supra litera e lineola, potuit legi. LEM. — *Externa*, viri alieni.

805. *Instat* etc.) Sic et Liv. — *Pro movet* Voss. Vatic. Stroz. *valet*, non improbante Burmanno. — *Nil agis*, frustra adversaris. — *Pro crimine*, ut causam habeam criminandi, te accusandi. Nisi malis, tanquam crimen admisisses. Sabin. I, 79: *Tyndaris has illi laeso pro foedere poenas struxerat*. Heins. praeferebat

Falsus adulterii testis adulter erit:
 Interimam famulum, cum quo deprensa fereris.
 Succubuit famae victa puella metu. 810
 Quid, victor, gaudes? haec te victoria perdet:
 Heu quanto regnis nox stetit una tuis!
 Iamque erat orta dies: passis sedet illa capillis,
 Ut solet ad nati mater itura rogam:
 Grandaevumque patrem fido cum coniuge castris 815
 Evocat; et posita venit uterque mora.
 Utque vident habitum, quae luctus causa, requirunt;
 Cui paret exsequias, quove sit icta malo?
 Illa diu reticet, pudibundaque celat amictu
 Ora: fluunt lacrymae, more perennis aquae. 820
 Hinc pater, hinc coniux lacrymas solantur; et orant,
 Indicet: et caeco flentque paventque metu.
 Ter conata loqui, ter destitit: ausaque quarto,

vulg. *per crimina*. Burman. obiicit, hoc fore scelestum, nefarie vitam eripere. Itaque e pluribus libris alterum recepit, et praeterea *sub crimine* coniicit. — *Falsus*, fictus, simulatus, ut passim in Metam. Verba Livii aperti us et ad terrendum gravius etiam Sexti mentem declarant: *Cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur.*

810. *Victrix libido* etiam apud Liv. — *Nox* de concubitu. — *Haec te* etc. Talia minari solent iniuriam passi. Nunc poeta eadem vaticinatur. — *Passi*, id est, soluti et circa collum fluentes capilli signum erant luctus, in mulieribus potissimum. Heroid. X, 187. Vide Kirchn. de Funer. p. 200.

815. *Patrem* Roma evocavit, auctore Livio. Apud Dionys. ipsa carpento vehitur Romani ad patrem. *Evocat*, qui aliquem aliunde ad se

venire iubet. — *Icta*, percussa, percussa. — Codices nonnulli *icta modo*; alii *acta*; Regii nostri *icta malo*: cave quicquam mutes; Stat. Theb. IX, 351: *At genitrix coetu glaucarum cuncta sororum Protinus icta malo, vitrea de valle solutis Prosiluit furbunda comis.* Apud Valer. Flac. VIII, 35 *ictu timore gravi*; apud Lucetium, *icta dolore*; Petronius etiam, de Bello civili, dixit simpliciter *icta mens*, id est, territa et consternata. LEM. — *Lacrymas* verbo attingit Livius, qui multo melius animum et affectum mulieris generosae descripsit. Etenim mulierem nil nisi lacrymantem et res turpes eloqui dubitantem, tum viros lacrymantem solantes notare quis non valet? Ineptior etiam inducitur a Dionys. Halic. Tales ineptiae facillime sentiuntur comparatione cum exemplo illustri iustituta.

821. *Lacrymas solari*, consolari

Non oculos adeo sustulit illa suos.
 Hoc quoque Tarquinio debebimus? eloquar, inquit, 835
 Eloquar infelix dedecus ipsa meum.
 Quaeque potest narrat: restabant ultima; flevit,
 Et matronales erubere genae.
 Dant veniam facto genitor coniuxque coacto.
 Quam, dixit, veniam vos datis, ipsa nego. 830
 Nec mora; celato figit sua pectora ferro;
 Et cadit in patrios sanguinolenta pedes.
 Tunc quoque iam moriens, ne non procumbat honeste,
 Respicit: haec etiam curâ cadentis erat.
 Ecce super corpus communia damna gementes, 835
 Obliti decoris, virque paterque iacent.
 Brutus adest; tandemque animo sua nomina fallit;
 Fixaque semanini corpore tela rapit;
 Stillantemque tenens generoso sanguine cultrum,
 Edidit impavidos ore minante sonos:

lacrymas fraudentem, bona locutio.
 — *Caecus*, cuius causa latet.

825. *Hoc* Neapol. intel. stuprum illatum; Constant. Fanens. et Burm. vero eloquium illius dedecoris. *Hoc*, quod cogor ipsa dedecus meum eloqui. Huic interpretationi non video, cur Krebsius intolerabilem duritiam tribuerit. Minus verecunda est apud Dionys. ubi λέγει ἅπαν τὸ πρῆμα, εἰς ἀρχῆς ἀναχθεύσας. Apud Liv. eloquitur, quae scire opus erat: *Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo... Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite etc.*

829. *Dant veniam etc.*) Melius consolantur aegram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus. — *Coacto*. Ciof. Taubn. Lenzius et Krebs. sex MSS. auctoritate praeferunt *coactae*, ut ὁμοστέλευτον in caesura et in

sine versus vitetur. Bene: quamquam Ovid. et II Met. 398, colligit amantes, et adhuc terrore paventes similem negligentiam admisit. — In tribus codicibus nostris Regiis legitur *coactae*, quod venustius et magis poeticum saepe mihi videtur. LEM.

832. *In pedes*, pro ad pedes. — *Honeste*, decenter, εὐσχημόνως. Iulius Caesar, quum interficeretur, sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet. Praeunte Eurip. Hec. 568, veteres passim hanc cadentium curam notarunt, ut ad III Metam. 479, et ad Plin. IV, Ep. 11, 9, iam monuimus. Poterat igitur, ut res trita, nunc omitti.

837. *Nomen Bruti*, sive stupidi, quod ei per contemptum inditum erat, et cuius vim adhuc simulando expresserat, nunc tandem fallit animo, consilio ac virtute, ostendit se esse

Per tibi ego hunc iuro fortem castumque cruorem;

Perque tuos Manes, qui mihi numen erunt;

Tarquinius poenas profuga cum stirpe daturum.

Iam satis est virtus dissimulata diu.

Illa iacens ad verba oculos siue lumine movit;

845

Visaque concussa dicta probare coma.

Fertur in exsequias animi matrona virilis;

Et secum lacrymas invidiamque trahit.

Vulnus inane patet: Brutus clamore Quirites

Concitat, et regis facta nefanda refert.

856

Tarquinius cum prole fugit: capit annua consul

Iura: dies regnis illa suprema fuit.

FALLIMVR? an veris praeuntia venit hirundo,

ingenio longe alio. Hinc caeteri studebant, unde novum in Bruti pectore ingenium.

841. *Per tibi ego*) In obtestationibus et iuramentis saepe hic ordo verborum perturbatus reperitur. Virgil. Aen. IV, 314: *Per ego has lacrymas*. Liv. XXIII, 9: *Per ego te, fili, quaecumque iura etc.* — *Virtus dissimulata*, celata, quia Brutus tyranni metu se stultum simulaverat. LEM.

845. *ad verba*) Octo veteres, *adversa*, quod placet Heins. Sed etiam III Metam. 245, Actaeon a canibus dilaniatus, quum comites eum clamarent, *ad nomen caput refert*, et IV, 145, Pyramus *ad nomen Thisbes oculos iam morte gravatos erexit*. Hinc h. l. nolim quidquam mutari. — Regius codex C solus, *adversa*. — *Sine lumine* idem quod morte gravatos, per quos iam nihil cernebat. — *Concussa coma* approbat, ut Iupiter apud Homer. Sed inepte hunc lusum, aut hoc signentum huic tali narrationi subiectum arbitrator. Melius I Metam. 566, de Daphne in laurum mutata, simile signentum additum.

847. *Fertur in exsequias*, pro *effertur*. Scaliger coniicit *Exsequias fertur*, ut dictum sit quemadmodum *exsequias ire*. — *Secum invidiam et lacrymas trahit*, quatenus ii, qui adsunt, lacrymas fundunt, *invidiaeque*, odio, exardescunt in Tarquinium. Pro se quisque scelus regum ac vim queruntur. — *Inane*, apertum. Hoc in foro omnibus conspiciendum praebebatur. — Erat ante curiam corpus Lucretiae; vulnus patebat; conveniant iam non modo qui in foro erant, sed in tota urbe; congregato ergo populo omni, Brutus longam habuit orationem, quam Dionysius refert. LEM. — *Annua iura*, annum imperium. Etiam Liv. novam civitatis formam per annuos magistratus declarat: et, quum consules omnia iura, omnia insignia regis tenerent, diserte monet II, 1, libertatem in eo fuisse, quod *annuum* imperium consulare fuerit. — *Dies suprema* fuit an. V. c. 244.

853. *Hirundinis reditus*) Columel. XI, 2, ad diem VII Kalend. Mart. hirundinem conspici ait. Plin. II, 47:

Et metuit, ne qua versa recurrat hiems?
 Saepe tamen, Procne, nimium properasse quereris; 856
 Virque tuo Tereus frigore laetus erit.
 IAMQUE duae restant noctes de mense secundo,
 Marsque suos iunctis curribus urget equos.
 Ex vero positum permansit Equiria nomen,
 Quae Deus in campo prospicit ipse suo. 860
 Iure venis, Gradive; locum tua tempora poscunt:
 Signalusque tuo nomine mensis adest.
 Venimus in portum, libro cum mense peraclo:
 Naviget hinc alia iam mihi linter aqua.

Favonium quidam a. d. VIII Kal. Mart. Chelidoniam vocant ab hirundinis visu. Vocatur veris praenuntia; Aelianus Hist. Anim. I, 52, τῆς ὥρας τῆς ἀρίστης ὑποσημαίνει τὴν ἐπὶ τῇ μίαν; Oppian. Halieut. III, 244, εὐαρινὴ Ζεφύρου πρωτόγγελος ὄρνις; Horat. I, Epist. 7, 13, vernum tempus indicaturus: Cum Zephyris et hirundine prima. Favonii secundum Columel. die septimo, secundum Plin. sexto ante Februarias Idus spirare incipiebant, et mollire hibernum coelum. Is dies igitur principium habebatur veris. Sed quoniam molliti coeli vis serius sentiebatur, hirundo poterat veris praenuntia vocari. — Ad finem etiam vergente Februario, hiems identidem recurrebat, et Kal. Mart. demum cedeat. III, 235. — Qua, qua parte. — Hirundines interdum damno suo reditum properant. Plin. XVIII, 57: Notatum est, advenas volucres ad diem VI Kal. Febr.

spem veris attulisse, mox saevissima hieme conflictatas. — De Procne, Terei, regis Thraciae, uxore in hirundinem mutata, vide VI Metam. 425 sqq. Progne deterior scriptura est, quam tamen h. l. omnes libri tueruntur. Est verior Πρόγνη Procne. Vide Heins. ad Metam. d. I.

857. *Equiria III Kal. Mart. scil. die 27 Febr. De iis Festus: Equiria, ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cursum, qui in campo Martio exercebantur. — Pro suos iunctis Pembr. citis iunctos, quod non displicet Taubnero. Sed Mitscherlich. dedit citos iunctis. Tres MSS. habent citis iunctis. Nec male citi vel equi, vel currus hic memorantur. — Ex vero, ex re ipsa. — Tua tempora, mensis a te dictus. — Locum poscunt, volunt iam a me cani, exacto mense Februario. Non bene Heinsius tua in sua mutari volebat.*

LIBRI TERTII

ARGVMENTVM

Invocatio Martis, 1-8. Romuli et Remi fortuna inde a natalibus usque ad urbis initia; Martis cultus; Martii mensis nomen, 9-86. De ordine huius mensis apud varios populos, 87-98. De numero mensium apud priscos Romanos, et de auctione eorum per Numam; tum de Caesaris anno solari, 99-116. Matroualia, quorum descriptioni raptus Sabinarum insertus, et verni temporis vis, 167-258. Saliorum origo et festum; ancile de coelo delapsum, 259-398. Occasus alterius piscis, 399-402. Arctophylacis occasus et Vinemitoris ortus, 403-414. Vestae sacra et Augusti Pontificatus, 415-428. Veiovis ardes dedicata, 429-448. Pegasi collum oritur, 449-458. Ortus Coronae, Thesei et Ariadnes fabula, 459-516. Altera Equiria, 517-522. Annae Perennae sacra; Dido et Anna, et huius adventus in Latio; secessio populi Romani, 523-696. Nex Iulio Caesari illata, 697-710. Scorpii medii occasus, 711, 712. Liberalium origo et ritus, in quibus solemnia togae virilis; tum Bacchi laudes, 713-790. Processio ad Argeos, 791, 792. Milvi sideris origo et quaedam ex Titanomachia, 793-808. Quinquatria Minervae, 809-850. Solis ingressus in Arietem; Phryxi et Helles fabula, 851-876. Aequinoctium vernum, 877-878. Festum Iani, Salutis, Concordiae, Pacis, 879-882. Lunae cultus in Aventino, 883, 884.

P. OVIDII NASONIS FASTORVM

LIBER TERTIVS

BELLICE, depositis clypeo paulisper et hasta,
 Mars, ades; et nitidas casside solve coinas.
 Forsitan ipse roges, quid sit cum Marte poëtae:
 A te, qui canitur, nomina mensis habet.
 Ipse vides manibus peragi fera bella Minervae:
 Num minus ingenuis artibus illa vacat?
 Palladis exemplo, ponendae tempora sume
 Cuspidis: invenies et quod inermis agas.
 Tum quoque inermis eras, quum te Romana sacerdos

1-8. *Martis invocatio.* Vt libri I et IV initia Iani et Veneris laudibus dedit, sic nunc, Martium menseni describere aggrediens, *Martem*, qui modo advenerat II, 861, appellat, quamquam Deum poëtis alienum, comparatione cum *Minerva* commode facta. — Pacis opus tractanti dum Mars adest, ut *deponat* arma rogatur, quod idem et respirationis causa facit; Statius Theb. VII, 10. Confer infra vs. 171, ubi ex parte patet precibus poëtar. — *Nitidas*, pulchras, nunc tantum ornat. Etiam Homerus heroibus suis dat membra λιπαρά. — *A te* etc. non docet Martem, unde

mensis nomen habeat, sed hoc sibi vult: adsis mihi, hoc enim iam ago, ut mensem a te dictum canam. — *Manibus*, virtute et armis. Vid. Cort. ad Sallust. lug. XXXIX, 1. — *Sumere tempora* bona locutio, de qua Vorstius, de Latinitate falso suspecta, cap. 15. — *Palladis* autem exemplum quam vim habeat, vide vs. 176. — Pro *cuspidis* multi MSS. *cassidis*. Nil refert, utrum praeferas. Aliter res se habet vs. 171. — *Invenies* etc. Sic commode viam sibi muniat ad seqq.

9-166. Quod Ovidius I, 27-44, cursim praeceperat, id nunc uberius

Cepit, ut huic urbi semina digna dares. 10
 Silvia Vestalis, quid enim vetat inde moveri?
 Sacra lavaturas mane petebat aquas.
 Ventum erat ad molli declivem tramite ripam,
 Ponitur e summa fictilis urna coma.
 Fessa resedit humi, ventosque accepit aperto 15
 Pectore, turbatas restituitque comas.
 Dum sedet, umbrosae salices, volucresque canorae,
 Fecerunt somnos, et leve murmur aquae.

declarare vult, Martium a Romulo primum factum esse anni mensem, annum autem non nisi decem menses habuisse, cui Numa duos addiderit; Iulium Caesarem denique ad solis cursum annum accommodasse. Verum hic in Romuli et Remi origines excurrit, inde a Martis cum Ilia concubitu exorsus; atque adeo plura, quae iam II, 383 sqq. retulerat, repetit. Duplex vero illa repetitio, quae h. l. inest, poetam non satis exactum arguit.

Primum Mars recognoscit suum furtum; accessus eius ad Silviam dormientem in nummis quoque expressus est. Noster phantasiae suae operem exornavit. — *Silvia* revocavimus, quia non nisi Arund. *Ilia* habet, atque alterum h. l. etiam Priscian. p. 864 et 920, agnoscit. Et infra vs. 45, servatum est etiam ab Heins. et Burm. De *Silvia* autem vide ad II, 383. — Vocatur *romana sacerdos*, quatenus inde origo Romani nominis. Etiam Horatius III, Od. 9, 8, *Romana Ilia*. Sine causa igitur Heinsius *Troiana sacerdos* volebat; quamquam eadem Amor. III, 6, 54, *ab Idaeo Laomedonte genus* vocatur, atque adeo paulo post vs. 65, ex MSS. pluribus *Troiana propago* exhibetur. Krebsius suadet *regina sacerdos*, ut

Virg. Aen. I, 273. — *Moveri*, incipere. Livius II, 58, *motam*, coeptam, *remittere industriam*; V, 24, *movere actionem*, incipere. — Solemne munus Vestalium erat *aquas petere* ad *sacra* vasa lavanda, et penetralia lustranda; in quem usum iis Numa fontem assignavit. Plutarch. Num. 13. Sed frustra quaerunt, unde Silvia hauserit. Res Albæ gesta est.

13–20. Locus probabilis prae caeteris. — *Mollis*, eleganter leniter descendens vocatur, qui et *clemens* dicitur. Satis finisset, *molliter declivem ripam*; sed maluit plenius loqui. Nonnulli, *mollem declivi*. Quidam *declivam* aut *declivo*. — Vertice gestari solebant et sacra in pompis; II Met. 712. De Vestali etiam Propert. IV, 4, 15, *at illi Urgebat medium fictilis urna caput*.

16. MSS. Bonon. et Moreti, *composuitque comas*, quod placet Heins. quia *componere* in hac re saepe. Sed Burm. alterum recte tuctur, quia *coma* maiori in otio et ad speculum componitur; turbata raptim restituitur. — *Umbrosae* etc. Talis locus ad somnum invitans describitur et ab Horat. Epod. II, 25: *Labuntur altis interim ripis aquae; Queruntur in silvis aves; Frondesque* (e conjectura Markl.) *lymphæ obstreperunt manan-*

Blanda quies victis furtim subrepat ocellis:

Et cadit a mento languida facta manus. 20

Mars videt hanc, visamque cupit, potiturque cupitam,

Et sua divina furta fefellit ope.

Somnus abit: iacet illa gravis: iam scilicet intra

Viscera, Romanae conditor urbis, eras.

Languida consurgit; nec scit cur languida surgat; 25

Et peragit tales arbore nixa sonos:

Vtile sit faustumque, precor, quod imagine somni

Vidimus: an somno clarius illud erat?

Ignibus Iliacis aderam: quum lapsa capillis

Decidit ante sacros lanea vitta focos. 30

Inde duae pariter, visu miserabile, palmae

Surgunt: ex illis altera maior erat;

tibus; Somnos quod invitet leves. — Subrepat ocellis melius nunc placet, quam aliorum victos oppressit ocellos. *Opprimere* minus bene convenit vocab. *blanda et furtim*. Etiam Stat. I Silv. 4, 57, *fessos penitus subrepat in artus Insidiosa quies*.

21. *Cupere* sic saepe in Metam. Interdum *connubia* additur. Et repetitio eiusdem verbi, qualis est in *videt, visam; cupit, cupitam*, grata et familiaris Ovidio; etiam celeritas rei peractae hic satis expressa, fere ut V Metam. 395, in raptu Proserpinae. De voce *potiri* cum quarto casu vide Heins. — *Fallit*, qui clam aliquid agit, vel ut non innotescat, vel, ut hoc loco, ut non sentiatur. — Liberi intra viscera dicuntur concipi, unde et ipsi viscera vocantur, V Metam. 18. — *Iam eras*. Quanto melius hoc, quam, iam conceperat! — Regii tres nostri habent *erat*; alterum dedit Heinsius ex tribus libris. LEM.

27-38. Somnium Silviae, quod ipsius geminaeque proles fata porta-

debat, egregie fictum, et nunc loco positum. — *Vile* etc. ad formulam solemnem: quod bonum, felix faustumque sit. — *Imago somni*, somnium, ut et VIII Met. 824. — *Videre* usitatum de somniantibus. — *Somno clarius*, plus quam somnium. — *Iliaci ignes*, sacra Vestae, ut vs. 142, *Iliaci foci*; nam Aeneas Illo vitas, Vestamque potentem, aeternumque ignem attulit, Aeneid. II, 296. — In *vitta lapsa* omen erat; vitta enim convictae Vestali adimebatur. *Labi et cadere* sic saepe iunguntur; Liv. I, 56, *velut si prolapsus cecidisset*. Pro quum lapsa plurimi libri *collapsa*.

31. Astyages e natalibus filiae per somnum vidit vitem enasci, cuius palmitē omnis Asia obumbraretur; Justin. I, 4. A vitibus et oleis proximam nobilitatem *palms* tribuit Plinius Hist. Nat. XXIII, 51; idemque XVII, 38, palmas memorat prodigii loco ex aris et statuīs enatas; ut alias victoriam et triumphum portende-

Et gravibus ramis totum protexerat orbem :
 Contigeratque nova sidera summa coma.
 Ecce meus ferrum patruus molitur in illas ; 35
 Terreor admonitu, corque timore micat.
 Martia, picus, avis gemino pro stipite pugnant,
 Et lupa: tuta per hos utraque palma fuit.
 Dixerat: et plenam non firmis viribus urnam
 Sustulit: implerat, dum sua visa refert. 40
 Interea crescente Remo, crescente Quirino,
 Coelesti tumidus pondere venter erat.
 Quo minus emeritis exirel cursibus annus,
 Restabant nitido iam duo signa Deo.
 Silvia fit mater: Vestae simulacra feruntur 45
 Virgineas oculis opposuisse manus.
 Ara Deae certe tremuit, pariente ministra;
 Et subiit cineres territa flamma suos.

bant, sic nunc magnitudinem imperii. Non autem hoc loco apparet, unde palmae exierint, utrum ex foco, an ex vitta lapsa, nam inde ad utramque referri potest. — *Coma nova*, vertice, frondibus modo natis. — *Contingere summa sidera*, aut coelum, omnino augustam altitudinem declarat. Apud Virgilium Georg. II, 42, pomiferae arbores *ad sidera rapta nituntur*.

35. *Molitur*, vibrat, iactat; praeeunte Virgilio Georg. IV, 321, *validum in vites molire bipennem*. — Etiam *picus*, ut *lupus*, Marti sacer. Plin. X, 20: *Pici Martio cognomento insignes et in auspiciu magni*. — Vt *lupa* Romulo et Remo expositis mammas praebebat, ita *picus* frequenter ori eorum buccas inserbat. Vide vs. 54; Plutarch. Rom. 4; Quaest. Rom. p. 89. — *Stipite*, arbore, palma.

41. Romulum in utero iam *Quiri-*

num vocat. — Repetitionem, qualis est in voc. *crescente*, amat etiam Livius; sic II, 5, *vetuere reddi, vetuere in publicum redigi*, et centies. — *Emeritus*, qui mereri desiit, eo, quod fieri debebat, perfecto; ergo, absolutus. IV, 688. — *Nitidus Deus*, Phoebus. — Pro *Silvia* Moreti et Franc. *Ilia*. — *Vestae simulacra*. Scripsisse haec Ovid. videtur, quo tempore nondum sciebat, in Vestae templo nullum esse simulacrum; VI, 295 sqq. Neque erat in templis graecis; Pausan. Corinth. cap. 53. Extra templum autem statuae ei ponebantur; vid. Lipsius de Vesta cap. 3. — *Opposuisse manus*. Idem signum VI, 614. Similiter Minerva oculos avertit, quum in templo eius Ajax Cassandrae vim inferret; Fragu. Callim. p. 419. — *Tremor urae* aut aliarum rerum sacrarum signum praesentiae, et vel irae, vel benevolentiae divinae.

Haec ubi cognovit contemtor Amulius aequi,
 Nam raptas fratri victor habebat opes, 50
 Amne iubet mergi geminos: scelus unda refugit;
 In sicca pueri destituuntur humo.
 Lacte quis infantes nescit crevisse ferino,
 Et picum expositis saepe tulisse cibos?
 Non ego te, tantae nutrix Larentia gentis, 55
 Nec taceam vestras, Faustule pauper, opes.
 Vester honos veniet, quum Larentalia dicam:
 Acceptus geniis illa december habet.
 Martia ter senos proles adoleverat annos,
 Et suberat flavae iam nova barba comae: 60

Vid. ad IX Metam. 781. — *Subiit cineres*, adeoque bene extincta est. Extinctus ille ignis plus aliis prodigiis terrebat animos Romanorum, Liv. XXVIII, 11; eratque, monente Dionysio, signum ἀφανισμοῦ τῆς πόλεως. Lipsius de Vesta cap. 8.

49. Revolvitur eo, quod iam II, 385 sqq. copiosius narravit. — *Opes*, regnum. Sic *Deorum opes*, Liv. I, 4. — In verbis *scelus unda refugit* non malum signum. — De *pico* vide ad versum 37.

55. *Faustulus*, vir bonus, regii pecoris magister, ab ipsis Arcadibus Evandri comitibus, genus ducebat, montemque incolebat Palatinum: Dion. I, 79, p. 204 et 218 Reisk. — Eius uxor hoc loco non nisi in uno Medic. et altero Mazar. pro diversa lectione *Larentia* vocatur; nam in caeteris libris *Laurentia* exstat. Variant sane in hoc nomine auctores: apud Dionysium non nisi unus cod. *Laurentia* habet; sed Plutarch. Rom. 4, et Quaest. Rom. p. 105, *Aecam Larentiam* vocat; atque ita et a Macrobi. I, Sat. 10, Macro auctore, scribitur. Ab istis auctoribus et alia *La-*

rentia commemoratur, culta et ipsa a Romanis, quae Anco regnante vixerit, populoque romano agros quosdam reliquerit. — *Gentis nutrix*; quia gentis auctorem nutriverat. — *Opes* ipsos pueros educatos intellige. Vocat *opes*, quae bene *paupertati* opp. — *Larentalia*, ab aliis *Larentinalia* vocantur: agebantur X Kal. Ian. — *Acceptus geniis*, ubi indulgetur genio conviviorum hilaritate. Virg. Georg. I, 300: *Frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur, Mutuaeque inter se lacti convivia curant: Invitat genialis hiems*. Bene igitur Decembrem hoc epitheto ornavit. — *Non taceam te*; solenne in hymnis. Horat. I, Od. 12: *Neque te silebo, Liber*. Vide Benth. ad IV, Od. 9, 31. Caeterum Noster et alibi praemonet, quid libris postremis cantaturus sit, ut infra vs. 199. Et hoc loco merito id facit, quia series rerum narratarum nunc Faustuli mentionem expectare inebat.

59. Hunc ipsam annorum numerum habet Dionys. I, 79, p. 205. — *Novam barbam*; Noster elegantius IX Metam. 398, eloquitur, *dubiaeque tegens lanugine mulas*, et Virgil. Aen;

Omnibus agricolis armentorumque magistris

Iliadae fratres iura petita dabant.

Saepe domum veniunt praedonum sanguine laeti,

Et redigunt actos in sua rura boves.

Vt genus audierunt, animos pater editus auget; 65

Et pudet in paucis nomen habere casis;

Romuleoque cadit traiectus Amulius ense:

Regnaque longaevo restituuntur avo.

Moenia conduntur: quae, quamvis parva fuerunt,

Non tamen expedit transiluisse Remo. 70

Iam, modo qua fuerant silvae, pecorumque recessus,

¶ Vrbs erat; aeternae quum pater urbis ait:

Arbiter armorum, de cuius sanguine natus

VIII, 160: *Tum mihi prima genas vestibat flore iuventa.* — *Iura dare* ant *reddere* omnino est imperantis; *iura petere* subiecti. A populis hoc nunc translatus ad pastores eorumque praesules. Auctoritate quadam pollebant inter pastores, et indoles divina iam nunc in iis eminebat.

63. Liv. I, 4: *In latrones praeda onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere.* — *Laeti sanguine*, ut *laetus victoria*. — *Actos*, sibi abactos; nonnulli *raptos*. Heins. praefert alterum, quia respondeat *redigunt*. Abactos a praedonibus rursus agunt in sua rura. — Olim edebatur *in sua iura*, quod non displicet Tanbu. Bene enim dicitur *redigere in sua iura*, ut *in potestatem redigere*. Alterum est huic loco convenientius. — In tribus nostris Regis legitur *actos*.

65. Heinsius non improbat lect. Vrs. duorum Patav. duorum Medic. *pater agnitus*. Burm. recte defendit *editus*, quod tamen non cum eo explicem, qui publice iam dicebatur ab omnibus pater, sed, quem Fau-

stulus eis apernerat. Hoc melius convenit iis, quae historici habent. Et *edere* sic sibi; II Met. 43, *Clymene veros edidit ortus*. — *Nomen* de generis nobilitate etiam apud Cic. et alios. — *Paucis*. Olim edeb. *parvis*: sed alterum significantius est; duplicem enim pudoris causam exhibet, in casis, iisque paucis. — *Longaevus* vocatur quia iam *avus*.

70. Vulgarem hanc traditionem Noster etiam II, 134, IV, 840, sequitur. — *Remi* necem per euphemismum tangit. — Pro *pecorumque* Burmannus e duobus MSS. mallet, *nemorumque*, quia *silvae* et *nemora* quae saepe iunguntur. Sed et *pecudum* commemoratione vastitas declaratur; Horatius III, Od. 3, 40: *Dum Priami Paridisque busto Insultet armenum*. Et pastores ibi debebant.

72. *Pater*, conditor, qui Martio mensi nomen imponit. Pro eo bene Romulum voventem inducit et loquentem. — *Aeterna*, urbis epitheton Romanis admodum gratum: vide ad vs. 421. — *Arbiter*, praeses. — *Pi-*

Credor; et, ut credar, pignora certa dabo;
 A te principium Romano ducimus anno: 75
 Prius de patrio nomine mensis eat.
 Vox rata fit: patrioque vocat de nomine mensem;
 Dicitur haec pietas grata fuisse Deo.
 Et tamen ante omnes Martem coluere priores:
 Hoc dederat studiis bellica turba suis. 80
 Pallada Cecropidae, Minoia Creta Dianam,
 Vulcanum tellus Hypsipylea colit;
 Iunonem Sparte, Pelopeïadesque Mycenae;
 Pinigerum Fauni Maenalis ora caput.
 Mars Latio venerandus erat, quia praesidet armis; 85
 Arma ferae genti remque decusque dabant.
 Quod si forte vacas, peregrinos inspicere Fastos:

gnora. Phaëthon, II Metam. 38: *Pignora da, genitor, per quae tua vera propago Credar*. Etiam h. l. Mitscherl. *dato*. Sed Romulus hoc instituto posteris genus suum prodere volebat. IV, 24.

79. Neque tamen Romulus primus in istis locis aut Martis cultum iniecit, aut mensem ei consecravit. Id dum poeta explicat, a narratione transit ad disputationem, induitque personam grammatici. — *Priores*, Latini ante Romulum. — *Diana*, ubi adoleverat, relicta Delo, *Cretam* profecta Dictynnaeum montem inhabitavit, unde Dictynna dicta; Schol. ad Pindarum Pyth. argum. p. 185. Spanhem. ad Callim. Dian. 41, h. l. legit *Minoia turba*, et intell. Cnossum insulam, quae ab Homero Od. I, 178, Minois regia dicta sit. — In insula Lemno, quum mulieres genus omne virorum interficerent, *Hypsipyle* Thoautem patrem clam navi impositum servavit; Hyg. fab. 15. — *Sparte... Mycenae*. Adde *Argos*,

quae tres urbes Iunoni sacrae ad Homeri exemplum, infra VI, 47, et VI Metam. 414, uno versu comprehenduntur. — E consilio poetae non nominandi fuissent, nisi populi, qui *studiis suis* ducti Deum aliquem tutelarem sibi elegerunt. — *Faunus*, Pan, qui *pinu caput praecinctus acuta*; I Metam. 699. Eum omnis Arcadia colit. Vide ad II, 271. Huius pars *Maenalia* cum oppidis quibusdam; Pausanias p. 233. *Maenalis ora* ut *Ausonis ora* II, 94. — *Armis rem* (facultates) et *decus*, gloriam parari, et alibi legitur. Vide Burmannum.

87. Etiam Varro auctor fuerat, Romanos nomina mensium a Latinis accepisse, Martiumque mensem a Marte quidem nominatum, verum non quia ille Romuli pater fuerit, sed quia sic Latini; Censorin. de Die Nat. I, 20. De populorum sqq. communi origine e genere Ansonio vide Heynii Excurs. IV ad Aen. VII. Eos quoque suos *Fastos* habuisse, etiam ex VI, 59, patet, et fragmenta quae:

Mensis in his etiam nomine Martis erit.
 Tertius Albanis; quintus fuit ille Faliscis;
 Sextus apud populos, Hernica terra, tuos.
 Inter Aricinos, Albanaque tempora constant,
 Factaque Telegoni moenia celsa manu.
 Quintum Laurentes, bis quintum Aequicolus asper,
 A tribus hunc primum turba Curensis habet:
 Et tibi cum proavis, miles Peligue, Sabinis
 Convenit; hic genti quartus utrique Deus.
 Romulus, hos omnes ut vinceret ordine saltem,
 Sanguinis auctori tempora prima dedit,
 Nec totidem veteres, quot nunc, habuere Kalendas.

dam eorum recentioribus temporibus reperta sunt.

91. Inter Aricinos et Tusculanos valet eadem temporis divisio, quae inter Albanos. — *Tempora scilicet menses constant*, conveniunt, *inter Aricinos, Albanaque moenia et facta Telegoni manu*. Taubner. monet, posse et *Albana* pro masculino capi, Albanos; et Krebsio *constat*, convenit, magis placet; quod Heinsius quinque MSS. codd. auctoritate in *constant* mutavit. Tunc *Albana tempora* sunt Albani menses. Durities tamen quaedam inest in illa coniunctione, Aricinos, Albana tempora, et Telegoni moenia. — *Telegonus*, Circes filius, Tusculum condidit; Silius VII, 692. Vid. Cluver. Ital. antiqua III, 4; et infra ad IV, 71.

93. *Aequicoli*, aut *Aequiculi* aut *Aequi*, ad utramque Avienis ripam incolentes, gens fera et agrestis, quae armata terram exercebat, venatu et rapto vivebat; Aeneid. VII, 746-749. Hinc *asper* Aequicolus. Aen. V, 730, *gens dura atque aspera cultu*; quae *vita aspera* Aen. IX, 603-613, plenius describitur. Aut Heinsium ede-

batur *acer*. — *A tribus primus*, post tres menses primus, ergo quartus. — *Turba Curensis*, incolae Curium, quae fuit metropolis Sabinorum. Vulgo *Forensis*; tunc Scaliger, assentiente Neapol. Fornos intelligebat, Sabinorum oppidum; sed vide Burm. — *Sabini* antiquissimi stirpis Ausoniae. — Ad eos *Peligni* cum aliis originem referebant; Heyn. Exc. IV ad Aen. VII. Metropolis eorum Sulmo, patria Ovidii; III Amor. 15, 8. — Peligni, ut Marsi vicini, fortes milites erant.

99. De numero mensium repetit, quod iam I, 27-44, tractavit. Ibi primam eius numeri causam, incitiam veterum Romanorum verbo tantum tetigit. Veram autem, nempe Albanos ita divisisse annum, utroque loco omisit. — Verbis *victas victoribus* ludere voluit, ut Horat. II, Epist. 1, 156: *Graecia capta ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latio*. Vbi populus vincitur, vincuntur etiam quae eius sunt. Similiter Ovid. supra I, 523, *victa tamen vinces* lusit. Krebsius *victas* interpr. spretas a Romanis. Heius. vero lect. unius Med.

Ille minor geminis mensibus annus erat. 100
 Nondum tradideras victas victoribus artes,
 Graecia; facundum, sed male forte genus.
 Qui bene pugnarat, Romanam noverat artem:
 Mittere qui poterat pila, disertus erat.
 Quis tunc aut Hyadas, aut Pleiadas Atlanteas 105
 Senserat, aut geminos esse sub axe polos?
 Esse duas Arctos; quarum Cynosura petatur
 Sidoniis, Helicen Graia carina notet?
 Signaque quae longo frater percenseat anno,
 Ire per haec uno mense sororis equos? 110
 Libera currebant, et inobservata per annum
 Sidera: constabat sed tamen esse Deos.
 Non illi coelo labentia signa movebant,

et Vat. *doctas victoribus artes* simpliciore et apertiore credit. Idem porro, quum in uno Medic. *actas* reperisset, *auctas* coniecit, non improbante Burm. quia e principio Tusc. Quaest. firmari possit. Ita vero non *auctas*, sed *augendas* artes victoribus tradidissent. — *Male forte*, parum forte, molle, quatenus succubuit Romanis.

105. Astronomiam potissimum nominat, quia iude temporis divisio pendet. — *Sub axe*, in fine utroque axis. — *Cynosura*, Arctos minor. Hygin. Poët. Astron. II, 2, pag. 366: *Omnes qui Peloponnesum incolunt, priore utuntur Arcto; Phoenices autem quam a suo inventore (Thaleta) acceperunt, observant Cynosuram: et hanc studiosius perspicendo, diligentius navigare existimantur.* Ibi vide Munker. — *Notet.* Similiter III Met. 595, nauta ait: *oculis sidera notavi.* — *Petatur*, quam sequantur. — *Ire per haec* etc. Quoniam cursus lunae non multum declinat a cursu solis

(verius terrae) propterea et ipsam duodecim signa zodiaci percensere cernimus. Hunc cursum diebus 27, horis 8, conficit; respectu solis autem diebus 29, horis 13.

111. *Libera* eleganter, eadem quae *inobservata*. Sumtum hoc ab hominibus aut pecudibus, quae, dum *non observantur*, *libere* errare dicuntur. — Recte Burm. improbat rationem Heinsii mox corrigentis *tamen esse suos*, aut *esse diu*, quia in Zulichem. *Deos* a manu sec. erat, erasa veteri scriptura. Quanquam veteres cursum horum siderum non observabant, tamen ea credebant esse numina; idque sufficiebat ruditati Romanorum. — *Non illi* etc. non illi astronomiae studebant, sed rei militari. — *Signa* habet et coelum et exercitus. Hinc ille lusus; in quo tamen *movebant* iusto duras etiam ad signa coelestia relatum. Taub. cui Krebsius assentitur, revocandum putat e plurimis MSS. et edd. ante Heins. *tenebant*, quod sit utrisque signis aptum, sed diversa

Sed sua, quae magnum perdere crimen erat :
 Illaque de foeno ; sed erat reverentia foeno , 115
 Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
 Pertica suspensos portabat longa maniplos ;
 Vnde manipularis nomina miles habet.
 Ergo animi indociles et adhuc ratione carentes ,
 Mensibus egerunt lustra minora decem. 120
 Annus erat , decimum quum Luna repleverat orbem :
 Hic numerus magno tunc in honore fuit ,
 Seu quia tot digiti , per quos numerare solemus ;
 Seu quia bis quino femina mense parit ;
 Seu quod ad usque decem numero crescente venitur , 125
 Principium spatiis sumitur inde novis.

notione: coelestia observari, intelligi; militaria custodiri. Non male. Saep̄ tamen in eiusmodi lusibus aliquid duri reperitur. *Signa movebant* erat formula solemn̄is; iam hic luxurians Ovidii ingenium interponit, non coelestia, sed sua. — *Coelo labentia*, ut Virgil. Georg. I, 6, *labentem coelo quae ducitis annum*. — *Prodere* pro *perdere* non nisi alter Bonon. habet, sed melius convenire signis, quae deserantur a militibus, videbatur Bentl. ad Horat. I, Ep. 16, 67, qui comparat Caesarem B. G. IV, 25: *Deserite, si vultis, aquilam atque hostibus prodite*. Hinc recepit Burm. Sed ego revocavi *perdere*, quod et a Mitscherl. factum video. Maiorem enim signorum curam indicat, si *perdere* adeo ea crimen erat. Apud Livium, anno V. c. 283, post proelium cum Volscis, antesignani, qui signa *perdiderant*, partim fustibus necati; confer Dionys. Halicarn. IX, 50, qui addit: *Αὐτῇ Ρωμαίοις πατριός ἐστι κατὰ τῶν προεμένων τὰς σημείας ἡ κλάσις*.

115-118. Haec melius abessent;

nihil enim ad rem pertinent, quum hoc unum moneatur, priscos Romanos astronomiae fuisse ignaros. — *Foeni autem manipulos* e perticis suspensos fuisse signa antiquissima et aliunde apparet. Plutarch. Rom. 8: *χόρτου καὶ ὕλης ἀγκυλίσθα κόντω περιετιμένῃ* memorat. Ab illis ipsis foeni *manipulis* partes legionis nomen traxerunt. Heinsius cum altero Putetano mallet, *Illaque idem a foeno*. — *Aquilis* magna reverentia, praesertim quum ornatae essent Deorum Imperatorumque imaginibus. Vide ad Plinium paneg. X, 3. — *Manipulares*, milites eiusdem sigui.

119. *Ratio*, doctrina, scientia siderum. — *Lustra* quinquennialia tum nondum condebantur a Romanis. — *Annus erat* etc. Idem iam bis dixit, vs. proximo et 100. — *In honore sunt*, quae crebro adhibentur; Horat. de Art. Poët. 70: *Cadentque Quae nunc sunt in honore vocabula*. — Heins. e Vossian. et Mazarin. probaverat *Hic nostris*. Ita hic vel ad orbem, vel ad annum referendum esset: sed neutrum

Inde pares centum denos secrevit in orbes
 Romulus, hastatos instituitque decem;
 Et totidem princeps, totidem pilanus habebat
 Corpora; legitimo quique merebat equo. 136
 Quin etiam partes totidem Titiensibus idem,
 Quosque vocant Ramnes, Luceribusque dedit.
 Adsuetos igitur numeros servavit in anno:
 Hoc luget spatio femina moesta virum.
 Neu dubites, primae fuerint quin ante Kalendae 135
 Martis; ad haec animum signa referre potes:
 Laurea Flaminibus, quae toto perstitit anno,
 Tollitur, et frondes sunt in honore novae.
 Ianua nunc regis posita viret arbore Phoebi:
 Ante tuas fit idem, curia prisca, fores. 140
 Vesta quoque ut folio niteat velata recenti,
 Cedit ab Iliacis laurea cana focis.

ferri potest. — *Femina parit.* Confer I, 27 sqq, ibique notata. — *Spatia*, decades numerorum.

127. *pares*, non *patres*, legendum esse coniecerant Scaliger et Lipsius de militia Rom. II, 2, idque MSS. posterioribus comprobatur Heinsius recepit. Sed id quoque ad senatores retulerunt, quos Romulus aetate et censu *pares* elegerit. Verum ille senatores suos in decem decurias descripsisse nusquam legitur. Laudat quidem Krebs. Liv. I, 17. Verum ibi de interregno sermo est, quo inenute, patres ipsi decem decurias fecerunt. Neque Ovidius Patres simpliciter *pares* dicturus fuisset, neque eos tam arcte coniuncturus cum *hastatis* et reliquis. Sermo igitur est de militibus, quos aetate et habitu corporis pares in quavis legione in *centum denos orbes*, in decem centurias sive ordines dividit, in decem ordi-

nes hastatorum, totidem principum totidem pilanorum, ut adeo quaevis legio tribus millibus militum constaret. Vid. Lipsius d. l. — In quavis legione trecenti erant equites, qui *equo publico* merebant, quem Ovidius *legitimum* vocat, legibus constitutum. Ii quoque in decem turmas descripti sunt. — *Hoc luget* etc.; cf. supra I, 35.

135. Redit ad vs. 97 sqq. et *signis*, argumentis quibusdam probare conatur usque ad vs. 150, quod supra posuerat, Martium fuisse mensem primum. Cf. Plutarch. Num. 9; Macrobr. I, Sat. 12. — *Animum referre*, animum advertere. — *De laureis* etiam Macrobr. *codem quoque ingrediente mense, in regia, curisque atque Flaminum domibus laureae veteres novis laureis mutabantur.* Cf. Solin. c. 3. — *Pro viret* nonnulli *nitet*, quod sane bene de lauro dicitur: vide I Metam.

Adde, quod arcana fieri novus ignis in aede
 Dicitur; et vires flamma refecta capit.
 Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores; 145
 Anna quod hoc coepta est mense Perenna coli.
 Hinc etiam veteres initi memorantur honores
 Ad spatium belli, perfide Poene, tui.
 Denique quintus ab hoc fuerat Quintilis: et inde
 Incipit, a numero nomina quisquis habet. 150
 Primus, oliviferis Romam deductus ab arvis,
 Pompilius menses sensit abesse duos;
 Sive hoc a Samio doctus, qui posse renasci

552, sed mox niteat sequitur. — *Iliaci foci*, ut vs. 29, *ignes Iliaci*. — *Canna*, vetus.

143. Macrobr. d. I. *Huius etiam mensis die prima ignem novum Vestae aris accendebant, ut incipiente anno aura denuo servandi novati ignis inciperet*. Quomodo illum ignem accenderint, docet Lips. de Vesta cap. 8. — Penetralia templi adire non licebat viro. Ibi res arcanae servabantur; hinc *arcana aedes*. — *Fides*, id quod fidem facit, argumentum. — *Anna Perenna* fuit ex numero indigetum, et indicabat fausta anni initia. Macrobr. dicto loco: *Et publice et privatim ad Annam Perennam sacrificatum itur, ut annare perennareque commode liceat*. De hac Dea vide infra vs. 523 sqq, ubi et eius sacra describuntur, et varia de Dea ipsa referuntur.

147. *honores* sive magistratus non eodem semper tempore Romae sunt initi. Primi cons. munus auspicati sunt, quo tempore reges eiecti, ergo Februario ad finem vergente; II, 685. An. V. c. 291, id Kalendis Sextilibus fieri solebat; an. 304, Idibus Maiis; Livius III, 6, 36: sed inde an. 600, Q. Fulvio Nobiliore, T. An-

nio Lusco cons. Kal. Ian. Liv. Epit. 17. Ovidius igitur non satis accurate scripsit. — *Perfidus Poenus*, Hannibal, in quo perfidia plus quam Punica; Livius XXI, 4. — *Quintus ab hoc* etc. Eodem argumento usi sunt etiam Plutarch. et Solin.

151. *deducere* esse verbum officii et honoris, ubi cum magno et splendido comitatu aliquem prosequimur, notavit Burmannus. Et Numae, Curibus relictis Romam venienti, senatum populumque Rom. obvium isse, ut eum sic deducerent, constat; Dionys. II, 60; Plutarch. Num. 7. Male igitur Heinsio Mazarin. lectio *devectus* placebat. — *Olivae Sabinae* magno pretio erant; Columella V, 8, 5. Inde et Mutusca in Sabinis *olivifera* a Virgil. Aeneid. VIII, 711, dicta. — *Samio* Pythagora, cuius institutione Numa vulgo, sed falso, usus esse credebatur, ut iam ad XV Metam. 7, monuimus. Confer et Dionys. II, 59. Pythagoram a metempsychosi circumloquitur, *qui posse renasci nos putat*. — *Egeria*, Nympha aut Musa, ad cuius velut congressum Numa saepe sine arbitris, in lucum quemdam se contulisse, atque sapientiae praece-

Nos putat; Egeria sive monente sua.
 Sed tamen errabant etiamnum tempora; donec 155
 Caesaris in multis haec quoque cura fuit.
 Non haec ille Deus, tantaeque propaginis auctor
 Credidit officiis esse minora suis;
 Promissumque sibi voluit praenoscere coelum,
 Nec Deus ignotas hospes inire domos. 160
 Ille moras solis, quibus in sua signa rediret,
 Traditur exactis disposuisse notis.
 Is decies senos ter centum et quinque diebus
 Iunxit, et e pleno tempora quarta die.

pta accepisse ab ea credebatur; Dionys. II, 60. Plura vide ad vs. 261 et 276. Secundum Plutarch. Num. 18, ipse rerum coelestium studium liberauerat. — *Menses duos*; confer. I, 44.

155. *errabant tempora*) confusa erat anni dimensio, turbati erant fasti pontificum vitio per intercalandi licentiam; Censorin. de D. N. XX. Et erat tanta perturbatio, ut neque messium feriae aestati, neque vindemiarum autumnocompetere; Sueton. Iul. Caes. 40. *Inconstantiam temporum, vagam adhuc et incertam* vocat Macrob. Errant autem Livius et Plutarchus qui a Numa iam cyclum quatuor et viginti annorum inuictum esse putant. — An. V. c. 708, qui fuit XV mensium, aut 445 dierum, C. Iulius Caesar, Pontifex M. a M. Flav. et Sosigene adiutus, ad cursum solis accommodavit annum, mutuans eam rationem ab Aegyptiis: Sueton. Caes. 40; Plin. XVIII, 57; Macrob. I Sat. 14; Scaliger de Emend. Temp. lib. IV init. Ideler. p. 363. — Illo tempore Caesar nondum erat *Deus*, sed Ovidius apotheosin admiscere, rei quae tractat, accommodare voluit. — *Promissum-*

que etc. Mortui Caesaris anima in stellam crinitam abiisse credita est; Suetonius 88. Hinc ille Insus.

161. *morae*, tempora, quibus sol in singulis zodiaci signis moratur, post quae in primum signum revolvitur. Secundum Macrob. M. Flavius scriptos dies singulos ita ad dictatorem retulit, ut et ordo eorum inveniri facillime posset, et invento certus status perseveraret. — *Exactis*, certis. — *Is ... iunxit*. Sensus facilis: is effecit annum solarem 365 dierum. Tamen hic haesit Taubnerus qui, quum nonnulli *auxit* et mox *expleto* exhibeant, etiam ante mallet *decies senis*, hoc sensu: is ter centum et quinque dies, quibus Romuli constabat annus, diebus *auxit* decies senis, et *tempora quarta*, hoc est, annum quartum, *die expleto*, integro, *auxit*. Immo Romuli annus 304 dies habuisse dicitur, et *tempora quarta* sunt quarta pars *diei pleni*, sive 6 horae. Plinius XVIII, 15, vocat *intercalarios diei noctisque quadrantes*. Accuratus haec tradit Censorinus: *Præterea pro quadrante diei, qui annum verum suppleturus videbatur, instituit, ut peracto quadriennii circuitu dies*

Hic anni modus est : in lustrum accedere debet,

165

Quae consummatur partibus, una dies.

Si licet occultos monitus audire Deorum

Vatibus; ut certe fama licere putat;

Quum sis officiis, Gradive, virilibus aptus,

Dic mihi matronae cur tua festa colant?

170

Sic ego; sic posita dixit mihi casside Mavors;

Sed tamen in dextra missilis hasta fuit:

unus post *Terminalia* intercalaretur.
— *Consummare*, ex partibus componere, ut totum efficiatur. Tota illa dies componitur senis illis horis, quae singulis annis superant. Bene hoc verbum revocavit Burm. quum Heinsius *consumatur* tuitus esset. Caeterum miror Ovidium hic desiisse, nec quidquam de novo errore dixisse, quem Augustus correxit; de quo Macrobianus d. l.

167-258. *Matronalia*, quae Kal. Mart. a matronis Romanis celebrantur. Die illo satis religioso sacra fiebant Iunoni pro matrimonii felicitate, atque munera mittebantur tum uxoribus a maritis, tum aliis ab aliis; Plutarch. Rom. 21; Horat. III, Od. 8 init. Tibullus III, 1 init. ibique Intt. Sacra ipsa paucis Ovid. attingit in fine, sed totus est in causis eorum quinque afferendis.

Iam in principio libri Martem, ut sibi per hunc mensem adesset, invocaverat. Nunc deum eum appellat, et, ut I, 89 sqq., multa ex Iano, sic hoc loco causas Matronalium ex ipso sciscitatur, et hunc quoque Deum facilem habet. — *Si licet* etc. si poëta licet res abditas cognoscere a Diis. — *Monent* Di, quum hominibus aliquid revelant quocumque modo. — *Fama putat*, vanique, praecunte Homero, multi deiuceps poëtae, et in

primordio, et in singulis operis partibus, Deos canere iusserunt argumenta proposita. — *Quum sis...aptus*, quum a viris coli soleas. — *Officium*, cultus, honos, qui alicui habetur, ut I, 5, libro dedicando. Ut clientes et amici in officio Consulis aut Praetoris esse dicebantur, quum eos deducendo colerent, sic et cultus Deorum simili modo exprimi poterat. Itaque et nunc officia virilia opponuntur festis matronarum. Leuzio contra *virilibus officiis aptus* est is, qui negotiis viril. praeest.

171. Fit, quod poëta vs. 1, 2, 7, precibus poposcerat, ex parte; namque *cassidem* deponit Mars, *hastam* retinet. Ac *cassis* quidem deponi in conventu aliorum solebat a militibus, ut os vultusque cerni possent, ne vocis iter praepediretur, neve ipsi terribiles viderentur. *Hastam* retinet, ut divinitatis et officii sui signum; sed Heins. defendit *cuspidem* quod pr. Ambros. Zulich. et quinque alii habent, idemque recepit Mitscherl. Tunc sensus est: lanceam quidem deposuit, sed eius loco iaculum sumpsit. Sed quum etiam iaculum *cuspidem* fulgeret, non bene *cuspidem* et *missilem hastam* sibi oppon. Nec video, cur, quae potissimum fieri debebat, *cassidis* depositae mentio nulla facta sit. Adde quod XIV Metam. 806, idem Mavors

Nunc primum studiis pacis, Deus utilis armis,

Advocor; et gressus in nova castra fero:

Nec piget incoepti: iuvat hac quoque parte morari; 175

Hoc solam ne se posse Minerva putet.

Disce, Latinorum vates operose dierum,

Quod petis; et memori pectore dicta nota.

Parva fuit, si prima velis elementa referre,

Roma: sed in parva spes tamen huius erat. 180

Moenia iam stabant, populis angusta futuris;

Credita sed turbae tunc nimis ampla suae.

Quae fuerit nostri, si quaeris, regia nati;

Adspice de canna straminibusque domum.

posita casside Iovem alloquitur. — *Studiis pacis advocor*, invocor, ut poëtae partem carminis suppeditem. Omni enim seq. loco Mars loquitur. — *Utilis armis*, idoneus armis tractandis; sic *Curius utilis bello*, Hor. I, Od. 12, 42. — *Operam hanc suam bene ingressum in nova castra* vocat, ut Ovid. II, 9, suum studium militum et arma. — *Pro morari* uterque Mazar. Zulich. Gottorph. et alii quatuor, *moveri*, quod Heins. duobus aliis Nostri locis illustrat. Sed et ap. prosaicos notionem incipiendi habet, (vide Bent. ad Horat. III, Od. 7, 20), quae h. l. verbis *incoepti* et *nova castra* non male convenit. — *Minervam* Ovidius ipse vs. 7, in exemplum vocavit, idque nunc pungit Martis animum. — *Vates operose dierum* etiam I, 101 legitur. — *Memori pectore nota dictum*, ut Horat. Art. Poët. 367, *hoc tibi dictum Tolle memor*, percipe et memoria tene.

179-232. Prima causa, eaque vera, quam etiam Plutarchus, dicto loco, habet, cui referendae Noster diu immoratur: *Matronae sub Romulo bellum cum Sabinis diremerunt*. — *Ele-*

menta, origines urbis. — *Huius*, qualis nunc est, amplissima, optimi MSS. praeferunt; nonnulli, *urbis*. — Regii tres nostri *huius*; nullus habens *urbis* nominatur. LEM. — *Spes* illa erat etiam e vaticiniis, v. c. Evandri; Livius I, 7. — *Populi* saepe incolae unius urbis. — *De regia Romuli* vide ad I, 199. Ovidii aetate adhuc spectabatur; hinc *adspice*. — *In stipula*. Cf. I, 205 seq. Nunc quidem haec non pertinent ad rem propositam. — *Carpebat* Heins. recepit e melioribus quibusdam MSS, quum antea *capiebat* ederetur. Burman. monet, etiam *capere somnum* recte dici; nempe hoc obdormiscere significat. Taubm. putat, *munera* rectius dici *capi*, quam *carpi*, quia et Homier. ἔπρον δῶρον ἔδωτο dixit. Sed hoc nihil est. *Carpere* pr. de floribus dicitur quos quis colligit, sed deinde ad alia transfertur, *carpere gramen*, *pabula*, *alimenta*, *auras vitales*, atque omnino frui notat; Horatius I, Od. 11, 8, *carpe diem*. *Carpere somnum*, *soporem*, *quietem* passim quoque apud Virgilium legitur. — Regii tres nostri *capiebat*; sed tō *carpebat*

In stipula placidi carpebat munera somni; 185
 Et tamen ex illo venit in astra toro.
 Iamque loco maius nomen Romanus habebat:
 Nec coniux illi, nec socer ullus erat.
 Spernebant generos inopes vicinia dives;
 Et male credebar sanguinis auctor ego. 190
 In stabulis habitasse, boves pavisse, nocebat,
 Iugeraque inculti pauca tenere soli.
 Cum pare quaeque suo coeunt volucresque feraeque,
 Atque aliquam, de qua procreet, anguis habet.
 Extremis dantur connubia gentibus: at, quae 195
 Romano vellet nubere, nulla fuit.
 Indolui; patriamque dedi tibi, Romule, mentem:
 Tolle preces, dixi: quod petis, arma dabunt.
 Festa para Conso: Consus tibi caetera dicet,
 Illo facta die quum sua sacra canet. 200

bene defendit Gierig. LEM. — *Munera somni*, ipse somnus. — *Et tamen* etc. in tenuitate illa vitae tamen immortalitatem meruit. Sententia Romanis luxuriosis admodum commendanda. II, 478, Romulus a telo venisse in astra legitur.

187. Sequitur raptus Sabinarum, qui accidit anno quarto ab urbe condita. Cf. Dionys. II, 30 sqq; Plutarch. Rom. 14; Liv. I, 9. — *Maius*. Sed illa magnitudo hominis aetatem duratura erat, quippe quibus nec domi spes proles, nec cum finitimis connubia essent; Liv. d. l. qui idem et verba contumeliosissima affert, quibus finitimi contemptum declaraverint. Non tam boves pavissem quam convenas esse, colluviam hominum, nocebat. — *Male*, vix, parum.

193. Vim illius contemptus monstrat. Pluribus haec Art. Amat. II,

481-488, persequitur. — *Procreet* absolute positum. — *Extremis*, vel remotissimis, adeoque gentibus in toto terrarum orbe. — *Dantur connubia*, permittitur e populo vicino uxores ducere.

197. patriam mentem, quae vim et arma spectat. — *Tolle preces*, ut XIII Metam. 556, tolle moras; Horat. I, Epist. 12, 3, tolle querelas. — *Consus*, nomen Neptuni equestris; Livius I, 9. Secundum Dionys. I, 33, iam Arcades in Italia Neptuno Hippio templum consecrarunt, diemque ei sacrum Hippecratia dixerunt, Romani autem Consualia; unde post ludii circenses. Cf. idem II, 31; Plutarch. Rom. 14. — *Illo — canet*. Sic haec verba edidi e coniec. Gronov. Obs. II, 21, probata etiam Heinsio. Hoc enim sibi vult Mars: quid illo die festo factum sit, iam tibi, Naso, non narrabo; ipse Consus dicet, ubi

Intumuere Cures, et quos dolor attingit idem:

Tum primum generis intulit arma socer.

Iamque fere raptae matrum quoque nomen habebant,

Tractaque erant longa bella propinqua mora.

Conveniunt nuptae dictam Iunonis in aedem; 205

Quas inter mea sic est nurus orsa loqui:

O pariter raptae, quoniam hoc commune tenemus,

Non ultra lente possumus esse piae:

Stant acies; sed utra Dî sint pro parte rogandi,

Eligite; hinc coniux, hinc pater arma tenent. 210

Quaerendum, viduae fieri malimus, an orbae:

Consilium vobis forte piumque dabo.

Consilium dederat: parent; crinemque resolvunt;

Moestaque funerea corpora veste tegunt.

libro operis tui octavo, mense sextili, a te invocatus, sacra sua tibi referet. Sic omnia plana. Vulgo: *Ipsa festa die dum sua sacra canes*. Sed *festa sacra* non bene dicuntur, neque *ipso* habet, quo commodè referatur. Multi *illo* aut *illa*. — Tum MSS. variant in *dum* et *quum*, porro in *canes*, *canas*, *jacis*, *coles*, item in *festa*, *gesta*, *facta*. Inde Gronov. suam lect. composuit. Ac raptum hunc mulierum Noster etiam Art. Amat. I, 101 sqq. cecinit.

201. *Cures*, Sabini, quorum omnis multitudo cum liberis ꝓ coniugibus venit; Liv. — *Quos dolor* etc. Caeninenses, Crustumini, Antemnates. — Verbis *tum primum* etc. Donsae videtur poeta dissimulanter sugillasse belli civilis auctores, Pompeium et Caesarem affines. Impietas illius belli sic notatur etiam a Liv. I, 13, ubi mulieres orant, *ne se sanguine nefando soceri generique respersant*.

203. *matrum nomen*) Nempe triennium exactum erat ab initio belli usque ad reditum in gratiam. — *Mo-*

ra scilic. Sabinorum: *Mora trahibellum* dicitur etiam Livio IX, 27. — *Dictam*, constitutam. — *Nurus* Martis *Hersilia*, quam et ipsam, tanquam virginem, quum nupta esset, raptam esse nonnulli tradiderant. Dionys. II, 45, qui proxime ad verum videtur accedere, *Hersiliam* cum filia rapta sponte in urbe mansisse. Is quoque hanc mulierum concionem et *Hersiliae* consilium refert; quin addit, eandem duxisse mulierum turbam in castra, et ibi quoque verba fecisse. In *Antemnatium* causa Liv. I, 11, ei partes quasdam dat. — *Commune* scil. nomen. — *Lente piae*, quas pietas aequa in patres et in maritos frigidè sedere iubet, nec quidquam moliri patitur. — *Quaerendum* etc. Sic et apud Livium mulieres: *Melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduae, aut orbae vivemus*. — *Consilium* ipsum non memoratur, sed quale fuerit, iam e sqq. apparet. Similiter Virgilinus Aeneid. I, 50 sqq.

214. Etiam apud Dionysium et Plutarchum, vestibus lugubribus in-

Iam stabant acies ferro mortique paratae; 215
 Iam lituus pugnae signa daturus erat;
 Quum raptae veniunt inter patresque virosque;
 Inque sinu natos, pignora cara, ferunt.
 Vt medium campi passis tetigere capillis,
 In terram posito procubuerunt genu: 220
 Et, quasi sentirent, blando clamore nepotes
 Tendebant ad avos brachia parva suos.
 Qui poterat, clamabat avum, tum denique visum:
 Et qui vix poterat, posse coactus erat.
 Tela viris animusque cadunt; gladiisque remotis 225
 Dant soceri generis, accipiuntque manus.
 Laudatasque tenent natas; scutoque nepotem
 Fert avus: hic scuti dulcior usus erat.
 Inde diem, quae prima, meas celebrare Kalendas
 Oebalides matres non leve munus habent. 230
 An, quia committi strictis mucronibus ausae,

dutae, infantesque in sinu gestantes
 volant in castra, ibique procumbunt
 in terram. Sed magis illae placent,
 quales a Livio notantur: *Crinibus pas-*
sis scissaque veste, ausue se inter tela
volantia inferre, ex transversio impe-
tu facto etc. Non erat, cur Heinsius
lituus in lituce mutari vellet. Aequè
 recte instrumentum signum dare di-
 citur, ac is qui illo canit.

219. Pro *tetigere* octo MSS. *tenue-*
re, quod multis illustrat Heinsius. —
 Tum pro *passis* vulgo *scissis*, alii
sparsis. — *Quasi sentirent*, nempe
 quid ageretur. — *Clamabat avum*,
 clamando appellabat avum. — *Posse*
coactus erat; incitabatur a matre, ut
 avum balbutiret. Fluxit e luxuria in-
 genii Nasoniani. Taubnerus putat,
 matres dolores creasse natis, ut cla-
 marent, *Ah vae!* quod fere sonaret,
 at *ave*. Sic et Krebsius.

225. Repentina animorum mutatio.

Omnes, qui aderant, cum omnibus
 armis suis memorantur, breviter ta-
 men. — *Tela cadunt*, et irae viro-
 rum molliuntur, et tela ad mortem
 inferendam parata deponuntur. IV
 Metam. 175, Vulcano obstupefacto, et
mens, et quod opus fabrilis dextra
tenebat, Excidit: ubi vid. not. — *Te-*
nere idem fere, quod amplecti, quo-
 cum verbo interdum coniungitur, ut
 notatum ad Plinii VI, Ep. 7, 1. Af-
 fectus avorum iucundo figmento pro-
 dicitur. — *Seutoque*. Burman. dubitat,
 utrum mox *scuti* legendum sit, au-
 cum quibusdam *scutis*, quia *usus*
 utrumque casum patitur. — *Oebali-*
des, quia Sabini ex opinione vulgari
 genus ducebant e Lacedaemoniis, quo-
 rum rex antiquissimus *Oebalus*. Vid.
 ad I, 260. Quatuor tamen MSS. h. l.
Italides habent.

231. Si paulo ante *inde* interpre-
 taris *propterea*, hi duo versus *An-*

Finierant lacrymis Martia bella suis?
 Vel, quod erat de me feliciter Ilia mater,
 Rite colunt matres sacra, diemque meum.
 Quid? quod hiems, adoperta gelu, nunc denique cedit,
 Et pereunt victae sole tepente nives. 236
 Arboribus redeunt detonsae frigore frondes:
 Vvidaque e tenero palmite gemma tumet.
 Quaeque diu latuit, nunc se, qua tollat in auras,
 Fertilis occultas invenit herba vias. 240
 Nunc fecundus ager: pecoris nunc hora creandi:
 Nunc avis in ramo tecta laremque parat.
 Tempora iure colunt Latiae fecunda parentes,

suis otiose additi sunt. Malim igitur, *inde*, ab illo tempore. Iam hic dubitat, utrum id factum sit, quia mulieres *committi* etc. an propter Romuli partum ex Ilia. Etenim *an* pauci tantum MSS. habent; caeteri *aut* exhibent. — *Committi*, se committere, se inferre inter strictos gladios. — *Sacra, diemque meum*, primum meus a me dicti diem, quo mihi sacra fieri debent. Secundam igitur causam uno versu attingit.

235. Tertia causa: *Tempore secundo par est matronas fecunditatem precibus exposcere a Iunone*. Cum hac vernae vicissitudinis descriptione cf. I, 151 sqq. Singula nunc bene delecta e consilio poetae, suaviter etiam ornata. — *Adoperta gelu*, glacialis Virgil. dicitur. — Hiems iam Febr. die septimo *cedere* credebatur, sed saepe recurrebat; II, 150, 854. Recurrebat etiam, auctore Columella, identidem per totum Martium. — *Pereunt victae*, liquescunt, contabescunt. *Perire* sic de nivibus etiam Plinius I Ep. 15, 2. In sqq. ante oculos habuisse videtur Horat. IV, Od. 37: *Diffugere nives: redeunt iam gra-*

mina campis, Arboribusque comae. — Bene *detonsae frigore*, praesertim quum frondes saepe cum coma comparentur. *Tonsa oliva* Virgil. Georg. III, 20. Deterius ergo h. l. aliorum *excussae* est, quod Heinsius pluribus illustrat. — Etiam *uvida*, nempe a succis bene se habet, neque in *uvida*, quod Heins. e libris nonnullis praeferebat, mutandum. — Nec scio, an idem iure, quamquam multorum MSS. auctoritate, *gravido* in *tenero* mutaverit. Alterum plenior efficit imaginem, atque sic legitur etiam I, 152, ubi idem fere versus. — *Herbae* incrementa suaviter descripta. — *Occultas illas vias* Virgil. Georg. I, 89, *caeca spiramenta* vocat, quamquam et *vias* atque *venas*.

241. Calpurn. Ecl. V, 22, deverno tempore: *Tunc Venus et calidi seintillat fervor amoris, Lascivumque pecus salientes accipit hircos*. — *Larem* etiam apibus tribuit Virgil. Georg. IV, 43, et *penates* vs. 155. — *Quarum militiam* etc. Taubn. explicat: quarum proles vel militis officio fungatur, vel sacerdotio, sive *potis*, oportet. — Immo *partus*, actus pariendi,

Quarum militiam votaue partus habet.
 Adde, quod excubias regi Romanus agebat, 245
 Qua nunc Esquilias nomina collis habet.
 Illic a nuribus Iunoni templa latinis
 Hac sunt, si memini, publica facta die.
 Quid moror, et variis onero tua pectora causis?
 Eminet ante oculos, quod petis, ecce tuos. 250
 Mater amat nuptas; matris me turba frequentant:
 Haec nos praecipue tam pia causa decet.
 Ferte Deae flores: gaudet florentibus herbis
 Haec Dea: de tenero cingite flore caput.
 Dicite, Tu lucem nobis, Lucina, dedisti; 255

quem uxores in votis habent, et in quo militia earum (conf. II, 9) ceruitur.

245. Quarta causa, quam etiam Festus memorat: *Martias Kalendas matronae celebrant, quod eo die Iunonis Lucinae aedes coli coepta sit*. Posita autem illa aedes in eo Esquiliarum vertice fuit, qui Cispius dictus. De illo monte etiam Varro IV, 8: *Esquilia Salii scripserunt ab excubiis regis dictas*. Hanc etymologiam Noster quoque afferre voluit: excubiae ibi agebantur Romulo, quum Titum Tatium infidae societatis suspectum haberet. Olim edeb. *excubias ubi rex Romanus agebat*. Sed pro *agebat* multi ex melioribus habebat. Hinc, mutata paululum interpunctione, legendum puto, *excubias ubi rex Romanus habebat, Qua nunc Esquilias nomina collis habet, Illic* etc. Sic haec verba melius iuncta sunt ad causam rei propositae reddendam. Et vidi idem fere et Taubn. placuisse.

249. Quinta causa, eaque Marti maxime decora: *Iunonis amor in nuptas, et inde harum amor aduersus*

Martem. — *Mater mea Iuno*. — *Matris turba*, turba matronarum matrem colentium, *me frequentant*, celebrandum sibi sumserunt primum mei mensis diem: qua pietate ergo simul color. Taubnero videtur his verbis et haec sententia subiici posse: ideo, quod mater quaelibet filias suas amat, me *matrum* (sic ante Heins. edeb.) turba frequentant, ut eadem a generis avertam. Etiam Krebsius tuetur *matrum*, forsane vere, nam *matris* in nullo MS. reperitur. Tantum nonnulli *matres* habent, unde Heinsius suam lectionem exculpit. — Regii nostri *matrum*, quod bene se habet; alterum vix intelligitur. LEM.

253. Exhortatio ad Deam rite et pie colendam. — *Herbis*. Duo *Farnes. arvis*; inde Heins. coniicit *florentibus aris*, aris floribus incinctis. *Aras florentibus coronis cingi solitas* esse certum est; nihil tamen mutandum arbitror: nam *florentes herbae* sunt ipsi flores; Virg. Ecl. IX, 19, *humum florentibus herbis spargere*. In Matronalibus, ut in aliis sacris, flores esse adhibitos etiam ex Horatii d. I. patet. Quomodo adhibendi sint,

Dicite, Tu voto parturientis ades.
 Si qua tamen gravida est, resoluta crine precetur,
 Ut solvat partus molliter illa suos.
 QVIS mihi nunc dicat, quare coelestia Martis
 Arma ferant Salii, Mamúriumque canant? 260
 Nympha, mone, nemori stagnoque operata Dianae:

iam additur, *de tenero cingite flore caput effigiem Iunonis*. Et *de tenero flore* dictum, ut *canitem largo de pulvere turpat* apud Claudianum XIX, 25. — *Si qua tamen* etc. Heinsius malit persona secunda *es, preceris, tuos*. Verum Noster apostropha prope abutitur. Nolim igitur eandem ei figuram etiam inuitis libris obtrudi. — *De Luina* confer II, 449.

259-398. *Saliorum origo et festum*. Secundum Plutarch. Num. cap. 13, octavo regni Numae anno, quum pestis per Italiam saeviret, atque Romam etiam exhauriret civibus, pelta aenea e coelo delabatur. Numa ex Egeria Musisque se ait comperisse; missam illam esse in urbis salutem, servandamque cum undecimaliis scutis eiusdem formae. Quo facto, morbus cessavit. Hinc rex Salios instituit, peltarum istarum custodes et ministros. Dionys. II, 71, hoc unum narrat, scutum quoddam in Numae regia inventum esse, a nullo mortali illatum. Verum Ovidius vel ipsum, vel alios auctores secutus, aliud miraculum immiscuit, quod Plutarch. cap. 15 refert. Arnobius autem, lib. V, pag. 154, ex Antiata repetit et exagitat. Namque fulmina quum aliquando plurima cecidissent, Numa, monente Egeria, Picum et Faunum, vi adhibita, consulit de iis expiandis. Horum arte Iupiter coelesti e sede ad colloquium cum Numa elicitur, eumque docet, qua ratione ful-

mina sint procuranda; quia pignora imperii certa ei promittit. Promissum fides sequitur; altero enim die inter tonitrua et fulgura scutum leniter, populo spectante et acclamante, decidit. Id ne furto auferri possit, Mamurius opifex iubetur plura scuta eiusdem figurae facere.

259-262. Nova invocatio. *Marti Gradivo* lecti erant Salii, Liv. I, 20, et in aede eius arma coelestia servabantur. — *De Mamurio* vide vs. 383. — *Canant*. Vulgo *vocent*, quod vers. 392 legitur. Nunc meliores MSS. alterum praeferunt. — Regius codex B solus habet *vocent*; in hac varietate ex numero codicum maiori servetur *tò canant*. LEM. — Egeria mox *Nympha* aut *Dea* vocatur; mox Musis annumeratur; Dionys. II, 60. A Liv. I, 21, concilia Musarum cum Egeria memorantur. Idem eandem et *coniugem* Numae vocat, ubi Strothio haec vox forte siue causa suspecta erat. Secundum alios scriptores non nisi nocturnos cum ea congressus habuit in antro quodam. Ea nunc commode invocatur, quippe pars fabulae seq. — *De nemore et stagno Dianae* mox plura. — Ibi Egeriam *operari Dianae* recte dici negat Heins. quia potius gemitu questuque *sacra Dianae impedit*, XV Metum. 489. *Operari* etiam est operam dare; sed tunc fere nomen rei additur, non loci. Eric. Dons. Putean. et quinque alii, *adoperta*, quod Heins. praefert, quia Me-

Nympha, Numae coniux, ad tua facta veni.
 Vallis Aricinae silva praecinctus opaca
 Est lacus, antiqua relligione sacer.
 Hic latet Hippolytus furiis direptus equorum;
 Vnde nemus nullis illud initur equis.
 Licia dependent, longas velantia saepes,
 Et posita est meritae multa tabella Deae.
 Saepe potens voti, frontem redimita coronis,

265

tam. dict. loc. *latere* dicitur *abdit* silvis: idque nec Taubn. improbat. Ita et Marsus edidit, sed in notis habet *operosa*, quam officiosam interpretatur. Duriter tamen *abdit* silvis *nemori stagnoque adoperta* vocatur. Caeterum eadem varietas reperitur Tibul. II, 3, 36. — Mox revocavi *facta*, quod Heins. abolevit, quum veteres nonnulli *festis* aut *sacra* haberent. Nempe formula solemnitas, qua Dii ad *sacra sua* aut *facta* venire dicuntur, hic decepit librarios. In seqq. autem non de *festis*, sed de *facto* quodam Egeriae sermo est. *Ad tua facta veni*, ades ad facta tua mihi suppeditanda.

263–275. Nemus Dianae prope Ariciam, urbem Latii, et in eo Egeriae fons describitur. Conf. XV Metam. 479 sqq; Virgil. Aeneid. VII, 761 sqq, et imprimis Strabo lib. V, pag. 239. Non pertinet hic locus ad rem, sed insertus est varietatis et copiae causa. — Prope *Ariciam*, sub Albano monte, *nemus* erat cum *lacu*, in quo nemore *Diana* colebatur peregrino more, qui Scythicum ritum referebat. Hinc fabula nata videtur de Diana Taurica ab Oreste, Thoante rege interfecto, illuc translata. In eodem templo Dianae heros indigena Virbius cultus, ex quo seniores *Hippolytum* fecere. Vid. Heynii Exc. VIII ad Aeneid. VII. — De *Hippolyti*

fatis et tristi morte vid. ad Met. dict. loc. — *Direptus*. Alii *distractus*, quod Mitscherl. recepit. Vtrumque verbum de Hippolyto legitur. Vid. Heins. — *Furiis*, furore, gravius est quam, quod olim edebatur, *loris*, quamquam apud alios auctores *tororum* quoque mentio sit, ubi Hippolyti necem narrant. — Recte *latet*, non *iacet*, ut alii habent. Metam. dict. loc. Virbius, *Numine sub dominae lateo*. Apud Virg. Trivia eum *secretis recondit sedibus*, ubi *solus in silvis aevum exigit*. Sequentia nullis initur (vulgo *aditur*) *equis*, notat etiam ipse Virgil. causa addita: *Vnde etiam Triviae templo lucisque sacratis Cornipedes arcentur equi, quod litore curram Et iuvenem monstros pavidis effudere marinis*.

267. Sic superstitio veterum colere solebat loca sacra. VIII Metam. 744: *Vittae mediqm (arbores) memoresque tabellae Sertaque cingebant, voti argumenta potentis*. — *Tubellae* illae effigie Deae titulisque insignitae erant. Vide Heyn. ad Tibul. I, 3, 28. — *Velare* verb. pr. in hac re. — *Mulieres potentes voti*, compotes factae voti, Dianae vota solvebant etiam sic, ut facilius delatis ardentibus lucum eius illustrarent. Vid. Wernsdorf. Exc. VII ad Gratii Cynege. Matronis se immiscebant etiam puellae auae-

Femina lucentes portat ab urbe faces. 270
 Regna tenent fortesque manu, pedibusque fugaces;
 Et perit exemplo postmodo quisque suo.
 Defluit incerto lapidosus murmure rivus:
 Saepe, sed exiguis haustibus, inde bibes.
 Egeria est, quae praebet aquas, Dea grata Camenis: 275
 Illa Numae coniux, consiliumque fuit.
 Principio nimium promptos ad bella Quirites
 Molliri placuit iure, Deumque metu.
 Inde datae leges, ne firmior omnia posset:
 Coeptaque sunt pure tradita sacra coli. 280
 Exiit feritas, armisque potentius aequum est.

tes. Itaque Propert. II, 23, 39, suae exprobrat, quod velit *accensis currere taedis* *In nemus, et Triviae lumina ferre Deae*. — Sacerdos Dianae in illo nemore *Rex Nemorensis* dictus. Id sacerdotium servi fugitivi (*pedibus fugaces*, *δραπέται* Strab.) ad se rapiabant, ita quidem, ut manu fortior priorem sacerdotem interficeret: quem morem Strabo d. I. βαρβαρικὸν καὶ Σκυθικὸν ἔθος vocat. Conf. Art. Amat. I, 260, ubi *parta per gladios regna nocente manu*.

273. *Egeria*, Numa mortuo, in illo nemore abdita, prae moerore in *fontem* mutata est; Metam. dict. loc. — *Incertum*, quia adstantibus non apparet unde sit. Strabo de lacu Dianae, αἱ δ' ἀπορροῖσαι ἐνταῦθα μὲν ἀθηλοὶ εἰσιν etc. — *Bibes* Heins. praetulit e Mazar. et Zulich. quum antea ederetur *bibi*. — *Exiguis haustibus*, forte quia ei vis quaedam peculiaris tribuebatur. — *Grata Camenis*; vid. ad vs. 259. — *Consilium*. Dionys. vocat eam *διδάσκουσαν τὴν βασιλικὴν σοφίαν*. Et simulabat Numa, eius se monitu, quae acceptissima Diis essent, sacra instituere; Liv. I, 19.

277-284. Summa meritorum Numae, qui conatus est τὴν πόλιν, ὡς περ σάπρον, ἐκ σκληρᾶς καὶ πολυμυκῆς μαλακωτέραν ποιῆσαι καὶ δικαιοτέραν Plutarch. Num. 8, ubi plura de audacissima civium ferocia. Etiam a Dionys. 62, εὐσέβειαν πρῶτον διδάσκων, ἔπειτα δικαιοσύνην Numa inducitur. — *Leniter* Noster cives notavit *nimum promptos ad bella*, ut I Metam. 126, *promptior ad arma*; gravius Liv. I, 19, *effertos militia animos*. — *Firmior*, robustior, viribus valentior; Plin. III, Epist. 9, 11, *robustissimus et firmissimus*. Olim h. l. vulgabatur *fortior*: quae duo saepissime inter se permutata sunt. Vid. Heins. et nos ad Plin. I, Ep. 12. — *Sacra* et a Romulo tradita renovavit Numa, et ipse plura addidit; Dionys. 63. — *Pure* idem quod *pie*. Tibul. I, 3, 25: *Pie dum sacra colis, pureque lavari Te, et puro secubuisse toro*. Hoc loc. pro *pure* Mazar. Ambros. et alii *merito* habent. — *Exiit*. Burm. cum MSS. Farnes. et Ambros. tanquam verb. efficacius malit *exigitur*. Mihi vero alterum verbum satis grave et elegans videtur; Clau-

Et cum cive pudet conseruisse manus.
 Atque aliquis, modo trux, visa iam vertitur ara;
 Vinaque dat tepidis salsaque farra focis.
 Ecce Deum genitor rutilas per nubila flammās 285
 Spargit, et effusis aethera siccāt aquis.
 Non alias missi cecidere frequentius ignes:
 Rex pavet, et vulgi pectora terror habet.
 Cui Dea: Ne nimium terrere; piabile fulmen
 Est, ait; et saevi flectitur ira Iovis. 290
 Sed poterunt ritum Picus Faunusque piandi
 Prodere, Romani numen uterque soli.

dian. XV, 397: *Naturamque simul, fratremque cruentus Exiit.* Sil. XIII, 120, *exuta feram*, ferinam indolem. — *Atque aliquis* etc. Vinū religionis in mentibus Quiritium declarat; itaque vis in voc. *modo* et iam inest. — *Vertitur* rectius cum Burman. interpretaberis, mutatur, quam cum Neapol. corpus dextrorsum circumagitur more adorantium. — *Trux* ad ingenium violentum referendum. — *Salsa farra.* Patav. et Strozzae, *farraque fracta*, nuda Heinsius faciebat *fricta*; sine causa.

285. Nunc demum narratio ipsa incipit, cuius prior pars simillima reperitur iis, quae Virg. Georg. IV, 387 sqq., de Cyrene, Aristaeo et Proteo habet. Neque tamen haec adsimilavit Ovid. sed hausit ex Antiatis libro secundo, ficta, ut Plutarch. monet, a superstitione antiquissimae aetatis. Liv. igitur I, 20, iis spreis, auguriis Numam consuluisse Iovem Elicium narrat, quae suscipienda essent atque procreanda. — *Iupiter per nubila flammās spargens*, minus terribilis, quam *per purum tonantes equos agens*; Horat. I, Od. 34, 8. Itaque Iulio Caesare interfecto, *Nou*

alias coelo ceciderunt plura sereno Fulgura; Virgil. Georg. I, 487. — De formula *pectora terror habet*, vid. ad IX Metam. 291.

289. *Dea*, Egeria. — *Piare*, expiare et vs. 343, *procurare fulmen* Arnob. d. I. sic circumloquitur: *Sci-re remedia, quibus averti possint, quae per fulminis iactum in humanis fieri Iupiter constituerit rebus.* — *Faunus*, *Picus* filius, Aboriginum rex, vir prudens, quem Romani, ut Deum patrium atque fatidicum, sacrificiis et carminibus colebant; Dionys. I, 31. Sed iam ante Romam conditam, oraculum eius consulebatur; Aeneid. VII, 81: *At rex sollicitus monstria, oracula Fauni, Fatidici genitoris, adit.* Sed in societatem honoris divini etiam *Picus* venit. Plutarch. dicto loco iis medicamentorum scientiam tribuit, atque artium magicarum. Vid. Heynii Exc. V ad Aeneid. VII. — Disputant editores, utrum *prodere*, an *trudere*, an *edere* legendum sit. *Prodere* Heins. ex Vrsin. Voss. Mazarin. Zulich. et sex aliis adoptavit, quod sit verbum sacris frequenter adhibitum. Burman. vult, aut hic, auctoritate Putecani multorumque aliorum, *edere*

Nec sine vi tradent: adhibeto vincula captis,
 Atque ita, qua possint, erudit, arte capi.
 Lucus Aventino suberāt niger ilicis umbra, 295
 Quo possēs viso dicere, Numen inest.
 In medio gramen, muscoque adoperta virenti
 Manabat saxo vena perennis aquae.
 Inde fere soli Faunus Picusque bibebant.
 Huc venit, et fonti rex Numa maclat ovem: 300
 Plenaque odorati disponit pocula Bacchi;
 Cumque suis antro conditus ipse latet.
 Ad solitos veniunt silvestria numina fontes;
 Et relevant multo pectora sicca mero.
 Vina quies sequitur: gelido Numa prodit ab antro; 305
 Vinclaque sopitas addit in arta manus.

Legendum, aut vers. 294, *edidit pro erudit*. *Edere* enim non minus esse in sacris proprium, quae in vulgus proferantur. Sic sane Tibul. I, 4, 73: *Haec mihi, quae canerem Titio, Deus edidit ore*. III, 4, 42, de Apolline: *Edidit haec dulci tristia verba modo*. Neque tamen haec verba sacris propria crediderim. Plutarch. τὸν ἐπὶ τοῖς κεραινοῖς ἐκδιδᾶσαι κεραινοῦν, pro quo mox ὑποτίθεται. Arnob. de hac eadem re: *Perdocusse regem, quamquam et non ipsi edidere quaerenti*. Cum sqq. *nec sine vi* etc. conf. Virg. Georg. IV, 398 sq.

295. Fanni oraculum in luco Albunae erat; Virg. Aeneid. VII, 81 sqq, ubi vide Int. Sed nunc prior lucus memoratur, sub *Aventino*, quem olim largos habuisse fontes, lucosque opacos, e Plutarchi dict. loc. discimus. — *Niger*; a nigricante ilicis virore; IX Metam. 664, *Illic et nigrae species*. Sic melius capies, quam de umbra obscura. — *Inde soli-bibe-*

bant, quia ipsis sacer. Arnob. *illis aquandi solemne iter huc fuit*.

301. *odoratus Bacchus*, vinum odoratum, adeoque generosum, etiam Georg. IV, 279. Arnob. *liquoribus odoratis fragrantia pocula*. — Sed pro *Dis ponit*, quod Heinsius non nisi ex ingenio suo dederat, *disponit* revocavi, etiam propter Arnob. apud quem Numa pocula non parvi numeri vino mulsoque complet. Apud Plutarch. vero fontem ipsum, ex quo illi bibere solebant, vino miscet et melle. — *Cum suis*. Nempe castos duodecim iuvenes secum ductos celavit apud aquam cum vinculis; Arnob. d. loc. — *Antrum* forte illud ipsum, in quo congressus cum Egeria habebat; etenim id quoque sub Aventino.

305. *Vina quies sequitur*) Sopor gravis ex ebrietate intel. Vid. Arnob. Secundum Plutarch. hi capti, aequae ac Proteus, in varias se mutarunt formas, oculisque horrendas obiecerunt imagines. Haec Noster omisit, forte quia nolebat cum Virgilio

Somnus ut abscessit, tentando vincula pugnant

Rumpere: pugnantes fortius illa tenent.

Tum Numa: Dī nemorum, factis ignoscite nostris,

Si scelus ingenio scitis abesse meo;

310

Quoque modo possit fulmen monstrate piari.

Sic Numa; sic quatiens cornua Faunus ait:

Magna petis; nec quae monitu tibi discere nostro

Fas sit: habent fines numina nostra suos.

Dī sumus agrestes, et qui dominemur in altis

316

Montibus: arbitrium est in sua tela Iovi.

Hunc tu non poteris per te deducere coelo:

At poteris nostra forsitan usus ope.

Dixerat haec Faunus: par est sententia Pici.

Deme tamen nobis vincula, Picus ait.

320

Iupiter huc veniet, valida deductus ab arte:

concertare. — *Tentando pugnant* bene Heinsius ex prim. Ambros. Laeti et plurimis aliis, praetulit alteri *pugnando tentant*; illud magis est poeticum, et *pugnare* saepe infinitivo iunctum legitur; vide ad I Metam. 685. Heins. tamen et suadebat, *luctando pugnant*. Sine causa. *Tentare*, periculum facere, an possis aliquid efficere. — *Fortius tenent*, arctius contiuent; II Metam. 127, *fortius utere loris*, de auriga.

312. Concussio capitis nunc difficultatem rei propositae indicat. Lenzio signum esse videtur furoris fatidici iamiam incipientis. Verum talis furor, qui sane hominum vaticinantium esse splot, Deum dedecet, nec ullum eius vestigium hoc loco apparet. Inmo sanus est et satis moderatus omnis Fauni monitus. — *Nec quae monitu* etc. Tradiderant tamen nonnulli, didicisse hanc procurationem Numam ab ipsis. Vide Plutarch. —

Numina nostra, vis, potestas nostra divina. — *Hunc tu non poteris* etc. Apud Arnob. iustitiant regem, quibus ipse Iovem modis et sacrificiis ad terras eliciat. — *Deducere* verb. pr. magarum, quae et lunam coelo deducere poterant. Plutarch. *ἡ δὲ Δία παρέσχετο*.

321. Lectio *deductus ab arte* verissima mihi videtur; namque *deducere*, quod vs. 317 praecesserat, hic commode repetitur, et *valida* bene convenit τῇ *arte*, et *ab arte* est ope artis. Male Taubn. putat, hunc usum praepositionis *ab* inusitatum esse. Vide Cortius ad Sallust. lug. XXXI, 2. Neque video, cur *arx* Iovis *valida* dicatur. De *arte* sermo est in seqq. Et tuentur haec se multorum MSS. auctoritate. Olim edeb. *perductus ab arce*. Sed *arte* iam Nanger. notabat ex nonnullis. *Deductus* primus Sculiger e codice vet. protulit, probatum et Daniel. Heinsio atque Neap. postea

Nubila promissi Styx mihi testis erit.
 Emissi quid agant laqueis, quae carmina dicant,
 Quaque trahant superis sedibus arte Iovem,
 Scire nefas homini: nobis concessa canantur, 323
 Quaeque pio dici vatis ab ore licet.
 Elicunt coelo te, Iupiter, unde minores
 Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.
 Constat Aventinae tremuisse cacumina silvae:
 Terraque subsedit pondere pressa Iovis. 330
 Corda micant regis: totoque e pectore sanguis
 Fugit; et hirsulae diriguere comae.
 Ut rediit animus, Da certa piamina, dixit,
 Fulminis, altorum rexque paterque Deum;
 Si tua contigimus manibus donaria puris; 335
 Hoc quoque, quod petitur, si pia lingua rogat.
 Annuit oranti: sed verum ambage remota
 Abdidit, et dubio terruit ore virum.

plures MSS. haec duo confirmarunt.
 — *Nubila*, quia nebulas exhalat iners;
 II Met. 435.

323. sqq. Excusat se Ovidius, quod non enarrat, quid Dii illi egerint, ut IV, 552. — *Carmina* Neap. intell. verba Pontificis, quum fulmina condebant. Immo formula incantationis cogitanda, qua illi Iovem eliciebant; II, 426. — De formula *scire nefas*, de iis, quae scire conari impium est, vid. Benth. ad Horat. I, Od. 11, 1. — *Disci* Burm. e coniect. Heinsii dedit, quamquam nec *duci* ex uno Voss. improbat. Caeteri *dici*, quod revocavit Mitsch. et defendit Krebs. Recte, propter MSS. auctoritatem; alioquin *disci* defendi posset e versu 313.

327. Liv. I, 20: *Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Iovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consulit auguriis, quae suscipienda essent.* —

Minores, posterii. — De tremore illo, divinae praesentiae signo, alibi dictum; conf. II, 439. Numam horror ille sacer corripit, Deo viso; et in precibus solemnis erat illa couditio, si te pie colui. Et cultum nunc per *donaria*, pietatem per *puras manus* exprimit. — *Da piamina*, edoce piamina.

337. *Ambages* de ambiguis et obscuris oraculorum verbis dici, notum est; IV, 668; VII Metam. 761. At qui verum addit, dubioque alterum terret ore, is ambages illas non removel. Obscuritas nunc erat a brevitate, qua Iupiter Nunnæ sapientiam tentabat; itaque *ambages* circuitionem interpretabimur; colloquium autem illud, auctore Plutarcho, sic fere informabimus. I. Fulmina procura capitibus. N. ceparumne? I. hominis. N. criuiusne? I. animalis. N

Caede caput, dixit: cui rex, Parebimus, inquit:
 Caedenda est hortis eruta cepa meis. 340
 Addidit hic, Hominis: Summos, ait ille, capillos.
 Postulat hic animam: cui Numa, Piscis, ait.
 Risit; et His, inquit, facito, mea tela procures,
 O vir colloquio non abigende meo.
 Sed tibi, protulerit quum totum crastinus orbem 345
 Cynthius, imperii pignora certa dabo.
 Dixit, et ingenti tonitru super aethera motum
 Fertur, adorantem destituitque Numam.
 Ille redit laetus, memoratque Quiritibus acta:
 Tarda venit dictis, difficilisque fides. 350
 At certe credemur, ait, si verba sequatur
 Exitus: en, audi crastina, quisquis ades.
 Protulerit terris quum totum Cynthius orbem,
 Iupiter imperii pignora certa dabit.
 Discedunt dubii, promissaque tarda videntur; 355
 Dependetque fides a veniente die.
 Mollis erat tellus rorataque mane pruina:

maenis? I. ridens, His facito etc. Atque tribus illis rebus Plutarchi adhuc aetate Romani procurabant. — De *moena*, genere *piscium*, vid. ad II, 578. — *Vulgatam sumes* Heins. MSS. Naugerii et quatuor suorum auctoritate recte in *summos* mutavit. Secunda enim persona *sumes* in hoc colloquio parum placet. — Sed *colloquio meo* non nisi Arundel. pro diversa lect. tum duo alii habent. Itaque forsitan e caeteris *Deum* revocandum.

346. *pignora imperii*, munera Deorum fatalia, quorum conservatione perpetuitas et salus imperii nitebatur. Vid. Boecler. de pignoribus imperii. Ea erant Palladium et, quod nunc promittitur, scutum coeleste. Male Rutil. Itin. II, 55, libros Sibyllinos

addit. Vid. Wernsdorf. Exc. VIII extr. — Dii, quando e conspectu hominum avolabant, signa quaedam dabant divinitatis suae: Heyn. Excurs. XIII ad Aen. I. Iupiter nunc cum *tonitru* aufertur. — Eo *moveri* coelum saepe dicitur, ut multis docet Heins. — *Destituit*, reliquit.

350. Vix, nec nisi eventus postquam promissis constitit, fidem ei habent Quirites. — *Creditur is*, cui fides habetur. Bene igitur Heinsius ex Sarrav. et duobus aliis MSS. *credemur* adoptavit, quum alii *credemus*, *credamus* aut *credetis* habeant. — *Crastina*, quae cras evenient. Non opus est, ut ex Heinsii ingenio, *crastine*, quisquis cras aderis, scribamus.

357. Burmanno haec terrae affectio

Ante sui populus limina regis adest.
 Prodit, et in solio medius consedit acerno:
 Innumeri circa stantque silentque viri. 360
 Ortus erat summo tantummodo margine Phoebus:
 Sollicitae mentes speque metuque pavent.
 Constitit, atque caput niveo velatus amictu,
 Iam bene Dis notas sustulit ille manus;
 Atque ita, Tempus adest promissi muneris, inquit: 365
 Pollicitam dictis, Iupiter, adde fidem.
 Dum loquitur, totum iam sol emergerat orbem:
 Et gravis aetherio venit ab axe fragor.
 Ter tonuit sine nube Deus, tria fulgura misit.
 Credite dicenti: mira, sed acta, loquor. 370

commemorari ideo videtur, quod inde omen captatum sit, id certe factum esse ab Augusto; Sueton. August. 92. Nisi poetam credas tempus tantum matutinum describere voluisse. Orto contra sole *pruinosa siccantur herbae*, IV Met. 82; et nocte *sparsa coelestis ror madet humus* supra I, 312. Dedimus autem, non *rorata*, sed *rorataque*, quod plurimi MSS. ex melioribus et prima editio agnoscunt, quod Burmannus probavit, recepitque etiam Mitscherl. — De *solio* hoc *acerno* vide ad IV Metam. 486: occurrit etiam Aeneid. VIII, 178. Male igitur primus Farnesianus, Ambrosian. et tres alii, *eburno*. — *Silentium*, signum cupidae expectationis. Eius et vim et tempus, quo maxime crevit, bene poeta notavit, *Ortus... pavent*. Similis expectationis vim Livius I, 25, sic expressit: *erecti, suspensi erant; torpebat vox spiritusque*.

363. *Niveum illum amictum* Neap. Taubnerus et Schirach. galeam sacerdotalem intellexerunt; at illa *amictus* dici non potest. Precantes et sacra

facientes capite obvoluto erant, ne quid mali ominis eos turbaret: id quod passim his nostris verbis exprimitur. Virgil. Aeneid. III, 405: *purpureo velare (memento) comas aloperius amictu*, et ib. vs. 545: *capita ante aras phrygio velamur amictu*. — *Pollicitam* etc. confirma, quod verbis promisisti; XI Met. 107, *pollicitam fidem tentat*, periculum facit, an fides habenda sit promissis, ubi vide notam.

367. *emergerat*, e mari protulerat. *Emergere* active dici, atque casum quartum habere adiunctum, multis exemplis docuit Heinsius, qui id ex Vaticano uno et Thuano recepit. Nonnulli, *evolverat*. Vulgo, *emoverat*. Infra vs. 517, *demergere orbem*. — *Pro et gravis* Heius. mallet *en gravis* et mox ex altero Puteano *vergit* praefert alteri *venit*. — *Sine nube*, quo notabilius hoc tonitru esset, quum naturalibus ex causis profectum non videretur. — *Ter tonuit*. VII Metamorphoseon 619, *Tonitru secundum* vocatur.

A media coelum regione dehiscere coepit:

Submisere oculos cum duce turba suos.

Ecce levi scutum versatum leniter aura

Decidit: a populo clamor ad astra venit.

Tollit homo munus, caesa prius ille iuvenca, 375

Quae dederat nulli colla premenda iugo;

Idque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est,

Quaque notes oculis, angulus omnis abest.

Tum memor imperii sortem consistere in illo,

Consilium multae calliditatis init. 380

Plura iubet fieri simili caelata figura,

371. *A media regione*, a summo coelo, ubi arx Iovis. Mazar. et Voss. *A media subito coelum discedere visum est*, quam lect. elegantem Hein- sius indicat, quum *discedere coelum* formula sit in hac re solennis. Perinde est, utrum verbum eligas. Plinius VI, Epist. 20, 9: *nubes atra in longas flammurarum figuras dehiscerebat*. Vtrumque coniunxit Seneca Nat. Quaest. I, 19: *Chasma est, quum aliquod coeli spatium discedit, et flammam dehiscens velut in abdito ostentat*. — Ad fulgura sane homines sub- mittere oculos solent; sed ita illi scu- tum levi versatum aura spectare non potuissent. Vnus Petavii, surrexere manus cum duce turba suas, quod Burmannus minime ab indocto librario profectum putabat: namque surgere etiam active pro surrigere poni; et rectius fiduciae Numae convenire, ut oculos intentos in coelum teneat, et deinde, viso ancili, tollat manus ad coelum: suo tamen posse retineri. Verum illa lectione non opus est, nam- que etiam submittere sursum tollere notat; Silius XII, 640: *Summissas tendunt alta ad Capitolia dexteras*, ubi vide Drakenb. Quid, quod et notio

τοῦ furtim h. v. inest, (Livius XXVI, 44, *subsidia submissa e castris*) quae hoc loco bene convenit? MSS. meliores (et Regii nostri) habent suos, quod cum Mitscherlichio praetulimus.

377. Secundum Iubam, quem Plutarch. dicto loco excerptis, scriben- dum foret *ancyle*, idque a graeco ἀγκύλον, curvum, derivandum. Sed Plutarchus ipse de hac etymologia dubitat, pluresque alias affert. In libris latinis ubique *ancile* scribitur; et sic scribendum est ex Ovidii derivatio- ne, quacum consentiunt, quae Festus habet: *Ancile vocatum, quia ex utro- que latere erat recisum, ut summum infimumque latus pateret*. Similiter fere Varro lib. IV. Secundum eun- dem lib. VI, p. 78, in carmine Sa- liari *ancisia* scriptum erat. Forma apud Plutarchum pluribus describi- tur: orbis non est, nec, qualem pel- ta, circuitum habet; sed sinus refert lineae tortuosae, cuius apices flectun- tur, et densitate in se concurrunt. Dionysius II, 71, negat usquam ante visam esse in Italia talem figuram.

381. *Plura*, permulta Dionysius ait. — *Caelata* nunc nil nisi sculpta. Pignoribus imperii insidiari populi

Error ut ante oculos insidiantis eat.

Mamurius, morum fabraene exactior artis,

Difficile est, illud, dicere, clausit opus.

Cui Numa munificus, Facti pete praemia, dixit: 385

Si mea nota fides, irrita nulla petes.

Iam dederat Saliis, a saltu nomina ducunt,

Armaque, et ad certos verba canenda modos,

Tum sic Mamurius: Merces mihi gloria detur,

Nominaque extremo carmine nostra sonent. 390

Inde sacerdotes operi promissa vetusto

Praemia persolvunt, Mamuriumque vocant.

Nubere si qua voles, quamvis properabitis ambo,

Differ: habent parvae commoda magna morae.

Arma movent pugnam: pugna est aliena maritis; 395

Condita quum fuerint, aptius omen erit,

His etiam coniux apicati cincta Dialis

finitimi solebant. *Et error ante oculos eat.* Sic exornavit illud, ut iam insidians dubius haereat. *Error* etiam de incertitudine dicitur. — *Mamurium* (quem multi MSS. *Marmurium*, nonnulli *Mammurium*, Dionys. *Μαμόριον*, vocant) Plutarchus ab *arte* tantum laudat, *ἐν τῶν ἀρχῶν ὁδημοσυγῶν*, sed *morum* etiam fama floruerit necesse est. — *Is clausit*, absoluit, *opus*, ad quod post alios accessit. Lenzius *clausit* interpretatur, ab omni parte rotundum fecit, orbe certo inclusit. Sed *claudere* etiam notionem absolendi habere, docet Drakeub. ad Silium XIII, 686. — *Illud* opus Heinsius ex Vrsini codice prae tulit. Vulgo *ulli*, quod Krebsius tueretur. Nonnulli *illi*. In Heinsii lectione sane traiecta non bene sunt verba; sed nec *ulli* magnopere placet. — *Exactus*, perfectus, nunc secundum casum adiunctum habet.

387. *a saltu*, a tripudiis, quibus-

cum ancilia gestabant per urbem. Plutarchus, *ἀπὸ τῆς ὀρχήσεως ἀλτικῆς*; Dionysius, *ἀπὸ τῆς συντόνου κιθήσεως*. — Ad tibiae *modos* citatos aruati saltabant, modo omnes simul, modo per vices, atque *carmina* canebant. Instructi erant aeneis et balteis et galeis et tegumentis in pectore, atque pugionibus, quibus identidem ancilia pulsarent. — Praeter *Mamurium* serius et aliorum nomina carmini Saliari inserta esse, docet Neapolis ad hunc locum. — *Sonent*; X Met. 205: *Te lyra, te carmina nostra sonabunt*.

393. Eodem tempore et iter facere religiosum erat. Vide Lipsium in Antiq. Lect. V, 16. — *Condi* ancilia dicebantur, ubi templo reddebantur. — Flamen *Dialis* solus albo galero aut *apice* insignitus erat, neque sine eo licebat ei sub dio versari. — *Coniux* eius Flaminica venenato operata et rica redimita prodibat. Erat au-

Lucibus impexas debet habere comas.
 TERTIA nox emersa suos ubi inoverit ignes,
 Conditus e geminis Piscibus alter erit. 400
 Nam duo sunt: austris hic est, aquilonibus ille.
 Proximus: a vento nomen uterque tenet.
 QVVM croceis rorare genis Tithonia coniux
 Coeperit, et quintae tempora lucis aget:
 Sive est Arctophylax, sive est piger ille Bootes, 405
 Mergetur, visus effugietque tuos.
 At non effugiet Vindemitor: hoc quoque causam.
 Vnde trahat sidus, parva docere mora est.
 Ampelon intonsum, Satyris Nymphaque creatum

tem *venenatum* pallium flammeo colore, et *rica* peculiare capitis cingulum. Vide Gellium Noct. Att. X, 15, ibique Intt. — Hinc et nunc *cincta* vocatur, quod Heinsius tuctur verbis Festi: *Cincta Flaminica veste veluta*. Nam alii *sancta*, *capitis distincta* aut *discincta* etc. habent. Iam Flaminica multis legibus tenebatur, de quibus Gellius dicto loco et Schwarzius ad Plinium paueg. LXXXIII, 5. In iis erat, ne certis temporibus caput comeret, ungues resecaet etc. Confer IV, 226.

399-402. *Piscis alterius occasus vespertinus* die 3 Mart. sive V Nonas. Sideris huius, magnum coeli spatium occupantis, originem habes II, 458 sqq. Alter Piscis Notius vocatur, alter Boreus; Hyginus Astr. Poët. III, 29, 40. — *A vento*. Vnus Heinsii et tres alii cum edit. principe et aliis *q ventis*. Reg. et Petay. *utrumque*. Burmannus coniicit *a vento nomen utroque*.

403-414. *Arctophylaxis et Vindemitoris ortus* die quinto Martii. — In *Arctophylace*, qui idem et *Bootes* dicitur (vide ad II Met. 176), lapsus

est Ovidius: occidit enim Maio ex-eunte, V, 733; sed die 5 Martii vespere oritur. Secundum Euclem. ἀρκτοῦρος ἐπιτέλλει καὶ προτρογνήξ. Sic et Ptolemaeus, ἀρκτοῦρος ἐσπέριος ἐπιτέλλει. — Frustra Taubnerus post tuos signum interrogandi poni volebat, ut haec interrogatio vim negandi haberet. — Pro *rorare* Zulich. Mazar. unus Vatic. pro diversa lectione, *rutilare*. Sic et Sarrav. et unus Heinsii. Duo, *rorare comis*. Hinc Heinsio placebat *rutilate comis*. Ita V Metam. 440: *rutilis Aurora capillis*. Sed *rorare* nunc bene se habet; XIII Metam. 622: *Aurora toto rorat in orbe*; Aeneid. I, 493, Memnonis mortem, *Aurora hodieque matutino rore flere* dicitur. Vide et ad vs. 357, — *Aget*, adferet; III Metam. 150, *reducit lucem*. — *Piger*: II Met. 176, *tardus* vocatur, ubi vide notam.

407. *Vindemitor*, graecis προτρογνήξ, stella in Virginis ala septentrionali; Hyginus Poët. Astr. III, 24. — *Intonsus* nunc ad teneram aetatem referendum, ut VI Metam. 254, non ad comam promissam; Horat. I, Od. 21, 2. — *Satyris* ex optimis et plu-

Fertur in Ismariis Bacchius amasse iugis. 410
 Tradidit huic vitem pendentem frondibus ulmi,
 Quae nunc de pueri nomine nomen habet.
 Dum legit in ramo pictas temerarius uvas,
 Decidit : amissum Liber in astra vehit.
 SEXTVS ubi oceano clivosum scandit olympum 415
 Phoebus, et alatis aethera carpit equis :
 Quisquis ades, canaeque colis penetralia Vestae,
 Cratera Iliacis turaque pone focis.
 Caesaris innumeris, quem maluit ille mereri,
 Accessit titulis pontificalis honos. 420
 Ignibus aeternis aeterni numina praesunt

rimis MSS. recepit Burmannus, ut Ovidius oblique Nympham vulgato corpore infamem tetigerit. Mitscherl. vero *Satyro* revocavit. — *Ismarus*, mons Thraciae, iam Homeri aetate vitibus nobilis: Od. IX, 196; Virgil. Georg. II, 37. — Sequens distichon *Tradidit...habet*, iudice Heinsio, adulteram et nugatoriam manum sapit: nec mihi placet, quamquam non omnino damnaverim; eo enim sublato, manca videtur narratio. Et quum *Ampelos* Graecis vitem significet, non incredibile est, Ovidium aliquid de nomine addidisse. — *Vehit* ex Voss. Arundel. Zulich. Mazar. et pr. Farn. accepit Heinsius, ut Bacchus eum, aequae ac Ariadnen, tigris suis in coelum *vexisse* dicatur. Caeteri *tulit*. — Regius noster *A tulit*; alii *vehit*.

415-428. *Vestae sacra* pridie Nonas, sive sexto die, quo eodem Augustus Pontifex Maximus factus est. — *Alati*, ut *alipedes* II Metam. 48, omnino sunt veloces. Quidam MSS. *elatis* scilicet e mari. — *Canae* praestat alteri lectioni, *castae*; est enim solemne illius Dcae epitheton, ut Heinsius docet. — *Penetralia Vestae*

etiam Aeneid. V, 744, pro *Vesta* ipsa ponuntur. In iis velata et ab hominum adpectu intacta colebatur. — In cultu Deorum etiam *crateres* positi. Virgil. Eclog. V, 68: *Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi*. — De *Iliacis focis* vide vers. 29 et 142.

419. An. V. c. 741, pridie Nonas Martias Augustus, Lepido mortuo, Pontificatum Maximum accepit, qui honos unus ei defuerat; Dio lib. LIV, cap. 15; Sueton. Aug. 31. Idem notavit Kalend. vetus atque Verrius Flaccus. Hoc Ovidius summa reverentia et in maximam Augusti laudem, more saeculi Augustei, extollit. Bene hoc cum Vestae sacris coniunctum; Pontifex Maximus enim praerat Vestalibus. Cf. IV, 949. — *Quem* Heinsius ex Mazar. Zulich. et Strozzae MSS. praetulit τῷ quos. — Elogium aeterni non imperio tantum datum, sed et Caesari. Vide Schwarz. ad Plinii paneg. 67. In Vestae templo non ignes tantum aeterni, sed et Palladium, imperii pignus VI, 421 sqq, quae duo saepe iunguntur. Livius V, 52: *Quid de aeternis Vestae ignibus, signoque, quod imperii pignus custo-*

Caesaris: imperii pignora iuncta vides.
 De veteris Troiae dignissima praeda favilla,
 Qua gravis Aeneas tutus ab hoste fuit;
 Ortus ab Aenea tangit cognata sacerdos 415
 Numina: cognatum, Vesta, tuere caput.
 Quos sancta fovet ille manu, bene vivitis ignes:
 Vivite inextincti, flammaque, duxque, precor.
 VNA nota est Martis Nonis: sacrata quod illis
 Tempula putant lucos Veiovis ante duos. 420
 Romulus ut saxo lucum circumdedit alto:
 Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.
 O quam de tenui Romanus origine crevit!

dia eius templi tenetur, loquar? XXVI, 27: *Vestae aedem petitam, et aeternos igues, et conditum in penetruli fatale imperii pignus.* Sed nunc accessit novum pignus, Augustus. En laudem maximam! *Aeneas*, Illo ardente, *Vestamque potentem Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.* Aen. II, 296 sq. Vid. Heynii Excurs. IX ad Aeneid. II. — *Gravis*, gravatus, onustus. — Ab Aenea domus Iulia, in quam Augustus adoptatus; IV, 20 sqq. Hinc illa *cognatio*, quam Ovidius celebrat. — *Caput* eleganter sic in commendatione pro ipso homine. — *Fovet*, alit. — *Vivite inextincti*. Alterum ab homine ad ignem, alterum ab igni ad hominem translatum. — *Dux*, Caesar. Vide Heinsium et Bumannum ad II, 39.

429-448. *Veiovis aedes Nonis* dedicata a Romulo. De eo autem Deo quum variae essent sententiae, ut ex Gellii Noct. Att. V, 12, apparet, et nos inde mox videbimus, Ovidius quid ipse sentiat, in medium offert.

Martis Nonis) Revocavi hanc lectionem cui Heinsius ex vetustis quibusdam MSS. substituerat, *Marti*:

Nonis. Non enim toti Martio, sed Nonis eius una tantum nota adscripta erat in Kalendaribus Fastis. Merito igitur etiam Krebsius hanc lectionem probavit. — Dionysius II, 15, auctor est, Romulum loco inter capitulum et arcem (v. ad II, 70), qui suo adhuc tempore dicebatur μεθόριον δύοῖν ὀρυμῶν (Livius I, 8, *inter duos lucos*) atque olim nomen a re accepit, asylum aperuisse, appposito templo, in quod supplices et convenae confugerent: sed cui Deo consecratum fuerit illud templum, certo se dicere non posse. *Veiovis* aedem fuisse, non modo Ovidius dicit, sed et alii. Vitruvius IV, 7, ubi de structura templorum loquitur, *uti est Castoris in Circo Flaminio, et inter duos lucos Veiovis*. Gellius Noct. Att. V, 12: *Est autem aedes Veiovis Romae inter arcem et capitulum*. Adde P. Victorem in VIII Reg.

432. Revocavi *quilibet huc*, quod satis bene dictum, neque ab Heinsio debebat non nisi duorum MSS. Moreti et Iun. auctoritate in *Cuilibet*: *Huc* mutari. Et confugit huc ex finitimis populis turba omnis, sine di-

Turba vetus quam non invidiosa fuit!
 Ne tamen ignaro novitas tibi nominis obstat, 435
 Disce, quis iste Deus, curve vocetur ita.
 Iupiter est iuvenis: iuveniles adspice vultus:
 Adspice deinde manum; fulmina nulla tenet.
 Fulmina, post ausos coelum affectare Gigantas,
 Sumta Iovi: primo tempore inerinis erat. 440
 Ignibus Ossa novis, et Pelion altior Ossa
 Arsit, et in solida fixus Olympus humo.
 Stat quoque Capra simul: Nymphae pavissee feruntur
 Cretides: infanti lac dedit illa Iovi.
 Nunc vocor ad nomen: vegrandia farra coloni, 445
 Quae male creverunt, vescaque parva vocant.
 Vis ea si verbi est, cur non ego Veiovis aedem,

scrimine, liber an servus esset. — *Tennis*, humilis; Liv. II, 1: *illa pa-*
storum convenarumque plebs, transfu-
ga ex suis populis. — *Novitas nomi-*
nis, inusitatum et obscurum nomen.
 — *Obstat*, offendat.

437. Sententiam dicit in fine loci
 vs. 447, praemissis argumentis. — *Iu-*
piter iuvenilis; statua Veiovis invenient
 refert. — *Post ausos* etc. Immo prius,
 in bello cum Titanibus, Cyclopes
 Iovi fulmina suppeditarunt, quibus
 telis et postea contra *Gigantas* et Ty-
 phaeum usus est. Apollodorus I, 2,
 1. Sed ex Titanomachia multa sunt
 a poetis translata in Gigantomachiam.
 — De ordine, quo *Olympus*, *Ossa*,
Pelion montes congesti apud poetas
 leguntur, vide quae in varr. lectioni-
 bus ad I Metam. 155 diximus. — In
 Gigantomachia arserunt *ignibus novis*,
 fulminibus a love modo sumtis. —
Capra Amalthea, cuius lacte *Nym-*
phae Adrastea atque Ida Iovem tene-
 rum nutrivere; Apollodorus I, 1, 3.
 Eius figuram iuxta Veiovis simula-

crum stetisse, observat etiam Gellius
 dicto loco.

445. Argumentum etymologicum.
 — *Vocor* exquisitius, quam quod
 exhibent duo MSS., *venio*. — Parti-
 cula *ve*, observante Gellio dicto loco,
 duplicem significatum, eundemque
 diversum habebat, quum et augen-
 dae et minuendae rei inserviret. Ovi-
 dius *Veiovem* explicuit, qui non iu-
 vandi potestatem, sed vim nocendi
 habet. Hanc interpretationem eo adiu-
 vat, quod simulacrum huius Dei sa-
 gittas teneat, quae sint paratae ad no-
 cendum. — Heinsius ex uno Erford.
coloniae invexit; sed non video cur
coloniae potissimum memorentur. Re-
 stitui ergo *coloni*. — *Vegrandia*.
 Etiam Festus *vegrandem fabam mi-*
nutam dici tradit. Varro de R. Rust.
 II, 2: *vegrandes et imbecillae oves*.
 — De voce *vescus* vide Gellium XVI,
 5; Phylargyr. ad Virgilium Georg.
 III, 175, et IV, 131; et Festum, a
 quibus inter alia minutum, exile,
 macrum explicatur. Plinius VII, 20;

Aedem non magni suspicer esse Iovis?
 Iamque, ubi caeruleum variabunt sidera coelum,
 Suspice: Gorgonei colla videbis equi.
 450
 Creditur hic caesae grvida cervice Medusae
 Sanguine respersis prosiluisse iubis.
 Huic supra nubes, et subter sidera lapso
 Coelum pro terra, pro pede penna fuit.
 Iamque indignanti nova frena receperat ore,
 455
 Quum levis Aonias ungula fodit aquas.
 Nunc fruitur coelo, quod pennis ante petebat;
 Et nitidus stellis quinque decemque micat.

vesco corpore, sed eximius viribus. Ac Festus quidem etiam Veioyem interpretatur cum Nostro parvum Iovem.

449-458. *Pegasi collum oritur* heliace. Kalendaria nonnulla et hunc ortum, et Veiovis templum superiori diei tribuunt. Hic quoque sideris originem refert, quam IV Metam. 784, ut fontem ab eo factum V Met. 256 seq. paucis attingit. Etiam nunc iusto brevior est et subobscurus. Cf. Hesiodus Theog. 280 sqq. et 325; Apollodorus II, 3, 2; et IV, 2; Hyginus Poëtic. Astron. II, 18, qui varias de hac re fabulas collegit. — *Variabunt*, dispersa variam formam dabunt coelo, eleganter dictum: eodem sensu *varium coelum* II Metam. 189: *variabant tempora cani* XII Met. 465: *varians capillos gemma* I Amor. 2, 741. Heinsius ex quatuor Farnes. Zwickhem. et tribus aliis dederat *vallabunt*; sed *vallare* est cingere tanquam vallo. Virgil. Cir. 79, *vallata canibus Scylla*; Claudianus XXVI, 188, *vallata mari rupes*. Id vero hoc loco non convenit. Itaque displicuit Burmanno et Krebsio atque expulsum est a Mitscherli. — *Medusa*, una *Gorgonum*, *grvida* erat ex Neptuno. Amputato

eius collo, foetus cum sanguine exsiluit, neque Pegasus tantum, sed et Chrysaor frater; vide Hesiodum et Apollodorum dict. loc. Ac ille quidem nomen inde accepit, quod prope oceani fontes, *πηγάς*, natus est. — *Prosiluisse*, Hesiodus, *ἐξέθορε*, quod deinde et alii servarunt. Eo a Minerva accepto Bellerophon adversus Chimaeram vectus est. Inde victor reversus, quum ad coelum evolare contenderet, Pegasus a Iove irritatus, oestro immisso, excussit equitem; Pindar. Isthm. Z, 60 sqq; Hyginus dicto loco. Hinc Horatius IV, Od. 11, 27: *ales Pegasus terrenum equitem gravatus*. — *Lapso*, celeriter evecto. — Hippocrenen, fontem in Helicone monte *Aoniae*, id est Baeotiae, Metam. dict. loc. dura ungula *rupit*, hoc loco *fodit*. Sic etiam Rutil. Itin. I, 264: *Musarum ut latices ungula fodit equi*. Plures MSS. ex melioribus hoc loco *fudit*, quod multo rectius de terra aquam emittente diceretur. Virgilius Georg. I, 12: *cui prima frementem fudit equum magno tellus percussa tridente*. Similiterque in hac ipsa re adhibuit Avienus in Arati Phaen. Equo, *cornuque excita repen-*

PROTINVS adspicies venienti nocte Coronam .

Gnosida : Theseo crimine facta Dea est. 466

Iam bene periuro mutarat coniuge Bacchum,

Quae dedit ingrato fila legenda viro.

Sorte tori gaudens, Quid flebam rustica? dixit,

Vtiliter nobis perfidus ille fuit.

Interea Liber, depexus crinibus, Indos 465

te Lympha Camenalem fudit procul Hippocrenen. Sidus esse iussit Iupiter. — *Quinque decemque.* Hodie 89 stellae in eo sidere numerantur.

459-516. Die octavo, sive VIII Idus, ortas Coronae vespertinus. Hu-ius sideris originem, quam VIII Metam. 175-182 breviter narravit, nunc latius persequitur. Conf. Art. Amat. I, 531-564; Arat. Phaen. 71; Lactantius instit. I, 10; Virgil. Georg. I, 222. Haec quoque fabula varie tradita, ut vel ex Hygini Poët. Astr. II, 5, patet. Partem eius priorem, quae ad *Thesea* pertinet, habet Heroid. X, quae epistola scripta fingitur ab Ariadna in litore Diae. — *Corona* est sidus boreale prope Bootem. — *Gnosis* vocatur, quia Minos, pater Ariadnae, rex Cretae, cuius urbs *Gnosis*. Etiam Virg. Georg. I, 222: *Gnosia ardentis stella coronae.* — *Theseo crimine facta Dea est*, iusto brevius dictum. Ariadnae, cuius illa inter sidera relata corona fuit, Thesei crimine facta Dea est, quatenus Theseus hanc comitem in Dia insula, quae serius Naxos dicta, deseruit: quae causa fuit, cur Bacchus eam duceret. Ea fuit vulgaris traditio. Secundum Homerum Od. A, 320 sqq., qui est fons fabulae, Diana Ariadnam detinuit in illa insula, ducta Bacchi contra eam testimonio; alii aliter. Vide Plutarch. Thes. 20. — *Periuro*. Vos-
sian. *pro iuro*. Hinc Heinsius coniicit

pro duro. Nil muta. Ep. X, 73, ipsa Ariadnae: *Quum mihi dicebas, per ego ipsa pericula iuro, Te fore meam.* Cf. et mox vs. 473. — *Coniuge Bacchum*, pro coniugem Baccho. Solent enim poëtae verbo *mutare* accusat. rei acceptae, et ablat. relictas addere. — *Legere pro relegere*, quod de hac eadem re Metam. dicto loco; Hygin. fab. 42, *licium revolvere*. Rem ipsam ingeniose circumloquitur Epist. X, 104: *Fila per adductas saepe recepta manus*. Olim hoc loco male edebatur *regenda*.

463. *Sors tori* potest esse et coniugium et ipse coniux; VI, 30, *Saturni sors* est proles Saturni. — *Quem flebam* Burmann. ex uno codice Francos. adoptavit, quia sensum rotundiorum efficeret; sed et vulgata, *quid flebam rustica?* bene se habet. Heinsius volebat, *quid flebas rustica?* ductu MSS. septem, in quibus, *quid fles ah rustica?* De *fletu* illo vide Ep. X, 43 sqq. Iam Art. Amat. dicto loco inter illos fletus et querelas repente adest Bacchus cum tympanis et cymhalis, querentique et coniugium et coelum promittit. Nec mora, curru impositam aufert secum. Verum h. l. post matrimonium initum Liber expeditionem Indicam suscipit. — *Depexus crinibus*, comitis, diligenter compositis capillis. Bacchus *ἐνδόμῃς*; III Metam. 421: *dignos Baccho crines*, et eum decet *madidus myrrha crinis*;

Vincit, et Eoo dives ab orbe redit.
 Inter captivas facie praestante puellas
 Grata nimis Baccho filia regis erat.
 Flebat amans coniux, spatiatæque litore curvæ
 Edidit incultis talia verba comis: 470
 En iterum similes, fluctus, audite querelas:
 En iterum lacrymas accipe, arena, meas.
 Dicebam, memini, periure et perfide Theseu!
 Ille abiit: eadem crimina Bacchus habet.
 Nunc quoque nulla viro, clamabo, femina credat: 475
 Nomine mutato causa relata mea est.
 O utinam mea sors, qua primum coeperat, isset!
 Iamque ego praesenti tempore nulla forem!
 Quid me desertis perituram, Liber, arenis
 Servabas? potui dedoluisse semel. 480
 Bacche levis, leviorque tuis, quæ tempora cingunt;
 Frondibus; in lacrymas cognite Bacche meas;
 Ausus es ante oculos adducta pellice nostros

ibidem vs. 555, ubi vide notam. *Depe-
 exus* autem Burmannus e Mazar. co-
 dice et multis aliis recepit, quum an-
 tea *depexis* ederetur eodem sensu,
 quamquam hoc et ad Indos referri
 posset, ad quos hoc epitheton utique
 referre voluerunt librarii, qui *depe-
 xos* scripserunt.

468. *nimis* bene convenit consilio
 poetæ. Non erat igitur, cur Heinsius
animis snaderet. — *Incultis comis*.
 Talem etiam post Thesei profectionem
 descripsit Ep. X, 16, 47; ubi *diffusus*
errat sola capillis in litore. Vero au-
 tem parum simile est eam quamdiu
 Bacchus in India esset, in insula Dia
 mansisse. In sqq, dolore, zelotypia
 et pudore uritur, quod his deserta,
 et quod fusca sibi pellex praelata; sub
 finem autem ad preces convertitur mi-
 særa et inops. Motus illi animi bene

expressi sunt. — Sola quum esset,
 et gravissime commota, bene *fluctus*
 et *arenam* alloquitur. — *En* Heinsius
 hic et vs. sq, in *ea*. id est, *heu* mu-
 tari volebat; sed etiam *en* ingemiscen-
 tis est; conf. Virgilius Eclog. I, 72
 sq, ubi his sic, ut hoc loco.

475. *Nunc quoque* etc.) Sententiam
 hæc a Catullo Nupt. Pelei uberius
 esse expositam, Neapolis observavit.
 — *Relata* vel narrata, vel repetita.
 Posteriore sensu iam supra aliquoties
 legimus. — *Dedolere*, finire dolo-
 rem; nempe morte.

481. *levis*, inconstans in amore.
 Talis et mobilis dici potest; hinc com-
 paratio cum *frondibus* hederæ. Bac-
 chus *κισσόφυλος*, *κισσοστέφανος*. Au-
 ctore Plin. Hist. Nat. XVI, 4, omnium
 primus coronam sumsit, et quidem ex
 hederæ. — *Adducta*. Francof. *dedu-*

Tam bene compositum sollicitare torum?
 Heu! ubi pacta fides? ubi quae iurare solebas? 485
 Me miseram, quoties haec ego verba loquor!
 Thesea culpabas, fallacemque ipse vocabas:
 Iudicio peccas turpius ipse tuo.
 Ne sciat hoc quisquam, tacitisque doloribus urar;
 Ne toties falli digna fuisse puter. 490
 Praecipue cupiam celari Thesea, ne te
 Consortem culpa gaudeat esse suae.
 At, puto, praeposita est fuscae mihi candida pellex.
 Eveniat nostris hostibus ille color!
 Quid tamen hoc refert? vitio tibi gratior ipso est. 495
 Quid facis? amplexus inquinat illa tuos.
 Bacche, fidem praesta; nec praefer amoribus ullam
 Coniugis adsuetae semper amare virum.
 Ceperunt matrem formosi cornua lauri;
 Me tua: at hic laudi est; ille pudendus amor. 500

eta. Sane *deducere*, ut *perducere*, saepe turpi sensu legitur de iis, qui scorta ad aliquem ducunt concubitus causa; vid. Torrent. ad Sueton. Caes. 49, et Ernesti in Clave Cicer. Sed recte Burmannus ad Heroid. IX, 121, ubi idem fere versus occurrit, docuit, *ante oculos deducere* non bene dici, *adducere* vero eodem sensu legi, et passim verba *ante oculos* adiuncta habere. Quid? quod notio illa obscena in hoc loco non cadit, sed *adducere* idem quod simplex *ducere*. — *Compositum*, concors coniugium.

486. *loquor*) Vnus Petav. *queror*; hinc Heinsius *vera* vel *sera queror*. Non video quare: dolet, quod his similiter decepta iam iterum *eadem* verba loqui cogatur. — *Ne sciat*, utinam hoc nemo resciscat.

493. De *fuscis* Indis vide ad IV Metam. 21. *Colorati* vocantur IV

Georg. 293. *Fuscam* autem nunc se vocat, vel pellicis colorem sibi ironice tribuens, vel illam *fuscam* colorem intelligens, quem Noster II Amor. IV, 40 etiam in Romanis puellis laudat. — Si Heinsius non nisi ex uno Ambros. Vulgo *tibi*, quod ego revoceavi; placuit et Krebsio. — *Inquinat amplexus*, turpes sunt eius amplexus. — *Adsuetae* e codd. nonnullis protulit Nauger. Hoc recepit Heinsius, quum etiam in uno Farnes. *assuetum* reperisset. Antea *adsuevi* vulgabatur, ut sententiae essent divisae. Nec hoc male.

499. *Cornua tauri*, taurus ille, quem Pasiphaë, mater Ariadnae amavit, uide Minotaurum peperit; Hyginus fab. 40. — De *pudendo* illo amore vide VIII Metam. 132. — De *cornibus* Bacchi dictum ad IV Metam. 19. Sed hic incipit poetæ ingenium

Ne noceat, quod amo: neque enim tibi, Bacche, nocebat,
 Quod flammis nobis fassus es ipse tuas.
 Nec, quod nos uris, mirum facis: ortus in igne
 Diceris, et patria raptus ab igne manu.
 Illa ego sum, cui tu solitus promittere coelum: 505
 Hei mihi, pro coelo qualia dona fero!
 Dixerat: audibat iamdudum verba querentis
 Liber, ut a tergo forte seculus erat.
 Occupat amplexu; lacrymasque per oscula siccatur;
 Et, Pariter coeli summa petamus, ait: 510
 Tu mihi iuncta toro, mihi iuncta vocabula sumes.
 Iam tibi mutatae Libera nomen erit.
 Sintque tuae tecum faciam monumenta Coronae;
 Vulcanus Veneri quam dedit, illa tibi:

luxuriare; cuique enim personae propria ubique admiscere gestit. Idem valet de sqq., *ortus in igne* etc. Respicit autem fab. qua Semele arsit, quum Iupiter fulmine armatus intraret, ille autem imperfectum Bacchi corpus ex utero rapuit; III Met. 309 sqq. — *At hic laudi est servavi*, quamquam profectum non nisi ab Heinsii ingenio, quia comparatio filiae et matris amantis hoc loco non mala est. Antea edebatur *sed laedit ille pudendus amor*, id est, infamiam affert, sensu non incommodo. Quidam *Me tua me laudant aut laudat*, unde Heinsius suam lectionem exsculpit, in qua Taubnerus duriores synaloephen observat.

507. sqq. Simile figmentum II, 759 sqq. — *Audibat per syncopen non inusitatum. Vulgo, audierat.* — Regii tres nostri codices habent *audierat*, quod servari iubent et *dixerat*, et *seculus erat*: alterum ex quatuor codd. invenit Heinsius. LEM. — *Occupat amplexu*, ut alibi *impedit*

amplexu. — *Coeli summa*, coelum, quateus in alto.

511. Heinsius ex altero Petav. *sume dederat*; sine causa: *sumes* bene convenit *et erit* vs. seq. Fabula autem haec varie tradita. E vulgari traditione, quam Ovidius Met. dicto loco sequitur, corona tantum Ariadnae inter sidera relata. Secundum alios ipsa, Libera dicta, honore divino affecta est; Seneca Oed. 498; Lactantius d. I. apud Propert. III, 15, 8; *Lyncibus in coelum vecta* legitur. Sic et apud nostrum Art. Amat. I, 550. Hoc loco et ipsa et corona eius memorantur; similiter a Probo dicto loco. De *corona* varias traditiones collegit Hygin. Poët. Astr. II, 5. — *Monumenta coronae*, corona, quae vini habeat monumenti. Hyginus: *Coronam dicitur inter astra collocasse, ut aeterna memoria nominis efficeretur.* — *Coronam ex auro et Indicis gemmis factam Vulcanus dedit Veneri.* — Mox quaeritur, utrum tibi legendum sit, an cum Burmanno, ex uno Moreti MS.

Dicta facit; gemmasque novem transformat in ignes. 515

Aurea per stellas nunc micat illa novem.

SEX ubi sustulerit, totidem demerserit orbes,

Purpureum rapido qui velut axe diem,

Altera gramineo spectabis Equiria campo,

Quem Tiberis curvis in latus urget aquis.

520

Qui tamen eiecta si forte tenebitur unda,

Caelius accipiat pulverulentus equos.

IDIBVS est Annae festum geniale Perennae,

Haud procul a ripis, advena Tibi, tuis.

mihi. Auctores apud Hyginum utroque trahunt; namque ab initio Ariadne coronam muneri a Venere et Horis accepit, quum omnes Dii in nuptiis eius dona conferrent; sic et apud Theon. in Arat. p. 11; sed paulo post Bacchus coronam a Venere accepisse narratur. Hinc *dotalis corona* apud Claudianum X, 272. — *Novem.* Hodie huic sideri una et viginti stellae tribuuntur. Intelligitur enim Corona, non australis, sed borealis inter Engonasin et Ophiuchum; Metam. VIII, 182.

517-522. *Altera Equiria* pridie Id. sive XIV die Martii. De prioribus vide II, 857, Rem tennem admodum ornavit verbis. — *Axis*, currus Solis; *rapidus* vel ab incitato cursu, vel a rapida Solis flamma dictus. — *Purpureus* omnino lucidum et splendidum colorem notat; *purpureum* solis lumen Aen. VI, 641. — *Demerserit* est ex emendatione Heinsii; nam MSS. valde hic variant, *omiserit*, *emiserit*, *demiserit*, *remiserit*, *dimiserit*, *demiserit*, *deserit* aut *deseret*; sed vs. 367, e bonis MSS. *sol emergerat orbem* de ortu; et Lucan. III, 40: *Titan multum demerserat orbis* de obitu. — *A gramine* et *alibi* Campus Martius designatur.

Horatius Art. Poët. 162: *gaudet gramine Campi.* — *Curvis* propter obliquum fluviorum cursum. — *In latus urgere* bene de alluente flumine; I, 242, *radit Tiberidis unda latus.* — De *Tiberis* crebris exundationibus vide ad Plinium VIII, Ep. 17 Argum. — *Ei* de aqua cum vi prorumpente; vide Cortium ad Plinium dict. loc. s. 3. Ibi Tiberis, qui alveum excessit, *premit valles, innatat campis*, hoc loco tenet campum. Pro *eiecta* Puteanus *erepta*. Hinc Burman. coniicit *erecta*, vel *adiecta*. — Quod hic de *Coelio* monte narratur, id Festus confirmat: *Murtialis campus in Coelio monte dicitur, quod in eo Equiria solebant fieri, si quando aquae Tiberis campum Martium occupassent.*

523-696. *Annae Perennae sacra* Idibus. Deae huius mentio iam vs. 146 facta. Nunc, 523-542, sacra eius incunde describuntur, et 543-674, de Anna ipsa copiose exponitur. Tandem ad sacra eius reditur. Laberius minime scripserat nomine Annae Perennae, qui a Gellio Noct. Att. XVI, 7, et a Nonio Marcello in voce *collabella* laudatur.

Geniale, quo genio indulgetur. Vide ad vs. 58. — *Advena Tiberis* etiam II, 68. Festum hoc in nemore An-

Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas 533
 Potat, et accumbit cum pare quisque sua.
 Sub Iovē pars durat: pauci tentoria ponunt:
 Sunt, quibus e ramis frondea facta casa est:
 Pars sibi pro rigidis calamos statuere columnis,
 Desuper extentas imposuere togas. 536
 Sole tamen vinoque calent: annosque precantur,
 Quot sumant cyathos; ad numerumque bibunt.
 Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos:
 Quae sit per calices facta Sibylla suos.
 Illic et cantant, quidquid didicere theatris; 535
 Et iactant faciles ad sua verba manus;
 Et ducunt posito duras cratera choreas,

nae, haud procul a Tiberi, inter Anienis confluentem et pontem Milvium celebrabatur. Potantes non tantum e plebe, sed et ex aliis ordinibus, saepe strati, fusi, reclinati, abiecti, negliger in gramine iacebant; Horat. II, Od. 3, 6. Hinc *disiecta*, passim fusa. — *Par*, ut IV, 98. De animantibus supra vs. 193.

527. Omnis hic locus scenam habet e vita plebis romanae. — *Sub Iovē durat*, ut II, 299. — *Pro ponunt* unus Medic. *tendunt*, unus Moreti *figunt*. — Heinsius e *ramis* sine auctoritate librorum in *e ramo* mutaverat, ne in verbis *quibus e ramis* ambiguitas esset. Nimis cante. — *Frondea* illae *casae* suo nomine *umbrae* dicebantur, atque, ut e Sexto Pompeio constat, etiam Neptunalibus fugebantur; quemadmodum e vestibulis umbracula in Palatibus a Tibullo, II, 5, 97, memorantur: *e veste sua tendent umbracula sertis Vincita*. — *Rigidis* bene se habet; tribuitur enim hoc epitheton passim rebus e ligno aut saxo factis. Heinsius volebat *Phrygiis*, e marmore Phrygio factis; sed non apparet, cur

hoc potissimum poeta nunc commemorarit. — *Pro sibi* MSS. plures *ibi*, quod recepit Mitscherl. Sed Heinsius maluit *ubi*, quod sane hic vers. melius iungitur cum sequenti, sed auctoritate destituitur illa lectio. — *Ad numerum bibunt*, numerant cyathos, quos exhaustiunt. In sacris *Perennae* pro perennitate vitae bibunt. Vide Macrobii verba ad vers. 146 allata. — *Sibylla vivax*; IV, 875. De illa vivacitate eius vide XIV Metam. 131 sqq, ubi ipsa narrat, saecula iam septem sibi acta, et restare tria. Hinc mulieribus Sibyllae annos precabantur veteres, ut viris *Nestoris*; Ovid. II ex Ponto 8, 41, ad Augusti filium: *Sic pater in Pylios, Cumaeos mater in annos Vivant*.

535. *theatris*, in theatris. Male Tauberner in usum theatrorum, ut in theatris recitentur. — *Iactare manus* de gesticulatione manuum in dicendo etiam Quintil. VI, 3, 54; X, 3, 21, et de histrione XI, 3, 179. Neapolis haec de saltatione capiebat. Sed de hac disticho seq. agitur. — *Faciles*, quae facile obsequuntur, — *Posito*

Cultaque diffusis saltat amica comis.

Quum redeunt, titubant; et sunt spectacula vulgo;

Et fortunatos obvia turba vocant.

540

Occurri nuper: visa est mihi digna relatu

Pompa: senem potum pota trahebat anus.

Quae tamen haec Dea sit, quoniam rumoribus errat,

Fabula proposito nulla tegenda meo.

Arserat Aeneae Dido miserabilis igne;

545

Arserat exstructis in sua fata rogis:

Compositusque cinis, tumulique in marmore carmen

Hoc breve, quod moriens ipsa reliquit, erat:

Praebuit Aeneas et causam mortis, et ensem:

cratere. Schirachius explicat, remotis crateribus, finitis conviviis. Equidem hic, ut vers. 418, *cratera* in Deae honorem positum esse arbitror, in eundemque *choreas* institutas. — *Durae choreae*; Virg. Georg. I, 350, *motus incompressi* rusticorum; quum urbani *molliora brachia moveant*; Art. Amat. III, 305: *rusticus alter Motus in incessu; mollior alter erit*; II Amorr. 4, 23: *Molliter incedit; motu capit: altera dura est*. — Mox revocavi cum Mitscherl. *cultaque*, nam Burman. ex uno Patavini. *multaque* invexerat, quia *culta* non conveniat duris choreis, nec appareat, unde cultus in turba rustica. Quae nihili sunt, quod etiam Krebsius vidit.

541. Facile assentior Heinsio et Burmanno putantibus, post hoc distichon plura excidisse, forte, quum lasciviora essent, puris castisque monachorum manibus deleta. Etenim voc. *visa est mihi digna relatu Pompa* longiorem narrationem expectare iubent.

543. Ad *Annam* ipsam convertitur, et varias de ea traditiones recenset. E prima, quam copiosissime et opere-

sissime usque ad vers. 656, tractavit, illa fuit Didus s. *Elissae* soror, quae ad Aeneam in Latio degentem pervenit, a quo benigne est accepta; sed metuens Laviniae insidias noctu fugit, excipiturque a Numicio amne. — *Errat*, dubia, incerta est; I, 468, *ne tuus erret honos*. Heinsius e sex MSS. errant invexit, ut referatur ad *fabulas*. — Idem e primo Zulichem. Ambros. et decem aliis *tegenda* mutavit in *tacenda*; sed et alterum bene se habet; XIII Metam. 748: *Neve tui causam tege doloris*. Metuit etiam Heinsius ne quid mendi hic lateret, quia Mazar. *Quae tamen haec dixi*. — *Fabula nulla*, traditionum variarum nulla.

545. De *Didonis* amore in Aeneam et de *Anna* sorore, vide Virgil. Aen. IV, et de morte, quam illa sibi conscivit, inde a vers. 630. De *Annae* fuga et fati, Silius VIII, 50 sqq, qui tamen in nonnullis a Nostro dissentit. — Nota hic duplicem sensum verbi *ardere*. — *Exstructis*. Heinsius malit *et structis*. — *Componi*, quod de omni cura dicitur quae cadaveri efflendo impenditur, nunc est condi. — *En-*

Ipsa sua Dido concidit usa manu. 550
 Protinus invadunt Numidae sine vindice regnum,
 Et potitur capta Maurus Iarba domo;
 Seque memor spretum, Thalamis tamen, inquit, Elissae
 En ego, quem toties reppulit illa, fruor.
 Diffugiunt Tyrii, quo quemque agit error: ut olim 555
 Amisso dubiae rege vagantur apes.
 Tertia nudandas acceperat area messes:
 Inque cavos ierant tertia musta lacus:
 Pellitur Anna domo; lacrymansque sororial inquit
 Moenia; germanae iusta dat ante suae. 560
 Mixta bibunt molles lacrymis unguenta favillae;
 Vertice libatas accipiuntque comas,
 Terque, Vale, dixit: cineres ter ad ora relatos
 Pressit, et est illis visa subesse soror.

sem illum Didoni dono dederat Aeneas. Vide Burmannum ad Virg. Aen. IV, 495, 647, ubi arripit *Dardanium ense*. Silius 50: *profugi donum exitiale mariti*.

552. De *Iarba*, Iovis Ammonis filio, rege *Numidarum*, despecto a Didone, vide Virg. Aen. IV, 36, 198 sqq; Iustinum XVIII, 6. Secundum Servium, Dido bellum ab eo metuens se combussit. — *Vindex*, defensor. — *In thalamis* lusus est, quia *thalami* et de coniugio. — *Reppulit*, repudiavit nuptias eius petentem.

555. *Error*, perturbatio mentis. *Alibi*, qua impetus agit aut trahit. — De *apibus* Virgil. Georg. IV, 213: *Amisso rege rupere fidem*. Comparatio non mala; etenim *Regem non sic Aegyptus, nec ingens Lydia, nec populi Parthorum observant*, quam apes suum.

557. Annorum numerus a messibus et mustis; sic et XIV Met. 146. — *Messes* nunc sunt grana, quae nudan-

tur, quum palea exuuntur. Heins. ex primo Ambros. probabat *mandatas*, quia alibi, *terrae semina mandare*. Verum tunc *terrae* hic quoque addendum fuisset: neque sensus commodus inde oritur. Taubnerus non improbat aliorum *nudatos*, idque explicabat, quibus agri nudati. — *Lacus*, alibi *labra*, vasa ad recipiendum mustum. Apud Silium Anna maturius fugit, *tepido* adhuc sororis rogo.

561. *Mixta* etc. Hoc snaviter dictum. Conf. V, 454; Horat. II, Od. 6, 22: *Ibi tu calentem debita sparges lacryma favillam Vatis amici*. Cineres collectos non lacrymis modo, sed et odoribus vinoque irrigare nonnunquam solebant; Kirchm. de Funeribus Roman. p. 365. — *Libatae*, resectae, de vertice comae vel tumalis imponi solebant, vel addi cineribus. — Etiam oscula mortuis et cineribus dabantur. — Pro illis MSS. fere omnes (et Regii tres nostri codices) *illi*; hinc Heinsius coniicit *et his illi*.

Nacta ratem, comitemque fugae, pedelabitur aequo, 565

Moenia respiciens, dulce sororis opus.

Fertilis est Melite, sterili vicina Cosyrae

Insula, quam Lybici verberat unda freti.

Hanc petit, hospitio regis confisa vetusto:

Hospes opum dives rex ibi Battus erat.

570

Qui postquam didicit casus utriusque sororis;

Haec, inquit, tellus quantulacumque tua est.

Et tamen hospitii servasset ad ultima munus;

Sed timuit magnas Pygmalionis opes.

Signa recensuerat bis sol sua: tertius ibat

575

Annus; et exsulis terra petenda nova est.

Frater adest, belloque petit: rex arma perosus,

565. In nave *pedes* sunt funes, quibus interiores veli anguli versus puppim trahuntur. Inde *pedibus aequis*, leni vento; Cic. Attic. XVI, 6, ubi vide Graevium; Aen. IV, 587, pro eo est, *aequatis classem procedere velis*. Mirum ergo est, ipsum Burmannum hoc loco haesisse. — *Comitemque* Heinsius e sex MSS. pro *comitesque* dedit.

567. *Melite*, insula inter Africae litora et Siciliam, *Melite Africa* aut *Sicula* dicta; Diodorus V, 12; hodie *Malta*. Colonia erat Phoenicum, qui ad Oceanum usque navigantes hanc insulam sibi perfugium esse voluerunt, quod et portus commodus, et in medio mari sita esset; Bochart. Geogr. Sacr. I, 26. Inde *hospitium*, quod mox memoratur. Quidam male cogitarunt de *Melita* Illyrica in mari Adriatico, hodie *Meleda*. Ab illa altera stadiis quingentis distabat *Cosyra*, cuius ambitus non ultra centum quinquaginta stadia patebat. Hinc *parva* vocatur a Silio XIV, 272. — *Sterilem* cum Nostro dixit et Seneca Consol. ad

Helv. 6, ubi asperrimis insulis annumeratur; hodie vocatur *Gozzo*. Vide Bochart. d. I. A *Silio Cossyra* scribitur; in nummis *Cossura*. — *Verberat*, ut Aen. III, 423, *sidera verberat unda*.

570. Etiam ap. Silium vs. 51, *Anna a Battu* excipitur rege miti et lacrymas facile dante casibus humanis, sed is eum regem Cyrenes facit, de quo conf. Herodot. IV, 135; Iustin. XIII, 7. — *Et tamen* displicuit Heinsio qui suavit, *Ne tamen hospitii servaret ad ultima munus*, *Extimuit*. Krebs. emendat, *Et tantum*. Frustra. *Tamen* nunc significat utique, certe; Livius, *Tenuere tamen arcem Sabini*, ubi vide Bauer. — De *Pygmalionis* et *Elissae* odio mutuo vide Virg. Aen. I, 340; Iustin. XVIII, 4.

575. Etiam apud Silium ibi manet, *dum flavas bis tondet messor aristas*. — *Bello petit*, bellum minatur; snuto verbo a gladiatoribus, ut in *telis*, *insidiis petere*. Burmanno rectius videbatur, quod Mazar. habet, *belloque ferox*, quia *adest* sufficiat, quod de

Nos sumus imbelles, tu fuge sospes, ait.
 Iussa fugit; ventoque ratem committit et undis.
 Asperior quovis aequore frater erat. 586
 Est prope piscosos lapidosi Crathidis amnes
 Purus ager: Cameren incola turba vocant.
 Illuc cursus erat: nec longius abfuit inde,
 Quam quantum novies mittere funda potest.
 Vela cadunt primo, et dubia librantur ab aura: 585
 Findite remigio, navita dixit, aquas.
 Dumque parant torto subducere carbasa lino,
 Percutitur rapido puppis adunca Noto:
 Inque patens aequor, frustra pugnante magistro,

repentino adventu dicatur, et quia *petenda* praecessit; male. — Bene *Gierig* defendit τὸ *petit*, quod habent Regii nostri: tamen non invenusta est oppositio in altera lect. LEM. — *Imbellis* opp. et belli perito, et armis valido; Liv. XXII, 39; IX, 19. — *Asperum* mare, commotum. Ea commotio cum ira hominum comparatur; unde vicissim mare *iratum*.

581. De his locis Silius nihil habet, sed Anna statim Laurentes in oras expellitur. — *Crathis* Thuriorum in magna Graecia fluvius, vim rutilandi comas habens; XV Met. 315. — *Purus* ager etiam *patens* et *vacuus* dici solet; III Met. 709: *Purus ab arboribus spectabilis undique campus*; Liv. I, 44: *Purum ab humano cultu solum*; XXIV, 14: *purum ac patenti campo*; Homer. II. Ψ, 61, ἄλζυρος ἄλζυρος. Ita autem hoc loc. ex Voss. et Arond. dedit Heinsius, quum caeteri *parvus* exhibeant. Non dixerim, utrum verius, quum naturam illius loci non aliunde cognitam habeamus. Errat autem Krebs. quum negat, τὸ *purus* nunc locum habere. — *Quantum quantum* etc. Haec mensuram iam Homer.

II. II, 589, adhibuit; conf. VIII Metam. 695. — *Mittere* absolute positum, intellige lapidem.

585. *cadunt vela* in locis vadosis, ut remis navis ad terram agatur. — *Librantur*; a vento agitata varios motus dant; I Metam. 528, *vibrabant flamma vestes*, quemadmodum et hoc loco e solenni horum verborum confusione MSS. septem, *vibrantur*; Plinius paneg. LXXXI, 4, *fluitantia vela*. — *Dubia*, quae nunc hinc spirat, nunc illinc, variabilis. — In verbis *Findite* etc. numeri duriores Heinsio videbantur; et quia ante *dubia* copula et abest a MSS. nonnullis, propterea suadebat *cadunt*. *Primo dubia librantur ut aura*, *Findite* etc. Burmannus vero malebat, *vela cadant, et ne dubia librentur ab aura*, *Findite* etc. Sine causa et iusto audacius uterque.

587. *subducere*, in altum trahere. Subducta subnectuntur antennis; XI Metam. 483. Inde *deducuntur*, quando iis opus est. — *Funes*, quibus utrumque fit, h. l. *tortum linum*, ut alibi *torti funes*. — *Magister*, rector navis, ut Aeneid. I, 115; VI, 353.

Fertur, et ex oculis visa refugit humus. 590
 Adsiliunt fluctus, imoque a gurgite pontus
 Vertitur, et canas alveus haurit aquas.
 Vincitur ars vento; nec iam moderator habenis
 Vltitur, at votis: hic quoque poscit opem.
 Iactatur tumidas exsul Phoenissa per undas; 595
 Humidaque opposita lumina veste tegit.
 Tum primum Dido felix est dicta sorori,
 Et quaecumque aliquam corpore pressit humum.
 Figitur ad Laurens ingenti flamine litus
 Puppis; et expositis omnibus hausta perit. 600
 Iam pius Aeneas regno nataque Latini

paulo ante *navita*. — Poëtae ita loquuntur, quasi venti mare usque ad *imum gurgitem* movere valeant. Pro *vertitur* Heinsius mallet *verritur*; utrumque recte dicitur. *Verrere* de ventis et fluctibus arenas tollentibus; XI Metam. 499: *fulvas ex imo verrit arenas*; quamquam ibi vulgo *vertit*. Virgil. Aen. I, 43, *evertit aequora ventis*. Pro eo Noster I Trist. 4, 6, *Eruta ex imis arena vadis*. Nunc praestat MSS. consensum sequi. — Regii nostri *vertitur*; de verbo *verritur* vide quae cl. Gierig fusius dixerit ad locum dict. Metam. LEM. — *Canas a spuina*.

593. Sic et II Met. 185, *navis: cui victa remisit Frena suas rector, quam Dis, votisque reliquit*, ubi vide notam. Hoc loco olim vulgabatur, *at votis is quoque poscit opem*, qua lectione Taubnerus nihil clarius esse putabat; sic et Krebsius. Immo non accommodata est loci serici. Heinsius igitur ex Mazar. et uno Medic. dedit, quod et nos servavimus, quia melius nihil habebamus, *at votis: hic quoque*, quod non probabilius vulgata. Suadet etiam: *per quoque*; item: *ut votis usque repo-*

scit opem. *Deorum* hic non male fieret mentio; et MSS. nonnulli, *votis Dis quoque*; inde Burmannus mallet: *Vltitur; a votis Disque reposcit opem*. Quamquam et tentat: *sic quoque poscit opem*. Forte, *his quoque*.

596. *Humida lumina*) Ergo et Ovidius hic et XI Metam. 539, credidit, in tali periculo posse lacrymas prorumpere, eiusque auctoritas tuetur lectionem *siccis oculis* apud Horatium I, Od. 3, 18. — *Dido ante miserabilis* dicta vers. 545, nunc primum *felix*, quae praedicatio usitata tali tempore; Homer. Od. E, 299; Virgil. Aen. I, 93. In fluctibus laborantes beatos praedicabant eos, quibus contigisset in terra mori, ubi rite sepeliri potuissent; XI Metam. 540. Huc refer et nostra: *Et quaecumque aliquam corpore pressit humum*; quae formula etiam VII Met. 608, de mortuis legitur: *inhumata corpora premunt terras*. Apud Silium, Anna agitur pelago, *Divis inimica sibi*que, quod se non dederit oomitem in suprema sorori.

599. *Figi, infigi, configi, affigi* de nave dici, quae magno cum impetu litori illidatur, docet Heinsius ad hunc

Auctus erat, populos miscueratque duos.
 Litore dotati, solo comitatus Achate,
 Secretum nudo dum pede carpit iter,
 Adspicit errantem, nec credere sustinet Annam 605
 Esse: quid in Latios illa veniret agros?
 Dum secuū Aeneas; Anna est, exclamat Achates:
 Ad nomen vultus sustulit illa suos.
 Quo fugiat? quid agat? quos terrae quaerat hiatus?
 Ante oculos miserae fata sororis erant. 610
 Sensit, et alloquitur trepidam Cythereius heros;
 Flet tamen admonitu mortis, Elissa, tuae.
 Anna, per hanc iuro, quam quondam audire solebas
 Tellurem fato prosperiore dari;
 Perque Deos comites, ac nuper sede locatos, 615
 Saepe meas illos increpuisse moras.
 Nec timui de morte tamen; metus absfuit iste:
 Hei mihi! credibili fortior illa fuit.
 Ne refer: adspexi non illo pectore digna
 Vulnera, Tartareas ausus adire domos. 620

locum. — *Miscuerat populos.* Hoc explicat Liv. I, 2: *Aeneas, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine essent, Latinos utramque gentem appellavit.* — Cum solo Achate, comite fido, Aeneas ambulat etiam Aen. I, 312. Apud Silium vs. 71, Annam Aeneas videt sacro comitatus Iulo. — Quid, scilicet petens, quo consilio, cur veniret.

608. *sustulit*) Libri permulti, *retulit*, quod respuit Burmannus. Sed et III Metam. 245: *Ad nomen caput illa refert*; et infra IV, 2: *ad vatem vultus retulit illa suos.* — *Quos terrae quaerat hiatus?* Silius IV, 332: *Fugere infixum est, terraeque optantur hiatus.* Aliter haec ficta a Silio vs. 73;

ibi Aeneas terrae defixam oculos, et multa timentem, Ac deinde allapsam genibus lacrymantis Iuli, Attollit. — De fletu heroum haud indecoro vide Heynium ad Aen. I, 92.

613. Italiam circumloquitur, quae futo ei destinata; imitatus Nostrum est Silius vs. 105: *Tellurem hanc iuro, vota inter nostra frequenter Auditam vobis.* — *Deos comites;* Penates, quos secum Troia elatos Latio intulit; Aen. I, 6; XII, 192. — *Increpuisse*, signis quibusdam datis.

619. Aeneas quum in orcum descendisset, ibi etiam Didonem vidit recentem a vulnere, et cum ea collocutus est; Aen. VI, 450 sqq. Sed longiore oratione Anna nunc ei Didonis fata narrat apud Silium. — *Non digna*

At tu, seu ratio te nostris adpulit oris,
 Sive Deus; regni commoda carpe mei.
 Multa tibi memores, nil non debemus Elissae:
 Nomine grata tuo, grata sororis, eris.
 Talia dicenti, neque enim spes altera restat, 625
 Credidit, errores exposuitque suos.
 Vtque domum intravit Tyrios induta paratus,
 Incipit Aeneas; caetera turba silet:
 Hanc tibi cur tradam, pia causa, Lavinia coniux,
 Est mihi: consumsi naufragus huius opes. 630
 Orta Tyro, regnum Lybica possedit in ora;
 Quam, precor, ut carae more sororis ames.
 Omnia promittit, falsumque Lavinia vulnus
 Mente premit tacita, dissimulatque fremens:
 Donaque quum videat praeter sua lumina ferri 635
 Multa palam, mitti clam quoque multa putat.
 Non tamen exactum, quid agat: furialiter odit;
 Et parat insidias, et cupit ulta mori.
 Nox erat: ante torum visa est adstare sororis

illo pectore, quae tale pectus non meruerat, quum tale pectus meliorem sortem meruisset. — *Ratio*, consilium tuum certum. — *Carpere*, frui. Etiam Dido quondam Aeneae sociis: *Vrbem, quam statuo, vestra est*; Aen. I, 573. — *Memores debemus*, grato animo meminimus, nos tibi debere. Burmannus e Servio notat, etiam ab Anna Aeneam amatum esse. Verum de hoc nunc non est sermo, sed de beneficiis acceptis.

627. *paratus*, apparatus, amictus, ornamenta corporis; VI Met. 451: *Magno dives Philonela paratu, Divitior forma*. — *Tradere*, commendare. — *Pia causa* refertur ad gratiam referendam.

633. *Vulnus*, dolor ex zelotypia.

— *Falsum sine causa* Heinsius, quum unum cod. *captumque* habere vidisset, in *cautumque* mutari volebat. *Falsum*, quia temereangebatur. — *Premittit*, occultat; Aeneid. IV, 332: *curam sub corde premebat*. — *Fremens*, indignans. Vulgo, *metus*. Bern. *praeterea tacitos dissimulatque metus*. — *Ferri* praestat, quia MSS. veteres fere omnes sic habent, et quia bene convenit verbis *praeter sua lumina*, pro quibus septem MSS. *propter sua lumina*. Ante Heinsium vero *mitti* vulgabat. Is etiam sic distinguere volebat, *ferri: Multa palam mitti, clam quoque multa putat*. Non male.

637. *Exigere*, perpendere quid agas, quid exsequaris. — *Visa est adstare* etc. Idem signum habet Silius

Squalenti Dido sanguinolenta coma, 640
 Et, Fuge, ne dubita, moestum fuge, dicere, tectum.
 Sub verbum querulas impulit aura fores.
 Exsilit; et velox humili super arva fenestra
 Se iacit: audacem fecerat ipse timor:
 Quaque metu rapitur, tunica velata recincta, 645
 Currit, ut auditis territa dama lupis.
 Corniger hanc cupidis rapuisse Numicius undis
 Creditur, et stagnis oculuisse suis.
 Sidonis interea magno clamore per agros
 Quaeritur: apparent signa notaeque pedum. 650
 Ventum erat ad ripas: inerant vestigia ripis,

vs. 165, ubi Dido plura verba facit. Etiam Didoni in somnis apparuerat Sychaens interfectus, eamque fugere iusserat; Aeu. I, 353. — Post *coma* maximam interpunctionem in minimam mutavimus, atque etiam post *Et* incidimus. Sic facilis procurrit oratio: visa est adstare Dido et dicere, Fuge. Vulgo: *Effuge, ne dubita, moestum, soror, effuge tectum*; alii aliter. Heinsius haerebat in voce *moestum*, itaque paulo audacius locum sic refigi volebat: *Heu fuge, ne dubita, finestum, ait, heu fuge tectum*. Verum *moestum* ab effectu dictum, quod nocrorem iniicit; Livius V, 43, *moesta fortuna*.

642. *Sub verbum* Marsus male explicat, quasi in fine verborum illius. Immo *sub verbum* idem quod *ad verbum*, audito hoc verbo. — *Querulas*, ut sonum ederent. — *Recincta*, siue zona, quia e lecto exsilierat. Alias *succinctae* currebant, quo expeditiores essent. Etiam VII Metam. 182: *vestes induta recinctas*. Apud Silium 188, *Anoa fugit, tenui corpus velamine tecta*. Caeterum Heius, coniecit *Quoque metus rapuit*.

647. *Numicium* amnem, qui inter Laurentum et Lavinium decurrebat, Noster describit XIV Metam. 602 sqq. Lacubus multis interceptus erat, et leni motu similis *stagno*. Hinc etiam Aeneid. VII, 150, *fontis stagna Numici*. — *Corniger* solemne epitheton fluviorum, quibus vel propter mugitum aquarum, vel propter curvaturas earum, capita aut cornua taurina tribui solebant; *Corniger Tiberis*, Aeneid. VIII, 77; ipse Numicius *Corniger* XIV Metam. 602. — Olim edebatur *tumidis undis*, quas alii imbris auctas interpretabantur, alii ad amoris affectum referebant; sed bene Heinsius ex Arondel. Mazar. Zulich. pr. Farnes. et tribus aliis, tuum ex Voss. qui sic pro diversa lectione habet, *cupidis* recepit, quod bene studio convenit, quo Numicius opem ferebat laboranti. Heinsius et Broukhuis. etiam *undis* in *ulnis* mutari volebant, quod et Taubnerus ad prosopopoeiam putat aptius esse. Sic sane XI Met. 63, Orpheus Euridicem *cupidis amplectitur ulnis*. Sed de fluvio bene undae memorantur; Silius vs. 191: *Donec arenoso, sic fama, Numicinus*

Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.

Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numici;

Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.

Protinus erratis laeti vescuntur in agris; 655

Et celebrant largo seque diemque mero.

Sunt quibus haec Luna est, quia mensibus impleat annum!

Pars Themis; Inachiam pars putat esse bovem:

Invenies, qui te Nymphen Atlantida dicant;

Teque Iovi primos, Anna, dedisse cibos. 660

Haec quoque, quam referam, nostras pervenit ad aures

Fama; nec a veri dissidet illa fide.

Plebs vetus, et nullis etiamnum tuta tribunis

illam Suscepit gremio, vitreisque abscondidit antris.

652. Clamantibus illis in ripa, tacet Numicius, loquitur Nympha. Pro tacuit plenius sustinuit tacitas aquas. Frustra igitur alii MSS. *tenues* aut *rapidas* aquas memorant. — *Placidus* frequens epitheton fluviorum, etiam Numicii XIV Metam. 601; idemque saepe in laudibus Deorum hominumque ponitur; itaque et hoc placet prae aliis lect. *rapidi* aut *placiti*. Silius vs. 198: *ab alto Amnis aquas cursumque rapit; tum sedibus imis Inter caeruleas visa est residere sorores Sardonis, et placido Teucros affari ore.* — Si Nympha antea *Anna* dicta, non opus erat ab *amne* nomen suum deducere. — *Celebrant se* Marsus explicat: se reddunt celebres ebrietate. Taubnerus: sua, vel genii sui causa frequentes adsunt. Immo, curant ut bene sibi sit, largiter genio suo indulgent.

657. Aliae opiniones de Anna Perenna. Ab anno utrumque Deae nomen deduci potuit. *Inachiam bovem.* Isidem. Sed hoc nihili est. Anna haud dubie fuit una e Deabus veteris

Italiae. *Atlantida.* Taubnerus putat, quia nonnulli Iovem in Arcadia natum tradiderint, *Atlantida* ab Atlante rege dictam esse unam ex Arcadicis Nymphis, quae Iovis fuisse nutrices perhibeantur. Verum in illis nulla *Anna* memoratur. Burmannus nomen *Atlantida* corruptum censet, quia Noster primam in *Atlante* corripere solet. Musaeus tradiderat, Iovem a *Themide* et *Amalthea* Nympha nutritum esse, quibus cum Ops mater tradidisset; Hyginus Poët. Astronom. II, 13; Eratosth. K $\alpha\tau\alpha\sigma\tau\epsilon\iota$. 13. Confer Heyn. ad Apollodorum II, 7, 5; et Munckerum ad Hyginum f. 182, ubi Amalthea Oceani filia. Secundum alios Iupiter ab Adrastea et Ida, Melissei filiabus, Amaltheae lacte est nutritus. Hoc loco MSS. Iun. Putean. et alii, *Athalantida*; quidam *Nilanida*.

661-674. Anna, mulier Latina, ob alimenta quondam popul^o praebita fit Dea. — Quae vera sunt, adeoque fidem merentur, *a veri fidem non dissidere* dicuntur; alia sunt *veri maiora fide*, III Metam. 660, aut *veri vix habitura fidem*. Hoc loco Heins. ex

Fugit, et in sacri vertice montis erat.
 Iam quoque, quem secum tulerant, defecerat illos 665
 Victus, et humanis usibus apta Ceres.
 Orta suburbanis quaedam fuit Anna Bovillis
 Pauper, sed multae sedulitatis, anus.
 Illa, levi mitra canos redimita capillos,
 Fingebat tremula rustica liba manu; 670
 Atque ita per populum fumantia mane solebat
 Dividere: haec populo copia grata fuit.
 Pace domi facta signum posuere Perennae,
 Quod sibi defectis illa tulisset opem.
 Nunc mihi, cur cantent superest obscoena puellae 675

pluribus MSS. *vera* dedit, quod et ipsum recte dicitur. — *Mons* trans Anienem, tria passuum millia ab urbe distans, in quem plebs anno V. c. 260 secessit, nec inde rediit, nisi *tuta tribunis*, id est, magistratibus suis sacrosanctis, quibus auxilii latio adversus consules esset; Livius II, 22; Dionysius VI, 45. — *Etiannum* est ex emendatione Heinsii; vulgo *etiam nunc*. MSS. quidam vel *etiam tum*, vel *etiam tunc*. — Pro *erat* Heinsius ex Vrs. primo Ambrosiano, Mazar. prim. Farnes. et aliis nonnullis *abit* recepit, quod mihi durum videbatur. — *Sacer* dictus est ex illo tempore. — In *vertice* montis, ἐν τῷ ἀκροπείκῃ, eos castra habuisse narrat et Dionys. cap. 90.

667. *Bovillae* aut *Bovilla*, oppidum Latinorum haud procul ab urbe ad viam Appiam. Vide Broukh. ad Propert. IV, 1, 33, quo loco et ipso *suburbanae Bovillae*. Horatius I, Ep. 7, 77, *suburbana rura* in *Sabinis*. — *Sedulitas* eorum est, qui alteri impigre officia praestant, adsunt, apparent; Gronovius Obs. I, 23. — Pro *multae* Heinsius ex uno suo, Mazar. atque e

Zulich. a manu prima invexit *mundae*. Ego ultimum revocavi, quia in alimentis inter tot homines distribuendis *multa* sedulitate opus erat. *Munditiam* contra rustici fame laborantes parum curant. Placuit *multae* etiam Krebsio.

669. *mitra*) Etiam XIV Metam. 654, Vertumnus anum assimilans, *picla redimitus tempora mitra* venit; de qua fascia vide Salmasium ad Solinum pag. 392. — *Copiam* de alimentis capio; quemadmodum apud historicos *copiae* de comaeatu, frumento dicuntur.

673. *signum* illud posuere haud dubie in vertice montis, in quo consecrato etiam Iovi Διμυρτίῳ aram extruxerunt; Dionys. VI, 90. — *Defectis*, deficientibus; vide Heinsium.

675. Redit ad festum geniale Annae, quod 523–542 descripsit, atque causam reddit, cur eo tempore *puellae obscoena cantent*. Vera origo sine dubio repetenda est ex moribus priscorum hominum rudibus, unde et Fescennina licentia; Horatius II, Ep. 1, 145 sqq. Sed Ovidius more suo fabulam petulantem intexere maluit

Dicere: nam coëunt, certaue probra canunt.
Nuper erat Dea facta: venit Gradivus ad Annam,

Et cum seducta talia verba facit:

Mense meo coleris; iunxi mea tempora tecum;

Pendet ab officio spes mihi magna tuo. 680

Armifer armiferae correptus amore Minervae

Vror; et hoc longo tempore vulnus alo.

Effice, Dî studio similes coëamus in unum:

Conveniunt partes hae tibi, comis anus.

Dixerat: illa Deum promisso ludit inani; 685

Et stultam dubia spem trahit usque mora.

Saepius instanti; Mandata peregrimus, inquit:

Eviatas precibus vix dedit illa manus.

Gaudet amans, thalamosque parat: deducitur illuc

Anna tegens vultus, ut nova nupta, suos. 690

Oscula sumpturus subito Mars adspicit Annam:

Nunc pudor elusum, nunc subit ira, Deum.

Ridet amatorem carae nova Diva Minervae;

Atque ita Mars, quem initio huius libri advocavit, ignominiam suam recognoscit. — *Certa*, eiusdem semper generis et carmine consignata. — *Seducere*, ut II Metam. 836, *sevocare*. — Beneficium Martis verba *iunxi mea tempora tecum* habent, pro quo vicissim aliquid petit. — *Officium*, operam lenae.

686. Primus Ambrosian. Mazar et Serv. *stultum dubia speque mora-que trahit*, quod Heinsius non improbat. Mihi utrumque, et *stultam spem trahere* et *dubia mora* satis eleganter dictum videtur: *stulta spes*, spes eius, qui non sentiebat se trahi. Altera lectio similis foret illi Livii XLIV, 26, *multitudinem trahi spe posse*. — Paulo post Taubnerus vulgatam praefert, *Eviata est precibus; vix* etc. quia non bene dicatur *manus pre-*

cibus vinci; Noster tamen V Metam. 215, *confessas manus tendens* de victo dixit. Si vulgata retinenda sit, propter MSS. consensum retineam; etenim alteram Heinsius non nisi ex MSS. Regio et Sarrav. sumsit. Id. docet, *evincere* passim pro *vincere* poni. Krebsius malit *elisa litera e* legere *evicta'st*. — Regii tres nostri habent *Eviatas precibus* etc. LEM.

689. *Gaudet* Heinsius dedit ex Mazar. Voss. Arond. et aliis. Caeteri *credit*, quod nec ipsum damnat. Etiam Bormann. dubitabat utrum praeferreret. Mihi *gaudet* placet; nam *stultam*, scil. credulam spem poeta iam ante notavit. — *Deduci* solemne de feminis, quae concubitus causa, ad aliquem in thalamum deducuntur. — *Ridet*. Taubnerus tueretur vulgotam *Ludis*, ut poeta hac apostropha ad *ela-*

Nec res hac Veneri gratior ulla fuit.
 Inde ioci veteres obscoenaque dicta canuntur; 695
 Et iuvat hanc magno verba dedisse Deo.
 Praeteriturus eram gladios in principe fixos,
 Quum sic a castis Vesta locuta focis:
 Ne dubita meminisse; meus fuit ille sacerdos:
 Sacrilegae telis me petiere manus. 700
 Ipsa virum rapui; simulacraque nuda reliqui:
 Quae cecidit ferro, Caesaris umbra fuit.
 Ille quidem coelo positus Iovis atria servat;
 Et tenet in magno templa dicata foro.
 At quicumque nefas ausi, prohibente Deorum 705
 Numine, polluerant pontificale caput,
 Morte iacent merita: testes estote Philippi;

sum alludat. Rectius nunc sensus Deae memoratur. Ridebat et illa et *Venus*, cuius vetus amator sic deceptus.

697-710. *Caedes Iulii Caesaris* facta Idibus Martii anno 707; qui dies inde *parricidium* dictus; Suetonius Caes. 88. Hanc rem ingeniose Ovid. tractavit, 1.º quod caedi apotheosin Caesaris substituit, quum ille etiam persuasione vulgi propter stellam crinitam, quae illo tempore fulsit, ad Deos abiisse crederetur; 2.º quod *Vestam* loquentem, et tam Caesaris divinitatem, quam parricidarum poenas sibi tribuentem, Augusti denique laudes addentem, induxit. Apotheosin iam vers. 159 attingit.

699. *meus sacerdos*, quia pontifex maximus praeerat Vestalibus. Itaque et vs. 419, Vestae sacra et Augusti pontificatus coniunguntur. — Figmentum non malum, quo non *vir*, Caesar ipse interfectus, sed *simulacrum*, imago eius, dicitur. *Umbra* autem et *simulacrum* ita iunguntur. — *Nuda*, nuda. Caeterum Dii interdum ho-

mini, quem servare vellent, corpus substituebant, ut Diana Iphigeniae immolandae cervam XII Met. 24.

703. Minores Dii nobilium atria celebrant I Metam. 172; hinc Caesar *Iovis atria servat*. Servat locum, qui ibi versatur, habitat; Aeneid. VI, 556, Tisiphone *vestibulum* Tartari servat. Deterior est lectio vulgata *atria vidit*, quam Tauberner non spernit. — *Templum* Caesari post triennium ab obitu positum anno 712.

705. *prohibente*, prohibere volente, detestante; V Metam. 45: *ea, se prohibente, moveri*. — *Polluerant* Hein-sius in *polluerunt* mutari vult; tum ex Zulic. *pontificale decus* probat, aut *sacrum* ex uno Vaticano. Sed et in *pontificale caput* satis dignitatis est. — *Morte iacent merita*. Etiam rerum scriptores observant, parricidas illos triennio praeterlapso omnes interisse; Suetonius Caes. 88: *Percussorum autem fere, neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua manu defunctus est. Daminati omnes, alius alio*.

Et quorum sparsis ossibus albet humus.'

Hoc opus, haec pietas, haec prima elementa fuerunt

Caesaris, ulcisci iusta per arma patrem.

710

POSTERA quum teneras Aurora refecerit herbas,

Scorpius a prima parte videndus erit.

TERTIA post Idus lux est celeberrima Baccho.

Bacche, fave vati, dum tua festa cano:

Nec referam Semelen, ad quam nisi fulmina secum

Iupiter adferret, parvus inermis eras:

Nec puer ut posses maturo tempore nasci,

Expletum patrio corpore matris onus.

casu perit etc. — Memorabile proelium *Philippense* in Thessalia, in quo Brutus, Cassius, Cascae fratres sua manu perierunt; Plutarchus Caes. 26. — *Albet humus ossibus*, ubi plures sepulti aut insepulti iacent; Aeneid. XII, 36, *campi ingentes ossibus albet*. — Bellum *Philippense* autem *pro ultione paterna* suscepit Caesar Augustus; Suetonius August. 29. — *Prima elementa*, initia imperii et rerum gerendarum.

711. *Scorpii medii occasus* cosmicus XVII Kal. Aprilis. Sed Columella XI, 2: *Idibus Martii Nepa incipit occidere*. Plin. XVIII, 65: *Caesar et Idus Martias ferales sibi adnotavit Scorpionis occasu*.

713-790. *Liberalia tert. post Idus* sive XVI Kal. Aprilis. Praemissis Bacchi laudibus, vs. 715-724, poeta causas expromit, cur iis festis, et liba populo offerantur ab annu hederacincta 725-770, et toga libera pueris detur 771-790.

715. Non hymnum canam in Bacchum. Hymnis enim natales, virtutes, res gestae Deorum celebrantur. Hymnum in Bacchum habes IV Metam, 11 sqq. Confer Horatium II,

Od. 19. De *Baccho* universe disputat Heynius ad Apollodorum III, 5 init. De natalibus vide III Metam. 273. *Semele* quum Iovis *fulminibus* arderet, Iupiter utero eius Bacchum eripit, femori sui insinit, ut materna tempora impleat, atque Nyseidibus educandum tradit. — *Ad quam* etc. ad Semelen, te utero ferentem, nisi Iupiter fulmina secum adtulisset, tu esses quid? Hic responderi non potest, *parvus inermis*: id enim nec latinum est, nec sensum habet iustum. Nec multum proficitur, si ex Heinsii coniectura *partus inermis eras* legas. Quidam ex melioribus, *erat*, ut ad Iovem referatur; sed haec lectio pari difficultate laborat. Locus igitur corruptus est. — Difficultas non tollitur, quamvis interpungas, *parvus, inermis eras*. LEM. — *Matris onus*, tu, quem mater aliquot menses utero tulerat, *patrio corpori*, femori, insinitus, *expletus*, ad maturitatem perductus es, ut iusto tempore nasci posses. Frustra igitur Krebsius impugnat *to onus*; ipse defendit *opus*; et *opus expletus* expletum officium matris suscipere. Quod et ipsum ferri potest. — *Matrus* et de ventre onus ferente, et de

Sithonas, et Scythicos longum enumerare triumphos ;

Et domitas gentes, turifer Inde, tuas.

720

Tu quoque Thebanæ mala præda tacebere matris,

Inque tuum furiis acte, Lycurge, genu.

Ecce libet subitos pisces Tyrrhenaque monstra

Dicere: sed non est carminis huius opus.

Carminis huius opus, causas expromere, quare

725

Vilis anus populos ad sua liba vocet.

Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt,

Liber, et in gelidis herba reperta focis.

Te memorant, Gange toloque Oriente subacto,

Primitias magno seposuisse Iovi.

730

matre partui vicina, et de tempore ad pariendum idoneo dicitur.

719. Res gestæ Bacchi. Furore ei a lunone iniecto, Aegyptum, Syriam, Phrygiam peragravit, et inde per Thraciam ad ludos devenit, a quibus Thebas rediit. Hoc iter breviter narravit Apollodorus III, 5, 5; copiosius Diodorus Siculus IV, et Nonnus in Dionysiac. — *Sithones* sive *Sithonii*, gens Thraciæ ad pontum Euxinum, eaque computationibus dedita; Horat. I, Od. 18, 9. Multi *Bistonas*, qui et ipsi Thraciam incolebant; Plinius IV, 11. — De *ture* Plin. XII, 30: *tura, præter Arabiam, nullis, ac ne Arabiæ quidem universæ. Nempe Saba regio turifera; vid. sup. ad I, 341. Sed India antiquis omnis terra orientalis, imprimis in australibus partibus sita. Vide Cuperi Obs. IV, 7.*

721. De *Pentheo*, *Thebanorum* rege, quem, quum Bacchi sacra nollet accipere, ipsa *mater* Agave, in furem adacta, dilaceravit, vide III Metam. 511 sqq. — *Præda*, nam *Pentheus* matri videbatur aper. — Pro *mala* Heinsius suavit cum primo

Ambros. et Laeti cod. legere *male*, quod recepit Mitscherl. — *Lycurgus*, Edonum in Thracia rex, vites omnes excidit, Bacchique nutrices bipenni persecutus est. De poena ei illata dictum ad IV Metam. 22. Secundum nonnullos crura sibi amputavit falce: sic *actus* est in *genu* saum. — *Subitos pisces* etc. Tyrrhenos nautas subito in delphinas transformatos: III Metam. 597 sqq. — *Vnus Medic. Tyrrhenia monstra*, quæ oppositio elegans Heinsio videbatur. — In tribus nostris Regiis *Tyrrhenaque*; non displicet lectio Mediceæ. LEM.

726. Varro lib. V de Ling. Latina: *Liberalia dicta, quod per totum oppidum eo die sedent sacerdotes Liberi, hedera coronatæ anus, cum libis et foculo pro emitore sacrificantes. Horum igitur singulorum causæ hic expromuntur. De origine et progressu sacrorum cf. I, 337 sqq., quæ ab his discrepant. — Gelidis, etc. Iu focis herbae enascebantur, quia nunquam accendebantur. — Pro seposuisse MSS. plurimi supposuisse; sed alteram eleganter de iis, quæ destinantur ad usum aliquem. Vide nos*

Cinnama tu primus, captivaque tura dedisti,
 Deque triumphato viscera tosta bove.
 Nomine ab auctoris ducunt libamina nomen,
 Libaque; quod sacris pars datur inde focis.
 Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus ille 735
 Gaudet, et a Baccho inella reperta ferunt.
 Ibat arenoso Satyris comitatus ab Hebro:
 Non habet ingratos fabula nostra iocos;
 Iamque erat ad Rhodopen, Pangaeaue florida ventum;
 Aeriferæ comitum concrepuere manus. 740
 Ecce novæ coeunt volucres tinnitibus actæ;
 Quaque movent sonitus aera, sequuntur apes.
 Colligit errantes, et in arbore claudit inani
 Liber; et inventi præmia mellis habet.
 Vt Satyri, levisque senex tetigere saporem, 745
 Quærebant flavos per nemus omne favos.

ad Plinium panegy. LVII, 4. — *Cinnamum* mittebat Aethiopia; Plinius XII, 19. — De *bove* mactari coepto conf. XV Metam. 129 sq.

733. Mira etymologia *libaminum* et *liborum*. Apud Plutarchum contra, Quaest. Rom. tom. VII, 161 edit. Reisk. nomen duxit Liber a *libis*, ὅτι τὴν τοῖσιν παρέσχεον, quia *liba* exhibuit. *Libis* lac et mella addebantur; Tibullus I, 7, 54: *liba dulcia Mopsopio melle*. Sic egreditur narratio in mellis inventionem, de qua variae traditiones. Vide Iutt. ad Virgilium Georg. IV init. et ad vs. 150.

737. *Satyri* et *Silenus* perpetui atque fideles Bacchi comites. — Eorum manus ferebant cymbala, aera concava, quæ inter se concussa crepitum, sive tinnitum acutum dabant. E tali sonitu voluptatem apes capere credebantur; Aristot. Hist. Anim. IX, 40; Plinius XI, 22. Itaque et Curetum olim sonitum crepitantiaque aera se-

cutæ erant; Virgil. Georg. IV, 151. — *Pangaea*, mons Thraciæ, *florida* propter herbas apibus gratas. Heinsius ex V Trist. 6, 37, *florida Hybla* comparat. — De composito *concrepuere* vide Heins. Vulgo, *quum crepuere*. — *Actæ*, ductæ, impulsæ. Burmannus mallet *ictæ*, quia alterum posset de abactis, fugatis intelligi. — Burmanni coniecturae deest auctoritas, quare nihil mutandum. LEM. — *In arbore claudit inani*. Etiam apud Virgil. Georg. IV, 64, apes cymbalorum tinnitu colliguntur, et in alvearia coguntur.

745. E comitibus nunc quoque *Silenus* partes primas agit, *senex levis*, id est calvus, *vertice nudo*, ut mox vocatur; quemadmodum et imberbes *leves* dicuntur Horatio IV, Od 6; Tibullo I, 9, 31. — *Tangere*, gustare. — *Flavos favos*. Vt ὁμοιοτέλετον vitetur, Heins. et Taubnerus ex uno Vutic. *dulcos favos* præferunt, quam-

Audit in exesa stridorem examinis ulmo;
 Adspicit et ceras; dissimulatque senex:
 Vtque piger pandi tergo residebat aselli,
 Applicat hunc ulmo, costicibusque cavis. 750
 Constitit ipse super ramoso stipite nixus;
 Atque avide trunco condita mella petit.
 Millia crabronum coeunt; et vertice nudo
 Spicula defigunt, oraque summa notant.
 Ille cadit praeceps, et calce feritur aselli; 755
 Inclamatque suos, auxiliumque rogat.
 Concurrunt Satyri, turgentiaque ora parentis
 Rident: percusso claudicat ille genu.
 Ridet et ipse Deus; limumque inducere monstrat:
 Hic paret monitis, et linit ora luto. 760
 Melle pater fruitur; liboque infusa calenti
 Iure repertori candida mella damus.
 Femina cur praestet, non est rationis optatae:
 Femineos thyrsos concitat ille choros.
 Cur anus hoc faciat, quaeris? vinosior aetas 765

quam ille et *niveos* suadet. Sed nil mutandum; talia enim optimo cuique poetae exciderunt, ut ad II Metam. 398 monuimus. Conf. et infra VI, 553.

747. *exesa*, quae ante *inanis*, mox *cava*. — In *pandi aselli tergo* non fortiter haerere Silenus solebat; IV, 27. — Pro *nixus* Petav. pr. Ambrosianus et Laeti *nexus*; hinc Heins. suadet *nexum*, ut ad asellum referatur. Immo *constitit nixus* plenius quam, *in-nixus* est. — *Notare*, ut Tibullus, IV, 3, 10: *hamatis crura notare rubis*. — Pro *summa* olim vulgab. *prima*, quod Heinsius in *sima* mutari volebat. Puto, poetam denuo verticem indicare voluisse, spicula vertice defigunt, eumque notant.

757. *Concurrunt*) Heinsius, quia quatuor libri *occurrunt* praeferunt, *accurrunt* suadet: sine causa. Satyri dispersi erant per nemus vs. 746; ad clamorem et casum Sileni iam *concurrunt*. — Etiam *limum inducere* bene se habet, dictumque, ut *inducere nubes*, *tenebras*, *pallorem*, *aurum*. Non igitur erat, cur Heinsius *limoque* mallet, ut e *sqq. ora* subintel- ligeretur, quod durum.

763. *Anus* liba illa praebebat. Noster igitur separatim et de sexu et de aetate eius quaerit. Revocavi antiquam lectionem *praestet*, id est exhibeat praetereuntibus; nam supra dixerat, *vocat ad sua liba*. Heinsius e MSS. Vrsin. Petav. et uno Patav. *presset* invexerat, quod vix hoc loco

Haec est, et gravidæ munera vitis amans.
 Cur hedera cincta est? hedera est gratissima Baccho:
 Hoc quoque cur ita sit, dicere nulla mora est.
 Nysiades Nymphae, puerum quaerente noverca,
 Hanc frondem cunis apposuerunt novis. 770
 Restat, ut inveniam, quare toga libera detur
 Lucifero pueris, candide Bacche, tuo.
 Sive, quod ipse puer semper iuvenisque videris,
 Et media est aetas inter utrumque tibi:
 Seu, quia tu pater es, patres, sua pignora, natos 775
 Commendant curae numinibusque tuis:
 Sive, quod es Liber, vestis quoque libera per te
 Sumitur, et vitae liberioris iter.

convenit. Quidam *pressit*, unde Ciof. praesit fieri volebat. — *Hoc faciat*. Burmannus ad hoc intelligit libum, monetque *facere* esse verbum culinarium. Immo cur hoc faciat, ut libu praestet?

769. *Nysa*, urbs et mons Indiae, ubi *Nyseides Nymphae*, quae Bacchum in antro quodam educarunt; III Metam. 314. — Mitscherl. recepit *opposuere*, quod Mazarin. Zulich. Voss. Arund. primus Ambros. et unus Vaticanus praeferunt, quodque etiam Taubnerus probavit, quia Nymphae id fecerunt pueri obtegendi causa: bene; sed et *apposuerunt* defendi potest. Bacchus diligere hanc frondem coepit, quia sibi *apposita* erat. — *Noverca*, Inno.

771. Quatuor causae, cur toga virilis illo die detur. Quae ut locum haberent, togam illam *liberam* potius dixit, quam *virilem*; *liberior* vocatur IV Trist. 10, 28. Datam eam saepe esse Liberalibus, etiam e Cicerone ad Atticum VI, Ep. 1, p. 691 Ern. constat: *Quinto togam puram Liberalibus cogitabant dare; manda-*

vit enim pater. — *Lucifero*. Taubnerus malebat cum Daniel Heinsio et Bersm. e MSS. quibusdam legere: *Luce geri...tua*; ut *detur* sit, permittatur, et *geri* dictum sit pro ut geratur. Sed *Lucifero* habent Vrsin. Mazar. Zulich. primus Ambrosian. et sex alii; neque hoc insolens: etiam I, 46; II, 568, *Lucifer* de die. — *Candidus* solempne Bacchi epitheton ob virgineam oris pulchritudinem.

773. IV Metam. 17: *tibi inconsumpta iuventas, Tu puer aeternus*: id quomodo intelligendum sit, ex nostro loco cognoscitur: *media est aetas inter utrumque*. Etiam tempus, quo toga virilis sumebatur, medium erat inter pueritiam et iuventutem. — *Patres* omnes Dii dicebantur, sed Bacchus inprimis; idem *Liber Pater*. Sed Noster de utroque nomine separatim loquitur. — *Numina* saepe de uno Deo; III Metam. 290, *Stygii numina*. Coniungi autem cum mutatione illa togae, ut re gravissima, religiones solebant.

778. *liberioris*, quum, custode remoto, suo arbitrio vivunt.

An quia, quum prisci colerent studiosius agros,
 Et patrio faceret rure senator opus, 786
 Et caperet fascēs a curvo consul aratro,
 Nec crimen duras esset habere manus,
 Rusticus ad ludos populus veniebat in urbem?
 Sed Dīs, non studiis ille dabatur honos.
 Luce sua ludos uvae commentor habebat, 785
 Quos cum taedifera nunc habet ipse Dea.
 Ergo ut tironem celebrare frequentia possit,
 Visa dies dandae non aliena togae.
 Mite, pater, caput huc placataque cornua vertas;
 Et des ingenio vela secunda meo. 790

779. De hoc studio priscorum Romanorum confer I, 204 sqq. — *Patrio*, a maioribus hereditate accepto, nullis accessionibus aucto; Horatius I, Od. 1, 11; Epod. II, 3. — *Opus facere* praecipue de agricolis dicitur. — *Ab aratro*, stans ad aratrum, innixus aratro, aut posito, relicto aratro: I, 207; Florus I, 11, 12: *Lucius Quinctius, ille dictator ab aratro . . . patricium virum innixum aratro suo lictor in ipso opere deprehendit*. — *Seriore tempore duras manus* crimini erant; sed Seneca de Vita beata cap. 7, virtuti *callosas manus* tribuit. — *De rusticis ad ludos in urbem* venientibus confer Horatium Art. Poët. 210 sqq. — *Studius*, arti poëticae et musicae. — *Taedifera Dea*, Ceres, quae taedam prae se ferens raptam filiam quaesivit; IV, 417 sq; V Metam. 442. — *Tiro*, puer qui accipit togam virilem, nude et dies ille sollemnis *dies tirocinii* dictus est. — *Eum celebrat frequentia*; magna cognatorum, amicorum, clientum multitudo honoris causa deducit, aut comitatur in forum, et inde domum, qui dicebantur in officio togae virilis

esse. Ea frequentia id sine incommodo suo maxime tempore ludorum facere poterat. Caeterum Taubnerus post togae signum interrogationis posuit, atque omnem hunc locum inde a vs. 779 ita iungit, ut una periodus sit, cuius apodosis verbis ergo ut incipiat. At Ovidii ingenium respicit periodos tam longas, neque eas hoc carminum genus patitur. — Verba *Sed dis . . . honos* obiter tantum, et quasi per parenthesin addita. — Caeterum *tironem* Heinsius dedit ex MSS. Vrsin. Mazar. Polit. atque tertio Medic. in quo sic pro diversa lectione. Castigavit ita et Gronovius Obs. II, 21, hunc locum; probavit Burmannus; sed vulgo *tironum*.

789. Preces, sis mihi mitis et placatus, formae Bacchi accommodare voluit, cui a poëta cornua, potentiae symbolum, eaque parva tribuebantur; IV Metam. 19. Heinsius hoc loco suadebat *pacata*. Dii et pacari et placari dicuntur, et plerumque haec duo in MSS. confusa sunt; vid. Lambinum ad Lucretium I, 9. — *Et des etc.* sic et Propert. III, 15, 2: *Da mihi bacchato vela secunda pater*.

Itur ad Argeos, qui sint, sua pagina dicet,
 Hac, si commemini, praeteritaque die.
 Stella Lycaoniam vergit proclinis ad Arcton,
 Miluus: haec illa nocte videnda venit.
 Quid dederit volucris, si vis cognoscere, coelum; 795
 Saturnus regnis ab Iove pulsus erat.
 Concitat iratus validos Titanas in arma;
 Quaeque fuit fatis debita, poscit opem.
 Matre satus terra, monstrum mirabile, taurus
 Parte sui serpens posteriore fuit. 800
 Hunc triplici muro lucis incluserat atris
 Parcarum monitu Styx violenta trium.
 Viscera qui tauri flammis adolenda dedisset,
 Sors erat, aeternos vincere posse Deos.
 Immolat hunc Briareus facta ex adamante securi; 805
 Et iam iam flammis exta daturus erat.
 Iupiter alitibus rapere imperat: adtulit illi
 Miluus; et meritis venit in astra suis.

791. Liv. I, 21, de Numa: *Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit.* Cur ita dicta sint, certo dici nequit. Vide Conrad. ad Gellium Noct. Attic. X, 15, ubi flamen *tre* ad Argeos dicitur. — Verbum *commemini* Heinsius optimorum scriptorum auctoritatibus tuetur; alii *sicut meminini*, aut *si quid memini*. — Sua pagina dicet, suo loco dicitur; pagina de fastis imprimis ponebatur. Vide Schwarz. ad Plinium panegy. 92.

793-808. *Milui sideris origo.* De eo Plinius XVII, 65: XV Kalend. April. Italiae Miluum ostendi. — *Proclinis*, vocab. vix alibi obvium Heinsius ex uno Mediceo et uno Farnesiano dedit, quia sic *aeclinis*, *declinis*, *reclius*; sed Mitscherl. maluit eum Vrsino, Vossiano, primo Am-

brosiano, Laeti, primo Farnesiano; *proclivis*; vulgo *declivis*.

796. Sequitur pars Titanomachiae, celebratae olim Eumeli, Thamyridis, Lini carminibus. Secundum Hyginum, fab. 150, Iuno Titanas in arma concitat, ut regnum, Iove pulso, Saturno restituant. — Pro *poscit* alii *tentat*. — Heinsius *fuit* mutari vult in *sibi*.

801. Etiam Aeneid. VI, 549 apud inferos *moenia* (locus) *triplici circumdata muro, quae Phlegeton flammis ambit torrentibus*. Ibi Tisiphone sedem habet. — *Sors*, vaticinium.

805. *Briareus*, unus e Centimanis, quem propter fortitudinem generum sibi sumsit Neptunus; Hesiod. Theog. 816. — *Adamus*, ferrum. Etiam Saturno Terra dedit *ἀδάμαντος ἄργυρον*; Apollodorus I, 1, 3.

VNA dies media est; et fiunt sacra Minervae;
 Nominaque a iunctis quinque diebus habent. 810
 Sanguine prima vacat; nec fas concurrere ferro:
 Causa, quod est illa nata Minerva die.
 Altera tresque super strata celebrantur arena:
 Ensibus exsertis bellica laeta Dea est.
 Pallada nunc pueri, teneraeque ornate puellae: 815
 Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

809-850. *Quinquatrus* aut *Quinquatria*, festum Minervae, inde a XIV Kalend. April. sive d. 18 Martii. Ovidius exponit, quid illis diebus fieri soleat, quaeritque, 837-846, unde Minervae cognomen *Captae* sit inditum.

Et fiunt. Heinsius malit, ut *fiant*, aut cum MS. Helmst. *post fiunt*; sine causa. — Varro et Festus putant, quinquatrus *nomen* habere inde, quod celebrata sint haec solemina post diem quintum Iduum, similiterque apud Tusculanos *Triatrus*, *Septimatrus*, et apud Faliscos *Decimatrus* dictos. Heinsius suadet *Nomina quae*, ut melius haec iungantur antecedentibus, vel, quum Moreti codex *Muneraque adiunctis* det, *munera quae iunctis* etc. *quae sacra munera gladiatoria habent*, et quidem *iunctis*, sese excipientibus, *quinque diebus*. Vtrumque et Taubnerus vulgatae praefert. Equidem spreverim *munera*; partim quia non est credibile, Ovidium nihil de nomine horum sacrorum admonere voluisse, partim quia *munera* non omnibus illis diebus edita. Krebsio placet, *Nomina quae a iunctis*.

812. Illa die *nata Minerva*, quatenus ei templum in Aventino dedicatum, quod notat Verrius. Etiam Kalendarium Viudob. *N. Minervae*. Vide Gesenii Symbolas pag. 32. —

Sanguinis pro ludis gladiatoriiis. Idem denuo dicit, *concurrere ferro*, (quibus vocibus nou, ut Neapolis putabat, praelusiones respexit, quae rudibus fiebant), et tertio, *super strata arena*; in amphitheatris enim solam *stratum* erat *arena*; II Trist. 282: *Martia quum durum sternit arena solum*. Neapolis eo refert, quod principes quidam circum chrysocolla constraverint. At hoc serius factum, ab insanis tantum imperatoribus. Suetonius Calig. 18. Plures MSS. hoc loco *rasa*, ut sit aequata. De altera die Noster ait etiam IV Trist. 10, 13: *Haec est armiferae festis de quinque Minervae, Quae fieri pugna prima cruenta solet*. — Quarto variavit ludorum notionem *ensibus exsertis*, strictis.

815-834. Diebus illis plurimi Minervam precibus exposcebant, ut opus, quibus praecisset, successus sibi daret. Sic multi eloquium et famam Demosthenis aut Ciceronis sibi totis Quinquatribus orabant; Iuvenal. Sat. X, 118. Hinc pendet haec excitatio, quam poeta in fine exemplo suo comprobatur. — *Ornate*, nempe coronis, quod fieri solebat diebus festis; Tibullus II, 1, 54: *Ornatos ante Deos earmen dicere*. Male igitur in editis quibusdam *orate*. — *Doctus*, peritus operis in suo genere.

Pallade placata, lanam mollire puellae

Discant, et plenas exonerare colos.

Illa etiam stantes radio percurrere telas

Erudit; et rarum pectine denset opus.

820

Hanc cole, qui maculas laesis de vestibis aufers;

Hanc cole, velleribus quisquis ahena paras:

Nec quisquam invita faciat bene vincula plantae

Pallade; sit Tychio doctior ille licet;

Et licet antiquo manibus collatus Epeo

825

817. Propter multitudinem inventorum Athenienses primi Minervam *Εργάνην* cognomento appellaverunt; Pausanias Attic. cap. 24; Diodorus Siculus tom. I, pag. 340. Hinc eam et Arnobius adv. Gentes III, pag. 118, *Magisteriis artium et disciplinarum varietatibus eruditam* appellat. Eam ob causam opifices ei supplicasse, observat Lactantius de fals. Relig. I, 18, 23. Inde pendet locus sq. In iis artibus prima est *ὀφρυτρεξή*, texendi ars; Aelianus Histor. Anim. VI, 57. Quapropter operari Minervae dicuntur puellae operi textorio operam dantes; Tibullus II, 1, 65. — *Mollitur* lana, quum trahitur ut tenuior fiat; hoc loco, quum trahitur in staminis. — Pro *plenas* Heinsius mallet *enetas* aut *impletas*; quod Burmannus merito improbat. Etiam Heroid. III, 76: *Et minuent plenas stamina nostra colos*; Tibullus I, 3, 86: *Deducat plena stamina longa colo*. — Praeterea Heinsius dedit, *mollite, puellae: Discite iam*. Hoc posterius *Discite iam* sane Mazarin. duo Farn. et totidem alii praeferunt.

819. Confer VI Metam. 54 sqq. — *Tela*, trama staminum, series duplex staminum. — Dicitur *stans* et alibi *pendula*, quia stamina ad perpendicularum extendebantur. — *Radius*. Eius

ope in transversum immittitur subtemen. — Tum *opus* adhuc *rarum pectine*, feritur, ut *densum* fiat. — *Denset*, non *densat*, habent vetustiores, et est forma antiqua et poetica. Vide Giphanii Iud. Lucret in *densere*.

821. Descriptio fullonis, qui et *laesus* sive sordidas vestes lavando atque calcando purgabat, et, creta sive cinolia adhibita, candidas reddebat. — In *ahenis* infectores fucos ad lanam imbuendam coquere solebant; VI Metam. 61, ubi *Tyrium ahenum*.

823. *vincula plantae*, calceamenta. Secundum Plinium VII, 56, *Tychius*, Hyla Boeotius, *sutrinam* invenit. Ab Homero, II. H, 221, idem *στυτόμων ὄχ' ἄπτως* vocatur, qui Aiaco scutum fabricaverit; confer. Strabo IX, pag. 408. Nempe *στυτόμος*, quicumque coria tractat, sutor, lora-rius, ephippiarius. Sed librarii, quum hoc nomen ignorarent, novum suto-rem creaverunt *Titium* aut *Pitium*. — Porro *Epeus* monitu Minervae equum Troianum mirae magnitudinis fecisse traditur. Virgilius Aen. II, 264; Hyginus fab. 108. Paulo aliter Plinius VII, 57, pag. 416, *Equum* (qui nunc aries appellatur) in muralibus machinis *Epeus ad Troiam* reperit. — *Munus*, opera manuum; qui iis minus

Sit prior; irata Pallade mancus erit.
 Vos quoque, Phoebea morbos qui pellitis arte,
 Munera de vestris pauca referte Deae.
 Nec vos turba Deam censu fraudata magistri
 Spernite: discipulos adtrahit illa novos;
 Quique moves caelum, tabulamque coloribus uris;
 Quique facis docta mollia saxa manu.
 Mille Dea est operum: certe Dea carminis illa est,
 Si mereor, studiis adsit amica meis.
 Caelius ex alto qua mons descendit in aequum, 835
 Hic ubi non plana est, sed prope plana via est;

valet aut excellit, *mancus* dicitur. — *Irati*. Multi *invita*, quod Heinsius posthabuit, quia modo praecessit.

827. Etiam Minerva medicae arti praeerat, unde et ipsa *Medica* dici solebat, quod Neapolis e marmore quodam Placentino comprobatur. — *Nec vos — Spernite*. Hanc lectionem etiam Burmanno probatam non dubitavi e tribus MSS. recipere, et *censu fraudatam* intelligo pauperem. Nam *fraudatus* omnino est privatus, destitutus, et *census*, opes; sic omnia mihi clara videntur. Vos magistri, licet pauperes sitis, ne dubitate Deae munera afferre; adtrahet illa novos discipulos, atque ita pietatem vestram remunerabit. Nihilominus hic locus valde vexavit interp. Vulgatur: *Nec vos turba feri censu fraudata magistri Spernite*. Neapolis ex Macrobio I Saturni. 11, notabat, hoc mense solum esse didactrum a discipulis; deinde fugebat, pueros, qui illud didactrum sibi a parentibus datum tempore feriarum ludis et bellariis impenderint, postea metu et pudore non natos esse ad scholam accedere; sic magistros *censu*, stipendio, esse fraudatos, et Ovidium, eos propterea

consolari. Gronovius de Pec. vet. IV, 2, emendabat: *Nec vos ture feri censum fraudare magistri Spernite*; Heinsius corripuit: *Nec vos aere brevem censum fraudare magistri Spernite*, vel etiam *aere brevi*, i. e. stipe exigua novorum discipulorum; eam magistros Quinquatribus Minervae consecrasset nomine Minervalis. Taubero ardebat et ratio Neapolis, et lectio *sensu fraudata*; etenim *feros* magistros ferme esse *sensu fraudatos*, et in parvo honore fuisse plagosos Orbilius. Hinc satis intelligi arbitror, quo falsa lectio viros etiam doctos deducat.

831 sqq. Sculptores, pictores, mar-mararios complectitur. — *Caelum*, instrumentum sculptorum, quancquam et aliorum artificum. Sed Tauberus de coeli sphaera arte facta, qualis fuerit Archimedis, cogitabat. — *Eucaestae tabulam urebant coloribus*, h. e. ceras inurebant expansas super loco piugendo; Plinius XXXV, 4. — *Mollia* signa etiam Cic. Brut. 18, sunt bene elaborata, polita.

835. *Caelius* mons, quem urbi addidit Tullus Hostilius; Livius I, 30. Ibi Minervae *Captivae* delubrum fuis-

Parva, licet, videas Captae delubra Minervae,

Quae Dea natali coepit habere suo.

Nominis in dubio causa est: capitale vocamus

Ingenium sollers: ingeniosa Dea est.

840

An, quia de capitis fertur sine matre paterni

Vertice, cum clypeo prosiluisse suo?

An, quia perdomitis ad nos captiva Faliscis

Venit, et hoc ipsum litera prisca docet?

An, quod habet legem, capitis quae pendere poenas

Ex illo iubeat furta reperta loco?

A quacumque trahis ratione vocabula, Pallas,

Pro ducibus nostris aegida semper habe.

Summa dies e quinque tubas lustrare canoras

se, etiam P. Victorius de Regionibus testatur. — *Nominis causus* Ovidius miras proponit, et Heinsius miratur, cum non et capti Palladii meminisse. — *Capitalis*, ingeniosus, etiam Cic. ad Quint. fratr. II, 12. Vide Mureti Varr. Lectt. II, 11. — *De capitis* etc. Arnob. adv. Gent. IV, pag. 137: Minerva, cui *Coryfusiae* nomen est, vel ex *Coryfue* matris signo, vel quod ex vertice summo Iovis parvam ferens emicuit, atque armorum accincta terroribus.

843. *Falisci* se Camillo dediderunt ann. V. c. 361; Livius V, 24. Capta urbe quadam, Dii eius deduci solebant; ibid. 22. — *Litera prisca*, libri antiqui, aenales. — *An, quod habet legem* etc. Locus difficilis atque haud dubio corruptus. *Reperiri* esse deprehendi, satis docuit Heinsius; sed quid est *ex loco reperti*? Illis verbis melius convenit vulgat. *re-cepta*. Neque apparet, quis locus intelligatur. Denique durissimum est illud: *furta reperta pendere poenas capitis*. Festus habet haec: *Capitalis*

lucus, ubi si quid violatum est, capite violatoris (duo MSS. *vigilatoris*, quod melius) *expiatur*. Itaque Burmannus coniecit voc. *vigil* latere in illis *ex illo*, pro quibus in plurimis cod. *exilio*. Praeterea e Mazar. *poenis* recipiendum putat, et subintelligend. *fures*; fures pendere sua furta poena capitis. — *A quacumque ratione*, undecumque.

849. *Tubilustrium* X Kal. Aprilis sive die 23 Martii etiam in Calendario notatur. Lustrabantur autem tubae secundum Varronem et Festum in atrio Sutorio. — Pro *Deae* Vrsin. Mazarin. et a manu prima Zulich. *Deo*, ut Mars intelligatur, cui sacra fuerint haec priora tubilustria, ut altera mensis maii Vulcano. Ei lectioni sane aliquantum auctoritatis addunt Verrius et Lydus, quorum ille, *Feriae Marti*, hic, *Καθαρμός ἀλπίγγος, τριπῶν Ἀπόλος καὶ Νερώνης*. Itaque Gesen. pag. 33 non dubitat eam praeferre vulgatae: sed vir doctus in Ephem. Halens. ann. 1808, n. 74, hanc tuetur, ut *fortis Dea* sit vel Minerva, vel

Admonet, et forti sacrificare Deae. 850
 Nunc potes ad solem sublato dicere vultu;
 Hic here Phryxae vellera pressit ovis.
 Seminibus tostis sceleratae fraude novercae,
 Sustulerat, nullas, ut solet, herba comas.
 Mittitur ad tripodas, certa qui sorte reportet, 855
 Quam sterili terrae Delphicus edat opem.
 Hic quoque corruptus, pro semine nuntiat Helles
 Et iuvenis Phryxi funera sorte peti.
 Vtque recusantem cives, et tempus, et Ino
 Compulerunt regem iussa nefanda pati;
 Et soror, et Phryxus, velati tempora vittis,

potius Nerine, Martis uxor. Eam enim e propria nominis sui Sabini potestate *fortem Deam* dici posse. Lydus: *ὑπὸν γὰρ ἢ ἀνδρῶν*. — *Summa*, ultima.

851–876. *Sol ingreditur arietem*. Huius sideris origo narratur. Ino, Cadmi filia, Athamantis uxor, quum Phryxum et Hellen, quos Athamas ex Nephelē genuerat, odio haberet, dolis malis effecit, ut illi ad aram deducerentur immolandi. Ereptis Nephelē mater dat arietem aureo vellere, quo per freta avehantur. Is, ubi litus attingit, fit sidus, vellusque eius aureum deportatur in Colchida.

Nunc) Non est, ut Neapolis putabat, primo Quinquatrum die, sed ultimo, de quo in proximis sermo. Ergo *heri* est XI Kal. et Aequinoctium, quod vs. 877 memoratur, in VIII Kal. Aprilis, sive in diem 24 Martii incidit. Sic Noster consentit cum Kalend. vet. et Plinio XVIII, 26. — *Sol premit loca*, ad quae accedit, XIV Metam. 416, atque adeo sidera, quae ingreditur; IX Metam. 286, quum *decimum premeretur sidere signum*.

853. Haec de *seminibus tostis* Noster

iam II, 628, attingit. Ino mulieres impulit, ut clam maritis fruges, quas in sementem darent, torrerent, ne nascerentur, ita ut civitas tota fame periret. — *Nullas sustulerat comas*, non creverat in aristas; Apollodorus *ἄριστον γὰρ οὐκ ἀνιδίδον*. Nuntio, quem eam ob causam Athamas Delphos misit, Ino praecepit, ut falsum responsum referret. Hinc *corruptus* vocatur, et quidem e vulgat. lectione, *cum semine*, quem Ino aequē corruerat, ac ante semina: quod durum. Burmannus igitur unius cod. lectionem recepit, *pro semine peti funera*, semina recte surrectura esse, si Phryxus et Helle maculentur. Mitscherl. servavit alteram. Probavit et Krebs. — *Cives* Athamanta cogunt etiam apud Apollodorum, sed iuxta Hyginum Phryxus ultro ac libens pollicetur se unum civitatem aerumnā liberaturum. — *Vtque* recepit Heinsius e MSS. duobus, sed et usque servari potest, quod et Krebs. monuit. — *Pro vittis* Heinsius ex Vrsin. Nanger. Mazariu. Zullich. Arondei. primo Ambros. et primo Farnes. *ranis* dedit. Non male; constat enim victimas

Stant simul ante aras, iunctaque fata gemunt.
 Adspicit hos, ut forte pependerat aethere, mater;
 Et ferit attonita pectora nudâ manu:
 Inque draconigenam nimbis comitantibus urbem 865
 Desilit, et natos eripit inde suos.
 Vtque fugam rapiant, aries nitidissimus auro
 Traditur: ille vehit per freta longa duos.
 Dicitur infirma cornu tenuisse sinistra
 Femina, quum de se nomina fecit aquae. 870
 Paene simul periit, dum vult succurrere lapsae
 Frater, et extentas porrigit usque manus.
 Flebat, ut amissa gemini consorte pericli,
 Caeruleo iunctam nescius esse Deo.
 Litoribus tactis Aries fit sidus: at huius 875
 Peruenit in Colchas aurea lana domos.

coronari etiam solitas. Saepius tamen
vittarum mentio fit in victimis; VII
 Metam. 429, boves mactandi *vincti*
cornua vittis; XII, 151: *Pallada vittatae*
placabat sanguine vaccae; XV,
 131: *vittis praesignis et auro Sistitur*
ante aras; Aen. II, 133, Sinoni iam-
 iam mactando *circum tempora vittae*;
 Lucretius I, 88: *infusa virgineos cir-*
cumdata comtus. Contra *rami* nun-
 quam a Nostro sic memorantur.

863. *mater*, Nephele, quae latinis
 mythographis *Nebula* dicitur. — *Nebulae*
 aut *nubes pendere* dicuntur;
 Virgilius Georg. I, 214. — Pro *forte*
 Mitsch. *sorte*. Apud Hyginum nun-
 tius misericordia adolescentis tactus
 In s consilium Athamanti aperit. —
 Quos Cadmus in condenda urbe so-
 cios habuerat, e satis serpentis den-
 tibus nati tradebantur; III Metam.
 161 sqq. Hinc ibidem vs. 531, The-
 bani *anguigenae* vocantur, atque nunc
 urbs eorum *draconigena*; VII Metam.
 212, *serpentigena* legitur. — *Desilire*,

ut *delabi*, de Diis in terram descen-
 dentibus.

867. *rupiant pro capiant* Burmannus
 sumsit ex tribus MSS., quia passim
rapere viam, iter, fugam ad declaran-
 dam celeritatem. Silius IX, 33: *Dux*
sibi quisque viam rapito, ubi vide In-
 terpr. Itaque hoc loco *fugam rapiant*
 non minus graviter dictum, quam
 quod Cicer. III Or. 40, ex Ennio
 tantopere laudat: *oculis postremum*
lumen radiatum rape. Mitscherl. vero
capiant servavit. — *Nitidissimus auro*,
χρυσόμυλλος. Iam Hesiodus et Phere-
 cydes ei aureum vellus dederant; Hy-
 gin. Poët. Astr. dicto loco. Apud Eum-
 dem, fab. 3, mater arietem inauratum
 adducit. Neptuni et Theophaues fi-
 lium. Purpureum illud vellus Acasi-
 laus vocat in Schol. ad Apollonium
 IV, 1147. Apollodoro et Tzetze in
 Lycophr. pag. 7, anctoribus, aries
 dorso impositos *vexit* non *per freta*,
 sed per aëra. Omnino haec *fabula ma-*
xima varietate relata est.

TRES ubi Luciferos veniens praemiserit Eos,
 Tempora nocturnis aequa diurna feres.
 INDE quater pastor saturos ubi clauserit hoedos,
 Canuerint herbae rore recente quater;
 Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,
 Et Romana Salus, araque Pacis erit.
 LVNA regit menses: huius quoque tempora mensis
 Finit Aventino Luna colenda iugo.

880

877. *Aequinoctium vernum VIII Kalend. Aprilis.* Vid. ad vs. 851. Plin. XVIII, 66: *Aequinoctium vernum ad diem VIII Kal. Aprilis peragi videtur.* Varie autem olim aequinoctia constituebantur: Columella IX, 14: *Nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet solstitia et aequinoctia non octavis, sed primis partibus signorum confici.* Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastos Astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.

879. Circumloquitur V Kal. Aprilis sive diem 27 Martii, quo die *Festum Iani, Salutis, Concordiae, Pacis.* — Salus, valetudo. Augustus tres statuas posuit Ὑγιεινῆς δημοσίας, καὶ Ὁμονοίας καὶ Εἰρήνης. Zonaras X, 34. — De ara Pacis vide lib. I, vs. 709.

883. *Lunae aedes in Aventino.* Livius XL, 2; Rufus in Regione XII. Etiam Tacitus Annal. XV, 41, templum *Lunae* memorat, quod Servius Tullius condiderit.

LIBRI QVARTI

ARGVMENTVM

Invocatio Veneris, 1-18. Germanici nobilitas et origo a Venere per Aeneam; causa, cur Aprilis olim secundum locum habuerit, 19-60. De nomine Aprilis duae sententiae; de potentia Veneris, 61-132. Festum Veneris et Fortunae Virilis; Venus Verticordia, 133-162. Occasus Scorpii, 163, 164. Pleiadum occasus et numerus, 165-178. Megalensia; omnis mythologia de Matre Deum, et quomodo e Phrygia Romam arcessita, 179-372. Fortunae Publicae aedes dedicata; Victoria Caesaris de Iuba; Librae et Orionis occasus; imbres, 373-388. Cereris ludi et merita; raptus Proserpinae, 389-620. Iovi Victori templum, et Libertati atrium datum, 621-624. Grando; Victoria Caesaris ad Mutinam, 625-628. Fordicidia; eorum ritus et origo inde a Numa, 629-672. Augustus Imperator dictus, 673-676. Hyadum occasus, 677-678. Vulpium in Circensibus combustio, 679-712. Solis transitus ex Ariete in Taurum, 713-720. Palilia, 721-806. Natalis Urbis; eius origo et Remi occasus, 807-862. Vinalia; auxilium Mezentii Turno latum, 863-900. Ver medium, Arietis occasus; imbres; exortus Canis, 901-904. Robigalia, 905-942. Floralia et Vestae in Palatium translatio, 943-954.

Saucius, an sanus, numquid tua signa reliqui?

Tu mihi propositum, tu mihi semper opus.

Quae decuit, primis sine crimine lusimus annis:

Nunc teritur nostris area maior equis.

10

Tempora cum causis, annalibus eruta priscis,

Lapsaque sub terras, ortaque signa cano.

Venimus ad quartum, quo tu celeberrima, mensem:

Et vatem, et mensem scis, Venus, esse tuos.

Mota Cytheriaca leviter mea tempora myrto

15

Contigit; et, coeptum perfice, dixit, opus.

Sensinus; et subito causae patuere dierum:

Dum licet, et spirant flamina, navis eat.

Si qua tamen pars te de Fastis tangere debet,

Caesar, in Aprili, quo tenearis, habes.

20

soelum tempestatesque serenat, oscula natae libat. — *Sanus*, integer, illaesus; nam opponitur *saucio*. — *Tua signa reliqui*; Tibullus II, 6, 6, ad Cupidinem: *iterum erronem sub tua signa voca*. Militabat Noster sub Venere, atque in militiam eius sacramento adactus erat. Itaque et canens scribensque de ea semper cogitabat.

8. *propositum* et *opus*, materia, quam tracto; abstracta sic solent de personis dici; exempla collegit Drakenb. ad Silium XVI, 504. Sed pro *opus* nunc Vaticanus *honor*, quod Heinsius placet. — Primos aetatis annos *decere* putabant talem lasciviam; Amorum III, 15, 4: *Nec me deliciae delectuere meae*. Horat. I, Ep. 14, 36: *Nec Insisse pudet, sed non incidere lusum*. Mitsch. c MSS. Vrsin. et Ambros. uno *Qua decuit*; sed oppositio est in *nunc* et in *primis annis*. Iis lusit, quae decuit ludere. — Operam suam etiam II, 360, cum decursu in circo comparat, cuius spatium *area* dicitur; III Amorum 15, 18, tragoe-

diam scribere aggressurus ponit haec: *Pulsanda est magnis area maior equis*. — *Tempora-cano*. Haec repetita e lib. I, 1 sqq.

15. Ut puellae petulantes amatorem re levi, quam manu tenent, feriunt, sic Venus Ovidium *myrto contigit*; qui tactus vim institutionis habebat. Neque adeo erat, cur poetam ita instrueret, ut Ianus, lib. I. Similem autem vim in animo poetarum, III Art. Amat. 53, folium habebat et grana de Veneris myrto data. — Formam *Cytheriaca* pro *Cytheraea* Heinsius ex Zulichem. et quatuor aliis dedidit.

19-60. *Caesari* Germanico, cui hoc opus consecratum, supra I init. nobilitatem suam commendat, et causam simul aperit, cur Aprilis olim secundum locum habuerit. Hic seriem intexit regum et Troianorum et Albanorum. Locus est historicus et tenuiter scriptus. — *Aprilis* Veneri sacer, cuius nepos Iulus, a quo originem repetebat Italia gens, in cuius nobili-

Hic ad te magna descendit imagine mensis;
 Et fit adoptiva nobilitate tuus.
 Hoc pater Iliades, quum longum scriberet annum,
 Vidit; et auctores rettulit ipse suos.
 Vtque fero Marti primam dedit ordine sortem, 25
 Quod sibi nascenti proxima causa fuit;
 Sic Venerem, gradibus multis in gente repertam,
 Alterius voluit mensis habere locum:
 Principiumque sui generis, revolutaque quaerens
 Saecula, cognatos venit ad usque Deos. 30
 Dardanon Electra nesciret Atlantide cretum

tatem adoptatus erat Augustus, post etiam Caesar Germanicus I, 10. Interpres Gallicus illum nunc intelligit; sed rectius hunc intelliges. Caesari enim Germanico totum opus poeta consecravit, eumdenque etiam vers. 81 alloquitur. — Descendit ad te, serie maiorum deducitur ad te, apparet ad te quoque illum mensem pertinere. Sumtum hoc vocabul. nunc a stemmate, quod a primo gentis auctore descendit ad posteros. In stemmate Caesaris nomen erat Veneris, quod, quia maximam nobilitatem dabat, poeta e sermone Romano magnam imaginem dixit. Aprilis igitur prae caeteris carus Caesari esse debebat. Sed illud carum esse expressit verbis tangere et teneri, quae passim oblectationis notionem habent. Itaque Heinsius quo tenearis recte praetulit alteri lectioni quod tuearis; sed idem sine causa tangere, ductu codicis Mazar. (in quo dicere), in ducere mutari volebat.

23. *pater Iliades*, Romulus, Iliae filius, hoc vidit, respexit, spectavit. — *Scriberet*, describeret in menses. — *Longus* solenne anni epitheton. — *Auctores suos*, quos vs. 57, *paren-*

tes suos vocat, Martem et Venerem. — Burmanno elegantior videbatur lectio in cod. Francofurt. *praetulit*, prodidit, tradidit posteris ordine illo et instituto parentes suos; vers. 59: *Neve secuturi possent nescire nepotes, Tempora Dis generis continuata dedit.* — *Ferus ut saevus*, bellatorum sunt epitheta. — *Sortem*, locum. — *Gradibus multis*; ut a Venere prognatum se reperiret, per gradus multos ascendendum erat in stemmate. Caeterum de hac sententia conf. Macrobi. I Saturn. 12, cuius verba ad vs. 61 dedimus.

29. Non a Venere tantum, sed longius adeo ab ipso Iove repetit Romuli originem. — *Principium generis quaerebat* sic, ut saecula praeterlapsa revolveret, per ea rediret ad principium; Aen. X, 256: *revoluta ruebat dies*, revolvebatur, redibat. De gentis Iuliae progenitoribus Troianis confer Virg. Georg. III, 35, ubi *demissa ab Iove gens* vocatur. Fons autem illius genealogiae est Homer. Il. XX, 215. E serioribus adde Apollodorum III, 12, 1. — *A Iove et Electra, Atlantis* filia (vid. vs. 174), omnes regum Troianorum stirpem repetunt. — *Darda-*

Scilicet; Electram concubuisse Iovi?
 Huius Erichthonius: Tros est generatus ab illo:
 Assaracon creat hic: Assaracusque Capyn:
 Proximus Anchisen; cum quo commune parentis 35
 Non dedignata est nomen habere Venus.
 Hinc satus Aeneas, pietas spectata per ignes,
 Sacra, patremque humeris, altera sacra, tulit.
 Venimus ad felix aliquando nomen Iuli,
 Vnde domus Teucros Iulia tangit avos. 40
 Postumus huic; qui, quod silvis fuit ortus in altis,
 Silvius in Latia gente vocatus erat.
 Isque, Latine, tibi pater est: subit Alba Latinum:

nus, relicta Samothrace, in Asiam traiecit, ubi a Teucro, Scamandri et Idaeae Nymphae filio, exceptus, partem regni accepit, urbemque Dardaniam aut Dardanon condidit. Teucro mortuo, omnis illa terra Dardania dicta. Dardano successit Erichthonius, eius filius, rex opibus clarus. A Troë rege illa Troia dicta. Is illum, Assaracum et Ganymedem genuit. Ex illo Laomedon et deinceps Priamus, qui non pertinebant ad consilium nostri poëtae; Aeneas enim ab Assaraco, cuius filius Capys Anchisen genuit. Itaque et apud Virgil. Assaracus potissimum memoratur inter Aeneae maiores; Aen. I, 284; VI, 650; IX, 259, 643. Anchisae δ' ἐρωτικὴν ἐπιθυμίαν Ἀφροδίτῃ συνελθοῦσα, Ἀτρεΐαν ἐγγέννησεν. Apollod.

37. De hac pietate Aeneae conf. I, 527. Nunc ipse graviter pietas vocatur. Bene spectata per ignes; etenim Aen. III, 148: phrygii penates, Quos mecum a Troia, mediisque ex ignibus urbis Extuleram. — Pro hinc unus Vaticanus hoc, quod Heinsius malit, aut huic: sed non video quare. — Vnde, per quem. — Teucrorum no-

men apud Homerum non occurrit, nec frequentatur caeteris graecis poëtis; latinis vero poëtis admodum usitatum. Vide de eo paulo ante ad vs. 31; Livius I, 3, ubi de Ascanio, Aeneae successore, loquitur: *Haud nihil ambigam, hincne fuerit Ascanius, an maior, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat.* Maiorem fuisse etiam Virgilius et Dionysius I, 65, volunt. Ea origine valde laetabatur Iulia domus; Virgil. Aen. I, 288: *Iulius, a magno demissum nomen Iulo.* Conf. Dionysium I, 70.

41. Seriem regum Albanorum habes etiam XIV Metam. 609 sqq. De ea vide Ryckii Dissert. XI, pag. 453. — Postumus ille Silvius secundum Dionysium I, 70, erat Ascanii frater, ex Lavinia post obitum Aeneae natus. Lavinia quum eum utero ferret, metueretque Ascanium, a pastore regio in silvas desertas deducta est, ubi Silvium clam peperit, quod nomen omnibus deinceps eius posteris adhaesit. Livius vero eum vocat Ascanii

Proximus est titulis Epitos, Alba, tuis.
 Ille dedit Capyi recidiva vocabula Troiae; 45
 Et tuus est idem, Calpete, factus avus.
 Quumque patris regnum post hunc Tiberinus haberet,
 Dicitur in Tuscae gurgite mersus aquae.
 Iam tamen Agrippan genitum, Remulumque nepotem
 Viderat; in Remulum fulmina missa ferunt. 50
 Venit Aventinus post hos; locus unde vocatus,
 Mons quoque: post illum tradita regna Procae;

filium, casu quodam in silvis natum.
 — *Isque, Latine* etc. Ovidius hic et Metam. dicto loco, *Aeneam Silvium* omisit, patrem Latini. — *Subit*, succedit *Alba Latino*. — *Epitos Livio Atys*, Dionysio *Capetus* dicitur.

45. *recidiva*, quae, antea iam usurpata, ad rem novam adhibentur. — *Capys* olim nominatus erat non modo Aeneae avus, Assaraci filius, sed et unus e sociis Aeneae; Aen. I, 183. De vocabulo *recidivus*, Heinsius qui id valde amabat, latius egit ad Claudianum XLIV, 66. Hoc loco recepi ex primo Ambrosiano et tribus aliis; in quatuor aliis pro diversa lectione scriptum erat. Ceteri habent *repetita*, ut XIV Metam. 611: *tenuit repetita Latinus Nomina*, quamquam et ibi Heins. e coniect. alterum volebat. Idem, hoc loco, totum versum sic constituendum putabat: *Edidit ille Capyn, recidiva vocabula Troiae, vel: Ille Capyn genuit.* — Pro *Calpete* hic et XIV Metam. 613, *Capete*, atque ita et Livius; sed Neapol. metri causa hoc loco et Dionysio et Eusebio inexit *Calpete*. — *Tusca aqua*, Albula fluvius, qui inde Tiberis nomen accepit; confer II, 389. — Vers. antecedens, *Quumque patris* etc. Heinsio nec sic, nec ut in multis MSS. legitur, *Accipiens regnum post hunc Tiberinus ab illo*, ni-

tori Ovidiano respondere videbatur, nisi legeretur: *Accipiens — Tiberinus avitum*.

49. De Agrippa et Remulo aut Remulo sic etiam Livius: *Agrippa inle, Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat*. Dionysius Remulum *Alladem* vocat, nec memorat cuius filius fuerit. Sed Ovidius a se ipso XIV Metam. 616 dissentit, ubi Remulus et Acrota sunt fratres, Tiberini filii. Remulus natu maior, homo ferox, prior regnat, eique succedit moderatior Acrota. Itaque Gronovius ad Livium dicto loco hunc locum emendabat, *Remulumque priorem*; Heinsius vero *Remulumque ferocem*. Verum apparet, Ovidium nunc alios auctores esse secutum. Illo altero loco Remulus *imitator fulminis* vocatur; quod Dionysius pluribus narrat, hunc contentorem Deorum, tyrannum Diis iuvisum, machinas excogitasse, quibus fulmina imitaretur, hominesque, tanquam Deus, terre-ret, sed inter imbres et fulmina diluvio ipsum periisse cum domo.

51. De monte, ubi Aventinus sepultus est, consentiant rerum scriptores: sed de alio loco, aut, ut unus Heinsii, Moreti et quinque alii habent, *lacu*, silent, etiam Ovidius Metam. d. I. — Pro unde Mitsch. *inde e*

Quem sequitur duri Numitor germanus Amul̃:

Ilia cum Lauso de Numitore sati:

Ense cadit patruo Lausus; placet Ilia Marti;

59

Teque parit, gemino iuncte Quirine Remo.

Ille suos semper Venerem Martemque parentes

Dixit; et emeruit vocis habere fidem.

Neve secuturi possent nescire nepotes,

Tempora Dīs generis continuata dedit.

60

Sed Veneris mensem Graio sermone notatum

Auguror; a spūnis est Dea dicta maris.

Nec tibi sit mirum Graio rem nomine dici:

MSS. quibusdam. — *Numitorem* Dionysius et Eusebius omittunt. Secundum Livium, eo pulso, *Amulius* regnat; etiam apud Plutarchum Rom. 3, Numitor prior regnat. Amulius III, 49, *contemptor aequi* vocatur, nunc *durus*, aut, quod Heinsius ex quinque MSS. praetulit, *dirus*. Sed prius mihi vocab. satis grave videtur. Vide Metam. XIV, 244, *inexorabile durus Exercet odium*. Frequenter tamen Noster et alterum. — *Lausus*, Dionys. lib. I, 76, Aegistus, quem in venatu Amulius ex insidiis interfici iusserit. — *Placet Ilia Marti*; vide III, 9 sq. — Paulo post pro *nepotes* alter Moreti pro varia lectione *minores*; ita in Aen. I, 733, Dido optat, hunc diem velis nostros meminisse *minores*. De re ipsa vid. ad I, 39. — Regii codices *nepotes*; codex B male a manu prima *parentes* ex repetitione. LEM.

61. De nomine *Aprilis* duae erant veterum sententiae, quum aliis a nomine Veneris graeco *Aphrodite*, aliis a verbo *aperire* ductum videretur; vide ad I, 39. Non mirum est, Noster, etiam *Iuliae* gentis causa, priorem amplexum esse, eamque acriter defendisse. Ne autem quib obice-

ret, parum credibile videri, antiquissimis temporibus graecum nomen mensi Romano impositum esse, catalogum struit Graecorum, qui olim in Italia migraverint. — De ortu Veneris e *spuma maris* locus classicus apud Hesiodum Theogon. 190 sqq. Illa spuma circumdabat testiculos Saturni resectos et in mare deiectos. Inde Venus non modo *Ἀφροδίτη*, sed et *Πορτίξ Ἀναδωμένη* dicta. De hac autem, quam Noster asserit, etymologia conf. Macrobius Saturn. I, 12: *Secundum mensem nominavit (Romulus) Aprilem, ut quidam putant, cum adspiratione, quasi Aprilem a spuma, quam Graeci vocant ἀπρὸν, unde orta Venus creditur. Et hanc Romuli asserunt fuisse rationem, ut primum quidem mensem a patre suo Marte, secundum ab Aeneae matre Venere nominaret, et hi potissimum anni principia servarent, a quibus esset nominis Romani origo.* Caeterum pro *Graio* hic multi MSS. *Graeco*; sed alteram formam amarunt etiam Virgilius et Horatius. Posteriore loco Heinsius sine causa malebat *patrio nomine*, nempe quia Italia Graeciae nomine insignita erat.

Itala nam tellus Graecia maior erat.

Venerat Evander plena cum classe suorum;

65

Venerat Alcides; Graios uterque genus.

Hospes Aventinis armentum pavit in herbis

Claviger; et tanto est Albula pola Deo.

Dux quoque Neritius: testes Laestrygones exstant;

Et quod adhuc Circes nomina litus habet.

70

Et iam Telegoni, iam moenia Tiburis udi

Stabant, Argolicae quod posuere manus.

Venerat Atrides fatis agitatus Halesus;

64. Non omnis Italia, sed eius ora *Graecia maior*, s. *magna dicta*, quae, a colonis Graecis occupata, amplitudine Hellada, sive Graeciam proprie sic dictam, superabat. De coloniis graecis in eam Italiae partem deductis vide Heynii prolusiones XV in Opusculis Acad. vol. II. Sed Ovidius viros tantum quosdam insignes, a poëtis celebratos, memorat. — De *Evandri* et *Herculis* adventu vid. I, 470 sqq.; I, 543; V, 643. *Evander* sexaginta annos ante bellum Troianum Arcadum coloniam in Latium deduxit, oppidumque in Palatino monte condidit; Dionysius Halic. I, 31. *Hercules* non ibi consedit, tantum boves Geryonis per illa loca egit. *Albulam*, scilicet Tiberim (vs. 48), *armentum* prae se agens nando traiecit, locoque herbindo, ut boves *pabulo* lacto reficeret, procubuit; Livius I, 7.

69. *Neritius*, Vlysses, a *Nerito*, monte Ithacae, a quo et tota insula dicta; Homer. Od. IX, 22. Is et ad *Laestrygonas*, Gigantes et Androphagos, Formias Campaniae incolentes, pervenit, atque ex sociis eius unus devoratus est ab Antiphate rege; Homer. Od. X, 120 sqq; conf. XIV Met. 233 sqq. — *Circe*, Aetiae sororem; Homer. Od. X, 135, iuxta

litus Italiae collocat, ubi postea *Circaeum* promontorium. Ea ex Vlyssis sociis quosdam in sues mutavit. Conf. XIV Metam. 244.

71. Omnium prope urbium Italicarum origines Romani repetebant a Graecis. Ad *Telegonum*, Vlyssis a Circe filium, Tusculi initia referebant. Is Ithacam petiit, sed, quum inscius patrem occidisset, redux in Italiam urbem illam condidit; Hygin. fab. 127. Inde Horat. III, Od. 29, 8: *Telegeni parricidae iuga*, Tusculum in colle situm. Apud eundem II, Od. 6, 5: *Tibur Argeo positum colono*. Neimpe Tiburnus, Catillus et Coras fratres eo deduxerunt coloniam Argivorum; Plin. XVI, 44; Heynius Exc. VIII ad Aen. VII. *Vdam Tibur* etiam Horat. III, 29, 6, propter Anienem, rivos et fontes; ibi igitur et *uda mobilibus pomaria rivis* I, Od. 7, 13.

73. *Halesus* ex posteris Atriei, Agamemnone interfecto, patriam reliquit, Falerios in Italia condidit, atque incolae Iunonia sacra docuit; III Am. 13, 31. — Vt hic *Atrides*, sic Aen. VII, 723, *Agamemnonius* vocatur; quod tamen non ad patrem referendum, nam X, 417, a fide vate in silvis eductus traditur. Bi mannus ex Yrsini, Naugerii, mal sive aliis

A quo se dictam terra Falisca putat.
 Adiice Troianae suasorem Antenora pacis, 75
 Et generum Oeniden, Appule Daune, tuum.
 Serus ab Iliacis, et post Antenora, flammis
 Adtulit Aeneas in loca nostra Deos.
 Huius erat Solimus, Phrygia comes exsul ab Ida,
 A quo Sulmonis moenia nomen habent. 80
 Sulmonis gelidi, patriae, Germanice, nostrae.
 Me miserum! Scythico quam procul illa solo est!

MSS. hoc loco malit *Atridae*, ut *fata Atridae* sint caedes Agamemnonis, aut ut fata et infortunia Agamemni in posteris eius transiisse dicantur; ei obsecutus est Mitscherl. Non male. Eum autem *Faliscorum* in Etruria conditorum faciunt etiam Solinus c. 8; Servius ad Aen. VII, 695. Eorum oppidum *Falerii*, quod nomen facile ex *Haleso* fieri potuit. Vide Spanhemium de Vsn et Praestantia Num. Diss. II, pag. 107; Heynii Excurs. VIII ad Aeneid. VII, pag. 139.

7. De *Antenore* et *Aenea* etiam Livius I, 1: *pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant*. Adde Horat. I, Ep. 2, 9. Orationem, qua id suadet, habet Homer. II, II, 348 sqq. Is cum multitudine Henetum in intimum maris Hadriatici sinum venit, ibique Patavium condidit; Aen. I, 242. — *Danaus*, rex Apuliae, Diomedis socer; Strabo V, 283 sq. Ab eo Apulia *Danaus* dicta; Horatio I, Od. 16, 14; III, Od. 30, 11. — Diomedes *Oenides*, Ornei, regis Oetolae, nepos, Tydei filius. In Apulia olim *Diomedis caampi*, item *Diomedea insula* contra litus Apulum, Diomedis tumulo et delubro nobilis; Plin. III, 30; X, 61. — *Aeneas* venit *serus*. Secundum Virgilium, septem fere annos per maria et terras erravit. Vide Heynii Ex-

cursum II ad Aeneid. III, quamquam Virgilius ipse in tot annos eius errores digessit. — *In loca nostra*. Burmannus venustum iudicat, quod codex Bononiensis habet, *loca tuta*; sed notio primaria hoc loco est, *ad nos* venit. Regii tres nostri codices habent *loca nostra*; quod epitheton hoc loco non otiosum servari bene snallet Gierig, etsi *tò tuta* alibi non invenustum; quare nihil sollicitandum est. LEM.

79. Sulmonis origines. *Sulmo*, metropolis Pelignorum, distans ab urbe millia novies decem passuum, parva, sed irriguis salubris aquis; Trist. IV, 10, 4; infra vs. 685 sqq; Amorum II, 16 init. Eam conditam esse a *Solimo*, aut, ut alii quos Mitscherl. secutus est, scribunt, *Solymo*, Aeneae comite, narrat et Silius IX, 70 sqq. Glossae in MSS. Vatic. addunt, hunc *Solyum* uxorem duxisse filiam Aeneae; sed Cluverius *Idl. Antiq.* II, 14, fictam monet hanc fabulam e vocabulorum similitudine. — *Gelidas Sulmo* etiam apud Silium VIII; *gelidae* Sulmonis *undae* IV Trist. 10, 3. Commode delatus est rerum serie ad patriam; commode etiam ea gemitum expressit, quum in exilio haec retractaret. — *Scythico solo*; I Trist. 3, 61: *Scythia est, quo mittimur*; III Trist. 10, 55: *Quid mihi cum Siculis intor-*

Ergo ego tam longe? sed supprime, musa, querelas;

Non tibi sunt moesta sacra canenda lyra.

Quo non livor abit? sunt qui tibi mensis honorem 85

Eripuisse veliat, invidiantque, Venus.

Nam, quia ver aperit tunc omnia, densaque cedit

Frigoris asperitas, foetaque terra patet,

Aprilem memorant ab aperto tempore dictum;

Quem Venus iniecta vindicat alma manu. 90

Illa quidem totum dignissima temperat orbem;

Scythiamque Getasque? Aposiopesin seq. constitui e Zulich. et Mazar. quam lectionem etiam Heinsius elegantem indicavit. Editi, vel *Ergo ego?* vel *Ergo age*, et mox *tam longas sed supprime* etc.

85. Altera etymologia Aprilis mensis affertur, quam poeta *invidiae* tribuit. Macrobius vero I Saturn. 12, narrat, Cinciam et Varronem argumentis non contemnendis Veneri hunc honorem eripuisse, quum nullum sacrificium insigne ei per hunc mensem a maioribus institutum esset, et quum nomen ei sub regibus, nec graecum, nec latinum fuerit: *sed, quum fere ante aequinoctium vernalis sit coelum et nubibus obductum, sed et mare navigantibus clausum; terrae etiam ipsae aut aqua, aut pruina, aut nivibus contegantur, eaque omnia verno hoc mense aperiantur; arbores quoque, nec minus caetera, quae terra continet, aperire se in germen incipiant, ab his omnibus mensem Aprilem dici merito credendum, quasi Aperilem: sicut apud Athenienses ἀνοιήσις idem mensis vocatur ab eo, quod hoc tempore cuncta florescant. — Quo abit, quousque progreditur; XV Metam. 111: Longius inde nefas abit. — Honor mensis, honor, quo tibi mensis consecratus est; vers. 115, titulus*

mensis. — Quia ver — patet. Frigus hibernum omnia densat et constringit; verno autem tempore solvitur terra, ut semina, quibus repleta est, e gremio eius facile exire possint. Non probio, quod Mitscherl. e tribus MSS. *terra parit* recepit. Causam nominis *Aprilis* reddere vult poeta; ea est non in eo, quod *terra parit*, sed quod *patet* aperta. — *Foeta* autem, ut supra I, 162, *seminibus foetus ager.* — *Iniectio manus*, ritus quo Romani utebantur in vindictis agendis; Servius ad Aen. X, 419: *Manus iniectio, quotiens, nulla iudicis auctoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus.* Suavitas autem est in *livore* grammaticorum et in hac *vindicatione* Veneris; cui et vs. 115 *spoliare* bene convenit.

91. Argumentum a dignitate Veneris. Laetitiam veris veteres Veneri trihaebant, quae tunc terram revisere, choros agere, atque omnia exhilarare credebatur; Horat. I, Od. 4, 7. Etiam Macrobius I Saturn. 21: *Quum sol vernalis aequinoctii transgreditur fines, augendo diem, tunc et Venus laeta, et pulchra virent arva segetibus, prata herbis, arbores foliis; ideo maiores nostri Aprilem mensem Veneri dicaverunt.* Secundum Hesiodum Theog. 120, in principio rerum Chaos erat et Eros, qui omnium Deorum omnium-

Illa tenet nullo regna minora Deo;
 Iuraque dat coelo, terrae, natalibus undis;
 Perque suos initus continet omne genus:
 Illa Deos omnes, longum enumerare, creavit; 95
 Illa satis causas, arboribusque dedit;
 Illa rudes animos hominum contraxit in unum;
 Et docuit iungi cum pare quemque sua.
 Quid genus omne creat volucrum, nisi blanda voluptas?
 Nec coëant pecudes, si levis absit amor. 100
 Cum mare trux aries cornu decertat; at idem
 Frontem dilectae laedere parcit ovis.
 Deposita taurus sequitur feritate iuvencam,
 Quem toti saltus, quem nemus omne tremit.
 Vis eadem, lato quodcumque sub aequore vivit, 105

que hominum animos domat; inde
 soriores effecerunt Venerem. Inprimis
 Lucret. I, 1-24, hanc vim Veneris
 celebravit. quem locum longe suavis-
 simum Noster ante oculos habuit. —
Temperat, regit, ut Iupiter *mare tem-
 perat ac terras variisque mundum ho-
 ris*; Horat. I, Od. 12, 15. Et mox
 pro ea *iura dare*. — *Natalibus*, unde
 ipsa orta; vs. 131, *materna aequora*.
 Dat autem illa iura amoris voluptate,
 quam omnibus coeli, terrae, unda-
 rum incolis instillat, qua eos *init*,
 perfundit, implet, et ad coitus im-
 pellit. *Inire* etiam mox de re venerea.
 Sed apud Lucretium, dicto loco, ad-
 ventum notat. — *Continere* de con-
 servatione rerum etiam apud Ciceronem
 legitur. Lucretius: *Quae mare
 naverunt, quae terras frugiferentes
 Concelebras; per te quoniam genus
 omne animantium Concipitur visitque
 exortum lumina solis — per maria ad
 montes, fluviosque rapaces, Frondife-
 rasque domos avium, camposque viren-
 tes, Omnibus incutiens blandum per*

*pectora amorem, Efficit, ut cupide ge-
 neratim saecula propagent.... rerum na-
 turam sola gubernas, Nec sine te quid-
 quam dias in luminis oras Exoritur,
 neque fit lactura, neque amabile quid-
 quam.* — *Lectionem longum enume-
 rare* Heinsius ex uno Vaticano acce-
 pit; vulgo, *longum est narrare*. —
Causae, ea, unde aliquid oritur aut
 alitur; vide Heynium, Observat. ad
 Tibullum II, 4, 29.

97. *contraxit in unum*, amore con-
 iunxit; latiore sensu *contrahere* homi-
 nes est vs. 811. — *Levis amor* etiam
 Tibull. I, 7, 44, ut *levis Venus* ibid.
 I, 1, 73, quia amor levem aetatem
 decet. — Etiam *iocosa* eandem ob
 causam dicuntur quae ad amorem per-
 tinent. De vi amoris in bestiis confer
 Virgil. Georg. III, 217 sqq. — *Pugna
 taurorum*, quae ibi et Aen. XII, 715
 sqq, describitur, ostendit, quam tre-
 mendum illi sint. — *Parcit laedere* ele-
 gantius quam, non laedit; sic *pacce
 nocere* Tibullus III, 5, 6. — *Pro tre-
 mit* Heinsius dedit *tremunt*, quia sic

Servat; et innumeris piscibus implet aquas.
 Prima feros habitus homini detraxit: ab illa
 Venerunt cultus mundaque cura sui.
 Primus amans carmen vigilatum nocte negata
 Dicitur ad clausas concinuisse fores;
 Eloquiumque fuit duram exorare puellam:
 Proque sua causa quisque disertus erat.
 Mille per hanc artes motae; studioque placendi,
 Quae latuere prius, multa reperta ferunt.
 Hanc quisquam titulo mensis spoliare secundi
 Audeat? a nobis sit procul iste furor.
 Quid, quod ubique potens, templisque frequentibus aucta,
 Vrbe tamen nostra ius Dea maius habet?
 Pro Troia, Romane, tua Venus arma ferebat,

cod. Vossii. Ego alterum revocavi propter codd. reliquorum consensum. Etiam Bentleius ad Horat. IV, Od. 11, 9, eo nomine vituperat Heinsius, quod ubique plurales numeros introduxerit.

107. Venus addocuit artes. — *Habitus*, ad externam vivendi rationem, vestitum, supellectilem pertinet. Horatius I, Od. 10, 2, Mercurio hoc tribuit, quod *feros cultus hominum voce formavit et decorae more palaestrae*. Elegancia, quae agresti illi et inhumanæ negligentiae opponitur, *munditia, mundus cultus*, et hoc loco *cultus*, *mundaque cura sui* dici solet; namque et *cura* de studio ornandi corporis adhibetur. Vide Gronovii Observat. p. 143. — *Carmen vigilatum*, nocte vigilata decantatum, ut I Trist. 1, 108, *vigilati labores*. — *Nox negatur* iis, qui noctu non admittuntur ab amata. Ab iis ad fores clausas *καυσιδύπον* cenebatur, quale XIV Metam. 718, legitur. — *Pro sua causa*, non, ut oratores forenses, pro aliena. — *Moveri* etiam incipere notat; III,

11; hinc artes *moventur*, quando initia capiunt, inveniuntur. Sed *pro motae* primus Ambrosianus *initioe*, quod nec ipsum Heinsius damnat, qui et *natae* snadet. — Regii tres nostri dant *notae*; ita plerique; non displiceret *natae*, si codicum auctoritate fulciretur. LEM. — *Titulo mensis*; denominatio mensis a Venere.

117-124. Veneris merita de Romanorum maioribus. — *Potentes Dii*, qui summa religione coluntur: Venus *diva potens Cypri*; Horat. I, Od. 3, 1. Itaque interpretationem habent verba *templis frequentibus aucta*; nam *auctur Dea templis*, ut homo honoribus, commodis, augeri dicitur. — *Vrbe*, scil. in. — *Ius poscendi cultum*. — *Tua Troia*, quae ad te quoque pertinebat, quia inde originem ducis; vid. ad III, 9. — *Veneris*, quum Aeneae periclitanti opem ferret, *manum* summam Diomedes hasta vulneravit; quo vulnere accepto, valde illa clamavit; Homer. Il. E, 335sq. Causa, cur pro Troianis staret, quod *volentes duos*,

Quum gemuit teneram cuspide laesa manum; 120
 Coelestesque duas Troiano iudice vicit:
 Ah! nolim victas hoc meminisse Deas!
 Assaracique nurus dicta est, ut scilicet olim
 Magnus Iuleos Caesar haberet avos.
 Nec Veneri tempus, quam ver, erat aptius ullum: 125
 Vere nitent terrae; vere remissus ager:
 Nunc herbae rupta tellure cacumina tollunt;
 Nunc tumido gemmas cortice palmes agit:
 Et formosa Venus formoso tempore digna est;
 Vtque solet, Marti continuata suo. 130
 Vere monet curvas materna per aequora puppes
 Ire; nec hibernas iam timuisse minas.
 Rite Deam Latiae colitis matresque nurusque,
 Et vos, quís vittae longaue vestis abest.

Iunonem et Minervam, forma vincere iudicata erat a Paride, qui inde *fatalis iudex* ab Horatio III, Od. 3, vocatur. Hoc iudicium Iunoni inprimis alta mente repositum manebat, Aen. I, 27; unde magnae calamitates, etiam Aeneae; et verendum erat, ne odii illius vis etiam ad Caesares aliquando redundaret; hinc illa averruncandi formula, *Ah! nolim* etc. — De *Assaraco* vid. vs. 34.

125–332. Argumentum a veris suavitate. — *Nitere* de laeto colore et incunda facie terrae verno tempore: Plautus Truc. II, 4, de puella: *Ver vide; ut tota floret! ut nitide nitet!* Conf. et infra V, 207. De herba, *nitere* est XV Metam. 202; Horat. I, Ep. 10, 19. — *Remissus*, qui remittit, relaxat sinum suum, quem frigus contraxerat. Cum seqq. confer III, 238–240. — *Tumido* etc. nt Virg. Ecl. VII, 48: *laeto turgent in palmit gemmae*, idemque Georg. II, 363: *se laetius ad auras Palmes agit*. — De *con-*

tinuata vid. vs. 60. — *Vere monet* etc. A III Iduum Novemb. ad VI Iduum Martii, maria clausa erant, id est, non navigabant veteres, navibus in litus subductis. Vere redeunte, siccae carinae machinae trahebant in mare; Horat. I Od. 4, 3. Et quia Venus e mari orta, propterea imperium quoddam in mare ei tribuebatur. — Tempestates etiam Virgilius *minas coeli et maris* dixit.

133–162. *Festum Veneris et Fortunae Virilis Kalend. Aprilis*; quod etiam in Kalendario vet. memoratur. Hoc est illud ipsum, quod veteres nonnulli docebant, Aprilem a Venere nomen traxisse; Plutarchus Numa cap. 19. — *Quis vittae* etc. Ita meretrices etiam II Trist. 248, et ex Ponto III, 3, 54, circumloquitur. Eae togam gestabant, non *longam vestem*, nempe stolam, vestem matronarum usque ad talos demissam, cuius oram limbus aut insita cingebat; Tibullus I, 6, 67: *Sit modo casta, doce, quare*

Aurea marmoreo redimicula solvite collo: 135
 Demite divitias: tota lavanda Dea est.
 Aurea siccato redimicula reddite collo:
 Nunc alii flores, nunc nova danda rosa est.
 Vos quoque sub viridi myrto iubet illa lavari;
 Causaque, cur iubeat, discite, certa subest. 140
 Litore siccatbat rorantes nuda capillos:
 Viderunt Satyri, turba proterva, Deam.
 Sensit, et opposita texit sua corpora myrto.
 Tuta fuit factio; vosque referre iubet.
 Discite nunc, quare Fortunae tura Virili 145
 Detis eo, calida qui locus humet aqua.
 Accipit ille locus posito velamine cunctas;
 Et vitium nudi corporis omne videt.

vis non vitta ligatos Impediat crines, nec stola longa pedes. — Pro abest plures codd. *adest*, et Neapolis dubitabat, utrum verius esset; frustra. Illae enim quibus longa vestis *adest*, non differunt a *matribus nuribusque*, hoc est honestis matronis. In uno adeo Kalend. meretrices solae memorantur, quae se sub myrto laverint.

135. De *lotiombus* statuarum divinarum, et ornamentis, quibus illae tectae apud Graecos vide Spanhem. ad Callim. hymn. Pallad. init. Etiam in Kalendario Romano plures lotiones eius generis notatae. De hoc Veneris festo Plutarchus Num. 19, tantum: *Σόουσι τῇ θεῷ*: sed addit: *ταῖς κελύδασι ἐπιφραγμέναι αἱ γυναῖκες μυστήριον λοιοῦνται*. — *Redimicula*, limbrae aut fasciae e mitra descendentes, quae subter mentum colligari solebant; Aen. IX, 616. Vide Servium ad Aen. IV, 216. — Male VSS. plures *tota invanda* aut *levanda*, et mox *lavari* pro *lavari*. — *Divitiae*, ornamenta pretiosa, quibus Veneris sta-

tua locupletata fuisse videtur; confer Lenzium.

141. *siccare capillos* solenne negotium Dearum marinarum, etiam aliarum post lotionem. — *Opposita*; Heinsius e primo Ambrosiano, Laeti et novem aliis *apposita* dedit. Saepe haec duo verba inter se permutata sunt a librariis, ut III, 770; et interdum perinde est, utrum praeferas; sed arbor, post quam quis latere vult, non bene *apponi* dicitur. — *Referre*, repetere, ut I, 618; II, 512.

145. *Fortunae* sub variis cognominibus Servius rex plura templa posuit, *Virili* unum in ripa Tiberis: Plutarchus Quaest. Rom. tom. VII, p. 135; Dionysius Halicarn. IV, 27. Anco Martio consecrationem illius templi Plutarchus de *Fortuna Roman.* pag. 265, tribuit. — Mox dubites, utrum *calida* an *gelida* praeferas, quum non constet, quo loco illa lotio facta sit. *Calida* debemus Heinsio, qui sic ex Vrsin. Mazar. prim. Farnes. et duodecim aliis maluit. — Sed *accipit* me-

Vt tegat hoc, celetque viros, Fortuna Virilis

Praestat; et hoc parvo ture rogata facit.

150

Nec pigeat niveo tritum cum lacte papaver

Sumere, et expressis mella liquata favis.

Quum primum cupido Venus est deducta marito,

Hoc bibit: ex illo tempore nupta fuit.

Supplicibus verbis illam placate: sub illa

155

Et forma, et mores, et bona fama manet.

Roma pudicitia proavorum tempore lapsa est:

Cumaeam, veteres, consuluistis anum:

Templa iubet Veneri fieri: quibus ordine factis,

lius est, quam aliorum *adspicit*. *Accipere* nos locus dicitur quem adimus. — Pro *parvo*, Heins. suadet *parco*; vide II, 538.

157. De *Venere Verticordia* obiter. Anno V. c. 639, M. Acilio Balbo, M. Porcio Catone CSS. Elvia virgō, Elvii, equitis Romani filia, equo vehens fulmine icta est, ut non modo ipsa cum equo expiraret, sed et utriusque corpus nudum, omnibus tegumentis et ornamentis disiectis, reperiretur. Vates consulti responderunt, eo infamiam virginum Vestalium, equitumque Romanorum portendi; et mox servus quidam indicavit, Vestales tres, Aemiliam, Liciniam et Martiam, diu iam consuetudinem cum equitibus quibusdam incestam habuisse. Patres inde non supplicia modo ab illis sumserunt, sed et libros Sibyllinos consuli iusserunt. Il vero monebant, ut mali avertendi causa, primum peregrinis quibusdam Diis duo Graeci tofidenque Galli vivi defoderentur, deinde *Veneri Verticordiae* simulacrum consecraretur, quo facilius mulierum mentes a libidine ad pudicitiam converterentur. Simulacrum dedicavit Selpicia, Fulvii Flacci uxor,

quae omnibus aliis sanctitatis laude antecellobat; vid. Plutarch. *Quaest. Roman.* tom. VII, pag. 144; Plin. *Hist. Nat.* VIII, 35; Valerius Maximus VIII, 15; Iulius Obsequens cap. 97; Orosius VI, 12.

Roma — lapsa est) Romani aut Romanæ a pudicitia lapsæ sunt; mores eorum corrupti sunt ad libidinem. *Labi* de rebus, quæ in deterius mutantur; Cicero leg. II, 15: *mores lapsi ad molliem*; Livius præfat. *labente paulatim disciplina*, et paulo post: *ut mores magis magisque lapsi sint*. Neque *labi a pudicitia* vitioso dictum; Plinius V, Epist. 10: *ab hoc archetypo labor et decido*. Sic igitur ferri hæc lectio potest. — Multo minus offendere quemquam debet apostrophe, quæ est in voce *veteres*, Burmannus vero fatetur, nescire se, quo illud *veteres* referendum sit, nec sibi intelligi antecedentia *Roma* etc. Quum igitur *est a libris* quibusdam absit, suadet: *Roma, pudicitia — lapsa, Cumaeam* haud temere *consuluistis anum*. Namque *Roma consuluitis* eleganter et ex more Ovidiano esse dictum pro: Romani consuluitis. Ego vero elegantiam illam non intelligo,

Inde Venus verso nomina corde tenet. 160
 Semper ad Aeneadas placido, pulcherrima, vultu
 Respice: totque tuas, Diva, tuere nurus.
 Dum loquor, elatae metuendus acumine caudae
 Scorpions in virides praecipitatur aquas.
 Nox ubi transierit, coelumque rubescere primo 165
 Coeperit, et tactae rore querentur aves;
 Semustamque facem vigilata nocte viator
 Ponet; et ad solitum rusticus ibit opus:
 Pleiades incipiunt humeros relevare paternos;
 Quae septem dici, sex tamen esse solent. 170
 Seu quod in amplexum sex hinc venere Deorum;
 Nam Steropen Marti concubuisse ferunt;

atque conjunctura *haud temere* temeraria mihi videtur. — De *Cumaeis* quae vide ad XIV Met. 101. — *Iubet*, nempe Sibylla. — *Ordine*, rite. Ceterum Pausanias Boeot. cap. 16, pag. 742, perantiquum signum Veneris Apostrophiae memorat, additque, eam sic dictam, ut homines a libidine inconcessa impurisque factis averteret.

163. *Occasus Scorpii matutinus*. Occidere coeperat iam ad diem XVII Kal. Aprilis; vide III, 711. De hoc sidere accommodate ad scorpii animalis naturam loquitur. Cauda enim eius elata in curvatam cuspidem desinit, et semper in motu est, ne quando desit occasio; Plinius XI, 25. Etiam II Metam. 199: *vulnera curvata minuitur cuspidem*. — Pro, hoc ipso die, maluit varietatis causa, dum loquor.

165. IV Nonar. *Pleiadum occasus vel heliacus, vel vespertinus*. Illud vult Neapolis, hoc Taubnerus, qui heliacum post tertium denum diem fieri contendit. — *Pleiades*, latine *Vergiliae*, septem stellae in dorso Tauri,

Atlantis filiae; Hyginus fab. 192.

Nox-opus) Pluribus tempus matutinum designat. — *Queri de cantu avium*; Horat. Epod. II, 26, *Queruntur in silvis aves*. Etiam de molli et suavi tibiae sono dicitur; Lucretius IV, 588; Horat. III, Od. 7, 30. — De *facibus* viatorum vide ad II, 500. — *Humeros* etc. Atlas, Pleiadum pater, humeris gestat coelum. Vbi igitur filiae occidunt, paterni humeri relevantur. Contra, quum novum sidus coelo additur, *Atlas sentit pondus*; IX Metam. 273. Quae iam de nominibus et numero Pleiadum memorantur, in iis consentit Noster cum reliquis mythologis et astronomis; vid. Hygin. fab. 192: Poët. Astr. II, 21, et, quae ad priorem locum Munkeus collegit. Hyginus ipse: *Nec unquam ullius oculis certum est, sex an septem existimentur*. Schol. Pindari ad Nem. 13, ait *κατὰ τὴν ἰσοπλάζον* esse *septem*, sed *κατὰ τὴν ὀψὺν sex*. Inde hoc sidus etiam *ἑξαστρίων* dictum. Omnes porro dubitabant, obscurata stella Electra easset, an Mo-

Neptuno Halcyonen, et te, formosa Celaeno;

Maian, et Electran, Taygetenque Iovi.

Septima mortali Merope tibi, Sisyphæ, nupsit: 175

Poenitet; et facti sola pudore latet.

Sive quod Electra Troiae spectare ruinas

Non tulit; ante oculos opposuitque manum.

TER sine perpetuo coelum versetur in axe;

Ter iungat Titan, terque resolvat equos: 180

Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu

Flabit; et Idaeae festa parentis erunt.

rope. — *Sterope* nonnullis *Asterope* scribitur. — *Quod Troiae spectare ruinas non tulit*, aut quod, moerens Ilii excidium, a choreis sororum se removit, atque in circulo Arctico passis capillis constitit, unde ei Cometae nomen inditum; Hyginus. — *Pro opposuit* hic quoque tres MSS. apposuit.

179-372. *Megalensia* aut *Megaleisia* in honorem Matris Deum *pridie Non.* Hic primum sacra illa describit 181-188; tum a musa edoctus originem rituum in illis repetit, 189-244; post, unde cultus Deae apud Romanos venerit, enarrat 247-349. Adduntur alia nonnulla de ritibus 350-372. De Matre Deum eiusque cultu confer Lucretium II, 598-623; Virgil. Aen. III, 104; VI, 785; X, 252. Sed loca classica sunt apud Strabonem lib. X, pag. 466; Diodorum V, cap. 64; Dionysium Halicarn. II, 19; unde apparet, praetores Romae ista sacra quotannis instituisse, et Phrygios solos, non Romanos, peregrisse.

Ter-equos) Ab initio non hoc die, sed pridie Idus celebrabantur, auctore Livio XXIX, 14, quamquam Neapol. ibi quoque *pridie Nonas* scribi vult. — *Coeli versionem* aut inversionem et alii poetae habent ad temporis de-

cursum notandum; Aeneid. II, 250: *Vertitur interea coelum.* Vide Heynii Excurs. II. — *Perpetuum axem* Noster etiam curruvi tribuit XV Metam. 522.

181. In medium festi strepitum nos rapit. — *Idaea Parens* aut *Mater* passim vocatur. Lucretius, dicto loco: *Hanc variae gentes antiquo more sacrarum Idaeam vocitant matrem.* Sed *Ida* mons et Cretae et Troiae; nec satis constat, ab utro sit dicta. Etenim aut in Cretam sacra eius Dactyli Idaei transtulerunt e Phrygia, aut Phryges accepere religiones illas a Curetibus ex Creta. Omnino Cretenses et Phryges communes habuerunt origines. Vide Heynii Excurs. V ad Aeneid. III. Sed eadem et in *Berecyntho*, Phrygiae monte colebatur, unde et ipsa *Berecynthia mater*, Aen. VI, 785, et *Berecynthia tibia* in sacris eius adhibita; Horatius IV, Od. 1, 24. Ea erat tibia Phrygia, inventa a Mida rege, incurva, cornu addito, quo sonus eius augebatur; XI Met. 16; Horat. I, Od. 18, 13, *Berecynthium cornu.* Sonus eius erat acer et veluti pungens, unde vers. 341, *furiiosa* vocatur. Vide Vulp. ad Catullum LXII, 22. — *Semimares*, Galli, sacerdotes exsecti; vide vers. 242. —

Ibunt semimares, et inania tympana tudent;
 Aeraque tinnitus aere repulsa dabunt.
 Ipsa sedens molli comitum cervice feretur 185
 Urbis per medias exululata vias.
 Scena sonat, ludique vocant: spectate, Quirites;
 Et fora Marte suo litigiosa vacent.
 Quaerere multa libet: sed me sonus aeris acuti
 Terret, et horrendo lotos adunca sono. 190
 Da, Dea, quas sciter, doctas, Cybeleia, neptes.
 Audit; et has curae iussit adesse meae.
 Pandite, mandati memores, Heliconis alumnae,
 Gaudeat assiduo cur Dea magna sono.
 Sic ego: sic Erato; mensis Cythereius illi 195

Ab iis et *tympana*, orbes intenti corio maxime bobulo (hinc vs. 342 *taurea terga*) manibus tundeantur, unde sonus raucus, et *aera aere*, cymbala concava inter se, concutiebantur, quae *tinnitum* acutum dabant; vide Bentleium ad Horatium I, Od. 16, 8. Sonum et vim horum instrumentorum bene expressit Lucretius II, 618-620. Eadem in sacris Bacchicis adhibebantur; III Metam. 532 sq. Et omnino multae religiones utrique umini communes.

185. Vir Phrygius et mulier Phrygia circumferebant Cybeles signum (Dionysius II, 19), idque a turba concursante cum *ululatu*, *ἰαχῆς, ὀλολυγμοῖς*, furibundo clamore, excipiebatur; Herodianus I, 10, 5. Signum autem erat ipse ille lapis, quem Attalus miserat, inclusus muliebris oris argento; Arnob. pag. 253; Prudent. Perist. X, 156; de quo lapide vide ad vers. 276. — *Mollem* cervicem Lenizius eo refert, quod Galli semimares vers. 243, *molles ministri* dicuntur. Potest et naturam cervicis exprimere;

vs. 342 *molles manus*. — De ludis scenicis consentit et Livius XXIX, 14, et XXXVI, 36, ubi *hos primos scenicos* fuisse mouet. — *Marte suo*, disceptionibus forensibus. Haec quoque postrema concursationem et studia populi bene notant.

189. *Quaerere* e Dea, ut in libris superioribus, e Iano, Marte et Venere. — *Lotos*, tibia e loti, Libycae imprimis, arundinibus. Vide Gronovium, Observat. IV, 15. In illo strepitu bene sibi consulit poeta. — *Neptes*, Musae, nam Cybele eadem, quae Rhea, Iovis mater. Vt hic *doctae neptes*, sic V Metam. 255, Musae; *doctae sorores*. — *Cura*, cupido cognoscendi causas illorum rituum. — *Cybeleia* a monte Phrygiae, qui et *Cybelus*, et *Cybele*, et *Cybelon* scribitur; notissimus fuit Matris Deum religione. Vide Hemsterhus. ad Lucianum tom. I, pag. 308 sqq. edit. Bipontinae.

195. *Erato* a Virgilio Aen. VII, 37, pro quacunque Musa invocatur; sed Noster de industria eam elegit,

Cessit, quod teneri nomen amoris habet:
 Reddita Saturno sors haec erat: optime regum,
 A nato sceptris excutiere tuis.
 Ille suam metuens, ut quaeque erat edita, prolem
 Devorat; immersam visceribusque tenet. 200
 Saepe Rhea quæsta est toties fecunda, nec unquam
 Mater, et indoluit fertilitate sua.
 Iupiter ortus erat: pro magna teste vetustas
 Creditur: acceptam parce movere fidem.
 Veste latens saxum coelesti viscere sedit: 205
 Sic genitor fatis decipiendus erat.
 Ardua iamdudum resonat tinnitibus Ide,

eiusque delectus causam reddit probabilem. Propter *nomen amoris* eandem et Art. Amat. II, 16, sibi adesse vult. — *Sortem* illam Coeli et Terrae, antiquissimorum vatum, qua fatale Saturno erat a filio domari, habet Hesiodus Theog. 464; confer Apollodorum I, 1, 3. — *Excuit sceptris*, ut XV Metam. 524, *excuit curru*. — *Immergere, demergere, mergere*, solemnia de cibis, qui devorantur; vid. ad VI Metam. 646. Devoravit autem Saturnus Vestam, Cererem, Iunonem, Plutonem, Neptunum.

203. I Metam. 400: *Quis hoc credat, nisi sit pro testa vetustas?* ubi adi not. — *Magna*, gravi. Sic Heinsius ex uno Patavino; Krebsius stat pro vulgat. *magno*. — *Fides* etiam id, quod facit, ut aliquid pro vero habeamus, inde hoc loco, traditio. — *Ea movetur*, quando dubia redditur. — *Parce*, noli. — *Veste-sedit*; in re nota usus est summa brevitate. Pro Iove Rhea saxum ei obtulit, quod ille devoravit. Sed poeta pro antecedente posuit consequens, *viscere sedit*; *viscere* Heinsius ex uno Zulich. dedit; sed Mitsch. vulgatum *guttur* revoca-

vit. Mihi vero Saturnus parum placet, cui lapis, ut os lupo apud Phaedrum, *guttur* sedet; Krebsius putat, *guttur* *sedit* simpliciter esse, devoravit. At *sedere* notionem durationis involvit. Si quid mutandum esset, equidem cum Mazarinaeo et duobus aliis *gurgite* praeferrem. Cum *gurgite* enim non male componitur venter, qui tot iam liberos hausit. Sic *vorago ventris* VIII Metam. 843. — *Veste latens saxum* Hyg. fab. 139, *lapidem involutum* vocat. Graeci λίθον ἐν πρυγασμένον. Praeiverat Hesiod. Theog. 485. Nomine proprio lapis ille dictus βαίτυλος et Abadir. Vide Burmannum.

207. De Iovis patria disputabant veteres, quum et Cretenses et Arcades eius natales ad se traherent, quin et Phryges in certaminis societatem venirent. Ne Cretenses quidem de monte consenserunt; namque aliis in Dicta, aliis in Idu natus dicebatur; unde mox Dictaeus, mox Idaeus vocatur. Fluctuat etiam Callimachus hymno Iov. 4, 6. Hanc litem nonnulli ita dirimere voluerunt, ut Iovem in Dicta natum, in

Tutus ut infanti vagiat ore puer.

Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes:

Hoc Curetes habent; hoc Corybantes opus.

210

Res latuit patrem; priscique imitamina facti,

Aera Deae comites raucaque terga movent.

Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant;

Tibia dat Phrygios, ut dedit ante, modos.

Ida educatum esse contenderent. Et iam apud Hesiodum Theog. 482, primum absconditur in antro Lycti, deinde educatur in Aegeo, qui fuit collis montis Idaei. Sed et ambiguitas vocis *Ida* magnam in omni hac fabula confusionem peperit. Vid. Spanhem. ad Callim. dicto loco. — *Iam dudum*, continuo.

210. *Curetes* nonnulli eosdem cum *Corybantibus* et *Idaeis Dactylis* faciebant, alii pro cognatis habebant. Vide quos Spanhem. ad Callimachum hymn. Iov. vers. 52, et Munckerus ad Hygini fab. 139 laudant. Eorum historiam Epimenides Cretensis carmine complexus erat. Primi armatam saltationem instituerunt, quam Graeci *πυρρίχης* vocant: Dionysius Halicarn. II, 70; VII, 72; Strabo X, pag. 466; Callimach. hymn. Iov. 52, ibique Spanh. — *Clypeos τοῖς δόρασι, ἐγχευόμενοι, hastis* pulsasse Apollodoro I, 1. 3; Dionysio II, 70; Hygino fab. 139 dicuntur. Apud Nostrum dubia est lectio: olim vulgabatur *clypeos manibus*, quod ferri non potest; *manibus* enim tympana potius pulsabant. Mazar. et Zulich. *rudibus*, quod Burmannus recepit, quia, ut veteres clypeos gladii soliti sint pulsare in verae pugnae prolusione, ita credibile sit Corybantas in simulacro pugnae *rudes* sive hebetes enses adhibuisse. Sed potius et *sudibus* uti, quae arma antiquissimorum hominum seriore

tempore in exercitiis bellicis et ludicris certaminibus usurpabantur: vide Cortium ad Sallustii Bellum Civile LVI, 3. Et *sudibus* habent non modo MSS., prim. Ambrosianus, Laeti, unus Vaticanus, sed etiam Lactantius; Inst. I, 21 ubi hos versus laudat. Hoc ergo praetuli. — *Inanes*, non capit impositas.

211. Res mansit, tantum instrumenta sunt mutata. Lactantius Inst. XXI, 39: *Quidquid est gestum in abscondendo puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris*. Vide tamen et Lucretium II, 640 sqq. Tanhaero non displicet cum multis MSS. et Lactantio, *Res latuit priscique manent imitamina facti*. Sed patris mentio hic male desideraretur; eius enim fallendi causa res instituta. Tum facile subintelligi potest, quae sint *imitamina*, ad imitationem. Hoc elegantius, quam alterum IV Metam. 445: *Pars alias artes celebrant, antiquae imitamina vitae*, idque faciunt ad imitationem prioris vitae. — *Terga*, tympana, quibus rancus sonus. — *Phrygios modos*; Lucretius dicto loco, *Phrygio stimulat numero cava tibia mentes*; Tibullus II, 1, 86; *Phrygio tibia curva sono*. Nullos autem ille sonus modulos habebat. Aristot. Probl. XIX, §. 49. Vide ad XI Metam. 162, ubi *barbaricum carmen* est cantus Phrygius. — *De tibia* illa dictum supra ad vs. 181.

Desierat; coepi: Cur huic genus acre, leones, 215
 Praebent insolitas ad iuga curva iugas?
 Desieram; coepit: Feritas mollita per illam
 Creditur: id curru testificata suo est.
 At cur turrita caput est ornata corona?
 An Phrygiis turres urbibus illa dedit? 220
 Annuat: Vnde venit, dixi, sua membra secandi
 Impetus? ut tacui, Pieris orsa loqui:
 Phryx puer in silvis, facie spectabilis, Attis

215. Insignia Deae, de quibus consule Pignorii libr. de Magnae Deae matris et Attidis initiis. — De leonibus Lucretius dicto loco: *Hanc veteres Graium docti cecinere poetae Sublimem in curru biungos agitare leones*, causamque addit hanc: *Adiungere feras, quia quamvis effera proles Officis debet molliori victa parentum*. Aliis Cybele symbolum naturae videtur, cuius vim leones indicent. — Genus acre, leones dedit Heinsius ex Vrsino, uno Vaticano et Nauger. MSS., atque ex edit. Bersm. Praetulerim tamen vulgat. *genus acre leonum*, quod apud Lucretium V, 860 legitur, unde Ovidius sumsisse videtur, ut Virgilius Georg. II, 151, *saeva leonum semina* ex eodem III, 741. — Praebent dedit cum Mitscherlich. quod etiam Taubnero probabatur, quia interrogatio directa praestat; Heinsius vero e MSS. plurimis praebet tanquam mollius, receperat.

219. Magna Mater est Terra, cui curae turrigeræ urbes (Aen. X, 253), quas sustinet, unde et ipsa turrita dicitur Aeneid. VI, 786; Lucretius dicto loco: *Muralique caput summum einxere corona*, *Eximiis munita locis quod sustinet urbeis*. Pro turrita ante Heinsium vulgabatur *turrisfera*. Sed alterum satis usitatum de hac Dea.

Etiam Servius ad Aen. III, 113: *Quod autem turritam gestat coronam, ostendit superpositas esse terrae civitates, quas insignitas turribus constat*. — Tum dubites, an non antiquiorum editorum lectio praestet: *caput est onerata*, quae turritae convenire videtur. — Phrygius Heinsio placuit ex Vrsini libro et uno Vaticano; caeteri primis.

221. Lubricam de mutilatione Gallorum quaestionem Musae virgini proponit; neque tamen illa dubitat eam expedire. Initium fit ab Atti, puero Phrygio, de quo confer Pausan. Achaic. pag. 566; Lucianum de Syria Dea 15; Arnobium adv. Gentes, I, pag. 24; V, pag. 159 et 184. Carmine etiam celebratus est a Catullo. — In MSS. quibusdam male *Atthys* scribitur. Pausaniae et Luciano est *Αττης*. Hesych. *Αττης, τὸν λέγουσιν Αττιν οἱ Ἀρκάδες*. Arnobius nomen deducit a Phrygia voce *attagus*, hircus. Fabula de eo varie narratur. — In facie eius consentiant scriptores; fuit ei *κάλος πλέω ἢ κατὰ εἶδος ἀνθρώπου*, Pausan. — *Lydim* eum facit Lucianus, sive e frequenti illarum gentium confusione (confer Neapol.), sive, quia Attis, ut Hermesianax in elegis scripserat, adultus in Lydiam migravit, ibique Matris Idae.

Turrigeram casto vinxit amore Deam.
 Hunc sibi servari voluit, sua templa tueri;
 Et dixit, Semper fac puer esse velis.
 Ille fidem iussis dedit; et, Si mentiar, inquit,
 Ultima, qua fallam, sit Venus illa mihi.
 Fallit; et in Nympha Sagaritide desinit esse,
 Quod fuit: hinc poenas exigit ira Deae.
 Naïda vulneribus succidit in arbore factis.
 Illa perit: fatum Naïdos arbor erat.
 Hic furit; et, credens thalami procumbere tectum,
 Effugit, et cursu Dyndima summa petit.
 Et modo, Tolle faces; Remove, modo, verbera, clamat:
 Saepe Palaestinas iurat adesse Deas.
 Ille etiam saxo corpus laniavit aculo;

ae mysteria docuit. — In *silvis* educatus est, et a capella nutritus. — Formulam *vincere amore* comprobatur Heinsius. — *Hunc sibi servari*, hunc abstinere ab amore aliarum, suo cultui addictum. De coniuge fida VII Metam. 735: *Ego uni servor, ubicumque est.* — *Esse velis*, urbanus quam eis. — *Puer*, castitatis notionem nunc habet.

228. Heinsius e MSS. nonnullis dederat, *quam fallam*. Ego revocavi *qua*; concubitus, quo *fallam fidem*, sit mihi ultimus. Formulae solennes iurantur, *si mentiar, si sciens fallam*. — *Sagaris* id. quod *Sangarius*, amnis ex Adoreo monte per Phrygiam fluens; Solinus cap. 43: *Sagaris fluvius, dictus a plerisque Sangarius*. Apud Pausan. et Arnobium, Nana Sangarii amnis filia, mater est Attidis, quem miro modo concepit, quam amygdali, ex virilibus Agdestis resectis enatae, fructus in sinum collegisset; sed et reliqua ab his Ovidianis discrepant. — *Illic* Heinsius mutavit

in *huic*, auctoritate Vrsini, primi Ambros. Mazar. et trium aliorum. Nympha fuit una ex Hamadryadibus, quae una cum arboribus suis interire credebantur; VIII Met. 761 — 773. Igitur et haec, vulnerata arbore, succiditur ipsa. — *Arbor fatum erat*, fatum eius pendebat ab arbore.

233. *Furorem* ei infecit secundum Pausan. et Arnobium Agdestis, qui ante amore eius arserat, eo quidem tempore, quo Attis Pessinunte erat, Midiae regis filiam ducturus. — *Palaestinas Deas* Furias intelligi vix dubium est; earum enim sunt *fices* et *verbera*, scilicet flagella; sed quaeritur, quo iure sic sint dictae. Marsus e codice antiquo Iulii Caesaris ostendit, *Palaesten* urbem fuisse Epiri; in Epiro autem Furias habuisse templum. Equidem vocabulum *Palaestinas* corruptum arbitror; codices vero non adiuvant nos ad verum inveniendum. Neque facile sit conjectura consequi, quo vocabulo furens puer usus sit. Vnus Heinsii *Palostinas*; Ambrosian.

Longaque in immundo pulvere tracta coma est,
Voxque fuit, Merui: meritas do sanguine poenas.

Ah pereant partes, quae nocuere mihi!

240

Ah pereant! dicebat adhuc: onus inguinis aufert;

Nullaeque sunt subito signa relictæ viri.

Venit in exemplum furor hinc, mollesque ministri

Caedunt iactatis vilia membra comis.

Talibus Aoniae facunda voce Camenae

245

Reddita quaesiti causa furoris erat.

Hoc quoque, dux operis, moneas, precor; unde petita

Venerit: an nostra semper in urbe fuit?

Dindymon, et Cybelen, et amoenam fontibus Iden

Semper, et Iliacas mater amavit opes.

250

Palatinas. — Ille etiam, idem, ponitur quum de eodem plura praedicantur; sine causa igitur Burmannus inde etiam suadebat. — *Saxo acuto.* Apud Arnobium *testulam* capit. — *In immundo* etc. Talia fere leguntur de iis, qui humi iactantur; Aeneid. XII, 611: *Canitiem immundo persusam pulvere turpans.* Ibid. 99: *Semiviri Phrygis foedare in pulvere crines.* — Et Attis longa coma conspicuus erat. — Heinsius sine causa do in demutavit, quia unus Mediceus dum habet. Neque paulo post Burmanno assentior legenti dicebat. Ad hoc, aut ad hæc, quum hæc diceret. Vulgatum enim rei peractæ celeritatem bene exprimit. Interdum adhuc omittitur; V Met. 294; *Musa loquebatur. Peninae sonuere* etc. — *Onus*, quidquid gestatur, etiam pars corporis. — In subito haerebat Heinsius, forte quia negationi additum; suadebat: subito viro, quod recte refutatum a Burmanno. Hermesianacte auctore, ipsa mater Attin filium sic mutilavit. Apud Arnobium ipse sub pinn genitalia sibi detrahat; hinc Mater Deum in so-

latium moeroris sui pinum consecrat.

243. *Veniunt in exemplum*, quae ab aliis imitatione exprimuntur. Heinsius sine causa malebat, *int in exemplum.* Alibi, *ire per exempla* aut *ire exemplis*, idem vel pati, vel facere, quod alii; vid. ad IV Metam. 430. — *Molles* saepe cinaedi, pathici, nunc semimares. — *Vilia*, quae vilia ipsis videntur, quia cardant. Non erat, cur Heinsius *laevia* suaderet. — A Lucretio dicto loco alia huius mutilationis causa asseritur: *Gallos attri- buunt, quia nimen qui violant Matris, et ingrati genitoribus inventi sint, Significare volunt indignos esse putandos, Vivam progeniem qui in oras luminis edant.*

247. *Cybele Romam deducta.* Confer Liv. XXIX, 11, 14; XXXVI, 36; Valerium Maximum VIII, 15, 3; Herodianum I, 11; Arnobium advers. Gentes VII, pag. 253; et e poetis Silium XVII initio. Conf. etiam similis deductio Aesculapii XV Metam. 622-744. — *Petita venerit* plenius quam, accessita sit; Horat. I, Sat. 4, 79: *Vnde petitum Illoc in me iacis?* —

Quum Troiam Aeneas Italos portaret in agros,
 Est Dea sacriferas paene secuta rates.
 Sed nondum fatis Latio sua numina posci
 Senserat; adsuētis substiteratque locis.
 Post, ut Roma potens opibus iam saecula quinque 255
 Vidit, et edomito sustulit orbe caput,
 Carminis Euboïci fatalia verba sacerdos
 Inspicit: inspectum tale fuisse ferunt:
 Mater abest; matrem iubeo, Romane, requiras:
 Quum veniet, casta est accipienda manu. 260
 Obscurae sortis patres ambagibus errant,
 Quaeve parens absit, quove petenda loco.
 Consulitur Paeā; Divūmque arcessite matrem,
 Inquit: in Idaeo est inveniēda iugo.
 Mittuntur proceres: Phrygiae tum scepra tenebat 265

Ide a fontibus nobilis; II Met. 218, ubi vide not. — Iliacas opes, regnum Troianum, Hic mirari quis poterat, quod non Aeneam secuta sit. — Quum Troiam etc. ex Aen. I, 68: Ilium in Italiam portans, victosque Penates, et vers. 6: dum inferret Deos Latio. — Sacriferas, quae Penates et Vestam ferebant.

255. Anno 549, P. Cornelio Scipione, P. Licinio Crasso cons. tempore belli Punici secundi, quum crebrius de coelo lapidatum esset, in libris Sibyllinis id carmen inventum est: *Quandoque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.* Hinc patres id cogitare, quae ratio transportandae Romae Deae esset, praesertim quum Delphicus quoque Apollo monuisset, magnam victoriam adesse populo romano. Legati Asiam petentes in itinere oraculum Delphicum denuo consuluerunt, a quo res-

pōsum tulerunt: *Per Attalum regem compotes eius fore, quod peterent. Quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.* Sic Livius, a quo in nonnullis dissentit Ovidius. — *Carmen Euboicum*, libri Sibyllini. Nota erat Sibylla Cumaea; vid. vers. 158. Cumae autem originem trahebant a Chalcide Euboica; vide ad Metam. XIV, 155. — *Sacerdos*, Decemviri.

261. *ambages* saepe de oraculorum ambiguitate; vers. 668; VII Metam. 761. Non erat, cur Heins. *errant* in haerent mutari vellet; namque et errare de dubitatione et fluctuatione animi dicitur; Livius I, 24: *in re tam clara nominum error manet*; IX, 15: *Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius etc.* Vid. et ad vs. 669. — *De consulto Paeane* modo dictum ad vs. 255.

265. *proceres* illi erant M. Valerius Laevinus consularis, M. Caelius

Attalus: Ausoniis rem negat ille viris.
 Mira canam: longo tremuit cum murmure tellus;
 Et sic est adytis Diva locuta suis:
 Ipsa peti volui: ne sit mora; mitte volentem:
 Dignus Roma locus, quo Deus omnis eat. 270
 Ille soni terrore pavens, Proficiscere, dixit;
 Nostra eris: in Phrygios Roma refertur avos.
 Protinus innumerae caedunt pineta secures
 Illa, quibus fugiens Phryx pius usus erat.
 Mille manus coeunt: et picta coloribus ustis 275
 Coelestum matrem concava puppis habet.
 Illa sui per aquas fertur tutissima nati;

Metellus praetorius, Sulpicius Galba aedilitius, et duo quaestorii. — *Attalus*, Pergami rex, quocum propter commune adversus Philippum bellum coepta iam Romanis erat amicitia, legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit, sacrumque iis lapidem, quem Matrem Deam incolae esse dicebant, tradidit; Livius. — *Phrygiam* Noster latiore sensu ponere potuit, s. d. quum Attalum rem negasse Romanis ait, alios auctores secutus est. Nec miror, miraculum ab eo in hac narratione praefatum.

272. *Nostra eris*) scilicet sic quoque. Quod supra vs. 32 sqq. docuit, a Phrygiis originem suam repetere Romanam, id hic repetit. Etiam Herodianus l. 11, ait, Romanos, propter τὴν τυγχέμεναι καὶ τὴν ἀπ' Αἰγύπτου τοῦ Φρυγῆος εἰς αὐτοὺς διαδοχὴν, facile imp. trasse Cybeles simulacrum, Secundum Livium Romanae naves Matrem deduxerunt; sed Ovidius eam maluit suae arboris nave avectam. Respexit autem Aen. IX, 80 sqq, ubi Dea Aeneae, *Phrygiæ pio*, quum classe indigeret, pineam silvam sibi sacram dedit, Iovem precata, ut ne naves

inde factae vento ullo vincerentur; conf. XIII Metam. 535. Et Ida magnum habebat materiae proventum. *Idaeis navibus* etiam Paris velitur ap. Horat. I, Od. 15, 2. — *Saepe picta* navis occurrit; hoc loco explicatur, qualis pictura illa fuerit. Nempe cerae liquefactae et colore tinctae penicillo illinebantur navibus; Plinius XXXV, 41: *Tertium accessit, resolutis igni ceris penicillo utendi, quae pictura in navibus nec sole, nec sale, ventisque corrumpitur.* — Quid autem Attalus miserit Romanis, narrat Arnobius pag. 253: *Ex Phrygia nihil quidem aliud scribitur missum rege ab Attalo, nisi lapis quidem non magnus, ferri manu hominis sine ulla impressione qui posset, coloris furvi, atque atrii, angelis prominentibus inaequalis.*

277. Iter describitur. — Pro tutissima Heinsio ex MSS. quibusdam cultissima placebat, ut a Diis marinis culta esse diceretur. Burmannus coniicit laetissima. Ego tueor vulgat. In tot enim tantisque navigationis periculis non mirum est hoc moneri, *tutissimam* fuisse Neptuni favore illam navem; IX Met. 590: *tuto mari de-*

Longaque Phryxae stagna sororis adit;
 Rhoeteumque rapax, Sigeaque litora transit;
 Et Tenedum, et veteres Aetionis opes. 280
 Cyclades excipiunt, Lesbo post terga relicta;
 Quaque Carysteis frangitur unda vadis.
 Transit et Icarium, lapsas ubi perdidit alas
 Icarus, et vastae nomina fecit aquae.
 Tum laeva Creten, dextra Pelopeïdas undas 285
 Deserit, et Veneri sacra Cythera petit:
 Hinc mare Trinacrium, candens ubi tingere ferrum
 Brontesque, et Steropes, Acmonidesque solent,
 Aequoraque Afra legit, Sardoaque regna sinistris

currere; XI, 747: *Tum via tuta maris*. — *Longaque* etc. Hellespontus, sic dictus ab Helle, *Phryxi sorore*: III, 870. Eius sinus quidam non longe ab Ilio litus incurvabat. Ibi *Rhoeteum* et *Sigum*, duo promontoria cum oppidis cognominibus; conf. XI Met. 197. — *Sigeo* adversa protenditur *Tenedos* insula, XL stadiis a continente distans; Strabo XIII; Plin. V, 39. — *Eetion*, Andromaches pater, Theben habebat, a Troade ad austrum versus Adramyttum sitam; Homer. II. A, 336; Z, 395; X, 480. — Ante *veteres* cum Taubnero et recepimus, quod Burman. omiserat. Heinsius scripserat *Et Theben, veteres Eetionis opes*; sed non credibile est, Nostrum *Tenedum* notissimam fama neglexisse in hoc catalogo. Quum igitur MSS. in eo nomine conspirent, nil mutandum.

282. *Carystus* in litore australi Euboeae insulae. Ex Hellesponto autem venientibus Euboea prius adeunda, quam *Cyclades*. — De *Icaro* et *Icario* scil. muri, vid. VIII Metam. 183 sqq. — Pro *lapsas*, plurimi codd. *lassas*, quod Mitscherl. placuit; Bersmanno

laxas, id est, a sole laxatas. Verum lassitudine minime victus est Icarus audaci volatu gaudens; sed *labi* dicuntur, quae vel intereunt, vel in peius mutantur. Itaque alae, quarum cerae liquefactae sunt a sole, bene et *dilapsae* et *lapsae* dici possunt; VII Metam. 550: *dilapsa liquescunt*, putredine dissolvuntur; XIV Met. 825: corpus *per auras dilapsum*; Virgil. Georg. III, 557; *dilapsa cadavera tabo*. Caeterum etiam Art. Amat. III, 238, pro *lapsas comas* alii *lassas*, alii *laxas* habent. — *Vasta aqua* circumlocutio maris. — *Cythera* insula eo ipso loco, quo Pelopeides undae ad-euntur.

287. Nomina Cycloperum etiam Hesiodus Theog. 140, habet, sed tertius ei est *Arges*; sic et Callimachus hym. Dian. 68; Apollodorus I, 1, 2; Plin. XXXV, 36. Qui *Pyracmon* Virgilio Aen. VIII, 425, Nostro *Acmonides* dicitur aut *Agnonides*, id est, Acmonis filius. — *Tingentes ferra* lacu saepe Cyclopes et fabri inducuntur, ut docet Heinsius; igitur posthabenda est lectio unius Bononiensis et unius Vaticanani, *tingere ferrum*. — Quum non

Prospicit a remis; Ausoniamque tenet. 290
 Ostia contigerat, qua se Tiberinus in altum
 Dividit, et campo liberiore natat.
 Omnis eques, mixtaque gravis cum plebe senatus
 Obvius ad Tusci fluminis ora venit.
 Procedunt pariter matres, nataeque nurusque; 295
 Quaeque colunt sanctos virginitate focos.
 Sedula fune viri contento brachia lassant:
 Vix subit adversas hospita navis aquas.
 Sicca diu tellus fuerat; sitis usserat herbas:
 Sedit limoso pressa carina vado. 300
 Quisquis adest operi, plus quam pro parte laborat;
 Adiuvat et fortes voce sonante manus.
 Illa velut medio stabilis sedet insula ponto:
 Attoniti monstro stantque paventque viri.
 Claudia Quinta genus Clauso referebat ab alto; 305

auderent illi fretum Siculum transire,
 legunt *aquora Afra*. *Legere aquora*
 aeque recte dici ac *legere litora*, contra
 Heinsium docet Burmannus.

291. *Ostia* Lenzius *Ostium* urbem
 intelligit; sic insolenter locutus esset
 Ovidius; Liv. XXIX, 14, de hac ipsa
 re: *postquam navis ad ostium amnis*
Tiberini accessisset. — Idem Lenzius
 verbum *dividit* ad dua ostia refert,
 quibus Tiberis se exoneravit in mare.
 Putem, etiam fluvium, qui ex unius
 ostii angustiis exeat, et iam latius dif-
 fundatur, *dividere se in altum* dici
 posse. Quod nisi voluisset poeta, non
 addidisset *in altum*, nec *campo libe-*
riore (ut I Metam. 41) *natat*. Vide
 omnino ad versum 330. — Advenienti
 navi omnem effusam fuisse civitatem
 obviam, etiam Livius dicto loco nar-
 rat; nam Valerius, unus ex legatis,
 praegressus, acutum Deam in Italia
 fore nuntiavit. — *Os*, de ostio flu-

vii non minus, quam de fonte dicitur;
 Virgil. Georg. IV, 292.

297. Studium Romanorum in at-
 trahenda nave copiosius describen-
 dum erat, quo magis miraculum in
 Claudia editum elucosceret. — *Hos-*
pita, peregrina. — *Sitis usserat her-*
bas; marcidias herbas, quibus succi
 adempti, describit. Virgil. Georg. I,
 77, *urit lini campum seges*, exsiccatur.
 — *Pressa* navigia alias sunt mercibus
 onerata, ut Virg. Georg. I, 303; nunc
 potius impressa limo, haerentia in li-
 mo; sic *pressum aratrum* alibi, im-
 pressum. Heinsius e MSS. quibusdam
Jessa, et e coniectura sua *pressa*, ma-
 lebat. Immo vulgat. hinc loco accom-
 modatissimum. — *Quam pro parte*;
 Liv. VII, 7: *plus sibi, quam pro vi-*
ridi parte, adnitendum scirent. Vide
 Bauer. ad praefat. p. 2. — *Monstrum*,
 mira res prodigii vim habens.

305. Locus satis moratus sequitur,

Nec facies impar nobilitate fuit.

Casta quidem; sed non et credita: rumor iniquus

Laeserat, et falsi criminis acta rea est.

Cultus, et ornatis varie prodisse capillis,

Obfuit; ad rigidos promptaque lingua senes. 310

Conscia mens recti famae merdacia risit:

Sed nos in vitium credula turba sumus.

Haec ubi castarum processit ab agmine matrum,

Et manibus puram fluminis hausit aquam,

Ter caput irrorat, ter tollit in aethera palmas; 315

Quicumque adspiciunt, mente carere putant:

Submissoque genu, vultus in imagine Divae

idemque singula diligenter persequitur. — *Atta* aut *Attus Clausus*, quinto a regibus eiectis anno, Regillo in Sabinis Romam migravit, ubi inter patres lectus est; tum *Appio Claudio* ei fuit nomen; Liv. II, 16. — *Alti* et antiqui et nobiles dicuntur. — *Referbat*, repetebat. Erat *Appii Caeci* neptis, ut docet *Abram.* ad *Ciceronem* pro *Caelio*, 14. *Virgo e Clausorum* gente etiam infra V, 155, occurrit. — *Vocabula par et impar* etiam ablativo iungi, docet *Burmamnus*. Quae de *Claudia Quinta* hic narrantur, ea et *Livius* dicto loco attingit: *Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, signum accipere: cui dubia, ut traditur, antea fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Pudicitia eius etiam a Cicer. Harusp. 13 memoratur, et a Suetonio Tib. 2, ubi multa de eius gente. Cum sqq. conf. Silium XVII, 33. — Laeserat famam eius, infamiam contraxerat; Horat. I, Sat. 4, 78: *luedere gaudes*. — *Agri ream*, accusari.*

309. *varietas* illa ornatus erat a positu capillorum; II Metam. 412: *po-*

situ variare comas; *Medicam. Faciei*, 19: *odoratos positu variare capillos*; II Amor. 8, 1: *Ponendis in mille modos perfecta capillis*. Haec adversantur alteri lectioni, quam hoc loco nonnulli habent, quamque *Taubnerus* laudat, *ornatos varie fuisse capillos*. Etiam *prodire* in publicum maxime ad rem pertinet, quam castae mulieres fere essent domisidae. — *Prompta*, praeceps, libera et ad quaelibet expedita; *Livius* XXII, 44 extr.: *Videret, ut quibus lingua tam prompta ac temeraria, aequae in pugna vigerent manus*. *Sallustius* Catil. X, 5: *in lingua promptum habere*. *Cicer. Planco* 14: *et vultu promptum habuit et lingua*. — *Ad rigidos*, apud severos. — *Nos turba sumus*, ex ironia Socratica, turba est; *Horat. I, Ep. 2, 27: Nos numerus sumus*; *Art. Poët: Maxima pars vatum decipimur specie recti*.

314. *purum*, quod habet vim purificandi; *vid. I, 338*. In rebus puris etiam aqua fluvialis propter saucitatem fluviorum. Aqua autem lustralis, qua Deos adituri caput et vestes conspergere solebant, ros dicebatur; I Metam. 371: *ubi libatos irroravere*

Figit, et hos edit, crine iacente, sonos:
 Supplicis, alma, tuae, genitrix fecunda Deorum,
 Accipe sub certa conditione preces. 320
 Casta negor: si tu damnas, meruisse fatebor;
 Morte luam poenas iudice victa Dea.
 Sed, si crimen abest, tu nostrae pignora vitae
 Re dabis; et castas casta sequere manus.
 Dixit; et exiguo funem conamine traxit: 325
 Mira, sed et scena testificata loquar:
 Mota Dea est; sequiturque ducem, laudatque sequendo.
 Index laetitiae fertur in astra sonus.
 Fluminis ad flexum veniunt: Tiberina priores
 Ostia dixerunt, unde sinister abit. 330
 Nox aderat: querno religant a stipite funem;
 Dantque levi somno corpora functa cibo.
 Lux aderat: querno solvunt a stipite funem;

liquores Vestibus et capiti; ubi vide not. et infra ad vs. 778. — Crinis in collo iacens signum amentiae; Heroid. XV, 140: Illuc mentis inops, ut quam furialis Erichtho Impulit, in collo crine iacente feror; II Metam. 673, de muliere vaticinantis furore correpta, utque vagi crines per colla iacebant. Iacentibus opponitur adstricti III Art. Amat. 146.

323. *Pignus*, argumentum, signum, quo comprobatur aliquid. — *Vitae*, Gronovius Obs. II, 21, in *vittae* mutari volebat, quia *vitta* insigne pudicitiae et erat, et a Nostro I Art. Am. 33 vocatur. Sed durissimum, meo quidem sensu, *pignus vitae*. — In paremno illo *castas casta* vis inest. — *Scenicam* fabulam fuisse, qua argumentum illud esset tractatum, ex hoc loco apparet. Acta forsitan Megalesibus. — *Sequitur ducem*, facit, ut navis pareat mulieris trahentis cona-

mini, *laudatque eam*, sequendo dat testimonium pudicitiae eius. *Laudationes* etiam in iudiciis testimonia dicebantur. — *Sonus*, acclamatio adstantium. — *Index laetitiae*, ut Liv. VII, 36: *Clamor omnium assensus index*; XXIII, 46: *Clamor favoris index*.

330. *Sinister abit* bene dictum, flexus ad sinistram latus relinquit terram et in mare exoneratur. Nempe Tiberis per duos alveos in mare effluit, dextrum et sinistram. Navigantes priscis temporibus cum maxime, qui mare prospectanti *sinister* esset, frequentasse videntur, ita ut hic potissimum *Ostia* diceretur; vide Wernsdorf. ad Rutilii Itin. I, 179. *Tiberina Ostia* tanquam nomen proprium saepe; XV Metam. 728; Virg. Aen. I, 14; Plinius Hist. Nat. III, 6, 12; Pomponius Mela II, 7, 181. — *Querno religant a stipite*, quum alius

Ante tamen posito tura dedere foco.

Ante coronatam puppi sine labe iuvencam 335

Mactarunt, operum coniugiiue rudem.

Est locus, in Tiberin qua lubricus influit Almo,

Et nomen magno perdit ab aenae minor.

Illic purpurea canus cum veste sacerdos

Almonis dominam sacraque lavit aquis. 340

Exululant comites, furiosaque tibia flatur;

Et feriunt molles taurea terga manus.

Claudia praecedit, laeto celeberrima vultu;

Credita vix tandem teste pudica Dea.

Ipsa sedens plastro porta est invecta Capena; 345

Sparguntur iunctae flore recente boves.

saxa perforata, *ῥογῆς*, eiicerent, atque ab iis funes religarent; Homerus II. A, 436. Nota similitudinem, quae est in versibus 331 et 333.

335. *Coronatam puppi* praetuli cum Mitscherlichio, quia sic quinque MSS., quia vulgat. *coronarunt* et Ambrosiani *coronarum* facile ex illa lectione oriri potuerunt, et quia *coronata puppi* non nisi e coniectura Heinsii fluxit. Krebs. defendit *coronarunt*. Nostra lectio brevitatis commendationem habet et convenit antecedenti *posito foco*. *Coronari* autem puppis in re laeta aut sacra, salvo reddito, die festo solebant; Virg. Georg. I, 304. — *Operum rudis*, nullum iugum passa. — *Coniugium* de coitu; vide ad I Metam. 490 et 660.

337. *Almo*, fluvioletus, quem Tiberis recipit prope Romam; XIV Met. 329, *cursu brevissimus* vocatur. Hunc Cybele Phrygiae omnibus praetulisse fertur; Claudian. XV, 119. — *Lubricus* omnino amnium epitheton; VI, 238, *lubricus Tiberis*. Adde III Am. 6, 21. — *Perdit a magno*, perdit

propter magnitudinem eius, in qua influit. *A* saepe causam indicat. Vid. Ern. Gloss. Liv. — *Canus sacerdos*, Archigallus senex, quem *purpurea veste* indutum fuisse Neapolis docet. — Per *dominam* et *sacra* Neapolis et Taubnerus eandem rem intelligunt, ipsum Deam, ipsum illum lapidem sacrum. Sed *sacra* saepe sunt, quae cultui Deorum inserviunt, Diis consecrata sunt. — Ex Ammiano XXIII, 4, apparet, et simulacrum et carpentum Magnae Matris abluui solitum; *lotio* enim illa quotannis repetebatur Phrygio more in Almone, quo Dea essedo vehabatur; Prudentius Perist. X, 156; Silius VIII, 365. Vide omnino Cluverium Ital. Antiq. II, 10, pag. 718, ubi et de Almone, et de hoc festo agit. Adde Spauhemium ad Callimachum Pal. init. — *Furiosa*, furorem incutiens. — *Molles manus*; vide ad vs. 185, ubi *mollis cervix* committitur. — *Taurea terga*, tympana.

345. *Capena porta* ea, unde via Appia ducbatur. — *Boves* iungi solebant Matri Deam. Orph. hym. XIII,

Nasica accepit; templi tunc exstitit auctor.

Augustus nunc est; ante Metellus erat.

Substitit hic Erato: mora fit, si caetera quaeram.

Dic, inquam, parva cur stipe quaerat opes? 350

Contulit aes populus, de quo delubra Metellus

Fecit, ait: dandae mos stipis inde manet.

Cur vicibus factis ineant convivia, quaero,

2, ubi *ταυροπόρον ἀμυξ* eius. — De floribus sparsis Lucretius II, 627: *Ningunt rosarum Floribus, umbrantes Matrem comitumque catervas.* — Secundum Livium XXIX, 14, P. Cornel. Scipio, adolescens nondum quaestorius, quem virum bonorum optimum in tota esse civitate iudicabant (ad vs. 255) cum omnibus matronis obviis ire iussus Deae, signum eius a sacerdotibus accepit, extulitque in terram. Perlatum est in aedem Victoriae, quae erat in Palatio, pridie Idus Aprilis, isque dies festus fuit. Lectisternium et ludi fuere, Megalesia appellata. Anno seq. M. Cornelio Cethego, P. Sempronio Tuditano coss. aedem ei faciendam ex senatusconsulto locaverunt censores, quam tredecim annis post dedicavit M. Iunius Brutus. Ludi ob eam dedicationem facti, quos primos scenicos fuisse, Antias auctor fuerat; Megalesia appellata; Livius XXXVI, 36. — *Templi exstitit auctor.* Fortasse eo auctore senatusconsultum factum est de templo exstruendo; Burmannus suadebat, *Templi pater exstitit auctor*; ut haec Claudia fuerit filia Claudii Neronis censoris, qui cum collega Livio locavit aedem; sed proxime, hoc loco, praecessit *Nasica*, non *Claudia*; Krebsius defendit antiquam lectionem *non perstitit auctor*, non mansit solus. — *Augustus* de se ipse in Mon. Ancyr. *Aedem Matris Magnae in Palatio*

feci. — *Metellum*; puto L. Metellum Dalmaticum intelligi, an. V. c. 634 cos. eumdenique censorem, a quo et porticus et Castoris aedes exstructa. Caeterum de P. Scipione, viro optimo, sacra illa sanctissimis manibus accipiente, vide Ciceronem Harusp. 13; Valerium Max. VII, 5; VIII, 15; Silium XVII, 5.

349. Olim edebatur *sic caetera quaero*. Sed haec potius a librario profecta videntur, quam elegantiora illa, *si caetera quaeram.* — *Stipem vir Phrygius et mulier Phrygia*, Deam circumferentes, et imagunculas pectori alligatas gestantes, colligebant; quod proprio verbo *ὑπερρυπτῖς*, de quo vide Ruhnkénium ad Timaei Gloss. pag. 6. Meminit Noster huius *stipis* etiam I ex Ponto 1, 40, ubi addit: *Vnde tamen vivat, vaticinator habet.* Non adeo *parvam* illam stipem facit Lucretius II, 626: *Aere atque argento sternunt iter omne viarum, Largifica stipe ditantes.* Sed errat Ovidius, quum inde *dandae stipis morem mansisse* ait; etenim *ἀγρίπτειν* *ἴσθαι*, stipem Deo alicui colligere, admodum solemne erat, ut apparet e Ruhnkénii dicto loco.

353. Megalensibus principes civitatis *mutua* inter se convivia agitare solebant, quod verbo proprio *mutitare* dictum; Gellius Noct. Attic. II, 24, ubi lex sumtuaria memoratur mutitantibus olim lata. Cato apud Cicer.

Tum magis, indictas concelebrentque dapes.
 Quod bene mutarit sedem Berecynthia, dixit, 355
 Captant mutatis sedibus omen idem.
 Institeram, quare primi Megalesia ludi
 Vrbe forent nostra: quum Dea, sensit enim,
 Illa Deos, inquit, peperit: cessere parenti,
 Principiunque dati mater honoris habet. 360
 Cur igitur Gallos, qui se excidere, vocamus,
 Quum tanto Phrygia Gallica distet humus?
 Inter, ait, viridem Cybelen, altasque Celaenas
 Amnis it insana, nomine Gallus, aqua.
 Qui bibit inde, furit: procul hinc discedite, quis est 365
 Cura bonae mentis: qui bibit inde, furit.

de Senect. 13: *Sodalitates autem, me quaestore, constitutae sunt sacris Idaeae Magnae Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus modice.* Vocem propriam etiam hoc loco Heinsius dare volebat, quum *tum magis* in *mutata* mutaret; sed Gronovius ad Gellii dict. locum negat hoc adiectivum in usu fuisse. Foggin. ad Verrium *mutata* adeo malebat, quia Verrius convivium illa *mutatationes coenarum* vocat. Assentitur Gesenius in Symb. p. 53; male. Ea enim lectione recepta, verba *vicibus factis* redundarent. Iis ipsis circumloquitur Ovidius *mutatationes coenarum*. Adde, quod correctio illa hiatum efficit. *Tum magis* intellige, eo festo potius, quam alio tempore. — *Indictas*, ad quas non vocantur, sed quas ipsi convivae indicunt; vide Burmannum.

357. *Institeram*, institueram, quærere volebam. — *Deos peperit*, nempe sex Deos maiorum gentium; Virgil. Aen. VI, 787: *Laeta Deum partu, centum complexa nepotes, Omnes coelivolae, omnes supera alta tenentes.*

361. *se excidere*, virilia sua exsecuerunt. — *Tanto Phrygia* pro *tantum a Phrygia* recepit Heinsius ex Vrsino, Petaviano et alio. *A* abest etiam ab aliis. — *Viridis* epitheton ornans montium; Hor. I, Od. 21, 8, *viridis Cragus*. — *Celaenae* mons et urbs, caput quondam Phrygiae, e cuius arce summa Maeander fluvius oriebatur; nec procul inde Marsyas amnis. Fama tenebat, Celaenis Marsyam cum Apolline tibiurum cantu certasse; Livius XXXVIII, 13; Strabo XII, pag. 612. — *It*, decurrit; plenius II Metam. 456, *labens ibat rivus*. — *Gallum*, Phrygiae fluvium Plinius XXXI, 5, auctore Callimachio, in iis numerat, qui calculosis medeantur. Tum addit: *Sed ibi in potando necessarius modus; ne lymphatos agat.* Vibius Sequester de Flumin. *Gallus in Phrygia, unde qui bibit, insanit more janatio.* Inde Gallos nomen accepisse, testatur etiam Stephanus Byzantinus ubi de hoc fluvio agit: ἀπὸ ἐξείνου γὰρ τοὺς τε μνημόνους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλεῖσιν.

Non pudet herbosum, dixi, posuisse moretum
 In dominae mensis? an sua causa subest?
 Lacte mero veteres usu memorantur, et herbis,
 Sponte sua si quas terra ferebat, ait.
 Candidus elisae miscetur caseus herbae,
 Cognoscat priscos ut Dea prisca cibos.
 POSTERA quoniam coelo motis Pallantias astris
 Fulserit, et niveos Luna levarit equos,
 Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
 Hac Fortuna die Publica, verus erit.

270

375

367. *Moretum*, μύττωτον, edulii rustici genus ex allio, apio, ruta, coriandro, bulbo, cas o, oleo et aceto confectum, quo stomachus vellicaretur; vide Scholiast. Aristophan. ad Vesp. 312, et Virgillii *Moretum*. Etiam Neapolis hoc loco quaedam de hoc cibo collegit. — *Sua*, iusta aut propria. — *Si quas* non dubitantis est, sed affirmantis pro quas. — *Elisae*, contritae pastillo. Vide Heinsium. In temporis antiqui memoriam multa servata sunt in sacris veterum.

373–388. Haec quoque ad tempus Megalensium pertinent, ad dies 5 et 6 Aprilis, obiterque res duas narrant olim istis diebus gestas: *dedicationem templi Fortunae Publicae*, et *victoriam Caesaris de Iuba*, tum *Librae imbres* et *Orionis occusum*.

Pallantias, Aurora; IX Met. 420. Ea oriente *diffugiunt stellae*, II Met. 114; pro quo nunc *moventur*, scilicet statione in coelo expelluntur, ut hostes *moveri* dicuntur quum e castris eiiciuntur; vide Drakenb. ad Liv. X, 4. — *Levaré* scilicet ingo, solve. — An. V. c. 549 Sempronius cos. principio pugnae adversus Hannibalem, aedem *Fortunae Primigeniae* vovit, eamque decem annis post, *colle Qui-*

rinale sacravit, dedicavit Q. Martius Ralla duumvir ad id ipsum creatus; Liv. XXIX, 36; XXXIV, 53: sed Noster etiam V, 720, VIII Kalend. Iun. *Fortunae Publicae* templum datum narrat; atque ita, et eodem die *Kalendarium vetus*, ubi FORIVN. PVBLIC. PR. IN COLL. id est, *Fortuna Publica Primigenia* in colle. Hinc Neapolis conicit, duas *Fortunas* intelligi, quarum altera *Publica* tantum sit dicta, altera et *Primigenia* et *Publica*; huius aedem mense Maio esse dedicatam, illius Aprilis. Verrius: *Ludi Fortunae Publicae cetero . . . in colle*. Foggia. supplet *citeriori*, idque refert ad *Fortunam*; *Fortunam* autem *citeriorem* intel. eam, quam Plutarchus, Quaestion. Roman. ex voce latina *Bρῆσσα* vertit. — Male *Quirini* Heinsius in *Quirino* censet mutandum, quia sic etiam XIV Met. 836; Horat. II, Ep. 11. — Pro *colle* multi MSS. ex melioribus *valle*, quod respuunt, quia et Liv. dicto loco, *collem Quirinalem* memorat, et Festus Rufus de Regionibus Urbis: *aedes Fortunae Publicae in colle*. Sed si duae *Fortunae Publicae* cultae sunt, alterius templum in *valle* esse potuit, alterius in *colle*.

TERTIA lux, mēmini, ludis erat: at mihi quidam

Spectanti senior, contiguusque loco,

Haec, ait, illa dies, Libycis qua Caesar in oris

Perfida magnanimi contudit arma Iubae.

380

Dux mihi Caesar erat, sub quo meruisse tribunus

Glorior: officio praefuit ille meo.

Hanc ego militia sedem, tu pace parasti,

Inter bis quinos usus honore viros.

Plura locuturi subito seducimur imbres:

385

Pendula coelestes Libra movebat aquas.

Ante tamen, quam summa dies spectacula sistat,

Ensiger Orion aequore mersus erit.

377. Locum seq. bene explicuit Masson. in Vita Ovidii ad an. V. c.

732. *Tertia lux*, dies tertius Megalensium sive 6 dies Aprilis, non autem tertius ab ipsis Nonis. Is erat ludis, eo edebantur ludi scenici. Victoriae, quae iam commemoratur, memoria non celebrabatur Romae. Ovidius tamen commodè eam repetere voluit, itaque figmento ingenioso usus est. — *Contiguus*, pro quo multi *continuus*, bene se habet. Ut *contingere* aliquem propinquitate, amicitia dicimur, sic et *loco*; Claudianus VIII, 481: *aquas contiguus hostibus*; V, 219: *Parcite contiguo hosti*. — *Iubam*, regem Mauritaniae fidelissimum partibus Pompeii, et Scipionem Caesar vicit ad Thapson. Post cladem acceptam Iuba magnifice epulatus est cum Petreio, fugae comite, atque inter pocula se interficiendum ei praeiuit; Florus IV, 2, 69; quamquam rem paulo aliter refert Hirtius Bello Afric. 94. Iude magnanimus, fortiter procurrens ad mortem. — *Contudit*, debellavit; Virgilius Aen. I, 264: *populosque feroces Contundet*; sed sic et historici; Liv. XXVII, 2: *ferocem victoria Han-*

nibalem contudisset; Tac. Annal. XII, 31, *proelio contusus*. Plura vide ad versum 628.

383. *Sedem*, non in Quatuordecim, ut Lipsius putabat, hanc enim Ovidius ex equestris ordinis iure obtinisset, sed in orchestra; quam sedem ipse sibi *paraverat* munere *decemviratus*, quo forte anno aetatis 21 aut 22 functus est. Vigintiviratus erat gradus ad senatum. Inde tres viri erant rerum capitalium, tres signandae pecuniae, quatuor viarum curatores, decem iudicii centumviralibus praefecti, atque inde litibus iudicandis dicti.

385. Plinius XVIII, 66: *Caesari VI Id. significatur imber Librae occasu*; Columella IX, 2: *IV Id. Aprilis, sole oriente, Libra occidere incipit, interdum tempestatem significat*. Hunc imbrem ingeniose poeta memoravit. — In theatris Romani sub dio spectabant. *Seducimur*, separamur, Heinsius e MSS. quibusdam dedit. Sed et alterum *subducimur* defendi potest, si *imbr*i legas. — *Pendula* bene *Libra* dicitur. — *Summa dies*, ultima Megalensium, quae in Kalen-

PROXIMA victtricem quum Romam inspexerit Eos,
Et dederit Phoebo stella fugata locum,

390

dario quodam vetere finiuntur IV Id. — *Ensiger* meliores, ut et II Art. Amat. 55: vulgo *ensifer*.

389-620. *Cereris ludi*. Hunc locum ita tractat, ut primum ludos ipsos 391-393; tum Cereris merita et cultum, 394-416; tandem raptum Proserpinae 417 usque ad finem narret. Quum olim vers. 393 ederetur: *Hinc Cereris*, quidam, etiam Taubn. in notis ad Kalend. vetus, putarunt, *Circenses* hos ludos fuisse diversos a *Cerealibus*; illos editos esse per biduum, hinc secutos esse Cereales per octo dies. Verum ita Ovidius non indicasset, in cuius honorem Circenses sint exhibiti. Deinde, satis constat, Cereales fuisse Circenses; Tac. Ann. XV, 53: *Circensium ludorum die, qui Cereri celebratur*; idem cap. 74, decretum, ut *Circensium Cerealiū ludicrum pluribus equorum cursibus celebraretur*. Dio lib. 47, inter prodigia refert, quod aediles Cereri, loco Circensium et equestrium, gladiatorios exhibuerint. Ergo et nunc Circenses et Cereales iidem intelligendi. Hac re motus Heinsius *hinc*, quum Vrsinus et tres alii *hic* praeferant, in *hi* mutavit. Forte sine causa; nam et *hunc* commode potest explicari, ab hoc die, quo circus celebris pompa, incipiunt ludi Cereris. Scio quidem, in Calendario quodam vetere ad diem prid. Id. notatos esse *ludos Cereris*, et biduo ante *ludos in Circo*, sed alia Kalendaria nostram tuentur sententiam. Quaeritur porro, *quo die* initium horum ludorum fuerit. Plerique intelligunt prid. Idus sive 12 April. quia sic Kalendaria nonnulla, et quia versu 377 *tertiam lucem* non recte ceperunt. Eam rationem Lipsius ad

Tacit. Hist. II, 55, eo etiam adiuvari putat, quod ibi, Othone interfecto, *Cereales ludi* non interrupti, *sed ex more spectati* esse narrantur; mortem autem Othonis incidisse in XII Kalend. Maii, sive diem 20 April. ad quem duraverint illa ludicra. Broterius vero, approbante Ernestio, ad Taciti Annual. XV, 53, e Kalendariis docere conatus est, initium illorum ludorum fuisse XIII Kalend. Maii, seu die 19 Aprilis. Quae ratio diserte ab Ovidio ipso refellitur. Etenim vs. 621, demum ad *Idus*, et 629, ad *lucem tertiam post Veneris Idus* progreditur. Nos cum Massono vs. 377, *tertiam lucem* tertium diem Megalensium, sive diem 6 Aprilis recte intellexisse nobis videtur. Ergo *proxima* haec *Eos* diem 7 Aprilis, VII Idus indicat. Atque huic eidem diei Kalend. unum ludos Cereales assignat.

Inspicere etiam ex alto despicere; Aeneid. II, 47: *machina inspectura domos*, de equo Troiano. — *Pompam Circensem* diligenter descripsit Dionysius Halicarn. VII, 72. Eam ducebant viri summi a Capitolio per forum in circum. Primi erant eorum filii adolescentuli equis insidentes. Hos sequebantur quadrigarii, bigarii, equorum singularium agitadores, athletae, saltatorum chori, tibicines, citharistae, alii. Pompam cogeant plurimorum *Deorum simulacra*, quae hominum humeris portabantur; inde *suae celebritas* circi. De simulacris Deorum in pompa, locus incundus est III Amor. 2. Pro *celeber* novem MSS. et ed. quaedam *celebris*, quod et ipsum rectum esse Burmannus monet. — Regii tres nostri codices ha-

Circus erit pompa celebr, numeroque Deorum,

Primaque ventosis palma petetur equis.

Hi Cereris ludi: non est opus indice causae:

Sponte Deae munus, promeritumque patet.

Messis erant primis virides mortalibus herbae, 395

Quas tellus, nullo sollicitante, dabat:

Et modo carpebant vivaci cespite gramen;

Nunc epulae tenera fronde cacumen erant.

Postmodo glans nata est: bene erat iam glande reperta;

Duraque magnificas quercus habebat opes. 400

Prima Ceres homini, ad meliora alimenta vocato,

Mutavit glandes utiliore cibo.

bent *celeber*, quae forma primi casus est usitator. LEM. — *Ventosi* audacter dictum, ventos post terga relinquentes; Silius XVI, 336.

393. Heinsius e MSS. ediderat *indice causa*, eumque reliqui editores secuti sunt. Ego vero priorem lectionem revocavi, quam mens poëtae postulat. Is supra passim Deos invocavit, ut sibi *causas rerum indicarent*, sed nunc *indice* divino huius *causae* opus non erat; *sponte* enim e poëtis et mythis Graecorum patebat, cur Cereri ludi fierent; sic et Krebsius. — *Promeritum*, meritum. — *Patet* plerique codices. Heinsius autem ex uno Mediceo *patent* dederat.

395-400. Alimenta ante Cererem. Vulgaris traditio erat, glandibus primos homines esse pastos; sed nunc poëta, a victu etiam inhumaniore et infeliciores rem repetit; conf. II, 293; Amor. dict. loc. et Art. Amat. II, 475, ubi rem verbo tetigit, dum *herbas cibum* fuisse dixit. Pro cibo nunc *messem* exquisitus posuit; XI Met. 113, *Midas arentes Cereris decerpit aristas*: *Aurea messis* erat. Bene igitur Heinsius hoc vocab. e Zulich. et

Mozarin. a manu prima, tum Patavino uno et Francof. pro vulgari *panis* recepit. — *Nullo sollicitante*; I Metam. 103, sic *nullo cogente*; et Virg. Georg. I, 128, *nullo poscente*. Ut nauta mare *sollicitat* remis, Georg. II, 503, sic rusticus tellurem *sollicitat* aratro, ibid. 418; nam *sollicitare* est saepius movere. — *Vivax*; qui non facile enecatur aut marcescit. — *Cacumen tenera fronde*, tenerae frondes arborum. — *Bene esse* ei dicitur qui commode aut laute vivit; V Trist. 12, 41: *Non adro est bene nunc, ut sit mihi gloria curae*. Vide Casaub. ad Persium IV, 29. Huic bene convenit alterum *magnificas* quod Heinsius male in *municas* mutari volebat.

400. De hoc merito Cereris confer III Amor. 20; V Metam. 342 sqq; Virgil. Georg. I, 147: quae loca omnia, quasi ex composito, ordiuntur verbis *Prima Ceres*. — *Vocavit hominem ad meliora*, quum modum monstravit mitia sibi alimenta comparandi per agriculturam, cuius partem, arationem, mox circumloquitur. — *Mutavit*, permutavit; doctus et ornatus Virgil. Georg. I, 8, Cereris

Illa iugo tauros collum praebere coëgit:

Tum primum soles eruta vidit humus.

Aes erat in pretio; chalibeia massa latebat:

405

Heu! quam perpetuo debuit illa tegi!

Pace Ceres laeta est: at vos optate, coloni,

Perpetuam pacem, perpetuumque ducem.

Farra Deae micaeque licet salientis honorem

Deſis, et in veteres turea grana focos:

410

Et, si tura aberunt, unctas accendite taedas:

Parva bonae Cereri, sint modo casta, placent.

A bove succincti cultros removete ministri;

Bos aret: ignavam sacrificate suem:

mannere tellus *Chaoniam* pingui *glan-*
dem mutavit *arista*. — *Eruta*, versa
aratro. — *Soles vidit*; Georg. I, 48: *so-*
lem et frigora sensit. — Caeterum paulo
ante homini Heinsius e Mazar. Zulich.
Vossian. prim. Ambros. et tribus aliis
recepit, quum caeteri homine habeant.
Idem paulo audacius suadet: *Prima*
Ceres hominum victu ad meliora vo-
cato, quia *tò alimenta* a tribus abest.

405. *Aeneis* tum instrumentis agri-
colae utebantur; Hesiodus *Epy*, 150:
χαλκῷ δ' ἐργάζοντο μίλας δ' οὐκ ἔσσι
σιδῆρος. Ferri Noster praestantissi-
mum genus nominat, a gente *Chaly-*
bum ad Thermodoonta fluvium, di-
ctum; Virgil. Georg. I, 58. — *De-*
buit tegi, nempe propter abusum eius
in bello; confer vers. 923 sqq. Sed
ante, *aere* sic abutebantur, et ante
aes repertum ungibus, pugnis et fu-
stibus; Horatius I, Sat. 3, 101. Sci-
licet non chalybeia massa in culpa
est, sed rabies hominum, sed histo-
riae stultitia, quae, quum vastatores
terrarum *Magnos* mentiri amet, fu-
nestam illam rabiem accendit. —
Pace laeta est, ut, qui aravit, idem
metat; Callimach. hymn. Cerer. 138.

Vide locum pulcherrimum apud Ti-
bullum I, 10, 45 sqq. — *At vos de-*
dit Heinsius ex Arond. Vossian. et
tribus aliis, nam reliqui et *vos* exhibent.
Taubernus sic capit: at non pro
pace modo, sed et pro ducis perpetua
vita vota faciatis. Malim: si caeteri
bella serunt, vos saltem coloni etc.
At eleganter sic cum pronomini-
bus personae ponitur; Livius III, 17, *at*
vos veremini Deos vestros. — *Perpe-*
tuum praestat alteri lectioni *pacificum*,
quia Ovidius et alibi optat, ut dux
cum pace perennet; I, 289, 721; III,
428.

409-416. Cultus Cereris. *Farra* etc.
confer I, 338. — *Veteres focos*; Ho-
ratus Epod. II, 43: *Sacrum vetustis*
exstruat lignis focum. — *Taedarum*
usus in sacris Cereris, quia ipsa,
quum filiam quaereret, taedam ac-
cerdit. Tres h. l. *faces*. Vtrumque
Burmann. putat glossam esse eius,
quod Patavin. habet, *pinus*. — *Vn-*
ctas, pice oblitas; Aeneid. VIII, 91:
uncta abies. — *Parva*, ut Manibus
II, 535. — *Castas*, puro animo obla-
ta. — *Ministri*, popae, victimarii,
qui, quum victimas mactarent, suo-

Apla iugo cervice non est ferienda securi; 415
Vivat, et in dura saepe laboret humo.
Exigit ipse locus, raptus ut virginis edam:
Plura recognosces; pauca docendus eris.
Terra tribus scopulis vastum procurrit in aequor
Trinacris; a posito nomen adepta loci. 420
Grata domus Cereri: multas ibi possidet urbes,
In quibus est culto fertilis Henna solo.

cincti esse solebant; vide ad I, 319. — De bove aratore non mactando vide ad I, 362. — De sue, lib. I, vers. 349.

417. *Raptus Proserpinae pars gravissima hymnorum in Cererem, idemque multis carminibus celebratus. Cf. V Metam. 341 sqq. Nam ibi quoque Noster cum copiosissime cecinit. Antiquissimus auctor fuerat Pamphus, quem hymni Homerici in Cererem auctor secutus esse videtur. Confer et Callim. hymn. Cerer. init. Apollod. I, 5, 1; Pausan. I, 38 sqq; Anton. Liberal. 24; Hygin. fab. 146, 147; Arnob. adv. Gentes V, pag. 173 sqq. Sed in multis illi inter se dissentiant. Eum raptum putabant allegoricam seminis in terra reconditi significationem habere. Arnobius V, pag. 183.*

Exigit ipse locus, hac occasione narrandus est mihi raptus. Verrum si abesset, non magnopere desideraretur, quum hic de munere tantum et promerito Cereris agatur. — Edere, indicare, narrare. Vide ad II Metam. 43. — Mox Heinsius malit, recognosces; non video quare; I, 7; Sacra recognosces, et paulo post invenies. Nonnulli MSS. recognoscens, quod Burmanno non improbatur. Immo sunt duo membra divisa.

419. *In hym. Homero in Cerer. 17, Proserpina e campo Nysae, quod Cariae oppidum, rapitur. Vid. et*

Strabo XIV, pag. 969. Alii in Attica, aut in Cyllene Arcadiae monte, aut in Creta id factum esse narrabant. Vide Schol. Hesiodi, pag. 303, et Spaulhem. ad Callimachium Cerer. 9. Noster hic et Metam. V, Siciliam praetulit. Sic plurimi, ut Cicero, Verr. IV, 48, qui e monumentis Graecis huic traditioni fidem addit, et Claudianus. De nomine Siciliae Plinius III, 14: Sicilia, Sicania Thucydidi dicta, Trinacria pluribus, Triquetra a triangula specie. — Scopuli, ἀρρα, promontoria, quae versu 479 memorantur. — Positus, ut alibi situs, forma. — Grata domus Cereri; Cicero dicto loco: Vetus est haec opinio, quae constat ex antiquissimis Graecorum literis atque monumentis, insulam Siciliae totam esse Cereri et Liberae consecratam. Nam et natas esse has in his locis Deas, et fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, et raptam esse Liberam ex Ennensium nemore. — Dii urbes, in quibus praecipua religione coluntur, possidere, ibique habitare dicuntur. Sicet Ilum divum domus, Aen. II, 241. — Henna aut Enna, quia in media insula sita, umbilicus Siciliae, ὀμφαλὸς Σικελίας, dicta. Cic. dicto loco; Callimach. Cerer. 15; Diodorus Sicul. V, pag. 287. — Pro celso Neapolis ex suo MS. celso laudat, quia Henna loco excelso sita: Cic. dicto loco; Li-

Frigida coelestium matres Arethusa vocarat:

Venerat ad sacras et Dea flava dapes.

Filia, consuetis ut erat comitata puellis,

425

Errabat nudo per sua prata pede.

Valle sub umbrosa locus est, adspersione multa

Vvidus ex alto desilientis aquae.

Tot fuerant illic, quot habet natura, colores;

Pictaque dissimili flore nitebat humus.

430

Quam simul adspexit, Comites, accedite, dixit;

Et mecum vestros flore replete sinus.

vius XXIV, 37; sed τῷ *fertilis* melius convenit *culto*; merito autem poeta ex urbibus Siciliae *Hennam* potissimum nominavit. *Hennensis* enim *Ceres* per totam Siciliam mira religione, privatim ac publice, colebatur; Ciccero, dicto loco.

423. Absente matre rapta est virgo. — De *Arethusa*, *frigido* fonte Syracensarum, vide Metam. V, 409. Eius fontis *Nympha* sacra faciebat Deabus, ut Virgil. Georg. IV, 380, *Cyrene* Oceano; supra II, 247, *Paeonius* Iovi; et omnino Dii minores maioribus. — Qui sacra faciunt, *vocare Deos* dicuntur; Horat. I, Od. 30, 2: *vocans ture te multo*. — Vocati *veniebant* ad dapes, de quibus ad II, 362, dictum. — *Flava* saepe *Ceres* vocatur a colore maturi frumenti.

425. Locum, unde rapta *Proserpina*, ex ingenio suo describit V Met. 385 sqq; e rei natura Cic. dicto loco: *In loco summo est aequata agri planities, et aquae perennes. Tota vero ab omni aditu circumcisa atque diremta est; quam circa lacus lucique sunt plurimi, et laetissimi flores omni tempore annu*. Conf. et Diodor. Sicul. V, pag. 287. — *Florum genera*, quos collegit, recensentur in hym. Homer. vs. 5 sqq. Noster suaviter *colores* vo-

cat, eique voci bene convenit *picta*. Heinsius hic suadet *Tot vernant illic*, et mox, *flore renidet humus*; utrumque perplacuit Taubnero. *Vernare* eleganter quidem sic ponitur; sed MSS. invitis omnibus non obtrudendum est auctori, qui simplicius scribere maluit. *Nitere* vero nunc non minus eleganter dictum, quam *renidere*; VI Metam. 65: *In quo diversi niteant quum nulle colores*; XV, 202: *herba nitens*. Neque ager tantum cultus *nitidus* dicitur, Cic. Verr. III, 18, sed et in *picturis*, unde nunc sumpta verba, alia *nitida* sunt, alia horrida; Cic. Orat. I, 18, — *Dissimilis* varius.

431. Pampho auctore, quem deinceps caeteri secuti sunt, rapta est παῖρσσαν καὶ ἀνθὴ συλλέγουσαν. Mores autem et studia comitum bene hic notata, ut V Metam. 391 sqq, ipsius *Proserpinae* sedulitas. — *Comites* et in hymno Homer. vs. 5, dantur *Oceani filiae*, sed vs. 424, *Minerva* et *Diana* adduntur, quae et ipsae virgines: sic et Diodorus Sicul. V, pag. 332; Pausan. Arcad. 31, et alibi; Hyginus d. l. et Claudianus Rapt. Proserp. I, 227, et II, 15 sqq, etiam *Venerem* memorant. — *Vestros flore* etc. Sic Heinsius ex MSS. nonnullis. Caeteri aequae bene *plenos flore referte sinus*.

Praeda puellares animos prolecat inanis,

Et non sentitur sedulitate labor.

Haec implet lento calathos e vimine textos;

435

Haec gremium, laxos degravat illa sinus.

Illā legit calthas; huic sunt violaria curae;

Illā papavereas subsecat ungue comas.

Has, Hyacinthe, tenes: illas, Amarante, moraris:

Pars thyma, pars casiam, pars meliloton amant. 440

Plurima lecta rosa est; et sunt sine nomine flores:

— *Praeda inanis* iucunde de floribus decerpitis. — *Prolecat* exemplis comprobatum Hirsinius e Petaviano et Vrsino recepit, quamquam idem et alii quidam voluerunt, in quibus *prolecat* legitur. Vulgo *oblecat*. — *Non sentitur* etc. VI Met. 60, *studio jalente laborem*.

435. De *calathis* ad IV Met. 10. In iis etiam Virg. Ecl. II, 46, Nymphae flores ferunt. — Pro *textos* vulgo *neos*; sed *texere viminibus* aut *virgis* formula solemnis. — *Gremium* et *sinus*, ut grammatici docent, ita differunt, ut *sinus* sit inter pectoris et brachiorum, *gremium* inter femorum complexum. — *Laxos sinus* habebant *βελόχολποι*, ut a poetis graecis vocantur, et ipsae Proserpinae comites huius. Homer. vs. 5. Quidam *lapsos*, de qua varietate vid. Heynii Observat. ad Tibull. I, 6, 18. — *Caltha* in floribus passim memoratur, ut Virgil. Eclog. II, 50: *Mollia luteola pingit vaccinia caltha*, ubi vide Martin. Plinius XXI, 15, postquam e violis luteis marinam descripsit et calathanam minuto folio, pergit: *Proxima ei caltha est condolori amplitudine. Vincit numero jodiorum marinam, quinque non excedentem. Eadem odore superatur, est enim gravis calthae*. Esse eam et ipsam e genere violarum la-

tearum, ibi docet Harduin. — *Violaria*, loca violis consita, nunc ipsae violae. — *Comae*, folia et flores plantarum dicuntur; Calpurn. Ecl. II, 32: *At mihi Flora comas parienti gramine spargit*, ubi vid. Wernsdorf. — *Tenere et morari* oblectationis notionem habent. — De *hyacintho* veterum vide ad X Met. 212, ubi de eius origine ex Hyacintho inveniunt. — De *amaranto*, flore purpureo, nunquam marcescente, Plinius XXI, 8. Sed primus Ambrosian. et Laeti *Narcisse*; atque etiam Claudianus Rapt. Proserp. II, 130, *Hyacinthum* et *Narcissum* propter similem originem coniungit. Itaque et nunc altera illa lectio placere possit, praesertim quum *narcissus* in hac fabula a cacteris poetis diserte memoretur.

440. *Casia*, non Arabiae frutex huius nominis, sed herba coronaria nunc intellig. quam Martin. ad Virg. Eclog. II, 49, Tymelaean esse docet. Hanc *casiam* debemus Vrsini libro et Nanger. unde Heinsius recepit. Antea vulgab. *rorem*; quemadmodum Virg. dicto loco, *casias roremque*, nempe marinum, coniunxit, quamquam Heynius ibi dubitat, an *ros* simpliciter ita dicatur. — *Meliloton*, etiam *sertula campana*, in Campania frequens, sertis conchiendis adhibeba-

OVID. Op. Tom. V

S

Ipsa crocos tenues liliaque alba legit.
 Carpendi studio paulatim longius itur;
 Et dominam casu nulla secuta comes.
 Hanc videt, et visam patruus velociter aufert; 445
 Regnaque caeruleis in sua portat equis.
 Illa quidem clamabat: Io, carissima mater,
 Auferor! ipsa suos abscideratque sinus.
 Panditur interea Diti via; namque diurnum
 Lumen inadsueti vix patiuntur equi. 450
 At chorus aequalis, cumulatis flore canistris,
 Persephone, clamant, ad tua dona veni.
 Ut clamata silet, montes ululatibus implent;
 Et feriunt moesta pectora nuda manu.
 Adtonita est plangore Ceres; modo venerat Hennam; 455
 Nec mora, Me miseram! filia, dixit, ubi es?
 Mentis inops rapitur, quales audire solemus

tur, et odore et flore similis croco, *κροκίαν καὶ ἰώδην*. Dioscor. III, 48; Plinius XXI, 29.

442. *Ipsam* Pauphus tradiderat non violis, sed narcissis deceptam esse; Pausan. Bocot. pag. 773. Sic et auctor hymn. Homer. in Cerer. qui vers. 8-14, narcissi illius pulchritudinem, amplitudinem et odorem describit. Hos duces deseruit Noster hic et V Metam. 392.

445. Cicero dicto loco: *Propter est spelunca quaedam conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem serunt repente cum curru exstitisse, abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente exstitisse*. Confer V Metam. 395-408. — *Caerulei*, nigri, *ζυζωοτερις* Orpheo, Nomina eorum habet Claudianus Rapt. Pros. I, 282. — *Patru* cor, Venere impellente, Cupido sagitta

acutissima vulneraverat, quum Siciliae fundamina ambiret et exploraret; Metam. dict. loco 355 sqq. — In hymno Homer. vs. 3, Iupiter eam dat fratri; ibi et multa de *clamore* raptae. — *Absciderat*, disciderat. Multi, *exsciderat*. Metam. V, 398: *ut summa vestem laniarat ab ora*. — *Namque* Heinsius unius sui cod. auctoritate iamque mutavit.

451. *aequalis*, aequalium, comitum. Argutatur Neapolis qui ex hoc nomine docere vult, comites eiusdem fuisse aetatis. — *Ad tua dona* bene se habet, ad flores, quos tibi donare volumus. Heinsio vero *ad tua vota* venustum videbatur, quod in primo Ambros. exstabat. Mox revocavi veterem lectionem. *moesta manu*. Taubercus placebat, *Moestae... manu*, quod non satis poeticum. Heinsius de suo scripsit, *moestae... manus*. — Regii tres *moesta manu*. LEM.

457. Hymn. Homericum 43, mater

Threicias passis Maenadas ire comis.

Vt vitulo mugit sua mater ab ubere rapto,

Et quaerit foetus per nemus omne suos; 450

Sic Dea; nec retinet gemitus; et concita cursu

Fertur; et e campis incipit, Henna, tuis.

Inde puellaris nacta est vestigia plantae,

Et pressam noto pondere vidit humum.

Forsitan illa dies errori summa fuisset, 465

Si non turbassent signa reperta sues.

Iamque Leontinos, Amenanaque flumina cursu

Praeterit, et ripas, herbifer Aci, tuas:

Praeterit et Cyauen, et fontem lenis Anapi;

Et te, vorticibus non adeunde Gela. 470

divulsis vittis, cyaneoque velamento iniecto, *rapitur*, ὥστ' οἶωνος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ ὑγρὴν μεταμύνη. Hoc, quod vs. 452 expressum et ornatum est, melius, quam comparatio cum *Maenadibus Treiciis*, quarum furor et iactatio comarum XI Metam. init. describitur. Burmann. hic praetulit *fusus comis*, quod melius, quam *passis*, Maenadibus congruat. Hoc non puto; IV Met. 520, Iuo furens *passis* fugit male sana capillis; VI, 531, Philomela insaniens *passos* laniat capillos; V, 513, Ceres *Ante Iovem passis* stetit invidiosa capillis. — *Mugit* etc. Similia Remed. Amor. 183; sonant silvae mugitibus altae, *Et queritur vitulum mater abesse suum*. Atque etiam hoc loco, nuns Vaticanus *queritur*; sed verbo *quaerere* inest notio desiderii et doloris e iactura aliqua; II Metam. 239. Desiderium autem illud matris vitulum quaerentis egregie notavit Lucretius II, 352-365.

464. *notum pondus*, corpus filiae, cuius vestigia matri nota. — *Summa*, ultima. — *Errori* Hicinsius non uisi

ex uno Zulichemiano dedit. Nauger. *errorum*; caeteri *erroris*. — *Sues* melius poeta omisisset in hac narratione. — *Turbare*, confundere; VIII Met. 160, Daedalus *turbat notas*.

467-480. Catalogus locorum Siciliae, quae Ceres praeterierit. Conf. Virgil. Aeneid. III, 687, qui locus paulo ornatius est scriptus. Non autem putandum est, Ovidium iusto ordine iter aliquod designasse, aut, quae erat interpretis gallici opinio, serie locorum neglecta, perturbationem animi, qua Ceres erraverit, indicare; sed satis habuit, quod et in Met. opere aliquoties fecit, plura loca memorabilia congerere; Diodorus Siculus V, pag. 288, Cererem narrat ἐπιλθεῖν ἐπὶ πολλὰ μέρη τῆς οἰκουμένης. — *Leontium* aut *Leontiam*, urbs in ora maris Siculi inter Catanam et Syracusas; Plinius III, 14. — *Amenanus* prope Catanam, de quo fluvio XV Met. 279. — *Acis* ex Aetna profluens undas suas gelidissimas magno cum impetu in mare devolvit; Plinius dicto loco — *Anapus* aut *Anupis*, ubi *Cyauen* recepit, in portum Syracusarum ma-

Liquerat Ortygien, Megareaque, Pantlagienque,
 Quaque Symaetheas accipit aequor aquas,
 Antraque Cyclopum positis exusta caminis,
 Quique locus curvae nomina falcis habet,
 Himeram et Didymen, Acragantaque, Tauromenonque,
 Sacrorumque Melan pascua laeta boum. 476
 Hinc Camerinan adit, Thapsonque et Heloria Tempe;

iorem se exonerat; V Metam. 412. — *Gelas* fluvius, ad cuius ostium Gela urbs; vide Dorvil. Sic. p. 129. Virg. Aen. III, 702: *Immanisque Gela fluvii cognomine dicta*. A vorticibus Phoenicibus *bela* dictus putatur. Bochart. Chau. I, 29.

471. *Ortygie*, insula, in qua pars Syracusarum sit, ubi et fons Arethusa; V Metam. 499. — *Megara* aut *Megaritis*, quae et Hybla minor, urbs prope Syracusas ad mare; Stephan. Μεγαρίς ἐν Σικελίᾳ, ἡ πρότερον Ὑβλα. Plinius IV, 7. De scriptura nominis vide Pintian. ad Melam II, 7, 152. — *Pangies* aut *Pantagias*, parvus fluvius prope Leontinos; Plin. III, 14; Vibius Seq. Cluver. Sic. I, 11; Virgilius Aeneid. III, 689, ostia *Pantagiae*, *Megarosque sinus Thapsunque* coniungit. — *Symaethus* (Σύμαθος) fluvius in orientali Siciliae parte ultra Catinam; Strabo lib. VI, pag. 272; Plin. d. I. Cluver. I, 10.

473. Etiam Plinius, dicto loco, in parte Siciliae orientali *Cyclopum scopulos* collocat; aliter Homerus. — *Exusta*, sicut Horatius I, Od. 4, 8: *Dum graves Cyclopum Vulcanus ardens urit officinas*. — *Curvae falcis*. Messana olim Zaule dicta a forma *falcata*, quam promontorium habet urbis portum includens ad fretum Siculini; XV Metam. 290. Fortasse tamen *Drepanum* innuit quum δρέπανον ut ξίγχιλιν falcem denotet, quod anti-

quum retinebat adhuc nomen. — *Himera*, quam Hannibal diruit, in parte septentrionali Siciliae ad ostium fluminis cognominis. Revocavi autem *Himeram*, quum recentiores edd. *Himera* praeferrerent. Vide Harduin. ad Plinium dicto loco; Bochart. Chan. I, 27. Possis et *Hieram* legere, quae fuit, ut *Didyme*, una ex insulis Aeoliis ex adverso promontorii Tyndarii; Plin. III, 9. — *Acragas*, Agrigentum, in parte meridionali inter Pachynum et Lilybaeum, in monte cognomini; Virgil. Aen. III, 703: *Arthus inde Acragas ostentat maxima longe Moenia*. Libri variant inter *Acragas* et *Agragas*. Vide Heinsium. — *Tauromenon*; Plin. dicto loco, *colonia Tauromenium, quae antea Naxos*; Graecis Ταυρομένιον. Sita in parte orientali infra Messanam.

476. *Melas* fluvius e finibus Messanensium versus septemtriones profuens. Inde non longe aberant *Mylae*, oppidum, hodie *Milazzo*, in peninsula. Ea regio *pascua* habebat miranda. Hinc *boves sacri* Solis ibi fuisse tradebantur; Theophr. Histor. Plant. VIII, 3; Bochart. Chan. lib. I, cap. 27. De *pascuis laetis* vide Bentleium ad Horat. III, Od. 11, 9. — *Camerina* aut *Camarina* in litore meridionali inter Agrigentum et Pachynum. — *Thapsus* peninsula haud procul a Syracusis situm Megarensium includens. — *Helorum* oppidum ad ostium He-

Quaque patet zephyro semper apertus Eryx.
 Iamque Peloriaden, Lilybaeaeque, iamque Pachynon
 Lustrarat, terrae cornua prima suae. 480
 Quacumque ingreditur, miseris loca cuncta querelis
 Implet; ut amissum quum gemit ales Ityn:
 Perque vices, modo Persephone, modo Filia, clamat,
 Clamat, et alternis nomen utrumque ciet.
 Sed neque Persephone Cererem, neque filia matrem 485
 Audit, et alternis nomen utrumque perit.
 Vnaque, pastorem vidisset, an arva colentem,
 Vox erat, Hac gressus si qua puella tulit?
 Iam color unus inest rebus; tenebrisque teguntur
 Omnia: iam vigiles conticuere canes. 490
 Alta iacet vasti super ora Typhoëos Aetne,

lori amnis non procul a Pachyno; Plinius III, 14, *flumen Etorum*; sed Stephanus *Ετορος*. — *Eryx*; Solinus cap. 5: *Eminet Sicilia montibus Aetna et Eryce: Vulcano Aetna sacer est, Eryx Veneri*. Mela VI, 7: *Montium Eryx maxime memoratus ob delubrum Veneris ab Aenea conditum*. — Finem catalogi faciunt *cornua*, ἀρπαζ promontoria, quorum *Pelorus* Italiam spectat, *Pachynum* aut *Pachinus* Graeciam, *Lilybaeum* Africam. *Pelorus* scribitur etiam *Pelorum*, *Peloris* et *Pelorias*. Vid. Gronovium ad Melam II, 7, 143. Huiusmodi quæ deinde alii secuti sunt: *cornua trina* e coniectura Vlitii dedit; MSS. omnes *prima*, quod nos revocavimus. Promontoria, quæ longissime in mare procurrunt, bene dicuntur *prima* insulae. Vidit hoc et Krehlius. — Hic, ut fere semper, reiiciendae coniecturae. LEM.

482. *Itys* Tereî et Procnæ filius a matre occisus et patri appositus; Met. VI, 620 sqq. Mater vocatur *ales*, quia in hirundinem mutata; ibid.

667. — In seqq. *Perque vices...perit* laudit ingenium Ovidianum. Repetitio verbi *clamat*, in qua nulla vis, mihi non placet. Editt. plurimae, sed invitis MSS., *modo filia, mater Clamat*, quod Burmannus sequentibus non male convenire putat. Sed si poëta haec sequentibus satis accommodare voluisset, etiam in priore huius versus membro *Cereris* nomen ponendum fuisset. — *Ciet*, exclamat; Livius XLV, 38: *triumphum nomine ciete*, exclamare Io triumpho! — *Perit* nomen, quod non auditur. — *Si qua*, an qua. Editt. antiq. *ecqua*.

489-494. Etiam in hymno Homérico 48, errat αἰδομένης δαΐδας tenens, ensque λαμπράδας apud Diodor. Sicul. V, p. 288, quoque ἐκ τῶν κατὰ τὴν Αἴτνην κρατήρων accendit, et apud Cicer. dicto loco, *is ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt*. Ibi *taedae* vocantur, sed hoc loco et Metam. V, 442, *pennis*, et Claudiano, Rapt. Proserp. III, 376, *expressus*. Hinc *taeda* in Cereris sacris adhibebatur; etenim

Cuius anhelatis ignibus ardet humus.
 Illic accendit geminas pro lampade pinus;
 Hinc Cereris sacris nunc quoque taeda datur.
 Est specus exesi structura pumicis asper; 495
 Non homini regio, non adeunda ferae.
 Quo simul ac venit, frenatos curribus angues
 Iungit, et aequoreas sicca pererrat aquas.
 Effugit et Syrtes, et te, Zanclosa Charybdi;
 Et vos, Nisaei, naufraga monstra, canes; 500
 Adriacumque patens late, bimaremque Corinthon.
 Sic venit ad portus, Attica terra, tuos.
 Hic primum sedit gelido moestissima saxo:
 Illud Cecropidae nunc quoque triste vocant.
 Sub love duravit multis immola diebus, 505
 Et lunae patiens, et pluvialis aquae.

multi ritus memoriam facti alicuius, mimice illud exhibendo, servabant. — De *Typhoeo*, monstro immani, Iovis fulmine vulnerato, et Aetna monte obruto vide ad III Metam. 363; V, 321, 348. — Pro *anhelatis* Cantabrigiensis *ab alatis*; sed et Aeneid. VIII, 421, *jornacibus ignis anhelat*. — Paulo ante *cavum* non satis commode mentio facta. — Cum altero *color unus* etc. comparari potest Virgilii Aeu. VI, 272: *rebus nox abstulit atra colorem*.

495-498. De *anguibus* vel *alatis*, vel non *alatis*, quibus Ceres vehebatur, dictum ad V Met. 642: vide et Voss. in *Epist. mythol.* II, p. 123. Apud caeteros auctores iis non utitur in quaerenda filia; at nunc *specus* inaccessus et mare locum dant iis adhibendis. — *Pumex*, omnis lapis aut rupes excavata; unde poëtis etiam saxa sic dicuntur, quibus Deorum Nympharumque antra constructa, etiam saxa crosa in aedificiis ad imaginem

specus arte reddendam; Plinius XXXVI, 21. *Exesus* solemne in hac re; Virgil. Georg. IV, 418: *Est specus ingens Exesi latere in montis*.

499. De *Syrtibus* ad VIII Metam. 120; de *Charybdi* et *Scylla* ad VII, 63 dictum. *Scyllaei* nunc vocantur *Nisaei*, quia *Scylla* Nisi filia; ibid. VIII initio. — *Naufraga*, ad quae naufragia fiunt. — De *bimari* Corintho ad V Metam. 407.

502. Errantem Cererem in *Atticam*, in Eleusinos quidem agros venisse, in eo consentiunt quos supra laudavi, scriptores. Quumquam et alii populi Cereris adventum, sationisque principium ad se trahebant, *Argivi*, *Arcades*, *Siculi*. — Prope Eleusinem consedit in *saxo* sub olea iuxta puteum moestissima. Saxum *Cecropidae* vocantur *Αγλίστην*, (*Apollod. Hesych.*) quod Noster *triste* interpretatus est. Ad puteum, haud dubie eundem, postea mulieres chorum instituerunt, dixeruntque *Κελλεχερον*;

Fors sua cuique loco est: quo nunc Cerealis Eleusin,
Dicitur hoc Celei rura fuisse senis.

Ille domum glandes, excussaque mora rubetis

Portat, et arsuris arida ligna focis.

510

Filia parva duas redigebat rupe capellas;

Et tener in cunis filius aeger erat.

Mater, ait virgo, mota est Dea nomine matris,

Quid facis in solis incomitata iugis?

Restitit et senior, quamvis onus urget; et orat,

515

Tecta suae subeat quantulacumque casae.

Illa negat; simularat anum, mitraque capillos

Presserat; instanti talia dicta refert:

Sospes eas, semperque parens; mihi filia rapta est.

vide Ilgen. ad hymn. Homeric. vs. 99.

507. A *Metanira*, *Celei* uxore, excipitur etiam in hymno Homérico 105 sqq., praecedente Pampho (Paus. I, 39) et apud Apollodorum. Alii, ut Hyginus, Eleusinium regem substituant. Etiam Celeum caeteri faciunt regem, Noster rusticum. Secundum Arnobium, Eleusinium agrum tum Triptolemus, Dysaulus, Eubuleus et Eumolpus incoluerunt, quorum primus boum iugator, alter caprarius, tertius porcorum custos, quartus opilio fuerit. In hymno Homeric. vs. 153 sq., Triptolemus, Dioclus, Polyxenus, Eumolpus, Dolichus et Celeus, proceres terrae, nominantur. — *Fors* ad vicissitudines rerum referenda. — *Eleusinem* urbem Eleusin heros condidit, cuius aetas incerta erat; Pausanias Attic. p. 93. — *Quo... hoc*, scilicet loco. — *Dicitur pro dicuntur*, quod exemplis comprobatur Heins. qui lectionem hanc e MSS. composuit; nam antea vulgatur: *Qui nunc Cerealis Eleusis dicitur, hic Celei rura fuisse senis.* —

Glandes; vide vs. 399. — *Excudere* omnino demere, amovere; Fast. V, 215: *foliis excussa pruina*, nempe radiis solis. — *Rupe* pro monte habent quidem non nisi Vrsinus et unus Patavinus; sed bene Heinsius recepit, quia saepe apud poetas capellae *de rupe pendere*, aut *in rupe pasci* dicuntur.

513 sqq. Haec omnia aliter, sed perquam iucunde priscaeque aetatis moribus convenienter in hymn. Homeric. 105 sqq., narrantur. Ibi a Celei filiabus ad Metaniram matrem Dea deducitur, eiusque filiolum unicum Demophouta educandum et alendum recipit; sic et Apollodorus. — *Iuga* in agro Eleusino me offendunt. Recepit hoc nomen Heinsius ex Vossiano et nonnullis aliis; caeteri *loeis*, quod praefendum videtur. Etiam VII Met. 819, *loca sola*.

517. *simularat anum*) In hymno Homérico sedet *ῥηὶ πάλαι γενηὲ ἐναλίγκιος*. Sic et apud Pamphum; sed apud Hyginum nutricem lactantem simulavit. — *De mitra*, vetularum

Hen! melior quanto sors tua sorte mea! 510
 Dixit: et, ut lacrymae, neque enim lacrymare Deorum est,
 Decidit in tepidos lucida gutta sinus;
 Flent pariter, molles animi, virgoque senexque.
 E quibus haec iusti verba fuere senis:
 Sic tibi, quam raptam quereris, sit filia sopes: 525
 Surge; nec exiguae despice tecta casae.
 Cui Dea; Duc, inquit; scisti, qua cogere posses.
 Seque levat saxo, subsequiturque senem.
 Dux comiti narrat, quam sit sibi filius aeger;
 Nec capiat somnos, invigiletque malis. 530
 Illa soporiferum, parvos initura penales,
 Colligit agresti lene papaver humo.
 Dum legit, oblito fertur gustasse palato,
 Longamque imprudens exsoluisse famem.
 Quae quia principio posuit ieiunia noctis, 535
 Tempus habent mystae sidera visa cibi.
 Limen ut intravit, luctus videt omnia plena:

insigni, ad III, 669. — *Presserat*,
 texerat. — *Semper parens*, nunquam
 amittas liberos.

521. *neque lacrymare* etc.) Conf.
 II Metam. 622. Alibi in luctu Deo-
 rum lacrymis substituuntur gemitus,
 hoc loco *lucida gutta*. — *Molles ani-*
mi. Homines ut interdum *corpora*,
 sic et *animi* dicuntur. I, 297: *felices*
animi. Male Taubner. hoc loco *ani-*
mi pro genitivo haberi volebat,
 quemadmodum *dubius animi* legitur.
 Vulgo, *animis*. — *Flent pariter*: vis
 sympathiae. — *Iustus*, frequens epi-
 theton senis; Heroid. I, 29: VIII
 Metam. 704. — *Sic tibi* etc. Precor
 te per salutem filiae raptae, ut surgas.
Sic ponitur ita in obtestationibus,
 quibus alteri quo fortius cum impela-
 mus ad aliquid faciendum, grata

quaedam precamur; Tibullus II, 5,
 121: *Adone*; sic tibi sint intonsi,
Phoebe, capilli. Celesus igitur et gra-
 viter et humaniter urget Cererem.

531–536. De ieiunio diuturno Ce-
 reris in illo errore consentiunt veteres.
 In hymno Homérico primum respicit
 cibos Metanirae deliciores: tum vs.
 710, ciumm (Γῆρυον) bibit. Si-
 militer fere V Met. 450, et Arnob.
 dicto loco, qui e Clemente addit, in
 Mysterum symbolis fuisse, *ieiunavi*
atque ebibi cyceumum. Apud Servium
 ad Georg. I, 212, *papavera* sumit ad
 oblivionem doloris. — *Mystae*, ini-
 tiati mysteriis minoribus, quae in
 honorem Proserpinae celebrantur.
 Ab iis diversi *Epoptae*, initiati my-
 steriis maioribus in honorem Cereris;
 vid. Meursius de Eleusiniis, item

Iam spes in puero nulla salutis erat.
 Matre salutata, mater Metanira vocatur,
 Iungere dignata est os puerile suo. 540
 Pallor abit, subitaeque vigent in corpore vires:
 Tantus coelesti venit ab ore vigor!
 Tota domus laeta est: hoc est, materque paterque
 Nataque: tres illi tota fuere domus.
 Mox epulas ponunt, liquefacta coagula lacte, 545
 Pomaque, et in teneris aurea mella favis.
 Abstinet alma Ceres, somnique papavera causas
 Dat tibi cum tepido lacte bibenda, puer.
 Noctis erat medium, placidique silentia somni;
 Triptolemum gremio sustulit illa suo: 550
 Terque manu permulsit eum; tria carmina dixit,

Fisch. in indice Aesch. ad vocem *μυστιοται*.

539. Nomen *Metanira* librarii corruperant in *Melalina*, *Menalia*, *Melania*, *Materna*; sed Heinsius e graecis scriptoribus verum nomen restituit. Iis accedit hymn. Homeric. 161 auctoritas. Apud Pausaniam corrupte *Meganira*; corrupte etiam in Marimoro Arndel. I, 23, *Neuera*. Alia nomina mulieris habet Munckerus ad Hygini fabulam 147. — *Iungere*, alii *tangere*, aeque bene.

541. *subitaeque vigent*) Hanc Vaticanis codicis lectionem, ut elegantiores, recepit Burmannus. Caeteri, *subitasque vident*. Verba *hoc est* Heinsius in *domus est* mutari volebat. Ita *vox domus* in duorum versuum ambitu ter legeretur, quod est nimium. — *Tres illi* etc. ut VIII Metam. 636: *Tota domus duo sunt*. — De *coagulis* consule notam ad Met. XIII, 830. Ea sumenda dilui solebant lacte. — *Teneris*, vulgo *ceris*. Heinsius coniicit *ceris*; sed hoc foret satis otiosum

epitheton favorum. — Regii nostri habent lect. vulgat. *et in ceris aurea mella suis*, quae bene se habet. LEM.

547. Ceres puerum, quum immortalem reddere vellet, noctu in igne posuit, et quod ignis absumserat, id interdiu inungendo corpus ambrosia restituit: sic ille quotidie mirifice crescebat. Mater quum e thalamo suo observans, filium igni impositum videret, eiulavit. Quo facto, Ceres ignem exstinxit, matri stultitiam exprobravit, puero Demophonti, quum immortalem reddere iam non posset, honorem incorruptum promisit, sibi que sacra institui iussit. Sic hymn. Homeric. vs. 235-274; sic fere et Apollod. Secundum illum *Triptolemus* aeque ac Cereus, fuit incolae Atticae, vs. 155; secundum hunc senior Metanirae filius. Hunc plurimi arationis et sationis auctorem in Graecia faciebant; hordeum ab eo in agro Rhario satum esse, Pausanias I, 38, narrat. — *Carminum*, id est formularum quarundam, quarum magnus

Carmina mortali non referenda sono:
 Inque foco pueri corpus vivente favilla
 Obruit, humanum purget ut ignis onus.
 Executitur somno stulte pia mater; et amens, 555
 Quid facis? exclamat; membraque ab igne rapit.
 Cui Dea; Dum non es, dixit, scelerata fuisti,
 Irrita materno sunt mea dona metu.
 Iste quidem mortalis erit; sed primus arabit,
 Et seret, et culta praemia tollet humo. 560
 Dixit: et egrediens nubem trahit, inque dracones
 Transit, et aligero tollitur axe Ceres.
 Sunion expositum, Piraeaeque tuta recessu
 Linquit, et in dextrum quae iacet ora latus.
 Hinc init Aegaeum, quo Cycladas adspicit omnes; 565
 Ioniumque rapax, Icariumque legit.
 Perque urbes Asiae longum petit Hellespontum;

usus erat et in rebus magicis; VII Met. 137; X, 397. — *Mortali etc.* conf. III, 323 sq. — *Purget ut ignis onus*; Burmannus ex uno Heinsii codice *opus* mallet; corpus enim humanum opus esse, ut anima, coeleste; quod est paulo argutius; XIV Met. 149: *consumtaque membra senecta Ad minimum redigantur onus*. Et *obruere igne* de hac eadem re etiam Hyginus, Servius et Lactant. usurparunt.

557. Hoc oxymoron Ovidius III Metam. 5; IX, 408, sic expressit: *facto pius et sceleratus eodem*. Quamquam scelerata *non es*, quin nuice amas filium, aequae tamen ei nocuisti, ac si eum odisses. Pro *es* alii *vis*, quod fluxit ab iis, qui non cepere vim acuminis.

561. Apud Apollodorum, ἐξερχόμενος, se exhibuit Deam, idque in hymno. Homericō 275, fecit deposita senectute, resumta forma angusta,

odore grato et splendore quodam. Hic *nubem trahit*, id est, attrahit, et incedit circumdata nube. — *Inque dracones etc.* Heinsius malebat *inde dracones Scandit*; male. Nube circumdata in curram transit, cui dracones inacti. De sacris ei iam ab Eleusiniis institutis, de quibus hymnus multa habet, Noster nihil tradit, sed catalogum rursus locorum struit, quae Dea pererraverit; amabat enim tales catalogos.

563. *Sunion* promontorium a portu *Piraeo* XLV millia passuum abest, (Plinius IV, 11) finitque id litus Hellados, quod spectat orientem; Mela II, 3, 99. — *Expositum* fluctibus, procurrus in mare. Plenius Aen. X, 694: *rups exposita ponto*. — *Init. . . legit*. De cursu in aëre locutus est, ut de navigatione in mari. — *Ionium* sic absolute poni solet. Vide Bentley ad Horatii Epod. X, 19: *non*

Diversumque locis alta pererrat iter.

Nam modo turilegos Arabas, modo despicit Indos,

Hinc Libys, hinc Meroë, siccaeque terra subest. 570

Nunc adit Hesperios, Rhenum, Rhodanumque Padum-

Teque future parens, Tibri, potentis aquae. (que,
Quo feror? immensum est erratas dicere terras:

Praeteritus Cereri nullus in orbe locus.

Errat et in coelo: liquidique immunia ponti 575

Alloquitur gelido proxima signa polo:

Parrhasides stellae; namque omnia nosse potestis,

Aequoreas nunquam quum subeatis aquas;

Persephonen miserae natam monstrate parenti.

Dixerat: huic Helice talia verba refert: 580

Crimine nox vacua est: Solem de virgine raptā

Consule, qui late facta diurna videt.

Sol aditus; Quam quaeris, ait, ne vana labores,

autem hic intelligas mare, quod vulgo *Ionium* dici solet, inter Graeciam et Italiam, sed quod *Ioniam* Asiae partem alluit, a quo non longe abest *Icarium*. Neque IV Metam. 534, vulgari sensu legitur. Krebsius hoc loco totum mare intelligit quod inter Graeciam, Siciliam, Phoenicem et Aegyptum patet. Immo angustiore sensu capi debet, quippe positum inter *Aegaeum* et *Icarium*. — *Diversum locis iter*, diversa loca.

570. *Meroë*, insula Aethiopum, quam Nilus facit; Mela I, 9, 10: *Nilus, quum dum simplex saeviusque descendit, circa Meroën late patentem insulam in Aethiopiam diffunditur*. Adde III, 9 init. — *Hesperios* sive occidentales fluvios; sic etiam II Met. 259, coniungit, ubi addit: *cuique fuit rerum promissa potentia, Thybrin*.

575. Etiam XIII Met. 293, *immunem aequoris Arcton*. Iam Homerus

II. Z, 489: *Οἷη δ' ἄμμορός ἐστι λοῶ-
πρῶν Ωκεανοῖο*. In *Vrsam* maiorem Callisto mutata, Lycaonis Arcadia filia; Arcadia autem olim *Parrhasia* dicta. — *Namque*; etiam Homerus et Virgilius post appellationem operum particularum γάρ et *namque* rationem eorum quae secutura sunt, praemittunt. Vide Ernest. ad Od. M, 320; Heynium ad Aeneid. I, 731.

580. De *Helice* dictum ad III, 108. In hymno Homérico, Ceres decimo erroris die primum ex Hecate, lunam tenente, de filia quaerit; tum, quum illa rem ignoraret, vs. 62, ad *Solem* contendit: *Σεῶν σκοπὸν ἦδ' ἐκὼν ὁρῶν*; V Metam. 487 seqq, ex Arethusa raptum discit; apud Apollodorum ex Hermionensibus. Adeo haec variata sunt. — *Qui late* etc. Sol πᾶν-
δέρχης. — Codex Bononiens. *furta diurna*, quod Burmanno valde placet; altera lectio latiore habet senten-

Nupta Iovis fratri tertia regna tenet.
 Questa diu secum, sic est affata Tonantem; 585
 Maximaque in vultu signa dolentis erant;
 Si memor es, de quo mihi sit Proserpina nata:
 Dimidium curae debet habere tuae.
 Orbē pererrato, sola est iniuria facti
 Cognita: commissi praemia raptor habet. 591
 At neque Persephone digna est praedone marito,
 Nec gener hoc nobis more parandus erat.
 Quid gravius victore Gyge captiva tulissem,
 Quam nunc, te coeli sceptrā tenente, tuli?
 Verum impune ferat; nos haec patiamur inultae: 595
 Reddat, et emendet facta priora novis.
 Iupiter hanc lenit, factumque excusat amore:
 Nec gener est nobis ille pudendus, ait.
 Non ego nobilior; posita est mihi regia coelo;
 Possidet alter aquas; alter inane chaos. 600

tiam. — Hymno Homérico 69, Ceres Solem ita alloquitur: *Σὺ γὰρ ὅη περ ἐπὶ χθόνα καὶ κατὰ πότον Αἰθέρος ἐκ δίνης κατὰδέρσαι κατένευσαι*. Raptum Sol ita indicat, ut fomentum matri dolenti adferat: *Nupta Iovis fratri etc.*

585. Confer cum oratione seq. V Metam. 512 sqq, quae ei simillima. Ibi stat ante Iovem *toto nubila vultu*, et *passis invidiosa capillis*, rogatque, *neu sit tibi cura vilior illius*. — Burmannus quum dubitaret, an *iniuria facti* recte diceretur, malebat *iniuria matri*; Taubnerus contra ex Aeneid. I, 31, *spretae iniuriam formae* comparat.

591. Pro *praedone* quidam *raptore*; sed etiam Metam. dicto loco, *non praedone marito filia digna*. Et *praeda* de rapina dici solet. Etiam lapi *praedari* dicuntur Virgilio. — *Gyges*

nus ex Centimanis; Hesiodus Theog. 149; Apollodor. I, 1. Sed hoc loco inter Gigantas relatus est, qui cum Iove de imperio certarunt. Magna igitur vis et plurimum acerbitatis est in hac comparatione. Scaliger malebat hoc loco *Gyge*; sine causa. Vide Heinsium ad II Amor. 1, 12; Bentleium ad Horatii II, Od. 17, 14; Munk. ad Hyginum p. 2.

598. Hymn. Homérico 83, Sol Cereem sic solatur: *οὗτοι ἀνικῆς Γαμβρός ἐν ἀθανάτοις πολυσημέντωρ Αἰθωνεύς*. — *Non ego nobilior*. Se cum uno Plutone comparare debebat; sed placuit obiter et alterum fratrem addere. — Pro *regia coelo* Heinsius suadebat, *regia, coelum*. Immo in altera lectione intelligitur *in*; I Metam. 174, de Diis, ibi, in coelo, *clari suos posuere penates*. Hoc loco Gottorphi. codex *cessit mihi regia coeli*, quod

Sed si forte tibi non est mutabile pectus,
 Statque semel iuncti rumpere vincla tori,
 Hoc quoque tentemus, siquidem ieiuna remansit:
 Sin minus, inferni coniugis uxor erit.
 Tartara iussus adit sumtis Caducifer alis; 605
 Speque redit citius, visaque certa refert.
 Rapta tribus, dixit, solvit ieiunia granis,
 Punica quae lento cortice poma tegunt.
 Haud secus indoluit, quam si modo rapta fuisset
 Moesta parens; longa vixque resecta mora est. 610
 Atque ita, Nec nobis coelum est habitabile, dixit;
 Taenaria recipi me quoque valle iube.
 Et factura fuit, pactus nisi Iupiter esset,
 Bis tribus ut coelo mensibus illa foret.
 Tum demum vultusque Ceres, animumque recepit; 615

fluxit ex aliis locis, ubi Noster sic loquitur, ut IV Metam. 532; V, 683. — *Inane*, in quo inanes umbræ; IV Metam. 509; *inania regna Ditis* ex Virgilio Aeneid. VI, 269.

603. Metam. dicto loco additur: *nam sic Parcarum foedere cautum*. Erat lex fatorum, ut nemini ab inferis redire liceret, qui ibi aliquid gustasset. Pluto igitur Proserpinam prius, quam dimitteret, gramma puniceæ mali, *ῥοιζὴς κόκκου*, edendum dedit; hymn. Homer. 335; 371–412; Apollodorus, dicto loco. Sed Metam. dicto loco, Proserpina ambulans sponte septem grana comedit. Eam autem ob causam Thesimophorizusae abstinabant a malis puniceis. Caeterum eius generis arbores etiam Homerus Od. A, 589, apud inferos finxit. — *Caducifer* in hymno Homer. vs. 335, in Erebum mittitur, ut Plutonem deliniat, Proserpinamque inde reducat.

611. Taubnerus sic distingui vult, *Atque, Ita nec nobis etc.* Sed *atque*

ita nunc quoque potest esse, quo facto, tum, ut saepe. — *Nōn habitabile*, obstinatum mihi est non amplius habitare in coelo; hymn. Homer. 331: *Οὐ μὲν γὰρ ποτὲ γάστρε θυώδεις Οὐλύμποιο πρὶν γ' ἐπιβήσασθαι. πρὶν γ' ἴδοι ὀφθαλμοῖσιν ἐν ἐνώπιον κοῦρον*. — Mox olim edebatur *Tartarea*; sed *Taenara* pro *Tartara* poni, docent Heinsius et Burmannus. — *Pactus esset*, promississet. Perdidisset Ceres totum genus humanum, nisi *Iupiter* succurrisset. Is, quum frustra Deos deinceps omnes Eleusinem misisset ad Deam arcessendam, tandem per Rheam ei offert conditionem hanc, ut filia tertiam cuiusque anni partem cum Plutone sit, duas reliquas cum matre in coelo; hymn. Homer. 305 sqq, 445; sic et Apollod. Sed *bis tribus mensibus* est etiam Metam. dicto loco, et Hygino fab. 146.

615. Mater, filia recepta, *ἡδύτε μαινὰς ὄρες κάτω θάλασσαν ὕλης*, nec filiae gaudium minus; hymn. 385 sqq.

Imposuitque suae spicea sarta comae.
 Largaque provenit cessatis messis in arvis;
 Et vix congestas area cepit opes.
 Alba decent Cererem; vestes Cerealibus albas
 Sumite: nunc pulli velleris usus abest. 620
 OCCVPAT Apriles Idus cognomine Victor
 Iupiter: hac illi sunt data templa die.
 Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
 Atria Libertas coepit habere sua.
 LVCE secutura tutos pele, navita, portus: 625

— *Cessatis in arvis*, nam antea apud Siculos, perfrugerat aratra, occiderat colonos cum bubus, arva iusserat fallere nequissimum, seminaque vitia verat, ut fertilitas cassa iaceret; V Metam. 476; conf. hymn. Homer. 305. — *Alba decent* etc. Causam poeta ipse V, 357 reddit, *quia maturis albescit messis aristis*. De matura segete I Met. 110, *canere*; alibi fere *flavescere*; verba colorum a veteribus satis vage usurpantur. Burm. coniicit *festis Cerealibus alba Sumite*, quia inconcinnum sit eodem versu *alba* et *vestes albas* dicere; quod ego non video. — Codex Regius A habet, ut multi, *vestis... albas*; unde Burmannus coniicit *festis... alba*; repetitio *alba* non displiceret, si codic. auctoritas adesset. LEM. — *Nunc pulli velleris* etc. Itaque in luctu publico sacra Cereris Romae intermittebantur, quia lugentes matronas iis interesse nefas habebatur: Livius XXII, 56; XXXIV, 6; vide Spanhem. ad Callimachum Cer. 18.

621-624. *Idibus Iovi Victori templum, et Libertati atria data*. — *Victori* anno 457, Q. Fabius Maximus antequam ad castra Samnitium pergeret, aedem vovit; Livius X, 29. *Libertatis aedem* Tiberii Gracchi,

qui tempore belli Punici secundi vixit, pater in monte Aventino faciendam curavit dedicavitque; Livius XXIV, 26. Quod forte factum circa annum 515, quo ille consulatu functus est. *Atrium Libertatis* anno V. c. 559 a Pacto et Coruelio Cethego censoribus restructum est; Liv. XXXIV, 44. In eo erant tabellae publicae, certe Tib. Gracchi tempore; Livius XLIII, 16. Etiam Asinius Pollio *atrium Libertatis exstruxisse* a Suetonio August. 29 narratur, quod haud dubie ad instaurationem eius et exornationem referendum.

625-628. *Die 14 Aprilis, grando. Eodem die Antonius victus ad Mutinam*. Etiam Colanella XI, 2: XVIII *Kalend. Maii ventosa tempestas et imbres, nec hoc constanter*. — *Consilium illud tutos pete portus incundius* Virgil. Georg. I, 456 expressit: *non illa quisquam me nocte per altum Ire, neque a terra moneat convellere funem*.

Mutinensia arma) Antonius, quum Decimum Brutum Mutinae obsideret, a senatu, Cicerone imprimis auctore, hostis patriae indicatus est, missique sunt contra eum ann. V. c. 710, Hirrinus et Pansa cons. atque Octavianus Caesur propraetor. Priori proelio

Ventus ab occasu grandine mixtus erit.

Sit licet et fuerit, tamen hac Mutinensia Caesar

Grandine militia contudit arma sua.

TERTIA post Veneris quum lux surrexerit Idus,

Pontifices forda sacra litate bove.

636

Forda ferens bos est, fecundaque, dicta ferendo :

Pansa vulneratus est, posteriori Hirtius eodem die fortiter pugnans cecidit: quo facto quam Octavianus victoria uti vel uesciret, vel nollet, Antonius ad Ligures elapsus est; Appianus de Bell. Civ. III, 50 sqq; Dio Cassius XLVI, 39 sqq. Ninius igitur poeta Caesarem laudat, quum eum contudisse arma *Mutinensia* ait. Nonnullis tamen interpretibus ne hoc quidem verbum satis grave visum est, itaque praetulerunt, tanquam fortius, *perculit*, quod Voss. Ambrosianus, Mazarinianus, Zolich. Vrsinus Petav. et alii habent. Laudat hoc vir doctus in Ephem. Lips. anno 1807, n. 97. Improbatur vir doctus in Ephem. Heidelb. vol. XI, p. 397. *Percellere*, quod proprie subvertere, evertere (vide Gronov. ad Livium III, 30) sane passim de devictis et a conatu resistendi deiectis legitur; Cicero. Catilin. II, 1: *se perculsum atque abiectum sentit*. Sed etiam *contundere* est verbum et grave et elegans, de quo vide Drakenb. ad Silium VIII, 321; Curtium ad Sallustium iug. 43; Eiusdem. ad Tacitum Annal. XII, 31. Nec scio, an satis bene dicatur *arma percellere*; at *arma contundere* saepe legitur, etiam apud Nostrum supra vs. 380; VI, 361; I ex Ponto 3, 69; Propert. IV, 11, 52. Bene autem hanc victoriam cum tempestate illius diei coniunxit verbis *Sit licet et fuerit*, sit ita, ut eo die interdum gaudio cadat, et fuerit ita et olim. Hanc igitur le-

ctionem antiquam et vulgatam, etiam Taubmanus probatam, quum sensum fundet optimum, revocare non debuit. Burmannus ex Mazar. Zolich. primo Ambros. Vossian. Arundel. et aliis invexerat *Sit licet ut fuerit*. Heinsius cum quibusdam MSS. placebat *Scilicet ut fuerit*, quamvis fuerit. Hoc igitur Gesenius in Specimine suo recepit, eique tribuit vim digito quasi intendendi ad sequentia, ecce. — *Militia*, monente Burmanno, vel expeditione sua, vel militibus suis; sed de die restat aliqua difficultas. Galba enim apud Ciceronem ad Div. X, 30, prius proelium XVIII Kal. Maii commissum scribit. Itaque aut erravit Ovidius, aut, quod et Gesenius monuit, apud Ciceronem numerus corruptus est.

629-672. *Die 15 Apr. Fordicidia*. Hic nomen explicat, sacra ipsa describit, originemque eorum repetit inde a Numa. *Forda bos*, vacca praegnans. Festus: *Fordicidii boves fordade, id est gravidae, immolabantur, dictae a fetu*. Varro de Ling. Lat. V: *Fordicidia a fordil bubus. Bos forda, quae fert in ventre*. Glossae *fordas* explicant *ἐγκυμονόσας*, et *fordicidia* *βοσεία; ἐγκυμονός βοός*. De vaccis peculiariter hoc vocab. dictum monet Bentleius ad Horatium III, Od. 27; Festus et Varro de Re Rust. II, 5, scribunt et *horda* atque *hordicidia*; vide omnino Schneider. ad Varronis dictum locum. — *Litare*, grato sacri-

Hinc etiam fetus nomen habere putant.
 Nunc gravidum pecus est; gravidæ nunc semine terræ:
 Telluri plenæ victima plena datur.
 Pars cadit arce Iovis: ter denas Curia vaccas 635
 Accipit; et largo sparsa cruore madet.
 Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
 Sectaque fumosis exta dedere focis,
 Igne cremat vitulos, quæ natu maxima, Virgo,
 Luce Palis populos purget ut ille cinis. 640
 Rege Numa, fructu non respondente labori,
 Irrita decepti vota colentis erant.
 Nam modo siccus erat gelidis aquilonibus annus;
 Nunc ager assidua luxuriabat aqua.
 Sæpe Ceres primis dominum fallebat in herbis; 645

ficio satisfacere Diis, placare Deos. Negat quidem Servius, *litare sacra* recte dici; sed vide Schwarz. ad Plinium paneg. LII, 3. — *Ferens* nempe in utero. Ab antiquo *feo* putant fluxisse vocabula *fero*, *fetus*, *fecundus*, *fordus*. Vir doctus in Ephem. Heidelb. d. I. voc. *fórdus* deducit a graeco, *φορᾶς*, *φορᾶδος*, laudatque in eam rem Vossii Etymol.

633. Tempori accommodatum hoc sacrum. *Tellus* cur hic commemoretur e vs. 665 patet; adde I, 671–674. Hostia ei propria erat sus praegnans; Macrobius I, Sat. 12. *Plenæ*, gravidæ seminibus, *plena*, gravis, victima datur; *plenus uterus* III Metam. 73; *pleua patris thalamis excedit* X, 469. — *Arx Iovis*, delubrum Iovis in Capitolio; VI, 18; vide ad I, 85; II, 70. — *Curia*, Varro de Ling. Lat. V: *Ea die publice immolantur boves praegnantes in curiis complures*. Erant autem Romæ, quod constat, curiæ triginta. — *Ministri*, victimarii, ut vs. 413. — *Rapuere*, quia

celerrime ea res peragebatur. — *Natu maxima Virgo* eadem dignitate maxima erat, unde a Plinio IV, Epist. II, 6, *maxima vestalis* vocatur; ubi vide notam nostram. — *Luce Palis*, Palilibus, de quibus mox vs. 721 sqq. — *Purgare*, expiare lustrando. De *purgaminibus* II, 35. In iis *cinis* etiam apud alios populos. Vide Spencer. de legibus ritualibus Hebr. tom. II, p. 77.

644. *Ager assidua luxuriabat aqua* posset esse, ob aquam assiduam segetes oneratae fertilitate procumbebant; Plinius XVIII, 44, 2. Vnum huic malo succurri potuisset depascendo; Virg. Georg. I, 112. Ergo *luxuriare aqua*, nimia aquae copia laborare: *luxuries* omne nimium; Plinius IX, 1, *humoris luxuria*. — *Primis in herbis*. Pro eo Virg. Georg. I, 113, *tenera in herba*, *Quum primum sulcos aequant sata*. — Quæ sic pleuam messes pollicebantur, ea coeli humore degenerabant in *avenam* folliculis vacuis; Plinius XVIII, 17.

Et levis obsesso stabat avena solo:
 Et pecus ante diem partus edebat acerbos;
 Agnaque nascendo saepe necabat ovem.
 Silva vetus, nullaue diu violata securi,
 Stabat, Maenalia sacra relictæ Deo. 650
 Ille dabat tacitis animo responsa quieto
 Noctibus: hic geminas rex Numa mactat oves.
 Prima cadit Fauno; leni cadit altera Somno:
 Sternitur in duro vellus utriusque solo.
 Bis caput intonsum fontana spargitur unda; 655
 Bis sua faginea tempora fronde premit.
 Vsus abest Veneris: nec fas animalia mensis
 Ponere; nec digitis annulus ullus inest.

1. De *avena* illa *levi* aut inani vide intt. ad Virg. Georg. I, 154, ubi *infelix lolium et steriles avenae* coniunguntur. — *Stabat obsesso solo*, stabat sic, ut omne solum repletum teneret. — *Acerbus* a pomis immaturis translatus ad alia immatura; (Nonius IV, 41) nunc ad partus immature editos. Sed ita redundare videtur *ante diem*. Possis igitur putare, *acerbos* dictum pro *acerbe*, cuius explicationem in versu sequenti *necabat* habeat. Malim tamen partus pecori dolores adferentes intelligere.

649. Locus sq. pendet a Virgilio Aen. VII, 81 sqq, ubi prope Alburneam lucus, in quo Fauni fatidici oraculum, a quo gentes Italiae dubiis in rebus responsa petebant, ita quidem, ut caesis ovibus sub nocte silenti, pellibus incubarent stratis, somniaque expectarent. De ea re verbum proprium *incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι. — *Silvam sacram*, ut hic, sic etiam III Met. 28, circumloquitur; vide ibi notam. — *Maenalius Deus*, Faunus, quem passim poetae latini cum Pane,

Deo Arcadium, confundunt. De *Fauno* autem vide III, 84 et 291 sqq, quo loco et ipse Numa ei sacra facit. — *Animo quieto* dativo casu, animis quiescentibus, in somnis. — *Somno* etiam Romanos sacra fecisse, hinc videmus. Nunc Numa facit, quia in somnis oraculum exspectabat.

654-660. Qui somnia exspectabant, ita se praeparare solebant, ut abstinerent ab omnibus, quae ventrem gravare, sanguinis motum accelerare, atque phantasiam excitare possent, a Venere, ab usu carnis, tum ut aqua viva se lavarent. Vide Potteri Archaeol. I, pag. 682, edit. Ramh. — De *fontana aqua* vide ad vs. 778. — *Intonsum*, quia tum nondum tonderi solebant Romani; II, 30; *intonsum Numa* est VI, 264. — *Fago* religio quaedam erat; Plinius XVI, 14; Festus: *Fagatal, sacellum Iovis, in quo fuit fagus arbor, quae Iovi sacra*. — *Premut*, quod Heinsius ex Voss. Mazarin. et aliis praetulit, elegantius sane vulgato *tegit*; legitur sic etiam vs. 517, et alibi. — *Digitis annulus*,

Veste rudi tectus supra nova vellera corpus
 Ponit, adorato per sua verba Deo. 660
 Interea placidam redimita papavere frontem
 Nox venit, et secum somnia nigra trahit.
 Faunus adest, oviumque premens pede vellera duro,
 Edidit a dextro talia dicta toro:
 Morte boum tibi, rex, Tellus placanda duarum; 665
 Det sacris animas una necata duas.
 Excutitur terrore quies; Numa visa revolvit:
 Et secum ambages caecaque iussa refert.
 Expedit errantem nemori gratissima coniux;

Nempe incubantes soluti esse debebant omni vinculo cinctus, calceorum, annulorum. — *Rudis*, e lana rudi contexta vestis nocturna. — *Tectus* (scil. Numa) revocavi, quia sic MSS. in quibus *Veste rudi*. Nam alii *Vesper ubi est, tectum*; Heinsius, qui *veste rudi tectum* dedit, corpus subintelligebat. — Regii tres nostri dant, *Vesper ubi est textus, supra nova* etc. LEM. — *Nova*, recentia. — *Sua verba*, sollemnia in tali re; II, 542.

661. Plenius Noctis adventum describit Tibullus II, 1, 87, ubi in eius comitatu incerto *Somnia nigra pede*. *Μελανότιγρες ὄνειροι* sunt apud Euripidem Hec. 71. Sed nunc Somniorum usus nullus, quandoquidem Faunus ipse responsa dabat. — *Papaver*, nigrum imprimis, quia vim soporificandi habet, Somno tribuebatur; XI Metam. 605; Sil. Italicus X, 353; Statius II Theb. 143; ergo et *Nocti*. Non autem nunc illud effundit e cornu, sed frontem eo redimitam habet. *Trahit* bene de comitatu; I Met. 219: *traherent quum sera crepuscula noctem*.

663. *Durum* Gesenius interpretatur corneum. Talis pes sanè Fauno dabatur, quando confundebatur cum

Panc, ut II, 361. Sed et pes humanus, quo premimus, calcamus aliquid, *durus* dici solet, ut II Metam. 852. Similiter XII Metam. 140: *genibusque premens prae cordia duris*. — *A dextro*, quia propitius monet, quid agendum sit. — *Mox unus Medic*. *Det satis*, id est, frugibus, quod Heinsio non displicebat. — *Pro necata* multi iuvenca; supra I, 380, *mille animas una necata dedit*. — In tribus Regiis legitur: *Detque sacris animas una iuvenca duas*; pauci tantum habent *necata*; unus *satis*; ego nihil mutaverim. LEM.

667. *Multi visa resolvit*. Male. Aen. II, 101, *ingrata revolve*, retracto. Confusa autem saepe haec duo esse, docet Drakenb. ad Silium I, 369. — *Ambages* et *caeca iussa*, obscurum responsum; I Metam. 388: *caecis obscura latebris verba datae sortis*. *Ambages* sic et III, 337, et IV, 261, ubi *obscurae sortis Patres ambagibus errant*. Et ibi, et hoc loco Heinsius *errare in haerere* mutari volebat. Immo errare saepe est fluctuare, dubitare. — *Dubitan expeditur*, quum certior redditur, edocetur. Saepe autem oraculorum ambages interprete

Et dixit, Gravidæ posceris exta bovis.

670

Extæ bovis dantur gravidæ: felicior annus

Provenit, et fructum terra pecusque ferunt.

Hanc quondam Cytherea diem properantius ire

Iussit, et ætherios præcipitavit equos;

Vt titulum imperii quam primum luce sequenti

675

Augusto iuveni prospera bella darent.

SED iam præteritas quartus tibi Lucifer Idus

Respicit: hac Hyades Dorida nocte petunt.

indigebant. — *Coniugis Egeriæ ope* Numa etiam III, 275 sqq. utitur. — *Annus*, proventus annuus; vide Schwarz. ad Plin. Pan. XXIX, 3. — *Felicior* ex Zulichemiano et quatuor Vaticanis Heinsius dedit pro *secundior*, quia *felix* ita dicitur.

673-676. *Die 15 Aprilis, Augustus Imperator dictus*. De triplici sensu vocis *Imperator* vide Casaub. ad Suetonium Caesar. 76. Ob res feliciter gestas numerumque hostium occisorum lege definitum Augustus semel et vicies a victore exercitu Imperator salutatus est; Tacitus Ann. I, 9: sed Iulius Caesar primus coepit hoc nomen, ut prænomen, ita sibi arrogare, ut eandem quam *ἀντοπατῶρ* et *κύριος* vim haberet, summumque imperium indicaret; Dio XLIII, 22. Hinc etiam Augustus ann. V. c. 724, quum ex Aegypto rediisset, idem prænomen eodem sensu assumpsit, atque inde imperii sui annos numeravit; Dio LII, 41 extr. — In honoris lætitiæque illius societatem *Cytherea* iam primis venire debebat, a qua gens Iulia genus ducebat (supra vs. 20), quapropter et apud Virgilium Georg. I, 28, eadem Augusti coelum intrantis tempora myrto cingit. — Qui cupide solemnia læta exspectat, ei dies antecedens tarde

decedere videtur. Eundem igitur sensum, ut transitus ad sequentia ingeniosus esset, nec vulgaris, poeta Veneri tribuit; quæ vero diem illum *properantius ire* non modo cupit, sed, ut Dea, etiam iubet. — Quum autem *ætherios equos*, equos Solis, *præcipitat*, festinanter decurrere iubet, Phœbi partes sibi vindicat. Pro *ætherios* Neapolis ex uno MS. *admissos* affert. Sic *admitti* de celeri cursu equorum, VI Metam. 237, et *admissos passu sequi*, I Metam. 532. *Præcipitare* verbum in hac re solemne, inprimis tamen de occasu, ubi præceps Solis via; IV Metam. 91: *lux tarde decedere visa*, *Præcipitatur aquis*. Aeneid. II, 9: *Nox cœlo præcipitat*. Cæterum simile figmentum habemus V, 545. Mox Burmanno ex uno Palav. *titulum imperii*, sua *præmia*, placet. Immo *quum primum* optime convenit cupiditati Veneris. *Iuveni*. Natus tum erat annos triginta tres.

677. *Die 17 Aprilis*, sive die XV Kalend. Maii *Hyades occidunt*; sic et Caesar Germ. apud Plin. XVIII, 26. — Plerique veteres MSS. *quartus ubi*; vulgo *ubi quartus*. Sed Heinsius prætulit *tibi* e primis edd. tum MSS. Mazar. Petav. aliisque nonnullis. — *Doris*, filia Oçeani, coniux

TERTIA post Hyadas quum lux erit orta remotas,
 Carcere partitos circus habebit equos. 686
 Cur igitur missae vinctis ardentia taedis
 Terga ferant vulpes, causa docenda mihi.
 Frigida Carseolis, nec olivis apta ferendis,
 Terra, sed ad segetes ingeniosus ager.
 Hac ego Pelignos, natalia rura, petebam, 685
 Parva, sed assiduis humida semper aquis.
 Hospitis antiqui solitas intravimus aedes:
 Demserat emeritis iam iuga Phoebus equis.
 Is mihi multa quidem, sed et haec narrare solebat,
 Vnde meum praesens instrueretur opus: 690
 Hoc, ait, in campo, campumque ostendit, habebat

Nerei, mater quinquaginta Nympharum; Hesiod. Theog. 240: nunc pro ipso mari, ut *Thetys* alibi.

679-712. *Die 19 April. vulpes in Circensibus comburuntur*; cuius rei causam ab hospite cognitam poeta narrat. — *Carcere... equos*, in circo decurrunt equi, antea duodecim *carceribus* distenti. — *Partitus* passivo sensu. Intelliguntur autem *Circenses* Cereris pridie Idus, vs. 390, coepti et ad hunc usque diem continui, quod etiam *Kalendaria* docent. — *Missae*, emissae in circum. — *Ferre terga*; vide ad II, 284. — *Vinctis* dedit Heinsius cum *Vrsini* libro; vulgo *iunctis*, aequè bene; quinque *unctis*, ut vs. 411.

683. Vt rerum graviorum causas a Diis, sic levem hanc fabellam a rustico Carseolano sibi traditam varietatis causa fugit. *Carseoli* ad viam Valeriam, quae Roma ducebat ad Pelignos. Heins. e coniectura dedit *Carseoli*, ut esset appositio. Etiam in Tuscis coelum hieme frigidum et gelidum *myrtos* et *oleas* adspersatur ac

resquit; Plinius V, Ep. 6, 4. — *Ingenium* saepe de natura et indole cuiuscumque rei; nunc tamen nove *ingeniosus*, natura sua aptus, ad *segetes* ferendas. Caeterum haec terrae Carseolanae notatio nihil ad rem pertinet, obiter tantum adiecta est. Quod valet etiam de *Pelignis*, qui sic ab aquarum salubritate et copia et alibi commendantur, ut II Amor. 16, 1: *Pars me Sulmo tenet Peligni tertia rursus*, *Parva*, sed irriguis ora *salubris aquis*. Adde III Amor. 15, 11. Heinsius h. l. maluit *vidua aquis*; sed non nisi unus Oxon. sic pro diversa lectione; multi *obvia*; quod ego non spreverim; Plinius II, Epist. 17, 25, de Laurentino suo: *quocumque loco moveris humum, obvius et paratus humor occurrit*. Talis terra bene *obvia aquis* dici potest.

687. *solitas* bene se habet, causam enim continet, cur nunc intraverit; neque audiendi sunt MSS. qui *fidus* praefecerunt. — *Emeriti*, qui cursum diurnum absolverunt: conf. III, 43. — *Multa quidem, sed et haec*; grae-

Rus breve cum duro parca colona viro.
 Ille suam peragebat humum: sive usus aratri,
 Sive cavae falcis, sive bidentis erat.
 Haec modo verrebat stantem tibicine villam; 695
 Nunc matris plumis ova fovenda dabat:
 Aut virides malvas, aut fungos colligit albos;
 Aut humilem grato calfacit igne focum.
 Et tamen assiduus exercet brachia telis;
 Adversumque minas frigoris arma parat. 700
 Filius huius erat primo lascivus in aeo;
 Addideratque annos ad duo lustra duos.
 Is capit extremi vulpem sub valle salicti:
 Abstulerat multas illa cohortis aves;
 Captivam stipula fenoque involvit, et ignes 705
 Admovenet: urentes effugit illa manus.
 Qua fugit, incendit vestitos messibus agros;
 Damnosis vires ignibus aura dabat.
 Factum abiit; monumenta manent: nam vivere captam

co more, cum multa, tum haec. — *Instrueretur*, exornaretur, augetur. — *Breve*, exiguum. — *Durus*, laboribus perferendis adsuetus; XII Metam. 515, *duri humeri*. Sic *duri* messores, iuvenae etc. — Grata sequitur imago diligentis et coloni et colonae. — *Peragere humum* mihi non satis placet; codd. tamen nihil varietatis suppeditant. — *Sive usus* etc. ita ut nunc aratro uteretur, nunc falce. — *Falcis* usus erat etiam ad premendas umbras ruris opaci; Virgil. Georg. I, 155 sqq; unde apparet, describi hic diligentissimum colonum. — *Cavae*, quod Heinsius ex pr. Ambros. Laeti, pr. Farnes. et sex aliis, tum a manu prima Mazar. et Zulich. recepit, ingeniosius sane est, quam *curvae*, quod Krebsius retineri vult. — *Bidens*, rastrum duobus denti-

bus, quo glebae confringebantur.

695. *Tibicines*, rectae in aedificiis trabes, quibus tecta ruinam minitanti sustinentur; vide Neap. VIII Met. 700, *furcae* dicuntur. — *Malvae* in cibis rusticis etiam Hor. Epod. II, 58: *gravi malvae salubres corpori*, ubi rustica *Sacrum vetustis exstruit lignis focum Lassi sub adventum viri*. — *Exercet*, occupata tenet. Vt hic lanifica, sic XV Metam. 471, *ovis horridum contra Borean arma ministrat*.

703. *extremi-salicti*, in extrema vallis parte salicto obsita. Vulgo *convulle*; quidam in *convalle*: nonnulli *de valle*. — *Cohors*, cors. Varr. de Re Rustica III, 3: *in plano cohors, in qua pascebantur gallinae*. Gallinae nunc *aves* dicuntur ut *ἐρπυγες* Graecis.

709. Facti illius diu praeteriti monumenta manent. Monumenta autem

Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat. 710
 Utque luat poenas gens haec, Cerealibus ardet;
 Quoque modo segetes perdidit, ipsa perit.
 POSTERA quum veniet, terras visura patentes,
 Memnonis in roseis lutea mater equis:
 E duce lanigeri pecoris, qui prodidit Hellen, 715
 Sol abit: egresso victima maior adest.
 Vacca sit, an taurus, non est cognoscere promptum:
 Pars prior apparet: posteriora latent.
 Seu tamen est taurus, sive est hoc femina signum,
 Iunone invita munus amoris habet. 720
 Nox abiit, oriturque Aurora: Palilia poscor.

legem intelligit, cui factum originem dedit, quaeque adeo memoriam eius servat. Pro *manent* Heinsio ex uno Moreti *patent* non displicebat; sed maior oppositio est in *abiit* et *manent*.

713-720. XII *Kalend. Maias* sive die 26 April. *Sol ex ariete in taurum transit*, quod Gassendus pridie fieri docet. Male autem, ut Neapolis iam monuit, octo hi versus post vs. 678 collocati in libris nonnullis leguntur. — Aurora etiam XIII *Metam.* 579, *Memnonis lutea mater*, et passim, ut VII *Met.* 703, *lutea*, scilicet *crocea*, vocatur a *luto*, herbae genere, cuius succo flavae inficiuntur vestes. Tum in *roseis fulgebat lutea bigis* etiam Aeneid. VII, 26. — Respectu siderum despectantium *terrae recte patentes* dicantur. — *Arietis* signum descripsit ex mytho, quem III, 867 sqq. habes; sed quum *Tauri* sidus *victimam maiorem* vocat, quia taurus animal in victimis maioribus est, arguitur. — *Prodidit*, non, ut vulgo fit, *perdidit* legendum esse, Heinsius evicit non optimorum modo MSS. fide, sed aliorum etiam scriptorum auctoritate, qui *arietem* illum *prodi-*

disse Hellen constanter dicunt, aut *proditorem Helles* vocant. Neumpe hoc inde est, quia equi sessorem, quem excutiunt, *prodere* dicuntur.

717. Tauri signum, ut hodie, ita et olim sic pingebatur, ut priores tantum eius partes expressae apparent. Putabant veteres hoc ideo fieri, quia sexus eius incertus esset, quum alii Io vaccam, alii taurum, qui Europam in Cretam transvexerit, inter sidera relatum existimarent; Eratosthius c. 18; Hygin. Poët. Astr. II, 21. Hoc igitur et Ovidius secutus est tam hic, quam V, 619 sq. ubi huius sideris origo narratur; utrumque autem animal et Iovis *amori* inservierat, et *muneris* causa, *Iunone invita*, in coelo collocatum dici poterat. — MSS. Puteaneus, Bernensis, quinque alii, *Posteriorque latet*; Taubnerus dubitat, utrum verius.

721-806. XI *Kal. Maias Palilia. Pales*, Dea antiquissima pastorum, quamquam nonnulli masculini generis ministrum Iovis ac villicum intelligi malebant; Arnobius adv. Gent. lib. III, p. 123; Servius ad Virgilium Ecl. V, 35. Eius sacra et *Pa-*

Non poscor frustra, si favet alma Pales;
 Alma Pales, faveas pastoria sacra canenti,
 Prosequor officio si tua festa pio.
 Certe ego de vitulo cinerem, stipulasque fabales,

725

lilia dicebantur, et *Parilia* vel a partu Iliae, vel quod eo tempore arbores et herbae parturiunt, pariuntque, vel denique per mutationem litterarum. Vid. Charisius lib. I; Victorin. in Arte Gram. lib. I; Probus ad Virgilium Georg. III, 1; quorum verba Broukhusius ad Propertium IV, 4, 71, dedit. Apud scriptores veteres utraque scriptura occurrit. Etiam h. l. MSS. utroque trahunt; certe Petav. et Mazarin. *Parilia* praeferunt. Sed nunc utique altera forma praestat, quia additur, *si favet alma Pales*. Et si Ovidius *Parilia* dedisset, sine dubio aliquid de hoc etymo addidisset. Eorum ipsorum sacrorum (sive ante iam receptorum, sive tunc primum institutorum) die, Romulus urbi condendae manum admovit. Id diserte tradunt Dionysius Halicarn. I, 88; Plutarchus Rom. 12; Cicero de Div. II, 47; Tibullus II, 5, 28; Propertius IV, 4, 71; Velleius I, 8, 4. Hic itaque dies, Romanis simul Natalis patriae, γενέθλιον τῆς πατριδος, summa religione laetitiaeque celebrabatur. Non mirum igitur videri debet, Ovidium in his sacris canendis esse satis longum. Canit autem ita, ut, 1.º Deam invocet, seque excitet 721-730; 2.º suffimen illius diei memoret 731-734; 3.º lustrationes 735-642; 4.º dapes et Deae et rusticorum 743-745; 5.º preces ad Deam et saltum per ignem 746-782; 6.º originem illorum solemnium 783-862: qui locus postremus in originem urbis precesque pro Romani imperii incolumitate desinit.

721. *abit, oriturque*) Duo MSS. *abit exoriturque*, quod Taubnerus metri causa malit. — *Poscor*, ordo rerum iubet me Palilia canere. *Posc* verbum solenne de iis, qui canere aut dicere iuventur; V Met. 333, *Poscimur Aonides*; Horatius I, od. 32, 1, ad lyram, *Poscimur*; vide ibi Bentleium. — *Non poscor frustra*, idoneus sum iis canendis. Burmannus suadebat *non poscar*; sine causa. — Pro pastoria alii *pastorum*; Tibullus, dicto loco, vs. 87: *Sua festa Palilia pastor Concinet*. Porro multi habent, *persequor officio*. Nempe *officium* nunc cernitur in describendis illis sacris. Qui autem singulas cuiusdam rei partes ordine explicat, is eam et *persequi* et *prosequi* oratione dicitur; vide ad II, 15, ubi eadem varietas. Quoniam autem *officio* nunc simul honoris habendi notio inest, propterea *prosequor* praefendum videtur.

725. In precationibus veteres, ut flecterent Deos, pietatis suae signa commemorare solebant, quod ex Homero, multisque deinceps poetis notum est. Nunc quidem poeta ea signa iactat, quae ad haec ipsa sacra pertinent, et in sqq. repetuntur. Voculae si varietatis causa nunc substituit certe. — De cinere illo vituli vide supra 637 sqq; adhibebatur, ut et *stipulae fabales* scil. fabalia, suffiminis loco vs. 733 sq; sed addit *februa*, pinnina, II, 19, quia illa ipsa suffimenta purgandi habebant. Iam Romulus, quum id ageret, ut urbem conderet, ignes ante tentoria accendi,

Saepe tuli plena, februa casta, manu.
 Certe ego transilui positas ter in ordine flammās;
 Virgaque roratas laurea misit aquas.
 Mota Dea est, operique favet: navalibus exi,
 Puppis; habent ventos iam tua vela suos.
 I, pete virginea, populus, suffimen ab ara;
 Vesta dabit: Vestae munere purus eris.
 Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla:

730

populūque expiationis causa transilire flammās iussit; Dionysius dicto loco. Idem ergo et post tenuit, ut sacris epulisque peractis (vs. 781 sqq.), stipularum et foeni acervi accenderentur transiliendi. Varro: *Palilia tam publica, quam privata sunt. Et est genus hilaritatis et lusus apud rusticos, ut congestis cum foeno stipulis, ignem magnum transilient, his Palilibus se expiari credentes.* Alia dabitur ad vs. 781. Heinsius stipulaque fabali legi volebat. *Fabulium* siliquarumque cinerem in medicamentis quidem Plin. XXII, 69, memorat, sed eundem etiam in suffimentis aut febris fuisse non alibi me legere memini. — *Lauro* autem hunc usum fuisse, quum vis averruncandi ei inesse crederetur, docet Casaub. ad Theophrast. charact. 16. Et ramo lauri adspargere se solebant aqua lustrali; infra V, 677: *Vda fit hinc laurus: lauro sparguntur ab uda.* Quamquam olivae etiam rami eandem in rem adhibebantur; Aeneid. VI, 229: *Idem ter socios pura circumtulit unda, Spargens rore levi et ramo felicitis olivae.* Etiam hoc loco MSS. *uda*, quod vero Heinsius in *virga* mutavit. Forte alterum revocandum. — De *roratis aquis* vide ad vs. 778. — Pro *spargere* nunc est *mittere*.

729. Hic poeta operam suam cum

navigatione rursus comparat; conf. I, 4, et Cerdam ad Virg. Georg. II, 41. — *Suos*, secundos, ut *sui Dii* sunt propitij. — *Tua est e Mazarin. Zulichem.*, et, qui sic pro diversa lectione, Voss., pro *mea*; hinc Heinsius etiam *exit* in *exi* mutavit. Sane Ovidius apostrophen mirum in modum amat. Krebsius vero veterem lectionem retineri vult.

731. Suffimina e Vestae templo et a Vestalibus petebantur vs. 639. — Pro *eris* quidam *abis*, unde Heinsius *abi* coniicit. Melius poeta indicat, quid futurum sit. — Nominativus *populus* pro vocativo hic, ut I, 319, offendisse librarios quosdam videtur; itaque *populo*, aut *populis* aut *popule* scripserunt; Horatius Art. Poët. 292: *Vos, o Pompilius sanguis.* — Pro *purus*, quod frequentissimum in hac re, alij *mundus*, *tutus* aut *totus*. Inde Burmannus male coniicit *lotus*; febris enim, quae iam nominantur, lavari non solebant. — *Sanguis equi*. Neapolis observat, hinc refelli Solinum, qui id servatum tradat: *Ne qua hostia Parilibus caederetur, ut dies iste a sanguine purus esset.* Verum *equus* non eo die caesus est, sed *sanguis* iutel. qui de cauda *equi*, mense octobri in campo Martio Marti immolati, destillaverat, et in Vestae templo servabatur; vide Festum in

Tertia res, durae culmen inane fabae.

Pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra: 736

Vnda prius spargat, virgaque verrat humum.

Frondebis et fixis decorentur ovilia ramis;

Et tegat ornatas longa corona fores.

Caerulei fiant vivo de sulphure fumi,

Tactaque fumanti sulphure balet ovis. 740

Vre mares oleas, taedamque, herbasque Sabinas;

Equus October. Referunt huc etiam verba Propertii IV, 1, 29: *Annuaque accenso celebrare Palilia foeno, Quailia nunc curto lustra novantur equo.* — *Culmen* pro culmo. — *Inane*, demtis fabis.

735. Lustrabantur et oves et ovilia sub noctem. Etiam in Calendario veteri haec lustratio notata. — Pro *unda* Heinsius non nisi ex Vlitii coniectura et Laeti codice invexit *uda*, ut ad *virgam* referretur, quia V, 677, *Vda sit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda* Omnia. Equidem puto *undam* et *virgam* nunc melius separari. — Ritus *verrendi* in omni sacro lustrali usitatum fuisse, Neapolis monet. Quum Patav. et a manu prima Zulich. *vergat* praeferant, Heinsius suadet *tergat*. Immo *verrere* solemne in hac re; sic et *verrere templum crinibus*, quod in summo luctu fiebat; Lipsius Elect. II, 6. Et *everrae* purgationes domus dicebantur. — *Frondes* et *fixos ramos* posse Lenzius putat umbracula intelligi ante ovilia collocata, ex Tibullo II, 5, 97; verum sub umbraculis illis potius discumbebant rustici. — *Longae*, e postibus dependentes. — *Tegere*, ut *velare*, verbum in hac re proprium.

739. *sulphuris* usus praecipuus in lustrationibus; Homerus Od. X, 481; Tibullus I, 5, 11: *Ipseque ter circum*

lustravi sulphure puro. — *Vivum* quid sit sulphur, explicat Plinius XXXV, 50, ubi quatuor sulphuris genera recenset; *Vivum*, quod Graeci *apryron* vocant, nascitur solidum, hoc est gleba. Caetera liquore constant et conficiuntur oleo incocta. Sed Gesenius negat illud nunc intelligi posse, quia Plinius addat: *Vivo solum ex omnibus generibus medici utuntur*; se igitur, si lectio sana sit, *vivum* capere de celeritate, qua sulphur a flamma corripitur soleat, ut *vivacia sulphura* III Metam. 374. Haec vero Plinius ipse dicto loco refellit. Vbi enim monuit, *vivum sulphur* vitiligines tollere, pergit: *Habet et in religionibus locum ad expiandas suffitu domos.* Caeterum *vivo* Heinsius ex Voss. Arondel. Mazar. Zulich. et aliis accepit, quum caeteri *puro* habeant, quod Burmannus lustrationi non male convenire putabat. Et *purum sulphur* est Tibulli I, 5, 11; *pura unda* Aeneid. VI, 229: *sal purum* apud Nostrum supra I, 338. Sed hoc loco tueor *vivo*, quod facile a librariis in notius *puro* mutari potuit. *Sulphur caeruleum* in purgationis descriptione habet Claudianus XXVIII, 325. — *Tungere* verbum solemne in hac re, ut Heinsius exemplis docuit; sic et vs. 790.

741. *oleae* aequae ac lauri usus in purgationibus, Aeneid. VI, 230. —

Et crepet in mediis laurus adusta focis.
 Libaque de milio milii fiscella sequatur;
 Rustica praecipue est hoc Dea laeta cibo.
 Adde dapes mulctramque suas, dapibusque resectis, 745
 Silvicolam tepido lacte precare Palen.

Arbores etiam Plinius XVI, 19, in *mares et feminas* dividit. Idem XII, 32, ubi de *ture masculo* agit, addit: *Religioni tributum, ne sexus alter usurparetur*. Sed Mitscherlich. et Mazzarin. Zulichem. aliisque MSS. *maris rores*, Gesenius e Naugerii libris *maris rorem* praetulit. *Maris ros*, sive rosmarinus, graece *μαρυνρις*. Laudant huius lectionis defendendae causa Virgil. Cul. 402, ubi *ros marinus* et *herba Sabina* itidem coniunguntur. Sed altera lectio doctior est, quam ut a librario proficisci potuerit. — *Pinum* in lustrationibus esse adhibitum, supra II, 25, vidimus. Nunc cognata arbor memoratur, *taeda*, pinus silvestris, quam Plinius XVI, 19, *flammi ac lumini sacrorum gratam* vocat. — De *herbis Sabinis* et de *orepitante lauro* dictum ad I, 343.

743. Sacra Deae non cruenta et obvia. — E *milio* Itali panem praedulcem faciebant, Plinius XVIII, 24, sed et *liba*; Festus: *Suffimenta dicebant, quae faciebant ex faba milioque mellito, mulso sparso*. — *Fiscella* aut *fiscina*, calathus, quem rustici otiosi e iuncis et viminibus texebant varium in usum; Virg. Georg. I, 266; Tibullus II, 3, 15. — *Est hoc Dea laeta cibo*. Hanc lectionem vetustiore cum Mitscherl. revocavi; placuit etiam Krebsio. Quoniam Mazzarin. vocem *est* bis habet, etiam in fine, propterea Heinsius fecerat, quo *Dea laeta cibo est*.

745. Haec verba negotium fecere intt. qui omnes *dapes* intellexere de

sacris Deae oblati. Heins. coniicit, *Adde dapi mulctramque suae*; verum e Tibull. II, 5, 99, discimus, rusticos, sacris peractis, sibi *dapes parasse*: *At sibi quisque dapes et festas exstruet alte Cespitibus mensas, cespitibusque torum*. Eadem convivia etiam Propert. IV, 4, 74, memorat: *Quum pagana madent fercula deliciis*, et Noster in Terminalibus II, 657. Neque credibile est, Ovidium illa omisisse. Inter cibos etiam *mulctra* apponebatur lacte repleta. Tunc *suas* in *tuas* mutandum arbitror. — In *resectis* MSS. valde variant; habent enim *paratis*, *remotis*, *refectis*; Ciofanus *resectis* explicat, divisit; Lenzius, parte dapum libata; Burmaun. coniicit *peractis*; Schirachius praefert *paratis*, sed id interpretatur, peractis. Ego lego *refectus*; ita sensus oritur optimus. Ex *refectus* primum factum est *refectis*, inde *resectis*. Quod quum offenderet, alius aliud ex ingenio suo substituit. — Regius codex A habet *dapibusque paratis*; codex B *dapibusque relictis*; C *dapibusque resectis*; hoc postremum in pluribus legitur. L. — Pro *mulctramque* olim edebatur in *utrumque*, quod Daniel Heinsius non spernebat. Sed nec locum nunc illa habent, nec vas potum continens abesse ab his debebat. Crateris loco adstabat *mulctra*. — *Silvicolam*; quia in silvis pecndes pascuntur. — *Tepido lacte*, scil. sparso, libato; Tibullus I, 1, 36: *placidam soleo spargere lacte Palen*. Inter libapdum preces fiebant. Ordo autem rituum est hic:

Consule, dic, pecori pariter pecorisque magistris;

Effugiat stabulis noxa repulsa meis.

Sive sacra pavi, sedive sub arbore sacra;

Pabulaque in bustis inscia carpsit ovis; 750

Seu nemus intravi vetitum, nostrisve fugatae

Sunt oculis Nymphae, semicaperve Deus:

Seu mea falx ramo lucum spoliavit opaco,

Vnde data est aegrae fiscina frondis ovi:

Da veniam culpae: nec, dum degrandinat, obsit 755

primum Deae cibus apponitur; tum sibi dapes parant pastores; iis refecti, lotis manibus (vide ad vs. 778), libant lac; mox preces faciunt: tandem ipsi se proluunt lacte et sapa, vs. 779 sq.

747-776. Carmen precationis. — *Magister* omnino praefectus, ergo et praefectus pecori, de quo Varro Re Rust. I, 2. *Magister regii pecoris* Livius I, 4. Sequitur magnus catalogus delictorum, quibus sacra violari Deosque offendi superstitio veterum credebatur. — *Sacra pavi*; Neapol. invehit *sacro*, in loco consecrato, quod approbat Burmannus. Sed iusto durior est omissio praepositionis, et in loco sacro pascere vs. 750 sequitur. Revocavi ergo vulgat. *sacra*, quamquam Taubnerus putat, adiectivum incommode versu bis dici. Immo vis inest ei repetitioni, sacra sub arbore si pavi, sub sacra si sedi. Solebant autem pastores, dum greges in pascuis errabant, sub arbore sedere, ut e bucolicis notum. — De *bustorum* religione vide Kirchmannum de Funeribus III, 21. Religiosum erat *busto insultare armentum*; Horatius III, Od. 3, 40. In *bustis* carpere pabula Burmannus aequè eleganter dictum putabat ac *bibere in Nilo*. Sed haec differunt. Ovis vel incedens in *bustis*,

vel nascentia in *bustis* pabula carpit. Neapolis e libro perantiquo scribi e *bustis* volebat.

751. *Seu pro si* Heinsius ex uno Vaticano dedit, atque etiam vs. 753 eandem voculam substituit. — *Vetitum*, quippe Deo sacrum. Qui forte in talem locum deferebantur, pavido murmure, ut noxam a se averterent, Faveas mihi! dicere solebant; VI Metam. 327. — *Nostris oculis fugatae* bene dictum, fugientes nostrum aspectum. — *Semicaper* et V, 101; XIV Metam. 515. — *Lucos* ferro temerare, grave scelus; VIII Metam. 743. Id tamen fieri Cato permisit, sacrificio prius facto; Re Rust. cap. 139; Plinius XVII, 28. Qui lucum *ramo spoliabat opaco*, eum, auctore Festo, *sublucare* (veluti subitus lucem mittere) dicebant, et qui ipsas arbores succidebat, *conlucare*. — *Fiscinae* illae *frondariae* vocabantur; Plinius XVIII, 74: *Vnus frondator quatuor frondarius fiscinas complere in die iustum habet*. — Pro *aegrae* Neapolis notat et *tenerae* legi. Nil interest, utrum praeferas; nam et teneris et aegris ovisbus frondes adfercebantur.

755. *degrandinat* vix alibi legitur; itaque disputant de eius vi. Heinsius vituperat eos, qui explicant, desinit

Agresti fano supposuisse pecus.
 Nec noceat turbasse lacus: ignoscite, Nymphae,
 Mota quod obscuras ungula fecit aquas.
 Tu, Dea, pro nobis Fontes fontanaque placa
 Numina; tu sparsos per nemus omne Deos. 760
 Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianae;

grandinare. Potest sane et pro simplici *grandinare* positum esse, ut *depluere* pro *pluere*, et finem grandinis notare; namque etiam *detonare* est desinere tonare, unde Quintilian. XII, 9, 4, consuetudinem quamdam ait inter plausores suos *detonuisse*, *desiisse*. Burmannus qui posteriore sensu sumebat, *degrandinet* malebat, quia *dum* pro *donec* subiunctivum postulet: quod vero non semper fit. Heinsius cui verbum insolens *degrandinat* displicuisse videtur, suadebat, *dum*, *Dea*, *grandinat*. — *Agreste fanum*, non modo Silvani, ut Dan. Heins. volebat, sed et cuiuscumque Dei templum in agris. Veteres plerique *agresti Fauno*, et ita Scaliger legendum putabat. Burmannus addit lectionis confirmandae causa, *agrestem Faunum* etiam II, 193 legi. Bene; sed hoc non impedivit poetam, quo minus alibi *agreste fanum* commemoraret. Idem ex III, 730, *supposuisse Iovi* adfert; at vera lectio ibi est *seposuisse*, et ibi de primitiis sermo est. *Pecus* autem *supponere Fauno* sensum turpiter ambiguum habet; Aeneid. VI, 24; VII, 283. — *Mota ungula* bene se habet; describitur enim pastor per lacus aut in lacus sacros pecora agens; VI Metam. 363: *ipso etiam pedibus manumque Turbavere lucus; inoque e gurgite mollem Huc illuc limum saltu movere maligno*. Sic et volantes aëra *movent pennis*, navigantes mare *remis*; Hein-

sius vero, quum Arondel. *nota* praerberet, *lota* malebat, ut lotio ovium in lacu intelligeretur. Quam rationem etiam Lenzius et Gesenius secuti sunt; sed quando lectio omnium prope codd. sensum bonum suppeditat, non opus est coniecturis; neque induci possum ut credam, Ovidium lotionem ovium ita elocuturum fuisse. — *Obscura* aqua opponitur limpidae.

759. *Fontes et fontana numina* non differunt. Praetulerim e codice Farnesiano *montanaque*; etiam XIV Met. 326 sq. *montana* et *fontana* numina iunguntur. — Pro *placa* Mazar. Zulichem. et duo alii *praesta*, quod Heinsius non improbat, nulla tamen causa addita. Nempe *praestare* etiam absolute sic ponitur, ut sit exhibere aut reddere talem, qualis haberi velit aut debeat; Schwarz. ad Plinii p. negyr. LXXXIII, 3. — Regii nostri codices habent *placa*, quod recte et bene contra Heinsium defendit Georig. LEM. — *Nec Dryadas* etc. Priusculo saeculo mortales impune cernere poterant Deas, etiam nudas; Propertius, III, 11, 38, ibique Broukhusius. Seriore poena afficiebantur, qui Deos invitos viderant. — *Labra Dianae* etiam Ibide 479; *labra* vasa maiora variis rebus recipiendis, ut musto expresso, inservientia; Virg. Georg. II, 6; sed erant et labra balnearia, in quibus lotio fiebat. Itaque Cicero ad Div. XIV, 20, curari vult, ut *labrum* sit in balneo. Nunc fontes in-

Nec Faunum, medio quum premit arva die.
 Pelle procul morbos: valeant hominesque gregesque;
 Et valeant vigiles, provida turba, canes.
 Neve minus multas redigam, quam mane fuerunt; 765
 Neve gemam referens vellera rapta lupo.
 Absit iniqua fames; herbae frondesque supersint;
 Quaeque lavent artus, quaeque bibantur, aquae.
 Vbera plena premam; referat mihi caseus aera;
 Dentque viam liquido vimina rara sero. 770
 Sitque salax aries; conceptaque semina coniux
 Reddat: et in stabulo multa sit agna meo.
 Lanaque proveniat, nullas laesura puellas,

telliguntur, in quibus Diana venata fessa virgineos artus liquido perfundere rore solebat, qualem Noster III Metam. 161 describit. *Dianae* autem potissimum *labra* memorat propter miserum Actaeona. Heins. coniicit etiam *Dryadum*; sed *Dryadum labra* non erant memorabilia. — *Premat arva*, cubat in arvis; Pan enim τὸ μεσαμεινὸν ἀπ' ἀγρᾶς κειμαίνως ἀμεινύεται. Theocritus Id. I, 15.

763. Incipiunt preces ad mala averruncanda et ad bona advertenda. Simile precationis carmen verbis vetustis conceptum habet Cato Re Rust. 141. — *Minus multas* scil. oves, quod non satis commode omissum. Heins. ex pluribus MSS. *minus multo* recepit, eumque Mitscherlichius secutus est; sed ita nihil lucramur. Lenzius suadet, *neve minus* (scilicet ovium) *multro redigam*. — Regii codd. dant *minus multo*; sed *minus multas* facilius capitur. LEM. — *Gemam referens*; Sarravii MS. et quique alii, *gemens referam*; fortasse ex interpretatione. — *Rapta*, crepta. Felicior est rusticus apud Horatium, Epod. II, 60, qui comedit *hoedum creptum*

lupo. Etiam Tibullus dicto loco precatur: *a stabulis tunc procul este lupi*, — *Iniqua*, damnosa. — *Lavent artus* nempe ovium; solebant enim *balantum gregem fluvio mersare salubri*; Virgil. Georg. I, 272; III, 445 sqq; Varro Re Rust. II, 1, 23. Quae lotio in Calendario antiquo notatur mense Maio.

769. *Vbera premere*; XV Metam. 472: *Vbera manibus pressanda*. Virg. Eclog. III, 98: *si lac praeceperit adestus, Vt nuper, frustra pressabimus ubera palmis*. — De aere ex caseo, Ecl. I, 35: *Quamvis, .. Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi, Non unquam gravis aere domum mihi dextra redibat*. — *Vimina*, fiscinae in usum cogendi lactis; Tibullus II, 3, 15: *Tunc fiscella levi detexta est vimine iunci, Raraque per nexus est via facta sero*; Calpurn. Eclog. IX, 33: *Ipse ego nec molli iunco, nec vimine lento Perfeci calathos cogendi lactis in usus*. Conf. XII Metam. 436. — *Reddat*, enitatur. *Sacra* illa fiebant πρὶ γονῆς τετραπόδων. Dionysius d. loco. — *Lanam mollem* bene circumloquitur etiam Tibullus II, 1, 61;

Mollis; et ad teneras quamlibet apta manus.

Quae precor, eveniant; et nos faciamus ad annum 775

Pastorum dominae grandia liba Pali.

His Dea placanda est: haec tu conversus ad ortus

Dic ter', et in vivo perluce rore manus.

Tum licet, apposita, veluti cratere, camella,

Lac niveum potes, purpureamque sapham: 780

teneris curam exhibitura puellis. — *Luedere*, secare, dolores creare; Tibullus IV, 3, 8: *teneras laedere velle manus*. — Lenzius monet iungendum *quamlibet apta*, i. e. aptissima; sic et Gesenius. Ego iungo *quamlibet teneras*, adeo mollis, ut ne teneras quidem manus laedat. *Quamlibet*, quantumvis; vid. Longolius ad Plinii Epp. X, 97, 2. — Verba *quae precor*, *eveniant* vim habent Christiani *amen*; Tibullus II, 1: *Eventura precor*. — *Ad annum*, anno praeterlapso. — Heins. suadebat, *evenient*; at nos. Non video quare.

777. *ad ortus* ex more antiquo atque etiam a Christianis recepto; vid. Hildebrand de sacris publicis p. 18. Etiam Krebsius nonnulla de hoc ritu eiusque origine adfert. — *Dic ter* recepit Heinsius ex Laeti cod. et primo Ambrosiano; caeteri, *dic quater et vivo*. Immo *ternarius* numerus sacer erat; II, 573; V, 435; VI, 155. — *In vivo rore*. Ros, rosata aqua, ὀρόσος, est aqua lustralis; Valken. ad Euripid. Hippolytum p. 180. Et *irrorare* de iis dicitur qui se lustrant aqua; Aeneid. VI, 230: *rore levi spargens socios*; vide ad vs. 315. Neque *vivus* est recens, ut et Gesenius explicat, sed fluvialis aut fontanus; Aen. II, 719: *donec me flumine vivo Abluero*, pro quo IV, 635: *fluviali spargere lympa*; Liv. I, 45: *Quin tu ante vivo perfunderis flumine?* infima valle

praeftuit Tiberis. Supra vs. 655 est *fontana aqua*. Tali aqua templum ingressuri, preces aut sacra facturi vel vestes, vel manus caputque lavare solebant. Qui manus laverant, *puris manibus* accedere dicebantur. *Perluere* amat Ovidius in hac re; III Metam. 173: *dum ibi perluitur solita Titania lympa*; IV, 310: *fonte suo formosos perluit artus*. Etiam infra V, 435, plurimi libri: *Terque manus puras fontana perluit unda*; sed Burmannus qui ibi perluit tnetur, hoc loco ex uno Sarrao. *proluce* dedit, eumque secutus est Mitscherl. Putant, *perluere* esse penitus madefacere, *proluere*, leviter adspargere; Drakenborchius ad Silium XVII, 300. Sed hoc est nihili; Virgilius Georg. I, 481: *Eridannus Proluit insano contorquens vortice silvas*; III, 543: *navifraga corpora fluctus Proluit*.

779. In mensis veterum crater stare solebat, sed in his conviviis eius loco *camella*, vasis lignei genus; de qua voce rariore vid. Varro Fragma. pag. 240 Bip. et Turneb. Advers. XXVI, 7. A Gellio Noct. Att. XVI, 7, inter singularia Laberii refertur; Tibullus dicto loco 98, de his epulis, *coronatus stabit et ante calix*. — *Sapa* quid fuerit, docet Plinius XIV, 11: *Siracum*, quod alii *hepsema*, nostri *sapham* appellant, ingenii, non naturae opus est, musto usque ad tertiam partem mensurae decocto: quod ubi factum

Moxque per arduas stipulae crepitantis acervos

Traicias celeri strenua membra pede.

Expositus mos est: moris mihi restat origo.

Turba facit dubium, coeptaque nostra tenet.

Omnia purgat edax ignis, vitiumque metallis 785

Excoquit: idcirco cum duce purgat oves.

An, quia cunctarum contraria semina rerum

Sunt duo discordes, ignis et unda, Dii,

Iunxerunt elementa patres; aptumque putarunt

Ignibus et sparsa tangere corpus aqua? 790

An, quod in his vitae causa est, haec perdidit exsul;

ad dimidiam est, defrutum vocamus.

Varro vero et Nonnius mustum ad mediam partem decoctum *sapam* vocant. Potiorem e sapa et lacte compositam veteribus dictam esse *burrhanicam*, Neapolis docet. Festus: *Burrhonica potio, lac commistum sapa, a rursu colore, quem burrum vocant.* — De saltu per flammam conf. vs. 727; transiliebant bene poti; Tibullus d. l. 89: *Ille levis stipulae solemnes potus acervos Accendit, flammam transilietque sacras.* Propertius dicto loco: *Quinque super raros foeni flammantis acervos Traicit immundos ebria turba pedes.* Heins. hoc loco scribi volebat: *Moxque ter . . . Transilias celeri strenua turba pede;* sine causa.

783. Moris origo. Hic *turba*, multitudo causarum eum reddebant dubium, et cursum orationis retinebant; V, 6, *copia ipsa nocet.* Multa hic et mira cumulat. — *Ignis* propter vim purgandi iam apud antiquissimos in lustrationibus locum habebat; Plutarchus Quaest. Rom. 1: τὸ πῦρ καθαίρει τὸ ὄνυχον ἀγνίσκει. — *Excoquit*, ut Virg. Georg. I, 89: *agris omne per ignem Excoquitur vitium.* — *Ducem gregis* apud poetas ubique, etiam

apud Ovidium, esse vel arietem, vel hircum, vel taurum, non autem pastorem, atque etiam hoc loco arietem intelligi, observat Heynius ad Tibull. I, 10, 10. Pastor potius sequitur oves; VI, 14; sed quia Palilibus non grex modo, sed pastor quoque purgabatur, nunc quidem hunc intelligere possis; Tibullus I, 1, 35: *Hic ego pastoremque meum lustrare quotannis, Et placidam soleo spargere lacte Palem.*

787. *semina rerum*, elementa, etiam I Metam. 9. Vim contrariorum illorum seminum declarat ibid. vs. 432: *Quumque sit ignis aquae pugnax; vapor humidus omnes Res creat, et discors concordia fetibus apta est, ubi vide notam.* — *Discordes* Heinsius in dissortes mutari volebat. Non assentior; veteres enim de discordia concordia rerum disputabant. Neque aptum mutari debet, quamquam Burmanno non ineptum videbatur cum MS. Pembroc. a manu secunda *sanum* legere, aut *faustum*. — De tangere vide ad vs. 740. — *An, quod etc.* Festus tradit aquam et ignem interdici solere damnatis, permitti vero nuptis; videlicet quia hae duae res humanam vitam maxime continent; Servius ad

His nova sit coniux: haec duo magna putant?
 Vix equidem credo: sunt qui Phaëthonta referri
 Credant, et nimias Deucalionis aquas.
 Pars quoque, quum saxis pastores saxa feribant, 795
 Scintillam subito prosiluisse ferunt:
 Prima quidem periit; stipulis excepta secunda est:
 Hoc argumenti flamma Palilis habet.
 An magis hunc inorem pietas Aeneia fecit,
 Innocuum victo cui dedit ignis iter? 800
 Hoc tamen est vero propius, quum condita Roma est,

Aeneid. VII: *Ad facienda foedera aqua et ignis adhibentur, unde contra, quos arcere volumus e nostro consortio, eis aqua et igni interdiximus, id est rebus, quibus consortio copulamur.* Interdictio autem illa, quam auctore Dionysio Halic. II, 53, Romulus iam instituit, hanc vim habebat, ut intra fines imperii romani nemini liceret exsuli vel aquam, vel ignem praehere. — *Pro perdidit* Heinsius malit, *perdit et*; male: qui in exilio est, is iam *perdidit* illa. Hinc exsules interdum hac circumscriptione vocantur, quibus aqua et igni interdictum est; non, interdicitur. — *Nova coniux* et maritus aquam et ignem tangebant, quia secundum Plutarchum Quaest. Rom. I, his duobus omnia gigni credebantur. Adde Varronem de Ling. Lat. IV, 10.

793. Verba *vix equidem credo* Lenzius et interpr. gallicus ad seqq. referunt; equidem ad antecedentia refero, eique rationi interpunctionem accommodavi. — *Referri*, exprimi, adumbrari. — *Credant*, quia *credo* praecedat, Heinsius in *edant*, aut *prodant*, aut *tradant* mutari vult; sed vide ad I, 245. — Eidem et Burmanno displicet *nimias aquas*. Hic ergo suadet *tumidas*, ille *veteres*, quia unus

codex veras. Me vero *nimiae aquae* minime offendunt, iis enim bene diluvium Deucalionem declarat.

795. Revocavi *feribant* (pro *feriebant*) quod etiam Lenzius et Gesenius praefereunt. Namque *terebant* est non nisi a manu Heinsii, quia MSS. plerique *feriebant* habent. Saepe quidem *lapidem lapide terere* apud veteres legitur; sed inde non sequitur, etiam pastores illos idem fecisse; potuerunt enim casu lusuve *ferire* saxa saxis. — *Stipulis* pro *fomite*; Aeneid. I, 174: *silici scintillam excudit Achaetes, Suscepitque ignem foliis, atque arida circum Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.* — *Hoc argumenti habet*, hoc indicat, hoc sibi vult: *argumenti* recepit Heinsius e MS. Iuniano; vulgo, *argumentum*. — *Innocuum* etc. quem ignis tutum se transire passus est, qui incolumis per incendia Troiana abiit; vide supra ad vers. 37. — Non video cur Heinsius *cui* in *cum* mutari voluerit.

801. *Hoc tamen* verum esse puto; quibus verbis Ovidius, postquam multa dubitanter protulerat, tandem aliquid certius subiicere volebat; idem et Krebsius praefert. Multi MSS. *Nunc tamen*, unde Heinsius *Num tamen* fecit, quod Lenzius tueretur. —

Transferri iussos in nova tecta Lares:
 Mutantesque domum tectis agrestibus, ignem
 Et cessaturae supposuisse casae;
 Per flammās saluisse pecus; saluisse colonos;
 Quod sit natali nunc quoque, Roma, tuo.
 Ipse locus causas vati facit: urbis origo
 Venit: ades factis, magne Quirine, tuis.
 Iam luerat poenas frater Numitoris, et omne
 Pastorum gemino sub duce vulgus erat.

805

810

Saluisse pro saluisse Heinsius auctoritate et Prisciani lib. I, pag. 906, et meliorum codd. reposuit. — Iam debebat dicere: Quod sit nunc quoque Palilibus; sed melius dixit: *natali Roma, tuo*. Ita enim commode transit ad *originem urbis*, quae in Palilium diem incidebat, ut iam ad vers. 721 admonitum. — *Ipsa locus* etc. Sic Heinsius e MSS. Vrsino, uno Vaticano, Patavino, et Naugeriano dedit: Hoc sic explicant: ipse locus carminis dat causas canendi, quae iam sequuntur. Ita haec ex parte similia forent illis versus 417: *Exigit ipse locus, raptus ut virginis etiam*. Sed non video, cur ea quae iam sequuntur, *causas* appellaret. Antea *causas* commemorarat, cur Romani aquam et ignem in lustrationibus adhibeant; atque hinc pergit: *Ipsa locus causas vati facit*. Haec verba igitur, si sana sunt, equidem ad antecedentia refero: quid ego alius *causas* illius ritus arcesso, quum *ipse locus*, quem incolimus, aut, si ita mavis, in quo tractando iam versor, eas mihi suppeditet? Id si cui displicet, videat an ex altera lectione meliorem sensum fingere possit. Olim enim edebatur, *Ipsa locum vati casus facit*, quod Marsus interpretatur, quasi casu venimus in hunc locum,

ut de initiis urbis agendum sit. Immo ordine rerum in illum locum deducebatur. Lectionem autem illam MSS. veteres plerique confirmant, quamquam in ijs ordine inverso, *casus vati*. Heinsius scribi vult, *Ipsa locus casu vati facit*, atque adiri notam suam ad II, Epist. 39, ubi docet, *facere alicui dici pro facere ad aliquem*.

807–862. *Natalis urbis*. Hic de muris positus et Remi interitu. Heinsius ex ingenio invexerat *festis*, quamquam et *fastis* aut *sacris* suadebat. Ego non dubitavi *factis* revocare. Urbis originem canere vult; ergo non *festa aut sacra, sed facta* Romuli. In urbis origine desinit etiam locus vs. 857. — *Poenas Amulii* iam attigit poeta III, 67; nunc festinat. De Romuli Remique dissidiis atque huius nece, variae erant Romanorum traditiones, quas apud Dionysium Halicarn. I, 85, Plutarchum vit. Rom. 9 sq, et reliquos rerum romanarum scriptores habes. Admodum credibile est, quod Dionysius tradit, multitudinem omnem in duas divisam fuisse partes, quarum altera Romulum ducem sequeretur, altera Remum; hinc et fratrum animos dissociatos esse, eorumque dissidia maxime patuisse, quum locus urbi con-

OVID. Op. Tom. V.

V

Contrahere agrestes, et moeniâ ponere utrique

Convenit: ambigitur, moenia ponat uter.

Nil opus est, dixit, certamine, Romulus, ullo.

Magna fides avium est: experiamur aves.

Res placet: alter init nemorosi saxa Palati;

815

Alter Aventinum mane cacumen adit.

Sex Remus; hic volucres bis sex videt ordine: pacto

Statur; et arbitrium Romulus urbis habet.

Apta dies legitur, qua moenia signet aratro.

Sacra Palis suberant: inde movetur opus.

810

dendae quaereretur. — *Pastores* constanter primi Romae incolae vocantur, quibus mox, asylo aperto, convenae accesserunt; Livius II, 1. Et erat regio illa pastoribus inprimis opportuna; Dionysius II, 2. *Zalichem. pastoris*; hinc Heins. suadet, *pastores* erant.

811. Qui urbes condant, eorum est dissipatos homines in societatem vitae convocare, Cicer. Tusc. V, 2; aut dispersos homines unum in locum congregare, Orat. I, n. 33. — *Convenit*, complacet ex pacto. De syntaxi vid. Heins. et Burmann. ad Remed. Amor. 471. Nisi hoc loco malis per conducit interpretari. — *Moenia ponat* agnoscunt Vrsinus, Petavian. et multi alii; caeteri nomina ponat. Dubitare possis, utrum verius. Livius I, 6: *Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret.* Dionysius I, 85: *ἀποτέροις χρόν τὴν ἀποκρίαν λέγεσθαι καὶ τὴν ἡγεμονίαν εἶναι.* Ennius: *Certabant, urbem Romamne Remamne vocarent.* Nunc forsau moenia iure praefertur; ubi enim Ro-

mulus vicit, *apta dies legitur, qua moenia signet aratro*, vers. 819.

813. Ab avo admoniti, auspiciis rem dirimendam committere voluerunt; Dionys. dicto loco. — *Experiamur*, consulamus; Plinius II, Ep. 20, 4: *haruspex, quem sum frequenter expertus.* — *Init....adit*; alii MSS. ordine inverso, *adit....init*, quem ordinem Mitsch. praetulit. — *Aventinus* ab eo dictus *Remuria*, aut, ut Graeci scribunt, *Ρωμυρία*. — *Volucres*, nempe vultures, quibus, quoniam nec pecori, nec satis nocent, Romani in auspiciis plurimum tribuebant; Plutarch. dicto loco. In auspiciis illis aliquid fraudis communisum esse a Romulo, Dionysius prolixè narrat; inde contentione esse ortam, quam multitudo accenderit; in pugna utrimque multos cecidisse, etiam Remum et Faustulum, quum iram dirimere vellet. Sed Ovidius famam sequitur, quam Livius, dicto loco, vulgatiorem vocat, ex quo Remus, muris iam positus, periit. — *Arbitrium urbis habet*, pendet ab eo ius ponendae urbis, quocumque loco vellet. — *Qua moenia*; Leuzius e Iuniano et sex aliis praefert quae, scilicet dies.

Fossa fit ad solidum; fruges iaciuntur in ima;

Et de vicino terra petita solo.

Fossa repletur humo, plenaque imponitur ara;

Et novus accenso funditur igne focus.

Inde premens stivam designat moenia sulco:

295

Alba iugum niveo cum bove vacca tulit.

Vox fuit haec regis: Condenti, Iupiter, urbem,

Et genitor Mavors, Vestaque mater, ades;

Quosque piūm est adhibere Deos, advertite cuncti:

821. Ritus, quibus urbs condita. Ritus et illos et alios Romani ab Etruscis sumserunt. Festus: *Rituales nominantur Etruscorum libri, in quibus perscriptum est, quo ritu condantur urbes, arae, aedes sacrentur, etc.* Varro de Ling. Lat. IV: *Oppida condabant in Latio Etrusco ritu multa, id est iunctis bubus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum.* Plenius illos ritus memorat Plutarchus dicto loco. — *Fossam* illam mundum vocabant, in eamque et primitias omnium rerum et particulas terrae, ex qua quisque regione venerat, commixtas deferebant. Tum conditor aeneo vomere, iunctisque bubus, mari et femina, profundum ducebat sulcum, et, ubi porta designanda erat, ibi exempto sublatoque vomere, spatium relinquebat. Qui eum sequebantur, ii excitatus aratro glebas intro vertebant. Adde Columellam VI praef. — *Ad solidum* Lenz. interpretatur in loco solido, locum enim illum maxima ex parte fuisse palustrem; sed quid fiet his locis? Valerius Maximus II, 1: *Fundamentorum constituendorum gratia, terram ad solidum fodere.* Columella IV, 30: *salices deponere eo usque, dum ad solidum demittantur.* In locis fossae altitudo inauit, qua res demis-

sae firmum fundamentum habent. Noster XI Metam, 72: *in solidam destruit acumine terram.* Mitscherl. praetulit *ad solitam*, quod plurimi veterum agnoscunt.

824. *funditur* revocavi, quia sic vestustiores plerique; *findi* enim solum aestu solet; II Metam, 159: *Fissa tellus agit rimas;* vs. 211, Phoebus *findit vaporibus arva.* Virgil. Georg. II, 353: *findit Canis aestifer arva.* Hein-sius vulg. *fungitur* defendit, quia *fungi* dicuntur, quae officium suum praestent; nonnulli *funditur* aut *fungitur*. — *Stiva*, lignum per humum in dentale descendens, cuius ope arator flectebat aratrum; Virgil. Georg. I, 179. — *Premens*, ut vomer alte descendat; profundum enim sulcum, ἀνὰ τὴν βάθειν, faciebant.

827-832. Preces Romuli, de quibus historici nihil habent; victimam tamen eius Dionysius memorat. — *De Vesta* Latio illata vide III, 426. — *Mater* commune Dearum epitheton, ut *pater* Deorum. — *Adhibere* in auxilium, implorare; etiam apud Florum, I, 1, 6, Romulus urbem conditurus, *Deos adhibet*, nempe auspiciis. — *Advertite* Tanbuerus explicat, animadvertite. Immo deest, *nemina vestra*, quod interdum additur, ut Aræid. IV, 611. Et passim

Auspiciis vobis hoc mihi surgat opus! 836
 Longa sit huic aetas, dominaeque potentia terrae;
 Sitque sub hac oriens occiduusque dies.
 Ille precabatur: tonitru dedit omnia laevo
 Iupiter; et laevo fulmina missa polo.
 Augurio laeti iaciunt fundamina cives; 835
 Et novus exiguo tempore murus erat.
 Hoc Celer urget opus, quem Romulus ipse vocarat;
 Sintque, Celer, curae, dixerat, ista tuae:
 Neve quis aut muros, aut factam vomere fossam
 Transeat; audentem talia dede neci. 840
 Quod Remus ignorans, humiles contemnere muros
 Coepit; et, His populus, dicere, tutus erit?
 Nec mora, transiluit: rutro Celer occupat ausum.

hoc verbum absolute ponitur; Drakenborch. ad Silium I, 288. — *Auspiciis vobis*, vestro auxilio, ductu, consilio; unus MS. *auspiciisque bonis*, ut I, 513, *bonis avibus*; plures, *auspiciisque bonis*. — *Surgere sic et* apud Virgil. ut in illo: *O fortunati, quorum iam moenia surgunt! Aeternitas imperii et potentia rerum ubique Romanorum animis observabatur.* — *Domina*, quae habet imperium in omnes; vide vs. 859. — *Dies* pro regione.

833. Etiam apud Dionysium II, 4, quum Romulus, ut rex declararetur, victimas mactaret, precesque faceret, ἀσπραπή διεῖλον ἐκ τῶν ἀπὸ στέρων ἐπὶ τὰ δεξιὰ: tum latius disputat, cur fulmina a laeva ad dextram tendentia Romanis fausta sint habita. Breviter Plin. II, 55: *Laeva fulmina prospera existimantur, quoniam laeva parte mundi ortus est.* Ex interpretatione fluxit, quod hoc loco quidem habent, *laeto aut laeta*; unus *dextra*. Etiam Aeneid. II, 692: *su-*

bitoque fragore Intonuit laevum. Sed supra III, 369, aliter Iupiter promissis fidem addit: *Ter tonuit sine nube Deus, tria fulgura misit.*

837. *Celer*, unus e sociis Romuli et praefectus operi, τῆς τῶν ἰσχυρῶν, et ἐμπιστάτης τῶν ἔργων, secundum Plutarch. et Dionysium. — *Is urget opus*; itaque Lenzius putat, eum a celeritate operis perfecti nomen accepisse; Plutarchus contra auctor est, veloces ab eo dictos esse *celereres*. — In vocc. *factam vomere fossam* variant MSS: *factos sulcos, versam terram, pressam terram*. — Regii codices habent *factam fossam*; hanc lect. vulgat. mutare temerarium putavit Burmannus, quia paulo ante *fossa fit ad solidum*. LEM. — Remus, indignans, quod dolo circumventus esset a fratre, et risit, et impedivit, et transiluit muros; Dionysius dicto loco. Secundum eundem *Celer* tum forte stabat in muro. — *Rutrum*, rusticum instrumentum et ad fodiendum et ad subigendum, de quo Ne-

Ille premit duram sanguinolentus humum.
 Haec ubi rex didicit, lacrymas introrsus obortas 845
 Devorat, et clausum pectore vulnus habet.
 Flere palam non vult, exemplaue fortia servat;
 Sicque meos muros transeat hostis, ait.
 Dat tamen exsequias: nec iam suspendere fletum
 Sustinet; et pietas dissimulata patet. 850
 Osculaque applicuit posito suprema feretro;
 Atque ait: Invito frater adempte, vale.
 Arsurosque artus unxit; fecere, quod ille,
 Faustulus et inoestas Acca soluta comas.
 Tum iuvenem nondum facti flevare Quirites; 855
 Vltima plorato subdita flamma rogo.

nins et Varro. *Rutro* Remum esse occisum, et alii auctores narrant, quos laudant Neapol. et Heinsius; Dionysius *σφαγίς* aut *σφαγίς* habet. Noster in Ibide 635, pro *rutro* omnino *rustica tela* memorat. — *Occupat*, ut I, 675, *Occupat Alcides* clava; et XII, Met. 343: *conantem stipite querno Occupat Aegides*.

845. Etiam Floro I, 1, 6, *dubium* videtur, *an iussu fratris* occisus sit. Apud Livium contra Romulus ipse iratus eum interficit, additis verbis, quae Ovidius 848 respexit: *Sic deinde, quicumque alius transiliet moenia mea*. Noster id sedulo agit, ut facinus illud velet, Romulumque a ferocia defendat. Non ita Cicero Off. III, 10: *Species enim utilitatis animum pepulit eius; cui quum visum esset utilius, solum quam cum altero regnare, fratrem interemit*. Cum sqq. autem confer V, 451, ubi hoc argumentum continuatur. — Verbis *lacrymas*... *devorat* Noster vim gravissimi doloris etiam XI Met. 635 descripsit. Moeore, illo actus Romulus semetipsum

interfecisset, nisi eum *Laurentia* precibus deterruisset; Dionysius dicto loco. — *Exempla fortia servat*; sequitur exemplum virorum fortium in devorandis lacrymis et in dolore inutus claudendo. Interp. gallicus aberravit a mente poetae, quum Romulum putat exemplum legis servandae proponere voluisse. — Dubitat Heinsius an veteres *dare exsequias* dixerint; suadet igitur aut *dat inferias*, aut *de exsequias*, quia in cod. Mazarin. erasa erat vetus lectio, et restabat litera *I*. De *inferiis* quidem sermo hic esse non potest: tum nimis tenue esset, eum *isse exsequias*; melius ipse eas instituit; *dare* autem pro *facere*, *parare*, *concedere* ponitur.

852. *Ademptus*, qui invito ereptus est; sic *ademptus Hector* Horatius II, Od. 4, 10; et *ademptus mystes* Od. 9, 10. — De *unctione artuum* vid. Bentleyum ad Horatium Epod. XVII, 11. — *Faustulus* secundum alios in certamine perit. — *Acca*, *Laurentia*, quae a Plutarcho *Acca Larentia* vocatur; vide ad III, 55. — *Nondum fa-*

Vrbs oritur, quis tunc hoc ulli credere posset?

Victorem terris impositura pedem.

Cuncta regas; et sis magno sub Caesare semper;

Saepe etiam plures nominis huius habe:

860

Et quoties steteris domito sublimis in orbe,

Omnia sint humeris inferiora tuis.

Dicta Pales nobis; idem Vinalia dicam:

Vna tamen media est inter utramquæ dies.

Numina vulgares Veneris celebrate puellae:

865

Multa professorum quaestibus apta Venus.

Poscite ture dato formam, populique favorem;

ati Quirites. Sic solet Ovidius res aut homines ab iis, quæ serius eveniunt, designare; II Metam. nondum *Oeagrius Haemus*. — *Ultimam* Lenzius explicat ultimo loco, post reliquos exsequiarum ritus; immo *ultima*, *suprema*, *sera* dicuntur, quæcumque sunt in honorem mortui; sic paulo ante *suprema oscula*. Humatus autem Remus est in Remuria monte.

857. Confer I, 515 sqq. — *Victorem ... pedem*, cui terræ subiectæ erunt et parebunt. Summa formula a consuetudine antiquissima, qua victores victis pedem imponere solebant, quam etiam Turnus in exanimem Pallanta servat; conf. Virgil. *Aen.* X, 495. — *Et quoties* etc. Insignis est proceritas eius, qui non capite tantum, sed *humeris* quoque supereminet omnes, ut Diana Nymphas, Musæus (*Aen.* id. VI, 668) reliquam turbam. Hoc idem translatum ad urbis Romæ altitudinem declarandum.

863–900. IX Kalend. *Maia* *Vinalia* in honorem Iovis, aut, ut vulgo putabant, Veneris. Masurius apud Macrobius, Saturn. I, 4: *Vinaliorum dies Iovi sacer est, non, ut qui-*

dam putant, Veneri. Varro de Ling. Lat. V: *Vinalia a vino: hic dies Iovis, non Veneris*. Errore illo Græcis dicta sunt *Ἀπολλωνία* et *Πλουτάρχου* Quæst. Rom. pag. 115 Reisk. — *Veneralia*. Noster ubi meretrices excitavit ad festum illud in Erycinæ Veneris templo celebrandum, originem festi narrat.

866. *professorum*) Hoc referunt eo, quod feminis Romanis vulgare corpus licebat, ubi id *professæ* erant apud Aediles, quo facto, inter togatas numerabantur, de quibus supra vers. 134. Vide Sueton. Tiber. 35; Tacit. Annal. II, 85, ibique Lipsius; sed Herald. ad Arnobium adv. Gentes, pag. 133, coniungit *multa professorum*, monetque *multa* et τὰ πολλὰ dictas esse voluptates venereas. Non tamen hoc approbavit Heinsius, qui aut *multa Venus* coniungit, aut *multa* in *culta* mutari vult; quæ conjectura non mala est. Celebrate Venerem, nam *culta*, si celebratur, apta est quaestibus. — *Ture dato* maxime coli solebat Venus; Horatius I, Od. 30, 2. — *Poscere* solenne de precantibus. — *Ioco*, lusu Venereo. Passim apud Nostrum *verba apta ioco*.

Poscite blanditias, dignaque verba ioco:
 Cumque sua dominae date grata sisymbria myrto,
 Textaque composita iunceae vincla rosa. 870
 Templâ frequentari Collinae proxima portae
 Nunc decet: a Siculo nomina colle tenent.
 Utque Syracusas Arethusidas abstulit armis
 Claudius, et bello te quoque cepit, Eryx:

Hoc loco vulg. loco, quae varietas etiam I, 395. — *Sisymbrium* etiam *thymbraeum* appellatum. Quod in sicco nascitur, id odoratum est, et a veteribus coronis inserebatur; Plin. XX, 91. De coronis e *myrto*, Veneri sacra, res nota; Horatius I, Od. 4, 9; 38, 5; II Od. 7, 8; Tibullus I, 10, 27. — De *iunci* generibus vide Plinium XXI, 69 sqq. In iis quaedam odorata, quorum odor vicinus nardo. Iis *vinciebantur* et *rosae* in sarta. Seritis autem et Dii ante rem sacram ornabantur; Horatius III, Od. 23, 15: *Parvos coronantem marino Rore Deos fragilique myrto*. Caeterum poeta hic cumulavit verba, et sono imitari voluit illud Virgilii, *Mollia luteola pingit vaccinia caltha*; Eclog. II, 50. *

871. Templum Erycinae: Veneris prope *Collatinam portam* Ovidius etiam Remed. 549 memorat; atque illud ipsum, bello Ligustino a Lucio Porcio cons. votum, a L. Porcio, L. F. Licinio duumviro, ad portam Collinam dedicatum fuisse Livius XL, 34, narrat. Adde Strabonem lib. VI. Eadem autem dea in *Eryce*, monte Siciliae supra Drepanum, templum habebat nobilissimum a Troianis conditum; Aen. V, 759: de quo locus classicus apud Diodor. Siculum lib. IV extr. Vide Heynii Excurs. II ad illum Aeneid. librum. E Sicilia autem Erycina Venus iam prius *translata* erat Romam, tempore belli Pu-

nici secundi. Ann. V. c. 535 enim, quum peccatum esset a C. Flauinio eos. decemviri *libros Sibyllinos* adire iussi sunt, ut quae pincula irae Deorum essent, cognosceretur. Ii, inspectis libris fatalibus, inter alia retulerunt et haec: *aedes Veneri Erycinae ac Menti vovendas esse*; Livius XXII, 9. Mox aedes illae votae sunt. Veneris Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit, Mentis T. Otacilius praetor; ibid. 10. Iidem viri anno 537, duumviri creati sunt aedibus illis dedicandis; Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae dedicavit. Ambae in Capitolio erant, canali uno discretae; Livius XXIII, 31. Iam Neapolis putat, Ovidium duo templa Veneris diversa confudisse, quasi templum ad Collinam portam iam tempore belli Punici dedicatum esset. Mihi vero distinxisse distinguenda videtur. Primum de templo ad Collatinam portam loquitur, deinde obiter de prima illius Deae translatione. Sed et alius erroris Ovidium Neapolis coarguit. Templum antiquius anno 537 dedicatum est; sed *Syracusae* anno 540 deum a *Claudio Marcello* captae; Livius XXV, 31. Fortasse tamen Noster, more poetarum, a parte bellum Punicum secutum indicare voluit. — *Tenet*, pro *tenet* ex plurimis. — *Abstulit*, cepit, et militi diripiendas dedit. — *Eryx* e primo maxime bello notus;

Carmine vivacis Venus est translata Sibyllae; 875
 Inque suae stirpis maluit urbe coli.
 Cur igitur Veneris festum Vinalia dicant,
 Quaeritis, et quare sit Iovis ista dies?
 Turnus, an Aeneas Latiae gener esset Amatae,
 Bellum erat: Etruscas Turnus adoptat opes. 880
 Clarus erat, sumtisque ferox Mezentius armis;
 Et vel equo magnus, vel pede maior erat.
 Quem Rutuli Turnusque suis adsciscere tentant
 Partibus: haec contra dux ita Tuscus ait:
 Stat mihi non parvo virtus mea: vulnera testes; 885
 Armaque, quae sparsi sanguine saepe meo.
 Qui petis auxilium, non grandia divide mecum

inde enim Hamilcar praesidium, quod ibi clausum, deducere coactus fuerat; Livius XXI, 10, 41. — De vivace Sibylla vide ad III, 534; Cumaea anus vocatur IV, 158.

879. Cum Aeneas advena Latinus rex mature et pacem iunxit et affinitatem, Lavinia filia in matrimonium data. Turnus, Rutulorum rex, cui Amata, Latini coniux, favebat, sponsum sibi ereptam dolens, arma infesta Latino intulit, victusque ad Mezentium, Etruscorum regem aut Lucumonem (στρατηγόν Plutarchus vocat) confugit. Caere ille (olim Agylla) imperitabat, oppido haud longe a Tiberi opulento, quod Dionys. Halic. III, 58, εὐδαίμων καὶ πολυάνθρωπον vocat, unde Tarquinii Prisci tempore magnus exercitus exierit. Sed et nunc equo, equitibus, et pede, peditibus, valens erat; cf. Livii I, 2, qui et ipse de magnis Mezentii opibus agit. Virgil. Aeneid. VIII, 478: Saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllonae sedes: ubi Lydia quondam Gens, bello praecellens, ingis insedit Etruscis.

Hanc multos florentem annos rex deinde superbo Imperio et saevis tenuit Mezentius armis. Vid. et Dionys. Halicarn. I, 64 sq; Iustinum XLIII, 1. — Adoptat, adsciscit, sibi adiungit, vi propria vocis optare, quae eligere significat. Id autem Heinsius ex uno Zulichemiano adoptavit. Nam caeteri adorant exhibent, quod et ipsum ferri posse Taubnerus censet. Eidem placet, quod Iunianus habet, vel equo dubium, vel pede. — Testes a manu prima Mazar. et tres alii habent, idque elegantius Heinsio videbatur vulgato testor, quod Mitscherlich. revocavit, et quod minus durum Taubnerus iudicat. Alterum Heinsius locis pluribus testatur.

887. Memoria exilis rei servata est inter veteres, sed varie. Plinius XIV, 14: M. Varro auctor est, Mezentium, Etruriae regem, auxilium Rutulis contra Latinos tulisse, vini mercede, quod tum in Latino agro fuisset. Secundum L. Caesarem et A. Postumum, quos Auctor de Orig. Gent. Roman. cap. 14 sqq. laudat, et secundum

Praemia, de lacubus proxima musta tuis.
 Nulla mora est operae: vestrum dare; vincere nostrum est.
 Quam velit Aeneas ista negata mihi! 890
 Annuerant Rutuli. Mezentius induit arma:
 Induit Aeneas, alloquiturque Iovem:
 Hostica Tyrrheno vota est vindemia regi,
 Iupiter, e Latio palmite musta feras.
 Vota valent meliora: cadit Mezentius ingens, 895
 Atque indignanti pectore plangit humum.
 Venerat Autumnus calcatis sordidus uvis:
 Redduntur merito debita vina Iovi.

Dionysium I, 65, Mezentius Latinos Lavinii obsessos ita in deditionem accipere voluit, ut omne vinum Latini agri quotannis sibi inferretur. At Ascanii, qui patri successerat, auctoritate, vino ex omni vindemia Iovi voto consecratoque, Latini urbe eruperunt, interfectoque Lauso, Mezentium fugarunt. Quae hi de Ascanio narrant, ea Plutarchus, Quaest. Rom. pag. 115, ad Aeneam refert. Macrobius Saturn. III, 5, e Catonis Origg. rem sic narrat: *Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant, et Latinos omnes, similis imperii metu ita visse: Iupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius, quam Mezentio, ut ei nos victores facias.* Hinc addit, illum propterea a Virgilio contentorem Deorum esse dictum. Vide omnino Heynii Excurs. III ad Aen. VIII.

888. *Lacus*, vas torculari suppositum, in quod mustum desluit; Plin. IX, Ep. 20, 2, *gustare de lacu mustum.* — *Nulla... operae*, ne diu fluctuetis, quid faciendum sit. Olim edebatur operi. — *Quam velit* etc. argumentum grave movendi. Simile

est illud Aen. II, 104: *Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae!* Cf. II, 694.

894. Heins. ex Petaviano *feras* praetulit, quia voventis est; caeteri *feres*. Etiam futurum in votis poni solet; quin hoc praestare Krebsius putat. — *Ingens* vel corpore, quali sunt heroës veteres, vel opibus. — *Plangit humum*; sic passim de morientibus e vulnere; III Met. 125: *sanguineam trepido plangebant pectore matrem*; Aen. X, 720: *calcibus atram Tundit humum expirans.* Apud Dionys. Halic. dict. loc. Mezentius, pace impectrata, in Latinorum amicitia constanter permansit; sed Aeneid. X extremo, *Vndanti animam diffundit in arma cruore.* — Pro *sordidus* Arondel. Petavian. et tres alii *horridus*. Hoc sane opponitur culto, nitido; sed illud melius. Etiam II Met. 21, haec ipsa verba *calcatis sordidus uvis* leguntur; Virgil. Georg. II, 8: *tingere crura musto.* — *Noli vina* ex Ambrosian. Gott. et duobus aliis in *vota* mutare. — Quae quis vovit, ea *debere* dicitur; Horatius III, Od. 27, 30: *debita Nymphis corona*; Tibullus IV, 4, 23: *Quum debita reddet Certatim*

Dicta dies hinc est Vinalia: Iupiter illam

Vindicat, et festis gaudet inesse suis.

SEX ubi, quae restant, luces Aprilis habebit,

In medio cursu tempora veris erunt.

Et frustra pecudem quaeres Athamantidos Helles;

Signaque dant imbres, exoriturque Canis.

Hac mihi Nomento Romam quum luce redirem,

Obstitit in media candida pompa via.

sanctis laetus uterque focus. Caeterum Plutarchus dicto loco, etiam hoc tradit, illo die multum vini effundi ad templum Veneris.

901-904. VII Kalendas Maías, siue die 25 Aprilis, *Ver medium*, Arietis occasus, imbres, exortus Canis. Plura igitur memorabilia habet ille dies. — *Sex ubi, quae restant* etc. id est, quo sex dies Aprilis restant. — *Ver medium* Columella in ipso Palatium die XI Kalend. ponit, initium eius die 9 Februarii; II, 150. Arietem hic quoque, ut vs. 715, e fabula circumloquitur, quam III, 851 sqq, narravit. — *Signa dant*, ostendunt se, cadunt, ut I, 315. — *Canem* hoc die non exoriri, sed occidere, et Ovidium lapsus esse, certatim monuerunt interprett. Columella XI, 2: *Pridie Kalendas Maías Canis se vespere cecidit*. Farnesianus, tamen cod. hoc loco, *occidit atque Canis*, pro quo Taubnerus malit, *occideritque Canis*. Neapolis vero aliter succurrere huic loco volebat, quum suaderet, *effugietque Canis*.

905. *Robigalia* ad avertendam a frugibus robiginem. De his Plinius XVIII, 69, §. 3: *Tria tempora fructibus metuebant prisci, propter quod instituerunt ferias diesque festos, Robigalia, Floralia* (de quibus mox vs. 943) *Vinalia* (quae vers. 863). *Rubi-*

galia Numa instituit anno regni sui XI, quae nunc aguntur ad VII Kalend. Maí, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat sole Tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio; sed vera causa est, quod post dies undeviginti ab Aequinoctio verno per id quadriduum, varia gentium observatione, in IV Kal. Maí Canis occidit; sidus et per se vehemens, et cui praecoccidere Caniculam necesse sit. Varro de Ling. Latin. V, pag. 47: *Robigalia dicta a Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne robigo occupet segetes*. Adde eundem de Re Rust. I, 1, 6; Columellam X, 343; ad quae loca vide Schneider. Disputant autem utrum rubigo, an robigo scribendum sit. Pro Robigine Dea, alii Robigum Deum habent, ut Varro, Festus, ac Servius ad Georg. I, 151, ubi haec notat: *Inde et Robigus Deus, et sacra eius septimo Kal. Maías Robigalia appellantur*. Caeterum Graeci Deos ἱερὸς βίον habebant ad avertendam robiginem.

Huc mihi... via) Similia figmenta vs. 685, et III, 541. — *Nomentum*, Sabinorum oppidum, a quo via Nomentana dicta, quae incipiebat a Viminali porta; Servius ad Aen. VI, 773; VII, 712. Ea ducebat in lucum Robiginis. — Olim candida turba ede-

Flamen in antiquae lucum Robiginis ibat,

Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Protinus accessi, ritus ne nescius essem.

Edidit haec Flamen verba, Quirine, tuus:

910

Aspera Robigo, parcas Cerealibus herbis;

Et treinat in summa laeve cacumen humo.

Tu sata sideribus coeli nutrita secundi

Crescere, dum fiant fulcibus apta, sinas.

Vis tua non levis est: quae tu frumenta notasti,

915

Moestus in amissis illa colonus habet.

Nec venti tantum Cereri nocuere, nec imbres;

batur, quam Neapolis de flaminibus capiebat, quorum fuerint vestes candidae; sed sive *turba* legas, sive cum Heinso e MSS., primo Ambrosian. Mazar. et septem vel octo aliis, *pompa*, omnis coetus intelligitur ad sacra procedentium; etiam Tibullo II, 1, 25, *candida turba* est familia, quae agnum in Ambarvalibus ad aram comitabatur; vide ad I, 79; II, 634. — *Antiquae*, inde a Numae temporibus cultae. — De immolatione *canum* vide ad I, 389. In R. bigalibus *canis* rufus et lactens offerebatur; Columella X, 342, qui nihil de ove habet. Etiam ante Catulariam portam ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufas canes esse immolatas, e Festo discimus. — *Flamen autem Quirinalis* hæc agebat, ut Flamen Dialis Lupercalia II, 282.

911. Accedit Ovidius, dum Flamen precationis carmen peragit, quod ita est conceptum, ut omnes festi illius causas indicet. Tales precum formulas plures et Noster et Tibullus habent; eaeque substitui poterant rudibus priscorum carminibus; confer cum his I, 676 sqq. — *Aspera* et 921, *scabrae* manus Robiginis ab ef-

fectu, quia et fruges et ferrum *stibrum asperumve* reddit: Virg. Georg. I, 495: *Exesa inveni et scabra robigine pila*. Confer supra I, 687. — *Cereales herbae*, ut *Cereales culmi*, Virgil. Georg. II, 517. — *Tremunt culmi*, quos ventos muelct. — *Laeve*, sive *leve* recte Heinsius pro *lene* MSS. nonnullorum auctoritate restituit. *Laevia* opponuntur *scabris*. Vnus Moreti interpretatur *sine robigine*. — *Secundi*, quod Arondel. Francofurt. et plerique vetustiores agnoscunt, melius est, quam caeterorum *secundis*, quod Gesenius servavit.

915. In morbis segetum etiam Virgil. I, Georg. 150, *malam robiginem* memorat, et Plinius XVIII, 45, *maximam segetum pestem* vocat. Est untem *robigo*, *ῥοβιγή*, *μύτος*, pulvis rufus et glutinosus culmos adedens et enecans, quod vitium in vitibus et arboribus *carbunculus* dicitur. — *Notare* et inficere, et laedere significat. — *Vim mali* Noster per comparationem adeo illustrat. *Venti*; Virgilius Georg. I, 444: *Urget ab alto Arboribusque satisque Notus pecorique sinister*; et viderat idem ipse vs. 318: *Omnia ventorum concurrere proelia*,

Nec sic marmoreo pallet adusta gelu;
 Quantum, si culmos Titan incalfacit udos.
 Tum locus est irae, Diva timenda, tuae. 920
 Parce, precor, scabrasque manus a messibus aufer;
 Neve noce cultis: posse nocere sat est.
 Nec teneras segetes, sed durum contere ferrum:
 Quodque potest alios perdere, perde prior.
 Vtilius gladios, et tela nocentia carpes: 925
 Nil opus est illis: otia mundus agat.
 Sarcula nunc, durusque bidens, et vomer aduncus,
 Ruris opes, niteant: inquinet arma situs:

Quae gravidam late segetem ab radicibus imis Sublime expulsam eruerint. — *Frere* de frigore I, 680°, in precibus similibus, quas cum his conferas. Vnde malum frugibus frigore illatum et uredo dicitur. — *Marmoreum* propter colorem album pruinæ, et niveum. — *Pallere* de colore flavo, quem trahunt fruges frigore morasæ; I, 688, de hac robigine, *Nec vitio coeli pallescat aegra seges.* — *Si culmos* etc. ipsam robiginem intellige; Plin. XVIII, 68, 3: *Plerique dixere, rorem inustum sole acri frugibus robiginis causam esse, et carbunculi vitibus: quod ex parte falsum arbitror, omnemque uredinem frigore tantum constare, sole innoxio.* Humorem tamen non exclusit; nam ib. 20, §. 3: *ros robiginem facit*, et 44, §. 2: *Frequentissima haec in roscido tractu convallibusque, ac perflatum non habentibus.*

921. *Aufer*; retine; veteres, quae mala remota esse a se cuperent, ea in alios detestabantur; Horatius I, Od. 21, 13. Hoc igitur sensu ductus, etiam Ovidius Robiginem precatur, ut vim suam in ferro potius exserat propter abusum illam, de quo ad vs.

405, et. propter quem crebro in ferum invehitur. Sed dubites, utrum contere, an amplectere praeferas. Illud Burmann. ex primo Ambros. et Laetii cod. recepit, ut sit graecum *δαμῶν*, hoc caeteri tuentur, defendit Kr. bs. atque Mitscherl. et Gesenius servarunt; neque Taubnero displicebat. Mihi vero amplectere nunc nimis lenne, neque verbis noce, *perdo* et *inquinet* satis conveniens esse videtur. — *Prior* habent duo Vatic. Vrsin. et Statii; vulgo *prius*; alii *precor*. — *Carpere* bene de robigine, paulatim absumere, rodere. — *Otia agere*, pace frui, bona locutio; I, 68: sed revocavi *agat*, qui modus optantis etiam Taubnero magis placebat, quam vulgatum *agit*. Generaliter nunc loquitur; neque mundus semper otia agit. Adde, quod coniunctivi modi sequuntur, *niteant*, *inquinet* etc.

927. Similia apud Tibullum I, 11, 49: *Pace bidens vomerque nitent* (alii *vigent*); at *tristia duri Militis in tenebris occupat arma situs.* — *Sarculum* instrumentum rusticum, quo purgantur agri, I, 699. — *Durus*, gravis, ut Horatius I, Satyr. I, 28, *durum aratrum*. A gravitate noti bi-

Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,

Adstrictum longa sentiat esse mora.

930

At tu ne viola Cererem; semperque colonus

Absenti possit solvere vota tibi.

Dixerat: a dextra villis mantele solutis,

Cumque meri patera turis acerra fuit.

Tura focus vinumque dedit, fibrasque bidentis,

935

Turpiaque obscoenae, vidimus, exta canis.

Tum mihi, Cur detur sacris nova victima, quaeris?

Quaesieram: causam percipe, Flamen ait.

Est canis, Icarium dicunt, quo sidere moto

Tosta sitit tellus, praecipiturque seges.

940

Pro cane sidereo canis hic imponitur arae;

dentes, sive rastri; Terentius Heaut. I, 1, 40. — *Situs* pro robigine. — *Vomer*; unus vomis, quae varietas et alibi. — *Ducere*, educere, quod plurimi MSS. habent. — *Adstrictum*, robigine adhaerens vaginac. Caeterum confer cum hoc loco I, 699-704.

933. *Mantele*, erat laneum, habebatque in superficie texti *villos*, sive lanuginem, cirros, unde *villosa mantelia* commemorantur, *λίσσις χερπέματα*. Nobiliores curabant, ut mantele, *villis tonsis*, esset laeve ac molle. Talia mantelia Aristaeo Nymphae ferunt germanae apud Virgil. Georg. IV, 377. — Pro a dextra Prisciani lib. VI, pag. 681, *ad dextram*; ita et unus Neapolis cod. Quidam *at dextra*. — *Fibrae* omnino exta. — *Obscoena* canis nunc non dicitur ab ululatu, qui mali in auspiciis ominis, (quamquam Virgil. Georg. I, 470, sic capi potest) sed quia canis veteribus symbolum impudentiae. Hinc et exta eius *turpia*. Etiam Plin. II, 5, *Obscoena animalia*. — *Nova*, iniusitata.

936. *Icarus*, sive *Icarius*, Athe-

niensis, Erigone, eius filia, et Maera canis inter sidera relati sunt, ita ut Icarus Bootes, Erigone Virgo et Maera Canicula sive Procyon esset; Hygin. fab. 130; Poët. Astron. II, 4; Apoll. III, 14, 7. Iam terra australis, Sirio inprimis, stella in Cane maiore, *moto*, id est, orto, aestu intolerabili premitur; Virgil. Georg. IV, 425: *Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos Ardebat*. Et ad Sirium placandum plures populi sacra faciebant; Apollonius Rhodius II, 500. Vide Interp. ad Virgil. Georg. I, 14. Sed illam vim torrendi etiam Caniculae, sive Procyoni poetae tribuunt; Horatius III, Od. 13, 9: *Flagrantis atrox hora Caniculae*; XXIX, 18: *Iam Procyon furit*. — *Tosta* multo gravius, quam, quod alii habent, *tota*. — *Praecipi* dicitur *seges*, quando ante maturitatem arescit: quam formulam Heins. Columellae exemplis confirmat; Calpurnius Eclog. IV, 115, sic *praefocari* dixit: *nec praefocata malignum Messis habet lolium*. Vide Werusdorffium ad Gratii Cynege. vs. 388. Male igitur alii *praecipitur*. Et

Et, quare pereat, nil nisi nomen habet.
 QVVM Phrygis Assaraci Titania fratre relicto,
 Sustulit immenso ter iubar orbe suum:
 Mille venit variis florum Dea nexa coronis;
 Scena ioci morem liberioris habet:
 Exit et in Maias sacrum Florale Kalendas.
 Tunc repetam; nunc me grandius urget opus.
 Aufert Vesta diem: cognato Vesta recepta est

946

Gesenius etiam alteri lectioni eandem vim tribuit, ut praecipitur sit, quasi praecipitur agricolae. Fruges a Canicula affectae putā ἀπρόβολητα dicebantur, affectio ipsa ἀσπρόβολία et sideratio.

943-954. IV Kalend. Maias sive die 28 Aprilis, Floralia incipiunt, et Vesta in palatium translata est. De Floraliibus Plin. XVIII, 29: Itaque iidem Floralia IV Kalend. eiusdem Maii instituerunt, urbis anno 516 ex oraculis Sibyllae, ut omnia bene deflorescerent. Numeros anni corruptos esse, Neapol. et Harduinus docuerunt; Velleius enim I, 14, 8, ubi narravit, Torquato Sempronioque ceteros colonos missos esse Brundisium, et post triennium Spoletium, addit: quo anno Floraliū ludorum factum est initium. Id ergo incidit in annum 513.

Quum — relicto) Similiter fere I, 461: Proxima prospiciet Tithono nupta relicto. Nunc Titania vocatur Aurora, quia Hyperionis, Titanum unius, filia, Phoebi et Luceae soror. Tithonus, coniux eius, secundum Diodorum Sicul. Hygin. fab. 270, Apollod. et alios, fuit Laomedontis filius; secundum Servium ad Aen. VI, 493, eius frater. Laomedontis pater fuit Ilus, Assaraci frater. Sic ergo apparet, quo sensu hoc loco fratris nomen capiendum sit; sed Assaracum inse-

rere voluit, quia ille in Aeneae, atque adeo et Augusti maioribus erat: vide ad vs. 34 et 123. Olim autem hoc loco edebatur, non Titania, sed Tithonia. Aurora sane Tithonia coniux vocatur III, 403; Aeneid. VIII, 384: sed non simpliciter Tithonia dici potest; sic enim patronymice capiendum esset. Heinsius igitur et hic et multis aliis locis, ubi hoc occurrit, Titania substitui voluit; et hoc loco Putcannus et unus Moreti eius coniecturam confirmant. — Immenso orbe; sex, immenso ore; Putcannus emerso orbe; Heins. legi vult emerso ore, quod et mihi placet; Vlitius legebat emenso. — Necti coronis, ornari coronis nexis; Aeneid. V, 309: Flavaque nectentur oliva. Sed de hac Dea, de Floraliibus, de iocis liberioribus vide. V, 183 sqq., in quem locum poeta illa omnia distulit. Liberiores iocis potius lascivi erant, ut ad V, 331, videbimus. — Exeunt in tempus quoddam, quae ad id durant; Plinius II, Epp. 11, 18: Exierunt probationes in tertium diem. Floralia durarunt in diem tertium Maii. Exire sic etiam V, 189, pro quo 185, transire positum. — Sacrum habent vetustiores; caeteri festum.

949. Anno V. c. 741, die 6 Martii, Augusti titulis honos pontificis maximi accessit; III, 415 sqq. Sed quum ita esset institutum, ut pontifex maximus in domo publica iuxta Vestam

Limine: sic iussi constituere patres.

550

Phoebus habet partem; Vestae pars altera cessit:

Quod superest illis, tertius ipse tenet.

Stare Palatinae laurus, praetextaque quercu

Stet domus: aeternos tres habet una Deos.

habitaret, Augustus Palatii sui partem publicam esse iussit, atque Vestae hoc die dedicavit; Dio Cassius LIV, 27: vide et Lipsium de Vesta oap. 4. — *Aufert*, sibi vindicat. — *Cognato*, quod Arondel. et quatuor alii agnoscunt, magis poëticum est, quam reliquorum *cognati*. Lucrum autem hoc epitheton accipit ex III, 425: *Ortus ab Aenea tangit cognata sacerdos Numina: cognatum, Vesta, tuere caput*. Plurimus esse voluit poëta in laudando Augusto. — *Constituere patres*; factum enim hoc ex senatusconsulto; Verrinius ad hunc diem: *Feriae ex S. C. quod eo die aedes et Vestae in domu Imp. Caesaris Aug. pontificis maximi dedicata est Quirinio et Valgio coss.* — Pro *iussi patres* undecim habent *iussi senes*, multi *iusti senes*. Inde Mitscherlichius quem Gesenius

secutus est, *iusti patres*. Equidem non ausim dicere, utrum verius; etenim poëta et memorare potuit, patres id *iussos* fecisse, et laudare patres a iustitia. — *Phoebus habet partem*, in alia palatii parte templum est Apollinis Palatini, quod longe celeberrimum; vide Propertium II, 23. — De *lauris* et *corona querna* ante fores palatii I, 614. — *Praetexta* dictum ut V, 567: *Augusto praetextum nomine templum*. Quae enim in anteriore parte ornata sunt aliqua re, ea *praetexta* dicuntur; Seneca Epp. 89: *Fluminum ripas aedificia praetexunt*. Plinius panegy. 52, 1: *postibus praetexti*; de iis, quorum statuae ante fores collocantur: vide ibi Schwarzium. — *Aeternos Deos*; III, 421: *Ignibus aeternis aeterni numina praesunt Caesaris, ubi vide notam*.

LIBRI QVINTI

ARGVMENTVM

Tres sententiae de nomine Maii, 1-110. Ortus Capellae et origo, 111-128. Praestites Lares, eorumque ara constituta, 129-146. Bonae Deae templum, 147-158. Argestes ventus et Hyadum tam ortus, quam origo, 159-182. Ludi Florales, fata, potentia, cultus Florae apud Romanos, ratio Floraliū; his inserta fabula de Martis ortu, 183-378. Centauri sideris ortus et fabula de Chirone, 379-414. Lyrae et Scorpii ortus, 415-418. Lemuria nocturna et Remi sepultura, 419-492. Orionis occasus, natales, relatio inter sidera, 493-544. Templum Martis Vltoris, Crassi clades signa, a Parthis relata, 545-598. Pleiadum ortus et aestatis initium, 599-602. Tauri sideris ortus et origo, 603-620. Simulacra scirpea de ponte mittuntur; Hercules in Latio, 621-662. Hymnus in Mercurium; eius festum; preces mercatorum ad eum, 663-692. Sol transit in Geminos; horum origo, Pollucis et Castoris pugna cum Lynceo, 693-720. Agonalia iterum; Canis sideris ortus, 721-724. Tubilustria, 725, 726. Quatuor notae in Kalendario, 727, 728. Fortunae Publicae templum, 729-732. Bootes occidit, Hyades oriuntur, 733, 734.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM

LIBER QVINTVS

QVAERITIS, unde putem Maio data nomina mensi?

Non satis est liquido cognita causa mihi.

Vt stat, et incertus qua sit sibi nescit eundum,

Quum videt ex omni parte viator iter:

Sic, quia posse datur diversas reddere causas,

Qua ferar, ignoro; copiaque ipsa nocet.

Dicite, quae fontes Aganippidos Hippocrenes,

1-110. Missa praefatione, statim de *Maii nomine* dicit; resumit autem et latius tractat, quod I, 41, verbo tetigerat. Quaestioni huic grammaticae plurimum dignitatis et gratiae addidit. Musas invocatur, ut sibi nominis causam aperiant, et, quum tres potissimum causae ferrentur, ipsas Musas inter se dissentientes fugit, et tres ita inducit, ut sententiam deinceps dicant; ipse autem sub finem iudicium suum cohibet: ita loco huic dramatis formam dedit. Simile ei est exordium lib. VI.

1. *Quaeritis — mensi?* Sic et alibi viam sibi pandit ad argumentum ali-quod tractandum; II Metam. 512,

Iuno ad Deos marinos, *Quaeritis; aethereis quare regina Deorum Sedi-bus huc adsim?* — *Liquido*, certo, ut nil dubitationis restet. Etiam Macrob. I, Sat. 12, fatetur, de nomine *inter auctores latam dissensionem esse*. — Quod IV, 784, tenuiter dixit, *Turba facit dubium, coeptaque nostra tenet*, id nunc similitudine quadam exornat, *Vt stat etc.* — Pro qua alii quo, solemni varietate. — *Posse datur*, res talis est, ut possim; facultas mihi est.

7. Pegasus, e sanguine *Medusae* ortus (IV Metam. 784) *Hippoerene* uingula rupit. Ibid. V, 275. Interpr. gallicus hunc fontem et *Aganippida* (sic ille) pro eodem habet. Immo *Ag-*

Grata Medusaei signa tenetis equi.
 Dissensere Deae; quarum Polyhymnia coepit
 Prima: silent aliae; dictaque mente notant: 10
 Post chaos, ut primum data sunt tria corpora mundo,
 Inque novas species omne recessit opus;
 Pondere terra suo subsedit, et aequora traxit;
 At coelum levitas in loca summa tulit.

nippe alius fons Musarum et Apollinis in Helicone, isque ad Musarum lucum tendentibus ad laevam; Pausan. Boeot. pag. 766. Itaque V Met. 312: *Fons Medusaeus et Hyanthia Aganippe* diserte distinguuntur. Inde Musae *Aganippides* dicuntur, et *Aganippis Hippocrene* nil est, nisi Hippocrene Musis sacra. — *Signa*, vestigia. — *Grata* Heinsius in *Grata* mutari volebat; sed locorum, quos coniecturae confirmandae causa attulit, longe alia est ratio. Et *grata* optime se habet, quibus oblectantur, unde hauriunt Musae. Eidem mox rectius videbatur, quod MSS. Iulianus et Bernensis habent, *Adsensere Deae*, quia sequitur, *silent aliae*. Male; omnis locus sequens *dissensum* Musarum habet. *Aliae silebant* tantum, quamdiu *Polyhymnia* cauebat. Franc. *discedere*, quod Burmanno ut elegantius placebat. Porro Heinsius *Polymneia* scribi volebat, quia Graeci Πολυμνία et Πολύμνη: quod idem et apud Horatium i, Od. i, 33, Aldo et Cruquio videbatur. Verum et ibi, et hoc loco atque vers. 53, MSS. in *Polyhymnia* conspirant, (nisi quod postremo loco Francof. et Voss. *Polymnia*) atque etiam grammatici veteres illa sic laudant. Apud Virgil. Cir. 55 tamen edd. vet. *Poly-mnia*, quod ibi Reynio doctus ac verius videtur, ut Musa sit memoriar rerum servatque invigilans. — *Mente notant*, qui cupide aliquid

audiunt, ut teneant; III, 178: *memori pectore dicta nota*; XIII Metam. 788: *auribus ausi Talia dicta meis, auditaque mente notavi*.

11–54. Prima sententia, qua Maius a *Maiestate*, Honoris et Reverentiae filia, nomen habet. Macrobi Saturn. I, 12: *Sunt, qui hunc mensem ad noviros Fastos transisse commemorant, apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius, qui est Iupiter, a magnitudine ac maiestate dictus*. Haec igitur Noster ingenioso figmento allegorico, quod haud dubie poetae antiquiori debet, exornavit.

Post chaos — equi) Ab initio rerum, a prima origine mundi, quam nobis per partes ostendit, ut I, 103; I Metam. i sqq; XV, 239. Confer et Tibullum IV, i, 19–23. *Post chaos*, postquam e rudi illa mole mundus effictus erat. In illis locis Ovidius quatuor corpora aut species, id est elementa, cum Empedocle numerat, nunc tria; aëra enim et aethera coeli nomine complectitur. — *Opus*: quidam *onus*, quod non spernendum arbitror intelligitur enim chaos, quod I Metam. 8, *pondus iners* vocatur. Id recessit, sectum est. Pro his supra I, 107: *Pt semel haec rerum secessit litesuarum, Inque novas abiit massa soluta domos*. Pro *subsedit*, dicto loco, Tibullus, dicto loco, *in immenso desedit aëre tellus*. Haec XV Metam.

Sol quoque cum stellis nulla gravitate retentus, 15
 Et vos Lunares exsiluistis equi.
 Sed neque terra diu cœlo, nec caetera Phoebo
 Sidera cedebant: par erat omnis honos.
 Saepe aliquis solio, quod tu, Saturne, tenebas,
 Ausus de media plebe sedere deus. 20
 Et latus Oceano quisquam deus advena iunxit;
 Tethys et extremo saepe recepta loco est:
 Donec Honos, placidoque decens Reverentia vultu
 Corpora legitimis imposuere toris.
 Hinc sala Maestas; hos est dea censa parentes; 25

241, plane explicantur, *Pondere in inferius feruntur*. — De sole et luna *exsilire*, ut I Metam. de igne *emicare*.

17. Omnes pares erant dignitate. Hic miscet partes mundi et deos; illae enim e cosmogonia antiqua personae erant divinae. Lenzius putat, describi hic paritatem in conviviiis deorum, et respexisse poetam mores Romanorum in triclinio; quod ego non arbitror. Hoc unum vult, sedebant promiscue in conventibus. — De *plebe* Deorum, id est, Diis secundi ordinis, vide ad I Metam. 173. — *Oceanus*, unus ex Titanibus, Coeli et Terrae filius, adeoque *Saturni* frater. Ipse adeo et *Tethys* coniux in antiquissimis erant diis, quorum reverentia saepe deos movit; II Metam. 510. Antiquis terrarum incolis opponebantur, cum contemptu plerumque *advenae*, id est, peregrini. Itaque poeta diis quoque antiquis *advenas*, novos et humiliores deos, opposuit. Lenzius putabat, plebeios ideo *advenas* dici, quia longius a Iovis palatio habitarent; I Metam. 173. Verum illa coeli domiciliorumque coelestium descriptio Saturni tempore nondum

erat; neque a regis domo longius remoti *advenae* dici possunt. Heinsius metuebat, ut hic vers. esset ab Ovidii manu; Mazarin. *Nam latus Oceano quis quando leve tegebat*; multi *Nec latus*. Itaque idem legi volebat, *Nec latus Oceano, quamvis grandaeva, tegebat Tethys*. Audacter, nec satis feliciter. Vt paulo ante *Saturnus* et unus *de plebe*, sic nunc *Oceanus* et *advena* bene sibi opponuntur. Burmannus legeret: *Et latus Oceano, quamvis deus advena, iunxit*, addita hac interpretatione: licet et esset minorum gentium et adscititius quasi deus, qui longe stare ab Oceano deberet, sedit ille tamen eodem ordine, quo *Oceanus*. — *Recepta est*, sedes ei relicta est, caeteris iam considensibus.

23–34. Paulatim honore afficiebantur, reverenterque colebantur dii muneribus et meritis insignes; atque ita *maestas* illis accessit; ex hac sententia praeclara allegoria effloruit. *Reverentia* bene describitur; ei enim *placidus vultus* convenit, isque *devorem* quendam conciliat. — *Toros legitimus*. Lenzius intelligit lectos triclinares pro sua cuique dignitate conve-

Quaque die partu est edita, magna fuit.
 Nec mora; consedit medio sublimis Olympo
 Aurea, purpureo conspicienda sinu.
 Consedere simul Pudor, et Metus: omne videres
 Numen ad hanc cultus composuisse suos. 30.
 Protinus intravit mentes suspectus honorum:
 Fit pretium dignis; nec sibi quisque placet.
 Hic status in coelo multos permansit in annos,
 Dum senior fatis excidit arce deus.

nientes. Patem, his verbis concubitum legitimum, coniugium describi. — Neapolis praeferebat *composuere*; non bene. — *Hinc*, ex eo matrimonio, *sata Maiestas*. — *Censeri aliquid*, in censum deferre, atque adeo possidere, habere; I ex Ponto, 2, 138: *Est inter comites Marcia censa suas*, habuit inter comites. Ita et Cicero pro Flac. 32 et alibi. Male igitur et hoc loco interp. quidam, et Lipsius ad Taciti Annal. I, 5, putarunt, passivum *censeri* poni pro activo. Vide Gronovii Obs. IV, 3. Hanc nostram autem lect. Mazar. unus Farnesian. Mediceus et forsanzulichem. a manu prima exhibent. Caeteri. *quae mundum temperat omnem*; quae sine dubio profecta sunt ab eo, qui aut veram lectionem non intelligebat, aut in exemplari suo erasum reperiebat. Krebsio tamen haec lectio verior videbatur, altera glossa. — *Quaque die* etc. Nempe maiestas non crescit ab exiguis initiis. — *Medio*, in arce Olympi, inde *sublimis*. — *Aurea* etc. de hoc ornatu vide ad lib. II, vers. 310, ubi *Maenias aurato conspicienda sinu*.

29. Qui maiestate ornatus est, eum metuunt cuncti, id est, reverentur, coram eo timent aliquid facere pudore dignum; Livius XXII, 3: *non modo*

Patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens. Hinc *Maiestati* assident *Pudor* et *Metus*. Lenzius comparat Hesiodi Epy, 200; ubi Ἀιδώς καὶ Νέμεσις, Pudor et Nemesis, relictis hominibus, deos adeunt. Cf. ad versum 45. — *Cultus* Heinsius ex Vrsini codice recepit pro *vultus*; utraque lectio bona est. *Vultus* dicitur *componi*, quando affectionem quamdam animi prae se ferre incipit, idem animus affectionem illam sumens; exempla dedimus ad Plinium Epist. VII, 1, 6, ubi: *ad abstinentiam animi vultumque composui*. Sed et *cultus*, id est, vestitus, bene dicitur *componi*; Plinius IV, Ep. 11, 3: *Postquam se composuit, circumspexitque habitum*. Iam, qui alios reverenter adeunt, ii et vultum suum et cultum componunt, ut decorus sit. Etiam hoc signum egregium est.

31. *suspectus*, admiratio. — *Intrare*, ut alibi *subire*, de iis, quae oriuntur in animo. — *Fit*; duo, fert, quod Heinsio eleganter dictum videbatur, ut Tacit. Annal. XI, 6: *Fit, quomodo vis morborum vretia melentibus, sic fori tabes pecuniam advocatis ferat*. — *Status*, rerum conditio. — *Dum senior* etc. donec Saturnus in tartara missus est. — *De fatis*, ex quibus id factum, vide ad IV, 197.

Terra feros partus, immania monstra, Gigantas 35
 Edidit, ausuros in Iovis ire domum.
 Mille manus illis dedit, et pro cruribus angues;
 Atque ait: In magnos arma moveite deos.
 Exstruere hi montes ad sidera summa parabant,
 Et magnum bello sollicitare Iovem. 40
 Fulmina de coeli iaculatus Iupiter arce,
 Vertit in auctores pondera vasta suos.
 His bene Maiestas armis defensa deorum
 Restat; et ex illo tempore firma manet.
 Adsidet illa Iovi; Iovis est fidissima custos; 45
 Et praestat sine vi sceptrum tremenda Iovi.

35. De *Gigantibus*, Terrae filii, I Metam. 151 sqq. — Pro *feros* quidam *ferox* aut *ferax*; sed *feros* bene se habet. Etiam Seneca Oedipo go: *feri Gigantes*; I Metam. 185, iidem *ferus hostis*, et Graecis *ἄγριοι*. — *Ausuros*, deposita reverentia, spretaque Iovis maiestate. — *Ire in aliquem* etiam de hostili impetu. Matre impellente, regnum coeleste illi affluebant, et *centum quisque parabant* *Initicere anguipedum captivo brachia coelo* I Metam. 183. — Sed hoc loco illa descriptio *Mille manus* etc. numeros Ovidianos parum refertur Heinio videbatur, licet eam etiam Scholiast. Statii ad V Theb. 569, sic exhibeat. Mallet ergo *Mille manus et mille dedit pro cruribus angues*. Parum tamen aberat, quin crederet, totum distichon ab interpolatoris manu esse; potest sane salvo sensu abesse. Idem *Atque ait* mutari vult in *Ite, ait*. Sed illud atque etiam vs. 212, et in Met. aliorum verbis sic praepositur, ut II, 426. — *Pondera vasta*, montes congestos, quos Iupiter vertit in *auctores suos*, eos, qui congesserant; unde *illi mole sua obruti* lucebant I Met. 156.

43. Sic salva mansit maiestas deorum, nec quisquam postea spernere eam ausus est. Ergo bene additur *firma manet*, aut, ut quatuor MSS. habent, *tuta*; nec erat, cur Taubnerus vulgat. *culta* praeferreret. — *Adsidet* etc. *Σύστροφος* Iovi est, ut apud Aeschylum Coeph. 243, *Κράτος καὶ Δίκη*, quibus ille mundum regit; apud Callimach. hymn. Iov. 67, *Βίη καὶ Κράτος*, quibus imperium debet, et apud Horatium I, Od. 12, 20, *Pallas*, quam in consilium adhibet. — Pro *custos* male quidam *coniux*, pro quo Heinsius *consors* mallet. *Custos* vocab. satis dignum. Etiam dii tutores et conservatores rerum hominumque *custodes* dicuntur; Horatius I, Od. 36, 3. — Pro illa Taubnero aliorum inde non displicebat; sed iam antea adsederat. — *Praestat* etc. facit, ut omnes sola reverentia moti, metuant Iovem, neque ille vim, fulmina, rursus adhibere cogatur. — *Tremenda*; multi ex melioribus *timenta*: vulgo, *tenenda*; nonnulli *tenere*; qui graecismus Burmanno et Taubnero non displicebat. Immo hoc satis lauguidum est; *praestat tremen-*

Venit et in terras: coluerunt Romulus illam

Et Numa; mox alii, tempore quisque suo.

Illa patres in honore pio matresque tuetur;

Illa comes pueris virginibusque venit;

50

Illa datos fasces commendat, eburque curule;

Illa coronatis alta triumphat equis.

Finierat voces Polyhymnia: dicta probarunt

Clioque, et curvae scita Thalia lyrae.

Excipit Vranie: fecere silentia cunctae;

55

Et vox audiri nulla, nisi illa, potest:

Magna fuit quondam capitis reverentia cani,

Inque suo pretio ruga senilis erat.

da contra egregie summam Iovis maiestatem declarat.

47. Etiam in terra regibus, magistratibus, aliisque hominibus maiestas tribuitur. Ac *Romulus* quidem, ut leges latae generi hominum agresti sanctae essent: *se ipse venerabilem insignibus imperii fecit, et cum caetero habitu augustiorem, tum maxime lictoribus*; Livius I, 8. — *Coluerunt*, magni eam fecerunt, putarunt multum ea effici. — *In honore pio*. Aliorum in honore suo Burmannus ex vs. 58, in suo pretio illustrat. Nostra lectio melior; maiestas parentum pietatem liberis instillat; eundem sensum Lenzius etiam sqq. *Illa comes*. . . . *venit* inesse putat. Dubito an vere; etenim nec verba hoc permittunt, nec loci series. Reges, magistratus, patres matresque, pueri ac virgines, triumphantes denique eodem modo commemorantur, ita quidem, ut iis maiestas quaedam adesse dicatur. In pueris quidem hoc urgeri nolim. — *Alta*, sublimis in curru triumphali. — *Scita*, perita; plurimi docta. — Duo e nostris Regiis docta, quod malim. LEM.

55—78. Altera sententia, quae fuit Fulvii Nobilioris. Macrobius Sat. dicto loco: *Fulvius Nobilior in Fastis, quos in aede Herculis Musarum posuit, Romulum dicit postquam populum in maiores minoresque divisit, ut altera pars consilio, altera armis rempublicam tueretur, in honorem utriusque partis hunc Maium, sequentem Iunium mensem vocasse*. Eam sententiam Ovidius I, 41, amplexus est, et infra 527.

57. Priscis temporibus senectus in summo honore ponebatur, quia rerum gravissimarum scientia non nisi diuturno usu comparari poterat. Ὁ γὰρ χρόνος διδάσκει ποικιλιώτατον, Euripid. Belleroph. fragm. 22. Honestissimum eius domicilium Lacedaemone erat; Cic. Senect. 18, ubi id agit, ut senectutis honoratae auctoritatem in luce collocet. Noster quoniam dicit *canum caput* et *ruga senilis*, ut poëta et e sensu vulgi loquitur; Cicero contra dicto loco, ut philosophus: *Non cani, non rugae repente auctoritatem arripere possunt, sed vita superior bene acta. Iuventutem et senectam etiam Aristotel. Polit. VII,*

Martis opus iuvenes, animosaque bella gerebant;

Et pro dis aderant in statione suis.

60

Viribus illa minor, nec habendis utilis armis,

Consilio patriae saepe ferebat opem:

Nec nisi post annos patuit tunc curia seros;

Nomen et aetatis mite senatus erat.

Iura dabat populo senior: finitaque certis

65

Legibus est aetas, unde petatur honos.

Et medius iuvenum, non indignantibus ipsis,

9, sic comparat: ἡ μὲν θύναμις ἐν νεωτέροις, ἡ δὲ φρόνησις ἐν πρεσβυτέροις ἰστέν. Inde cuique sua tribuebant munera. Eurip. Melan. fragm. 17: Πηλεΐδης αἶνος Ἐργα μὲν νεωτέρων, Βουλὰὶ δ' ἔχουσι τῶν γεραιτέρων κράτος. — In ἔργοις erat imprimis *Martis opus*, quod etiam ab Homero Ἀρεῶς ἔργον dicitur. — *Animosa*, ubi milites animos suos declarant. Vt hoc eorum opus commendaret, addidit: *pro dis aderant in statione suis*, pugnantibus pro aris et focis. *Statio*, locus, ubi milites stant eius defendendi causa. In *statione* igitur *adesse* aut est, ut Florus I, 1, 15, de his ipsis iuvenibus ait, *ad subita belli excubare*, aut latiore sensu, bella gerere.

61. Non statim apparet, quo referendum sit pronomen *illa*. Itaque Heinsius vs. sequenti *saepe* in turba mutari volebat, aut simile quid; Burmannus *iuventus* vult intelligi, quod lateat in voce *iuvenes*; sed lapsus est; de senectute enim nunc est sermo. Taubnerus ad *rugam* referebat; paulo durius. Equidem senectutem intelligo, cuius vis latet in *ruga*. — *Habendis*, tractandis. — *Consilio* etc. Cicer. Senect. 6: *Consilio, auctoritate, sententia res magnae geruntur, quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet*. Adde reliqua, quibus docet, maximus respublikas

ab adolescentibus esse labefactas, a senibus sustentatas.

64. Senatus dictus est a nomine *mitis*, sive maturae aetatis. Iuventus est *servida*, senectus *mitis*; XV Metam. 209: *Excipt autumnus, posito fervore iuventutis, Maturus mitisque, inter iuven inque senemque Temperie medius*. Dionysius Halicarn. II, 12, incertum relinquit, utrum ob senectutem, an ob virtutem *γερωνσία* sive *senatus* nomen acceperit; non ita dubitavit Cicero Senect. 6: *Consilium, ratio, sententia nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum*. Apud Lacedaemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur *senes*. Sic et Plutarchus in Romulo 13, et alii. — *Finitaque* etc. Iam primis reipubl. romanae temporibus matura aetas spectabatur in magistratibus creandis. Hinc anno V. c. 539, Cornelio Scipioni aedilitatem spectanti obstitērunt tribuni plebis, quod nondum ad petendum legitima aetas esset; Livius XXV, 2; sed serius Villius, trib. plebis legem annalem tulit, qua anni singulorum honorum definiti sunt. Vide Ducker. ad Livium dicto loco. *Finita* igitur, definita.

67. Non modo in republica, privatim quoque honorabatur senectus;

Ibat; et interior, si comes unus erat.
 Verba quis auderet coram sene digna rubore
 Dicere? censuram longa senectia dabat. 70
 Romulus hoc vidit; selectaque pectora Patres
 Dixit: ad hos urbis summa relata novae.
 Hinc sua maiores posuisse vocabula Maio
 Tangor, et aetati consuluisse suae.
 Et Numitor dixisse potest; Da, Romule, mensem 75
 Hunc senibus; nec avum sustinuisse nepos.

Cicero Senect. 18: *Haec ipsa sunt honorabilia, quae videntur levia atque communia, salutari, appeli, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quae et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata ita diligentissime observantur.* — Locum medium fuisse apud Romanos aliosque populos honoratissimum, etiam ex Sallustio Iugurt. XI, 3, et Minuc. Octav. 4, apparet. Reliqui duo *latus* medii *tegere* dicebantur. — *Iuvenum*, inter iuvenes. — *Non indignantibus ipsis*, forte per *λιτότητα* dictum, quum illi libenter id honoris concederent. Sic maior est reverentia. — *Interior*. Horatius II, Sat. 5, 17: *Ne tamen illi Tu comes exterior, si postulet, ire recuses*; ibi Gesnerus: «*Interior* de duobus una euntibus est, qui ad parietem it, sive dexter, sive sinister; *exterior*, qui ab illa exteriori parte, qua non ita munitus est, *latus* illi claudit vel tegit.» — *Censura*, ius castigandi turpiter vel loquentes, vel agentes cum respectu tamen ad censoris munus. Longa senectia quemque reddebat quasi morum magistrum; conf. Plutarchi Institut. Lacon. s. 3 et 4.

71. *selecta*, praestantia. *Pectora*, capita et corpora ponunt Latini, ubi nos personas, homines dicimus. Vul-

go legitur corpora; sed Heinsius pectora praetulit, quia de consilii, non virium praestantia agitur. *Selecta*; alii *delecta*. Velleius I, 8, de Romulo: *Hic centum homines electos, appellatosque Patres instar habuit consilii publici.* Quaesitum iam olim, cur *Patres* dicti; Sallustius Catil. VI, 6: *Hi vel aetate, vel curae similitudine Patres appellati.* Plutarcho in Romulo, 13, credibile videtur, Romulum hoc nomine admonuisse et senatores, ut paterno affectu cives amplecterentur, et plebem, ne vel horrerent illos, vel inviderent iis. Quid Ovidius senserit, loci series indicat. Romulus hoc vidit, spectavit, effici voluit, ut plebs revereretur senatores. — *Summa urbis* in se est vel summum imperium urbis, vel urbs universa, vel id, unde salus urbis pendet. Quid Romulus ad senatores retulerit, e rerum scriptoribus patet; secundum Dionys. Halic. II, 12, elegit, quibuscum rempublicam administraret, *μεθ' ὧν πράττειν τὰ κοινὰ ἐμελλεν*. Eutropius I, 14 quorum consilio omnia ageret.

73. Pro posuisse vulgo tribuisse. — *Tangor*, inducor, ut credam. — *Aetati consuluisse suae*, aetati suae hunc honorem habuisse. — *Non sustinet alterum*, qui non potest non satisfacere eius precibus; XIV Met. 788.

Nec leve praepositi pignus successor honoris

Iunius, a iuvenum nomine dictus, habet.

Tum sic, neglectos hedera redimita capillos,

Prima sui coepit Calliopea chori:

80

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,

Qui terram liquidis, qua patet, ambit aquis.

Hinc sata Pleione cum coelifero Atlante

Iungitur, ut fama est; Pleiadasque parit.

Quarum Maia suas forma superasse sorores

85

*nec Nymphae iusta petentem Sustine-
re deam; Liv. XXXI, 13: Senatus
querentes eos non sustinuit. — Plures
MSS. avo, quod Heinsius non de ni-
hilo putat, ut negare, vel simile quid,
intelligatur. — Nec leve etc. eandem
etymologiam satis confirmat et hoc,
quod mensis sequens Iunius a iuveni-
bus nomen habet. Sed Iunii quoque
nomen ambiguum; VI init. — Pi-
guis, quidquid rem certam facit aut
tutam, ergo et argumentum. Iunius
succedit ordine, ergo et honore; sic
Lenzius. Potest tamen honoris cum
pignus coniungi, quod melius puto.
Lectionem autem nostram Heinsius
composuit: praepositi habuit e MSS.
quinque; successor ex Zulichemiano,
Mazarinaco a manu prima, tum ex
uno Farnesiano et Mediceo; habet de-
nique ex Mazarin. Zulichem. Vrsin.
et aliis. Idem nec praeposito honori
spernebat, quod Laeti codex, primus
Ambros. Francosurt. et tres alii exhi-
bent; Taubnerus vero minus aptum
putabat. Antea vulgabatur: Nec leve
propositi pignus successit honoris: Iu-
nius, a iuvenum nomine dictus, adest.
Regii tres libri lectionem vulgatam et
melioiorem meo iudicio, habent. LEM.*

79-110. Tertia sententia, ex qua
mensis a Maia, Mercurii matre, dic-
tus. Macrobius dicto loco: Cinsius

*ensem nominatum putat a Maia,
quam Vulcani dicit uxorem; argumen-
toque utitur, quod flamen Vulcanalis
Kalendis Maiis huic deae rem divinant
facit; et mox: Contendunt alii, Ma-
iam, Mercurii matrem, mensi nomen
dedisse etc. — Calliope prima chori,
quia praeerat epico carmini; V Met.
662, maxima Musarum vocatur; et
ibid. 339, canere incipit: immisos
hedera collecta capillos. Mulieres do-
mi sedentes capillos in faciem immis-
sos, aut sparsos per humeros et de-
fluentes habebant; II, 772; cantatu-
rae colligebant eos nodo, ut dicturi
togam componebant. — Hedera do-
ctarum frontium decus.*

82. Qui terram etc.) I Met. 187:
qua totum Nereus circumtonat orbem.
Sed Heinsius hoc loco *Quae* malit.
Sane *Tethys* aequè bene pro mari po-
nitur, ut *Amphitrite*, Neptuni uxor
I Met. 14. — *Oceanus*, Coeli et Ter-
rae filius, unus ex Titanibus, *Tethyn*
sororem habuit, Iapetum fratrem. Ia-
peti filius *Atlas Pleionem*, Oceani fi-
liam, duxit, quae in Cyllene, omnium
montium Arcadiae altissimo, *Pleia-
das* enixa est; Apollodorus I, 1, 3;
II, 3; III, 10, 1. — *Atlas* τοῖς ὤμοις
τὸν οὐρανὸν ἔχειν dicebatur; hinc pas-
sim a poetis latinis *caelifer* vocatur,
quod Heinsius exemplis docet. Hoc

Traditur, et summo concubuisse Iovi.
 Haec enixa iugo cupressiferae Cyllenes,
 Aetherium volucris qui pede carpit iter.
 Arcades hunc, Ladonque rapax et Maenalos ingens
 Rite colunt, luna credita terra prior. 90
 Exsul ab Arcadiis Latios Evander in agros
 Venerat; impositos adtuleratque deos.
 Hic, ubi nunc Roma est orbis caput, arbor et herbae,
 Et paucae pecudes, et casa rara fuit.
 Quo postquam ventum; Consistite, praescia mater, 95
 Nam locus imperii rus erit istud, ait.
 Et matri et vati paret Nonacrius heros;
 Inque peregrina constitit hospes humo.
 Sacraque multa quidem, sed Fauni prima bicornis
 Has docuit gentes, alipedisque dei.

110

ergo et nunc praefendum aliorum stellifero. — De *Plexadibus* IV, 169 sqq. — Pro concubuisse Francof. *sucubuisse*; quo Burmannus putat infirmas eius vires adversus Iovem indicari. — Maia eo ipso in monte, in quo mater Pleiadas, Mercurium peperit, qui inde *Cyllenius* dicitur. — Arcadiae montibus alias *pineta* tribuuntur; II, 275; I Metam. 217; sed nec *cupressi* in Arcadia infrequentes; Pausanias p. 646; idem pag. 519 et 633, de cultu Mercurii apud Arcadas agit. — *Ladon rapax* etiam II, 274; *Ladon* et *Maenalos* eum colunt, quia ad illum et in hoc templa habebat. — De Arcadibus *luna prioribus* ad I, 469 dictum. — Pro *credita* tres *condita*, non improbante Burmanno. Immo illud verum propter priorem illum locum. — Regii tres *credita*.

91. Mercurii cultus mature in Italiam translatus; itaque mensis a matre eius dici potuit. — De adventu *Evandri* et vaticinio Carmentae ma-

tris I, 499 sqq. — *Arcadiis*, scilicet agris maluit Heinsius quam *Arcadia*, quod ante eum vulgabatur. — *Impositos*, scilicet navi suae; quos deos Latio adtulerit, Dionysius Halicarn. I, 32 sqq, narrat. — *Hic ubi* etc. Hoc Ovidius saepius repetit et inculcat; confer I, 515; II, 280; III, 71. — *Rara*; Iunian. *parva*; Vossian. *pauca*. — *Nonacrius*; vide ad I, 478; II, 167. — *Heros*, quia Mercurii et Nymphae filius; I, 471. *Paret* Carmentae duabus ex causis, quia *et mater, et vates*. Pro *hospes* Vossian. Iunian. et sex alii *exsul*; sed melius nunc cogitatur *hospes*.

99. *Sacra multa*) Dionysius Halic. I, 32, ubi plures deos ab Evandro et Carmenta allatos enumeravit, pergit: πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τέμνη καὶ βωμοὺς καὶ βρέτη θεῶν καθίστασιν. — *Alipedem deum* ille non nominat, sed quidni Evander patris sui cultum invexerit? — *Faunus* hic obiter tantum inemoratur, quia *Lupercalia*, (de qui-

Semicaper, coleris cinctutis, Faune, Lupercis,

Quum lustrant celebres vellera secta vias.

At tu materno donasti nomine mensem,

Inventor curvae, furibus apte, fidis.

Nec pietas haec prima tua est: septena putaris, 105

Pleiadum numerum, fila dedisse lyrae.

Haec quoque desierat; laudata est voce sororum.

Quid faciam? turbae pars habet omnis idem.

bus II, 267-449), celeberrima. De *Fauno* dictum ad II, 267, ubi et *bicornis* vocatur. — *Semicaper*, ut IV, 752; XIV *Metam.* 515. Pro eo II, 361, *cornipes*. — *Cinctuti* quo sensu Luperci dicantur, apparet e Plutarcho *Quaest. Rom.* tom. VII, p. 131, ubi currunt ἐν πεπρωμέναις, cincti subligaculis. Plurimi MSS. *succinctis*. — *Vellera*, pelles caprarum mactatarum, quas Luperci sectas manibus tenebant, quibusque mulieres obvias verberabant; Plutarchus dicto loco, et in *Rom.* 21. Confer supra II, 425 sqq. — *Lustrant*, Lupercalia enim erant καθάρσις, lustralia. — Pro *vellera* veteres plerique *verbera*. Heinsius cum duobus *tergora* malit, et, quum multi libri scripti in fine *manus* praeferant, totum versum sic refigendum putat: *Quum lustrant steriles tergora secta manus*, quia steriles mulieres se obtulerunt Lupercis feriendas; male: illa enim verberatio mulierum non erat *lustratio*. — *Materno donasti* etc. Hoc quidam inde maxime probabant, quod hoc mense mercatores omnes *Maiae* pariter atque *Mercurio* sacrificabant; Macrobius I *Saturn.* 12; confer infra vs. 671 sqq. — *Inventor* etc. Horat. I, Od. 10, 6: *Curvae lyrae parens*; item: *callidus*, quidquid placuit, iocoso *Condere furto*, ubi vide Iani *Excurs.* qui philo-

sophatur super *Mercurii* attributis, docetque eum fuisse symbolum rationis et orationis; eum adeo praefuisse omnibus, quae multa ingenii solertia opus habeant; fuisse etiam deum doli ac fraudis, non inhonestae, sed eius, quae leporis et acuminis plena, animi causa committitur; inde eum *furem* et *furibus aptum* esse dictum; et quoniam veteres crediderint, ad formandos mores plurimum valere musicam, propterea eum etiam *lyrae inventorem* esse habitum. Primum lyram e testudine, intensis nervis vel ovium vel boum Apollinis abacturam fecit; Homer. *hymn. Mercur.* 25: Apollodor. III, 10, 2. *Lyra maior septem chordarum* erat; quem numerum *Mercurius Pleiadibus* dedisse ingeniose dicitur; sic ille *pius* in sorores; nunc *pietas* in matrem accessit. De eius attributis plura infra 663 sqq. Et de *Pleiadibus* IV, 169 sqq. — Pro *numerum* vulgo *numero*.

107. Quatuor MSS. *laudataque*; inde Heinsius fecerat *laudatuque voce sororum est*; sed nos cum Mitscherlich. veterem lectionem servavimus. Mox paulo obscurius scripsit Ovidius, itaque dissentire interpret. videas in his verbis explicandis. *Marsus*; quasi unaquaeque *Musa* habet idem in me iuris, et quum singulae singulis rationibus innituntur, ne-

Gratia Pieridum nobis aequaliter adsit;

Nullaque laudetur plusve minusve inih.

116

AB LOVE surgat opus: prima mihi nocte videnda

Stella est in cunas officiosa Iovis.

Nascitur Oleniae signum pluviale Capellae:

Illam dati, coelum, praemia lactis habet.

Naïs Amalthea, Cretaëa nobilis Ida,

117

scio, quam magis adfirmem. Taubnerus: unaquaeque Pieridum idem nunc habet sive existimat, quod iam Calliope dixerat; ergo nunc fas est, me quoque assentiri. Lenzius: quaeque trium illarum canentium *habet idem turbae*, id est, aequalem numerum sibi assentientium, nempe binas; ergo non audeo quidquam decernere. Sensus verborum *Gratia...* mihi certus est: nolo in huius vel illius Musae sententiam ire, quia omnes mihi favere volo. Qui sensus confirmatur etiam verbis VI, 97-99, in fine similis figmenti, ubi res clarius indicata est. Ergo etiam in prioribus explicandis *turbae pars* etc. Lenzio assentior. Maior pars nihil decernere poterat: vota erant paria. Sic et Krebsius. Caeterum alibi poeta Vraniae assentitur, ut vs. 427; I, 41.

111-112. *Kalendis Maiis Capellae ortus* vel heliacus, ut vult Neapolis, vel, quod Taubnero magis placet, matutinus. Secundum Plin. XVIII, 66, in VIII Iduum Maii incidit. Ad latus septemtrionale viae lacteae sidus est Heniochi, in cuius humero sinistro stella clarissima fulget, cui *Capellae* nomen inditum; idemque manu duos *hoedos* tenet duabus stellis formatos; Geminus p. 45; Hyg. Poët. Astronom. III, 12. Harum stellarum origo hic narratur; sed magna varietate olim haec res tractata est, ut apparet ex Eratosth. cap. 13; Hy-

gino Poët. Astronom. II, 13; Apollodoro I, 1, 3; II, 7, 5.

Ab Iove, a Capella, Iovis nutrice. Sed maluit alterum, ut sententiam assimilaret illis: *A Iove Musarum primordia* apud Arat. et Ζηνὸς τὶ λω-
τον αἰώδειν, apud Callimach. hymn. Iov. 1. — *Surgat* elegantius quam incipiat; II Trist. 559: *Surgens ab origine prima mundi opus*. — *Pro Iovis* Sarrauii MS. et quinque alii *Iovi*.

113. Musaeus tradiderat, Iovem a Themide et *Amalthea* Nympha esse educatum; hanc capram habuisse in deliciis, quae lac praeberet. Theon. ad Arat. 64, ubi poeta Ὠλένην αἶγην memorat, *Amaltheam* facit *Oleni* filiam. Parmeniscus, qui et ipse in Aratum commentatus erat, scripserat, ad Melissei, regis *Cretensium*, filias (quas Aдраsteam et Idam Apollodorus vocat) Iovem nutriendum esse delatum; eas vero, quum lac non haberent, capram admisisse *Amaltheam* nomine; eam *geminos hoedos* illo tempore esse enixam, qui cum matre inter sidera sint relati. Vide scriptores modo laudatos.

Nascitur, oritur. — *Pluvialis Capella* etiam Plinius XVIII, 26, quia ortu suo pluviam annuntiat; III Metam. 594: *Oleniae sidus pluviale Capellae*: itaque et hoc loco quidam *sidus*, non *signum* habent; sed sidera eleganter *signa* vocantur; vide Ernest. Clav. Cicer. hac voce. *Eadem coelum habet*

Dicitur in silvis occuluisse Iovem.

Huic fuit hoedorum mater formosa duorum,

Inter Dictaeos conspicienda greges,

Cornibus aëriis atque in sua terga recurvis,

Vhere, quod nutrix posset habere Iovis.

120

Lac dabat illa deo: sed fregit in arbore cornu;

Truncaque dimidia parte decoris erat.

Sustulit hoc Nymphe, cinctumque recentibus herbis,

Et plenum pomis ad Iovis ora tulit.

Ille, ubi res coeli tenuit, solioque paterno

125

Sedit, et invicto nil Iove maius erat;

Sidera nutricem, nutricis fertile cornu,

Fecit; quod dominae nunc quoque nomen habet.

Praestitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ

Aram constitui, signaque parva deûm.

re dicuntur; I Art. Amat. 557: *Munus habet coelum*. — Post *Cretæa* nonnulli addunt *et aut que*; inde Heins. coniicit *Creteide* aut *Curetide*. — *Copula et aut que* abest a nostris Regiis.

119. *Aëria*, in *aëra* se adtollentia, alta; sic *aërii montes*, *aëriæ arbores* apud poëtas. — *Posset*; Francofurt. *debet*, non improbante Burmanno; alterum melius. — *Trunca*, privata; IX Metam. 1, *frons trunca*, cui alterum cornu revulsum. Ib. 98, haec revulsio *ablatis iactura decoris* vocatur. — *Serta ex herbis* aut *floribus* frequentior ornatus apud veteres. *Phecydes*, qui in hac fabula nihil de capella habuerat, *Amaltheam*, *Hæmonii* filiam, tradiderat *cornu* habuisse, quod potulenta et esculenta largiter præberet; Apollodor. II, 7, 5. Et veteres cornibus varie utebantur, etiam ad fruges servandas; IX Met. 91, *Nympha fert totum prædite cornu Autumnum*. Hoc igitur fundamentum fabulae fuisse videtur; cornu fe-

cit, ut mox *capella* interponeretur. — Olim edebatur *cinxitque decentibus herbis*; quidam *virentibus*, multi *decoribus*, quod Heinsius exemplis illustrat, ubi adiectiva *decor* et *indecor* occurrunt. Sed *recentibus* est o Patavino, Mazarin. Zulich. primo Ambrosiano, Laeti et duodecim aliis. Et equidem *recentia sarta* passim memorantur. *Cinctumque* non nisi unus Vaticanus agnoscit.

125. *res coeli*, imperium coeli, ut Livius I, 32, *res ad Patres redit*, aut *coelum ipsum*; II Metam. 513, Iuno: *pro me tenet altera coelum*. Heinsius vero, quum Arundel. *rex coelum* præferret, coniicit *rex rerum*. — *Fertile*, quia plenum pomis. Neapolis in uno cod. *et nutricis* reperit.

129-147. *Kalendis iisdem Laribus Praestitibus ara constituta*. De *Laribus* vide ad II, 615; de *Laribus praestitibus* conf. Plutarch. Quaest. Rom. tom. VII Opp. p. 119 Reisk. qui *πραιστίτας* vocat, narratque non mox

Voverat illa quidem Curius: sed multa velustas¹³⁰
 Destruit, et saxo longa senecta nocet.
 Causa tamen positi fuerat cognominis illis,
 Quod praestant oculis omnia tuta suis.
 Stant quoque pro nobis, et praesunt moenibus urbis,
 Et sunt praesentes, auxiliumque ferunt.¹³⁵
 At canis ante pedes, saxo fabricatus eodem,
 Stabat: quae standi cum Lare causa fuit?
 Servat uterque domum, domino quoque fidus uterque.
 Compita grata deo, compita grata cani.¹⁴⁰
 Exagitant et Lar, et turba Diania fures;

do canem iis adstare, sed caninis etiam pellibus eos amiciri, eiusque rei causam adfert duplicem: 1.º eandem, quam Ovidius, eos praeesse aedibus, curam canum agere, et terere alienos, qualis et sit natura canum; 2.º Lares esse genios diros ad puniendum factos.

Curius. Haud dubie Manius ille Curius Dentatus, qui Sabinos vicit, et de Pyrrho rege triumphavit. Cultus tamen Larium Romae antiquior, ut ad II, 615, vidimus. Olim autem edebatur: *Ara erat illa quidem Curibus*; in quibus forte vera lectio latere potest. Nam primus aedem Laribus exstruxisse T. Tadius, Sabinorum rex, a Varrone traditur. Alteram tamen lectionem iam Ciofanus e MSS. laudavit. Neapoli placebat e libro *veteri*: *Struxerat illa quidem Curius*. — *Multa pro longa recte ex Mazari-nae, Zulich. multisque aliis Hein-sius dedit.* Ut vetustas multa destruit, ita et saxis nocet. Destructa esse illa signa, vs. 144 diserte dicit; nunc vero sententia generali utitur, cui similis est alia apud Plinium pa-neg. I, V, 9: *Arcus enim et statuas, arūs etiam templaque demolitur et ob-*

scurat oblivio. — *Senecta* pro vetustate.

134. Comparat Neapolis e Martiano Capella haec: *Specialis singulis mortalibus genius admovetur, quem et Praestitem, quod praesit gerundis omnibus, vocaverunt.* Sed in vocabulis *Quod praestant... auxiliumque ferunt* multum redundantiae est; singulae enim formulae eodem redeunt; namque etiam *praesentia* dei in auxilio cernitur, quod nobis fert. *Praesunt moenibus urbis*; erant enim etiam publici Lares, ut ad II, 615, admonitum.

138. *Stabat*, nempe ad Curii aram. — *Grata deo*, inde Lares Compitales dicti, et in compitis culti; Dionysius Halicarn. IV, 24. — *Grata cani*; in compita enim purgamenta et sordes abieciabantur; Erhard. Symb. in Petronium 134. Inde apud Phaedrum I, fab. 27, 11: *Canis trivio conceptus.* — Lares dea Muta *gemellos pepere-rat*; II, 615. Eorum signa a Curio posita quum quaereret Ovidius, non reperit eadem, quippe cadauca facta, alios vero *Lares mille* vidit. Erant enim Romae 265 compita Larium, auctore Plinio III, 8, 9, p. 156 Har-

Pervigilantque Lares, pervigilantque canes.
 Bina gemellorum quaerebam signa deorum,
 Viribus annosae facta caduca morae:
 Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos, 145
 Urbs habet; et vici numina trina colunt.
 Quo feror? Augustus mensis mihi carminis huius
 Ius dabit: interea diva canenda Bona est.
 Est moles nativa; loco res nomina fecit:
 Appellant saxum; pars bona montis ea est. 150
 Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
 Prima Palatinae signa dedistis aves.

duini. Iam, quoniam Augustus *Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus et aestivis*, (Suetonius August. 31) propterea hic quoque poeta occasionem captat ei adulandi. Lares et *Genii* saepe coniunguntur; *Genius* enim deus, in cuius tutela quisque vivit. *Genium* Caesaris cives romani colere solebant. Minuc. Felix in Octav. XXIX, 6: *Sic eius nomen vocant, ad imagines supplicant, genium, id est daemonem eius implorant.* Horatius IV, Od. 5, 34, ad Augustum: *Laribus tuum Miscet numen.* Atque etiam nunc dux est Augustus; etiam Persius Satyr. VI, 48, *deos geniumque ducis nominat.* — *Numina trina*; ita et IV extr. Palatium aeternos tres deos habebat, in quibus et ipsis Augustus.

148-158. *Kalendis Maiis etiam Bonae deae aedes dedicata.* Etiam de hac dea, quae Graecis *Θεὸς γυναικῶν* dicta, variae erant veterum opiniones. Cornelius Labeo auctor erat, Maiæ aedem Kalendis Maiis dedicatam esse sub nomine Bonae Deae; eandem deam et Faunam, Opem, Fatuam dictum; Macrobius I Saturn. 12, uli aliae sententiae recensentur. Varro

Fauni filiam tradiderat, adeo pudicam, ut extra gynaeceum nunquam sit egressa, nec nomen eius in publico fuerit auditum, ut nec virum unquam viderit, nec a viro sit visa; unde factum sit, ut viro templum eius ingredi non licuerit; sed locus classicus de hac dea eiusque sacris est apud Plutarchum in vita Caesaris cap. 9; secundum eum Phryges eam sibi vindicant domesticam, Midæ matrem, Romani etiam Fauni coniugem dixerunt.

Est moles etc. Templum intelligi, in monte Aventino positum, certum est; ei enim monti *Remus institerat* aves consulturus; Livius I, 6. Negat tamen Neapolis, qui putat designari alteram deae aedem in regione duodecima. — *Signa* dedit Heinsius ex MSS. Vrsin. uuo Patavino et Nauger. Sane aves augurales *signa dare* aut mittere dicuntur; Graecis *σημαίνειν, προσημαίνειν*. Sed in Romuli aves bene *regna dare* cedit, quod caeteri libri praeferunt; infra vs. 461, Remus dicit: *si volucres habuissem regna iuvenes*; Livius I, 6: *ut dii auguriis legerent, qui conditam urbem imperio regeret.* — *Regna* in tribus nostris

Templa Patres illic, oculos exosa viriles,

Leniter adclivi constituere iugo.

Dedicat haec veteris Clausorum nominis haeres, 155

Virgineo nullum corpore passa virum.

Livia restituit; ne non imitata maritum

Esset, et ex omni parte secuta virum.

POSTERA quum roseam pulsas Hyperionis astris

In matutinis lampada tollit equis;

160

Frigidus Argestes summas miscebit aristas,

libris, et hoc bene defendit Gierig.

LEM. — Pro huic Zulichem. a manu prima hunc, quod et ipsum recte dicitur. — *Oculos exosa viriles*, quia viris accessus non dabatur: Plutarchus dicto loco *ἄνδρα θεῖ προσελθόντων οὐ δέχεται, οὐδ' ἐν τῇ οἰκίᾳ γενέσθαι, τῶν ἱερῶν ὀργαζομένων*. Noster III Art. Amat. 637: *quum fuget a templis oculos Bona, diva virorum*. Quicumque vir illa sacra vel imprudens aspexisset, eum oculis orbari credebant; Tibullus I, 6, 24. Causam eius rei reddidit Varro, loco modo allato, — De *Clausorum* gente, et de Claudia Quinta, virgine sancta, illius nominis herede, vide ad IV, 305; quamquam nunc et alia virgo intelligi potest Claudia. — In codice Farnesiano pro diversa lectione *nullum passa nefas* vocatur; quod Heinsius rectius videtur, quia mox sequitur *secuta virum*, nisi suum ibi malis, ut ad *maritum* referatur. Praeterea Sarraavian. Mazarinaeus, et plurimi alii, *est omni*; hinc Heinsius coniicit *ut est omni parte*. Taubn. vulgata negat taetologiae vitio laborare, maius enim esse omni ex parte sequi, quam imitari. Quidam *et est*, ut *h* et vim explicandi habeat, et quidem. — *Liviae* autem opus etiam I, 649, laudatur.

159–182. *Die secundo, aut VI Nonarum Argestes ventus surgit, et Hyades oriuntur.*

Hyperionis et Thiae filia *Aurora*; ei *lampas* tribuitur, sive fax et quidem *rosea*; eum enim colorem omnia referunt, quae *Aurorae* sunt. — *Tollit in equis*, vecta equis, nempe bigis; *Aeneid.* VII, 26: *Aurora in roseis fulgebat lutea bigis*; Tibullus I, 3, 93: *Luciferum roseis candida portat equis*. — *Argestes*, ventus ab occasu solstitiali, hoc est, septemtrionali, et *frigida* parte occidentis, flans, qui idem et *Corus*; Plinius II, 47; sed Seneca Nat. Qu. V, 16, discrimen facit: *A solstitiali occidente Corus venit, qui apud quosdam Argestes dicitur. Mihi non videtur; quia Cori violenta vis est, et in viam purtem rapax; Argestes fere mollis est, et tam euntibus communis, quam redeuntibus*. In nostrum *Argestem* convenit, quod ille de *Coro* dicit; sed et Plin. XVIII, 77: *Corus flat ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrionis, a Graecis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse*. — *Miscebit*, quod et *Burmanno* placebat, e *Sarrav.* et quatuor aliis recepinus. Dicitur enim de vehementioribus motibus tam ventorum, quam civitatum; XI Metam. 491: *venti freta indignan-*

Candidaque a calabris vela dabuntur aquis.
 At simul inducunt obscura crepuscula noctem,
 Pars Hyadum toto de grege nulla latet.
 Ora micant Tauri septem radiantia flammis, 165
 Navita quas Hyadas graius ab imbre vocat.
 Pars Bacchum nutrisse putat; pars credidit esse
 Tethyos has neptes, Oceanique senis.
 Nondum stabat Atlas, humeros oneratus Olympo,
 Quum satus est forma conspiciendus Hyas. 170
 Hunc stirps Oceani maturis nisibus Aethra
 Edidit, et Nymphas; sed prior ortus Hyas.

tia miscent. Ita et apud Virgil. Aen. I, 124, 133; IV, 160: *pontum, terram, coelum miscent.* Sed *malcebit*, quod caeteri omnes habent, Zephyri potius lenitatem decet. — Burmann. etiam vidit a *calabris* legendum esse, non a *Capreis*, quamquam sic plurimi MSS., quia paucae naves a Capreis solvebant, plurimae contra e brundusino Calabrorum sinu; sed quum idem putat, *calabras aquas* dictas esse pro quibuscumque, fallitur. Argestes enim, qui idem et Iapix, secundus fuit e brundusino portu Graeciam petentibus, quod vel ex Horatio I, Od. 3, constat, et quod situs illarum terrarum docet.

163. *Hyadum ortus*) Secundum alios non post solis occasum oriuntur, sed matutino; Plinius XVIII, 66, 1: VI Nonas Maii Caesari *Suculae matutino oriuntur*; Aëtio id faciunt uno die ante: Μηνὶ Ἀπριλίῳ, ὃ ἐστὶ Μαΐου ἂν Ἦάδες ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀνατολῆς ἐπιτέλλουσιν. — Taubner. monet, pro *latet* aequè bene cum Bersm. *patet* legi, modo haec de vespertino crepusculo intelligantur, et vs. 165 pro mera Hyadum descriptione habeatur. — *Pars nulla* pro nulla simpliciter;

II, 156, *pars una chori*, una ex choro. — *Crepuscula inducunt noctem.* Vt I Metau. 219, *trahunt.* — *Hyades*, septem stellae in ore Tauri. De origine earum variae veterum opiniones, quas Hyginus fab. 182, 192; Poët. Astronom. II, 13, collegit. *Bacchi* eas *nutrices* fuisse, Phercydes secundum Schol. Homeri ad II. 2, 486, dixerat, quem et Apollodorus III, 4, 3, secutus est. Male veteres Romani *Suculas* eas appellarunt, quia Graecis ὕς *sues* sunt; vide Gellium Noct. Attic. XIII, 9. Ex ea opinione etiam Noster *gregem Hyadum* dixit. Nonnulli nomen inde derivabant, quia in modum Y literae positae sunt; sed certum est, eas a verbo ὕειν, *pluere*, appellatas, quia ortu suo pluvias adferre credebantur. — Pro *flammis* tres MSS. *stellis*; vide ad vs. 167. — Nonnulli *putant*, quod Heinsio venustius visum est, et a Mitscherl. receptum. — *Putant* in nostris codicibus A et C; quod praefерenti Heinsio assentior. LEM.

168 sqq. Haec et Hyginus Poët. Astronom. dicto loco habet. — *Oceani* filius *Atlas*, de quo vide ad IV Met. 630, 656. — *Aethra* ab aliis

Incipis Aprili; transis in tempora Maii: 183

Alter te fugiens; quum venit, alter habet.

Quum tua sint, cedantque tibi confinia mensum,

Convenit in laudes ille vel ille tuas.

Circus in hunc exit, clamataque palma theatri:

Hoc quoque cum circi munere carmen eat. 190

Ipsa doce, quae sis; hominum sententia fallax:

Optima tu proprii nominis auctor eris.

Sic ego; sic nostris respondit diva rogatis;

Dum loquitur, vernas efflat ab ore rosas:

Chloris eram, quae Flora vocor: corrupta latino 195

in tres codd. migravit. — *Incipis*, ludi tui incipiunt. — *In tempora Maii*, in diem tertium; hinc in Calendariis ad omnes illos dies *Ludi* notantur. Hoc memorabile Ovidio vicum est et lusu dignum; itaque ei rei inhaeret per quatuor versus. — *Fugiens*, *μῦθ' ὀλίγον*, ad exitum vergens. — *Mensum* pro mensium etiam infra 424, et VIII Met. 500. — *Cedant*, sacra tibi sint. — *Ille vel ille* tuetur Burmannus quia et alibi sic occurrit; sed Heinsius e melioribus *vel iste* malebat, idque etiam Mitscherlichius praetulit.

189. Et ludi Circenses et scenici in hunc exeunt, durant, ut IV, 947. *Circus* Florae proprius in regione sexta ut e Sexto Rufo apparet. — In ludis artificibus praestantissimis *palma* id est plausus maximo clamore a theatris, spectatoribus, dabatur; de clamore illo Arnobius adv. Gentes IV, p. 152: *conclamant et adsurgunt theatra, caveae omnes concrepant fragoribus atque plausu*. Etiam Lenzius putabat, posteriora sic capi posse, palma palam a praeconibus renuntiata spectatoribus. Verum nec ludi scenici in circo fuere, nec hic mos Roma-

nis fuit, ut ad clangorem tubae palma renuntiaretur. — *Munus* etiam de ludis et spectaculis. Ernest. Clav. Cicer. hac voce, observat semper de gladiatoris dici; Ovidium autem, quum hoc loco *circi munus* dixerit, locutum esse ut poetam. Verum in Florae circo etiam venatorii ludi dabantur; vs. 371. — *Cum circi munere carmen eat* Lenzius interpretatur: carmen meum tibi offeratur, tanquam munus, una cum Circensibus. Equidem malim accipere, ut II, 2: *Alter ut hinc mensis, sic liber alter eat*. — *Auctor*, interpres. — *Rosas*, odorem rosarum, qui odor mansit etiam, ubi discessit; vs. 376.

195-274. Lucundissima narratio de *Florae origine et potestate*. Secundum Varronem de Ling. Lat. IV, 10, fuit antiqua Sabinorum dea, cuius cultum T. Tatinus rex Romanus transulit. Scriptores ecclesiastici, Minuc. Felix XXV, 9, Lactantius Inst. I, 2c, 6, Arnobius adversus Gentes III, p. 113, parum honestam ei dant originem. Ex arte enim meretricia quum magnas opes quaesivisset, populum romanum scripsit haeredem, certamque pecuniam reliquit, cuius ex an-

Nominis est nostri litera graeca sono.
 Chloris eram, Nympha campi felicitis, ubi audis
 Rem fortunatis ante fuisse viris.
 Quae fuerit mihi forma, grave est narrare modestae;
 Sed generum matri repperit illa deum.
 Ver erat; errabam: Zephyrus conspexit; abibam:
 Insequitur; fugio: fortior ille fuit;

nno foenore natalis suus celebraretur Indis; sed senatus, ut pudendae rei dignitas quaedam adderetur, finxit deam, quae floribus praesset, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus vitibusque florescerent. Quae traditio ludorum, quibus Flora colebatur, lascivia confirmari videtur. Longe alia autem Ovidius habet; eo enim auctore, nympha fuit in campis fortunatis, olim *Chloris* dicta, quam Zephyrus duxit, et magna in flores potestate auxit, quamque Mars, quum ei ortum suum deberet, deam romanam fecit. Lenzius e Catulli carmine de Bervuices coma colligit, fabulam de Chloride, Zephyri uxore, fuisse antiquam; eam poetas alexandrinis ad Arsinoën, Ptolemaei Philadelphii uxorem, transtulisse, et Ovidium forte e Callimachi carmine Αἰτὴρ haurisse.

Chloris eram etc. *Flora* nomen aperte habet a floribus; sed Ovidius haec finxit, ut e Chloride Floram facere posset. — Pro corrupta, cum Horatio Art. Poët. 53, *parce detorta* dicere potuisset. — *Chloris* est a graeco *χλωρός*, viridis, vicens, florens, ut adeo haec duo nomina sensu non multum inter se differant. — *Campi felicitis*; intellige insulas fortunatas, quas praecunte Hesiodo *Epy.* 170 sqq, Horatius *Ep.* XVI. 41, describit, quamquam etiam Homerus *Od.* Δ, 363, simile quid de campo elysio ad

fines terrae tradidit. In illis insulis, *Μακάρων νῆσοις*, iuxta oceanum profundum, beati herōes, *ὀλβιοὶ ἥρωες*, sine curis habitant, iisque terra ter quotannis dulcem fructum profert, Auctore Plutarcho in vita Sertorii, cap. 8, duodecies centena millia passuum ab Africa distant; et Barbari olim credebant campos ibi elysios et sedem fortunatorum fuisse, quam Homerus laudaverit. Putant designatas esse istis insulas, quae hodie *Canariae* dicuntur; vid. Heynii *Opu-scul.* Acad. vol. 1, p. 395, et Mitscherlichium ad Horatium dicto loco. — *Ante Lenzius* coniungit cum *viris*, ut *οἱ πρὶν, οἱ πρόσθεν* intelligantur. Ego iungo cum *fuisse*, olim fuisse, nempe ea aetate, quam Hesiodus heroicam vocat; sic infra vs. 222, *ante erat*.

199. *Observe modestiam*, qua formam suam laudat. — *Grave*, molestum. — Pro *maritum mihi repperit*, maluit, ut minus vulgare, *generum matri repperit*. Similiter fere II *Met.* 746, Mercurius ad sororem virginis, quam petebat: *tu velis proles meae matertera dici*. — In verbis *ver erat... fuit*, exemplum insigne habemus incisorum, sive brevium orationis membrorum. *Errare* de ambulantibus. *Fortior*, velocior; deest *cursu*, quod III *Metam.* 219, additum. Zephyrus velocior erat, quippe ventus, et penitus Amoris aditus, ut Phoebeus I

Et dederat fratri Boreas ius omne rapinae,

Ausus Erechthea praemia ferre domo.

Vim tamen emendat dando mihi nomina nuptae; 205

Inque meo non est ulla querela toro.

Vere fruor semper: semper nitidissimus annus:

Arbor habet frondes, pabula semper humus.

Est mihi fecundus dotalibus hortus in agris:

Aura fovet; liquidae fonte rigatur aquae. 210

Hunc meus implevit generoso flore maritus;

Metam. 540. Interp. gallicus admiratur gratiam decoram in hac Florae confessione. — Excusationem etiam marito reperit: *Et dederat* etc. vim et rapinam licere sibi putabat ad exemplum fratris. — De Borea Orithyam, *Erechthei*, regis atheniensis, filiam rapiente, VI Metam. 677 sqq. Raptum formula lenissima exprimit *praemia ferre*, namque *praemium* etiam de praeda dicitur; VI Metam. 518: *spectat sua praemia raptor*; et Horatius Epod. II, 36: *iucunda captat praemia*.

205. *Vim emendat*, vim illatam compensat et honore et beneficiis. — Pro *nuptae* alii *Nymphae*. — Tum Hein- sius etiam *nunina* cum uno Patavio malit; sed *Nympha* Chloris iam ante fuerat, vers. 197; et in *nuptae* satis honoris est: nam caeteri dii virgines, quibus pudorem rapuerant, non amplius curabant. — *Querela*. Dousa observat, allusisse poetam ad formulam in epitaphiis obviam *vixerunt sine querela*. — Iam felicitatem suam elferre incipit. *Nitidissimus annus* etiam vs. 265 legitur. Hoc loc. prim. Patavinus, Farnes., Mazar. et a manu prim. Zulich. alique, *tepidissimus*. Sane *tepor* de calore veruo dicitur, sed *nitidissimus* magis commendat felicitatem Florae. *Nitere* enim bene

dicitur de laeto colore et iucunda facie terrae, ut iam ad IV, 126 et 430, admonitum. — *Annus* ut alias de proventu terrae annuo legitur (Virg. Georg. II, 516: *pomis exuberat annus*; Plinius paneg. XXIX, 3: *messibus nostris annus exuberat*) sic nunc de superficie terrae. *Semper nitidissimus*, Burmann. *per me nitidissimus*, quia sic Zulich. Bernens. et duo alii, et quia sic solent dii beneficia sua iactare, ut I Metam. 516; sed illud *per me* rectius versu 228 legitur, ubi Flora munera sua enumerat. Nunc autem felicitatem suam extollit. Neque, quae proxime sequuntur, *arbor habet frondes* et *pabula humus*, Florae opera efficiuntur; sed unus Stroz. habet *vere*, et unus Moreti *vere est*, unde Hein- sius *veri nitidissimus* con- iicit. Sane *ver* hic optime repetitur; vere semper fruor, vere nitidissimus est annus, etenim humus tum semper habet pabula.

209–218. De hortulo suo et floribus narrat facunde et suaviter. *Dotales agri*, ut XIV Metam. 459: *dotalia arva*. — *Implevit*; Zephyrus enim flores provocat. — Pro *generoso* Fran- cius volebat *numero*; male; *gene- rosa* excellentissima in suo quaeque genere dicuntur; XIII Metam. 818, *pruna generosa*; XV, 710, *generoso*

Atque ait: Arbitrium tu, dea, floris habe.
 Saepe ego digestos volui numerare colores;
 Nec potui: numero copia maior erat.
 Roscida quum primum foliis excussa pruina est, 215
 Et variae radiis intepuere comae,
 Conveniunt pictis incinctae vestibus Horae,
 Inque leves calathos munera nostra legunt.
 Protinus arripiunt Charites, nectuntque coronas,
 Sertaque coelestes implicitura comas. 220
 Prima per immensas sparsi nova semina gentes:
 Vnius tellus ante coloris erat.
 Prima Therapnaeo feci de sanguine florem:

palmite colles; Virgil. Aeneid. X, 174, *insula generosa metallis*. — *Arbitrium*, potestas, imperium, ut III, 316; IV, 818. — *Colores*; confer IV, 439. — *Digestos*, apte dispositos. — *Roscida pruina*, ros. — *Excussa* nil nisi nmota, siccata. — *Comae*, ut IV, 438, *comae papaverae*. — *Figmentum* hoc de *Horis* et *Gratiis* aptum et ad horti praestantiam, et ad Florae felicitatem declarandam. *Horae*, lovis et Themidis filiae, Ennomia, Dice, et Irene, hominum operibus venustatem addunt; Hesiod. Theog. 900 sqq; vide Graevium. Itaque et Epy. 73, cum Gratiis adsunt ad Pandoram floribus vernis coronandam. Quin ab iis ipsis pulchritudo Graecis dicta est ὥρα. Iucundunt *pictis vestibus incinctae*, ut apud Orpheum hymn. 42. 6: πέπλους ἐννύμενοι ὄροσερούς ἀνδρῶν πολυτεπέων. Heinsius h. loco intellig. vestes e floribus contextas, et tres MSS. habent *pictis floribus*. Equidem malim de vestibus capere, quales in Cyprio carmine, quod Neapolis laudavit, describuntur. Ibi Gratae vestes factas ἑξαψαν ἐν χρυσεῖνι τραπεζίῳ. ubi additur, οἷα πο-

ποῦς' Ὄρατ. — *Leves*, nempe e vimine lento textos; IV, 455. — *Arripiunt* dedit Heinsius ex uno Zulichemiano; Mazarinacius accipiunt, quod mihi melius placet; non enim video, cur Gratae tam cupide arripuerint flores. Vulgo, *accedunt*.

221. Merita Florae. Florum ex hominibus natorum creationem sibi vindicat, quia eius opera intercesserat. — *Gentes*; alii *terras*. Solent haec duo promiscue usurpari a poetis; Moeret. *innumeras gentes*. — *Therapnaeo de sanguine flos* est Hyacinthus, factus ex Hyacintho, iuvene lacedaemonio, quem Apollo sibi carissimum imprudens disco percussit, et in florem cognominem mutavit; X Metam. 162. Is mox *Amyclides* vocatur, mox *Oebalides*, nunc *Therapnaeus* a Therapnis, urbe Laconiae, quomquam nunc omnino lacedaemonium eo nomine indicari puto. Ita Callisto Arcas nunc *Tegeaea* vocatur, nunc *Moenalia*, nunc *Parthasis* et *Nonacrina*; vide ad II, 167. Ita V, 89, Evander *Nonacrius*, qui fuit Pallanteo ortus; vide et ad I, 478. De hyacintho veterum dictum

Et manet in folio scripta querela suo.

Tu quoque nomen habes cultos, Narcisse, per hortos: 225

Infelix, quod non alter et alter eras!

Quid Crocon, aut Attin referam, Cinyraque creatum;

De quorum per me vulnere surgit honor?

Mars quoque, si nescis, per nostras editus artes:

Iupiter hoc ut adhuc nesciat, usque precor. 230

Sancta Iovem Iuno, nata sine matre Minerva,

Officio doluit non eguisse suo.

Ibat, ut Oceano quereretur facta mariti;

Restitit ad nostras fessa labore fores.

ad X Metam. 211; ibi quoque Phoe-
bus suos genitus foliis inscribit, et ai
ai Flos habet inscriptum funestaque li-
tera ducta est. Intelligunt nonnulli
Delphinium Aiakis, cuius folium cau-
didum figuras AI caeruleo colore re-
fert; confer XIII Metam. 395.

225. *Narcissus* Thespiensis, iuue-
nis pulcherrimus, suae ipsius ima-
ginis, quam in fonte quodam con-
spexerat, insano amore correptus,
atque tabescendo in florem sui nomi-
nis mutatus est; III Metam. 339 sqq.
— *Alter et alter* argute, tu et is quem
amabas, non eratis diversi iuvenes,
sed unus idemque. — Fabula de *Cro-
co* iuvene in crocum florem mutato
minus celebrata est; attingitur IV
Metam. 283. — *Attis*, iuvenis phry-
gius, de quo supra IV, 223. Is, X
Metam. 104, a Cybele in pium trans-
formatur, hoc loco in florem, nempe
violam; vide Arnob. advers. Gentes,
V, p. 160. Heinsius legi vult *Atty*; MSS.
quidam *Atym* aut *Alyn*; et
varie hoc nomen scribitur; olim ede-
batur *Acin*. Ille vero non in florem,
sed in fluvium mutatus; XIII Metam.
753. — *Cinyra creatus*. Adonis, ab
aprio percussus Veneris beneficio in

anemonem florem mutatus est; X
Metam. 735. — *Honor*, flos, ut iam
alibi notatum. — *Vulnere*; olim ede-
batur *sanguine*. Alterum agnoscunt
veterrimi MSS. maxima ex parte;
atque etiam XIII Metam. 396: *Oeba-
lio de vulnere natus*.

229. Mars a Iunone sine Iove Flo-
rae opera editus. Haec commode in-
serta, quia causam habent, cur Flora
sit dea romana, et quia viam eius ma-
xime illustrant. Fabulam autem hanc
verbo attigit etiam Festus in *Gradivi*
etymo: *vel, ut alii dicunt, quia gra-
mine sit ortus*. Sed secundum Home-
rum II. E, 896; Hesiodum Theog.
921; Apollodorum I, 3, 1, Iupiter cum
Iunone Martem genuit. Quamquam
aliis Eury mater Martis erat; Scho-
liast. ad Homerum dicto loco. Vul-
canum contra alii sine patre ex Iu-
none natum fingebant; Hesiodus
Theog. 925. — *Precor*, opto.

231. De Minerva sine matre nata
III, 842. — Ad *Oceanum* senem au-
xilii aut consilii petendi causa de-
scendebant interdum dii, etiam Iuno
II Metam. 509; via igitur occidentali
per Florae hortum descendit. — *Fa-
cta mariti*. Heinsius ex altero Petä-

Quam simul adspexi; Quid te, Saturnia, dixi, 235
 Adtulit? exponit quem petat illa locum;
 Addidit et causam: verbis solabar amicis;
 Non, inquit, verbis cura levanda mea est:
 Si pater est factus neglecto coniugis usu
 Iupiter, et nomen solus utrumque tenet: 240
 Cur ego desperem fieri sine coniuge mater;
 Et parere intacto, dummodo casta, viro?
 Omnia tentabo latis medicamina terris;
 Et freta, Tartareos excutiamque sinus.
 Vox erat in cursu: vultum dubitantis habebam: 245
 Nescio quid, Nymphæ, posse videris, ait.
 Ter volui promittere opem, ter lingua retenta est:
 Ira Iovis magni causa timoris erat.
 Fer, precor, auxilium, dixit; celabitur auctor:
 Et Stygiae numen testificatur aquae. 250
 Quod petis, Oleniis, inquam, mihi missus ab arvis
 Flos dabit: est hortis unicus ille meis.
 Qui dabat, Hoc, dixit, sterilem quoque tange iuencam,

viano *Furta* dedit. Sane *furtum* omne clandestinum, et *furta Iovis* saepe clandestini eius amores; sed de illis nunc non est sermo. Etiam Mitscherlich. servavit *facta*, quamquam id Taubnero minus aptum videbatur. — Regii nostri codices habent *facta*; Heinsii tamen lectio quibusdam magis placet. LEM.

241. Quum tres MSS. habeant *despicerem*, propterea Heinsius coniicit *despuerim* aut *respuerim*; sine causa. Ad rem, quae hic speratur, interp. gallicus comparat librum recentiore; *Lucina sine concubitu*. — *Viro* nempe meo. *Dummodo casta*, non cum alieno concubens. — *Latis* nunc melius quam *laetis*, quod Mazzrin. et Zulichem. praeferunt. — *Sinus*, re-

cessus remotiores. — *Excutiam*, perquiram.

245. Verba *vox erat in cursu* et ad Iunonem et ad Floram referri possunt. Si ad illam, sensus: plura loqui volebat, ut VI, 362, *spes erat in cursu*, longius progredi posse videbatur. Non autem audiendus est Taubnerus qui deam putat haec locutam esse, quum curreret. — *Dubitare*, deliberare, ut Aeneid. IX, 190: *Percipe quid dubitem*.

251. Qualis flos intelligatur non constat. — *Olenus* et Achaiae et Boeotiae oppidum. — *Quidam, tibi missus*; alterum timentur longe plurimi codd. — Mox olim edebatur, *Qui dabat hunc; dixit*; Neapolis ex suo codice, *Cui dabat hunc*. Sed Heia-

Mater erit: tetigi; nec mora, mater erat.
 Protinus haerentem decerpsi pollice florem: 255
 Tangitur; et tacto concipit illa sinu;
 Iamque gravis Thracen, et laeva Propontidos intrat;
 Fitque potens voti; Marsque creatus erat.
 Qui memor accepti per me natalis; Habeto
 Tu quoque Romulea, dixit, in urbe locum. 260
 Forsitan in teneris tantum mea regna coronis
 Esse putes: tangunt numen et arva meum.
 Si bene floruerint segetes, erit area dives:
 Si bene floruerit vinea, Bacchus erit:
 Si bene floruerint oleae, nitidissimus annus; 265
 Pomaque proventum temporis huius habent.

sio debemus nostram lectionem. — *Mater*, gravida. — *Haerere* frondes et poma dicuntur in arbore, flores in caule plantae; ergo *haerentem* nunc plenitudinis tantum causa additum. — *Tangitur*; Neapolis legit, *Tangit et intacto*. Eum vituperat Heinsius, quia de Iunone agitur, non de iuvenca; sed Burmannus monet, non adeo ineptam esse hanc lectionem; eam capiendam esse de Iunone, quae tangat florem a Flora decerptum, et statim concipiat; se tamen malle: *Tangit ut, intacto concipit*. Neapolis lectionem probat et Taubm.

257. *gravis*, gravida. — In *Thracia* Mars natus; Vegetius I, 28. Vulcani vinculis solatus in Thraciam migrat; Homerus II. Θ, 361. Ibi sedet alto in vertice Haemi; Callimachus Del. 63. Thracia ad *laeva Propontidos* sita. — *Potens voti*, quum sit quod optamus, etiam VIII Metam. 80 et 409; *votum potens*, ibid. 745; *iussi potens*, postquam effecerat, quod iussa erat, IV Metam. 509. Hoc loco in Francof. *potens uteri*, quod LX

Metam. 315 legitur, sed ab hoc loco alienum est.

261-274. Florae potestas et regnum quam late pateat. Omnia amplectitur, quibus *flos* tribuitur. Hinc *Floralia*, auctore Plinio XVIII, 29, instituta, *ut omnia bene deflorescerent*. — *Coronas* posuit pro floribus. — *Tangere* nos dicuntur omnia quae animum quocumque modo, etiam cura et sollicitudine commovent; *tangunt* ergo Heinsius non male ex Erford. et uuo Patavino vulgato *tangit* praetulit, id est, adtingit, pertinet ad arva. — *Pro numen* Mitscherlich. *nomen*. — *Area dives*, quia in *area*, soli data agri parte, frumenta exterebantur et inde in granaria transferbantur; Horatius lib. I, Od. 1, 10: *Quidquid de libycis verritur areis*; Virgilius Georg. I, 190: *magna veniet triura*. — *Oleae flos* non copiam tantum olei, sed omnino *nitidissimum annum* portendebat, ut et flos abundans amygdali; Virgil. Georg. I, 187. *Nitidissimus annus* etiam vs. 207; pro eo vs. 327: *si bene floreat annus*.

Flore semel laeso pereunt viciaeque fabaeque;

Et percunt lentes, advena Nile, tuae.

Vina quoque in magnis operose condita cellis

Florent; et nebulae dolia summa tegunt.

270

Mella meum munus: volucres ego mella daturas

Ad violam, et cytisos, et thyma cana voco.

Nos quoque idem facimus tunc, quum iuvenilibus annis

Luxuriant animi, corporaque ipsa virent.

Talia dicentem tacitus mirabar: at illa,

275

— Olim edebatur: *Poma quoque eventum temporis huius habent*; Heinsius vero ex Naugerii, Vrsii. et uno Patavino codice alterum dedit, quia *proventus anni* saepe legitur. Sensus: pomorum proventus, copia, pendet a tempore, quo florent. — In tribus Regiis codicibus reperitur lectio vulgata: *Poma quoque eventum* etc. Hanc ego non mutaverim; sensus idem est. L.

267. *laedi florem* omnium frugum putabant, si plenilunium in Floralia incideret; Plinius dicto loco. — *Nilus advena*, ut II, 68, *Tibris advena*, quia ex alia terra decurrit. — *Nili lentes*, quia magna earum et copia et praestantia in Aegypto; Martialis XIII, 9: *Accipe Niliacum, Pelusius munera, lentem*. Virgil. Georg. I, 228, ubi et ipse haec tria frugum genera coniungit: *Si vero viciamque serres, vilenique fuselum, Nec Pelusiaca curam aspernabere lentis*. — Quae de vino sequuntur, ea melius abessent. *Flos enim et nebula vini et spuma tenuis in summo vino natans*; Plinius XIV, 27: *Flos vini candidus probatur; rubens triste signum est, si non is vini color sit*. Columell. XII, 30: *Si vinum florere incipiet, saepius curare oportebit*. — *Operose*, diligenter.

271. *Mellis donum rectius sibi vindicat propter succos, quos flori-*

bus indidit apibus colligendos. — *Violam*; itaque et Virgil. Georg. IV, 31, praecipit: *circum alvearia irrumguum bibant violaria fontem*. — De *thymo* res nota; et fuit proverbium: *dum thymo pascentur apes*; Virgil. Ecl. V, 77. — *Cytisus* fruticis genus, iucundo foliorum et sapore et odore, quo tam capellae quam apes delectantur; Virgil. Ecl. X, 30: vide Martin. ad Georg. II, 431. — *Nos quoque idem facimus*: meum quoque munus est, quum iuvenes florent. Verbis *luxuriant* etc. describitur is, quem Horatius flore iuventa fervidum vocat. — *Virent* Heinsius e Mazarina. et Zulichem. a manu prima laudavit, et Burmannus in textum recepit, quia *mox vigeant* sequitur. Et sane, *viriditas*, ut τὸ χλωρόν, de vigore iuvenili etiam in soluta oratione bene dicitur. Mitscherlichius tamen vulgatam *vigent* servavit. *Luxuriare* alias de succulentis et vegetis membris dicitur, ut VII Metam. 292; Virgil. Georg. III, 81. Hoc loco de animorum vigore.

275-330. Ludorum Floraliū origo ad veritatem historicam narratur Anno V. c. 513, ut iam ad IV, 943, admonitum, Publicii Malleoli fratres, aediles plebis, quum multi cives in publico pascere, peculatus eos com-

Ius tibi discendi, si qua requiris, ait.

Dic, dea, ludorum, respondi, quae sit origo.

Vix bene desieram; rettulit illa mihi:

Caetera luxuriae nondum instrumenta vigeant;

Aut pecus, aut latam dives habebat humum. 289

Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est:

Sed iam de vetito quisque parabat opes.

Venerat in morem populi depascere saltus;

Idque diu licuit, poenaeque nulla fuit.

Vindice servabat nullo sua publica vulgus: 285

demnarunt, atque e pecunia multitudo ludos Florae instituerunt; ii vero diu intermissi, tandem anno V. c. 580, L. Postumio Albino, M. Popilio Laenate coss. a C. Servilio instaurati sunt, et quotannis deinceps celebrati; vide Spanhem. de Vsu et Praestant. Num. tom. II, p. 146.

279. *instrumenta luxuriae*, quae serviunt luxuriae, ei alimenta ministrant; Plinius IX, 13: *Pollio, sagacis ad luxuriae instrumenta ingenii*. Sallustius Catilin. XXV, 2: *psallere, saltare et multa alia, quae instrumenta luxuriae*. Adde Iustinum XXX, 1; Cicero Catilin. II, 5, *instrumenta virtutis similiter*. — *Vigebant* dictum, ut Horat. I, Satyr. 3, 61: *vigent ubi crimina*. — *Latam humum*, latos agros. — *Hinc etiam etc.* Sic et Plinius XVIII, 3: *Hinc et locupletes dicebant, loci hoc est agri plenos*. Pecunia ipsa a pecore appellabatur. Columella VI praef. Nomina pecuniae et peculii tracta videntur a pecore, quod non solum veteres possederunt, sed adhuc apud quasdam gentes unum usurpatur divitarum genus. Paulo aliter Plinius XXXIII, 3: *Singulatum est nota pecudum: unde et pecunia appellata*. — *Sed iam* iis temporibus, quibus, iudice Livio in

praef. quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat, nitebantur *in vetitum*.

283. *saltus*, pascua; vide Clay. Cicer. in hoc vocab. Et nunc publica pascua intelliguntur. Talia pascua habebat multa populus romanus, unde luculentum vectigal, quum, qui pascere in iis vellent, pro singulis pecoribus certam pecuniam solverent. Ius pascendi habebant, postquam nomina sua detulerant, atque apud publicanum subscripserant, unde vectigal illud *scriptura* dicebatur, quod diu unum vectigal fuit; vide Clay. Ciceron. hoc vocab. atque Burmannum de Vectigalibus, cap. IV. Sed multi se subtrahere ei oneri, coniventibus iis, quibus eius rei cura data, atque clam armenta illuc abigebant. Itaque *vulgus*, populus, *sua publica servabat nullo vindice*, sic habebat, ut nemo depascendi morem coërceret. *Licentia* illa eo progressa est, ut tanquam *inertes*, timidi, riderentur, qui in privato pascere. Tò publica Burmannus bene tuetur adversus eos, qui ex interpretatione aut *pascua*, aut *pubula* praeferrunt. Illud enim recte *privato* opponitur. — Pro *servabat* Heinsius ex uno Patavino *servabant* recepit.

Iamque in privato pascere inertis erat.
 Plebis ad aediles delata licentia talis
 Publicios: animus defuit ante viris.
 Rem populus recipit: mulctam subiere nocentes;
 Vindicibus laudi publica cura fuit: 290
 Mulcta data est ex parte mihi; magnoque favore
 Victores ludos instituere novos.
 Parte locant clivum, qui tunc erat ardua rupes:
 Utile nunc iter est; Publiciumque vocant.
 Annua credideram spectacula facta: negavit; 295
 Addidit et dictis altera verba suis:

287. Ad aediles plebis cura pascuorum pertinebat. *Publicios*; Festus Lucium et Marcum Publicios Malleolos vocat. — *Delata* e Naugerii libris recepit Heinsius: Taubnerus vulgat. *perducta* non damnat. *Deferre* nunc est indicis, qui rem aedilibus notam facit, ut eam ad populum perferant. — *Animus defuit ante*; tamen Livius X, 23 et 47, narrat iam anno V. c. 457, aediles plebis, et an. 462, aediles curules et multatitia pecunia, quam pecuariis damnatis exegissent, vel ludos fecisse, vel viam stravisse. *Pecuarios* Drakenb. et Burmann. publicanos intelligunt; Stroth. et Ernest. in Glossar. Liviano, homines qui conductis pascuis publicis e re pecuaria quacstum faciebant. Sed non apparet, cur ab his mulctam exegerint. Sine dubio hoc nomine illis locis iisdem designantur, quos Ovidius hoc loco notat. — *Recipit iudex nomen et causam*, quae ad eum deferitur; *rem populus recipit*, quia res in iudicio populi acta est, quod ex alio Livii loco XXXIII, 42, patet: *Aediles plebis multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt, ex eorum multatitia pecunia aedem in insula Faunij fecerunt.*

— *Vindices*, qui rem detulerant ad populum. — Ab hac publica cura Lenzius putat Publicios fratres nomen traxisse.

291. Florae pars multae data, quia et arva atque pascua eius numen tangebant vs. 262. Data autem ei pars duplex, namque auctore Tacito, *Annal. II, 49, iuxta circum maximum aedes Florae ab L. et M. Publiciis aedilibus constituta est*, quam Tibertius instauravit. — *Victores* in illa causa; Heinsius malebat *ultores*; unus ex eius cod. *auctores*. — De clivo munito consentiunt Varro de Ling. Lat. IV, et Festus in hoc vocab. Ille enim haec habet: *Clivus Publicius ab aedilibus plebis Publiciis, qui eum publice aedificaverunt*. Festus addit, eum a Publiciis munitum esse, ut in Aventinum vehicula venire possent. — *Locant*, quum muniendum redemptori addicunt, verbum in hac re solemus.

295. Ludi illi semel tantum exhibiti. — *Tangit*, oblectat, suaviter afficit: contra VIII Metam. 279, ubi Dianae arae cessant: *Tungit et ira deos*. — Ut hic turba ambitiosa, quae cultum studiose affectat, ut honore valeat, sic VIII Metam. 277, *honori*

Nos quoque tangit honor: festis gaudemus et aris;

Turbaque coelestes ambitiosa sumus.

Saepe deos aliquis peccando fecit iniquos;

Et pro delictis hostia blanda fuit.

300

Saepe Iovem vidi, quum iam sua mittere vellet

Fulmina, ture dato sustinuisse manum.

At si negligimur, magnis iniuria poenis

Solvitur, et iustum praeterit ira modum.

Respice Thestiaden; flammis absentibus arsit:

305

Causa est, quod Phoebes ara sine igne fuit.

Respice Tantaliden; eadem dea vela tenebat:

Virgo est; et spretos bis tamen ulta focos.

Hippolyte infelix, velles coluisse Dionen,

Quum consternatis diripereris equis!

310

Longa referre mora est correcta oblivia damnis:

ille ipse in plurimis MSS. *ambitiosus* dicitur. — *Iniqui* dii sunt irati, *aequi* faventes. — Vocab. *blandus* solemne de placatione deorum, ita ut nunc sacra facientibus, nunc eorum victimis aut precibus tribuatur; vide Bentl. ad Horat. III, Od. 23, 18. — *Sustinere*, retinere.

303. Vis irae divinae exemplis comprobatur. — *Solvitur iniuria*, quando expiatur, quum poenae solvuntur ob iniuriam factam. — *Praeterit modum*, non servat, excedit modum. Diana, quum Oeneus, Actoliae rex, ipsius agnus sine ture reliquisset: *At non impune feremus; Qui, que inhonoratae, non et dicemur inultae*; vid. Metam. VIII, 280. Tum agris calydoniis immisit aprum terribilem, ad quem interficiendum ex omni Graecia viri fortissimi concurrerunt. In ea venatione Meleager, *Thesti*, ex Althaea matre nepos, matris fratres interfecit. Mater, ut fratrum caedem

accipit, stipitem fatalem, in quo filii vita continebatur, comburit, eo-que absumto Meleager, quomquam *absens*, extinguitur; VIII Met. 260-545. — *Tantalides*, Agamemnon, Tantalus pronepos, cuius *vela*, classem in Aulide congregatam, Diana ob interfectam cervam sibi sacram irascens, vento adverso immisso, diu *tenebat*, retinebat; XII Metam. 1-38. Nonnulli *tela* legebant, atque de Niobe cogitabant, cuius filias Diana telis suis transfixit, ut Apollo filios; VI Metam. 288 sqq. — *Virgo*, cui mitior animus convenit. — *Hippolytus*, furiis direptus equorum, iam supra III, 265, nunc moritur. Is, quum Dianam et studio venandi et castitate coleret, *Dionen* sprevisse nunc dicitur, ut ad eam eius interitus referri posset. *Dione*, Aetheris et Terrae filia, mater Veneris ex Iove, nunc ipsa Venus. — *Corrigere*, castigare, punire. *Oblivia*, neglectus deorum,

Me quoque romani praeteriere Patres.
 Quid facerem, per quod fierem manifesta doloris?
 Exigerem nostrae qualia damna notae?
 Excidit officium tristi mihi: nulla tuebar 8,5
 Rura, nec in pretio fertilis hortus erat.
 Lilia deciderant; violas arere videres,
 Filaque punicei languida facta croci.
 Saepe mihi Zephyrus, Dotes corrumpere noli
 Ipse tuas, dixit: dos mihi vilis erat. 320
 Florebant oleae; venti nocuere protervi:
 Florebant segetes; grandine laesa Ceres:
 In spe vitis erat: coelum nigrescit ab Austris,
 Et subita frondes decutiuntur aqua.
 Nec volui fieri, nec sum crudelis in ira: 325
 Cura repellendi sed mihi nulla fuit.

damnis, calamitatibus immissis, puni-
 ta sunt. Sed *τὸ correcta* primus Dani-
 el Heinsius dedit, quum antea *col-*
lecta ederetur, quod Fanens. et Bur-
 mann. per hypallagen dictum puta-
 bant, collecta damna oblivione; pau-
 lo durius. Quidam *collata*. — Regii
tres correcta.

312. *praeteriere*, ludos meos inter-
 miserunt; VIII Metam. 278: *Prae-*
teritae Letoides arae. — *Manifesta*
doloris, manifestans dolorem. — *Qualia*
damna exigerem? quales poenas
 sumerem? quales calamitates immit-
 terem? Sed vocab. *notae* varie in-
 terptt. acceperunt. Plerique ignomi-
 niam aut iniuriam Florae illatam in-
 tellexerunt; Taubnerus, reprehensionem,
 castigationem. Sed rectius
 cum Burmanno haec verba interpreta-
 beris: quae quidem a nobis profecta
 facile cognoscerentur. Vide eum
 ad Petronium 83. — *Excidit officium*
mihi, desii curare rura et hortos. —
Croco fila tribuuntur et capillamenta,

unde Graeci cum *ξανθὴν πύλα* dixe-
 runt; vide Salmasium ad Solinum
 pag. 749. — *Dotes*; vide ad vs. 209.
 — *Sequentia*, *Florebant oleae* etc.
 respondent iis, quae inde a vers. 263
 leguntur. — *Ceres*. Sic Heins. ex primo
 Ambrosian. et sex aliis; vulgo
seges, quod Taubnerus praefert, ut
 sit epiphora, sive verbi eiusdem in
 fine repetitio. — *Pro decutiuntur* primus
 Farnesianus et quinque alii *ex-*
cutiuntur, quod sane Nostro usitatius;
 III Art. Amat. 162: *excutiens frondes*
Boreas; X Metam. 738: *florem male*
haerentem, et nimia levitate *caducum*
Excutiunt venti; XIV ibid. 764: *nec*
excutia. et rapidi florentia venti. Sed et
decutere bene se habet; Virg. Georg.
 II, 404: *silvis aquilo decussit honorem*.
 — *Pro frondes* alter Puteanus *flores*,
 ut supra 264: *si bene floruerit vinea*.
 — *Crudelis in ira*, ut Ceres rapta
 Proserpina saeviens V Metam. 478-
 486. — *Repellendi ventos*, grandinem,
 pluvios austros.

Convenere Patres; et, si bene floreat annus,

Numinibus nostris annua festa vovent.

Adnuimus voto: consul cum consule ludos

Postumio Laenas persolvere mihi.

332

Quaerere conabar, quare lascivia maior

His foret in ludis, liberiorque iocus:

Sed mihi succurrit, numen non esse severum,

Aptaque deliciis munera ferre deam.

Tempora sutilibus cinguntur tota coronis:

331

327. *annus*, arbores, vites, fruges illius anni. — *Adnuimus voto*, feci id, cuius causa illi votum nuncupaverant, Claudianus XXIV, 212: *votisque senatus Adnue, diva, tui*. — *Consules L. Postumius Albinus* et *M. Popilius Laenas* anno V. c. 580, instituerunt ut quotannis ludi Florales exhiberentur. Primus autem exhibuit C. Servilius aedilis plebis, quod nummus testatur; vide Spanhemium ad vers. 275 laudatum. — *Persolvuntur* proprie vota, hinc etiam res, quae fiunt ex voto, aut instituuntur.

331-334. Vnde *lascivia* in illis ludis? Celebrabantur illi cum omni obscenitate. Nam praeter verborum licentiam, sono tubae meretrices producebantur, quae nudatis pudendis discurrent, saltarent, lascivosque motus darent; et spectatores in theatra veniebant e Iupanariis; Lactantius Inst. I, 20, 6; Arnobius adversus Gentes III, p. 113; VII, p. 238; Schol. Iuvenalis ad VI, 249. Aliquando, quum Cato illis ludis interesset, populus ut mimae nudarentur postulare eruluit. Cato igitur discessit e theatro, ne praesentia sua spectaculi consuetudinem impediret: quem abeuntem iugenti plausu populus prosecutus, priscum morem iocorum in scenam revocavit; Valerius

Maximus II, 10. Postea ille librum de re Floraria scripsit, qui a Gellio Noct. Attic. IX, 12, laudatur. Obscenitatis illius causam multi repetunt iude, quod Flora olim meretrix fuerit, ut ad vs. 195 vidimus. Sed Ovidius lenius de ea re iudicat; est dea *deliciis*, id est voluptati inserviens, vultque sua sacra et plebi patere.

335. Non ea iam recenset, quae Floralibus facta sint; sed Floram deliciis munera ferre quovis tempore docet; *coronae* enim, quibus illa flores ministrat, non a tristibus et severis, sed a lacticis et voluptati indulgentibus sumuntur. *Sutiles coronae*, in quibus mera folia rosarum consuta, quum *paciles* de multiplici flore texerentur; Plinius XXI, 8: *Summa auctoritas pacili coronae. Sutiles Saliorum in sacris invenimus, et sollemnibus coenis. Transiere deinde ad rosaria: eoque luxuria processit, ut non esset gratia, nisi mero folio: sutilibus mox petitis ab India, aut ultra Indos. Rosas eas consutas esse, etiam e Martiali V, 65; IX, 91, 94, discimus, ubi tempora rosas sutilibus et sutilis rosa leguntur. Quidam hoc loco tortilibus, nexilibus etc. — Tum valde aridet Heinsii coniect. tota in pota, id est, ebria, mutantis; omni*

Et latet iniecta splendida mensa rosa.
 Ebrius incinctis philyra conviva capillis
 Saltat, et imprudens utitur arte meri.
 Ebrius ad durum formosae limen amicae
 Cantat: habent unctae mollia sarta comae.
 Nulla coronata peraguntur seria fronte;
 Nec liquidae vinctis flore bibuntur aquae:
 Donec eras mixtus nullis, Acheloë, racemis,
 Gratia sumendae non erat ulla rosae.

340

eum hoc loco id urgetur, coronas inservire non nisi iis, qui genio indulgeant, aut *ebriis*; nihil contra ad rem pertinet, *tota tempora cingi*. — Taurino non displicet *pinguntur* e codd. multis atque edd. Gryllii et Neapolis. Id illustrari possit e Nemesiani Eclog. I, 20: *dat pictas Flora coronas*. Pictis coronis *pinguntur* etiam tempora; *cingi* tamen solenne in hac re. — Codex Regius B habet *Tempora tortilibus pinguntur tota coronis*; duo alii *utilibus cinguntur*: non placet *pinguntur*. LEM. — *Latet mensa* etc. Immensa interdum florum copia et mensae et convivae obruebantur, e tecto etiam desuper deiectionum. Vid. Salmasium ad Spartac. Aelium Verum cap. 5.

337. *Saltatio* Romanis non omnino honesta; Cornelius Nepos in Epaminonda I; vide Cortium ad Sallustium Catil. XXV, 2. — In conviviis *ebrii* fere saltabant. — *Philyra*, tenuis tiliae membranula inter corticem et lignum, qua utebantur ad nectendas coronas convivales; Plinius XVI, 14; XXI, 3. Etiam Horatius I, Od. 38, 2: *nexae philyra coronae*. — Neapolis scribi volebat, *incinctus capillos*; male. — *Merum* varias addocet artes; Horatius I, Ep. 5, 18. Possis hoc loco de facundia capere, quae impru-

denter recludit arcana. Sed alii hoc quoque ad saltationem referunt, et imprudentem Lenzius explicat titubantem, incertis pedibus utentem. — *Vitur* Burmannus dedit e pluribus MSS. et edd. Nam caeteri *vertitur*, quod et Mitscherlichius servavit. — *Ad durum* etc. Tales occentationes (*παρὰλλήλοισιν*) frequentes erant. In iis convivicia faciebant ianuæ, eamque *durum* vocabant, quia puella dura, inexorabilis, quae eos excludebat; Tibullus I, 2, 5 sqq. Eandem vero et *ungere* atque *sartis* velare solebant; Lucretius IV, 171: *At lacrymans exclusus amator limina saepe Floribus et sartis operit, postesque superbos Vnguit amarucino*. Vide et Sagittar. de launis cap. 37. Itaque nihil certius mihi videtur emendatione Heinsii, *unctae mollia sarta fores*.

342. *Liquida* nunc ponitur pro: cui nihil vini admixtum. Meri aqua temperandi auctores plures nominantur; vide Harduin. ad Plinium VII, pag. 415. In iis Cerasus Aetolus, qui *Acheloï* aquam adhibuisse in eum usum traditur; Hyginus fab. 274. Vnde et Virgilius Georg. I, 9: *Poculaque inventis Acheloia miscuit avis tellus*; ubi vide interpp. — Pro *vinctis* Tautner. malit *unctis*, quod nonnulli exhibent; sine causa; XI Met. 165:

Bacchus amat flores: Baccho placuisse coronam 345
 Ex Ariadnaeo sidere nosse potes.
 Scena levis decet hanc: non est, mihi credite, non est
 Illa cothurnatas inter habenda deas.
 Turba quidem cur hos celebret meretricia ludos,
 Non ex difficili causa petenda subest. 350
 Non est de tetricis, non est de magna professis:
 Vult sua plebeio sacra patere choro.
 Et monet aetatis specie, dum floreat, uti;
 Contemni spinam, quum cecidere rosae.
 Cur tamen, ut dantur vestes Cerealibus albae, 355
 Sic est haec cultu versicolore decens?
 An quia maturis albescit messis aristas;
 Et color et species floribus omnis inest?
 Adnuit; et motis flores cecidere capillis,

caput lauro Parnaside vinctus. — De corona Ariadnaea, III, 513, unde apparet, eam, quum non esset florida, parum commode hic esse memoratam.

347. hanc) respicit ad vers. 334, nam reliqua quasi per parenthesin interiecta, ut iam supra notatum. — *Levis* saepe est et histrionum et scenae epitheton, ut quae voluptati inserviat; Cicero Orat. I, 5: *levis histrionum ars et scena*. Nunc autem hac voce respicitur ad ludos iocularis et lascivos, quibus tragoediarum gravitas opponitur, quae, quae delectantur deae, *cothurnatae* hic dicuntur. Taubnerus in Ind. non bene deas maiores et superiores interpretatur. Caeterum similem sententiam habemus infra vs. 598, de Marte: *Non visa est fortem scena decere deum.* — Mox Heinsius *celebrent* non nisi ex primo Bononiensi edidit. — *Ex difficili petenda*, difficulter invenienda. *Subesse causa* saepe dicitur, quod

Heinsius exemplis docet. *Petenda* idem e duobus MSS. sumsit; plures habent *petita subest*; plurimi *petita fuit*. Olim edebatur *cognita causa fuit*; alii aliter. — Regii nostri habent *petita fuit*.

351. *tetricus*, severus, horridus; Livius I, 18: *Tetrica et tristis Sabinorum disciplina.* — *Plebeius chorus*, ille ipse meretricum saltantium et discurrentium coetus. — *Species*, pulchritudo, decor, quem gignit iuventutis vigor.

355. De *vestibus illis albis* confer IV, 619. — *Cultu decens est*, habet vestem, eamque decoram. De *versicolore* vestimento Florae ad vs. 217. Tali amictu uti mulieribus romanis interdictum erat lege Oppia; Livius XXXIV, 1. — Pro *Et color* primus Ambrosianus, Laeti, Mazarinaeus, Zulichemian. et duo alii *At color*, quod placet Heinsio. Etiam *et bene se* habet, quia ad duplicem questionem respondetur. — *Accidere*, cade-

Accidere in mensas ut rosa missa solet. 360
 Lumina restabant, quorum me causa latebat;
 Quum sic errores abstulit illa meos;
 Vel quia purpureis collucent floribus agri,
 Lumina sunt nostros visa decere dies:
 Vel quia nec flos est hebeti nec flamma colore, 365
 Atque oculos in se splendor uterque trahit:
 Vel quia deliciis nocturna licentia nostris
 Convenit; a vero tertia causa venit.
 Est breve praeterea, de quo mihi quaerere restat,
 Si liceat, dixi: dixit et illa, Licet. 370
 Cur tibi pro libycis claudantur rete leaenis

re, verbum bonae notae, ut Heins. ad hunc locum, et ad Silium, IV, 238, docuit; et reperitur in MSS. veteribus plerisque: vulgo autem *decidere* editur. Rosas deiectas esse in mensas convivantium iam vs. 336 vidimus. Hac igitur similitudine, rosarum e Florae capillis cadentium multitudo declaratur.

361-368. Fates accensae. — *Me latebat*; Burmanno latinius videtur, quod Mazarin habet, *mihi latebat*. Vide Gronovium ad Senec. Oedip. 295. — *Burm.* accusativum *me* per graecismum excusari putat; quidvis ad hoc dicat, ego illi non adsentior. LEM. — *Error*es, incertitudinem, ut supra aliquoties. Fluctuationem poëtae referunt versus seqq. usque ad *Convenit*. Tum Flora cum interpellat et certiorum reddit verbis: *a vero tertia causa venit*. — *Purpurei* flores poëtis omnino sunt pulchri, colore splendido. *Collucent agri* hominum operibus dixit Cicero Nat. Deor. II, 39; sed nunc cum vi positum, quia *luminum* ratio redditur. — Pro *floribus* Marsus edidit *ignibus*, atque ita et unus Heinsii codex. *Ignes* autem

posse flores igneis coloribus intelligi Burmannus exemplis docet. — *Hebes* color est obscurus, non lucidus; unde et *hebetare* pro obscurare ponitur. — *Causa venit*; unus Mediceus fuit: Heinsius coniicit *fluit*.

371. Venatorii ludi, haud dubie in circo Florae. Eorum meminit et Martialis VIII, 67: *Floralitias lasset arena feras*. Venatorii ludis plerumque inserviebant belluae *libycae*, pantherae inprimis, quae et simpliciter *africanæ* dicebantur; Plinius VI, Ep. 34, 3. Sed in Floralibus mitia animalia mittebantur; Caelius Rhodiginus Antiq. lect. XXV, 30: Galba praetor *commissione ludorum Floralium novum spectaculi genus, elephantos funambulos edidit*. In circo autem venationes esse editas et aliunde constat; Suetonius Calig. 18: *Edidit et Circenses, interiecta modo africanarum venatione*; Claud. 21: *permisit Circensium gratia africanas importari*. — *Rete pro reti*. Ferae in arena ita agitabantur, ut in retia incurrerent; Plinius Panegy. LXXXI, 3, *feras emissas colligere dixit*. — *Cur claudantur*, scilicet quaerere re-

Imbelles capreae, sollicitusque lepus?
 Non sibi, respondit, silvas cessisse, sed hortos,
 Arvaeque pugnaci non adeunda ferae.
 Omnia finierat: tenues secessit in auras; 375
 Mansit odor; posses scire fuisse deam.
 Floreat ut toto carmen Nasonis in aevo,
 Sparge, precor, donis pectora nostra tuis.
 NOCTE minus quarta promet sua sidera Chiron
 Semivir, et flavi corpore mixtus equi. 380
 Pelion Haemoniae mons est obversus in Austros;

stat, e primo Ambrosiano, Laeti et quatuor aliis Heins. dedit, ut superiora illa *si liceat* etc. ut est in Erford. per parenthesin legantur; caeteri *clauduntur*. — Regius unus a manu prima, *pro libyco leone*. — *Silvas cessisse*, ut IV Met. 532, Neptuno proxima coelo cessit potestas. — *Flora tenues secessit in auras*, ut IX Aeneid. 657, *Apollo in tenuem ex oculis evanuit auram*; et, ut deorum comae aut totum corpus divinum quemdam odorem spirare solebant, sic Flora, cuius loquentis ex ore rosae exhibant, vs. 194, merito florum odorem reliquisse fingitur. — *Floreat* etc. aptum votum, quia omnia, quibus flos tribui solet, huius deae arbitrio subiecta sunt. — *Dona Florae sunt deliciis apta* vs. 334; Lenzius iuvenilem florem et vigorem intelligit.

379-414. V. Nonarum, sive die tertio, Centaurus oritur. Eius sideris origo narratur, ut hic, ita et ab Hygino Poëtice. Astron. II, 38. Fuit Chiron Centaurus tempore Argonautarum, multosque artium suarum habuit discipulos, in quibus Achilles; Clemens. Alex. Stroni. I, p. 360. — Nocte minus quarta, nocte tertia a Kalendis. — *Semivir*, et II Metam. 633 *semifer*; alibi etiam *geminus* et

biformis vocatur ob naturam Centaurorum. De eo est locus classicus et ad haec nostra intelligenda aptissimus Orphei in Argon. 375 sqq. Ibi Peleus Argonautis ostendit *Pelion* umbrosus, in cuius iugo medio *antrum* habeat Chiron, *iustissimus* Centaurorum, qui et morbis sanandis operam det, et mox citharam Phoebi pulsans, mox phorminga Mercurii, vicinis iura reddat, Achillemque puerum educandum acceperit. His dictis ingrediuntur antrum. Ibi prope Chirona stat Achilles manibusque lyram tangit. De hac Achillis educatione vide etiam Apollonium IV, 812; Pindarum N. III, 75 sqq; et de *antro* Chironis in *Pelio* monte, Callimachum hymn. Del. 104. — *Iustitiam* eius Ovidius hoc loco bis laudat vers. 384 et 413. Non igitur erat cur Heinsius et vs. 379, *minus* in *pius* mutari vellet, quamquam Chiron apud Euripid. Iphigen. Aul. 926, ab ipso Achille *ἰνσέβιστος; ἀνὴρ* vocatur, atque apud Hyginum dict. loco: *Non modo caeteros Centauros, sed homines quoque iustitia superasse, tum pietate sua effecisse ut inter astra numeraretur*. — Pro *obversus* Sarravianus et unus Heinsii *conversus*, unus *aversus*. Sed *obversus* bene se habet; XIII Metam.

Summa virent pinu; caetera quercus habet.

Phillyrides tenuit: saxo stant antra vetusto,

Quae iustum memorant incoluisse senem.

Ille manus, olim missuras Hectora leto,

383

Creditur in lyricis detinuisse modis.

Venerat Alcides exacta parte laborum;

Iussaue restabant ultima paene viro:

Stare simul casu Troiae duo fata videres;

Hinc puer Aeacides, hinc Iove natus erat.

390

Excipit hospitio iuvenem Philyreus heros,

Et causam adventus hic rogat, ille docet.

Perspicit interea clavam spoliūque leonis,

Virque, ait, his armis, armaque digna viro.

Nec se, quin horrens auderent tangere setis

395

Vellus, Achilleae continuere manus.

Dumque senex tractat squalentia tela venenis,

725, *obversa Pachynos ad Austros.*

— Tum Heinsio ex uno suo et uno Mediceo *viret* placet, ut sit graecismus. Burman. vero *virent* tuctur, quia *caetera* sequitur. — *Phillyrides.* Etiam ab Orpheo vs. 480, *φύλλιπιδης* vocatur à Philyra matre, quacum Saturnus, sumta equina forma, congressus habuit; Apollonius Rhodius II, 1236; Virgil. Georg. III, 92. — *Missuras* etc. Achillis; Homerus II. I, 186 sqq. — *Detinuit*, occupatas tenuit, adeoque exercuit. Etiam Statius Achilleid. I, 116, de Chirone: *monstrare lyra veteres heros alumno.* Plures heroës à Chirone instituti memorantur. Achilles non musicam tantum, sed et mores integros, artem venandi, inprimisque artem medicam ab eo accepit; coufer Claudianum VII, 60 sqq. Et exstabat olim Chironis institutio ad Achillem verbis consignata; Pausanias Boeot.

p. 772. In arte medica plura et magistri et discipuli inventa à Plinio memorantur.

387. *Exacta* habent quidam vetustiores cum primo Ambrosiano; vulgò *exhausta.* Sic V Metam. 149: *Plus tamen exhausto superest.* Sed et *exigi* dicuntur, quae ad finem perducuntur. — *Duo fata*, duo viri urbi troianae fatales; Hercules, Laomedontis perfidiam ulturus, Ilium expugnauit; Apollodorus II, 6, 4; Hyginus fab. 89. — *Philyreus heros* etiam II Met. 676. A Philyra est *Φιλυρῆτος*, et inde per diacresin *Φιλυρήτος*.

393. *Perspicit* est e Zulichemiano et quatuor aliis. Qui rem diligenter spectat, tractat, examinat, eam *perspicere* dicunt; vulgo *respicit*; primus Ambrosian. *prospicit.* — *Auderent.* Namque Achilles puer admodum ad Chironem deductus erat. — *Continuere*; Moret. et Stroz. *Sustinuere.*

Excidit, et laevo fixa sagitta pede est.
 Ingemuit Chiron, traxitque e corpore ferrum;
 Adgemit Alcides, Haemoniusque puer. 400
 Ipse tamen lectas Pagasaeis collibus herbas
 Temperat, et varia vulnera mulcet ope.
 Virus edax superabat opem; penitusque recepta
 Ossibus, et toto corpore pestis erat.
 Sanguine Centauri Lernaeae sanguis Echidnae 405
 Mixtus ad auxilium tempora nulla dabant.
 Stabat, ut ante patrem, lacrymis perfusus Achilles;
 Sic flendus Peleus, si moreretur, erat.
 Saepe manus aegras manibus fingebat amicis;
 Morum, quos fecit, praemia doctor habet. 410

— *Squalentia*, tincta; Virgil. Georg. IV, 91, adeo *squalentes auro maculae*. Caeterum non de Chirone, sed de Pholo haec narrat Philarg. ad Virg. Georg. II, 456; Servius ad Aeneid. VIII, 294. — *E corpore*; alii *e vulnere* quod Taubn. praetulit. — *Adgemit* dedit Heinsius e tribus MSS. Quidam *ingemūt*; vulgo, *Et gemit*; sed *adgemere* Heinsius comprobat similibus verbis *adstridere*, *adstupere*, *adremere*, *admugire*, etc. Confer et Ben-tleium ad Horatium Art. Poëtic. 101.

401. *Pagasae*, oppidum Thessaliae ad Pelion montem, postea Demetrias dictum. In eius portu Argo navis fabricata; Hyginus Poëtic. Astron. II, 37, ibique Munckerus. Sed nunc *Pagasaeus* omnino Thessalicus. Thessalia autem serax herbarum medicarum; VII Metam. 221. — *Temperare*, miscere herbas, et succos adhibere ad medicamen componendum. — *Mulcere*, ut *fovere*, gratam refectionem et curam indicat. — *Varia bene se habet*; sed vulg. *vana* respuenda est. *Cura* Chironis hic describitur; vanam

fuisse eam in seqq. demum monetur.

403. Secundum Plinium XXV, 30, Chiron superavit ope virus: *Centaurio curatus dicitur Chiron, quum Herculis excepti hospitio pertrahenti arma sagitta cecidisset in pedem*. — Veneno *Echidnae Lernaeae* perit et Nessus, IX Met. 130, et ipse Hercules ibid. vs. 158. — *Dabant pro dabat* ex optimo Patavino et sex aliis Heinsius recepit. Quam locutionem ille inprimis elegantem vocat: eaque vitari *xxxοωvixv*, quum *stabat* sequatur. Vid. ad I Metam. 320. — Affectus Achillis pueri in magistrum egregie hic notatus. *Sic flendus Peleus erat*; sic flendus pater: quasi dicat, non aliter patrem morientem flevisset. LEM. — *Fingere*, leviter tergere, mulcere; Heroid. XX, 133: *Me miserum! quod non medicorum iussa ministro, Effingoque manus, insidcoque toro*. Virgil. Aen. VIII, 635, de lupa: *Mulcere alternos, et corpora fingere lingua*. Olim hoc loco edebatur *mulcebat*. — Heinsius valde metuit, ne versus 410, *Morum* etc. sit grammatici alicuius, aut poet-

Oscula saepe dedit: dixit quoque saepe iacenti;

Vive, precor; nec me, care, relinque, pater.

Nona dies aderat, quum tu iustissime Chiron,

Bis septem stellis corpora cinctus eras.

HVNC Lyra curva sequi cuperet; sed idonea nondum 415

Est via: nox aptum tertia tempus erit.

SCORPIOS in coelo, quum cras lucescere Nonas

Dicimus, a media parte notandus erit.

HINC ubi protulerit formosa ter Hesperus ora,

Ter dederint Phoebo sidera victa locum;

420

Ritus erit veteris, nocturna Lemuria, sacri;

Inferias tacitis Manibus illa dabunt.

Annus erat brevior; nec adhuc pia februa norant;

dagogi commentum, quum oscitantia librarii genuinus Ovidii esset omis-
sus; sed eum habere frigus et lenita-
tem semibarbaram. Ab eo Schirachius
plane dissentit, negatque et versum
frigere, et *facere mores* esse phrasin
barbaram. Hoc certum est, sententiam
esse veram, nec alieno loco adhi-
bitam. Itaque vers. merito defen-
ditur etiam ab Heinsio in Opusc.
pag. 234, cui et Krebsius assentitur.
— *Iacenti*, aegrotanti. — *Vive* etc.
vera vox tenerae aetatis in tali discrimi-
ne. — *Bis septem*. Schol. Germani
XX, Eratosth. et Hygin. Poët.
Ast. III, 37, quatuor et viginti stellas
in Centauro numerant, quae tamen
non omnes in conspectum nostrum
prodeunt. — Cod. Nanger. et alii
tempora cinctus, quod forsitan verius.

415. *Lyra* III *Nonas* oritur ortu
acronichio, sed Aëtio pridie. Μηνὶ
τῷ ἀκρόν ὃ Ἄδρα ἱερέως ἐπιτέλλει.

417. *Scorpii* pars altera pridie *No-
nas* occidit cosmice. Sic et Columella:
*Pridie Nonas Maias Nepa medius
occidit.*

419-492. *Lemuria* inde a VII Id.

per triduum, sed non continuatum,
ut e vs. 491 et Calendario vetere ap-
paret. *Lemures*, interprete poeta no-
stro vs. 483, sunt animae Silentum;
auctore Nonio, larvae nocturnae et
terrificationes imaginum et bestiarum.
Ii his sacris placari credebantur, ut
Feralia mense Februario ad placan-
dos Manes valebant II, 533 sqq.
Ovidius illius sacri ritus 421-444, et
inde eius originem describit.

Protulerit dictum ut III, 345. Alii,
sustulerit, *praetulerit*, *pertulerit*. —
Victa, quia diffugiunt, oriente Phoe-
bo. — Pro nocturna quidam veteres
celebrare, unus *celebrate*. Hinc Heins.
vellet: *Ritus eunt veteris, celebrate,
Lemuria sacri*. Immo bene *nocturna*
sacra statim ab initio notantur. Ne-
que *celebrate* sic interpositum esset
more Ovidiano. — *Inferiae*; sacrificia
quae Manibus ad sepulcrum offere-
bantur, *dari*, *ferri*, *mitti* dicuntur,
— *Taciti* Manes, ut alibi et apud cae-
teros *silentes* Vmbrae. Mitscherlichius
haud dubie operarum errore *tacitas*
dedit.

423-428. Olim Maio, mense anni

Nec tu dux mensum, Iane biformis, eras:
 Iam tamen exstincto cineri sua dona ferebant; 425
 Composítique nepos busta piabat avi.
 Mensis erat Maius, maiorum nomine dictus,
 Qui partem prisci nunc quoque moris habet.
 Nox ubi iam media est, somnoque silentia praebet;
 Et canis, et variae conticuistis aves: 430
 Ille memor veteris ritus, timidusque deorum
 Surgit; habent gemini vincula nulla pedes;
 Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis;
 Occurrat tacito ne levis umbra sibi:
 Terque manus puras fontana perluit unda: 435
 Vertitur, et nigras accipit ore fabas;

tertio, Feralia celebrabantur, quae postea in Februarium translata sunt. Hinc eodem mense nunc Lemuria peraguntur. — Per *pia februa*, de quibus II, 19 sqq., Februarium notat. — *Norant* scilicet homines. Quidam *norat*, nempe annus. — *Mensum*, ut vs. 187. — *Exstincto cineri*; II, 534, *in exstinctas munera ferte pyras*. — Locus, in quo mortuus et combustus et sepultus est, *bustum* dicitur; vid. Kirchmannum de Funeribus pag. 312. *Piare busta*, ad busta placare Manes; VI Met. 569, *piaculum* de inferiis. — *Compositi*, conditi.

429. Ritus in his sacris; confer II, 571, de sacris Tacitae; VII Metam. 179 sqq., de Medae arte magica, et quae ibi laudavimus. — Peragi illa solebant *media nocte*, (Horat. Epod. V, 51) quae a poëtis solet ita, ut hoc loco describi; VII Met. 185: *Homines volucresque ferasque solverat alta quies*. Virg. Aeneid. IV, 522: *tacent pecudes pictaeque volucres*; inde *Nox* *variae*, versicolores, *aves*. — Pro *somnoque* etc. vulgata minus ele-

ganter, *somnosque silentia praebeant*.

431. *Memor* est et is, qui retinet aliquid et imitatur. — *Timidus deorum*, religionibus deditus. — *Vincula*, calcei. Apud Virgilium, dicto loc. 518: *Vnum exuta pedem vinclis*; VII Metam. 183: *nuda pedem*. — *Digitorum* usus varius in arte magica. Digitis pectinatim inter se iunctis impediabant aliquid; IX Met. 299; sed nunc crepitus intellig. quem digitus medius pollicis iunctus et deinde celeriter in palmam depressus edit. — *Levis*, tenui et umbratico corpore induta; Horatius I, Od. 10, 18: *levis turba*. — *Tacito*, nudis pedibus et sine rumore incedenti. Tibullus I, 9, 4: *Sera tacitis Poena venit pedibus*.

435. Metam. dicto loco, Medea *Ter se convertit; ter sumtis flumine crinem Irroravit aquis*. Apud Horat. Epod. V, 25, Canidia per totam domum spargit *Avernales aquas*. Confer Aen. IV, 512. — Rursus disputant, ut IV, 778, utrum *perluit* legendum sit, an *proluit* cum alii; Mitscherlichius *proluit*, sed plurimi MSS. alteram tueq-

Aversusque iacit; sed dum iacit, Haec ego mitto;

His, inquit, redimo meque meosque fabis.

Hoc novies dicit, nec respicit: umbra putatur

Colligere, et nullo terga vidente sequi.

440

Rursus aquam tangit, Temesaeaeque concrepat aera;

Et rogat, ut tectis exeat umbra suis.

Quum dixit novies, Manes exite paterni;

Respicit, et pure sacra peracta putat.

Dicta sit unde dies, quae nominis exstet origo,

445

Me fugit: ex aliquo est invenienda deo.

Pleiade nate, mone, virga venerande potenti;

Saepe tibi Stygii regia visa Iovis.

Venit adoratus Caducifer: accipe causam

tur. Olim edebatur: *Quumque manus pure*. Alterum Heinsius codd. auctoritate adoptavit, et praeterea mallet, *ubi perluit aut proluit*. — De *fabis* cf. II, 576, ubi anus *septem nigras versat in ore fabas*. Etiam hoc loco alii, *accipit ore fabas*. Sed Burmanno veri non videbatur simile, timidum illum deorum ore fabas sumsisse, quas manibus iaceret. Itaque ante recepit, quod multi ex antiquis exhibent, sed Heinsius improbaverat. — *Redimo me*, ut domum meam turbetis et vexetis; Varro de Vita populi Romani: *Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicunt se Lemures extra ianuam eicere*. Festus: *Fabam nec tangere, nec nominare Diali flumini licet; quod ea putatur ad mortuos pertinere: nam et Lemuralibus iacitur larvis, et Parentalibus adhibetur sacrificiis; et in flore eius luctus literae apparere videntur*. — *Colligere nempe fabas*.

441. Heinsius ex uno Mazarinaco invenit *aqua tangit*, scilicet *aera*; sed hic ritus non plinude notus est. Revo-

cavi igitur *aquam*, quod etiam *τὸ rur-*
sus confirmare videtur, respicere enim nos iubet vs. 435. — *Temesa*, urbs Bruttiorum iam Homeri aetate aeris fodinis clara; Strabo VI, pag. 393; etiam VII Met. 207, *Temesaea aera* in usu magico. Aeris autem tinnitum aptum esse habitum ad spectra eicienda, docet Neapolis. — Pro *concrepat* primus Ambrosianus et Laeti *concutit*. Sic I Metam. 143: *crepitantia concutit arma*. Sed id nunc uno verbo expressum. — *Pure*, quod alias *rite*.

445. Nominis origo, ad quam inveniendam, more suo poeta deum invocatur, et quidem Mercurium, cui res infernae sunt notissimae, et qui hoc mense colebatur; vs. 663; Plutarchus Quaest. Roman. pag. 148. — *Iaventre*, perscrutari. — Pro *virga* Gottorp. lingua. Sane Mercurius *facundus* est nepos Atlantis (Horatius I, Od. 10, 1), et *lingua* opus erat ad exponendam nominis originem; sed et alterum *virga*, in quo reliqui MSS. omnes conspirant, hoc loco aptissi-

Nominis: ex ipso cognita causa deo est.

450

Romulus ut tumultu fraternas condidit umbras,

Et male veloci iusta soluta Remo:

Faustulus infelix, et passis Acca capillis

Spargebant lacrymis ossa perusta suis.

Inde domum redeunt sub prima crepuscula moesti, 455

Vtque erat, in duro procubuerunt toro:

Umbra cruenta Remi visa est adsistere lecto,

Atque haec exiguo murmure verba loqui:

Ergo dimidium vestri parsque altera voti,

Cernite, sim qualis; qui modo qualis eram!

460

naum; *virga*, insigne Mercurii *potens*, quo multa efficere potest; quo etiam umbras ad *Stygii Iovis*, sive Plutonis regiam deducit *ψυχοπομπός* Horat. dicto loco, vs. 17. — *Adoratus*, imploratus a me.

451. Etiam Porphyrio ad Horatium II, Ep. 2, 209: *Lemures dictos esse putant quasi Remures a Remo, cuius occisi umbram frater Romulus quam placare vellet, Lemuria instituit, id est Parentalia, quae mense Maio per triduum celebrari solent ante additum anno mensem Februarium: ob quam rem Maio mense religio est nubere.* Haec secunda Ovidii phantasia sic exornavit, ut Remi umbram nutritoribus suis in somnis adsistentem atque festum diem sibi poscentem fingeret. Cohærent autem hæc cum IV, 810-856, ubi de Remi nece et exsequiis, atque de Faustuli et Accæ erga eum pietate. — *Condidit*; sepulto corpore, *umbra* aut anima *sepulcro* condi dicebatur; Plinius VII Ep. 27, 11: *Domus rite conditis Manibus caruit.* Vide et Servium ad Aen. III, 67. — *Male*, in suam ipsius perniciem.

455. *sub prima crepuscula* Ergo hæc exsequiae tempore pomeridiano

factæ, quum serius funera indictiva mane, tacita noctu instituerentur. Festus in vocab. *Vespillones*. — *Torus durus*, sponda non strata ulvis aut aliis rebus mollibus; vide ad I, 200; et mox vs. 519. *Uerat* sine apparatu. Ambrosian. primus et Laeti, *duro solo*, ut IV, 654; sed id nunc spernit Burmannus, quia *lectus* sequitur. Arondel. et Puteanus, *Sicut erant*. — *Visus est adsistere* aut *adesse* formula solemnis de iis, qui in somnis apparent. — *Dimidium et pars vestri voti*, alter alumnorum vestrorum; de votis parentum VIII Metam. 409. Eadem et nutricum erant; Horatius I, Ep. 4, 8: *Quid voveat dulci nutricula maius alumno?* *Dimidium* autem et *pars voti* dictum ut in illis: *animæ dimidium meæ* Horatii I, Od. 3, 8; et *animæ nostræ maiorem partem* Stat. Silv. III, 1, 7. — *Qualis eram* Heins. ex multis, iisque melioribus, proutulit, quia *qualis* pro *quantus* ponitur. Antè Heinsium *talis* edebatur, quo Taubnerus quasi digito nutritores monstrari putabat, *talis*, quales etiamnum vos estis; Puteanus *tantus erant*. — Regii nostri codices habent *talis*, quod bene fuit reiectum; hoc

Qui modo, si volucres habuissem regna iubentes,
 In populo potui maximus esse meo.
 Nunc elapsa rogi flammis, et inanis imago;
 Haec est ex illo forma relicta Remo.
 Heu! ubi Mars pater est? si vos modo vera locuti, 465
 Vberaque expositis ille ferina dedit?
 Quem lupa servavit, manus hunc temeraria civis
 Perdidit: o quanto mitior illa fuit!
 Saeve Celer, crudelem animam per vulnera reddas;
 Vtque ego, sub terras sanguinolentus eas. 470
 Noluit hoc frater: pietas aequalis in illo est:
 Quod potuit, lacrymas in mea fata dedit.
 Hunc vos per lacrymas, per vestra alimenta rogate,
 Vt celebrem festo signet honore diem.

loco enim non friget modo, sed sensu caret. LEM.

461. *Regna iubentes* dictum, ut Sallust. Iugurth. 84, 1: *Postquam ei provinciam populus iussit*. Aves autem iubent, dum portendunt, id est, divinitus significant. Atque ita Livius I, 8, de Romulo: aves, quae augurio regum portenderant; ibidem 12, Romulus: *Iupiter, tuis, inquit, iussus avibus hic prima urbi fundamenta ieci*. — *Inanis imago*, umbra exsanguis sine carne et ossibus. Ea levitate sua bene dicitur elabi flammis. Plurimi, sum elapsa. — *Pro Remo* Regius et alii quatuor, viro; sed nomen proprium cum virtute sic ponitur.

465. *Vbi* est vox eius, qui indignatur, cessare aut negligi aliquid; Phaedrus I, fab. 9: *Vbi pernicitas illa est?* — *Modo*; quidam *nihil*, quod non improbat Taubnerus. Sed et Phaëthon in simili re: *si modo sum coelesti stirpe creatus*. — *Ille dedit ubera*, illius impulsu lupa dedit ubera. De Marte nunc sermo est; ad eum

bene refertur illa nutritio. Hoc non intellexerunt librarii, qui *illa* dederunt; nec erat, cur Vlitius *ulla*, Heinsius vero *silva* coniecissent. De re confer IIII, 53. — *Mitior*; Livius I, 4, lupam *submissas infantibus adeo mitem prae buisse mammas, ut lingua lambentem puevos magister regii pecoris invenerit*.

469. De *Celere* vide ad IV, 837. — *Per vulnera reddere animam*, ut IV, 150, *per vulnera animam expellere*. Gravis autem haec imprecatio. Servius ad Aeneid. IV: *Physici dicunt, eos, qui morte violenta concidissent, non recipi in originem suam, donec errantes legitimum fati tempus complevisset*. — *Sanguinolentus* autem Remus humum premit IV, 844. Ibi et de pietate Romuli, qui primum lacrymas devorat, mox autem fundit. — *Aequalis*, aequae magnae ac in me est; Heinsius volebat aliquando, *ah qualis*, aut *at*, aut *di*, aut denique *en qualis*. — Lacrymas dat in rem, qui eam lacrymis suis honestat. Vulgo

Mandantem amplecti cupiunt, et brachia tendunt: 475

Lubrica prensantes effugit umbra manus.

Vt secum fugiens somnos abduxit imago,

Ad regem voces fratris uterque ferunt.

Romulus obsequitur, lucemque Remuria dixit

Illam, qua positis iusta feruntur avis. 480

Aspera mutata est in lenem tempore longo

Litera, quae toto nomine prima fuit.

Mox etiam Lemures animas dixere silentum;

Is verbi sensus, vis ea vocis erat.

Fana tamen veteres illis clausere diebus; 485

Vt nunc ferali tempore operta vides.

Nec viduae taedis eadem, nec virginis apta

Tempora: quae nupsit, non diuturna fuit.

Hac quoque de causa, si te proverbia tangunt,

Mense malas Maio nubere vulgus ait. 490

Sed tamen haec tria sunt sub eodem tempore festa

editur: *lacrymas manibus ille dedit.*

— *Honore signare.* Formula exquisi-

ta, honestare; Plinius V, Ep. 1, 11:

factum meum nobili honore signavit.

Similiter paneg. 23, 1: *honore nomi-*

num signare. Ergo et nunc sensus,

hunc honorem huic diei habeat, ut

eum festum esse iubeat. Honoris il-

lius notionem pluribus verbis expres-

sit; neque vero est, cur *festo* primi

Ambrosiani et Laeti codd. auctoritate

in *nostro* mutemus.

476. Etiam Virg. Georg. IV, 501,

Orpheia inducit *prensantem nequid-*

quam umbras Eurydices, quae, *ceu*

fumus in auras Commixtus tenues,

fugit. Ibi unus cod. male *pressantem*,

ut hoc loco tres *pressantes*. Noster X

Met. 58, de eodem Orpheo: *Brachia-*

que intendens prendique et prendere

saptans, Nil nisi cedentes infelix ar-

ripit auras. Cedentem et fumi iustar

tactus fugientem *lubricam* nunc vo-

cat.

477. Multi MSS. *Visaque confu-*

giens. — *Positi*, qui vers. 426 *compo-*

siti dicuntur. — *Lemures* in glossis

explicantur *νοκτερινοὶ δαίμονες.* —

Fana claudebantur Feralibus quoque;

confer II, 563.

487. Hic quoque mos Lemuriis et

Feralibus communis; II, 557. Etiam

Plutarchus Quaest. Roman. pag. 147,

vol. VII, narrat, mense Maio non fa-

cile matrimonia contrahi, sed in Iu-

niun differrī; eiusque rei causas plu-

res adfert, etiam hanc, quod tunc

mortuis parentent. Idem pag. 161,

auctor est, publicis feriis *virgines* non

nubere, sed *viduas.* — *Non diuturna*

fuit, non diu vixit. — *Pro proverbia*

duo convivia; inde Heinsius conicit

ne te convicia tangant; male. — *Inter*

se nullo etc. Consentit Kalend. vetus,

Dixit, et hospitibus ianua nostra patet:
Addidit et vultum verbis; iterumque rogavit.

Parent promissis; dissimulantque deos:
Tecta senis subeunt, nigro deformia fumo; 505
Ignis in hesterno stipite parvus erat.

Ipse genu posito flammās exsuscitat aura,
Et profert quassas comminuitque faces.
Stant calices: minor inde fabas, olus alter habebant;

Et fumant testu pressus uterque suo. 510
Dumque mora est, tremula dat vina rubentia dextra:

Accipit aequoreus pocula prima deus.
Quae simul exhaustit, Da, nunc bibat ordine, dixit,
Iupiter: audito palluit ille Iove.

Vt rediit animus, cultorem pauperis agri 515

enim multo et uberius et suavius tractata. — *Tempora longa diei.* — *Hospitibus.* Etiam a Palaephato φιλοξενώ-
τατος vocatur. — *Addidit vultum,*
vultu hilari adiuvit haec verba; Met.
dicto loco: *super omnia vultus Acces-*
tere boni.

506. Pro *parvus* Heinsius volebat
parvus; sed *parva scintilla* est etiam
VII Metam. 80. — *Hesterno* ex MSS.
nonnullis iam Ciofanus recepit; Mit-
scherl. servavit *extremo*, quod et
Neapoli placebat: multi *externo*. *He-*
sterno possis tueri ex Met. dicto loco
641: *foco tepidum cinerem dimovit,*
et ignes Suscitāt hesternos, quos Bau-
cis *ad flammās anima producit anili.*
Pro *anima* nunc est *aura*. — *Ignis in*
hesterno etc. Sic explicat, quod Grae-
ci una voce ζώπυρον. Regius A ha-
bet *extrema*; alii *hesterno*. LEM. —
Formulam *exsuscitare ignem* multis
exemplis comprobat Heinsius. Etiam
Virgil. Aeneid. VIII, 410: *cinerem*
et sopitos suscitāt ignes. Male Taubne-
rus ait etiam vulgat. *excussit ab aura*

bene se habere. — Tum *genu positō*
pro *genu nixus* ex Laeti, uno Farne-
siano et primo Ambrosiano dedit
Heinsius. Vtrumque apud nostrum
occurrit; VI Metam. 346: *posito genu*
terram pressit; VIII Met. 182: *nixus*
genu. Burmannus vero *Ipse* in *Inde*
mutari volebat, nempe a stipite illo.
— *Et profert* etc. Metam. dicto loco,
Baucis *Multifidasque faces*, *ramalia-*
que arida tecto Detulit et minuit. —
Quassae sunt non integrae, quas porro
minuit, in fragmenta minuta concidit.
Sarravianus et alius *siccas*; unus *cas-*
sas, quae varietas etiam III Metam.
508, ubi Burmannus *cassas* interpre-
tatur resectas et aridas. — *Profert* re-
cepi, quia sic multi e melioribus, et
quia *promit* versu 513 rectius legitur.
— Pro *comminuit* Taubnero e duobus
continuatque faces placet. — Regii no-
stri *habent quassas comminuitque fa-*
ces.

509. *Calices* hunc vasa in quibus
cibi coquebantur. — *Habebant* Hein-
sius e Strozzae libro, et *fumant* e

Immolat, et magno torret in igne bovem :
 Quaeque puer quondam primis diffuderat annis ,
 Promit fumoso condita vina cado.
 Nec mora ; flumineam lino celantibus ulvam ,
 Sic quoque non altis , incubuere toris .
 Nunc dape , nunc posito mensae nituere Lyaeo :
 Terra rubens crater , pocula fagus erant .
 Verba fuere Iovis : Si quid fert impetus , opta ;
 Omne feres ; placidi verba fuere senis :
 Cara fuit coniux , primae mihi cura iuventae
 Cognita : nunc ubi sit , quaeritis ? urna tegit .

520

525

multis dedit ; caeteri singularem in utroque verbo praeferrunt.

517. *Diffundere* verbum proprium de vino , quando in dolia transfunditur condendum ; Horatius I , Ep. 5 , 4 : *Vina bibes iterum Tauro diffusa*. Non igitur erat , cur Heinsius *defuderat* praeferreret. Nec eum sequor in eo , quod *promit* auctoritate Mazarin. unius Patavini , et Gottorph. in *prodit* , tanquam elegantius , mutavit ; *promere* solemne de rebus quae conditae et servatae proferuntur ; Horat. Epod. II , 47 : *horna dulci vina promens dolio* ; I , Od. 9 , 7 : *benignius Deprome quadrimum Sabina merum diota*. Cadi apud veteres in fumariis reponebantur , ut fumo maturitatem contraherent ; Tibullus II , 1 , 27 : *fumosos veteris proferte Falernos Consulis*. Horat. III , Od. 8 , 11 : *Amphorae fumum bibere institutae consule Tullo*.

519. Metam. dicto loco : *In medio torus est de mollibus ulvis* ; confer supra I , 200. *Ulvam lino celabat torus* ; ulva , linteo tegumento inclusa , imposita erat toro . Taubnero ex uno cod. *lino celante dat ulvam* magis perspicuum videbatur . — *Alti* tori erant

in aedibus beatiorum hominum ; Aen. II , 2 . — Duo veteres *discubuere* , quod Mitscherlichius recepit . Ita *discumbere toris* VIII Metam. 565 ; Virgil. Aeneid. I , 700 , 708 . — Mox Heinsius *testa* , operculo , *rubens* legi volebat : quia *crater* semper fuerit ex aere . Immo crater panperiorum erat fictilis ; Metam. dict. loco 668 , apponebantur *Omnia fictilibus* ; post haec *caelatus eadem Sistitur argilla crater , fabricataque fugo Pocula* , ubi vide notam . Et *pocula fagina* etiam Virgilio Ecl. III , 37 ; Tibullo I , 1 , 38 , memorantur .

523. *fert impetus* , cupis ; I Met. 1 , *fert aninus* . — Pro *opta* Francof. *ede* . Palaephatus : *Οἱ ἀπηνος ὦν ἡτῆσται παῖδες* . Id Noster ut poeta exornavit . — *Primae iuventae* . Burmannus nesciebat , an satis latine diceretur : *Cara coniux fuit cura , cognita mihi prima iuventa* . Ipse , si per libros veteres liceret , libentius legeret : *primae mihi flore iuventae Cognita* ; certe vitium latere putabat . Taubnerus lectionem *primae iuventae* tueretur , atque sensum sic constituit : *cara fuit coniux , cognita a me , quam ut ducerem prima mihi inventa curandum puta-*

Huic ego iuratus, vobis in verba vocatis,
 Coniugio, dixi, sola frui meo.
 Et dixi, et servo; sed enim diversa voluntas
 Est mihi: nec coniux, et pater esse volo. 530
 Adnuerant omnes: omnes ad terga iuveni
 Constiterant: pudor est ulteriora loqui.
 Tum superiniecta texere madentia terra:
 Iamque decem menses, et puer ortus erat.
 Hunc Hyrieus, quia sic genitus, vocat Vriona: 535
 Perdidit antiquum litera prima sonum.

bam. Sunt et aliae quaedam varietates. Multi: *prima mihi cara iuventa*, quod Krebsius praefert, monetque vim esse in repetita voce *cara*. Vrsini liber: *carae mihi prima iuventae*; Bernensis, *cara mihi prima iuventa*; Iunianus, *prima mihi grata*. Denique pro *cognita* Mazarin. Zulichemian. primus Farnes. et quatuor alii *condita*, quod Heinsius ad urnam referebat, sed male. Ego *condita* praefero atque cum sequentibus sic iungo: quaeritis, ubi illa nunc abdita lateat, quum eam non cernatis? Cura autem vel homo, quem amamus, vel res, qua oblectamur; Virgil. Aen. I, 476, Anchises *cura deum*; III Metam. 136, *vallis cura Dianae*, ubi Burmannus siue causa coniicit *cara*. — *Vocat* deos in verba, qui eos testes facit verborum suorum; Virgilius Aeneid. V, 234: *divos in vota vocare*, ubi vide Heynium. — *Sed enim*, at vero. — *Et pater*; vulgo, *sed pater*. Taubnerus malit *at*, quia *sed* modo adfuit, et quia enuntiata sunt adversa. Equidem sic capio, et non coniux, et pater. Notum est, nec et saepe legi.

531. Vnus Farnesiannus *constiterunt*; tum Heinsius etiam *annuerunt* legi

vult; sed plusquamperfectum bene se habet, indicatque paratissimos fuisse deos ad ista facienda; vide Clark. ad Homerum Il. A, 37, p. 10. — Heinsius etiam putat, vaccam a diis esse initam, ideoque *iuvencae* dedit. Immo sumserunt: τὴν τοῦ ἱεραρχοῦσθαι αὐτοῖς βοῆς Βύραον Palaephato. *Mercurius de tauro, quem Hercules* (forte *Hyrieus*) *ei immolarat, corium protulit*; Hyginus fab. 195. Reliqua idem Poët. Astron. II, 34, Pindari dithyrambis (Strab. X, p. 620), sic narrat: *et quod fecerant urinae in corium infudisse, et id sub terra poni iussisse: ex quo postea natum puerum, quem Hyrieus e facto Vriona nomine appellaret; sed vetustate et consuetudine factum est, ut Orion vocaretur*. Palaephato dictus est Οὐρίων, διὰ τὸ οὐρεῖσθαι ὡς περ τοὺς θεοὺς ἐπειτα κατ' ἐνηρημισμόν. Ωρίων. Sic et alii, ut Servius ad Aen. I, 539, qui putat, Dorica lingua ου mutatum esse in ο. Caeterum Pherecydes et Hesiodus Oriona Neptuni fecerunt ex Euryale, Minois filia, filium, atque adeo honestiorem ei dederunt originem. Nomen autem ab Oreo monte, in quo educatus, accepisse legitur apud Strabonem X, pag. 632.

Creverat immensum: comitem sibi Delia sumsit:

Ille deae custos, illē satelles erat.

Verba movent iras non circumspecta deorum:

Quam nequeam, dixit, vincere, nulla fera est. 546

Scorpion immisit Tellus: fuit impetus illi

Curva gemelliparae spiculā ferre deae.

Obstitit Orion: Latona nitentibus astris

Addit; et, Meriti praemia, dixit, habe.

SED quid et Orion, et caetera sidera mundo 545

Cedere festinant, noxque coartat iter?

Quid solito citius liquido iubar aequore tollit

Candida, Lucifero praeveniente, dies?

537. *Creverat immensum*) Apollo-
dorus dicto loco: τοῦτον γηγενῆ λέ-
γονσιν ὑπερμεγέθη τὸ σῶμα. Secun-
dum Eratosthium, Palaeph. et Theon.
ad Arat. pag. 80, Orion vim inferre
voluit Dianae venanti, illa vero irata
scorpion et terra protulit; a quo ictus
Orion periit, sed a Iove inter sidera
relatus est. Alii cum Callimacho nar-
rabant, confixum eum esse sagittis
Dianae; Hyginus II, 34. Inde etiam
Horatius III, Od. 4, 71: *integrae
Tentator Orion Dianae, Virginea do-
mitus sagitta*. Sed traditioni, quam
Ovidius secutus est, similem fere ha-
bet Hyginus II, 26. — *Gemellipara
dea* Latona etiam VI Metam. 315 vo-
catur, et videtur hoc nomen ab ipso
Ovidio compositum esse. — *Ferre
deae*, immittere spicula sua in deam;
Burmannus comparat *ferrum iugulo
ferre* apud Silium IX, 519. — Pro
meriti Mazarinaeus meritis.

545-548. IV *Idus*, sive die 12, *Lu-
di Circenses in honorem Vltoris*, cui
Augustus in Foro suo templum po-
suit, votum illud in bello Philippen-
si; Suetonius August. 29. Vide Mas-
son. in vita Ovidii ad annum 752.

Poëta ludos verbo tangit, sed forum
et templum describit 553-568; tum
verba voventis memorat 569-577.
Hinc commode ad cladem Romano-
rum a Parthis acceptam transit, quam
et ipsam Mars per Augustum ultus
est, quum illi signa Romanis adempta
redderent.

Sed quid Orion etc. Ipsa sidera et
sol cupide exspectant initium illorum
solemnium. Simile figmentum habes
IV, 673. *Orionis* autem nexus causa,
caeternum non satis commode, mentio
facta; occiderat enim iam vesperi. —
Mundo non nisi Sarravianus et tres
alii exhibent, unde Heinsius accepit;
caeteri *coelo*, quod forte rectius, certe
usitatus. Sed quoniam *mundo* inter-
dum positum videtur pro *coelo*, ut
Drakenborch. ad Silium XII, 336, et
Heinsius ad Met. 157, monuerunt,
propterea servavi *mundo*. — *Cedunt
mundo*, occidunt; XI Metam. 511,
excedere Olympo; Virgilius amat sic
decidere, ut Georg. I, 222, 450, et
alibi. — *Coartatur iter* alias, quando
montibus aut silvis occurrentibus fit
angustius. Nunc brevius iter intell.
— Pro *liquido* alter Mazariu. pro di-

Fallor, an arma sonant? non fallimur; arma sonabant:

Mars venit; et veniens bellica signa dedit.

530

Vltor ad ipse suos coelo descendit honores,

Templaque in Augusto conspicienda foro.

Et deus est ingens, et opus: debebat in urbe

Non aliter nati Mars habitare sui.

Digna Giganteis haec sunt delubra tropaeis:

555

Hinc fera Gradivum bella movere decet;

Seu quis ab Eoo nos impius orbe lacesset;

Seu quis ab occiduo sole domandus erit.

Prospicit Arinipotens operis fastigia summi;

Et probat invictos summa tenere deos.

560

Prospicit in foribus diversae tela figurae,

Armaque terrarum milite victa suo.

versa lectione vitreo. — *Praeveniente Lucifero*; stella Veneris, quae praenuntiat diem. LEM.

549. Incipit cum sonitu armorum, fere ut IV, 181. *Sonabant* Heinsius in *sonarunt* mutari voluit; sine causa. Dii evocari solebant carminibus *ἄντητοις*, ut *venirent*, sacrisque suis adessent. — *Signa dedit*, ut Iupiter I Met. 220: *signa dedi venisse deum*. — *Ad ipse*. Praepositiones sic solent interdum transponi, ut I Metam. *in domino dignos everti tecta Penates*, ubi vide notam. — *Forum suum Augustus* extruxit, quia duo hominum et iudiciorum multitudini non sufficiebant: ideoque festinantius, nondum perfecta Martis aede, publicatum est; Suetonius dicto loco. Insigne hoc templum fuisse, vel ex hoc loco apparet. Iam Iulius Caesar, *Marti templum, quantum nusquam esset, extruere* voluit; Suetonius Iul. 44.

555. *Digna — decet*) Haec lucem accipiant e verbis Suetonii dicto loco, de Augusto: *Sanxit ergo, ut de*

bellis triumphisque hic consuleretur senatus; quique victores redissent, huc insignia triumphorum inferrent. Etiam hoc loco pro *tropaeis* primus Ambrosius et Laeti *triumphis* habent. — *Pro impius* Pembroc. *impetus*. — *Fustigia summa* templorum ornari solebant simulacris deorum; II Metam. 3: *eburnitidum fastigia summa tenebat*, ubi vide notam. — *Invictos*: quia Roma invicta. Interpres gallicus putat Iovem, Herculem, ipsumque Martem intelligi. — *Vulgo bis perspicit*; sed *Heius. prospicit* e melioribus MSS. recepit. *Prospicere* est, e longinquo spectare; *perspicere*, singula diligenter contemplari. Vide ad versum 393. Vides igitur, utrumque nunc habere locum. — *Tela* Neapolis intelligit insignia triumphorum, de quibus Suetonius dicto loco; verum haec non potuerunt in *foribus* esse. Intellige *tela* foribus vel insculpta, vel praefixa. — In verbis *arma victa* non debebat haerere Burmannus; sunt utique arma victarum terrarum. In Pa-

Hinc videt Aeneam oneratum pondere sacro,

Et tot Iuleae nobilitatis avos.

Hinc videt Iliaden humeris ducis arma ferentem, 563

Claraque dispositis acta subesse viris.

Spectat et Augusto praetextum nomine templum,

Et visum, lecto Caesare, maius opus.

Voverat hoc iuvenis, tunc quum pia sustulit arma:

A tantis princeps incipiendus erat.

570

Ille manus tendens, hinc stanti milite iusto,

teano erat *facta*, unde Heinsius *fracta* faciebat, non improbanter Burmanno, quia arma sic praefigi solita sint; quamquam ipse etiam *fixa* legi posse putabat. — In nostro Regio C legitur *jacta* male; in duobus aliis *victa* autem, quod verum iudico. LEM.

563. Et statuīs et tabulis pictis Augustus Forum suum instruxit; Suetonius August. 31: *Proximum a diis immortalibus honorem memoriae ducum praestitit. Itaque et opera cuiusque, manentibus titulis, restituit: et statuas omnium triumphali effigie in utraque Fori sui porticu dedicavit. Ac titulis quidem forum eius praeinituisse, etiam Velleius II, 39, narrat. Plinius XXXV, 10, ubi Apellis tabulas quasdam nominavit, pergit: Quas utrasque tabulas divus Augustus in Fori sui partibus celeberrimis dicaverat simplicitate moderata. In istis simulacris non mirum est fuisse etiam Iuleae nobilitatis avos, de quibus IV, 29 sqq. — Aeneam sacra et, sacra altera, patrem humeris ferentem snaepius Noster memorat; I, 527; IV, 37; XIII Metam. 625. Pro eo nunc, oneratum pondere sacro, id est, et patre et penatibus. Bene igitur Heinsius primo Mediceo et Thuanico sacro recepit, quum ceteri caro praeferant. — Iliades, Romulus Iliac filius, du-*

cis, regis, Caeninensis, a se obtruncati, arma, spolia, retulit. Redux lovi Feretrio templum vovit, sedem spoliis opimis; Livius I, 10. — Claraque etc. Statuae virorum illustrium ordine quodam collocatae in basi habebant titulos, sive indicem rerum praeclare ab iis gestarum; vide quae modo ad versum 563 dedimus.

567. Templum in fronte Augusti nomen ex more inscriptum ostentabat. Quae in fronte rei aut in margine sunt, ea praetexta vocantur; Plinius paneg. 52, 2: *postibus praetexti*, statuas suas ante fores templi ponere. Seneca Ep. 89: *Fluminum ripas aedificia praetextunt*. — *Lecto Caesare*, lecto Caesaris nomine, visum maius, quia tanto a viro dedicatum. Succurrit illud Gnaethonis apud Terentium Eun. III, 1: *Laeta est non tam ipso quidem dono, quum abs te datum esse: id vero serio triumphat!* — De tempore templi voti consentit Suetonius 29: *Aedem Marti bello Philippensi pro ultione paterna suscepto voverat*. — *Princeps incipiendus erat*, principalis dignitas a tantis rebus proficisci debebat.

571. Ipse vovens inducitur. *Hinc stante* etc. Haec lectio valde se commendat et auctoritate optimorum cod. et sensus bonitate. Ante Heinsium edebatur *Adstanti milite iusto In con-*

Hinc coniuratis, talia dicta dedit:

Si mihi bellandi pater est, Vestaeque sacerdos

Auctor, et ulcisci numen utruinque paro:

Mars, ades; et satia scelerato sanguine ferrum; 575

Stetque favor causa pro meliore tuus.

Templa feres; et, me victore, vocaberis Vltor.

Voverat; et fuso laetus ab hoste redit:

Nec satis est meruisse semel cognomina Marti:

Persequitur Parthi signa relenta manu. 580

Gens fuit et campis, et equis, et tula sagittis,

curatos. Neapolis ex antiquis legi volebat *instanti*; id Marsus explicat, quum instaret secum militia, quae iusta arma gerebat. — De Iulio Caesare, *Vestae sacerdote*, interfecto vide III, 699. — *Numen utrumque*, patris et pontificis maximi. Similiter fere supra vs. 97: *Et matri et vati paret*. Prior igitur lectio est dignior, posterior argutior.

579. Anno V. c. 699, M. Crassus a Parthis erat occisus, Orode regnante, exercitusque eius partim deletus, partim captus. Postea Antonius cladem ab iisdem hostibus accepit. Sed anno V. c. 734, quum Augustus in Asia versaretur, Phraates, rex Parthorum, et metuens, ne bello ab eo peteretur, et suis diffidens, signa Romanis olim adempta ei sponte remisit. De ea re tanquam de victoria insigni, mirum in modum laetatus est Augustus, in gaudii societatem venientibus Romanis, qui eam et nummis et carminibus celebrarunt; Iustin. XLII, 5: *Plus Caesar magnitudine nominis sui fecit, quam armis alius imperator facere potuisset*. Vide Dionem LIV, 8, qui et huius templi meminit: Νῶν Ἀρσῆς Τιμωροῦ ἐν τῷ Καπιτωλίῳ κατὰ τὸ τοῦ Διὸς φερετρίου ζήλωμα,

πρὸς τὴν τῶν σημείων ἀνόθ-σιν καὶ ψηφισθῆναι ἐκέλευσε, καὶ ἐποίησιν. His verbis atque varia forma, quam Martis Vltoris templum in nummis habet, (vide Patin. ad Suetonii dictum locum) moti nonnulli putarunt, duo templa Augustum huic deo posuisse, alterum Vltori in Foro suo, alterum, receptis signis, in capitolio Marti Bisultori. Sed nec Ovidius, nec alius scriptor hanc opinionem confirmat. Itaque Masson. et Reimar. monent, apud Dionem verba ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ad ζήλωμα pertinere aut corrupta esse; nummos autem non diversa templa, sed varias eiusdem templi facies exhibere. Quo iure poeta haec Parthica addiderit, dixi ad versum 545. — Nonnulli legunt *meruisse sibi*, quod non displicet Taubnero: immo consilium poetae *semel* flagitat. — Mox Heinsius *Parthu* dederat de suo, quia *Parthus*, ut *Persus*, *Maurus* et alia, interdum adiective legitur; sed adversantur MSS. et, ut Taubnerus bene monuit, vocabula tria in *a* desinentia offendant aures: quidam *Parthis*. Art. Amat. I, 180, haec ipsa signa *barbaricus* non bene *passa* nantis vocatur.

581. Amplificatur Augusti honor

Et circumfusus invia fluminibus.
 Addiderant animos Crassorum funera genti,
 Quum periit miles, signaque duxque simul.
 Signa, decus belli, Parthus romana tenebat;
 Romanaeque aquilae signifer hostis erat.
 Isque pudor mansisset adhuc, nisi fortibus armis
 Caesaris ausoniae protegerentur opes.
 Ille notas veteres, et longi dedecus aevi
 Sustulit: agnorunt signa recepta suos.
 Quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae,
 Quid loca, quid rapidi profuit usus equi,

585

590

Quo difficilior aditu illa gens, quo ferocior rebus suis secundis, quo tristior ignominia Romanis inde illata, eo maior Augusti gloria receptis signis. — Parthi equis metuendi ac sagittis, quibus e simulata fuga retro missis, hostem incaute persequentem obruebant; Horatius I, Od. 19, 11; II, Od. 13, 17; Iustinus XLI, 2. Campi eorum immensi et equis alendis, et proeliis equestribus committendis inserviebant. — Crassorum, patris et filii; Florus III, 11: *Cupiditas Crassi, dum parthico inhiat auro, undecim strage legionum et ipsius capite multata est. . . . Filium ducis paene in conspectu patris telis operuere.* Iustinus XLII, 4: *Orodes Crassum imperatorem cum filio et omni exercitu romano delevit.* — E signis militibus maxima decora erant aquilae argenteae legionum. — Pudor, idem quod mox nota; Plinius paneg. XCI, 2, *notam pudoreuque coniungit.*

589. *notas*, ignominias, veteres, quae per triginta amplius annos inultae manserant. — *Ipsis signis* vitam et sensum tribuit, ut Plinius paneg. L, 4, *teclis sentire et laetari videntur, quod niteant.* — *Quid tibi* etc.

Haec exacte respondent superiori vs. 581. MS. Erford. *solitas sagittas*; hinc Heins. coniicit: *Quo tibi nunc solitas mitti post terga sagittas?* quod laudat Taubnerus quia verbum *profuit* sic magis conveniat, et quia *mitti sagittas* pro subiecto haberi possit. Infra VI, 467, ubi res repetitur: *Parthe, quid exsultas?* etc. — In nummis quibusdam Parthus flexo genu porrigit Augusto altera manu signa, altera suos arcus et pharetras; inde Horatius I, Ep. 12, 27: *ius imperiumque Phraates Caesaris accepit genibus minor.* Sic illi victi dici poterant, quia victarum gentium erat arma sua porrigere victori, ut I, 646: *Germania crines suos porrigit.* In duobus est pictos; solebant sane arcus et pharetrae pingi, id est, distingui auro, argento, ebore; sed id vix est huius loci. Mazarin. a man. prim. *victor*, quod Burmann. si *victor modo* legatur, defendi posse monet: qui olim victor eras, Crasso nimirum et Antonio superatis; *victores* eosdem Parthos etiam Iustinus XLI, 1, vocat: *Parthi Romanis quoque trinis bellis, per maximos duces, florentissimis temporibus lacessiti, soli ex om.*

Parthe? refers aquilas: victos quoque porrigis arcus:

Pignora iam nostri nulla pudoris habes.

Rite deo templumque datum, nomenque bis ulto, 595

Et meritis votis debita solvit honos.

Solemni ludos circo celebrate, Quirites:

Non visa est fortem scena decere deum.

PLEIADAS adspicies omnes, totumque sororum

Agmen, ubi ante Idus nox erit una super. 600

Tum mihi non dubiis auctoribus incipit aestas;

Et tepidi finem tempora veris habent.

IDIVS ora prior stellantia tollere Taurum

Indicat: huic signo fabula nota subest.

Praebuit, ut taurus, Tyriae sua terga puellae 605

nibus gentibus non pares solum, verum etiam victores fuisse. Sed in nostro loco nihil mutandum puto. — *Pignora pudoris*, quae testantur ignominiam nostram pudendam; ignominiam illam describit Horat. II, Od. 5.

595. *Bis ulto* dedit Heinsius e Zulichemiano, Mazarinaeo et plurimis aliis; nonnulli *bis ultum*; vulgo *Bisultor*, quod servari posse Burmannus docet, quia et alibi nominativus sic ponitur, ut *aetas*, cui *fecimus aurea nomen*. — *Meritis* etc. Augustus votis suis honorem meritis solvit debita. Multi *voti*, quod Taubnerus non improbat, ut *voti debita* coniungantur. — *Sollemnis circus* bene dicitur in quo ludi exhibentur. Ita II Met. 712: *festae arces*; III, 111: *festae theatra*, et I Art. Amat. 133: *sollemnna theatra*; ita autem hoc loco Mazarin Zulich. et Hamburg; sed olim edebatur *Sollemnes ludos circi*; Heinsio etiam e plurimis MSS. *Sollemnes ludos, circum* placebat, ut esset appositio. Burmannus legendum putabat: *Sollemni circum ludo celebrate*; quia

celebrare theatra passim. — *Scena decere*; conf. vs. 347. Augustum nautichia exhibita templi illius dedicationem celebrasse, narrat Velleius II, 100.

599–602. III Idus sive die 13 *Pleiades* oriuntur heliace, et *Aestas* incipit. De *Pleiadibus* vide IV, 169 sqq. Earum ortu et occasu iam Hesiod. *Epy.* 383, opera rustica definiebat. Ortum alii die 44, alii 48 ab aequinoctio verno contingere putabant; Varro I, 28; Columella XI, 14. Vid. Petavius Varr. Dissert. lib. II, cap. 9, ubi eos tnetur, qui diem 48, inter 14 et 15 diem Maii constituerunt, atque Ovidium, qui 13 diem habet, errasse ostendit. Plinius XVIII, 29: *Virgiliarum* (id est *Pleiadum*) exortu aestas incipit, occasu hiems. Sic et Aratus.

603–620. *Pridie Idus Tauri caput oritur*. De hoc sidere IV, 717. Tauri et Europae fabulam Noster etiam II Metam. 383 ad finem, narravit, ubi et alios auctores laudavimus. — *Ora stellantia* supra vs. 165, *ora septem*

Iupiter, et falsa cornua fronte tulit.
 Illa iubam dextra, laeva retinebat amictus;
 Et timor ipse novi causa decoris erat.
 Aura sinus implet; flavos movet aura capillos.
 Sidoni, sic fueras accipienda Iovi! 610
 Saepe puellares subducit ab aequore plantas;
 Et metuit tactus adsilientis aquae.
 Saepe deus prudens tergum demittit in undas,
 Haereat ut collo fortius illa suo.
 Litoribus tactis stabat sine cornibus ullis 615
 Iupiter; inque deum de bove versus erat.
 Taurus init coelum: te, Sidoni, Iupiter implet;
 Parsque tuum terrae tertia nomen habet.
 Hoc alii signum Phariam dixere iuencam;
 Quae bos ex homine est, ex bove facta dea. 620
 Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum

radiantia flammis vocantur. Europa, Agenoris, regis Phoenicum filia, mox *Tyria*, mox *Sidonis* a poetis appellatur. — *Falsum* passim in Metam. de forma aliena, quam quis fallendi causa ad tempus sumsit, aut in quam mutatus est a deo aliquo.

607. Haec fortasse e tabula antiqua expressa sunt. Etiam Lucianus Dialog. Zephyri et Noti, tom. II, pag. 125: ἡ δὲ τῇ λαίᾳ μὲν ἔιχετο τοῦ χέρατος, ὡς μὴ ἀπολιπῶναι, τῇ ἑτέρᾳ δὲ ἠνεμισμένον τὸν πέντερον ζώνοντες. Met. dicto loco, *dextra corum tenet, altera dorso imposita est.* — *Iuba* nunc tribuitur *tauro*, ut III Amor. 5, 24. — De illo *novo decore* vide ad II, 757. — *Aura sinus implet*; Metam. dicto loco: *tremulae sinuantur flamine vestes.* — *Accipienda*, scilicet dorso tauri, habent non nisi primus Ambrosianus, et duo alii, unde Heinsius sumsit; caeteri forte verius *adspecien-*

da, ut et Krebsius voluit, aut *conspicienda.* — Pro *subduxit* Heins. e Puttano et Dousae Excerpt. *subducit*, propter *demittit*; sed Mitscherlich. alterum servavit. Metam. dicto loco: *Ipsa videbatur terras spectare relictas, Et comites clamare suas, tactumque vereri Adsilientis aquae, timidisque reducere plantas.*

615. *Litoribus*; nempe Cretae. Ibi posita *jallacis* imagine tauri *Se confessus erat Iupiter*; Metam. III, 1. — *Hoc alii* etc. conf. IV, 717; Hyginus Poët. Astronom. II, 21. — *Phariam iuencam*, Io, Inachi filiam, cuius duplicem transformationem *ex homine in bovem* et *in Deam ex bove* habes Met. I. *Phariam*, Aegyptiam. Amat haec vocem Claudianus. — Verba *Quae bos* etc. etiam Heroid. XIV, 86, leguntur, atque adeo placuisse videntur Ovidio.

621-662. Eodem die pontifices et

Mittere roboreo scirpea ponte solet.
 Corpora post decies senos qui credidit annos
 Missa neci, sceleris crimine damnat avos.
 Fama vetus: tum, quum Saturnia terra vocata est, 625
 Talia fatidici dicta fuere dei:
 Falcifero libata seni duo corpora, gentes,
 Mittite, quae Tuscis excipiantur aquis.
 Donec in haec venit Tirynthius arva, quotannis
 Tristia Leucadio sacra peracta modo. 630

virgines vestales scirpea virorum simulacra in Tiberim proicere solebant; cuius rei causae adferuntur. Vide Dionys. Halicarn. I, 19 et 38; Plutarchum Quaest. Rom. pag. 102 Reisk. Macrobius I Saturn. 7 et 11; Varro de Ling. Lat. VII, 3; Festum in voc. *Depontani* et *Argei*; Arnobius advers. Gentes II, p. 91; Lactantium Inst. I, 21, 6.

Tum, Idbus Maiis, sacrificio ante peracto, pontifices, vestales, praetores alique cives: simulacra ad humanae formae similitudinem facta, numero triginta, de ponte sublicio in Tiberim mittebant; Dionysius, qui simulacra illa vocat ἑθολὰ ἀνθρώπων, κεκοσμημένα τῶν αὐτῶν ἐκείνους τρόπον. *Scirpea* fuisse, testatur etiam Varro, qui tantum viginti quatuor numerat. Dicta autem sunt *Argei*. — *Roboreus*, sublicius; a Dionysio sacer, a Plutarcho ligneus, ξυλίνη, vocatur. — *Corpora post decies* etc. Falsa fama improbatur. Sexagenarii, Oscorum lingua *casnares* dicebantur. Varro: *Vix effatus erut, quum more maiorum ultro casnares arripiunt, de ponte in Tiberim deturbant.* — *Pro credidit* Puteanus et Bernensis condidit, quod Burmanno melius placet, ut respiciat auctorem aliquem, qui hoc memoriae prodidit. — Regii Co-

dices A et C *credidit*, at B *condidit*, quod bene laudat Burmannus. LEM.

625. Pelasgis Dodonae oraculum erat editum: Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατορνείων αἶψαν, ἢ δ' Ἀβοριγενείων Κοτύλην, οὗ νόστος ὀχεῖται. Οἷς ἀναμειχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοῖβῳ, καὶ κεράλας Ἀθῆναι, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα. «Ite quacrentes Siculorum Saturniam terram, atque Aboriginum Cotylen, ubi insula natat. Quibus permixti decimam mittite Phoebō, et capita Diti, et patri mittite virum;» Dionysius. — *Dei ex Mediceo* Heins. dedit, ut de Apolline agatur; et Arnobius dicto loco Apollinem diserte nominat: *quum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus supplicaretur.* Quia vero, auctore Dionysio, Dodonaeum fuit oraculum, propterea Heinsius *Iovis* mallet, quod Erford. a manu prima habet. Carteri omnes *sonis*. — *Falcifero seni*, sive Saturno priscos Italiae incolas homines obtulisse ita, ut eos pedibus manibusque vinctos in Tiberim proicerent, narrant et Dionys. et Lactant. d. l. — *Tuscae aquae*, Tiberis, et I, 500.

629. Omnes, quos supra laudavi, auctores in eo consentiunt, Herculem ex Hispania redeuntem abrogasse illum morem. — *Leucas* ad litus Acar-

Illum stramineos in aquam misisse Quirites:

Herculis exemplo corpora falsa iaci.

Pars putat, ut ferrent iuvenes suffragia soli,

Pontibus infirmos praecipitasse senes.

Tibri, doce verum: tua ripa vetustior urbe:

635

Principium ritus tu bene nosse potes.

Tibris arundiferum medio caput extulit alveo,

Raucaque dimovit talibus ora sonis:

Haec loca desertas vidi sine moenibus herbas:

nae, olim peninsula, postea insula; XV Metam. 289; Plinius II, 90, ibique Harduinus. In ea insula scopulus erat, unde, ad exemplum Sapphus, desilire solebant, qui amorem excuti e pectore suo aliisque iniici vellent; Heroid. XV, 163sq; Athenaeus XIV, 3; Servius ad Virg. Ecl. IX, 57; Vossius ad Catullum. Inde hic scopulus amantium dictus est. Sed inde et in sacris Apollinis malefici quidam, quibus alae illigatae erant, deiiciebantur, ita quidem, ut exciperentur ab hominibus in cymbis dispositis; Strabo X, p. 452. — *Modo* Heinsius e Nangeriano, Vrsin. Mazaria. Zullichem. et duobus aliis dedit, quum antea deo legeretur. Etiam Lactantius dicto loco ubi hos versus laudat, modo habet. — *Quirites* Herculis tempore nondum erant. Suasit autem Hercules hominibus istius terrae: *Vt faustis sacrificiis infausta mutarent, inferentes Diti, non hominum capita, sed oscilla ad humanam effigiem arte simulata, et aras Saturnias, non inactando viros, sed accensis luminibus excolentes, quia non solum virum, sed et lumina quæta* (quod in oraculo occurrit) significat; Macrobius Sat. lib. I, cap. 7; de Herculis adventu in Italiam.

633. Haec opinio orta erat e pro-

verbio male intellecto. Nonius: *Quum in quintum gradum pervenerant, atque habebant sexaginta annos, tum denique erant a publicis negotiis liberi atque expediti et otiosi: ideo in proverbium quidam putant venisse, sexagenarios de ponte deiici oportere, id est, quod suffragium non ferant, quod per pontem ferebant.* Similia habet Festus: *Exploratissimum illud causae est, quo tempore primum per pontem coeperunt comitiis suffragia ferre, iuniores conclamavere, ut de ponte deiicerentur sexagenarii.* Alias causas Plutarchus dicto loco adfert, aut barbaros, qui antiquissimis temporibus illa loca incolerent, Graecos si quos cepissent, interfecisse, aut ipsum Evandrum, quum Argivi Arcadibus inimicissimi essent, istam odii memoriam secum in Italiam adtulisse.

637. *Arundine cingi Flumina solebant;* IX Met. 3, Achelous: *inornatos redimitus arundine crines.* — Pro rauca Heinsius glauca mallet; sine causa. *Raucum os*, unde rauca vox venit, ut II Metam. 484, *raucum guttur.* Sonus autem raucus aquae commotae tribui solet XI Met. 783. Itaque et V Metam. 600, *Alpheus fluvius ore rauco loquitur.* — Pro *sparsos* quidam *paucos*, quod Taubnerus usitatus iudicat. Verum *sparsi*

Pascebat sparsos utraque ripa boves. 640
 Et quem nunc gentes Tiberin noruntque timentque,
 Tunc etiam pecori despiciendus eram.
 Arcadis Evandri nomen tibi saepe refertur:
 Ille meas remis advena torsit aquas.
 Venit et Alcides, turba comitatus Achiva: 645
 Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.
 Excipit hospitio iuvenem Pallantius heros:
 Et tandem Caco debita poena venit.
 Victor abit, secumque boves, Erytheida praedam,
 Abstrahit: at comites longius ire negant. 650
 Magnaque pars horum desertis venerat Argis:
 Montibus his ponunt spemque Laremque suum.

non paucos indicat, sed in pascuis errantes, non gregatim incedentes. Possis tamen paucos tueri ex I, 244: *Hic, ubi nunc Roma est, incaedua silva virebat: Tantaque res paucis pascua bubus erat.* — *Quem nunc etc.* II Metam. 259: *Cuique fuit rerum promissa potentia, Tiberis.* Propter illam potentiam gentes *Tiberin norantque timentantque.* Non erat, cur Heinsius aliquando *Tyberinum horrentque timentque* mallet.

643. De *Evandri* adventu I, 471 sqq. — *Torquere*, alibi *verberare*. — De nomine *Albula* II, 389. — Pro *si memini*, unus *sic memini*, quod Taubnero probabilius videbatur, quia res certa. Verum si non semper dubitantis est, sed etiam quandoquidem notat. — *Pallantius heros* supra vs. 97, *Nonacrius heros* vocatur. — De *Caco* eiusque *poena* I, 551 sqq. — *Venire* et mala dicuntur quae nobis accidunt, et bona, quae contingunt; Phaedrus I, fab. 2, 31: *maius ne veniat malum.* Et apud Ciceronem Verres haereditatem *sibi venisse* putabat.

— *Erytheides* boves etiam I, 543. Hoc loco Turnebus XIX Adv. 17, legi vult: *boves Erythyidas ultor Abstrahit*; atque ita Vatican. et duo alii.

651. Olim edebatur *desertis mansit in agris*; male. *Argis* venisse Herculis socios, et quosdam eorum mansisse in Italia, et aliunde constat. Hinc apud Virgil. Aeneid. X, 779, Antores, Hercules comes: *Qui missus ab Argis haeserat Evandro, atque Itala consererat urbe.* Itaque Heinsius non male *Argis* dedit, quum Virsini liber, primus Ambrosian. Mazarin. Zulichem. et tres alii *venerat agris* exhiberent. Ab *Argis* simulacra illa *Argei* dicta. — *Desertis*, scilicet a se, e copia poetica additum. Caeterum secundum Macrobiū non sponte illi remanserunt, sed ab Hercule relictī sunt, vel irato, quod armentum non satis custodivissent, vel eo consilio, ut aram suam ab incursionibus tuerentur. — *Montibus etc.* Quum a latronibus infestarentur, occupato edito colle, Saturnios se nominarunt, quo ante nomine etiam idem

Saepe tamen patriae dulci tanguntur amore;

Atque aliquis moriens hoc breve mandat opus:

Mittite me Tiberi; Tiberinis vectus ut undis

655

Litus ad Inachium pulvis inanis eam.

Displicet haeredi mandati cura sepulcri:

Mortuus Ausonia conditur hospes humo.

Scirpea pro domino Tiberi iactatur imago,

Vt repetat graias per freta longa domos.

660

Hactenus: ut vivo subiit rorantia saxo

Antra, leves cursum sustinuistis aquae.

CLARE nepos Atlantis, ades; quem montibus olim

collis vocabatur; Macrobius I, 7. Idem cap. 11, ex Epicado refert, Herculem ponte, qui post Sublicius dictus, ad tempus instructo, hominum simulacra pro numero sociorum, quos casu peregrinationis amisisset, in fluvium deiecis, ut aqua secunda in mare devecta pro corporibus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur.

653. Pro *tanguntur* Sarravianus *torquentur*, quod vero τῷ *dulci* non convenit: sed *tungi amore* elegans locutio. — Mox olim edebatur *Mittite me in Tiberim*. Quidam in non agnoscunt. Strozzae: *me Tiberis*; inde Heinsius fecit: *Mittite me Tiberi*, quia mox *Tiberi iactatur imago*, et Virgil. Aeneid. XI, spolia *coniciunt igni*, in ignem. Eam lectionem Taubnerus, ut elegantem et suavem graecismum commendat. Bernensis, *me Tiberim*. — *Pulvis*, cinis corporis combusti; VIII Met. 496: *Exiguus iacebinus pulvis*; Anacr. IV, 9: ὀλίγη καυσόμεθα κόνη; Horatius IV, Od. 7, 16: *Pulvis et umbra sumus*. Neapolis verbis Scholiast. Lycophr. docet, solitos esse Graecos cineres amicorum extra patriam mortuorum

arcis inclusos domum deportare. — *Sepultus*, quocumque modo conditus, etiam in aquam abiectus; Cuperus in Observ. I, 7.

661. *Hactenus* locutus est Tiberis. — In foraminibus, unde fluvius exit, poetae fingebant *antra*, in quibus dii fluviales habitarent. — *Rorare* dicuntur loca humida; III Metam. 177: *intravit rorantia fontibus antra*. — *Vivum*, ut III Metam. 159: *pumex vivus*; et V, 317: *facta de vivo sedilia saxo*. — *Leves*, celeres. — *Vt*, non et, postulat series orationis.

663-692. *Idibus Mercurio templum positum*; hinc ille dies mercatoribus inprimis festus. Praemittuntur Mercurii laudes: sequuntur piamina et preces mercatorum.

Clare nepos etc. Expressit haud dubie Horatium I, Od. 10, initio: *Mercuri, fas unde nepos Atlantis, Qui feros cultus hominum recentum Voce formasti calus, et decorae More palaestrae. Te canam magni Iovis et deorum Nuntium, curvaeque lyrae parentem*; tum in fine odarii: *superis decorum Gratus et imis*. De virtutibus eius confer vs. 103 et 447. Vide Bentleyum ad dictum locum cui di-

Edidit arcadiis Pleias una Iovi:

Pacis et armorum superis imisque deorum 665

Arbiter; alato qui pede carpis iter,

Laete lyrae pulsu, nitida quoque laete palaestra;

Quo didicit culte lingua favente loqui.

Templa tibi posuere patres spectantia circum

Idivus: ex illo est haec tibi festa dies. 670

Te, quicumque suas profitetur vendere merces,

Ture dato, tribuas ut sibi lucra, rogat.

Est aqua Mercurii portae vicina Capenae:

Si iuvat expertis credere, numen habet.

Huc venit incinctus tunicas mercator; et urna 675

aplicebat hoc loco una Pleias, quia sponte intelligatur, non duabus matribus genitum esse Mercurium; suadebat ergo *uda*, quia Pleiades passim poëtis *agnosae*, *madidae*, *imbriferae* dicuntur; sed Burmannus ad Heroid. XV, 162, docet unam *Pleiada* recte dici unam ex Pleiadibus. Et hoc loco incommode *uda* nobis Pleias exhibetur. — *Montibus*, Cyllene monte.

666. *Arbiter* idem quod *interpres*, *μειστήρ*; is, per quem transigitur aliquid inter duos; Livius II, 33: *interpres arbiterque concordiae civium*. Mercurius pacis et armorum arbiter propter eloquentiam et prudentiam, qua excellit. Inde *Pacifer* in nummis vocatur. Vide Iani Excursum III, ad Horatium Od. lib. 1. — *De lyra* ab eo inventa supra vs. 104. — *Nitida* vocatur palaestra et VI Metam. 241; et *uncta* Heroid. XI, 19, quia luctantes oleo ungebantur. Francofurt. hoc loco *nuda*. Horatius d. 1. *decora* maluit. *Palaestra* valebat ad corporis motus formandos roburque confirmandum. — *Laetus* poëtis omnino, qui aliquid habet aut tractat. — *Culte*, facunde. — *Favente* Heinsius ex

optimis MSS. dedit; vulgo *docente*.

670. Anno V. c. 258, Idivus Maius Mercurio aedes posita; quam, populo iubente, dedicavit M. Lactorius, priui pili centurio; Livius II, 21 et 27; unde et apparet, eodem tempore collegium mercatorum esse institutum. Mercaturae praeerat Mercurius, quia illa multa iuguii sollertia opus habet. Hinc in monumentis cum Fortuna iungitur, ancoram tenet, rostro navali insidet. Vide Iani dicto loco. — *Pro festa* Mazarin. Zulichem. Vrsini. et alii *facta*; Heinsius coniicit *pacta*; multi *sacra*. Taubnerus non improbat *facta*, praesertim, si cum quatuor libris *tua* pro *tibi* legas. — *De aqua Mercurii* nihil apud alios auctores. — *Numen*, vis expiandi.

675. *incinctus*, cinctus; Neapolis monet, eum fuisse habitum mercatorum, ut e cingulo marsapium auti monetalis suspensum gestarent. — *Vulgo tunica*; Heinsius dedit *tunicas*, quia sic Mazarin. Zulichem. Laeti, optimus Medic. primus Ambrosian. Vossian. et duo Farnesiani. *Tunicas* pro diversa lectione habet unus Moreti: quod nec ipsum Heinsius sper-

Purus sufflita, quam ferat, haurit aquam.
 Vda sit hinc laurus: lauro sparguntur ab uda
 Omnia, quae dominos sunt habitura novos.
 Spargit et ipse suos lauro rorante capillos;
 Et peragit solita fallere voce preces.
 Ablue praeteriti periuria temporis, inquit:
 Ablue praeterita perfida verba die.
 Sive ego te feci testem, falsove citavi
 Non audituri numina magna Iovis;

680

nit. Sed plurale *tunicae* saepe de uno homine legitur, ut apud Plinium II, Ep. 20, 10; IV, 16, 2. — *Sufflita* recepit Heinsius quia Vrsini praestantissimus *sufflitam*, optimus Mediceus pro diversa lectione *sufflitas*, alius *sufflit aquam*. Antea *sufflita* edebatur. Est autem *sufflita*, fumo, suffimine lustrata. De *suffimine* IV, 731; de *lauro* 728; de voce *rorare* ad vs. 778. — *Quae dominos* etc. merces vendendae.

680. Preces, quibus mercator nisi periuria et perfidiam sibi condonari, et nova lucra dari petit. Quomodo tales preces *peractae*, recitatae sint, ex Horat. I, Ep. 16, 58 intelligitur: *Quaerendumque deos vel porco, vel bove placat; Iane pater, clare; clare quum dixit, Apollo; Labra movet metuens audiri; pulchra Laverna, Da mihi fallere, da iusto sanctoque videri: Noctem peccatis, et fraudibus obuice nubem*. Hinc apparet quam mala fuerit mercatorum fama. — *Et peragit*; olim edebatur *Incipit et*. Neapolis e multis etiam *dicere* pro *fallere* malebat. Sed *fallere* accommodatius moribus, qui iam describuntur, et *peragere* verbum sollemne in hac re. — *Ablue*, condona, cum respectu ad purgationes. — *Praeterita die*, praeterito tempore, sive praeteriti tempo-

ris. Nescio, cur Burmannus haec ad vesperam tantum eius diei referebat, quo mercator his sacris operatus sit. Neapolis e MSS. quibusdam laudabat, *praeterita fide*, ut intelligerentur verba ob fidem *praeteritam*, neglectam, perfida: quod et ipsum Burmannus probat: quod vero mihi minus placet, quia *praeterita* peccata hic urgentur; et ad *venientem diem* mercator mox transit. Scaliger et Gruterus *praeteritae die*, id est, *diei*, scribi volabant. Heins. coniicit *praeteritis deis*, id est *spretis*, neglectis. Sane *praeterire* ita dicitur, neque huic rationi seqq. repugnant, ubi plures dii nominantur; sed lib. MSS. ei non favent. Slichtenhorstius denique *praeterea perfida verba die* legebat. — *Citare testem* formula propria; Petronius 2: *Ne poetas quidem ad testimonium citem*. Phaedrus I, fab. 17: *lupus testis citatus*. Nam *citare* sensu primo est vocare. Ex interpretatione igitur fluxit aliorum *vocavi*. — *Falsove*; duo *falsumque*. — *Non audituri*, sperans eum non auditurum esse. — Olim *nomina* aut *numina vana*; male. Tibullus III, 6, 22: *Qui timet irati (Bacchi) numina magna*. — *Prudens*, sciens, consulto. Terentius Eunuch. I, 1, 27: *sciens prudensque pereo*. Formula iurandi

Sive deum prudens alium divamve fefelli; 685
 Abstulerint celeres improba dicta Noti.
 Et pereant veniente die periuria nobis :
 Nec curent Superi, si qua locutus ero.
 Da modo lucra mihi, da facto gaudia lucro:
 Et face, ut emtori verba dedisse iuvet. 690
 Talia Mercurius poscentem ridet ab alto,
 Se memor Ortygias surripuisse boves.
 At mihi pande, precor, tanto meliora petenti,

erat, si sciens fallo. Macrob. Saturn. I, 16: *eum, qui talibus diebus (feriis) imprudens aliquid egisset, porro piaculum dare debere: prudentem expiare non posse, Scaevola pontifex asseverabat.* — Res irritas ventis ferre, auferre dicuntur, et quas quis ex animo eiicere vult, eas tradit ventis; Horatius I, Od. 26, 2. De periuriis amantium Tibullus I, 4, 21: *Veneris periuria venti Irrita per terras et freta summa ferunt*; III, 6, 49: *periuria ridet amantum Iupiter, et ventos irrita ferre iubet.*

687. *Pereant*, non puniantur. Sed Zulichem. Mazarin. Vrsini, Vossianus, primus Farnesian. et decem alii *pateant*, id est, aditus mihi detur ad nova periuria. Id Heinsio rectum videtur, ne poeta bis idem dixerit. At aditum ad periuria non erat cur mercator a Mercurio peteret; quotidie enim ei patebat; sed culpam amoveri vult a se, quod est in voce *pereant*. Burmanno vero placebat, quod in Iuniano et altero Pateano est, *periuria noctis*, ut nec ipsa nocte fallere mercator desistat. Id vero mihi paulo argutius videtur. Eidem Burmanno etiam verbum *locutus* frigere videbatur; malebat igitur *iocatus*; illud enim genus hominum iusiurandum ut iocum habere. Hinc ad qua repete per-

iuria. — *Pro face* multi *fac.* — *Poscentem*, precantem; Horatius I, Od. 31, 1: *Quid dedicatum poscit Apollinem Vates?* vulgo *poscentes*; sed de uno sermo est iude a vs. 675; optimus Patavin. Mazarin. et Zulichem. *poscenti*, quod Burmannus non facile rececit. Sic enim Virgil. Ecl. 4: *cui non risere parcentes.* Memor erat Mercurius, se callidum quidquid placuit, iocoso *Condere furto*, Horatius I, Od. 10, 7, ubi hoc ipsum exemplum subiicitur de bubus Apollinis, quas arte sua, id est, calliditate qua excellebat, abegit. Res narratur II Metam. 676 sqq. — *Ortygias*, Apollinis in insula Ortygia nati; vide ad I Metam. 694.

693–720. XIV Kalendas Iunias sol in Geminis transit. Eius sideris origo narratur. Castor et Pollux, Tyn-darei filii, quum Phoebe et Hilairam, Lycippi filias rapuissent, Lynceo et Idae, Apharei filiis, quibus virgines illae desponsatae erant, bellum moverunt, in quo Castor Lyncei ense traiectus, Lynceus Pollucis hasta transforatus, Idas Iovis fulmine necatus est. Pollux, quum Iupiter eum in coelum recipere vellet, rogavit, ut eum honore partiri cum fratre sibi liceret; confer Pindar. Nem. X, 103 sqq; Theocritum XXII, 137 sqq;

In Geminos ex quo tempore Phoebus eat?
 Quum totidem de mense dies superesse videbis, 695
 Quot sunt Herculei facta laboris, ait.
 Dic, ego respondi, causam mihi sideris huius.
 Causam facundo prodidit ore deus:
 Abstulerant raptas Phoeben Phoebesque sororem
 Tyndaridae fratres, hic eques, ille pugil. 700
 Bella parant, repetuntque suas et frater et Idas;
 Leucippo fieri pactus uterque gener.
 His amor, ut repetant, illis, ut reddere nolint,
 Suadet: et ex causa pugnat uterque pari.
 Effugere Oebalidae cursu potuere sequentes; 705
 Sed visum celeri vincere turpe fuga.
 Liber ab arboribus locus est, apta area pugnae.

Schol. ad illa loca; Lycoph. 546 seqq; Tzetz. Chil. II, 48; Apollod. III, 11, 2; Hygin. fab. 80, et Poët. Astronom. II, 22. Hi variant in multis. — *At mihi* etc. Vs. 663, Mercurium rogaverat, ut sibi adesset. Eam appellationem oblitus erat in seqq; sed nunc ad eam redit, et rem discit a Mercurio. — *Tanto meliora* Burmannus explicat e formula laudandi *tanto melior*, de qua ipse ad Phaedrum III, 5, 3. Comparantur nunc seqq. cum precibus mercatorum quae antecedunt. Olim edebatur *multo meliora*. — *Aut facta laboris* sunt labores, aut *labor Herculeus* est Hercules ipse; sic Horatius I, Od. 3, 36: *Perrupit Acheronta Hercules labor*; eodem sensu Homerus, βίη Ηρωική. — *Dic, ego*. Heins. malebat, *Dic age*, quia *eo ego*, a manu recentiore in Zulichemiano erat, veteri lectione *ersa*. — *Idem prodidit* ex primo Ambrosian. Laeti, et uno Patavino adoptavit, quum caeteri *reddidit* exhiberent; Serravianus *restitit*.

699. *Phoebes soror* Elaira, Haira, Hilaïra, Laira vocatur ab auctoribus. Vera scriptura haud dubie est Νάτιρα. Lycippus, pater harum sororum, erat frater Apharei Messenii, cuius filii Lynceus et Idas; Apollodorus III, 10, 3. — *Raptum* illum etiam Theocritus et Hygin. memorant; sed Pindarus ob boves abactas pugnam ortam esse canit, quod latius persequitur Apollodorus. Apud Schol. Pindari ad vs. 104, Tyndaridae inter ipsas epulas nuptiales, ad quas invitati erant, sponsas rapinunt. — *Hic eques* etc. ex Homero II. Γ, 237, et Od. Α, 302; a quo alter *ἱππόδαμος*, alter *πύξ ἀγυλός* vocatur. Auctor Cypriorum in Schol. Pindari ad vs. 144: *Κάστορ δ' ἱππόδαμον, καὶ ἀθλόφορον Πολυδάμακα*. Horat. I, Od. 12, 23: *Hunc equis, illum superare pugnis Nobilem*. Illum *ἱππόδαμον* Apollodorus interpretatur, *ἡσκει τὰ κατὰ πύξμον*.

705. *Oebalidae*, Tyndaridae, Oebali nepotes. Pugna autem eorum cum Apharei filiis varie tradita. Se-

Constiterant illic: nomen Aphidna loco.
 Pectora traiectus Lynceo Castor ab ense,
 Non exspectato vulnere pressit humum. 710
 Vltor adest Pollux; et Lyncea perforat hasta,
 Qua cervix humeros continuata premit.
 Ibat in hunc Idas, vixque est Iovis igne repulsus:
 Tela tamen dextrae fulmine rapta negant.
 Iamque tibi coelum, Pollux, sublime patebat, 715
 Quum, Mea, dixisti, percipe verba, Pater.

candum Pindarum vs. 117, Lynceus Diocuros videt in trunco quercus (δρυός ἐν στελέχει) latentes, visu enim maxime valebat. Hinc decurrit ex monte et Castora interficit. Ea caede commotus Pollux promit e quercu atque Aphareidas persequitur. Hi restiterunt ad sepulcrum patris Apharei, atque inde saxum raptum pectori Pollucis iniecerunt. Tum Pollux hasta traiecit Lyncei latera, Iupiter autem Idam fulmine feriit. Similiter fere auctor Cypriorum, et Apollodorus. Ad tumulum Apharei proelium esse commissum, etiam Theocritus tradit. Nostro area pugnae fuit prope *Aphidnam*, urbem Laconiae, unde Phoebe et Hilaira erant. Stephanus: Ἀφιδνα δῆμος Ἀττικῆς. Εστὶ καὶ τῆς Ἀσσυριακῆς, ὅθεν ἦσαν αἱ Λευκίπιδες Φοῖβη καὶ Ἠλέκτρα. Hyginus Poët. Astronom. II, 22, habet in oppido *Ariadnis*; sed et ibi *Aphidnis* legendum. Hoc loco autem non nisi unus Zulichemianus hoc nomen servavit; nam caeteri: *Constiterant illo nomina fida loco*. — A *Lynceo Castora* esse interfectum plurimi tradunt. Apud Theocritum vero Lynceus cadit Castoris ense traiectus. In voc. *Lynceo* notanda syllaba secunda, quae hoc versu longa, et brevis vs. 711.

712. *premit* habent meliores; vulgo *tegit*. *Premere* bene de confinio; IV Dietam. 635: *humum vicinia nulla premebat*. Apud Pindar. ἤλκεσε Λυγκός ἐν πλευραῖσι χαλκόν. Tum insequitur Idam, a quo, Apollodoro auctore, lapide ita percussus est, ut oculorum caligo oboriretur: Βλῆσαις πέτρα κατὰ τῆς κεφαλῆς, πίπτει σκοτωθείς. Sed Iupiter Polluci opem tulit. Ζεὺς δ' ἐπ' Ἰδᾶ πυρφόρον Πλάζε ψολόεντα κεραυνόν. Pindarus. Apud eundem Pollux rogat Iovem, ut se interficiat, quia nolit esse sine socio laborum. Iupiter unum Pollucem agnoscit filium suum, fratrem natum esse e Tyndareo. Tum optionem ei dat, utrum solus velit in coelo habitare, an sortem partiri cum fratre, ut dimidium tempus sit sub terra, dimidium in coelo. Pollux posterius praefert. Ita alterum diem cum Iove in olympo, alterum in sepulcro ad Therapnas exigunt. Sed apud Homerum Od. Δ, 302, vivunt uterque sub terra, habentque hoc a Iove, ut per vices diem supra terram exigant, et divino honore fruantur. De dissensu veterum super hac re, quo alii statuunt, alternis alterum in inferis, alterum coelo esse, alii, utrumque simul alio die apud inferos, alio apud superos esse, vide Heisterhus. ad

Quod mihi das uni, coelum partire duobus:

Dimidium toto munere maius erit.

Dixit; et alterna fratrem statione redemit:

Vtile sollicitae sidus uterque rati.

720

Ad Ianum redeat, qui quaerit Agonia quid sint:

Quae tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.

Nocte sequente diem canis Erigoneius exit;

Est alio signi reddita causa loco.

PROXIMA Vulcani lux es; Tubilustria dicunt:

725

Lustrantur purae, quas facit ille, tubae.

QVATVOR inde notis locus est; quibus ordine lectis,

Lucianum Dialog. Deorum, tom. II, pag. 88 edit. Bipont. Nostro diebus alternis stationem coeli inferorumque inter se mutant. Eustathius ad Homeri dictum locum fabulam transfert ad sidus Geminorum, qui, dum sunt sub terra, videntur mortui esse, dum oriuntur, vivunt. Aliter Macrobius I Saturn. 21: *Gemini, qui alternis mortibus vivere creduntur, quid aliud, nisi solem unum eundemque significant, modo descendentem in ima mundi, modo mundi in summam altitudinem resurgentem.* — Pro munere Bern. numine, de quo Burmann. cogitandum putat; sed munus saepe de relatione inter deos. Etiam apud Hyginum fab. 80, Pollux rogat, ut sibi liceat munus suum cum fratre communicare. — *Alterna statione redemit*, impetravit, ut, quoties ipse ad inferos descendisset, frater interea coelesti honore frueretur. Etiam Virg. Aeneid. VI, 121: *Si fratrem Pollux alterna morte redemit*; quem locum Noster expressit. Male alii *recepit*. — Mox *uterque* pro *utrumque* habent Zulichem. primus Farnesian. et nonnulli alii. — *Vtile sollicitae rati*; vim huius sideris egregie notavit Horatius

I, Od. 12, 27: *quorum simul alba nautis Stella refulsit, Defluit saxis agitalus humor, Concidunt venti, fugiuntque nubes; Et minax, nam sic volvere, ponto Vnda recumbit.* Erant enim gemini salutaria nautis numina, ἀρωγὰ ὤντι δαίμονες.

721. *Agonia* iterantur, de quibus I, 317 sqq. — De *Cane Erigoneio* ad IV, 936; oritur X Kalend.

725. *Tubilustria* IX Kalend. Lustrabantur tubae etiam X Kalend. Aprilis; vid. III, 849. Varro: *Tubilustrium appellatur, quod eo die in atrio sutorio sacrorum tubae lustrantur.* Sic ferme et Festus. Olim edebatur *quam Lustria*. Vrsini liber; tum Zulichem. Mazarin. optimus Patavinus, Helmst. et tres alii, *lux est, Vbilustria*; sed optimus Mediceus *Tubilustria*, quod et Scaliger suasit. Heinsius praeterea *est in es* mutavit; bene. — *Puræ tubae*, tubae sacrorum; nisi malis, tubae, ut sint purae.

727. *Notae* et literae dicuntur, unde *notare* aut *enotare*, scribere. Vide ad Plinium I, Epistol. 6, 1, et compendia vocum, a quibus *notarii* no-

Vel mos sacrorum, vel Fuga regis inest.
 NEC te praetereo, populi Fortuna potentis
 Publica, cui templum luce sequente datum. 730
 Hanc ubi dives aquis acceperit Amphitrite,
 Grata Iovi fulvae rostra videbis avis.
 Auferat ex oculis veniens Aurora Booten;
 Continuaque die sidus Hyantis erit.

men habent. In kalendario antiquo
 legebantur notae hae, Q. R. C. F.
 quae dupliciter legi poterant, vel,
 quando rex comitiavit fas; vel, quan-
 do rex comitio fugit. Sermo autem
 est de rege sacrorum, cui non nisi
 hoc die comitium in foro adire lice-
 bat sacrorum causa, sacrisque peractis
 illico se inde proripiebat. Plutarchus
 Quaest. Rom. p. 128 Reisk. Εστὶ
 γοῦν τις ἐν ἀγορᾷ δύσις πρὸς τῷ λεγο-
 μένῳ Κομητῷ πάτριος, ἣν δύσας ο

βασιλεὺς, κατὰ τάχος ἀπυσι φεύγων
 ἐξ ἀγορᾶς.

729. De *Fortuna publica* dictum ad
 IV, 375. *Aquila vesperi* oritur. —
 Pro *aquis* Heinsius *aquae* legi vult. —
 Multi MSS. *Amphitrites*. Ita et Re-
 gii codices, ut et tres alii nostri, Me-
 tam. I, 14. LEM.

733. VII Kalendas *Bootes* heliace
 fertur in occasum; et VI Kalend.
Hyadum, de quibus vs. 164, ortus
 heliacus.

LIBRI SEXTI

ARGVMENTVM

De nomine Iunii tres sententiae, 1-100. De Carna dea, eius vi et sacris, 101-182. Templum Iunonis Monetae; Manki supplicium, 183-190. Martis aedes ante portam Capenam; Tempestatis delubrum; Aquilae ortus, 191-196. Hyades oriuntur, 197 et 198. Bellonae templum; obiter aliquid de Appio, 199-208. Herculis Custodis templum in circo Flaminio, 209-212. De Sanco, Fidio aut Semone patre, Sabinorum deo, 213-218. Prior Iunii pars nuptiis infausta, 219-234. Arctophylax occidit; Piscatorum ludi in Campo, 235-240. Mentis aedes, 241-248. Vestalia et multa, quae ad Vestam eiusque cultum pertinent, quibus et de Sileni asello Priapique libidine fabella, et sphaerae Archimedis descriptio, et origo arae, quae Iovi Pistori posita, et Palladii historia intexta est, 249-460. Callaici cognomen Bruto inditum; Crassus devictus a Parthis, 461-468. Delphini ortus, 469-472. Mātutae (Graecis Leucothees, in quam Ino mutata, ut Melicertes in Palaemona aut Portunum) templum, et Matralia in eius honorem, 473-562. Rutilius et Didius ceciderunt in proelio, 563-568. Fortunae templum a Servio positum; Servii et interitus per Tanaquilem, et origo miraculosa, 569-636. Templum Concordiae a Livia dedicatum, 637-648. Iovis aedes et Quinquatrus minores; tibicinum romanorum discessus et reditus; tibiae inventio et Marsyae supplicium, 650-710. Hyadum ortus; Vestae templum purgatur, 711-714. Favonii ortus, 715 et 716. Orionis ortus; Postumii Tuberti triumphus de Volscis et Aequis, 715-724. Solis transitus in Cancrum; Palladis Aventinae cultus, 725-728. Summani templum, 729-732. Ophiuchi ortus; Hippolyti fata, 733-762. C. Flaminius ad lacum Trasimenum cecidit, 763-768. Syphax victus et Hasdrubal occisus, 769 et 770. Sacra Fortunae Fortis et de Servio rege quaedam, 771-784. Orionis ortus, 785-790. Larium et Iovis Statoris aedes, 791-794. Quirini templum, 795 et 796. Aedes Herculis Musarum; Marciae laudes, 797-812.

P. OVIDII NASONIS
FASTORVM

LIBER SEXTVS

Hic quoque mensis habet dubias in nomine causas :
Quae placeant, positis omnibus, ipse leges.
Facta canam : sed erunt qui me finxisse loquantur,
Nullaque mortali numina visa putent.
Est Deus in nobis : agitante calescimus illo ;
Impetus hic sacrae semina mentis habet.

5

1-100. Quaestio de origine nominis quod huic mense inditum, vide I, 41. *Iuvenum* de nomine cum dictum pronuntiaverat ; sed nunc e variis sententiis, quas Macrobius I Saturn. 12, habet, tres pluribus exposuit, et ita, ut rem tenuissimam figmento poetico exornaret, fere ut IV initio. Drama fecit e quaestione grammatica ; namque poetam in nemore meditantem tres deae adeunt, e quibus *Iuno* suam causam agit 21-64 ; *Hebe* alteram sententiam patrocinio suo defendit 65-88 ; *Concordia* tertiam 91-96 : quarum reverentia tacit poeta nihil decernit 97-100.

habet-causas) Variarum causarum nominis adferuntur, de quibus dubitare et disputare licet. Novem MSS. de nomine ; duo, sub nomine. — Ipse

leges, ipse tibi eligas. — Quae placeant, quae tuearis. — Ponunt, qui adferunt in disputatione id quod valet ad rem diiudicandam ; vide Ernest. Clav. Cic. hac voce. — Facta, adventum et disputationes earum, opponit coniecturis ; duo vera, totidem acta, ut III, 370 : acta loquor. Facta autem et alibi mutatum est a librariis, ut III, 262.

5. Poetae sunt ἑνθεοί, pleni deo ; III ex Ponto 4, 93 : deus est in pectore nostro, Haec duce praedico vaticinorque deo. Confer Art. Amat. 549. Deus autem ille se ostendit calore (II Met. 641) aut impetu (supra I, 23) enthusiasmo, furore poetico. — Hic ; Burmannus cui Tauberner assentitur, elegantius putat, quod unus Moreti habet, hinc ; hinc fit, ut in illo calore

Fas mihi praecipue vultus vidisse deorum,
 Vel quia sum vates, vel quia sacra cano.
 Est nemus arboribus densum, secretus ab omni
 Voce locus, si non obstreperetur aquis. 10
 Hic ego quaerebam, coepti quae mensis origo
 Esset, et in cura nominis huius eram.
 Ecce deas vidi, non quas praeceptor arandi
 Viderat, Ascræas quum sequeretur oves;
 Nec quas Priamides in aquosae vallibus Idae 15

sint semina sacra mentis. Sed et *hic* bene se habet, hic impetus indicat partem divinae mentis nobis inesse; I Metam. 80, de creatione hominis: terra recens seductaque nuper ab alto *Aethere cognati retinebat semina coeli*. — Pro deorum Taubn. e Bernensi malit *dearum*, quia mox *deae* prodeunt; sed Ovidius nunc generaliter loquitur. *Vultus deorum*, deos. — *Vel* — vel, partim, partim.

9. In nemore secreto, quale amant meditatundi, cogitat de nomine mensis. — *Voce*, sono. — Quoniam Strozæ liber non *aquis* habeat, sed *avis*, propterea Heinsius praeferat, *obstreperetis aves*; Burmannus *obstreperetur avi*, idque laudat Taubnerus. Equidem arbitror, Ovidium ipsam avium vocem, quae in nemoribus densis et secretis fere solae strepunt, excludere voluisse. *Obstreperere* autem etiam de aquis et foliis arborum murmurantibus; Propertius IV, 4, 4: *multaque natis obstrepat arbor aquis*; Horatius Epod. II, 21: *Fontesque* (nisi cum Markl. *frondesque malis*) *lymphis obstrepunt manantibus*. — In cura eram, de eo cogitabam. Infra vs. 251, in prece eram.

13. Deas vidi, non Musas, quae plerumque poetis adsunt; sed hoc docte variavit. — *Praeceptor arandi*,

Hesiodus, propter carmen, quod de Operibus et diebus inscribitur. Etiam Propert. II, 25, 77: *Tu canis Ascræi veteris praecepta poetæ* etc. Quum dicit *Ascræas quum sequeretur oves*, respicit Theog. 22, ubi Musae nominantur, quae olim Hesiodum egregium carmen docuerunt, agnos pascentem Helicone sub divino: *ἀρνῆς ποιμνίονθ' Ελικῶνος ὑπὸ Ἰαθίοιο*. Eadem verba respexit etiam Art. Amat. I, 27: *Nec mihi sunt visae Clío Clīusque sorores, Servanti pecudes vallibus, Ascræ, tuis*. Fuit autem *Ascræ* vicus Boeotiae, ubi Hesiodus, Cumis relictis, cum patre et Persa fratre vixit, agro colendo pecoribusque habendis operam dans.

15. Erant tres deae, quae coram Ovidio causam agebant, ut totidem quondam coram Paride egerant, atque ex his iisdem una et nunc aderat. Iuno enim, Minerva et Venus, quum in convivio Thetidis et Pelei nuptiali, immisso ab Eride pomo, de forma concertarent, a Mercurio, iubente Iove, in *Idam* montem deductae sunt ad Paridem, *Priami* filium, qui eas conferret, et inde de pulchritudine earum pronuntiaret; Hyginus fabul. 92; Lucianus deorum Iudic. tom II, p. 20. Secundum hunc, iudicium latum est in Gargaro, Idae vertice. Sed Noster secutus est Euripid. Iphig.

Contulit; ex illis sed tamen una fuit:

Ex illis fuit una, sui germana mariti:

Haec erat, agnovi, quae stat in arce Iovis.

Horrueram, tacitoque animum pallore fatebar:

Quum dea, quos fecit, sustulit ipsa metus;

29

Namque ait: O vates, romani conditor anni,

Ause per exiguos magna referre modos;

Ius tibi fecisti numen coeleste videndi,

Aulid. 1294, ubi locus sic describitur: ad aquas limpidas, ubi fontes Nympharum et pratum floridum. Quamquam idem Hel. 23, Idaeum specum Ἰδαίων νεφελῶνα, et Androm. 274, Idaeum nemus, Ἰδαίων νέμην, memorat. Locum illum inde Alexandriam dictum esse, Strabo et ex eo Stephanus Byzantinus atque alii nar rant; vide Hemsterh. ad Luciani dictum locum. Caeterum contulit Lenzius explicat, quae se simul contulerunt ad Paridem. Immo iudicium Paridis per antecedens h. v. exprimitur. Qui iudicare vult, is ante conferre res, inter se comparare, debet. — De *Ida aquosa* vide ad II Metam. 218. — Pro *Nec quas* duo Farnesiani *Non quas*. — *Quae stat*, similis statuæ in Capitolio collocatae. — *Horror* ille sacer intelligendus qui et II, 502, III, 331; et describitur I, 92. — *Animum* nempe timidum, abiectum. — *Fateri* dicitur et is, qui inscius et invitus signis quibusdam animi motus prodit; VI Met. 35: *confessaque vultibus iram*. Ingeniose additum *tacito pallore*. Caeterum Ovidius in hoc opere iam satis adsueverat numinibus videndis.

21. Oratio Iunonis; tuetur Cingii sententiam. Macrobius Saturn. I, 12: *Iunius Maium sequitur, aut ex parte populi nominatus, aut, ut Cingius ar-*

*bitratur, quod Iunonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinos Praenestinosque hac appellatione in Fastos relatus sit: adeo, ut, sicut Nisus in commentariis Pastorum dicit, apud maiores quoque nostros haec appellatio mensis diu manserit, sed post, detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius dictus sit; nam et aedes Iunoni Monetae Kalendis Iuniis dedicata est. Sic historici et grammatici. Sed Iunoni causa aliter agenda, pluribusque argumentis pugnandum erat. Nobilitatem suam iactat, honores alios sibi habitos, inprimisque merita sua in populum romanum. Tota oratio Iunonis mores bene exprimit. — *Condere* omnino ordinare, constituere; Livius I, 42; *Conditor omnis in civitate discriminis*; III, 58: *Conditor romani iuris*. Itaque *conditores anni romani* proprie Romulus, Numa, Iul. Caesar, qui annum eiusque tempora constituerunt. Sed nunc poeta sic dicitur, qui annum dispositum aut digestum carmine persequitur. — *Romani anni*; unus Vaticanus *operosi anni*, quod Burmannus comparat cum I, 101; III, 177, ubi *vates operosa dierum*; sed aliud est *vates operosus*, aliud *annus*. — *Exigui modi sunt elegi*; vide II, 3-8, unde et patet, quae audacia sit in hoc. Mox *numeri* vocantur; Horatius Art. Poët. 211:*

Quum placuit numeris condere festa tuis.
 Ne tamen ignores, vulgique errore traharis,
 Iunius a nostro nomine nomen habet.
 Est aliquid nupsisse Iovi, Iovis esse sororem;
 Fratre magis dubito glorier, anne viro.
 Si genus adspicitur, Saturnum prima parentem
 Feci; Saturni sors ego prima fui.
 A patre dicta meo quondam Saturnia Roma est;
 Haec illi a coelo proxima terra fuit.
 Si torus in pretio est, dicor matrona Tonantis;

25

30

Accessit numerisque modisque licentia maior. Differunt haec duo sic, ut *numeri* cernantur in rhythmum alternatione, in ordine longorum et brevium temporum, *modi* autem melos vocis elevatae et depressae complectantur; vid. Vossius de Cantu et viribus rhythmici, p. 24. Itaque Krebsius alterum nunc vertit *Weise*, alterum *Tact*. Sed quoniam omnis pes est numerus, propterea *numeri* et pedes dicuntur atque omnino metrum; Cic. Orat. 57, *dactylicus numerus*. Et quoniam poetae passim musicorum vocabula ad se transferunt et carmina sua, etiam *modi* in eundem sensum capi possunt. — *Festa tuis*; unus Farnesian. et Medicus *Iovis*; iude Burmann. *novis* coniicit, quia *novus* in Ovidii codd. cum *tuis* et *suis* permutatum sit. Sit ita; tamen hoc loco non factum est, nam in *novitate* numerorum causa est nulla, cur poeta ius sibi fecerit numina vindicandi.

27. Argumentum primum a nobilitate petitur. — Pro *adspicitur* Laetii cod. *arguitur*; Burmannus malit *inspicitur*, ut vs. 61. Equidem nullam mutandi causam video; *adspicere* saepe de eo, qui spectat aliquid, ut eo moveatur, eo motus aliquid faciat credatque; Heroid. VII, 42: *Adspice*,

ut *eversas concitet Eurus aquas*; I Amor. 2, 51: *Adspice cognati felicia Caesaris arma*; V Met. 190: *Adspice nostrae primordia gentis*. — *Sors*, quod sorte datur; tum omnino, quod alicui contingit; IV Trist. 5, 1: *O mihi dilectos inter sors prima sodales*. Iude et prolem significat et sexum. IX Met. 675, *altera sors*, proles alterius sexus. Prima autem sors Saturni non Iuno fuit, sed Vesta. Homer. hymn. Vener. 222, *ἰστὶν, ἡν πρότερον τέχεται Κρόνος*; Hesiod. Theog. 454; Apollod. I, 1, 3: sed Noster etiam vs. 285 dissentit. — *Saturnia*; ante Herculis adventum mons Capitolinus Saturno sacer et *Saturnius* dictus; Dionysius I, 34. Etiam urbem *Saturniam* ibi fuisse Varro tradit: *Antiquum oppidum in hoc (monte Capitolio) fuisse Saturniam scribitur. Eius vestigia etiam nunc manent tria, quod Saturni faucibus in faucibus: quod Saturnia porta, quum nunc vocant Pandaniam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti*. — *A coelo proxima*, e coelo pulsus fugit in Latium; confer I, 233.

33. in pretio est, dignitatem adfert. — *Tonantis* maluit, quam *Iovis*, quia illud notionem maiestatis summae in-

Iunctaque Tarpeio sunt mea templa Iovi.
 An potuit Maio pellex dare nomina mensi? 35
 Hic honor in nobis invidiosus erit?
 Cur igitur Regina vocor Princepsque dearum?
 Aurea cur dextrae sceptrae dedere meae?
 An faciant mensem luces, Lucinaque ab illis
 Dicar, et a nullo nomina mense traham? 40
 Tunc me pœniteat posuisse fideliter iras
 In genus Electrae, Dardaniamque domum.
 Causa duplex irae: rapto Ganymede dolebam;

volvit. — *Matrona*, coniux; sed illud sonantius et dignius; etiam II Metam. 465: *Matrona magni Tonantis*. — *Dicor* recte receptum e duobus Patean. et Excerpt. Donsae; caeteri dicar. — *Iuncta templa*; in templo Capitolino tria delubra; medium Iovis, laevum Iunonis; nec longe aberat aedes Iunonis Monetae, de qua I, 638. — Huic argumento vim addit, dum se matronam comparat cum *pellice*. Similiter argumentatur apud Virgilium Aeneid. I, 39: *Pallasne exurere classem Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto. . . Ast ego, quae divum incedo regina, Iovisque Et soror et coniux* etc. — *Invidetur* et ei, cui aliquid non conceditur; Horatius I, Satyr. 6, 84: *neque ille Sepositi ciceris, nec longae invidit uenae*, largiter dedit; Art. Poët. 55: *ego cur invideor*, cur id mihi non conceditur? Vide ad Plinium II, Epist. 10, 2.

37. Hac dignitate passim gloriatur Iuno. — *Iuno Regina* a Camillo dictatore Veis transvecta erat Romam; Livius V, 21. *Reginae* notionem exornat, dum *sceptrae* memorat aurea. — *An faciant mensem* etc. quum ego a lucibus, diebus, quae mensem faciunt, nomen *Lucinae* habeam, cur

non et a mense nomen traham? Frustra hic haesit Burmannus, quia et anni lucibus, sive diebus constant; quum igitur unus Moreti *An faciam pueris lucem*, quidam *mensēs* praeferrant, de illo amplius cogitandum, et in hoc latere aliquid de gravidis putat, quae, exactis mensibus, Lucina favente pariant. Sed Ovid. consilium sui oblitus parum accurate scripsit. Iuno enim non a mense nomen habere, sed mensi nomen dedisse vult. Taubnerus ad hypallagen confugit. Etiam *Lucinae* nominis variae causae adferebantur, quum alii a *luce*, quam nascentibus dat, alii a *luco* derivarent; II, 449. — *Faciunt* Heinsius ex primo Ambrosiano et octo aliis recepit; vulgo *facient*, multi *faciunt*.

41. Merita Iunonis in Romanos, quum odium in Aeneae posteros conceptum posuisset, urbesque sibi carissimas subitici Romanis passa esset. — *Tunc*; Mitscherlich. *tum*. — *Iras posuit* secundum Horatium III, Od. 3, 17, mortuo Romulo; secundum Virgil. Aeneid. XII, 791, Aenea adhuc vivo. — *De genere Electrae et Dardania domo*, unde Romani per Aeneam IV, 31. — *Duplex* haec *irae causa*, nempe iudicium Paridis, et rapti Ganymedis honores, etiam Aeneae

Forma quoque Idaeo iudice victa mea est.
 Poeniteat, quod non foveo Carthaginis arces; 43
 Quum mea sint illo currus et arma loco:
 Poeniteat Sparten, Argosque, measque Mycenae,
 Et veterem Latio supposuisse Samon:
 Adde senem Tatium, Iunonicolasque Faliscos,
 Quos ego Romanis succubuisse tuli. 50
 Sed neque poeniteat; nec gens mihi carior ulla est:
 Hic colar, hic teneam cum Iove templa meo.
 Ipse mihi Mavors; Commendo moenia, dixit,
 Haec tibi; tu pollens urbe nepotis eris.
 Dicta fides sequitur; centum celebramur in aris: 55
 Nec levior quovis est mihi mensis honor.

I, 27, memoratur. Ganymedem, Trois filium, longe pulcherrimum inter mortales, ob ipsam pulchritudinem dii in coelum rapuere, ut Iovi esset pocillator; Homerus II. Y, 233. Non mirum, eo raptu Iunonem doluisse; displicuit etiam Cicer. Tusc. I, 26.

45. Virgil. Aeneid. I, 15: *Quam (Carthaginem) Iuno fertur terris magis omnibus unam Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma, hic currus fuit.* Hoc de curru fictum e moribus antiquorum heroum, qui currus suos, finito bello, certo loco reponebant. Deorum currus iis locis servari dicebantur, ubi ipsi summa religione coli solebant. Iunonis currus ab Homero II. E, 720 sqq, memoratur. Etiam arma Iunoni tribuebantur, inprimis hasta; unde Iuno Curitis apud Sabinos. Vide Heynium ad Virgil. dicto loco. — *Foveo* Heinsius ex melioribus recepit; Farnesian. prim. *foveam*: olim *fovi*, quod Taubnerus tuetur, quia Carthago illò tempore iam deleta; sed ita nec *sint* sequi deberet. De re praeterita, ut de praesenti,

poeta locutus est. — *Sparten* etc. Etiam alibi, ut VI Met. 414, et iam apud Homer. hae tres urbes sic iunguntur, quippe Iunoni inprimis carae. — De templo Iunonis *Samiae* vide Herodotum III, 60. — *Supposuisse*, subiecisse potestati Romanorum; I, 306; IV Trist. 8, 48: *Nil ita sublime est, ut non sit suppositum deo*; pro eo mox est succubuisse tuli.

49. *Iuno Curis* dea praecipua Sabinorum; itaque *Tutius*, quum Sabinus se iunxisset Romanis, eidem in omnibus curiis mensas dedicavit, quae Augusti adhuc tempore exstabant; Dionysius Halic. II, 50. — *Falerios in Faliscis* olim Argivi migraverant. Ibi igitur templum Iunonis ad similitudinem argivi positum, in eoque sacra fiebant argivo ritu; Dionysius I, 21. — *Mavortis* etiam apud Horatium III, Od. 3, 30, graves iras in Aeneadas redonasce dicitur. — *Dicta fides sequitur* etiam I, 319; III Metam. 527; et *vota fides sequitur* VIII, 711, quibus indicatur, factum esse, quod quis vel promiserat, vel optaverat. — *Centum omni-*

Nec tamen hunc nobis tantummodo praestat honorem

Roma; suburbani dant mihi munus idem.

Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,

Et populus Laurens, Lanuviumque meum;

62

Est illic mensis Iunonius; inspice Tibur,

Et Praenestinae moenia sacra deae;

Iunonale leges tempus: nec Romulus illas

Condidit; at nostri Roma nepotis erat.

Finierat Iuno; respeximus: Herculis uxor

65

Stabat, et in vultu signa dolentis erant:

Non ego, si toto mater me cedere coelo

no multis. — *Mensis honor*, ut alibi *coeli aut templorum honor*.

57. Etiam vicini populi Iunium mensem habent; quo argumento et alii usi sunt: vide ad versum 21. — *Zulichem*. et unus Patavin. *praestet* malebant. — *Suburbani* omnino non longe remoti ab urbe; vs. 723, *suburbanus triumphus* de Volscis. Quae sequuntur oppida, omnia Latii erant. *Aricia* sub Albano monte; in eius nemore culta Diana; III, 263: densae eius silvae etiam XV Met. 488, memorantur. — *Laurenti* oppidi incolae et *Laurentes* et *Laurentini* dicebantur; vide Cortium ad Plin. II, Epist. 17, initio. — *Lanuvium* culta Iunonis sospitae celebre. Aedes eius et lucus communis erat Lanuvinis ac Romanis. — *Tibur* ad Anienem amnem. — *Praenestina* dea est Fortuna Praenestina, cuius templum pulcherri- mum. — *Fastos* autem aliorum popu- lorum Ovid. etiam III, 87, memo- rat. — *Lanuvium*, non *Lavinium* esse legendum vel metri causa, iam vidit Scaliger; accessit MSS. nonnullorum auctoritas. — *Pro meum* Vrsini cod. *nemus*, quod Heinsio placet, quia ibi ingens Ianois lucus, de quo Dra-

kenb. ad Silium VIII, 282. — *Iuno- nale* Neapolis ex edit. antiqua dedit, quum caeteri *Iunonisque* exhibeant.

65-90. Hebe, Iovis et Iunonis fi- lia, Herculi nupta, Iuventutis dea, prodit, atque Romulum *iuvenum* no- men huic mensi indidisse contendit. Fuerat haec sententia Fulvii nobilio- ris; Macrobi. I Saturn. 12: *Fulvius nobilior in Fastis Romulum dicit, post- quam populum in maiores minoresque divisit, ut altera armis rempublicam tueretur, in honorem utriusque partis hunc Maium, sequentem Iunium vo- casse*. Eandem sententiam Heben tueri voluisse, e versu 84 sqq, appa- ret. Errat igitur Lenzius, quum pu- tat Heben hoc nomen a se derivare, idque esse inventum ipsius Ovidii; immo Hebe, ut dea Iuventutis, iu- venum causam agit, et honorem illis habitum, sibi quoque vindicat. Ne- que res aliter institui poterat, quum deae darentur hae partes. Caeterum observa in hac oratione varios animi motus et sensus, dolorem, verecun- diam, pietatem: cum matre enim certabat filia de honore unico.

Pro dolentis MSS. plerique *vigoris* vel *doloris*; quidam *decoris*; duo r4.

Iusserit, invita matre morabor, ait.
 Nunc quoque non luctor de nomine temporis huius:
 Blandior, et partes paene rogantis ago; 70
 Remque mei iuris malim tenuisse precando:
 Et faveas causae forsitan ipse meae.
 Aurea possedit socio Capitolia templo
 Mater: et, ut debet, cum Iove summa tenet.
 At decus omne mihi contingit origine mensis; 75
 Unicus est, de quo sollicitamur, honor.
 Quid grave, si titulum mensis, Romane, dedistis
 Herculis uxori, posteritasque memor?
 Haec quoque terra aliquid debet mihi nomine magni
 Coniugis; huc captas adpulit ille boves. 80
 Hic male defensus flammis et dote paterna

boris; unus *pudoris*. Quae singula defendi possent; doloris tamen sensus in animo deae praevaluisse videtur; etiam IV, 586: *Maximaeque in vultu signa dolentis erant*. Exordium vero suam pietatem spirat: si me mater vel e coelo pelleret, cederem. — *Non luctor*, quod Heinsio non displicet, si post *huius* minor distinctio ponatur: in altera lectione melior est oppositio. — *Rem tenere*, rem obtinere, vincere; *causam tenere* apud Cic. passim. — *Alii faveat ipsa*, nempe Iuno; id Taubn. probabilius videbatur, non mihi: post orationem enim superiorem Iunonis favor vix expectari poterat.

73–76. Argumentum ab aequo: matri satis diguitatis est; non debet filiae unicum, quem habet, honorem eripere. — *Possedit*, occupat, sibi vindicat. — *Capitolia*, sedem imperii romani, caput orbis terrarum, eaque aurea, tanto ornatu fulgentia. — *Socium templum* non est templum Iunonis Montiae, sed laevum delubrum

in ipso Capitolio; illud enim *socium* dici non poterat. — *Origine mensis*, quod nomen mensis a iuvenibus originem habet: qui honor adeo me quoque, inventutis deam, tangit. Lapsi sunt Lenzius et Krebsius, qui hoc sic ceperunt: inde ab eo tempore, quo mensis Iunius esse et dici coepit, mihi hic honor debetur. Idem Lenzius *unicum* explicat, qui unice ad me pertinet; malim, non nisi unus honor mihi contigit, et hic unus mihi eripitur.

77–82. Hercules de Latio merita. — *Grave* vel magnum, vel invidiosum. — *Titulum mensis* alicui dare, ab aliquo, aut in honorem alicuius mensem nominare; sic IV, 115, *titulo mensis spoliare*. — *Dedistis* pro *dedisti* Vossianus et duo Medicei, quia *Romane* collective positum, et quia *posteritas* sequitur. — De Herculis adventu in Italia et pugna cum *Caco* I, 543; et de huius *dote paterna* vs. 571. Mazarinaeus *arte paterna*, quod Heinsius ex glossa fluxisse pu-

Cacus Aventinam sanguine tinxit humum :
 Ad propiora vocor ; populum digessit ab annis
 Romulus, in partes distribuitque duas ;
 Haec dare consilium, pugnare paratior illa est : 85
 Haec aetas bellum suadet, at illa gerit.
 Sic statuit, mensesque nota secrevit eadem ;
 Iunius est iuvenum, qui fuit ante, senum.
 Dixit, et in litem studio certaminis issent ;
 Atque ira pietas dissimulata foret. 90
 Venit Apollinea longas Concordia lauro
 Nexa comas, placidi numen opusque ducis.
 Haec ubi narravit Tatium, fortemque Quirinum,
 Binaque cum populis regna coisse suis ;
 Et lare communi soceros generosque receptus : 95
 His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.
 Dicta triplex causa est ; at vos ignoscite, divae :
 Res est arbitrio non dirimenda meo.
 Ite pares a me ; perierunt iudice formae

tat. — *Adpulit* ; I, 543 : *boves illuc applicat*. Vossianus et Moreti hoc I. *addulit* ; Mazarin. *abstulit*. Tum unus Medicus *captos* ; Livius I, 7, hos boves in utroque genere memoravit : vide ibi Strothium.

83. *propiora* sane haec sunt ; superiora figmento illi data, quo Hebe causam agens inducitur. — *Ab annis*, ita, ut annos, aetatem respiceret ; confer cum his V, 59 sqq. — *Nota*, norma, nempe aetas. — His dictis ambabus exarsit studium certandi. *Dissimulare*, occultare, ut non esse videatur. Itaque hoc loco pietas matris in filiam et filiae in matrem victa esset ad tempus, ni Concordia intervenisset. Ingeniose hic adventus fictus.

91-96. Concordia breviter senten-

tiam dicit, ex qua Iunius nomen a *iunctis* Romanis et Sabinis invenit. Vnde Ovidius hanc sententiam ineptam et in leges linguae peccantem acceperit, non constat. Forsitan ipse reperit ; neque male *Concordiae* defendendam dedit. Alii putabant, a Iunio Bruto nomen venisse ; vide Macrobius dicto loco. *Concordia* cuius templum Tiberius, pace composita, refecit ; I, 639. Hinc *lauro* coronata prodit ; hinc *ducis*, Tiberii, *opus* et vel *numen*, vel ut Hamb. Iulianus et alter Petavianus habent, *munus* appellatur. — Quoniam Iunius mensis iam Romuli tempore erat, propterea ex illo ipso tempore concordiae, sive coniunctionis exemplum repetendum erat. — *Lar*, sedes, urbs.

97. Finit haec eadem modestia

Pergama: plus laedunt, quam iuvet una, duae. 100
 PRIMA dies tibi, Carna, datur; dea cardinis haec est;
 Numine clausa aperit, claudit aperta suo.
 Vnde datas habeat vires, obscurior aevo
 Fama; sed e nostro carmine certus eris.
 Adiacet antiqui Tiberino lucus Helerni;
 Pontifices illuc nunc quoque sacra ferunt. 105

qua V, 109, similem locum. — *Perruerunt* etc. Ergo Ovidium quoque vestigia terrebant.

101-182. De *Carna*, dea Romanorum vernacula, quae sit, unde et ius cardinis habeat, et vim spinæ ope pellendi noxas, 101-130; quomodo illa vi olim usa sit in tuendo Proca a strigibus, 131-168; cur larda et fabae ei offerantur, 169-182. — A Macrobio, I Saturn. 12, *Carnea* vocatur; a Cypriano de Idol. Van. II, 8, et ab Augustino de Civit. Dei IV, 8, *Cárdea*; a Tertull. de Cor. 13, et alibi, *Carda*. Sunt, qui putent apud Patres ecclesiast. corruptum legi nomen; quod non est; namque illi hoc nomen diserte a *cardine* deducunt, ut *Forculi* et *Limenini* nomina a *foribus* et *limine*. Diversa igitur eiusdem deae nomina fuisse videntur, quum *Carna* aut *Carnea* diceretur a *carne*, quia vitalibus praeesset. Macrobius dicto loco, ubi narravit, ex opinione nonnullorum Iunium mensem a Iunio Bruto nominatum esse, quod Kalendis Iuniis pulso Tarquinio, sacrum Carneae deae in Coelio monte voti reus fecisset, pergit: *Hanc deam vitalibus humanis praeesse credunt. Ab ea denique petitur, ut iecinora et corda, quaeque sunt intrinsecus viscera, salva conservet. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione brutus habebatur, idque emendationi publici*

status exstitit, hanc deam, quae vitalibus praeesst, templo sacravit.

103. *vires* has, sive potestatem, habet et Ianus I, 118 sqq; infra vs, 127, *Ius cardinis*. — *Vnde datas habeat*, a quo datae sint vires quas habet. Non erat, cur Heinsius hic haereret, et *ratas* mallet; Horatius I, Satyr. 4, 78: *unde petitum Hoc in me iacis?* unde petiisti hoc, quod in me iacis; II, Satyr. 2, 31, *Vnde datum sentis*, ubi vide Benteleium; nam ibi quoque Heinsius *ratum* malebat. — Hic ut saepius alibi Heinsii conject. auctoritate codicum eget; Regii nostri habent *datas*. LEM. — Pro certus plures *doctus*; sed etiam II ex Ponto 7, 28, sic *certus eris*.

105. *Tiberinus*, Tiberis fluvius, ut IV, 291; confer II, 389. — *Lucus Helerni* non aliunde satis notus; vulgo editur *Hilernae*. Et ab Onuphrio Pauv. in Topograph. Urbis, in regione tredecima *aedicula* et *lucus Hyllernae* memorantur. Sed Heins. cum primo Ambros. et duobus aliis *antiqui Helerni* maluit, quod idem et II, 67, reponi volebat: *Mazarinaeus antiquus Tiberini lucus*. — *Sacra ferre* proprium est et sacrificantis, Aen. III, 19, et sacerdotis; hinc Georg. II, 446, *Musarum sacra ferro*, sacerdos sum Musarum. Mazarinaeus hoc loco, *sacra canunt*. Tunc *illuc* cum Putano in illic mutandum. *Sacra canere*, hy

Inde sata est Nymphæ, Granen dixere priores,
 Nequidquam multis saepe petita procis.
 Rura sequi, iaculisque feras agitare solebat,
 Nodosasque cava tendere valle plagas. 110
 Non habuit pharetram; Phoebi tamen esse sororem
 Credebant; nec erat, Phoebe, pudenda tibi.
 Huic aliquis iuvenum dixisset amantia verba,
 Reddebat tales protinus illa sonos:
 Haec loca lucis habent nimis, et cum luce pudoris; 115
 Si secreta magis ducis in antra, sequor.
 Credulus antra subit; frutices haec nacta resistit,
 Et latet, et nullo est invenienda loco.
 Viderat hanc Ianus; visaeque cupidine captus,
 Ad duram verbis mollibus usus erat. 120

mnos canere, ut Aeneid. II, 239.

107. Olim edebatur *Cranen*; sed ex altero orta est tertia lectio *Gramen*. — *Rura* etc. more earum, quae coniugium spernebant, ut Daphne I Met. 475; Syrinx ibid. 694; Callisto II, 411. — *Sequitur* locum, qui voluptatis percipiendae causa eum adit aut frequentat; vide ad Plinium I, Epist. 22, 6. — *Nodosae plagae* etiam III Met. 153, et alibi *nexiles*. — *Pharetra* et arcus aureus insignia Dianae, quibus nymphis antestabat; I Metam. 697.

113. Hoc *dixisset* offendit librarios; namque Ambrosianus, Laeti et duo alii, *Huic si quis*; sed vocula *si* solet sic omitti; Plinius I, Epist. 12, 8: *Dedisses huic animo par corpus*, ubi vide Cortium. Aliis displicuit etiam plusquam perfectum coniunctivum; Thuanus et edit. Gryphii *aliquis iuvenum si dixit*; Puteanus *quum dixit*. Et sic sane scribi debet e forma usitatissimae; verum variari tempora talem modo, inprimis a poetis, videmus.

116. *secreta*) Burmannus e duobus praefert *deserta*: non video quare; I Metam. 594, in re simillima, *nemorum secreta subibis*; etiam VII, 75, *secreta silva*. — *Sequor* pro *sequar* Heinsius e melioribus MSS. tuetur. — Taubnero et Krebsio displicuit, quod idem Heins. *ante subit* MSS. Reg. et primi Bononiens. auctoritate in *antra subit* mutavit: amatorem enim *ante* debuisse subire. Immo, ubi comes non sequitur, sed resistit, alter non *ante* subit antrum, sed solus. Contra *antra* sic bene repetitum, et more Ovidiano, de quo diximus in commentar. ad Metam. praef. Nonnulli, *ante iniiit*. — *Resistere*, subsistere, non longius progredi, de qua vi egit Schwarzius ad Plinium paucg. X, 4. — *Loco* revocavi cum Mitscherlich. quia omnes MSS. ita, praeter unum unde Neapolis modo inveniit.

120. *mollia verba* bene dicuntur blanditiae ad *duram* puellam, quae non sinit se flecti; Tibullus III, 4, 76: *Ergo ne dubita blandas adhibere*

Nympha iubet quaeri de more remotius antrum;
 Utque comes sequitur, destituitque ducem.
 Stulta, videt Ianus quae post sua terga gerantur:
 Nil agis, en latebras respicit ille tuas;
 Nil agis, en dixi! nam te sub rupe latentem
 Occupat amplexu; teque potitus, ait:
 Ius pro concubitu nostro tibi cardinis esto:
 Hoc pretium positae virginitatis habe.
 Sic fatus, virgam qua tristes pellere posset
 A foribus noxas, haec erat alba, dedit.
 Sunt avidae volucres, non quae Phineia mensis

125

130

querelas; Vincuntur molli pectora dura prece. Paulo autem Thraseus formaeque cupidine. — Duo cupidine tactus. — Remotum idem quod secretum, ut Horatius II, Od. 3, 6, in remoto gramine. — Utque etc. sequitur quidem primum ut comes, at mox deserit ducem.

123. Similiter III Metam. 432, Narcissum adloquitur, et alios alibi. Olim edebatur *Nil agis et latebras*; Heins. vero cum uno Arond. et in en mutavit; quod Tanhuerus et Krebsius improbant. Mihi vero copula et nunc otiosa videtur; en contra non male positum post verba videt Ianus etc.; II Metam. 283: *tostos en adspice crines*; ibidem vs. 296: *Atria vestra ruent*; Atlas en ipse laborat. Saepè vera lectio in uno aut in paucis MSS. servata est. — Pro dixi Heinsius *dixin*? malit. — Occupat amplexu nil nisi amplectitur; ad hunc amplexum autem Neapolis notavit haec: *Hui, hui, tu ille Ianus, de quo Augustinus VII Civit. Dei: De Iano non mihi facile quidquam occurrit, quod ad probum pertineat; et forte talis fuit, ut innocentius vixerit, et a facinoribus et flagitiis remotius. — Te-*

que potitus; Heinsius ex Vrsini et uno Patavino, *speque*, quia passim *spe et votis potiri* legitur; sed et alterum usitatum satis; IX Metam. 752: *Nec tamen est potiunda tibi*; vs. 796: *potitur sua Ianthe*; X, 569: *nec sum potiunda*. — Ius cardinis etiam vim complectitur mala quaeque depellendi a foribus, ut e seqq. patet.

129. *virgam* revocavi, quia sic omnes ferme MSS. Etiam vers. 165, *virga de spina alba*; sed Heins. *spinum* de suo dedit. Intellig. autem rhamnus, ῥαμνος, spina semper frondifera, cuius alterum genus nigrum, alterum album; Theophrast. Hist. Plant. I, 15; III, 17. Tria genera memorat Dioscorides I, 119; qui addit, frondes spinæ albae foribus adpositas avertere maleficia: *κλώνας ἀντὶς θύρας ἢ θυρίδος προστεθέντας ἀποκρούειν τὰς τῶν φαρμάκων κακουργίας*.

131. *Striges* deformes et noxias, ad quas describendas iam progreditur, non male cum Harpyiis comparat, et genus earum inde ducit. Harpyiae Homero (Od. A, 242, Ξ, 371) deae sunt, quibus vis rapiendi hominibus. Post alae iis sunt additae; mox

Guttura fraudabant, sed genus inde trahunt;
 Grande caput, stantes oculi, rostra apta rapinae:
 Canities pennis, unguibus hamus inest.
 Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes, 135
 Et vitiant cunis corpora rapta suis.
 Carpere dicuntur lactentia viscera rostris,
 Et plenum potō sanguine guttur habent.
 Est illis strigibus nomen; sed nominis huius
 Causa, quod horrenda stridere nocte solent. 140
 Sive igitur nascuntur aves, seu carmine fiunt,
 Naeniaque in volucres Marsa figurat anus;

inde factae aves foedissimae; Hyginus fab. 14; Tzetzes ad Lycophr. 653. Tales etiam a Virgilio Aeneid. III, 212, descriptae sunt, ubi vide Heynii Excurs. et confer Vossium, Epistt. mythol. vol. I, p. 198 sqq. Eae a poetis Argonant. imprimis adhibitae in historia *Phinei*, vatis Thracici et excaecati, cuius ab ore cibos auferebant, reliquiasque foedo odore implebant. *Strix*, Linn. *strix alucis*, cuius caput grande plumisque velatum, color cinereus et albus, idemque maculis et lineis nigris distinctus; vid. Statius Müller in Linnei Syst. Nat. tom. II, p. 102. Hae aves infantibus in cunis sanguinem extrahere, atque etiam ubera sua immulgere vulgo credebantur; Plinius XI, 95, qui putat non constare, quae sit avium. — *Stantes*; sex MSS. *grandes*. — Pro *pennis* Vossianus et tres alii *plumis*: constat *pennas* esse alarum, *plumis* reliquas partes corporis velari; interdum tamen *penna* est nomen generis. — Bene in Regiis nostris est *pennis*.

136. *vitiare*, laedere, nomen generale, ut vs. 167, *violare cunas*. Mox ipse explicat, *carpere viscera*,

et vs. 145, *pectora exsorbere*. — *Rapta*, correpta unguibus. — *Carpere*, lacerare, arrodere rostro, ut sanguinem inde exhaustant; vs. 148, *rigido ungue secare*. — Pro *viscera* quidam *pectora*, plures *corpora*. — De nomine etiam Isidorns: *Strix*, nocturna avis, habens nomen de sono vocis, quando enim clamat, stridet. Graecis στρογγύη a στρογγύην, stridere. — Sed pro horrenda nocte cum Heinsio horrenda voce legendum arbitror; horror enim vocis ad rem pertinet, non noctis.

141. *carmine*, incautione. Hoc iam speciali notione exprimit, *Naeniaque* etc. Iude mira transformatio carminum in striges! Immo aures figurantur in volucres a Marsa opera naeniae. *Marsi* et *Sabini* ab arte magica famosi erant. *Naenia Marsa* etiam Art. Amat. II, 102; Horat. Epod. 17, 27. Et hoc loco *Marsa* sectetur bonorum librorum auctoritate. Unus, quo Neapolis usus, *saga*; vulgo *falsa*. *Naenia*, omnino carminis formula. De tali anu signata Noster I Amorr. 8, 13: *Hanc ego nocturnas vivam volitare per umbras Suspicio, et pluma corpus anite togi.*»

In thalamos venire Procae: Proca natus in illis,
 Praeda recens avium, quinque diebus erat:
 Pectoraque exsorbent avidis infantia linguis. 143
 At puer infelix vagit, opemque petit:
 Territa voce sui nutrix adcurrit alumni;
 Et rigido sectas invenit ungue genas.
 Quid faceret? color oris erat, qui frondibus olim
 Esse solet seris, quas nova laesit hiems. 150
 Pervenit ad Granen, et rem docet: illa, Timorem
 Pone; tuus sospes, dixit, alumnus erit.
 Venerat ad cunas; flebant materque paterque:
 Sistite vos lacrymas, ipsa medebor, ait.
 Protinus arbutea postes ter in ordine tangit 153
 Fronde; ter arbutea limina fronde notat;
 Spargit aquis aditus, et aquae medicamen habebant,
 Extaque de porca cruda bimestre tenet:
 Atque ita, Noctis aves, extis puerilibus, inquit,
 Parcite; pro parvo victima parva cadit: 160
 Cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras;

143. De *Proca* vide IV, 52. — *Pectora* nunc substituit *visceribus* vers. 137, ne idem vocabulum repeteret.

149. Homines in calidiore regione viventes, quum timor eos invadit, flavescunt. Flavum autem colorem trahunt etiam frondes atque segetes frigore tactae; IV, 918. — *Faceret*; *Strozzae* faciat. — *Pro seris* tres tardis; paulo post Ambrosianus et Petavianus *pone tuum*.

155. *arbutea fronde* utitur, sive quia est spinosi fruticis, sive quia obvia erat; IV, 656, quo loco *Numa* bis sua *faginea tempora fronde* premit. — *Notat* idem quod *tangit*. Pro hoc unus *textit*, pro illo duo *tegit*, ex quibus Heinsius *tergit* et *terit* facere volebat. — *Et aquae*; haec le-

ctio antiqua bene se habet; unus Vaticanus et alter Bononiensis *et quae*; hinc Heinsius edidit *sed quas*; Mitscherlichius *sed aquae*. — *Ext* diis offerebantur et *cruda* et *cocta*, et semicotta, et assa; Arnobius advers. Gentes II, p. 91. — *Bimestre porcello* curabatur et *Genius*; Horatius III, Od. 17, 15. Inepte Petavii alter et Puteanus *bimatre* pro varia lectione.

159. *Sacra strigibus facta*. — *Ext* et *mox fibrae*, viscera. — *Pro parvo* tres, *puero*; de qua varietate vide ad II, 385. Nunc utique praestat *parvo*, quia causam *parvae* victimae continet. — *Fibras* distinxisse videri possit a reliquis partibus, quum alias *fibrae* sint ipsa *ext*, in quibus et *cor*; sed talia non urgenda sunt in

Hanc animam vobis pro meliore damus.
 Sic ubi libavit, prosecta sub aethere ponit;
 Quique sacris adsunt respicere illa velat:
 Virgaque Ianal^{is} de spina ponitur alba, 105
 Qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
 Post illud nec aves cunas violasse feruntur;
 Et rediit puero, qui fuit ante, color.
 Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis,
 Mixtaque cum calido sit faba farre, rogas? 170
 Prisca dea est, aliturque cibis quibus ante solebat;
 Nec petit adscitas luxuriosa dapes.
 Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat,

talibus precibus. Ext^a *prosecta*, in partes secta, alias adolenda iniici altari solebant; nunc *ponuntur sub aethere*, sub dio, devoranda strigibus. — *Respicere*, retro spectare; vide V, 437.

165. *Ianal^{is}*, a Iano accepta, novum vocabulum quod propter insolentiam Heinsio et Burmanno displicebat. Bouoniensis, *Nai^{is}*; Heinsius coniicit vel *Mal^{is}*, vel *ram^{is}*, virga ex ramo arboris. Burmannus addit, spinæ albae posse ramos tribui, quum Columella VII, 19, eam inter arbores recenseat. Idem et proponit *rhamnalem*, quia spinam illam Graeci *ῥαμνον* dixerunt, quamquam ipse huic coniecturae non multum tribuit. Quum Ovidius plura vocabula sinxerit, non offendor eo quod hic legimus, quod rei indicandae satis accommodatum, atque ei simillimum est, quod vs. 63, legitur, *Iunonal^{is}*. — *Ponitur* recepi ex Aron- del. Vossiano, et plurimis aliis vetl. Placebat et Heinsio, quamquam is dubitabat, an non Iani Vlitii coniectura *subditur* praefenda esset. Immo lectio plurimorum MSS. praestat.

Vulgatum *sumitur* autem loco parum convenit. — *Post illud*. *Fraucos. post illam*. Cacterum alia adversus has aves antidota Neapolis memorat, ut carmina, alium infantibus annexum.

169. Macrobius dicto loco: *Cui (Cornae) pulte fabaria et larido sacrificatur, quod vires maxime his rebus corporis roborentur. Nam et Kalendae Iunae fabariae vulgo vocantur, quia hoc mense adultae fabae rebus adhibentur.* — *Gustentur*, comedantur. — *Burm.* unius Vatican. auctoritate *cum* mutavit in *cur*; quia τῷ *mixta* recte iungitur ablativus: *Mitscherlichius* servavit *cum*, quod et nos fecimus. Heinsius etiam legi volebat, *si...rogas*.

172. *adscita*, aliunde petita, peregrina. Heluones terra et mari conquirebant edulia, quos Varro iam in Satura notaverat, cuius notationis summam Gellius Noct. Attic. VII, 16, dedit. Confer Plinium Hist. Nat. IX, 54 sqq; Senecam Epist. 95, p. 718; Petronium de Mutat. R. 33 sqq. — In deliciis inprimis erant *pisces* rariores. — *Fraudem* Schirachius interpretatur damnum. Immo

Ostreaque in conchis tuta fuere suis:
 Nec Latium norat, quam praebet Ionia dives, 175
 Nec, quae Pygmaeo sanguine gaudet, avem;
 Et praeter pennas nihil in pavone placebat;
 Nec tellus captas miserat ante feras.
 Sus erat in pretio; caesa sue festa colebant:
 Terra fabas tantum, duraque farra dabat. 180
 Quae duo mixta simul sextis quicumque Kalendis

insidias intellige, quibus damnum infertur; II, 227; III, 853; III Met. 587, ubi *lino et humo decipere pisces*, ut Virgil. Georg. I, 139, *fallere visco aves*. Hoc loco nonnulli, *illis populis* aut *illic populi*, unde Heinsius aliquando putabat, *vilis populi*.

175. *Avis quam praebet Ionia*, est attagen. Glossae: *Gallina rustica*, ἀτταγεν. Praestantissimas huius nominis aves habebat Ionia; Horat. Epod. II, 54, *attagen Ionicus*; Martialis XIII, 61: *Inter saporis fertur alitum primus Ionicarum gustus attagenarum*. A Gellio dicto loco, *Phrygia attagena* memoratur. — *Nec quae etc.* grus; gruum autem carnibus et ipsis Romani delectabantur; Horatius II, Satyr. 8, 87; Plinius Hist. Natur. X, 33. Apud Gellium *Melicae grues* laudantur, ex Melo insula advectae. Verba *quae Pygmaeo etc.* respiciunt Homerum, II. Γ initio, ubi grues avolant australes ad terras ἀνδράσι Πυγμαίοισι πόρον καὶ κῆρα φέρουσαι ubi vide Heynium in Observatt. — *Pavones* primus Q. Hortensius in coena angulari adposuit, M. Aufidius autem primus saginavit; Plinius X, 20; Aelianus Hist. Anim. V, 21. — *Tellus* scilicet ulla. *Mittere* merces terra dicitur ubi magis earum proventus. Taubnerus terram universam intelligit, ut hoc innuatur, undique a luxu-

riosis Romanis conquiri delicias: sed Heinsio et Burmanno *τὸ tellus* sic absolute positum displicebat. Ille igitur pro *ante* malebat, aut *Afra* vel *Inda*, aut cum altero Puteano *arte*, ut leones, pantherae, elephantum intelligantur Romam ad spectacula missi. Burmannus vero recte monet, non de spectaculis, sed de deliciis gulonum sermonem esse; si quis *Afra* praeferat, posse de gallinis africanis capi; Horatius Epod. II, 53: *Non Afra avis descendat in ventrem meum* (ipse Burmannus suadet: *Nec Delus capos miserat ante feros*;) circa *Deliacos capos* fuisse maximum luxum, cognoscitur ex Petron. 23; eos dici *ante feros*, quia, antequam castrarentur, feroces et pugnaces electi sint a Deliacis; Columella VIII, 2; sed posse et legi *arte ferax*, quia, quum insula sterilis et saxosa fuerit Delos, arte hac castrandi gallos redditum sibi fecerit.

179. Pro *colebant*, Puteanus *carebant*: inde Burmannus coniicit *calebant*, quod esset elegans admodum. Equidem scio *calentes aras* saepe legi apud poetas; verum *festa calentia* suae mihi durissimum videtur. — *De fabis* Plinius XVIII, 12: *Inter legumina maximus honos fabae*: quippe ex qua tentatus sit etiam panis. *Lomentum* appellatur farina ea, aggravaturque pondus illa.. *Frumento etiam*,

Ederit, huic laedi viscera posse negant.
 Arce quoque in summa Iunoni templa Monetae
 Ex voto memorant facta, Camille, tuo.
 Ante domus Manli fuerant, qui Gallica quondam 185
 A Capitolino reppulit arma Iove.
 Quam bene, di magni, pugna cecidisset in illa
 Defensor solii, Iupiter alte, tui!
 Vixit, ut occideret damnatus crimine regni:
 Hunc illi titulum longa senecta dabat. 190
 Lux eadem Marti festa est; quem prospicit extra
 Adpositum Tectae porta Capena viae.

miscetur apud plerasque gentes
Quin et prisco ritu fabacia suae religionis diis in sacro est, praevalens pulmentari cibo. — Sextae Kalendae, sexti mensis sive Iunii. Sic et tertias, quartas Kalendas occurrere, atque Iunias dictas esse etiam fabarias Neapolis monet.

183. *Iisdem Kalendis, templum Iunonis Monetae dedicatum. De eo templo I, 638. Locus autem hic plurimum lucis accipit a Livio VII, 28: Camillus (dictator anno V. c. 409, in bello cum Aurancis) deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Iunoni Monetae vovit, cuius damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abiecit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi romani faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus, quae arca aedium M. Manlii Capitolini fuerat. — Recte autem Neapolis ex summa correxit, ut editur.*

185. De M. Manlio res nota. De damnatione eius Livius VI, 20: *Tribuni de saxo Tarpeio cum deiecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum, et poenae alti-*

mae fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una; quod, quum domus eius fuisset ubi nunc aedes atque officina (in qua nummi cadebantur) Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret etc. Confer Plutarch. in Camillo 36. — Pro Capitolio Ovidius gravius Iovem Capitolinum, eiusque solium memorat. — De pugna illa lege Livium V, 47. Crimine regni, crimini ei dabatur, quod regnum adpetiisset. — Longa senecta; nam si prius esset extinctus, non incidisset in suspicionem regni adfectati.

191. *Martis aedem ante portam Capenam etiam Livius aliquoties memorat, ut X, 23. Eam a L. Sulla restitutam esse et auctam Neapolis observat. — Quem prospicit, in cuius templum prospectus est ad Capenam portam stanti. — Tectae: tres veteres, rectae, unus dextrae. Et negotium fecit haec via interpretibus. Burmannus de ea cum Cupero per litteras egit; sed nec per hos ad liquidum res perducere potuit. Hoc inter eos convenit, fuisse semitam a Capena porta ad Martis templum, diversam illam a via Appia, quae et ipsa incipiebat*

Te quoque, Tempestas, meritam delubra falemur,
 Quum paene est Corsis obruta classis aquis.
 Haec hominum monumenta patent: si quaeritis astra, ¹⁹⁵
 Tunc oritur magni praepes adunca Iovis.
 POSTERA lux Hyadas, Taurinae cornua frontis,
 Evocat; et multa terra madescit aqua.
 MANE ubi bis fuerit, Phoebusque iteraverit ortus;
 Factaque erit posito rore bis uda seges;
 Hac sacrata die Tusco Bellona duello

a Capena, sed in Campaniam ferebat. Haec semita postea via facta est per censores; Livius: *Viam sternendam a porta Capena ad Martis templum locavere censores*. Vocatur vel *recta*, recta ducens ad templum, quum Appia per plures anfractus iret; vel *dextra*, ut bivium extra portam fuerit, et ad dextram viam positum templum, aut, ut Fabret. Dissert. I de Aquaed. vult, ut adpositum fuerit Viae Appinae, quam a dextra habuerit, quum a sinistra esset Latina, quae ex Appia initium ceperit paululum a porta Capena; vel denique *tectata*, cuius epitheti ratio certa reddi non potest. Donatus in Roma vet. lib. III, cap. 13, porticibus eam aut fornicibus tectam fuisse coniicit; Burmannus vero putat, si ostendi posset, per hanc viam sacram pompam quamdam duci solitam, in quam ex aedibus despicere non licerit, se malle *tectam* viam intelligere, ut *velatas vias* III Am. 13, 12.

193. *Tempestatis templum*: id posuit, non Marcellus, ut Neapolis putabat, sed L. Scipio, Barbati filius, anno V. c. 494 cos. qui *Corsicam* cepit; id quod patet ex inscript. apud Reines. VI, 34. Hoc quoque templum extra portam Capenam fuit, ubi et lapis cum inscriptione illa effossus est.

195. *Ortus Aquilae vespertinus*. Plinius XVIII, 27, §. 3: *Tertio Nonas Iunii Caesari et Assyriae Aquila vesperi oritur*; idem c. 29, 4: *Quarto Nonas Iunii iterum Aquila exoritur vesperi*. Sic et Columella XI, 2, qui addit: *tempestas ventosa et interdum pluvia*. — *Aquila Iovis praepes* etiam IV Metam. 713. — *Quaeritis* Heinsius recepit ex Vrsini et tribus aliis: ceteri, *quaerimus*. — *Pro patent* Puteanus manent, quod bene de monumentis dicitur.

197. IV *Nonas Hyades oriuntur heliacae*. De Hyadibus vide IV, 679; V, 164 sqq.

199-208. *Pridie Nonas Bellonae templum sacratum*. — Mitscherlichius non *iteraverit* dedit, sed, sine dubio errore operarum, *intraverit*. Sol *iterat ortus*, altera vice oritur; vs. 59. — Heinsius malebat *tactaque erit*. Immo *tacta uda* male iunguntur. — *Duellum* pro bello etiam apud Livium passim. De bello Etrusco, in quo Appius rem gessit, idem X, 18 sqq: *Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad caelum sublevis conspiceretur ita precatus esse: Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego tibi templum voveo*. Etiam in inscript. quam Neapol. adtulit, *Bellonae aedem fecisse* dicitur.

Dicitur, et Latio prospera semper adest.

Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,

Multa animo vidit; lumine captus erat.

Prospicit a templo summum brevis area circum: 203

Est ibi non parvae parva columna notae.

Hinc solet hasta manu, belli praenuntia, mitti,

In regem et gentes quum placet arma capi.

ALTERA pars circi custode sub Hercule tuta est:

Quod deus Euboico carmine munus habet. 210

Muneris est tempus, qui Nonas Lucifer ante est:

Si titulos quaeris, Sylla probavit opus.

QVAEREBAM, Nonas Sanco Fidione referrem,

203. Obiter aliquid de Appio addit, quod in primis celebrabatur, et de quo Valer. Max. VIII, 12, similem sententiam habet: *Appius Claudius fessus iam vivenda, lectica se in curiam deferre iussit, ut cum Pyrrho deformem pacem fieri prohiberet. Hunc saecam aliquis nominet, a quo patria, quod honestum erat, per se parum oernens, coacta est pervidere!* Hoc loco ultra viginti codd. *lumine coecus. Captus*, qui uti aliqua re non potest; Livius II, 36: *captus omnibus membris*; XXII, 2: *captus oculis*, ubi vide Dukerum. Primus Ambrosian. et Laeti, *cassus*, forte e Virgilio Aeneid. II, 85, ubi *cassus lumine*, privatus vita.

205. Ante aedem Bellonae area erat, et inde circus Flaminius, quem summum, cuius partem anteriorem, prospectabat area. — *A templo Hein- sianus ex Vrsini et uno Patavino recte recepit, quum ante a tergo inepte legeretur. — Brevis*, angusta, exigua. — *Columnae illius meminerunt et alii. Festus in Bellona: Ante eius templum erat columella, quae bellica vocabatur; supra quam hastam iacie-*

bant, quum bellum indicabatur. Victor. in Reg. IX: *Aedes Bellonae versus portam Carmentalem: an e hanc aedem columna index belli inferendi.* Antiquis temporibus hasta mittebatur a Fetiali in terram hostilem; Livius I, 32. — *Non parvae notae*, notabilis, memorabilis admodum. — *Pro capi* Moreti, et tres alii, *sequi*. In Regiis tribus capi.

209. Eodem die, pridie Nonas, *Herculis Custodis templum* in circo Flaminio dedicatum. Kalend. vetus: *Herculi Magno custodi in circo Flaminio.* Neapolis putat, in eo circo duo fuisse templa Herculis, alterum a Senatu positum iussu carminis Cuman, alterum a Fulvio nobiliore, instauratum a Philippo, de quo infra vs. 802: — *Quod; multi qui; Iunian. quam nempe partem.* — *De carmine Euboico* IV, 257. — *Muneris tempus*, dies, quo munus dedicatum. — *Pro ante est* Heinsius vult antequam. — *Probare* est et censoris, dum opus absolutum explorat. — *Tituli*, inscriptio. De titulis templorum vide Schwarziuum ad Plinii paneg. LIV, 4.

213. *Nonas Sanco sacrae) Sancus,*

An tibi, Semo pater; quum mihi Sancus ait:
 Cuicumque ex illis dederis, ego munus habebo: 215
 Nomina trina fero; sic voluere Cures.
 Hunc igitur veteres donarunt aede Sabini;
 Inque Quirinali constituere iugo.
 EST mihi, sitque, precor, nostris diuturnior annis,
 Filia, qua felix sospite semper ero. 220
 Hanc ego quum vellem genero dare, tempora taedis
 Aptā requirebam, quaeque cavenda forent.
 Tum mihi post sacras monstratur Iunius Idus,
 Vtilis et nuptis, utilis esse viris:

aut, ut alii scribunt, *Sangus* et *Sancus*, primus Sabinorum rex et auctor gentis, post mortem inter deos relatus, ut Faunus apud Latinos; Silius VIII, 422; Augustin. de Civit. Dei XVIII. Idem et *Fidius* et *Semo pater* dictus est. Neapolis duas inscriptiones adtulit, in quibus: *Sango Sancto Semoni deo Fidio sacrum*, et: *Semoni Sancto deo Fidio sacrum*. Festus in *Prædia*: In aede Sanci, qui deus *Fidius* putatur. Livius VIII, 20, *Sermonem Sancum* aut *Sangum*. Sunt, qui putent eundem et *Sabum* dictum esse. Sed secundum Catonem in Orig. *Sabus*, a quo nomen Sabinorum, Sanci filius fuisse traditur, atque etiam a Silio, dicto loco, a *Sanco* distinguitur. Pro *Semo pater* hoc loco libri veteres constanter *Semi pater* quod Neapolis tuetur ex inscr. Reatina, in qua *Semi patri Sancto*. Quidam adeo *Semi caper*. — *Referre*, idem quod *mox dare*, dicere alicui sacrum esse.

217. *Sacellum Sanci versus aedem Quirini*, in quo anno V. c. 426, orbes aenei positi sint, etiam Livius d. l. memorat. Dionysius IV, 58, de foedere Tarquinius Superbi cum Gabinis icto: *Τούτων ἐστὶ τῶν ὁρίων μνη-*

μειὼν ἐν Ρώμῃ καίμενον ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστῆου, ὃν Ρωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσιν. Secundum eundem, IX, 60, hanc aedem, a Superbo Tarquinio exstructam, Spurius Postumius cos. Nonis mensis Iunii in *Colle Quirinali* dedicavit. Is autem cos. fuit an. V. c. 290. Quum igitur Ovidius ait, *veteres donarunt Sabini*, forte nil aliud vult, nisi Sabinum deum esse.

219–245. Prior Iunii pars nuptiis infausta, posterior apta; qualia et II, 257 sqq; III, 393 sqq, monentur. Haec ita tractavit poeta, ut *filiae* suae memoriam iugissime et commode intexeret. De *filia* sua IV Trist. 10, 75: *Filia me mea bis, prima fecunda iuventa, Sed non ex uno coniuge, fecit avum*. De ea vide Masson. ad annum aetatis Ovid. 20 et 21. — *Sitque* etc. Utinam mihi superstes sit! votum admodum solemne parentum, Romanorum in primis, quibus magnum solatium, mori superstitionibus suis. Vide ad Plinium Epist. I, 12, 11.

223. Male Heinsius putabat, intelligi certam quamdam Iunii diem, haud dubie diem ante XVIII Kalendas Iun. itaque ei scribendum videbatur, *post actas Idus*; omnes enim

Primaque pars huius thalamis aliena reperta est; 215

Nata mihi sic coniux sancta Dialis ait:

Donec ab Iliaca placidus purgamina Vesta

Detulerit flavis in mare Tiberis aquis;

Non mihi detonsos crines depectere buxo,

Non unguis ferro subsecuisse licet; 230

Non tetigisse virum; quamvis Iovis ille sacerdos,

Quamvis perpetua sit mihi lege datus.

Tu quoque ne propera: melius tua filia nubit,

dies postridianos fuisse atros. Immo, omnes dies Iunii ante Idus sunt infasti nuptiis, post idus incipiunt fausti. Neque adeo huc pertinet, quod Macrob. I Saturn. 15, notat, nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, et Idus religiosas fuisse. — *Sacrae Idus*, ut II, 121, *sacrae Nonae*. Hae enim Iunoni, illae Iovi sacrae.

226. A Flaminica, sive Flaminis Dialis uxore, haec certissime scire poterat. Ea et maritus peculiaribus legibus matrimonialibus erant circumscripti, de quibus Gellius Noct. Attic. X, 15. Ea inprimis sancta erat et esse debebat. Vide omnino Schwarzium ad Plinii panegy. 83. Male igitur Heinsius hic quoque, ut III, 397, *cincta* malebat. Ibi et MSS. et vox *apicati* favebant huic lectioni; at non hoc loco. Caeterum Flaminica etiam II, 27.

227. *Donec* — *aquis*, id est, usque ad sacra Vestalia, de quibus inde a vers. 249. — *Purgamina*; Festus: *Stercus ex aede Vestae XVII Kalendas Iulias deferretur in angiportum medium fere clivi Capitolini: qui locus clauditur porta Stercoraria. Tanta sanctitatis maiores nostri esse iudicaverunt*. Ab eo Noster dissentit, qui Tibri devehenda purgamina tradit.

329. Etiam alio tempore Dialis

uxor *impexas debet habere comas*; III, 398. — *Buxus* aut *buxum* saepe pro pectine buxco. Olim hic edebatur *detonso buxo*, et id explicabant, rasili buxo. Heinsius suadebat *dentosa buxo*, id est, pectine buxco, qui Martiali XIV, 25, *buxus multifida dente* dicitur, et alibi *sectus aut densus dens*; et postea *dentoso* reperit in cod. Helmst. Si cui *dentosa* insolentior videatur, posse et *detata* legi. Sed Burmannus indignam nitore Ovidiano vocem *dentosa* iudicabat: quum igitur alii MSS. *detonsum crinem*, alii *detonsos crines* praeférant, hoc amplexus est; *detonsos* non esse penitus abrasos, sed ornatus causa tantum extrema parte detonsos, ne luxurient nimis; tales buxco pectine *depecti* solitos esse; et *depectere* plus esse, quam simplex *pectere*, diligenter et ornate pectere: posse tamen et *detonsa* aut *detonso* servari ut pecten intelligatur ex buxco ramo detonso, sive amputato ex arbore, *tonderi* enim aut *detonderi* arbores dici, quarum rami amputentur. — *Perpetua lege*. *Lex* antiqua apud Gellium dicto loco: *Matrimonium Flaminis, nisi morte, dirimi non est ius*. Et ipsa Flaminica univira esse debebat; Tertullianus Exh. ad Castit. 13. — *Vesta ignea*, templum Vestae, in quo ignis alitur

Ignea quum pura Vesta nitebit humo.
 TERTIA post Nonas remove Lycaona Phoebe
 Fertur, et a tergo non habet Vrsa metum.
 Tunc ego me memini ludos in gramine Campi
 Adspicere; et didici, lubrice Tibri, tuos.
 Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,
 Quique tegunt parvis aera recurva cibus. 240
 MENS quoque numen habet: Menti delubra videmus
 Vota metu belli, perfide Poene, tui.
 Poene, rebellaras: et leto Consulis omnes
 Adtoniti Mauras pertinuere manus.
 Spem metus expulerat, quum Menti vota Senatus 245

perpetuus. — *Pura humo*, aede illa purgata. Sic autem, ut edidimus, Scaliger emendavit; atque etiam in uno Farnesiano, et in alio quodam erat emendatum, quum caeteri haberent, *pura veste nitebit humus*. — Regii codices habent vulgatam, quae bona erat. LEM.

235. VII Idus (die septimo) *Arctophylax occidit mane*. — *Lycaon* pro *Lycaonides*, Lycaonis nepos, Arcas, qui quum in eo esset, ut Calisto, matrem in ursam mutatam, telo figeret, Iupiter ambos coelo imposuit, sideraque vicina fecit ita, ut Vrsa mater praecederet, Arcas filius Arctophylacis nomine *a tergo* sequeretur; II Metam. 507. — Is dies festus piscatorum in campo Martio. — *In gramine Campi*; Hor. Art. Poët. 162: *Gaudet aprici gramine Campi*; III, Od. 7, 26: *Gramen Martium*; IV, 1, 39: *gramina Martii Campi*. — *Dulci tuos*, quum quaererem, qui essent, cognovi tuos esse. Aliorum *dici* non improbat Taubernus. — *Lubricus*, ut IV, 337. — Pro *parvis* Heinsius malebat *parcis*. — De hac *fasta* die Festus: *Piscatorii ludi vocantur, qui*

quotannis mense Iunio trans Tiberim fieri solent a praetore urbano pro piscatoribus Tiberinis: quorum quaestus non in macellum pervenit, sed fere in arcam Volcani; quod id genus pisciculorum vivorum datur ei deo pro animis humanis.

241–248. *Menti aedes vota*. In numinibus, quae leges XII tabb. coli iubebant, erant et *olla*, propter quae datur homini adscensus in coelum, *Mens, Virtus, Pietas, Fides*; Cicero Legg. II, 8. Eam legem ridet Lactantius Inst. I, 20. — Bello Punico secundo, post pugnam ad lacum Trasimenum, decenviri, consultis libris Sibyllinis, retulerunt Veneri Erycinacae ac *Menti* aedes esse vovendas. *Menti* vovit T. Otacilius praetor, idemque dnumvir dedicavit; Livius XXII, 8, et 10; XXIII, 31. — *Rebellare*, novum bellum movere, redintegrare bellum: sic Livius IV, 23, et alibi; IX Metam. 81, est novam luctam ingredi. — *Consulem* Flaminium Insuber eques in proelio lancea transfixit; Livius XXII, 6. — *Manus* haud dubie vis: saepe *manus* et *tela* pugnantium occurrunt. — *In*

Suscipit; et melior protinus illa venit.
 Adspicit instantes mediis sex lucibus Idus
 Illa dies, qua sunt vota soluta deae.
 VESTA, fave: tibi nunc operata resolvimus ora,
 Ad tua si nobis sacra venire licet. 250
 In prece totus eram: coelestia numina sensi;
 Laetaque purpurea luce refulsit humus:
 Non equidem vidi, valeant mendacia vatum,
 Te, dea; nec fueras adspicienda viro.
 Sed, quae nescieram, quorumque errore tenebar, 253
 Cognita sunt, nullo praecipiente, mihi.

exercitu Hannibalis etiam *Mauri* erant; Livius XXI, 22. — *Expulerat*; alii *abstulerat*. — Pro *suscipit* primus Ambrosianus *excepit*, quod Burm. illustrat ex Propertio II, 20, 10. — *Adspicit* etc. inter illam diem, qua vota soluta sunt, et Idus interiacent mediae sex lucres. Falso Neapolis putabat, Ovidium hoc disticho diem VI Idus exprimere voluisse.

249. — 460. V *Idus*, *Vestalia*; deam invocatur, eiusque auxilium sentit 249-256; templum eius a Numa positum 257-264; causa, cur rotundum sit 265-282; cur dea virginis a ministris colatur 283-294; in aede Vestae nullum eius simulacrum 295-298; unde vocabula *Vesta*, *focus*, *vestibulum* 299-310; aselli pane coronantur 311-318; Sileni asinus et Priapi libido causa illius moris 319-348; de ara Iovis Pistoris post bellum gallicum posita 349-394; cur Vestalibus matronae nudo pede in forum descendunt 395-416; historia Palladii in aede Vestae 417-454; votum pro Vestalibus 455-460. — De *Vesta* cf. I, 528; III, 417-428; vs. 697 sqq; IV, 949.

Tibi — ora) tua sacra cantaturus

sum. *Resolve ora*, loqui, etiam I, 255; II Met. 282, et alibi. — *Operari* et sacra facere, et omnino operam dare; VII Metam. 746, *studiis operata Dianae*; vide ad III, 261. Simile autem exordium IV, 723: *Alma Pales faveas pastoria sacra canenti; Prosequor officio si tua festa pio.* — *Lux* illa signum praesentiae divinae; I, 94. — *Purpureus*, lucidus, splendidus. *Purpureum lumen* dixit etiam Virgilius Aeneid. VI, 641. Ab hoc lumine *laeta* humus.

253. Dea casta non apparuit viro, ut eum ore doceret ritus suos, ut Ianus lib. I. Sed, quemadmodum IV, 15, Venus myrto leviter admota, sic nunc Vesta lucis ope poetam numine suo implevit, ut sufficeret rebus canendis, nullo praecipiente, verbis. — *Valeant mendacia. Valeant* de rebus dicitur quas remotas cupimus; itaque tres libri *pereant* ex interpr. Et *mendacia* poetarum sunt fictiones; ap. Hor. Art. Poet. 151, ipse Homer. *mentitur*. Supra vs. 3: *erunt qui me finxisse loquantur, Nullaque mortali numina visa putent.* — *Nec adspicienda viro*; confer vers. 450. — *Nullo* generalius quam aliorum *nulla*, aut, quod Hein-

Dena quater memorant habuisse Palilia Romam,

Quum flammae custos aede recepta sua est.

Regis opus placidi, quo non metuentius ullum

Numinis ingenium terra Sabina tulit.

260

Quae nunc aere vides, stipula tunc tecta videres;

Et paries lento vimine textus erat.

sus olim ex Patavino probabat, Heinsius necessarium adeo putabat, *illa*; vide ad vs. 7. — *Error* rursus incertitudo. *Teneri errore* aeque bene, ac *trahi errore*, quod primus Farnesianus, Ambrosianus et Laeti cum quatuor aliis tuentur, quodque V, 25, legitur. Ita *opinio*, *pudor* et alia quae sunt in animo nostro, *tenere* nos dicuntur.

257-264. Primum Vestae templum apud Romanos. Erant olim, qui contenderent, templum illud iam a Romulo esse conditum. Hos refellit Dionysius Halicarn. II, 65. Ipse cap. 64, *Numae* hoc tribuit: Αὐτὸς πρῶτος ἱερὸν ἱερυσάμενος Ρωμαίοις Ἑστίας, καὶ παρβύνους ἀποδείξας αὐτῇ Σηπείλους. Idem tradit Plutarchus Num. 9 et 11, ubi narratur τὸ τῆς Ἑστίας ἱερὸν ἐγκύκλιον περιβάλλεσθαι τῷ ἀσπίστῳ πυρὶ προურάν. Adde Livium I, 20. — *Palilia* describuntur IV, 721 sqq, et e vers. 727-732 apparet, cur hoc loco eorum mentio fiat. — *Dena quater*; Numa anno V. c. 38, regnum suscepit; ergo templum condidit anno regni sui secundo. — *Custodes flammae* alias sunt Vestales: nunc ipsa dea *custos*; Velleius II, 131, *perpetuorum custos* *Vesta* *ignium*; Cic. Nat. Deor. II, 27, *rerum custos intusmarum*. Omnino dii vocantur *custodes* earum rerum, quibus praesunt, ut Pan armenti II, 277. — Olim edebatur aede recepta dea est. Alterum praetulit Heinsius

ex primo Ambrosian. et Laeti libro, Burmann. etiam aede in sede mutari volebat; cod. vetus urbe. — Pro *Romam* Mazarin. Zulichem. plurimi alii *nomen*, nonnulli *numen*; inde Heinsius volebat, *abuisse Palilia*, *numen* *Quum* etc. — Regii codices *nomen*; non ingrata foret Heinsii emendatio, si cod. auctoritas esset. LEM. — *Rex placidus*, quia pacis amans. — De *ingenio* eius virtutibus temperato Liv. I, 18, Plut. 3. *Deorum metum* etiam suis iniciendum omnium primus ratus est.

261. De aedificiis et moribus priscæ aetatis confer I, 199 sqq; III, 183, et alibi. Seneca Epist. XC: *Furcae utrimque suspensae fulciebant cassam: spissatis ramalibus ac fronde congesta et in proclive disposita, decursus imbribus quamvis magnis erat. Culmus liberos texit.* — Tatio regnante, etiam curia de *stipula* erat; Art. Amat. III, 118. — *Aere* Lipsius putat aurato. — *Vides... videres*. Sic Heinsius ex Vrsini, Nanger. et tribus aliis dedit; antea vulgabatur: *Quae nunc aere nitent, stipula tunc tecta virebant*. Quidam MSS. *vides* habent, sed in altero membro *virebant*. — *Parietem vimine textum* Neapolis credit in nova aede esse servatum, et hunc esse *penum*, de quo Festus: *Penus vocatur locus in aede Vestae intus tegetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur*.

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestae,

Tunc erat intonsi regia magna Numae.

Forma tamen templi, quae nunc manet, ante fuisse 263

Dicitur: et formae causa probanda subest.

Vesta eadem est, quae terra; subest vigil ignis utrique:

Significant sedem terra focusque suam.

Terra pilae similis, nullo fulcimine nixa,

Aëre subiecto tam grave pendet onus.

Ipsa volubilitas libratum sustinet orbem,

270

263. Numae regiam proxime fuisse ad aedem Vestae, certum est. Plutarchus Num. 14, sacerdotiis constitutis: ἐδείματο πλεσιόν τοῦ τῆς Εστίας ἱεροῦ τὴν καλουμένην Ἰηγίαν, ὅθον τι βασιλικὸν οἶκον. Solinus 2, Numa habitabat propter aedem Vestae. Lipsius de Vesta cap. 4, monet, Ovidium diversa confudisse; atrium Vestae adiunctum fuisse regiae. In atrio illo habitabant Vestales; Plinius VII, Epist. 19, 2, ubi vide notam nostram: conf. et supra II, 69. — Intonsus, priscus, ut II, 30, et alibi. III Trist. 1, 30: Hic fuit antiqui regia parva Numae; nunc dicitur magna pro ratione illorum temporum aut propter magnitudinem regis.

265. De forma templi rotunda, Plutarchus dicto loco, ἱερὸν ἐγκύκλιον. Qui monet, Numam hanc formam secutum esse, non ut assimilaret terrae figuram, tanquam ea dea esset, sed universi huius mundi, cuius medium Pythagorei ignem esse arbitrentur. Dionysius Halicarn. dict. loc. terram et ignem coniungit; Vestam, quum terra sit, quae medium mundi locum teneat, accendere ex sese superiores illos ignes. Neque Noster sibi constat; namque hic et vs. 460, Vestam facit terram; vers. 291, vivam flammam. Eurip. Fragm. 178:

Γαῖα μῦτερ, Εστίαν δὲ σ' οἱ σοφοὶ
βροτῶν καλοῦσιν, ἡμένην ἐν ἀλείραι.
— Vigil, aeternus, perennis; Virgilius Aeneid. IV, 200: vigilemque sacra-
verat ignem. Florus I, 2, de his sacris: ut ad simulacrum coelestium siderum custos imperii flamma vigilaret. — Focus, ignis. Terra et ignis forma illa rotunda significant, ibi esse sedem suam. Lenzius vero suam pro eius positum putat, ut sensus sit: forma rotunda terrae et focus describunt templum Vestae, sunt ei propria.

269. Festus: Rotundam aedem Vestae Numa Pompilius, rex Romanorum, consecrasset videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque in pilae formam esse, ut sui simili templo coleretur. — Dependente hoc onere in aëre subiecto vide I Metam. 12. — Vers. sqq. sex 271–276 non leguntur, nisi in Vrsini libro et sex aliis: a caeteris MSS. absunt et a priscis edd. In uno Mediceo leguntur post vers. 280. Et videntur mihi spurii esse, namque 1.º quo refert vs. 273 locata? ad terram vs. 269? at alia subiecta interposita sunt, volubilitas et angulus. Non ita negligenter Ovidius scribit; 2.º sententia inest inepta; quum in medio mundo sit, non esset in me-

Quique premat partes, angulus omnis abest:
 Quumque sit in media rerum regione locata,
 Et tangat nullum plusve minusve latus;
 Ni convexa foret, parti vicinior esset;
 Nec medium terram mundus haberet onus.
 Arce Syracosia suspensus in aëre c'auso
 Stat globus, immensi parva figura poli:
 Et quantum a summis, tantum secessit ab imis
 Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit.
 Par facies templi; nullus procurrit in illo
 Angulus: a pluvio vindicat imbre tholus.
 Cur sit virgineis, quaeris, dea culta ministris?

275

280

dio, nisi convexa foret; 3.º eadem sententia, sed melius expressa, legitur vs. 279 sq. — *Ipsa volubilitas* etc. volubilitas globum sustinet in aequilibrio; vide ad IMet. 13; Cicero Nat. Deor. II, 19: *Mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset.* Idem in Timaeo cap. 10, deus mundum ad volubilitatem rotundavit. Verum non orbis planus hic cogitandus est, sed *pila*, globus. Nec *angulus* depressus intelligendus, sed procurrens, promineus, ut vers. 281 diserte monetur. Eminentes autem partes premunt inferiora, quibus innitantur. — *Nec medium* etc. non haberet molem terrae in medio. — *Onus* quidquid gestatur; IV, 241, *onus inguinis*. Hanc lect. autem Heinsius habuit ex Vrsini, Laeti et duobus aliis; vulgo legitur: *terrae mundus haberet onus*.

277. Archimedes syracusanus, ut multa, ita et sphaeram invenit, quae motus solis et stellarum errantium referret, ita, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Cincta erat capsula vitrea, qua *aër clausus* motum illum efficere credebatur; Cicero Tuscul.

I, 25; Claudianus Epigr. 68: *Iura poli, rerumque fidem, legesque deorum* (ordinem naturae, systema mundi) *Ecce Syracosius transtulit arte senex.* *Inclusus variis famulatur spiritus astris, Et vivum certis motibus urget opus.* Lenzius putat, Archimedes usum esse eam in rem vi magneticam. — *Syracosia* etiam metri necessitate correxit Heinsius, quum libri omnes *Syracusiae* haberent. Sic et poetae graeci *Συρακόσιοι*. Idem ex optimo Patavino et duobus aliis *arte* mutavit in *arce*; monetque, intelligi Achradinam, editiorem Syracusarum partem; ibi enim servatam esse illam sphaeram, ex Athenaeo V, 11, pag. 207, apparere. — *Tholus*, tectum (proprie interius) rotundae aedis in testudinem concameratae. — *Pluvius imber* ut Tacitus Histor. V, 23, *pluviales imbres*; qui et cum vi cadunt, et diu durant. — Caeterum apud Plutarchum Sympos. VII, 4, quidam observat, mensam quoque terrae esse simulacrum, eamque, quia rotunda sit et stabilis, recte a quibusdam Vestam vocari.

283-294. Cur dea virgineis colatur

Inueniam causas hac quoque parte suas:
 Ex Ope Iunonem memorant Cereremque creatas 295
 Semine Saturni: tertia Vesta fuit.
 Vtraque nupserunt; ambae peperisse feruntur:
 De tribus impatiens restitit una viri.
 Quid mirum, virgo si virgine laeta ministra
 Admittit castas in sua sacra manus? 290
 Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam:
 Nataque de flamma corpora nulla vides.
 Iure igitur virgo est, quae semina nulla remittit,
 Nec capit; et comites virginitatis habet.
 Esse diu stultus Vestae simulacra putavi: 295
 Mox didici curvo nulla subesse tholo.
 Ignis inextinctus templo celatur in illo:
 Effigiem nullam Vesta, nec ignis, habent.
 Stat vi terra sua; vi stando Vesta vocatur;

ministris. Multi inter veteres eius rei causam quaesiverunt. Plutarchus cap. 9, Numam putat aut puram incorruptamque ignis naturam impollutis Vestalium corporibus credidisse, aut infecunditatem et sterilitatem virginitali adsimilasse; cf. Cicero Legg. II, 12. Etiam Ovidius duas causas adfert: in Graeciae viduae praeerant sacris Vestae. *Vesta* filia erat maxima natu Saturni et Opis; vide ad vers. 30. — *Impatiens viri*; ut I Metam. 479: *impatiens expersque viri*. — *Laetus* eleganter de eo, qui habet aliquid, qui instructus est aliqua re; Virgilius Aen. I, 275, Romulus lupae tegmine *laetus*; et vs. 696, *duce laetus Achate*; Ovidius II Metam. 634: *divinae stirpis alumno Laetus*. Etiam paulo ante *Laeti* cod. *dea laeta ministris*, sed ibi ex hoc loco irrepsisse videtur.

291. Hanc alteram causam etiam Lactantius Inst. I, 12, 5, ex hoc loco ad-

fert: *Quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia, quae arripuerit, absorbat*. — Pro vivam unam castam, aliam meram. — Habet Vrsini, Laeti, primus Ambrosianus et novem alii praeferunt; vulgo amat, quod et Lactantius dicto loco agnoscit.

295. In templo nullum Vestae signum erat, ut nec apud Graecos, (Pausanias Corinth. cap. 35) quod Ovidius adhuc ignorabat, quum III, 45, scriberet Sed extra templum effigies eius varie exprimebatur; vid. Lipsius de Vesta, cap. 3. — *Celatur*; quinque celebratur, quod Burmannus non improbat, quia ignis ille perpetuus.

299. Arnobius adv. Gentes III, p. 119: *Terram nonnulli Vestam esse pronuntiant, quod in mundo stet sola, ceteris eius partibus nobilitate in perpe-*no constitutis. Sic iam Plato in

Causaque par graii nominis esse potest. 300
 At focus a flammis, et, quod fovet omnia, dictus;
 Qui tamen in primis aedibus ante fuit.
 Hinc quoque vestibulum dici reor: inde precando
 Adfamur Vestam; Quae loca prima tenes.
 Ante focos olim longis considerare scamnis 305
 Mos erat; et mensae credere adesse deos.
 Nunc quoque, quum fiunt antiquae sacra Vacunae;
 Ante Vacunales stantque sedentque focos.
 Venit in hos annos aliquid de more vetusto:
 Fert missos Vestae pura patella cibos. 310
 Ecce, coronatis panis dependet asellis;

Phaedon. Μέλει μὲν Ἑστία ἐν θεῶν
 οἴκῳ μόνῃ. Sed mira est haec Ovidii
 etymologia; melius Cicero Nat. Deor.
 II, 27: *Vestae nomen a Graecis est;*
ea est quae ubi illis Ἑστία dicitur. Vis
autem eius ad aras et focos pertinet.
 Conf. idem Legg. II, 12. — *Causa*
graii nominis, ut Ἑστία dicta sit ab
 ἑστάναι, ὃ ἐστὶν ἐν ἐνὶ τόπῳ ἰσχύσθαι.
 Et sic sane scholiastae quidam. —
Quod fovet; id quoque ineptum. —
Prima aedes Krebsius intellexit adi-
 tum templi. Immo de aedibus huma-
 nis cogita, earumque vestibulo; vide
 ad I, 137. Graeci Vestae primae sacra
 faciebant, prius etiam quam Iovi;
 vid. Lips. de Vesta, cap. 2, cui Ovi-
 dius quoque his verbis eo adlusisse
 videtur, quamquam ipse ad vestibulum
 retulerit. Vulgo legitur: *inde pre-*
cando dicimus, o Vesta. Multi: *Quae*
adfamur Vesta aut vestra est; tres *Ad-*
famur Vestam, quod Heinsius prae-
 tulit, qui tamen malit: *precando Prae-*
famur Vestam, aut *precamur Prae-*
fati Vestam; nam *precamur* esse in
 plurimis MSS.; *praefari deos* au-
 tem saepe occurrere. Burmannus prae-
 terea *inde* mutari vult in *inque*,

305. Etiam Virgilius Aen. VII, 176:
Perpetuis soliti patres considerare men-
sis, ubi vide Servium. — De *Vacu-*
na, dea otii et vacantium, vide Ho-
 ratii interpp. ad I, Ep. 10, 49. — *De*
more vetusto, scil. considendi ante fo-
 cos. Hinc cibi mittebantur *Vestae*,
 in focum Vestalem. — *Fert*, continet.
 — *Puram* Neapolis nunc explicat,
 deterfam, mundam; quamquam *pu-*
rum et omne id, quod rebus sacris
 inservit. Tres Vaticc. *curva*, unde
 Heinsius coniicit *curta*.

311. Diebus feriatis etiam animan-
 tia coronari solebant, ut iuveni I, 663,
 catuli etc. Vide Wernsdorf. ad
 Poëtas minor. tom. I, pag. 253. Ad
 nostrum locum pertinet Propert. IV,
 1, 21, ubi de antiquis temporibus:
Vesta coronatis pauper gaudebat asel-
lis. — Recte Neapolis putat, *panem*
dependentem habuisse formam coro-
 nae; vs. 347: *de pans monilibus or-*
nas. Lactantius Inst. I, 21, 26: *asi-*
num Vestalibus panibus coronari.
 Quamquam et flores addebantur; vs.
 469. Erant autem molitorii asini,
 quibus id honoris habebatur; unde et
molae adduntur. Eas et alibi *scabrae*

Et velant scabras florida sertā molas.
 Sola prius furnis torrebant farra coloni;
 Et Fornacali sunt sua sacra deae.
 Subpositum cineri panem focus ipse parabat; 315
 Strataque erat tepido tegula quassa solo.
 Inde focum servat pistor, dominamque focorum,
 Et quae pumiceas versat asella molas.
 Praeteream, referamne tuum, rubicunde Priape,
 Dedecus? est multi fabula plena ioci: 320
 Turrigera frontem Cybele redimita corona
 Convocat aeternos ad sua festa deos;

vocat; Art. Amat. III, 290: *Vt rudis ad scabram turpis asella molam*; Medicam. Faciei 58: *Lenta iube scabra frangat asella mola*. Causa huius epitheti, c. Seneca Epist. 90, patet, ubi de panificii inventionem agit: aliquis lapidem asperum aspero imposuit ad similitudinem dentium. Quamquam et aliae molae partes scabrae, id est non leves, esse poterunt. De molis tam manuariis, quam asinariis veterum vide Beckmann. in Symbolis ad historiam Invent. vol. II, pag. 1, et qui ibi laudantur.

313. Confer cum his II, 519 sqq., et quae ibi notata sunt de *farre*, de *so torrendo* et de *Fornacalibus*. Ibi vs. 528, negatur Fornaci esse *stata sacra*; male igitur h. l. sic habent edd. primae et quatuor MSS., quod idem et Neapolis in suis reperit pro *sua sacra*. Heinsius coniicit, *Hinc Fornacali sunt data sacra deae*: Gortorph. *sua templa*. — Antequam furni usus repertus esset, *foco calido* veteres utebantur ad panem coquendum; Seneca 90: *Panem primo cinis calidus et fervens testa percoxit*; deinde furni paulatim reperti sunt et alia genera. Panes illi placentaе formam habebant,

nec nisi sub coenae tempus coquebantur; vide Heynii Opuscul. Acad. vol. I, pag. 374. — Krebsius Vossium secutitur. qui *quassa* in *cassa* mutat, et cavam interpretatur. Sed *cassus* est inanis, aut privatus aliqua re; non, cavus; et *quassam tegulam* confirmat Seneca, dicto loco, qui *testam* memorat. Solum stratum erat *tegulis quassis*, sive testis. Cato de agric. cap. 74, libum in *foco calido* sub testu coquere iubet. Passim occurrit *corta testa*; vide Heinsium ad II, 646. — *Pumiceas*: Heinsius in Opusc. pag. 236, cum plurimis MSS. *pumiceas* tuetur, id est, rubras. Immo *pumex* omnis lapis excavatus; IV, 495, et infra vers. 381, *cava machina mola* vocatur.

319. Simillima fabula I, 391–440; et Noster ex una duas fecisse videtur, ut rem sibi gratissimam bis narrare posset. Sic, ut hic, sed breviter, repetita est a Lactantio Inst. I, 21, 25, qui eam ab ipso Ovidio fictam putat. *Multi fabula plena ioci*, ut II, 304, *antiqui fabula plena ioci*. Hoc loco libri meliores magno numero *fabula parva*, non improbane Taubnero. — De *turrigera corona* IV, 119 sqq.

Convocat et Satyros, et rustica numina, Nymphas.

Silenus, quamvis nemo vocarat, adest.

Nec licet, et longum est epulas narrare deorum: 325

In multo nox est pervigilata mero.

Illi temere errabant in opacae vallibus Idae:

Pars iacet, et molli gramine membra levat.

Illi ludunt: hos somnus habet: pars brachia neclit,

Et viridem celeri ter pede pulsat humum. 330

Vesta iacet, placidamque capit secunda quietem,

Sicut erat positum cespite fulta caput.

At ruber hortorum custos Nymphasque Deasque

Captat; et errantes fertque refertque pedes.

Adspicit et Vestam: dubium, Nymphamne putarit, 335

An scierit Vestam; scisse sed ipse negat.

Spem capit obscoenam, furtimque accedere tentat:

Et fert suspensos, corde micante, gradus.

Forte senex, quo vectus erat, Silenus asellum

Liquerat ad ripas lene sonantis aquae. 340

Ibat, ut inciperet longi deus Hellesponti,

Intempestivo quum rudit ille sono.

Territa voce gravi surgit dea: convolat omnis

Turba: per infestas effugit ille manus.

Omnes fere MSS. et edd. quaedam *turrigeram*. — Pro *convocat* duo *evocat*, *Evocat* alterum, qui eum aliunde ad se venire iubet. — *Convocat* h. l. aptius est. LEM.

325. *Nec licet*) Recte Burm. notat respici Tantali fabulam, qui epulis deorum adnotus, quum ibi acta narrasset, poenam senserit. Itaque et improbat Heinsii coniecturam, *Nec libet*. — De *Ida* eiusque *vallibus* vers. 15; IV, 182. — *Nectere brachia*, implexis manibus in orbem saltare; Horatius II, Od. 12, 18: *dare brachia ludentem niudis virginibus*. — *Pulsa-*

re humum, de saltante etiam Horat. I, Od. 37, 1; idem III, Od. 18, *pellere humum*, cum Lucretio: *Gaudet invissam pepulisse fossor Ter pede terram*; quibus tripudium, ut et h. l. describitur. — Pro *neclit* Moreti codex *iacat*, quod Taubnero placet. — Mox nonnulli *posito cespite*, ut cespes de industria subpositus fuerit capiti.

335. *Dubium* non ad Priapum pertinet, sed haec sunt verba Ovidii interposita. — Cum verbis *fert suspensos* etc. confer I, 425-429.

344. Edit. Neapolis *effugit illa*, ut Vesta dicatur Priapi manus effugisse:

Lampsacos hoc animal solita est mactare Priapo: 345

Apta asini flammis indicis exta damus:

Quem tu, diva inemor, de pane monilibus ornas.

Cessat opus: vacuae conticuere molaе.

Nomine, quam pretio celebratior, arce Tonantis,

Dicam, Pistoris quid velit ara Iovis. 350

Cincta premebantur trucibus Capitolia Gallis:

Fecerat obsidio iam diuturna famem.

Iupiter, ad solium Superis regale vocatis,

Incipe, ait Marti; protinus ille refert:

Scilicet ignotum est, quae sit fortuna meorum, 355

Et dolor hic animi voce querentis eget.

Si tamen, ut referam breviter mala iuncta pudori,

Exigis: alpino Roma sub hoste iacet.

quod placet Taubnero, sed non mihi: immo ille Priapus effugit per manus, quas dii convolantes ei inicere volebant. — *Lampsacos* etc. Sic et I, 439; et Lactantius, dicto loco: *Haec de causa Lampsacenos asellum Priapo, quasi in ultionem mactare consuevisse: apud Romanos vero eundem Vestalibus sacris, in honorem pudicitiae, panibus coronari.* Inde patet Lactantium, qui diserte monet, se ex Ovidii Fastis hanc fabulam repetere, hoc quoque distichon habuisse in suo cod. quod Heinsius ab homine male feriato praeter rem inculcatum esse putabat; sed nec potest abesse propter sqq; nam quem refertur ad asinum. Burmannus haec sic refingi volebat: *Lampsacos hinc animal solita hoc mactare Priapo: Hinc asini flammis indicis exta damus; quia hinc asini est in multis edd. — Memor; aliter iudicat Lactantius: Quid turpius? quid flagitiosius, quam si Vesta beneficio asini virgo est? — Cessat opus nempe die Vestalium.*

349–394. Digressio ad *aram Iovis Pistoris*, quae non pertinet ad rem, quamquam in hac fabula etiam Vestae partes quaedam fuere. Forte vs. 318 sqq haec inserendi poetae occasionem dedere. Summam rei habet Livius V, 48: *Quum identidem Galli (Romanis in Capitolio inclusis) famem obicerent, eaque necessitate ad ditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes.* Id consilium ad deos auctores postea relatum et ab Ovidio exornatum est. — *Arx Tonantis*, Capitolium. — *Trucibus*; etiam Livius VI, 28: *species Gallorum truces.*

354. *Incipere* etiam vers. 341 absolute positum: h. l. supplend. referre. — *Scilicet* gravem indignationem cum irrisione quadam exprimit, negatque ignotum esse id, quod iam additur. — *Post eget sustuli signum* interrogandi, quod in tali oratione locum non habet. — *Meorum* bene se habet, quamquam codd. meliores magno nu-

Haec est, cui fuerat promissa potentia rerum,
 Iupiter? hanc terris impositurus eras?
 Iamque Suburbanos, etruscaque contudit arma.
 Spes erat in cursu: nunc Lare pulsa suo est.
 Vidimus ornatos, aerata per atria, picta
 Veste, triumphales occubuisse senes.
 Vidimus Iliacae transferri pignora Vestae
 Sede: putant aliquos scilicet esse deos.

360

365

mero malorum. Vnus locorum, alius deorum, tertius viarum. In Francof. pro varia lectione, quo sit romana loco res, quod fluxit ex interpret. nostrae lectionis. — *Iacere* de victis: Mazarinaeus *sub hoste fuit*, unde Heinsius *rui* coniecit.

359. Illa *promissa potentia* etiam I, 517; II Metam. 259, occurrit. Conf. Virgilium Aeneid. I, 257 sqq. — *Imponi* de dominis; Livius XLV, 36: *Si domini milites imperatoribus imponantur*. — Pro *contudit* Ambrosianus *perculit*; de qua varietate dictum ad IV, 628. Etiam apud Virgilium dicto loco, *Roma populos feroces contundet*. — In *cursu* esse legitur de voce V, 245; de furore Remed. 119; de fortuna X Metam. 401; de dolore XIII, 508. — *Lare*, sede sua, deleta urbe Roma.

363. Galli, quum in urbem defensoribus nudam penetrassent, in aedium vestibulis sedentes repperunt senes consulares et triumphales, eosque splendidis vestibus ornatos, quos in sedibus suis trucidaverunt; Livius V, 41. Secundum Plutarchum in Camillo 21 et 22, id factum in foro; apud Florum I, 13, in foro viri illi se diis Manibus consecrant; inde in suas quisque aedes regressi in sellis curulibus considunt. Et *atria* et vestibula Livius in hac re memorat.

Aerata atria explicant, in quibus statuae aeneae dispositae. At priscæ ætatis atria vix ita ornata fuerunt. Taubnerus adeo cum duobus codd. *aurata* malebat; Lipsius, quem Bersmann. sequebatur, *cerata* snadebat, in quibus cereæ imagines. Duriter! mihi Heinsii coniectura placet, *reserata*; etenim Livius dicto loco, *patentia atria principum*; Florus *patentes domos*; Valerius Maxim. III, 117, *apertas ianuas* habet. — *Vestes eorum* Plutarch. vocat *ἱεράς καὶ λαμπράς*; Florus *trubeas*; Livius, *quæ augustissima vestis est thessas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium sedere*; ea erat purpurea, auro intexto *picta*; Plin. VIII, 48; IX, 60. — *Occubuisse*, quatuor succubuisse: quidam *procubuisse*, quod Taubnerus non respuit.

365. Plutarchus in Camillo 20: *Τὸ πῦρ τῆς Ἐπύρου αἱ παρθένοι μετὰ τῶν ἱερῶν ἀρπάζουσιν ἐργον*. Sacra religiosissima tum partim in doliis defossa, partim plaustis deportata sunt; Livius V, 40; Florus I, 13. — Etiam post deos signum interrogandi mutavi, et *scilicet* capiendum ut vs. 355. Hoc sibi vult: stulti illi adhuc putant deos *esse aliquos*, qui vim habeant et curam gerant rerum humanarum; VI Metam. 542: *Si tamen hæc Superi cernunt; si numina divum*

At si respicerent, qua vos habitatis in arce,
 Totque domos vestras obsidione premi;
 Nil opis in cura scirent superesse deorum,
 Et data sollicita tura perire manu. 370
 Atque utinam pugnae pateat locus! arma capessant;
 Et, si non poterunt exsuperare, cadant.
 Nunc inopes victus, ignavaque fata timentes,
 Monte suo clausos barbara turba premit.
 Tum Venus, et lituo pulcher trabeaque Quirinus, 375
 Vestaque pro Latio multa locuta suo.
 Publica, respondit, cura est pro moenibus istis,
 Iupiter: et poenas Gallia victa dabit.
 Tu modo, quae desunt fruges, superesse putentur,
 Effice; nec sedes desere, Vesta, tuas. 380
 Quodcumque est Cereris solidae, cava machina frangat;

Sunt aliquid. Aequè recte autem dicitur *aliquem*, ac *aliquid* esse de iis, qui potentia, dignitate, auctoritate valent. — *Qua vos habitatis*, Capitolium, ubi vos multis templis et aris colimini. Omnes fere dii ibi colebantur, et iam illo ipso tempore; apud Livium VI, 16, Manlius: *Iupiter, Iunoque regina, ac Minerva, caeterique dii deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis.* — *Nil opis esse in cura*, non opem esse expectandam a cura. — *Tura perire*, frustra accendi, *manu sollicita*, manu hominum de salute sua sollicitorum.

372. Pro *poterunt* primus Vatican. et quinque alii *poterint*; Taubnerus suadet *possint*: sine causa. — *Inopes victus* ambigue dictum, ut et Burmannus notavit; possunt enim intelligi et Romani victi destituti, et victus exiguus, inopia, ut I Metam. *Illos longa domant inopi ieiunia victu.* Heinsius in ora cod. *inopes victosque*. Burmannus porro monet, elegantius (immo

gravius) fore *monte tuo*, quia mons capitolinus Iovi sacer.

375. De *trabea Quirini* vide ad I, 37; II, 504. — *Lituo* Romulus usus erat in condenda urbe; Virgil. Aen. VII, 187: *Ipse Quirinali lituo, parvavaque sedebat Succinctus trabea.* Ut ibi *succinctus*, sic hoc loco *pulcher* etiam ad *lituum* refertur.

377. *curam* Scaliger putat dictam pro curatore. Potest et sic capi: haec cura nobis omnibus communis esse debet, aut, pertinet non ad rem privatam, sed ad publicam; Livius II, 41, *publica sollicitudo* de republica; III, 48, *publica indignatio* de reipublicae damno. — *Sedes tuas*; primus Ambrosianus et Laeti, *Latium tuum* ex interpretatione. — *Ceres solida*, grana solida. — *Frangat*, ea contundantur saxis sibi illis aut pilo. Id quoque verbo *molere* expresserunt veteres; vide Heynii Opusc. Acad. vol. I, p. 367. — *Mollitum* pro *mollitum* recepi ex Heinsii con-

Mollitumque manu duret in igne focus.
 Iusserat: et fratris virgo Saturnia iussis
 Adnuil; et mediae tempora noctis erant.
 Iam ducibus somnum dederat labor: increpat illos 385
 Iupiter; et sacro, quid velit, ore docet:
 Surgite, et in medios de summis arcibus hostes
 Mittite, quam minime perdere vultis, opem.
 Somnus abit, quaeruntque novis ambagibus acti,
 Perdere quam nolint, et iubeantur, opem. 390
 Ecce, Ceres visa est: iaciunt Cerealia dona:
 Iacta super galeas scutaque longa sonant.
 Posse fame vinci spes excidit: hoste repulso,
 Candida Pistori ponitur ara Iovi.
 Forte revertebar festis Vestalibus illac, 395

iectione; praecessit enim *quodcumque*.
Mollitum manu, subactum manu,
 adpersa aqua. — *Duret focus*; vide
 ad vs. 315 sqq.

383. Heinsius suadet, *at fratris*, et paulo post, *tempora noctis eunt*. — *Increpare*, impellere, excitare, quod posterius unus Moreti habet; Virgil. Georg. IV, 71: *morantes Martius ille aeris reuici canor increpat*; Aen. I, 738, ubi *increpitans* est adhortans, aut, ut Servius explicat, inclamans. — *Perdere vultis*; hanc lectionem primae editionis quatuor MSS. praetulit Burmannus; sed H. insio non displicebat ex Vrsini, Vossiano et uno Patavino *mittere*, quam repetitionem non inuentam putabat; vulgo *tradere*. Mihi *perdere* etiam propterea verum videtur, quia idem verbum vox a Romanis repetitur, quod fieri debebat a deliberantibus; sine causa ibi Heinsius *prodere* legi vult.

389. *Ambages* vocantur monita ob-

scura; lib. IV, 261: *ambages sortis obscurae*; Ibid. 379: *ambages oris obscuri*; XIV Metam. 57: *obscurum verborum ambage novorum*. — *Ceres visa est*; coniectando eo delati sunt, ut crederent *Cerem*, id est, panem, intelligi. — *Ecce recepit Heinsius ex Vrsini, Naugeriano, et octo aliis*. Non deterior vulgata est *Esse*. — *Scuta longa*, sed ad amplitudinem corporis parum lata etiam Livius Gallis tribuit.

395. Cur sacris Vestalibus matronae pede nudo in forum descendant. Interpreti gallico hunc locum inseruisse Ovidius videtur, ut Velabrum describere posset. Quod non est; Velabri enim non nisi obiter et breviter fit mentio. — *Festis servavi* cum Mitscherlichio; nam Burmannus e tribus MSS. *sacris* iniecit, quia *festis Vestalibus* ei ut *κατάφρατον* aut *κατάφρατον* displicebat; sic et Taubnerus sensit. Ego vero arbitror, repetitionem similitum sonorum romanis auribus gratam adeo fuisse; vide ad

Qua Nova Romano nunc via iuncta Foro est.
 Huc pede matronam vidi descendere nudo;
 Obstupui; tacitus sustinuique gradum.
 Sensit anus vicina loci; iussumque sedere
 Adloquitur, quatiens, voce tremente, caput: 400
 Hoc, ubi nunc fora sunt, udae tenuere paludes;
 Amne redundatis fossa madebat aquis.
 Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
 Nunc solida est tellus, sed lacus ante fuit.
 Qua Velabra solent in circum ducere pompas, 405
 Nil praeter salices, cassaue canna fuit.
 Saepe suburbanas rediens conviva per undas

I Metam. 299; III, 60. Quod ni esset, non placuissent iis et illa, *manus manum lavat, homo hominem odit*, aut quae infra vs. 440 occurrunt, *ignibus ignes, flammae flumina*. — *Illic* Heinsius e libris plerisque pro *illa* recepit. — Ad *Novam viam* aedes erat Vestae; Livius V, 32. — Burmanno elegans videbatur lectio, quam Neapolis in suo codice reperit, *revectabar*, quam recepisset, nisi sequeretur *iussumque sedere*, unde eum pede iter fecisse colligatur. Nec credibile est, poetam tempore sacrorum circumvectatum esse aedem deae. — *Descendere* de iis qui in forum eunt, quia cives honestiores in montibus habitabant. — *Gradum*, plures *gradus*; inde Heinsius facit, *tacitos sustinuique gradus*.

399. Simile signum IV, 685 sqq. — *Loci*, alii *loca*. — *Fossa*, omnino locus profundus; ibi *lacus*, qui vel bello Sabino a *Metto Curtio*, vel serius a *M. Curtio*, iuvene egregio, quum se in specum illum immisisset, nomen invenit; Liv. I, 13; VII, 6. *Redundatae flumine aquae* etiam II Trist. 51. Hoc loco plurimi

ex vetustioribus *Mane redundanti*. Paulo ante: *Hic... tumuere paludes*. Eo autem loco erat *ara Saturni*.

405. *Velabrum*, planities inter capitulinum, palatinum et aventinum montem. — *Pompas* interpretes gallici triumphales intelligit; tu vero Circenses intellige, satis illas splendidas, de quibus III Amor. 2, et Suetonius passim. Quamquam et triumphantes Velabrum praetervehantur; Sueton. Caesar. 39. *Velabra ducunt pompas*, pompae procedunt per Velabra. — *Cassa*, inanis, vid. Heins. qui hoc ex Farnes. et Mazar. a manu prima accepit pro *crassa*. Stagnum autem Velabri et alii memorant; Propert. IV, 9, 5: *Hercules venit Qua Velabra suo stagnabant flumine, quaque Nauta per urbanas velificabat aquas*; Tibullus II, 3, 33: *At qua Velabri regio patet, ire solebat Eriuguus pulso per vada linter aqua. Illa saepe gregis ditis placitura magistro Ad iuvenem festa est vecta puella die*. — Pro *verba* Heins. mavult *dicta*, id est, dicteria; sed *to ebria* satis definit rationem verborum istorum. De verbis, quibus laedimus aut laecissimus

Cantat, et ad nautas ebria verba iacit.
 Nondum conveniens diversis iste figuris
 Nomen ab averso ceperat amne deus. 410
 Hic quoque lucus erat, iuncis et arundine densus,
 Et pede velato non adeunda palus.
 Stagna recesserunt, et aquas sua ripa coërcet;
 Siccaque nunc tellus: mos tamen inde manet.
 Reddiderat causam: Valeas, anus optima, dixi; 415
 Quod superest aevi, molle sit omne, tui.
 Caetera iam pridem didici puerilibus annis;
 Non tamen idcirco praetereunda mihi.
 Moenia Dardanides nuper nova fecerat Ilus:
 Ilus adhuc Asiae dives habebat opes. 420
 Creditur armiferae signum coeleste Minervae
 Urbis in Iliacae desiluisse iuga.
 Cura videre fuit: vidi templumque locumque;
 Hoc superest illi: Pallada Roma tenet.

alterum, usitatum est *iacere*; Cic. Sul.
 7, *iacere contumeliam*: quamquam
 interdum et simpliciter *edere* signi-
 ficat.

409. Vertumnus intelligend. Propertius IV, 2, 7, de foro romano:
Hac quondam Tiberinus iter faciebat;
et aiunt Remorum auditos per vada
pulsa sonos. At postquam ille suis tantum
concessit alumnis, Vertumnus verso
dicor ab amne deus; idem vs. 21
convenientem diversis figuris describit:
Opportuna mea est cunctis natura figuris:
In quamcumque voles verte,
decorus ero; id quod latius exor-
 navit Ovidius XIV Metam. 642 sqq.
 — Paulo post *inde* pro *ille* Heins. ex
 primo Bononiensi dedit.

419. De *Palladio*, sive signo Pal-
 ladis, quod e coelo delapsum, *don-*
tic, summa religione in arce Iliaca

colebatur, quodque in multis num-
 mis Iuliae gentis expressum cernitur.
 Historiam eius habet Apollodorus III,
 12, 3, ubi vide Heynium. — *Dar-*
danus 200 s. 150 ann. ante Troiae
 excidium Dardaniam, urbem ad Idam
 montem, condidit. Eius pronepos
Ilus autem *nova moenia* fecit, Ilion.
 — *Iuga*; multi *iugo*, quod Mitscher-
 lichius praetulit: *Donsa* malebat *iugum*.
 — *Cura* etc. Iter olim Ovidium
 fecisse in Asia, magnificasque eius
 urbes perspexisse, ex I Trist. 2, 77.
 Il ex Ponto, 10, 21, apparet. — *Tem-*
plum illud bis deletum est, bello Mi-
 thridatico et a Fimbria. Prius instau-
 ravit Lysimachus, posterius alius. —
Illi Burmannus in *Ill*, id est, *Ill*i
 mutari volebat. *Ill*i autem Heinsius
 ex Vrsini cod. habuit, cui et Francof.
 accessit; caeteri *ill*ic. — Regii codi-
 ces *ill*ic, sed praestat *ill*i.

Consulitur Smintheus; lucoque obscurus opaco 425
 Hos non mentito reddidit ore sonos:
 Aetheriam servate deam; servabitis urbem:
 Imperium secum tranferet illa loci.
 Servat, et inclusam summa tenet Ilus in arce;
 Curaque ad haeredem Laomedonta venit. 430
 Sub Priamo servata parum: sic ipsa volebas,
 Ex quo iudicio forma revicta tua est.
 Seu genus Adrasti, seu furtis aptus Vlixes,
 Seu pius Aeneas, eripuisse datur.
 Auctor in incerto: res est romana; tuetur 435
 Vesta, quod adsiduo lumine cuncta videt.

425. *Smintheus*, Σμινθεύς, Apollo Sminthius, haud dubie a Sminthe sive Smintho, urbe Troadis, sic dictus; Heyn. in Observatt. ad Homer. Iliad. A, 39. — *Mentitos* praefert alter Puteanus: alterum melius. Ita X Metam. 19, *falsum os*. — *Aetheriam*, ex aethere delapsam. — *Servabitis* etc. Pignus imperii describitur. Disputant, utrum eadem fuerit, cuius in arce Ilii positae genibus peploga troianae mulieres apponunt, Il. Z, 273, an ab ea diversa; vide Heynii excurs. IX ad Aeneid. II.

431. Servavi cum Mitscherlichio lectionem antiquam; nam Heinsius iniecit e MSS. quibusdam *volebat* et *mox suo*. — De iudicio Paridis vide vs. 15. — De Palladio rapto variae erant traditiones. Secundum alios, Diomedes et Vlysses abstulerunt ante Troiam captam; Aen. II, 164 sqq: secundum alios, ab Antenore proditum est Achivis. — *Genus*, plurimi MSS. *gener*, quod damnat Taubnerus; immo utrumque locum habet. Diomedis pater Tydeus Deipylen Adrasti filiam duxit, et Diomedes ipse Aegialeam, aliam Adrasti filiam;

Apollodorus I, 8, 6; III, 6, 1; quamquam Heynio ad loc. pr. probabilius videtur, Aegialeam Adrasti nepotem fuisse ex Aegialco filio. — *Furta*, res clandestinae; XIII Metam. 104, de Vlysse: *furtis incautum decipit hostem*. Thuan. hoc loco *furtis notus*; Virgilius Aeneid. II, 44, *sic notus Vlixes*? Sed Burmannus inde facit *natus*, quia XIII Metam. 110, de Vlysse: *timidae nataeque ad furta sinistrae*. — Nonnulli tradebant, Graecos simulacrum ad verisimilitudinem eripuisse, *Aeneam* autem rei guarum adtulisse verum; Dionys. Halicarn. II, 66. — *Datur*, id est, narratur, Heins. ex uno Sarraviano dedit; nam vulgatum *ferunt ferri* non poterat.

435. Locus mihi sanus videtur. Quicumque Palladium rapuerit, certe Romae est, ibique servatur in acde Vestae, quae id tuetur, quia in igne perpetuo templi sui omnia videt; sed Heinsius corrigebat: *praeses romana tuetur; quod adsiduo lumine iuncta* (ut Gronovius suaserat) *videt*; quod videt inunctum Vestae Palladium, nempe quod eodem templo est sub Vestae tutela. Suadebat etiam;

Heu quantum timuere Patres, quo tempore Vesta
 Arsit, et est adytis obruta paene suis!
 Flagrabant sancti sceleratis ignibus ignes;
 Mixtaque erat flammae flamma profana piaae. 440
 Adtonitae flebant, demisso crine, ministrae:
 Abstulerat vires corporis ipse timor.
 Provolat in medium, et magna, succurrite, voce,
 Non est auxilium flere, Metellus ait:
 Pignora virgineis fatalia tollite palmis, 445
 Non ea sunt voto, sed rapienda manu.
 Me miserum! dubitatis? ait: dubitare videbat,
 Et pavidas posito procubuisse genu.
 Haurit aquas; tollensque manus, Ignoscite, dixit,
 Sacra: vir intrabo non adeunda viro. 450
 Si scelus est, in me commissi poena redundet:
 Sit capitis damno Roma soluta mei.
 Dixit, et irrupit: factum dea rapta probavit;

Praestes romana, quemadmodum *Lares praestites* dicuntur, Minerva *praestes* etc. Denique totum distichon interpolatoris manu procusum esse censebat; in quo ei assentiebatur Taubhu.

437. De hoc incendio tempore belli Punici secundi, et de Metelli studio servandi Palladium conf. Dionys. Halic. II, 66; Livii Epitom. 19; Valerium Maxim. I, 4; Senecam Controv. IV, 2; Plin. Histor. Natur. VII, 43, s. 45. — *Adytis* habuit Heins. e primo Ambrosiano et Laeti; vulgo *tectis*. — *Flagrabant* etc. Lusus iueptus, sed Ovidio consentaneus.

441. *ministrae* apud Dionysium fugiunt. — L. Caecilius *Metellus*, qui, Carthaginiensibus in Sicilia devictis, 138 elephantos in triumpho duxit, pontifex maximus erat, ideoque praefectus Vestalibus et Vestae sacris. Is, neglecta sua salute, utili-

tatis publicae causa, summo cum periculo est ausus in ardens penetrale irrumperet et sacra deserta a virginebus ex ipso incendio eripere. — *Provolat*; Francos. et quinque alii *pervolat*, probante Taubner. — Farnesian. et tres alii *viva voce*, quod Heinsius comprobatur, sed alienis locis. *Magna vox* est clara; etiam apud Livium I, 48, Servius rex clamat *magna voce*. — De *pignoribus imperii* vide III, 422. — *Fatalia*, unde pendet fatum imperii.

449. *Haurit aquas*, quibus se lustraret ante, quam sacra adiret. — *Viris* interdiu patebat templum Vestae; sed ad eius intima penetrare non pontifici quidem maximo licebat; Dionysius Halicarn. dicto loco; hinc Lucanus I, 503, de Vestali: *Troianam soli cui fas vidisse Minervam*.

453. *Irrumpere* verbum in hac re

Pontificisque sui munere tuta fuit.
 Nunc bene lucelis sacrae sub Caesare flammae: 455
 Ignis in Iliacis nunc erit, estque, focis:
 Nullaque dicetur vittas temerasse sacerdos
 Hoc duce; nec viva defodietur humo.
 Sic incesta perit; quia, quam violavit, in illam
 Conditur; et Tellus Vestaque numen idem est. 460
 Tum sibi Callaico Brutus cognomen in hoste
 Fecit, et hispanam sanguine linxit humum.
 Scilicet interdum miscentur tristia laetis,
 Ne populum toto pectore festa iuvent.

proprium, ut docet Burmann.; alii eripuit, arripuit. Passus est Metellus id damni, ut incendio usum oculorum amitteret; sed Senatus id compensavit magnis honoribus, quos Dionysii adhuc aetate statua in Capitolio ei posita testabatur; Plinius dicto loco: *Tribuit ei populus romanus quod nunquam ulli alii ab condito aevo, ut, quoties in senatum iret, curru veheretur ad Curiam. Magnum et sublime, sed pro oculis datum.*

455. Desinit hic locus in votum. Caesar vel Augustus, vel, ut Lenzius vult, Tiberius. Augustus quidem Vestalium commoda inprimis auxit; Suetonius August. 31. — *Temerare plus est, quam polluere*; II Metam. 592, *patrium temerasse cubile*. — *Vittae virgineae pro ipsa virginitate*. — De incestu Vestalium earumque supplicio vide Plinium IV, Epist. 11, et quae ibi notavimus.

461-468. Eodem die Brutus Callaici cognomen invenit, Crassus autem devictus est a Parthis. Haec quo arctius inngerentur superioribus, interposuit versu 467, *deam*, nempe Vestam. — *Gallaeci*, populus Lusitaniae inter Minium et Durium am-

nes; hos vicit annò V. c. 618, *Decimus Brutus*. Florus II, 17, 12: *D. Brutus aliquanto latius Celticos Lusitanosque, et omnis Gallaciae populos, formidatumque militibus flumen Oblivionis: peragratoque victor Oceani litore, non prius signa convertit, quam cadentem in maris solem, obrutumque aquis ignem, non sine quodam sacrilegii metu et horrore deprehendit*. Adde Velleium II, 5, 1. Sic apparet, meruisse eum *Gallaeci* nomen; sic illud apud Plinium, *Florum*, Velleium constanter scribitur; sed hoc loco non nisi unus Neapolis cod. *Callaeco*, quod haud dubie verum. Sed quia omnes reliqui libri, scripti et editi, in *Callaico* conspirant, nolui hoc movere. — *In hoste* Heinsius ex Vrsini, et Zulichemiano sumsit; caeteri *ab hoste*: utrumque recte dicitur. — *Scilicet* in principio sententiarum excitat mentem legentis, ut III Metam. 135. — Mox Senliger suadet. *Nec... iuvant*, adprobante Daniel. Heinsio; et Taubnerum facile consentientem habuisset, si codd. auctoritas adesset. Mibi alterum magis placet, ut causa illius mixturae indicetur.

Crassus ad Euphraten aquilas, natumque, suosque 465

Perdidit, et leto est ultimus ipse datus.

Parthe, quid exsultas? dixit dea: signa remittes;

Quique necem Crassi vindicet, ultor erit.

At simul auritis violae demuntur asellis,

Et Cereris fruges aspera saxa terunt;

470

Navita puppe sedens, Delphina videbimus, inquit,

Humida quum pulso nox erit orta die.

IAM, Phryx, a nupta quereris, Tithone, relinqui:

Et vigil Eoiæ Lucifer exit aquis.

Ite, bonae mætres; vestrum Matralia festum;

475

Flavaque thebanæ reddite liba deæ.

Pontibus et magno iuncta est celeberrima circo

Area, quae posito de bove nomen habet.

Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra parenti

465. De *Crassi* perniciæ et ultore vide V, 580 sqq.

466-472. IV *Idus Delphini ortus vespertinus*; sic et Plinius XVIII, 27. — *Violæ*, coronæ, de quibus versu 310. — *Auritus* debetur Afranio, quem Virgil. Georg. I, 308, secutus, *auritos lepores* dixit. De *asino*, quem Phaedrus I, 11, *auritulum* vocavit, legitur etiam II Art. Amat. 547. Puteanus, et Arundel. hoc loco *auratis*, quo Taubnerus ad *auratam* hostiam respici putat: male; cornua hostiarum iuvaurari solebant, non asini. — *Saxa terunt*, quæ die superiore cessabant; vers. 348. MSS. quidam, *dementur* et *terent*.

473-562. III *Idus Matutæ templum positum est et Matralia in eius honorem celebrantur*. Primum poëta indicit sacra 473-480; tum ipse huius loci partes 481, 482 indicat; quæ dea sit, narratur 485-550; quare famulas arceat, 551-558; cur liba tosta potat, 531-534, quibus in fine 559

additur illud, cur eam mætres non adorent pro stirpe sua.

De *Tithone Phryge*, eiusque coniuge Aurora, vide I, 461; III, 403. — *Exit aquis*, ut II ex Ponto, V, 10: *Qualis ab Eois Lucifer exit aquis*; quamquam ibi plurimi, *ortus aquis*; IV Metam. 92, *aquis nox surgit ab isdem*. Verum Pembrok. Putean. Frcf. et tredecim alii, *exit equis*, quod sine causa damnat Burmannus. Lucifer vel equo solitario vehebatur, vel curru et equis iugalibus; Tibullus I, 9, 62, ibique Heynius; hinc XV Met. 189, *quunque albo Lucifer exit Clarus equo*. — De *libis* vs. 531. — *Thebanæ* Ino in hauc *deam* mutata est.

477. *Area*, forum boarium, ubi positus erat bos ex aere Aeginetico; Tacit. Annal. XII, 24, forum boarium, ubi *aereum tauri simulacrum adspicimus*; Plinius XXXIV, 2, s. 5, de aere Aeginetico: *Bos aeræus inde captus in foro boario est Romæ*. Fuit autem id forum in regione octava, ut

Sceptriferas Servi templa dedisse manus.

480

Quae dea sit; quare famulas a limine templi

Arc eat, arcet enim, libaque tosta petat;

Bacche, racemiferos hedera redimite capillos,

Si domus illa tua est, dirige navis iter:

Arserat obsequio Semele Iovis; accipit Ino

485

Te, puer, et summa sedula nutrit ope.

Intumuit Iuno, rapta quod pellice natum

Educet: at sanguis ille sororis erat.

Hinc agitur furiis Athamas et imagine falsa:

Tuque cadis patria, parve Learchae, manu.

490

ex Victore constat. Ibi aedem fuisse *Matutae matris*, etiam ex Livio XXXIII, 27, constat; idem V, 19, ubi Camillus vovet, se Veiiis captis, eam esse refecturam, et cap. 23, dedicat, addit eam iam pridem dedicatam esse a *Servio Tullio* rege; confer Plutarchum Camill. 5.

483. Invocat *Bacchum*, qui ex eadem familia, et a Matuta olim educatus. — Pro *redimite* Taubnero non displicet ex Mazarin. Zulichemiano, primo Farnesiano, Patavino et Statio ad Theb. VII, 150, *distincte*. Potuisset comparare III Metam. 665: *gravidis distinguunt vela corymbis*; verum de coronatis non facile occurrit haec vox, et saepissime *redimitus*; IX Metam. 3 et 238; XIV, 654. — *Domus*, familia, nempe Cadmea. — *Dirige navis iter*, ut I, 4; ita autem Heinsius ex uno Mediceo et Iuniano dedit, et *iter* etiam e Thuaneco; caeteri omnes *dirige vatis opus*, quod Taubnerus ac Krebsius praeferunt. Ac ille quidem in altera lectione nexum desiderat; referri haec ad verba *Quae dea sit*; hoc vero non esse *iter navis*. Id nihili est; potius propter multitudinem codd. *vatis opus revocandum* videtur.

485-498. Has fabulae partes III Metam. 260-315, IV, 416-529, copiosissime narravit. — *Obsequio*, ut III Metam. 293, *peritura amantis Obsequio Semele*. — Pro *accipit* primus Ambrosianus et Laeti, *excipit*, cui adscripsit Heinsius, ut obstetrix cadentem quasi de matre excipit. — *Educet*, atque adeo eo alumno superbiat; IV Metam. 416. — *Rapta* mihi non placet; veteres plurimi *raptum*, quod Taubnerus praeferit, ut intellig. *genetricis ab alvo ereptus*, III Metam. 311; sed *pellice* potius ad *natum* pertinet, et ita *raptum* foret otiosum. Heins. scribi volebat, *partum quod pellice natum*. — *Sanguis*; ita V Metam. 515, Ceres Proserpinam *sanguinem* suum et Iovis vocat. Plenior forma est IV Metam. 788: *matris de sanguine natos*.

489. *furiis*, furore Tisiphones, quae, excitata a Iunone, Athamanti et uxori, admoto serpente, graves animas inspiravit. Hinc Athamanti obiecta *imago*, ut uxorem et duos filios pro leaena haberet cum gemina prole, *Learchum* autem, alterum filiolum, raptum de sinu matris saxo illideret. Mox mater quoque furore correpta cum Melicerta, filio altero,

Moesta Learchneas mater tumulaverat umbras,
 Et dederat miseris omnia iusta rogis.
 Haec quoque, funestos ut erat laniata capillos,
 Proslit, et cunis te, Melicerta, rapit.
 Est spatio contracta brevi, freta bina repellit, 495
 Vnaque pulsatur terra duabus aquis.
 Huc venit insanis natum complexa lacertis,
 Et secum e celso mittit in alta iugo.
 Excipit illaesos Panope, centumque sorores,
 Et placido lapsu per sua regna ferunt. 500
 Nondum Leucothee, nondum puer ille Palaemon
 Vorticibus densi Tibridis ora tenent.
 Lucus erat: dubium, Semelae Stimulaene vocetur;
 Maenadas ausonias incoluisse ferunt.

• scopulo se praecipitat in mare; Ovidius dicto loco. — *Tumulaverat umbras*; sepulto corpore, anima aut *umbra sepulcro conditi* dicebatur; vide ad V, 451.

495. Isthmus Corinthiorum describitur; ibi Moluris scopulus, unde Ino se cum filio praecipitasse credebatur; Pausanias Attic. p. 108. — *Breve*, angustum, non latum. — *Contracta spatio*, contracta in spatium; Schol. Statii ad Thebaid. VI, 10, legit *concreta*; primus Ambrosian. *contacta*; Sarravii, *contenta*, quod Burmanno non displicebat, ut esset a *continuo*. — Tum olim edebatur e summo iugo; quidam, *excelso*.

499. Hanc fabulae partem Metam. d. I. paucissimis verbis attigit et aliter narravit. Nunc id agit, ut Ino cum filio in Italiam deferatur, ibique in Matutam deam, Melicertes autem in Portunum mutetur. Illa Gracis *Leucothee*, hic *Palaemon*. — *Panope*, una ex quinquaginta Nereidibus, quarum omnium nomina Hesiodus

Theog. 240, habet. — *Lapsus* bene de ea, quae more Nereidum per mare natat. — *Nondum Leucothee* etc. Ea, quae nondum Leucothee dea erat, is, qui nondum Palaemon, iam tenebant ora, ostium, Tibridis. — *Densus* Heinsius mutavit in *densi*; *densus* idem quod frequens.

503. *Semelae* lucus etiam Romae fuit; vide Neapol. et Heinsium qui lucum *Faunae Fatuae* sive *Bonae deae* intelligit. Semelen enim a Boeotis Fauni filiam esse habitam. *Similae lucum* habet Livius XXXIX, 12: *Expromeret sibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri*. Porro *Stimulam* deam etiam Augustin. de Civit. Dei, memorat, eiusque lucum scholiast. Iuvenalis ad Sat. II, 3: *Sacra Bacchanalia ex SC damnata sunt, quum probatum esset senatui, honestissimas feminas ad Stimulae deae lucum foede adulterari*. Burmannus putat, *Stimules* vel *Stimulae* lucum a vulgo corrupta pronuntiatione pro *Semeles* appella-

Quaerit ab his Ino, quae gens foret: Arcadas esse 505

Audit: et Evandrum sceptrata tenere loci.

Dissimulata deam, latias Saturnia Bacchas

Instimulat fictis insidiosa sonis:

O nimium faciles, o toto pectore captae,

Non venit haec nostris hospes amica choris: 510

Fraude petit; sacrique parat cognoscere ritum.

Quo possit poenas pendere, pignus habet.

Vix bene desierat; complent ululatibus auras

Thyades effusis per sua colla comis;

Iniiciuntque manus, puerumque revellere pugnant. 515

Quos ignorat adhuc, invocant illa deos:

Dique, virique loci, miserae succurrite matri!

Clamor Aventini saxa propinqua ferit.

Adpulerat ripae vaccae Oetaeus iberas:

Audit; et ad vocem concitus urget iter. 520

Herculis adventu, quae vim modo ferre parabant,

Turpia femineae terga dedere fugae.

tum. Vide et Gronov. ad Livii dictum locum. Olim autem hoc loco edebatur *Semele Stimulene*; Neapolis ex suis proferebat et laudabat *Stimelene*; quidam MSS. *Semeles Stimulesne*. Inde facta est forma latina, quam certe *Stimula* postulat. Heinsius suadet, *Semelae Stimulae dicatus*.

509. *Faciles ad credendum, credulae*. In altero toto pectore captae haeserunt interpp. Schirachius: *haec dictio si quam habet vim, eam habet: vos totae deditae aliis, ut ironice hic sit adhibita*. Immo, ut vs. 204, *lumine captus* est usu oculorum privatus, ita pectore captae sunt, privatae usu pectoris sive sensu, stolidae. Vnus caeco pectore, quod Taubnerus non improbabat, sed ita captae aliter explicandum foret. — *Petit*, invadit

vos, decipere vos vult; verbum sumptum a gladiatoribus, qui petere dicuntur quum ictum inferunt. — *Pignus amoris*, filium.

514. Confer III Metam. 725; omnes fere MSS. in sua colla. — *Revellere*; alii *avellere*: sic Cic. pro Font. 17: *De matris complexu avellere*. — Tum plurimi tentans. — Mox cum Mitscherlichio praetuli *virique*, pro quo Heinsius non nisi ex uno Mazarinaeo deaeque dederat. Quidni mulier in summo discrimine viros et deos appellaverit? Et mox accurrit vir.

519. De Herculis cum vacca iberis adventu, tempore Evandri, vide I, 543 sqq. Oetaeus hic vocatur per prolepsin, qui serius se combussit in Oeta monte; IX Metam. 230. Vnus *Tirynthus heros*. — *Concitus*, opportunus, qui ruit celerrime; IV, 461. —

Quid petis hinc, cognorat enim, matertera Bacchi?

An numen, quod me, te quoque vexat, ait?

Illa docet partim; partim praesentia nati 525

Continet: et furis in scelus isse pudet.

Rumor, ut est velox, agitat is pervolat alis;

Estque frequens, Ino, nomen in ore tuum.

Hospita Carmentis fidos intrasse penates

Diceris, et longam deposuisse famem. 530

Liba sua properata manu Tegeaea sacerdos

Traditur in subito cocta dedisse foco.

Nunc quoque liba iuvant festis Matralibus illam:

Rustica sedulitas gratior arte fuit.

Nunc, ait, o vates, venientia fata resigna, 535

Qua licet: hospitibus hoc, precor, adde meis.

Parva mora est: coelum vates ac numina sumit,

Fitque sui toto pectore plena dei.

Pro cognorat Mediceus agnorat; tres, cognovit.

526. *Continet*, coërcet, reprimit, impedit; Cicero Harusp. Resp. I, *Exsultantem continui*. — Mox Hein-
sius non bene volebat *provolat*, ut
vs. 443; at ibi *provolare in medium*,
nunc *pervolat* scilicet omnia loca;
Claud. XXII, 408: *Iam Fama lo-
quacibus ales Pervolat oceanum lin-
guis*; ibi quoque *Fama alata*. Minus
graviter Noster VI Metam. 147, *per
oppida facti Rumor it*.

529. Laeti cod. *Carmentae*; et
Carmenta et *Carmentis* dicta Evan-
dri mater; vide Victor. de Orig. R.
5. — De *Tegeaea* vid. I, 645. — *Li-
ba*: testuaria intelliguntur; Varro:
*Testuatum, quod in testu caldo co-
quebatur*; ut etiam nunc *Matralibus*
id faciunt matronae. Ea quomodo ex
caseo, farina siliginea et ovo facta
sint, atque in foco caldo sub testu le-

viter cocta, docet Cato de Agric. 75.
— *In subito*; sic meliores; sed Taub-
nerus vulgatum et subito praefert.
Subitus focus est subito calefactus.

535. *Resignare* bene de vate, qui
prodit latentia. — *Qua licet* recte se
habet; Vossianus et tres alii, *Qua li-
bet*; unus, *Quae libet*: Heinsius con-
iicit *Quamlibet*. — Taubnero placet
cum uno hospitibus tuis; Mediceus *offi-
ciis tuis*: alius, *officiis meis*. Si *meis*
propter consensum tot codd. tuemur,
interpretabimur, quibus ego a te ex-
cipior. — *Meis*, quod etiam habent
Regii codices, bene interpretatur
Gierig. LEM. — Vt *sumere* animum,
vires dicimur, quibus vel commove-
mur, vel implemur; sic vates nunc
sumit numina et coelum, sive vim
coelestem. Servavi autem hoc verbum
cum Mitscherlichio; Burmannus con-
tra ex uno Puteano invexit *sensit*,
quod mihi ex interpret. fluxisse vide-

Vix illam subito posses cognoscere; tanto
 Sanctior, et tanto, quam modo, maior erat. 540
 Laeta canam: gande, defuncta laboribus, Ino,
 Dixit; et huic populo dextera semper ades.
 Numen eris pelagi: natum quoque pontus habebit;
 In vestris aliud sumite nomen aquis.
 Leucothee Graiis, Matuta vocabere nostris: 545
 In portus nato ius erit omne tuo.
 Quem nos Portunum, sua lingua Palaemona dicet:
 Ille, precor, nostris aequus uterque locis.
 Adnuerant: promissa fides: posuere labores;
 Nomina mutarunt; hic deus, illa dea est. 550
 Cur vetet ancillas accedere, quaeritis? odit;
 Principiumque odii, si sinat ipsa, canam:

tur. Neque tempus perfectum hic locum habet, quia sequitur fit. Si placet hoc verbum adoptare, certe, ut et Taubn. vidit, cum edit. Iansonio-Waesb. sentia legendum erit. — Sanctior, angustior; ita apud Plinium pan. VIII, 3, Nerva repente fit solito maior et angustior, quasi forma divina indutus.

542. Dextera pro prospera Heinsius ex quatuor MSS. recepit, quia etiam I, 67, ad Ianum: Dexter ades ducibus; Metam. dicto loco Neptunus, Veneris precibus commotus, natantibus his in mari nomenque simul faciemque novavit: Leucotheeque deum cum matre Palaemona dixit. Hos cuncta Graecia venerabatur; Cicero Nat. Deor. III, 15. Fons fabulae ex Homeri Od. E, 335 sqq. — Eandem esse Matutam Romanorum, etiam Cicero Tusc. I, 12, narrat: Quid? Ino, Cadmū filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? De Mutua Nonius Marcel. Manum dicitur clarum, unde etiam

mane post tenebras noctis diei pars prima. Inde Matuta, quae graeco Leucothea. — Neapolis dubitabat, utrum Portunus, an cum suis MSS. Portunus scribendum sit; sine causa: Cicero Nat. Deor. II, 26: Et Portunus a portu, sic Neptunus a nando. — Pro locis Heinsius suadet fons.

550. Promissa fides; ut vota fides sequitur passim, etiam in his Fastis, legitur, quum sit, quod quis optaverat; sic fides promittitur, quum quis promittit se aliquid facturum esse; III, 366: Pollicitam dictis adde fidem; Pseudo-Lact. de Pasch. 65: pollicitam redde fidem; VII Metam. 323: promissa postquam Exhibuere fidem. Heinsius, quum Patavinus fide exhibeat, coniicit adnuerunt promissa fide. Quamquam et suadebat: Adfuerat promissa fides.

551. Confer Plutarchum Quaestion. Roman. tom. VII, p. 83: Δούλαις τὸ τῆς Λευκοθέας ἐκπὸν ἄδαντον, qui addit, unam ancillam introduci a matronis, colaphisque verberari. — Cad-

Vna ministrarum solita est, Cadmei, tuarum
 Saepe sub amplexus coniugis ire tui.
 Improbos hanc Athamas furtim dilexit: ab illa 555
 Comperit agricolis semina tosta dari.
 Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
 Hoc est, cur odio sit tibi serva manus.
 Non tamen hanc pro stirpe sua pia mater adoret,
 Ipsa parum felix visa fuisse parens. 560
 Alterius prolem melius mandabitis illi,
 Vtilior Baccho quam fuit ipsa suis.
 Hanc tibi, Quo properas, memorant dixisse, Rutili?
 Luce mea Marso consul ab hoste cades.
 Exitus accessit verbis; flumenque Tolenum 565
 Purpureo mixtis sanguine fluxit aquis.
 Proximus annus erat: Pallantide caesus eadem

mei habet cod. Laeti, atque ito etiam a manu prima in Mazarin. fuisse videtur; tres *Cadmeia*: vulgo *Cadmea*. — *Sub amplexus ire* etiam VII Met. 616. — *De seminibus illis tostis* vide II, 628; III, 853. — Illam *nam* fuisse Aetolam gente, Antipheram nomine, et inde apud Chaeroneuses aeditum ante aedem Leucothees cum flagello stantem dicere: Ne quis servus intret, ne qua serva, ne quis Aetolus, ne ulla Aetola, Plutarch. dicto loco narrat.

559. Matutam non invocasse matres pro suis, sed pro sororum liberis, propter causam hic adlatam, narrat et Plutarch. dicto loco p. 84.

563–568. Eodem, quo Matralia die, anno V. c. 663, in bello Marsico *Rutilius*, et anno proximo *Didius* occisus. *Marsicum* bellum est sociale, quod ortum a Marsis tradiderunt Strabo et Diodor. Siculus, quamquam Velleius II, 16, potius ab Asculanis ortum, deinde a *Marsis* exceptum

narrat. Itaque et Ovidius *Marsum* (id est, Marsicum, ut Horatius I, Od. 1, 28, *Marsus aper*) potissimum hostem memorat. Eo bello *P. Rutilium Lupum* cos. periisse certum est; Velleius dicto loco: *Tum varia atque atrox fortuna italici belli fuit, ut per biennium continuum duo romani consules Rutilius, ac deinde Cato Porcius ab hostibus occiderentur*. Florus III, 18, 12, *fusus* tantum *Rutilii copias* memorat. Nexus causa non male Ovidius Matutam deam inducit Rutilio fata praedicentem. — De *Toleno* amne vide Claver. Ital. Ant. II, 10. Plerique antiquiores libri *Toleni*; quidam *Toloni* aut *Telonum*: etiam apud Appianum, Orosium et alios variatur in hoc nomine.

567. *Titus Didius* unus ex praetoribus in bello Marsico, ut ex Appiano constat; sed eundem in eodem bello periisse, nullus veterum tradidit. Immo Velleius dicto loco eum potius cum Minatio Magio Hercula-

Didius hostiles ingeminavit opes.

Lux eadem, Fortuna, tua est, auctorque locusque;

Sed superiniectis quis latet aede togis?

570

Servius est: hoc constat enim; sed causa latendi

Discrepat; et dubium me quoque mentis habet.

neum cepisse narrat, et paulo post, ut modo vidimus, *Rutilium* et *Catonem Porcium* nominat, qui per bieu-
nium continuum ab hostibus caesi
sint. Florus d. l. *Iulium Caesarem*
nominat: Nam ipse *Iulius Caesar*,
exercitu amisso, quum in urbem cruen-
tus referretur, miserabili funere me-
diam etiam urbem perviam fecit. Nea-
polis igitur pro *Proximo* annus erat
legi volebat, *Annus erat decimus*,
quo *Didium* stragem accepisse puta-
bat a *Sertorio* iuxta *Baetium* in *Hispa-*
nia. Sed apud *Plutarchum* in *Sertor.*
12, cuius auctoritate *Neapolis* hoc
credebat, duo quidem libri *Διδίου*
habent; verum hoc nomen ibi corrupt-
um esse constat. MSS. hoc loco
nos nihil iuvant. *Vossian.* et *Maza-*
rii. *Vidius* habent, *Ambros.* alter
pro diversa lectione *Tullius*, *Exfort.*
Dilius: *Heinsius* legi volebat *Iulius*,
ut *L. Iulius Caesar* intelligeretur,
qui cum *Rutilio* cos. fuerit; *Burn.*
Porcius legi vult, qui sane secundum
Velleium et *Livium* *Epitom.* 75, pro-
ximo anno caesus est, atque, ut fasti
docent, eo anno consulatum gessit.
— Quum excerpta *Dousae* et quatuor
codd. pro *caesus* exhibeant *victus*,
Taubnerus legi vult *victor*, ut sensus
sit: *Didium* effecisse victoria sua, ut
hostes copias suas augerent; suadet
etiam *Didius* mutare in *Lucius*, nem-
pe *Cato*. Equidem arbitror *Ovidium*
lapsum esse in nomine. — *Pallanti-*
de eadem, ut *IV*, 373, *Postera Pal-*
antias.

569-636. Eodem die *Servius rex*
Fortunae templum dedicavit, in quo
regis statua togis tecta cernebatur.
Eorum tegumentorum causas adfert
tres, atque ita imiiscet partem rerum
ad *Servium* pertinentium. *Lux ea-*
dem, auctorque, locusque, idem *Ser-*
vius, qui *Matutae* templum dedit
(vs. 480) tibi quoque eodem loco,
in foro boario, eodemque die, aedem
dedicavit. *Servium* *Fortunae* diver-
sis sub nominibus templa dedisse,
iam ad *IV*, 145, e *Plutarcho* *Quaest.*
Roman. p. 135 ed. *Reisk.* docuimus,
Huc imprimis pertinet *Dionys. Hali-*
carn. *IV*, 27, ubi tradit, *Servium*
Tullium *Fortunae*, qua omnem per
vitam secunda usus fuerit, templa
duo aedificasse, alterum scilicet in
boario foro, alterum ad ripam *Tibe-*
ris, eandemque deam *Virilem* eum
appellasse. Idem cap. 40 addit, in
altero fuisse statuam eius ligneam et
inaurata; statua illa duabus togis
superiniectis tecta erat. *Varro* de vita
populi *romani* apud *Nonium* *Marc.*
narraverat, hoc signum in *Virginis*
(forte *Virilis*) *Fortunae* aede duabus
undulatis togis esse opertum. *Plinius*
Hist. Natur. *VIII*, 74: factam ab ea
(*Tanaquile*) togam regiam undula-
tam in aede *Fortunae*, qua *Servius*
Tullius fuerat usus. — Pro aede *Nea-*
polis non improbat iste; et *Heinsius*
ex quatuor libris adfert quid iste.

572. *Discrepat*, non uno modo ad-
fertur. — *Dubius mentis*, ut *Livius*,
I, 7, *incertus animi*. — Quia *Servius*,

OVID. Op. Tom. V.

E. e.

Dum dea furtivos timide profitetur amores,
 Coelestemque homini concubuisse pudet;
 Arsit enim magna correpta cupidine regis, 575
 Caecaque in hoc uno non fuit illa viro:
 Nocte domum parva solita est intrare fenestra;
 Vnde Fenestellae nomina porta tenet
 Nunc pudet, et vultus velamine celat amatos;
 Oraque sunt multa regia tecta toga. 580
 An magis est verum, post Tullî funera plebem
 Confusam placidi morte fuisse ducis?
 Nec modus ullus erat: crescebat imagine luctus,
 Donec eam positis occuluere togis.
 Tertia causa mihi spatio maiore canenda est: 585
 Nos tamen adductos intus agemus equos.
 Tullia, coniugio, sceleris mercede, peracto,
 His solita est dictis exstimulare virum:
 Quid iuvat esse pares, te nostrae caede sororis,

Fortuna semper usus erat secunda,
 inde fluxit fabella haec, quam etiam
 Plutarchus de Fort. Roman. tom. VII,
 pag. 279 Reisk. refert: Ωστε καὶ συ-
 νεῖναι δοκεῖν αὐτῇ τὴν τύχην διὰ τι-
 νος ὑπέρβου καταβαίνουσιν εἰς τὸ θω-
 μάτιον, ὃ νῦν Φενεστέλλαν πύλην κα-
 λοῦσιν. Conf. idem Quaest. Roman.
 pag. 106.

581. Altera causa: etiam Dionysius
 IV, 40, narrat, ingentem tumultum
 et ululatum ob Servii mortem ortum
 esse per totam urbem. — *Placidus*
dux; Dionysius, ἐπισυχὴς καὶ μέγριος
ἀνὴρ. Et *plebis* inprimis voluntatem
 sibi conciliaverat; Livius I, 46. —
Occuluere; Heinsius malebat *involve-*
re, quia Vossianus pro diversa lectio-
 ne *evolueret*.

585. Tertia causa, quae habet par-
 tem memorabilem historiae romanae.
 — *Nos tamen* etc. de hac formula vi-

de ad IV, 16. — *Pro adductos Pem-*
broc. admissos. — *Tullia* minor ferox
 nupserat Arunti Tarquinio, mitis in-
 genii iuveni; Tullia maior vero, mo-
 desta et patris amans, Lucio Tar-
 quinio, cui animus ardentior. Sed
 illa sic quoque Lucium celeriter suae
 temeritatis implevit: *L. Tarquinius*
et Tullia minor prope continuatis ju-
neribus, quum domos vacuas novo ma-
trimonio fecissent, iunguntur nuptiis;
 Livius I, 46. — *Exstimulare* gravius
 est, quam aliorum *sollicitare*; apud
 Livium: *ne nocte, nec interdiu virum*
conquiescere patitur, ne gratuita prae-
terita parricidia essent. Conf. Diony-
 sium IV, 28.

589-596. Si placuerit haec cum
 Livio I, 47, comparare, hunc videbis
 multo superiorem. Ibi quot verba, tot
 pondera, quibus multo acris insti-
 gatur iuvenis animus. — *Pro pia vita*

Meque tui fratris, si pia vita placet? 590
 Vivere debuerant, et vir meus, et tua coniux,
 Si nullum ausuri maius eramus opus.
 Et caput, et regnum facio dotale parentis:
 Si vir es, i, dictas exige dotis opes.
 Regia res scelus est: socero cape regna necato; 595
 Et nostras patrio sanguine tingue manus.
 Talibus instinctus solio privatus in alto
 Sederat: adlonitum vulgus ad arma ruit.
 Hinc cruor; hinc caedes; infirmaque vincitur aetas:
 Sceptra gener socero rapta superbus habet. 600
 Ipse sub Esquilis, ubi erat sua regia, caesus

placet, alii pia vota placent; duo et edit. prim. atque Gryphii, *pia iura placent*, quod arridet Heinsio et Taubnero, quia et VIII Met. 499, *pia iura parentum*; sed ibi verior haud dubie lectio *pia vota*. Hoc loco singulae lectiones habent, quo se tueantur. *Pietas* autem nunc est eorum, qui nihil audent in patrem; sed *pietatis* imaginem nunc non bene Tulliae tribuit poeta: melius Livius, *Eo nunc peius mutata est res, quod istic cum ignavia est scelus*.

593. Apud Livium ius regni a Tarquinii patre repetit, hoc loco a se suoque coniugio; sic et Dionys. 29: illud melius. Lectio *Et caput* etc. mihi omnium optime placet, nec erat, cur Heinsius suaderet, *sit caput, ut regnum, faxo dotale*. Olim edebatur, *factum est: quidam facto; unus facias: alius faciam*. Etiam vers. 594, satis bona est lectio, quam Heinsius ex MS. Strozzeae recepit: nam illud *i* convenit animo commoto (ut Horatius I, Ep. 6, 17; II, 2, 76) et *dicere dotem* aut *doti* esse formulam solemnem, quum *dicere* etiam polliceri, addigere, adsignare, constituere signifi-

cet, docuit Heinsius. Neque tamen vulgat. *indictas* omnino spreverim; sed *erige pro exige* vix locum habet. — Cum verbis, *Regia res scelus est*, Neapolis comparat ex Seneca Thyest. vers. 217: *Sanctitas, pietas, fides, Privata bona sunt: qua iuvat, reges eant*.

597. Apud Livium I, 48, Servius Tarquinio: *Qua tu audacia, me vivo, ausus es in sede considerare mea?* — Neapol. non definiebat, utrum *instinctus*, an aliorum *instructus* verius esset: immo *instructus* hoc loco nimis languidum; Livius: *muliebribus instinctus furiis*. — *Adlonitum*; Livius: *Concursus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum, qui vicisset*. — Pro *ad arma* plures in *arma*, quod placuisset Heinsio, nisi in praecederet. — Regii tres nostri bene, *ad arma*. — *Gener socero*; cum vi haec sic iunguntur etiam a Livio I, 49: *Socorum gener sepultura prohibuit*.

601. Secundum Livium I, 48, Tullia a curia in collem Esquilium se recipiens, pervenit ad summum Cyprum vicum: ibi quum auriga car-

Concidit in dura sanguinolentus humo.
 Filia, carpento patrios initura penates,
 Ibat per medias alta feroxque vias.
 Corpus ut adspexit, lacrymis auriga profusis 605
 Restitit; hunc tali corripit illa sono:
 Vadis? an expectas pretium pietatis amarum?
 Duc, inquam, invitas ipsa per ora rotas.
 Certa fides facti: dictus Sceleratus ab illa
 Vicus, et aeterna res ea pressa nota. 610
 Post tamen hoc ausa est templum, monumenta parentis,
 Tangere: mira quidem, sed tamen acta loquar.
 Signum erat in solio residens sub imagine Tullî:
 Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
 Et vox audita est; Vultus abscondite nostros, 615
 Ne natae videant ora nefanda meae.
 Veste data tegitur: vetat hanc Fortuna moveri;
 Et sic e templo est ipsa locuta suo:
 Ore revelato qua primum luce patebit
 Servius, haec positi prima pudoris erit. 620

pentum dextra in Urbium clivum flecteret, regem trucidatum in via iacentem vidit. — In *Esquilis* Servium habitasse, etiam ex Solini Polyh. II, constat. — *Tò alta* non retulerim ad carpentum, quo vehebatur, sed ad superbiam animi; VI Metam. 169, Niobe pedibus iucedens, ut oculos circumtulit alta superbos.

605. Auriga hic lacrymas profundit; a Liv. melius pavidus inducitur. — *Aniarum*, grave: apud Dionys. Tullia aurigae correptum pedum scabellum infligit. Lacti cod. habet *amarae*, quae mihi amara, molesta est: quidam *iniquum*. — *Fides* potest argumentum intelligi, quo confirmatur aliquid; Livius, monumentoque locus est; *Sceleratum vicum* vocant,

Dionys. auctore, ille vicus, quem antea *Orbius* (sive *Urbius*) appellaretur, Scelerati nomen accepit. Sine causa Burmannus emendabat: *fides*, factò dictus *Sceleratus* ab illo *Vicus*. — *Aeterna nota*. Putem *notam* hic esse ignominiam, aut nomen ignominiosum; Livius IV, 29: *Imperioso Maudio cognomen inditum*; *Postumius nulla tristi nota est insignitus*; Idem XXI, 44, *notam ignominiamque coniungit*. *Ignominia* autem, ut culpa, recte dicitur hominem aut rem premere. De cognomine *nota* legitur etiam I, 596.

612. Alii loquor e solempni variatione in tali formula.

620, positum pudorem alii a Servio

Parcite, matronae, vetitas adtingere vestes;

Solemni satis est voce movere preces:

Sitque caput semper romano tectus amictu,

Qui rex in nostra septimus urbe fuit.

Arserat hoc templum: signo tamen ille pepercit 625

Ignis; opem nato Mulciber ipse tulit.

Namque pater Tullî Vulcanus, Ocrezia mater,

Praesignis facie, Corniculana fuit.

Hanc secum Tanaquil, sacris de more paratis,

Iussit in ornatum fundere vina focum. 630

Hic inter cineres obscoeni forma virilis

Aut fuit, aut visa est; sed fuit illa magis.

intelligunt, quem Ovidius sic neget unquam positurum esse pudorem, alii profligatum ex urbe pudorem. Immo *pudor* intelligend. quo tenebantur Romani propter Servium impie et nefarie interfectum, qui retinebat eos, ne os eius revelarent; si revelassent, patuisset pudorem illum ab iis esse positum. — *Solemni*, quod Heinsius ex bonis MSS. protulit, saepe melius est, quam *solemnis*. — In *movere preces* haesit Neapolis quia non credibile sit ad Servium, tanquam deum, preces esse factas. Burmannus monet posse illas preces referri ad Fortunam. *Septimus*; ut Tattius adnumeretur regibus romanis, quod fecit et Solinus II. Plurimi cod. quibus Neapolis usus, tum unus Moreti et Farnes. *sextus*. Quum Noster Tattii regis passim mentionem fecerit, ut supra vers. 49; I, 262; II, 135; I Amor. 8, 38, non mirum videri debet, eundem et nunc esse numeratum.

625. De incendio illius templi confert Dionysium IV, 40, qui, quum doceret, Servium diis fuisse carum, narrat, in Fortunae templo, quod ipse posuerit, ligneam eius statuam,

orto incendio, caeteris omnibus absumtis, solam mansisse integram; itaque et suo tempore illam retinere formam, operis, antiqui; adde Valerium Maxim. III, 4. — Fabulam de Servii origine, in annalibus latinis lectam esse, testatur Dionysius IV, 2: eam repetiit etiam Arnobius adversus Gentes V, pag. 169. — *Ocrezia* ab aliis *Ocrisia* scribitur, ut et apud Graecos *Οκρήστια* et *Οκρίστια*. Itaque hoc loco et apud alios variant libri: Heinsius nunc *Ocrezia* praetulit, quia sic in tabula quadam aenea, et in vetere saxo apud Gruterum. — *Praesignis facie*; etiam a Dionysio *καλλίστη τε καὶ σωφρονεστάτη τῶν ἐν Κορινθίῳ γυναικῶν* vocatur. — *Corniculum*, urbs Latii, cuius princeps Tullius, vir regii sanguinis qui, quum urbs a Romanis caperetur, pugnant cecidit. — *Tanaquil*, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum peritissima mulier; Livius I, 34. — *Paratis* habuit Heins. ex Bononiensi et uno Farnesiano: vulgo *peractis*, quod ferri non potest. — *Ornatum*, apparatus. Erat autem *focus* iuxta regiam, in quo Romani quum alia sacra facie-

Iussa loco captiva fovet: conceptus ab illa
 Servius, a coelo semina gentis habet.
 Signa dedit genitor tum, quum caput igne corusco 635
 Contigit, inque coma flammeus arsit apex.
 Te quoque magnifica, Concordia, dedicat aede
 Livia, quam caro praestitit illa viro.
 Disce tamen, veniens aetas, ubi Livia nunc est
 Porticus, immensae tecta fuisse domus. 640
 Urbis opus domus una fuit; spatiumque tenebat
 Quo brevius muris oppida multa tenent.
 Haec aequata solo est, nullo sub crimine regni,
 Sed quia luxuria visa nocere sua.
 Sustinuit tantas operum subvertere moles, 645

baut, tum coenarum primitias sacra-
 bant; Dionys.

633. *loco fovet*) olim, *foco sedet*:
 sed prius Heinsius ex duobus Far-
 nesianis et uno suo *fovet* dedit; nem-
 pe membrum virile. Verum quum
 non credibile esset, eam id ad ignem
 calefescisse, Burmannus etiam *foco*
 mutavit in *loco*, et quidem auctori-
 tate Reg. Moreti et quatuor aliorum
 MSS.; locus enim etiam pars illa dici
 solet, quae feminae sexum iudicat;
 Arnobius, *feminam divos inseruisse*
gentali; Dionysius, *τις ἐμὴν αὐτῷ*
συνηθεῖν. Idem narrat, *obscoenum*
 illud ab aliis *Vulcani*, ab aliis *Laris*
 cuiusdam familiaris esse habitum. —
Ignis ille coruscus fuit haud dubie lum-
 en electricum; eo *caput* pueri *arsis-*
se refert Livius I, 39; Dionysius:
ἡ δὲ κατὰ χεῖρας οὐκ ἐν τῇ κεφαλῇ.
 Pro *arsit* plurimi veterum *exit*; Sar-
 ravianus pro diversa lectione *haesit*.
 — *Apex*, ut X Metam. 279, *flamma*
apicem per aëra duxit, ubi vide notam
 nostram.

637-648. Eodem IV *Idus templum*
Concordiae a Livia dedicatum; conf.

I, 639. — *Dedicantur* non modo tem-
 pla, sed dii quoque, qui iuter deos
 recipiuntur, positus in eorum honorem
 templis, aut, quibus iam receptis no-
 va tantum appellatione nova aedes in-
 stituitur; vid. Mitscherlichium ad
 Horatium I, Od. 31, 1. — Prima ae-
 des Concordiae iam anno V. c. 449,
 dedicata: Livius IX, 46. — *Liviae*
porticum Augustus aedificavit, eo lo-
 co, ubi immensa Vodii Pollionis,
 hominis luxuriosi (Seneca de ira III,
 40) domus steterat, quam sibi lega-
 tam propter nimiam magnitudinem
 solo aequaverat; Dio lib. 54. — *Urbis*
opus, opus tantum, quanta urbs.

643. *nullo sub* etc.) Sensum horum
 verborum recte explicuit Burmannus.
 Non, quia arcis speciem praebebat,
 et ita regni adfectati reum posset pos-
 sessorem facere, sed quia luxuriae
 exemplum aliis praeberet posset. *Sub*
causam indicat; vide Schulting.
 ad Senecam Suas. VII. Fortasse poeta
 respexit ea, quae Valerio quondam
 acciderunt: Livius II, 7. — Pro *sub-*
vertere Burmannus cum nno Heinsii
 cod. *submittere* mallet, quod conve-

Totque suas haeres perdere Caesar opes.

Sic agitur censura, et sic exempla parantur,

Quum vindex, alios quod monet, ipse facit.

Nulla nota est, veniente die quam dicere possis :

Idibus Invicto sunt data templa Iovi.

650

Et iam Quinquatrus iubeor narrare minores.

Nunc ades ô ! coeptis, flava Minerva, meis.

Cur vagus incedit tota tibicen in urbe ?

Quid sibi personae, quid stola longa, volunt ?

Sic ego ; sic posita Tritonia cuspide dixit ;

655

Pace velim doctae verba referre deae :

nientius sit, destructioni non violentae, nec qualis in urbibus captis fieri soleat, sed quae fiat opera fabrorum ; argtatur. Dio, *καταβάλλειν*. — Sic agitur censura ; munus censoris intelligitur. Suetonius Aug. 27 : *Recepit et morum legumque regimen*. — De vi huius exempli recte iudicat Plinius paneg. 45 : *Vita principis censura est, eaque perpetua ; ad hanc dirigimur, ad hanc convertimur : nec tam imperio nobis opus, quam exemplo*. — *Vindex* ; sic etiam I Met. 89 : *quae, vindice nullo, fidem rectumque colebat*.

649. *Die sequenti*, in Calendario nulla nota, nihil notatum est, quod dicere, carmine enarrare, possis. Heinsius ex Vossiano et decem aliis ducere invexerat. Est quidem ducere notam formula obvia, sed hoc loco ausum non habet commodum : revocavi igitur dicere, quod et Taubaeus probavit, et Krebs. expressit.

650. *Idibus Iuniis et Iovi aedes dedicata*, et *Quinquatrus minores celebrantur*. Quoniam *Iovis Invicti* templum nullum a veteribus commemoratur, propterea Neapol. monet, *Invicto* nunc esse epitheton, non cognomen.

651. De *Quinquatribus* maioribus vide III, 809 ; de his minoribus Varro de Ling. Lat. lib. V : *Quinquatrus minusculae dictae Iuniae Idus ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriati per urbem vagantur, et conveniunt ad aedem Minervae*. Fastus : *Minusculae Quinquatrus appellabantur Idus Iuniae, quod : dies festus erat tibicinium, qui Minervam colebant*.

652-692. Haec de tibicinum discessu et reditu similiter refert Plutarchus Quaest. Roman. pag. 122. Paulo aliter Livius IX, 30, in rebus anno V. c. 443 gestis, et Valerius Maximus II, 5. — *Vagus incedit* ; et Varro et Livius habent, *per urbem vagantur*. — Quum MSS. tam *toga*, quam *stola longa* praefereant, Neapol. illud tueretur, quia *toga* antiquitus fuerit vestis etiam feminarum, et additum esse *longa*, ut matronalis significaretur : sed Heinsius rectius e Zullichem. Mazzarini Patavino, duobus Farnesianis stola recepit. Plutarchus *ἐσθῆτος γυναικείας* habet, et paulo post *ἐν ἐσθῆτι ἀνδραῖς καὶ γυναικείαις*. Melius igitur hoc loco vestis memoratur mulieribus propria, et in theatro etiam

Temporibus veterum tibicinis usus avorum
Magnus, et in magno semper honore fuit.

Cantabat fanis, cantabat tibia ludis:

Cantabat moestis tibia funeribus.

664

Dulcis erat mercede labor; tempusque seculum,

Quod subito graiae frangeret artis opus.

Adde quod aedilis, pompam qui funeris irent,

Artifices solos iusserat esse decem.

Exsilio mutant urbem, Tiburque recedunt:

665

Exsiliu quodam tempore Tibur erat:

Quaeritur in scena cava tibia; quaeritur aris;

tibicinibus; XI Met. 165 sqq: Hor. Art. Poët. 215. — *De cuspidē posita* III, 7. — *Pace velim*; sic Heins. ex uno Vaticano: vulgo, *Possem utinam*, aequē bene. — Plurimi: *pactae deae*.

658. honor ille fuit ex instituto Numa religionis causa; Plutarchus dicto loco: Anno V. c. 443, tibicines, qui prohibiti a proximis censoribus erant in aede Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur una agmine abierunt. Livius dicto loco. Secundum Plutarchum dicto loco, honore suo privati sunt a tribunis militum cons. potestate, penes quos imperium erat inde ab anno V. c. 310. Scriptor de Viris Illustr. 34, unum Appium Claudium epulandi decantandique ius tibicinibus ademisse refert. — Graiae pro gratiae dedit Heinsius ex Patavino, primo Furnesiano, Mazzarini. Arund. aliisque. — De altera causa, quam Noster adfert, silent caeteri scriptores. Erat lex antiqua de funeribus: *Tria si volet ricinia, et vincula purpurae, et decem tibicines, adhibeto*. Ea translata est in XII Tabulas cum hoc additamento: *Hoc plus ne facito*; Verrius Flac. in voc. reijci-

nium, et Cicero Legg. II, 23. Eam legem, quum male observaretur, aedilis quidam revocasse et severe exercuisse videtur: hunc aedilem fuisse Appium Claudium anno V. c. 440, censet Pighius. Gothofr. ad Legg. XII Tabb. emendat: *Adde, quod edictis, pompa qui funeris irent, Artifices solos ius erat esse decem*. Improbatur haec Burmannus ideo, quod edicti nomen nunquam legibus duodecim Tabb. tribuitur. — *Pompam* pro *pompa* dedit Heinsius ex Vrsini et Strozzae codd. ut simile sit illi *exsequias ire*. Ipse et suadet *pompae*, ut ipsi tibicines intelligantur.

665. E discessu eorum Ovidius exsiliu fecit; et quum Tibur Latii oppidum esset idemque amoenum cum miti solo, ubi Horatius (II, Od. 6, 6) sedem senectutis suae esse volebat, propterea mirabundus, forsitan et suum inter Getas exsiliu respiciens, exclamat *Exsiliu* etc. De loco autem, quo recesserunt, consentiunt Livius et Plutarchus. — *In scena*: Demster; ad Rosin. Antiq. III, 31, contendit legendum *in coena*, quod et Marsus in Annotatt. habet; immo repetit Ovidius triplicem illum tibiae usum,

Ducit supremos naenia nulla toros.
 Servierat quidam, quantolibet ordine dignus;
 Tibure; sed longo tempore liber erat. 670
 Rure dapes parat ille suo; turbamque canoram
 Convocat: ad festas convenit illa dapes.
 Nox erat; et vinis oculique animique natabant,
 Quum prae-composito nuntius ore venit:
 Atque ita, Quid cessas convivium solvere? dixit; 675
 Auctor vindictae iam venit, ecce, tuae.

quem iam vers. 659 sqq commemoravit. De huius usu in scena Liv. VII, 2: *Ludiones ex Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes*. Quamquam et in epulis iam priscis temporibus adhibebatur; Cicero Tusc. I, 2. — *Quaeritur*, desideratur, abesse cum dolore sentitur: vide ad Plinium VI, Ep. 2, 1. — *Naenia*, auctore Festo, *carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiam*. — *Tori*; lecti, in quibus mortui efferebantur: et in uno funere saepe plures lecti adhibebantur, quamquam id in XII Tabb. prohibitum: *neve plures lectos endo ferio*. — In funere Marcelli Augustus sexcentos praeferrere iussit. Multi veterum *choros*: quod respuit Burm. quia praeficae non choros egerint; praefert Taubn. quia *toros* ducere nihil significet, neque *chorus* semper saltantium coetum notet. At *ducere* etiam dicuntur, qui praecedunt aut praeferruntur: Horat. Epod. 8, 11: *funus atque imagines Ducant triumphales tuum*; ubi vide Mitscherlich. Quod si quis *choros* retineri velit, possit id defendere Dionysii (VII, 72, p. 1492) auctoritate: is enim tradit, in illustrium virorum suaveribus vidisse se *Satyricos choros* qui torum praecederent, atque sicinnem saltationem salarent: *προηγούμενους τῆς κλήνης τοῦ*

σατυριστῶς χοροῦς κινουμένους τὴν σίκιννην ὀρχήσιν moxque addit, post istos choros multos citharistas et multos tibicines ivisse. — *Toros* tamen verius puto, et tueor. — Unus Vatic. *Ducit funereos*; non bene: *supremum* aut *extremum*, quidquid ad mortuos pertinet Brunkhusius ad Propertium I, 17, 23.

669. Hic nonnulla supplenda sunt ex Livio: *Ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Eius rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur*. Tum Tiburtini, aliis frustra tentatis, homines vino oneratos sopiunt, atque ita in plaustra coniectos Romam deportant. Sed etiam Plutarchus dicto loco id ad hominem quemdam libertinum refert: *Ἀνὴρ ἀπὸ λυθέρους κρύφα τοῖς ἄρχουσιν ἐπαγγελίατο κατὰξιν αὐτοῦς*. — *Dapes*, epulas post sacrificium; Plutarchus: *δοῖναι ἄρθρον*, ὥς τεθυκῶς θυσίας. — Pro *convenit* unus Medicus *convocat*, unde Heins. volebat *convolat*, quod egregie aviditatem tibicinum, qui genio libentissime indulgeant, ostendat; itaque et adagio notari, *tibicinum vitam agere*. Sic sane et Liv. hos homines notavit *vino, cuius avidum ferme genus est*.

676. *Auctor vindictae tuae, patro-*

Nec mora: convivae valido titubantia vino

Membra movent; dubii stantque labantque pedes.

At dominus, Discedite, ait; plaustroque morantes

Sustulit: in plaustro sirpea lata fuit.

680

Alliciunt somnos tempus, motusque merumque;

Potaque se Tibur turba redire putat.

Iamque per Esquilias romanam intraverat urbem;

Et mane in medio plaustra fuere foro.

Plautius, ut possent specie numeroque Senatum

685

Fallere, personis imperat ora tegi;

Admisetque alios; et, ut hunc tibicina coetum

Augeat, in longis vestibis ire iubet.

Sic reduces bene posse tegi; ne forte notentur

nus, qui te per vindictam manumiserit; Plutarchus: ὡς τοῦ πάτρωος ἐπιόντος αὐτοῦ. *Vindicta* et alibi pro libertate. *Tuae* habent meliores; cacteri suae.

680. *sirpea*) sic emendavit Neapolis; *sirpeam* enim esse, quod colligatum sit, τὸ πλέγμα, et intelligi tegitculam e vimine textam, qua plastrum circumdatum: atque repertum est hoc vocab. in MSS. quibusdam; sed Heinsius nescit, an substantivè occurrat. Vulgo legitur *scirpea lata*, unde Scaliger et Muretus *scirpea matta* fieri volebant; at *matta* serioris aevi vox est. Gryphii edit. in margine, *scirpea larva*; Heinsius coniecit *scirpea strata* fuit. De *scirpea* Varro de Ling. Lat. IV: *quae virgis sipatur*, id est colligendo implicatur, in qua sterqus aliudve quid evehitur. *Scirpeam* igitur Heinsius ait, ne vectores essent conspicui, et ut commodius stertent. Plutarch. notat ἀμάξας δέροντες κύκλῳ περικελυπτομένους, plastra pellibus circumquaque obte-

cta. Sic deportati sunt, nec prius sentire, quam plaustis in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit; Livius.

685. *Plautius* est e coniectura Pighii, probata etiam Heinsio, ut *Plautius* intellig. collega Appii Claudii, qui operam dederit, ut tibicines restituerentur: olim edebatur *Claudius*; codd. nonnulli *Callidus* aut *cautius*. Pighius etiam posset in *possent* mutavit, et praeterea *sanatum* suavit a nominativo *sanates*, qui ad sanam mentem redierunt. Reiecit hoc Vossius, quia primam syllabam producit: tueretur Heinsius, quia quum tibicines per senatum repetiti sint, non opus fuerit *senatum falli*. Verum etiam sequentia docent, Ovidium secutum esse auctorem, secundum quem tibicines caute fuerint reducendi, inscio etiam senatu: aliter sane Livius. Putaenus *deorum* exhibet, ut personati *deorum* figuram gesserint. — *Tibicina* pro plurali. — *Longis* sive muliebribus *vestibus* plerique iam ante, quam deportarentur, erant amicti propter

Contra collegae iussa redisse sui.

690

Res placuit; cultuque novo licet Idibus uti,

Et canere ad veteres verba iocosa modos.

Haec ubi perdocuit, Superest mihi discere, dixi,

Cur sit Quinquatrus illa vocata dies.

Martius, inquit, agit tali mea nomine festa;

695

Estque sub inventis haec quoque turba meis.

Prima terebrato per rara foramina buxo,

Vt daret, effeci, tibia longa sonos.

Vox placuit: liquidis faciem referentibus undis

Vidi virgineas intumuisse genas.

700

Ars mihi non tanti est: valeas, mea tibia, dixi.

comessionem; Plutarch. — *Ire* pro *esse* Heinsius ex duobus codd. et edit. Gryphii recepit. Idem mox cum Hamburg. *libet* iniecit, quamquam et *iuvat* cum Oxoniensi et uno Vaticano volebat; ego *licet* revocavi. Livius: *impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quae nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur.* Secundum Plutarchum, id decretum est a senatu, ἐνομήσθη, τὴν ἡμέραν ἐκείνην οὕτως ἀμπεχόμενος σῶβειν διὰ τῆς πόλεως.

695. *Martius*) vide III, 809, ubi causa nominis redditur. — *Agit* habent meliores, non *habet*. — *Tibiam*, nempe rectam, Minerva reperisse credebatur, et quidem ex huiusmodi ossibus; Bion. Idyl. 3, 7; Callimachus in Dianam, 244, ibique Spanhemius. Sed ob deformitatem vultus ex flatu intumescentis a dea abiecta est: abiectam excepit Marsyas; VI Met. 385; Hyginus fab. 165. Fons fabulae Herodot. VII, 26. In sensum eius subtiliter et copiose inquisivit vir doctus in Museo Attico vol. I. — *Turbam* Marsus intelligit tibicinum, qui

sub inventis Minervae esse dicantur, quia exercent artem ab ea inventam; durum: equidem mallet, aut pro *turba*, aut pro *inventis* codd. aliud voc. nobis suppeditare. — *Longa*, quia multa habebat foramina; IV Met. 30, *longo foramine* (longa foraminum serie) *buxus*: XII, 158, *longa multifori tibia buxi*. Prisca contra Romanorum tibia paucis foraminibus erat brevis; Horat. Art. Poët. 203: *tibia paucis foramine*. — Vox rarus saepe occurrit, ubi densitatis notio exprimeunda erat; vide ad VII Met. 622: hoc loco Laeti codex *pauca*.

699. *Vox*, sonus dulcis querulae tibiae. — *Undis* pro speculis utebantur veteres; IV Metam. 312; Virgilius Ecl. III, 25. Hinc *lympharum speculum* apud Phaedrum I, 4, 3. — *Non tanti est*, non est, cur tibia canam, quum mihi causa deformitatis sit. — *Dixi* cum Taubnero revocavi, quum *dixit* ederetur: sunt haec quoque verba Minervae. Vossianus et duo alii cum Nauger. *valeas, ars optima, dixi*: Heinsius malit, *Ars mihi non tanti es*... cava tibia, *dixi*; sed in altero plus est suavitatis.

Excipit abiectam cespite ripa suo.
 Inventam Satyrus primum miratur; at usum
 Nescit, et inflatam sentit habere sonum.
 Et modo dimittit digitis, modo concipit auras; 703
 Iamque inter Nymphas arte superbus erat.
 Provocat et Phoebum: Phoebos superante pendit;
 Caesa recesserunt a cute membra sua.
 Sum tamen inventrix auctorque ego carminis huius:
 Hoc est, cur nostros ars colat ista dies. 710
 TERTIA lux veniat, qua tu, Dodoni Thyene,
 Stabis Agenorei fronte videnda bovis.
 Haec est illa dies; qua tu purgamina Vestae,
 Tibri, per etruscas in mare mittis aquas.
 Si qua fides ventis, Zephyro date carbasa, nautae: 713
 Cras veniet vestris ille secundus aquis.

702. *Abiecit* tibiā ad fontem Idae montis, et simul imprecata est, ut, quisquis eam sustulisset, gravi adficeretur supplicio; vide Hyginum dicto loco. Putean. et Donsae excerpt. *Abiecit* nempe aqua: male. — *Satyrus* adnumeratur Marsyas pastor; vide nos ad Ovidium VI Metam. 382, et Munker. ad Hyginum dicto loco. — *Pro inflatam* vulgo *afflatam*: alterum Heinsius multis exemplis confirmat. — *Lusus tibicinis* bene describitur. *Et dimittit et concipit* bene se habet; hoc displicebat Burmanno qui suadebat *continet*, illud Krebsio, cui *dimittit* rectius videbatur. *Demittere* est deorsum mittere, in inferiorem locum (vide Drakenborch. ad Silium XI, 142) *dimittere*, emittere. — *Concipit auras* proprie tibia ipsa, dum inflatur, ut I Metam. 337: *Buccina, quae medio concepit ut aëra ponto*. Hinc etiam de artifice dicitur, ut adeo idem fere sit, quod *comprimit*, quod et ipsum Burmannus suadebat. — *Pen-*

pendit, nempe ligatus ad arborem; vide ad VI Metam. 387, ubi foedum istud supplicium pluribus describitur. — *Carmen*, cantus tibiae, ut II, 84, lyrae. — *Colat dies*, adhibeatur ad celebrandos illos dies.

711. *XVII Kalendas Iulias ortus Hyadum*, de quibus V, 164 sqq Hyadas Pherecydes *Dodonides* nymphas esse dixerat, Bacchi nutrices; vide Munkerum ad Hyginum fab. 182, et Poët. Astron. II, 21, ubi earum nomina, in quibus *Thyene*. — *Agenoreus bos*, taurus, qui vexit Europam, Agenoris filiam, et postea inter sidera relatus est, ita, ut Hyades in fronte eius appareant; Hyginus Poët. Astr. II, 21. — *Lux*; sic Bersmannus edidit, atque ita Mazarin. a manu prima et plurimi alii: caeteri *nox*. — *De purgaminibus Vestae* vide supra 227.

713. *XVI Kalendas Favonii ortus*, quem alii sequenti diei tribuebant; Columella II, 21: *Favonius, qui lenis aequalisque aestivis mensibus perflat*.

AT PATER Heliadum radios ubi tinxerit undis,

Et cinget geminos stella serena polos;

Tollet humo validos proles Hyriea lacertos:

Continua Delphin nocte videndus erit.

710

Scilicet hic olim Volscos Aequosque fugatos

Viderat in campis, Algida terra, tuis.

Vnde suburbano clarus, Tuberte, triumpho

Vectus es in niveis, Postume, victor equis.

IAM sex, et totidem luces de mense supersunt:

715

Huic unum numero tu tamen adde diem.

Sol abit e Geminis, et Cancris signa rubescunt:

Coepit aventina Pallas in arce coli.

IAM tua, Laomedon, oritur nurus; orlaque noctem

Pellit; et e pratis cana pruina fugit.

730

Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur,

Tum, quum Romanis, Pyrrhe, timendus eras.

HANC quoque quum patriis Galatea receperit undis,

717. *Nocte insequenti Orion oritur.* — De *Hyrieo* vide V, 493 sqq. Post versum 718, plurimi MSS. et edd. inserunt hoc distichon: *Nam duo sunt: austris hic est, aquilonibus ille Proximus: a vento nomen uterque tenet*: hoc repetitum est ex III, 401.

721. Die insequenti anno V. c. 324, *Volsci* et *Aequi* fugati, quod bellum Livius IV, 26-29, descripsit. Horum populorum validi exercitus in *Algidum*, montem Latii, adeoque *suburbanum*, convenerant: vicit eos *A. Postumius Tubertus* dictator, vir severissimi imperii, atque de iis triumphavit.

725. *XIII Kalendas Iulius sol transit in Cancrum.* — In *aventino* monte Pallas antiquissimis temporibus templum habuit, in quod Livius Andronicus donaria sua detulit.

729. *XII Kalendas Summanoq tem-*

plum redditum) *Summanus*, deus surp-
mus Manium, Pluto, cui fulmina nocturna tribuebantur, ut diurna Iovi; Plinius II, 52 s. 53; Augustinus de Civit. Dei IV, 23. Secundum Varro-
nem cultus huius dei iam a Tatio rege institutus. Tempore *Pyrrhi* anno V. c. 473, templum ei *redditum*. — *Tha nurus*, Aurora, Tithoni Laomedontidae uxor. — *Canis pruina*, ut Heroid. V, 16; Virgil. Georg. II, 376. Probat hoc Taubnerus, nec damnat Heinsius, quamquam ex Vrsini, Vossiano et sex aliis uda praetulit; Arondel. multique alii *ima*, vel *una*.

733-762. *Ophiuchus oritur*) Olim fuerat Aesculapius, quem Iupiter fulmine interfecit, quia Hippolytum in vitam revocaverat; post, Apollinia causa, inter sidera retulit; Hyginus Poët. Astron. II, 14. — *Galatea nympha marina*, Nerei filia; Hyginus,

Plenaque securae terra quietis erit,
 Surgit humo iuvenis, telis adflatus avitis, 735
 Et gemino nexas porrigit angue manus.
 Notus amor Phaedrae, nota est iniuria Thesœi:
 Devovit natum credulus ille suum.
 Non impune pius iuvenis Troezena petebat:
 Dividit obstantes pectore taurus aquas. 740
 Solliciti terrentur equi; frustra que retenti,
 Per scopulos dominum duraque saxa trahunt.
 Exciderat curru, lorisque morantibus artus,
 Hippolytus lacero corpore raptus erat;
 Edideratque animam, multum indignante Diana. 745
 Nulla, Coronides, causa doloris, ait:
 Namque pio iuveni vitam sine vulnere reddam;
 Et cedent arti tristia fata meae.
 Gramina continuo loculis depromit eburnis:
 Profuerant Glauci Manibus illa prius: 750

praef. — *Hanc* nempe Aeorum; vulg. *Hunc*. — Pro telis nonnulli *flammi*, sed *tela* solemne de fluminibus; telis adflatus, ut III, Pont. 6, 17, *Fulminis adflatus interdum vivere telis Vidimus*; Virgil. Aeneid. II, 649, *Fulminis adflavit ventis*, unde causa illius locutionis apparet.

737. De Hippolyto vide III, 265; XV Metam. 497 sqq. — *Phaedra* noverca, quum non posset Hippolytum ad voluntatem suam perducere, incesti stupri cum insinulavit. *Theseus* pater credulus innocentem filium in exsiliū abegit, Neptunūque oravit, ut eum interficeret. *Pius* iuvenis quum *Troezena* peteret, ubi *Pitheus*, apud quem educatus erat, regnabat, in sinu Saronico fluctus decumanus taurum, monstrum immane, protulit, quo viso consternati sunt equi, aurigamque suum curru excus-

sum rapuerunt, raptique membra foede lacerarunt. — Versus *Non impune . . . aquas* Heins. spurios iudicat, respuit etiam Taubnerus: sed Heinzius in Opp. pag. 238, defendit, quia iis deletis nimis abrupta foret narratio. Retinendos eos putavit etiam Mitscherlichius; uncōs enim sustulit, quibus inclusi erant ab Heinsio. Primus eos recepit Naugerius in postrema edit. ex suo cod. Exstant etiam in Vrsini et duobus Patav. — Pro *terrentur* Laeti cod. *turbantur*, ut XV Met. 517.

745. *Diana* inprimis indignabatur, quam Hippolytus et studio venandi et virginitate coluerat. Itaque apud Hyginum fab. 251, etiam *voluntate Dianae* in vitam redit. — *Ediderat* Burmannus e Francofurt. praetulit, quia *reddam* sequitur; Mitscherlich. revocavit *reddiderat*, quod sane reli-

Tunc, quum observatas augur descendit in herbas,

Vsus et auxilio est anguis ab angue dato;

Pectora ter tetigit, ter verba salubria dixit:

Depositum terra sustulit ille caput.

Lucus eum, nemorisque tui, Dictynna, recessus 755

Celat: Aricino Virbius ille lacu.

At Clymenus Clothoque dolent, haec, fila reneri,

Hic, fieri regni iura minora sui.

Iupiter exemplum veritus, direxit in illum

Fulmina, qui nimiae moverat artis opem. 760

Phoebe, querebaris. Deus est; placare parenti:

Propter te, fieri quod vetat, ipse facit.

qui omnes tuentur. — *Coronides*, Aesculapius, Apollinis et *Coronidis* filius; II Metam. 531, 626 sqq.

751-752. Hoc quoque distichon Heinsius delendum censebat, quia sensus inde commodus non posset elici; immo potest: *Glaucus* enim, Minois filius, in dolium melle plenum quum incidisset, suffocatus est. Hinc Minos *augures* convocavit, e quibus Polyidus, augurio accepto, corpus pueri reperit, atque de dolio eduxit; tum *anguis* arrepsit, quem Polyidus interfecit. Interfecto alius *anguis*, herba quadam adlata, vitam restituit. Eiusdem herbae igitur opera usus est Polyidus in restituendo Glaucō, post etiam Aesculapius in Hippolyto; Apollodorus III, 3, 1; Hyginus fabul. 135; Palaephata. 27. *Vsus est anguis*; Krebsius intelligit Aesculapium, qui sub imagie anguis cultus sit. Equidem anguem interfectum intelligo, qui usus est auxilio ab altero angue dato, expertus est auxilii illius aut herbae vim. — Pro *augur* alii *anguis*, et pro *observatus* Glossae Rumph. *observandas*; Vlitius volebat, Tum *observatas*.

753. *verba salubria*, carmina, incantationes, quae adhiberi solebant a medicis, ut alibi iam notatum. — De *Virbio* et *Aricino lacu* III, 265. — *Clymenus* dedit Heinsius, quia plures MSS. *Limenus*, *Limens*, *Limerius*; et quia Graecis *Clymenus* dictus est Pluto, quatenus omnia ad se vocat. Ad hunc igitur pertinent verba *Hic, fieri* etc. quemadmodum ad Parcam antecedentia *haec, fila reneri*. Vulgo *Lachesis*; Mitscherlichius habet, nescio unde, *Pluto*. — Pro *haec*, plures *sua*.

760. *qui nimiae* etc.) qui nimius fuerat in arte medica adhibenda, qui mortuum adeo in vitam revocaverat. — *Moverat* habent Zulich. optimus Patavinus, Laeti et tres alii: vulgo, *noverat*. Heinsius putabat, posse et *foverat* ope legi, quia tres scripti *noverat*. Burmannus *moverat* confirmat ex I, 268, ubi: *Ipse meae mori callidus artis opus*; itaque et nunc cum uno Patavino *opus* praeferrī posse. Immo *opem* praestat, quia sermo est de auxilio lato. — Regii codices *moverat opem*. — Mox alii: *fieri, quod facit, ipse vetat*.

NOW ego te, quamvis properabis vincere, Caesar,
 Si vetet auspicium, signa movere velim.
 Sint tibi Flaminius Trasimenaque litora testes, 765
 Per volucres aequos multa monere deos.
 Tempora si veteris quaeris temeraria damni:
 Quartus ab extremo mense bis ille dies.
 POSTERA lux melior: superat Masinissa Syphacem;
 Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis. 772
 TEMPORA labuntur, tacitisque senescimus annis;
 Et fugiunt, freno non remorante, dies.
 Quam cito venerunt Fortunae Fortis honores:
 Post septem luces Iunius actus erit.
 Ite, deam laeti Fortem celebrate, Quirites; 775
 In Tiberis ripa munera regis habet.
 Pars pede, pars eliam celeri decurrite cymba,

763-768. IX Kalendas, anno V. c. 535, C. Flaminius cos. ad lacum Trasimenum, spretis auspiciis et prodigiis, cecidit: vide Livium XXII, 1 et 3; Florum II, 6, 14; Plutarch. in Fabio, 2. — Caesar Germanicus intellig. — Vincere, blandius quam proelium committere. — Signa movere, ut castra movere; Livius dicto loco, signa convellere. — Vetet et sint habent meliores pro vetat et sunt. — Aequi dii, sunt propitii; iniqui, irati. — Volucres omnino omina, prodigia etc. — Temerarius ipse Flaminius et a Livio et a Floro vocatur: itaque Noster paulo durius temeraria tempora. — Pro quartus sex libri quintus.

769. VIII Kalendas anno V. c. 550, Syphux victus est; anno V. c. 546, Hasdrubal cecidit. Syphacem, Numidarum regem, Scipio pluribus proeliis vicit, ad extremum per C. Laelium et Masinissam cepit; Livius XXXIX, 5-12. — Hasdrubal, Hannibalis frater, victus est a Claudia

Nerone et M. Livio: Postremo, quum haud dubia fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem romanam inmisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit; Liv. XXVII, 49.

771-784. Sacra Fortunae Fortis. De variis templis Fortunae a Servio rege dedicatis vide ad vs. 569: Varro de Ling. Lat. V: Dies Fortunae appellatus a Servio Tullio rege, quod is fanum Fortis Fortunae secundum Tiberim extra urbem Romam dedicavit Iunio mense. — Taciti anni eleganter, qui sensim, nullo tumultu, transiguntur. — Honores, sacra.

777. Neapolis putat, aedem illam fuisse in regione transtiberina, eoque ivisse nonnullos pede per pontem: idque ex hoc ipso loco apparere. Potuit et in citiore ripa esse, quo, quia pede fatigari nolebant, secundo flumine celeri decurrebant cymba. Si

Nec pudeat potos inde redire domum.
 Ferte coronatae iuvenum convivia lintres;
 Multaque per medias vina bibantur aquas. 780
 Plebs colit hanc; quia, qui posuit, de plebe fuisse
 Fertur, et ex humili sceptrum tulisse loco.
 Convenit et servis; serva quia Tullius ortus
 Constituit dubiae templa propinqua deae.
 ECCE, suburbana rediens male sobrius aede, 785
 Ad stellas aliquis talia verba iacit:
 Zona latet tua nunc, et cras fortasse latebit;
 Delinc erit, Orion, adspicienda mihi.
 At si non esset potus, dixisset eadem
 Venturum tempus solstitiale die. 790
 LVCIFERO subeunte, Lares delubra tulerunt,
 Hic ubi fit docta multa corona manu.
 Tempus idem Stator aedis habet, quam Romulus olim

in ripa ulteriore fuisset, transmisissent flumen, non decurrissent. Prope eam anno V. c. 459, Carvilius aliam eidem deae aedem posuit; Livius X, 46. Prior illa memoratur etiam a Plutarcho, de Fort. Rom. pag. 266: Τὴν δὲ πρὸς τῷ ποταμῷ Τύχην, ἣν Φόρτιον (Reisk. coniecit Φόρτιον vel Φόρτιον) καλεῖσιν (ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν, ἢ ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν) ὡς τὸ νικητικὸν πάντων κτείνον ἔχουσιν. Tiberinam autem illam decursionem ipsum Scipionem Africanum magno gaudio adfecisse, narrat Cicero Fin. II, 5, 24.

781. Pugnant haec cum iis, quae vers. 634 de Servii origine tradita sunt. Vulgatam traditionem, serva eum esse natum, parvumque ipsum servasse, habet Dionysius IV, 1; refellit Livius I, 39.

785. VI Kalendas Orion oritur: is zona cinctus, unde gladius pendet;

Hyginus Ret. III, 33: *Hunc a zona et reliquo corpore aequinoctialis circulus dividit*. Plinius XVIII, 68, *Solstitium peragi in octava parte Cancri et octavo Kalendas Iulii tradit*. Nempe veteres cardines annuos non in signorum initiis, sed in octavis partibus statuebant; Columella IX, 14: *Nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet solstitia et aequinoctia non octavis, sed primis partibus signorum confiei*. Verum in hac ruris disciplina, sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque Fastos astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.

791. *Larium et Iovis Statoris aedes*: de templo, quod Romulus Iovi Statori in bello cum Sabinis vovit, vide Livium I, 12; Florum I, 1, 13. Positum erat ad portam Mugoniam, quae ducebat a via sacra ad Palatium; Dionysius II, 50. Olim edebatur, *Tempus idem Statoris erit*, produ-

Ante Palatini condidit ora iugi.
 Tot restant de mense dies, quot nomina Parcís, 795
 Quum data sunt trabeae templa, Quirine, tuae.
 TEMPVS Iuleis cras est natale Kalendis;
 Pierides, coeptis addite summa meis.
 Dicite, Pierides, quis vos adiunxerit isti,
 Cui dedit invitas victa noverca manus. 800
 Sic ego; sic Clio: clari monumenta Philippi
 Adspicis; unde trahit Marcia casta genus:
 Marcia, sacrificio deductum nomen ab Anco,
 In qua pár facies nobilitate sua.
 Par animo quoque forma suo respondet in illa; 805

eta in *Statoris* prima syllaba; quod ferri nequit. Heinsius igitur ex *Vrsini* optimo, uno *Patavino* et *marginé* *Sarraviani*, *Stator aedis habet* recepit.

796. *Trabeae* tuae paulo durius, tibi, quia *Romulus trabea* insignis; I, 37; II, 504. Templum illud antiquum, statim post *Romuli* mortem positum, *Caesar Octavianus* exornavit, iterumque dedicavit.

797-800. *Ultimo die aedes Herculis Musarum sacrata*. M. *Fulvius Nobilior* novem *Musarum* signa *Ambracia* *Romam* translata in *Herculis* templo dedicavit (*Plinius* 35 seu 36, 4), idque *Marcus Philippus* restituit; *Suetonius August.* 29. *Eumenius* in *Orpro* rest. *Sch.* cap. 7, auctor est, *Fulvium*, in *Graecia* quum esset imperator, accepisse *Herculem Musagetem* esse, id est, comitem ducemque *Musarum*. De eo valde dubitat *Heynius* in *Opusc. Acad.* vol. II, pag. 305; recentius esse *Herculem* cum *Musis* contubernium. — *Tempus natale Kalendis*; oriuntur, sunt *Kalendae*. *Male Scaliger* de die natali *Iulii Caesaris* cogitabat; qui, quum non incidere in hunc diem, corrigi volebat, *natale*

Camaenis. — *Adiunxerit* dedit *Heinsius* ex *Sarraviano* et sex aliis: plurimi ex melioribus adduxerit: vulgo addixerit. — *Noverca*, *Iuno*, *invitas manus dedit*, invita cessit, ubi *Iupiter Herculem* in coelum accepit; *IX Met.* 254 sqq.

802. *Marcia*, *Fabii Maximi* uxor, fuit vel filia, vel neptis *Marcii Philippi*, quem *Augusti vitricum* fuisse vulgo contendunt: verum e vers. 65 et 809 apparet, materteram, non matrem *Augusti*, nuptam fuisse *Marcio*, *Philippo*; confer I ex *Ponto* 2, 140. Iam *Ovidii* uxor ex *Fabii Maximi* familia fuit, *Marciamque* reverenter coluit; III ex *Ponto* 1, 75 sqq.: sic intelligimus, cur hoc loco in laudes mulieris poeta excurrit; vide de hac *Marcia Masson*. in vita *Ovidii* ad annum V. c. 767. — *Ancus Marcius* rex vocatur *sacrificus*, quia longe antiquissimum ratus est, *sacra publica*, ut ab *Numa instituta* erant, *jicere*; *Livius* I, 32; *Dionysius* III, 36. — *Nobilitate sua*; olim edebatur fuit; at *Marcia*, quo tempore *Ovidius* haec scribebat, adhuc erat in vivis. — *Par* etiam cum ablativo construi, docent

Et genus, et facies, ingeniumque simul.
Nec, quod laudamus formam, tam turpe putaris:

Laudamus magnas hac quoque parte deas.
Nupta fuit quondam matertera Caesaris illi.

O decus, o sacra femina digna domo!
Sic cecinit Clio: doctae adsensere sorores.

810

Adnuit Alcides, increpuitque lyram.

Heinsius et Burmannus. — Verbis et genus, et facies ingeniumque simul in Francofurt. adscriptum: *Haec adulterina sunt*. Sic iudicant etiam Broukhuisius et Burmannus, quia poëta idem iam dixerat.

812. Hercules *lyram pulsans* serius artis frequens argumentum; Heynius dicto loco. *Increpuit lyra*, lyra fortius pulsata finem facere iussit; sic Horatius IV, Od. 15, 1: *Phoebus volentem proelia me loqui, Victas et urbes, increpuit lyra*; ibi vid. Iani et Mitscherl. Disputatur autem hoc loco utrum legendum sit *lyra*, an, quod Heinsius ex Vrsini, Sarraviano et tri-

bus aliis adoptavit, *lyram*. Putant, *increpare lyram* esse simpliciter pulsare lyram, ut Heroid. III, 118; II Am, 11, 32; sed *increpare lyra*, signum dare, admonere lyra asperius pulsa: sic etiam Schirachius et Krebsius; sed Heynius ad Virgilium Aen. I, 747, in varr. lect. *lyra pulsare* magis poëtice dici putat, quam *lyram*. Caeterum in MSS. Vrsini, duobus Patavinis, uno Vaticano atque Francof. subiuncti leguntur versus hi quatuor: *Si novus a Iani sacris numerabitur annus, Quintilis falso nomine dictus erit. Si facis; ut fuerant, primas a Marte Kalendas, Tempora.*

Et genus, et facies, ingeniumque simul.
Nec, quod laudamus formam, tam turpe putaris:

Laudamus magnas hac quoque parte deas.
Nupta fuit quondam matertera Caesaris illi.

O decus, o sacra femina digna domo!
Sic cecinit Clio: doctae adsensere sorores.
Adnuat Alcides, increpuitque lyram.

810

Heinsius et Burm. — Verbis *et genus, et facies ingeniumque simul* in Francofurt. adscriptum: *Haec adulterina sunt*. Sic iudicant etiam Brouck. et Burm. quia poeta idem iam dixerat.

812. Hercules *lyram pulsans* senioris artis frequens argumentum; Heynius dicto loco. *Increpuit lyra*, lyra fortius pulsata finem facere iussit; sic Horatius IV, Od. 15, 1: *Phoebus volentem proelia me loqui, Victas et urbes, increpuit lyra*; ibi vid. Iau et Mitscherl. Disputatur autem hoc loco utrum legendum sit *lyra*, an, quod Heinsius ex Vrsini, Sarraviano et tribus aliis adoptavit, *lyram*. Putant, *increpare lyram* esse simpliciter pulsare lyram, ut Heroid. III, 118; Amor. II, 11, 32; sed *increpare lyra*, signum dare, admonere lyra asperius pulsa: sic etiam Schirachius et Krebsius; sed Heynius ad Virgilium, Aen. I, 447, in varr. lectt. *lyra pulsare* magis poetice dici putat, quam *lyram*. Caeterum in MSS. Vrsini, duobus Patavinis, uno Vaticano atque Francofurt. subiuncti leguntur versus hi quatuor: *Si novus a Jani sacris numerabitur annus,*

Quintilis falso nomine dictus erit. Si facis, ut fuerant, primas a Marte Kalendas, Tempora constabunt ordine ducta suo. Vaticanus hoc initium libri septimi constituebat; at Grouvius monuit inspectam sibi fuisse in Norico vetustam Nasonis editionem cui Celtes Protacius, is nempe qui primus post renatas literas poësin in Germania instauravit, manu sua adscripsisset, reliquos sex Fastorum libros servari apud Presbyterum in pago prope Vlmam, principiumque septimi libri in illo codice tale exaratum fuisse: *Tu quoque mutati causas et nomina mensis A te qui sequitur, maxime Caesar, habes*. Sed ut dicam ingenue quod res est, opinor Celtem Protacium non tam decepisse, quam fuisse deceptum ab aliis, qui visum sibi atque inspectum hunc codicem affirmarent. Nam Lactantius in Div. Instit. Priscianus in Grammatica, alique veterum, quum plures locos ex Fastis Nasonianis proferant in medium, ex libris tamen sex posterioribus deperditis nihil prorsus producant, ut certum sit, alteram huius poematis partem iam ante saecula complura intercidisse. HEINS.

FINIS FASTORVM

* *

PRAEMONITIO

AD ERVDITISSIMVM LECTOREM

In sua praefatione et prooemio (vide supra pag. 3 et 6) D. V. GIERIG pauca dixit de symbolis observationum, quas in Ovidii Fastos exhibuerat FRIDER. HENR. GYIL. GESENIUS, quia huius rationem ab ipsius opera nonnihil discrepare viderat. Ego autem, postquam illas diligenti sedulitate perpendi, multa recognovi quae in locis difficilioribus illustrandis forent perutilia; eaque tibi, lector optime, subiicienda iudicavi, ut ab omni parte magis absolutum opus invenires. Itaque nonnullos Excursus, de Fastis Romanorum tam kalendaribus quam historicis, de novis quibusdam praesidiis Ovidii interpretationem adiuvantibus, de astronomiae probabili cognitione, de quibusdam veteris Italiae numinibus, et de aliis quaestionibus explicandis, in unum doctrinae corpus coniunctos hic habebis, quos in tuam utilitatem cessuros vehementer opto et confidenter spero. Vale.

N. E. L.

EXCURSVS IN OVIDII FASTOS

EXCURSVS PRIMVS

DE FASTIS ROMANIS; ET DE HUIVS CARMINIS, QVOD IN IIS ILLVSTRANDIS
VERSATVR, CONSILIO ET RATIONE.

CONSILIVM, quod in hoc carmine componendo spectavit et feliciter exsecutus est Ovidius, totius anni romani ferias, caeterasque fastorum notationes ad eorum ordinem poëticae enarrandi et ad causas suas revocandi ipsius poëtae ingenio et inventioni ita certe deberi videtur, ut neminem, quem ab omni parte in hac re praeceuntem habuerit, indicare queamus. Est haec in singularibus huius poëtae laudibus, quam et in heroica epistola condenda, maxime tamen haud dubie in Arte amatoria, quod carmen quoad inventionis laudem haud facile ulli carmini romano secundum est, meretur *1.

Princeps omnium igitur de his fastis quaestio esse debet, et ut, quidquid vel ipsa antiquitas de iis tradat, vel fragmenta eorum huc illuc servata, collecta, et e tenebris vindicata docuerint, accurate et

*1 Conf. iudicium, quod de huius Vir summus *Botligerus* in *Sabina*, carminis aestimatione egregie tulit pag. 40.

partem iuris civilis, aequae ac commentarii pontificum, et senatus pontificesque, ut in hac re magis pro arbitrio agere possent, a populi conspectu has tabulas diligenter arcere soliti erant *1; donec summa cum senatorii ordinis indignatione et invidia a Flavio, Appii Claudii scriba, homine callido et populi favorem captante, cum iisdem commentariis pontificum primum prodirent *2. Ex eo inde tempore fasti, ita comparati, ut dies fasti nefastique etc. Idus et Nonae, praecipue *feriae omnes statuae et templorum dedicatarum anniversaria*, subinde res quaedam in republica egregie gestae ibi annotarentur, non solum publice in foro et aliis locis *expositi erant*, sed et privatim in porticibus, atriis, plerumque lapidi, interdum aeri incisi habebantur.

Per urbem dispositorum exempla habemus in fastis Fulvii Nobilioris in templo Herculis publicatis (Macrob. I, 12), qui infra alio nomine laudandi

*1. Liv. IV, 3. Canuleius in oratione contra senatum inter alia, quae de violentia et iniuria eius conqueritur: *Obsecro vos, ait, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut iuris aut maiestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit?* — Quae de iure consulum ibi celato queritur, nonnisi ad commentarios pontificum pertinent, in quibus ius civile continebatur, fastos autem simul nominat, quum ad idem ius pertinerent.

*2. Factum erat anno V. c. 440. Livius IX, 46: *Civile ius repositum in penetralibus pontificum evulgavit,*

fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur. Conf. Val. Max. II, 5, §. 2: *Fastos paene toto foro exposuit:* unde fortasse eos duodecim tabulis, quarum singulae singulos menses comprehenderent, ut postea fieri solebat, contentos fuisse colligi potest. — Antea enim singuli dies festi publice per urbem praenuntiati sunt, vel si quis prius de iis scire voluit, a pontifice eos petere debuit. Cic. pro Muræna 11: Erant in magna potentia qui consulebantur, a quibus etiam dies, tanquam a Chaldaeis petebantur. — Ad illud tempus pertinet haud dubie Arnobii locus adv. gentes, VII: *Lavatio matris Deum est hodie, Iovis epulum cras fiet, Lectisternium Cereris erit Idibus proximis.*

sunt et in fragmentis fastorum per urbem inventis in campo Florae, et in Exquilis etc. (vide infra). Eundem autem tabularum proponendarum morem in municipiis etiam aliisque Italiae oppidis obtinuisse, post Ovidium (Fast. VI, 59) ubi ad fastos Aricinos, Laurentinos, Praenestinos provocat, fastorum fragmenta extra urbem et in aliorum oppidorum ruinis reperta docent; quae tabulae, quo maior urbibus cum Roma intercedit necessitudo, eo propius ad fastos romanos accedunt. Videmus hoc v. c. in Amiterninis, Praenestinis, in quibus pauca ad oppidi cuiusvis proprios ritus pertinentia occurrunt *1, omnia fere cum iis, quos Roma habuit, conveniunt.

In aliis Latii populis, quos Ovidius Fast. III, 87 seq. recenset, quique minus a Roma profecti erant, fastos abiisse in multis, vel ex diverso ordine mensium intelligitur (confer Censorin. I, 20). Colonis contra in ipsa coloniarum deductione, ut sacra iis cum urbe communia essent, fastos urbanos traditos esse, probatum it veterum fastorum interpret apud Fogginium (in libro laudando, pag. 103) qui coloniarum nomina tunc in fastis annotata reperit.

Accedit, ut de more res memoratu dignas in fastis sacris ad eos, quibus gestae sunt, dies adscribendi, quaedam dicamus, quum in hac re, quae etiam in fastis historicis fieri solebat, dubitari possit, ad utrum genus aliquis locus pertineat. In fastis sacris hoc mature iam factum esse, Ovidii loca

*1 Vid. Fast. Praen. ad d. 11 Apr. ubi e patria et peculiari Praenestinarum religione *Festum Fortunae prigeniae*, Deae Praenestinarum tute-

laris, celebrandum esse, oraculum patere etc. annotatur. Conf. Foggin. pag. 48.

probant VI, 461, 465, 563, 721, 765, 769, 770; ubi res populo romano vel laetae vel tristes, tum victoriae et res praeclare gestae, tum clades, quibus Roma afflicta est, in fastis, quibus Ovidius usus est, adscriptae fuisse videntur. Victoria v. c. Postumi de Aequis et Volscis (Fast. VI, 721) quam ad d. 17 Iun. ita canit:

Scilicet *1 hic olim Aequos Volcosque fugatos
Viderat in campis, Algida terra, tuis;
Vade suburbano clarus, Tuberte, triumpho
Vectus es in niveis, Postume, victor equis:

coll. Livio IV, 26-29, in an. V. 322 incidit, et iam tum hic mos obtinuisse videtur. Similiter in D. Bruti victoria, Syphace victo et aliis, l. l. c. c. et falsi igitur sunt, si qui (v. c. Siccama de fastis Gr. Thes.) in M. Antonio hoc primum factum esse contendunt. Hic enim, ut Cicero (Philip. II, 34) ei obiicit, in fastis ad Lupercalia adscribi iusserat: *C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consullem populi iussu, regnum detulisse, Caesarem uti noluisse*: qui locus aequae ac Cic. ad Brutum 15: *Ego*

*1 *Scilicet*, particula transitoria, et digito qs. intendens ad sequentia, ut ecce, significatione antea neglecta, sed quae sine dubio prima est huius vocis, unde caeterae demum profluunt, quam vindicavit Ill. Vossius ad Georg. p. 136, n. edit. (vid. loca ibi laudata); Georg. I, 281, *Ter sunt conati imponere Pelio Ossam Scilicet, atque Ossae frondosum involvere Olympum*; I, 492, *Scilicet, et tempus veniet, quum finibus illis Agricola* etc. unde vocem Ovidio, IV, 627, reddere nullus dubitavi. Analogam autem arbitror huic particulae quoad

significationum transitum, qui certe in utraque voce bene se illustrat, graecam particulam ἤ. Significationes utriusque vocis ita se excipere videntur: 1.º *projecto, re vera*. Ita *scilicet* saepe apud Terent. Phorm. I, 2, 82; Adelph. IV, 7, 33, et ἤ semper apud Homerum. Interdum *scilicet* initio orationis animum tantum intendit ad sequentia, ut h. l. et ita non raro ἤ apud Homerum; 2.º inde utraque vox ironice usurpatur. De *scilicet* res nota. De ἤ cf. Il. I, 229: ἤ πολὺ δωῖόν ἐστι etc. 3.º utraque in quaestionibus occurrit pro *num?*

Decio Bruto liberato, quum laetissimus ille civitati dies illuxisset, decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur ad fastos kalendares haud dubie pertinet.

Quod si vero in aliis fastis res gestas annotatas reperimus, diversas diversis temporibus, ex cuiusvis temporis adulatione petendum est, quae imperatorum praesertim et virorum illustrium res gestas ita memoriae mandare voluit. Itaque in fastis, quos aetas nobis servavit plerumque ex Augusti et Tiberii tempore, horum tituli; sub sequioribus Imperatoribus, eius qui tunc imperium tenebat, res gestae feriis celebratae sunt, extirpatis antea iis, quae sub antecessoribus fuerant annotata. Post honores gentis Iuliae ab Ovidio etiam celebratos, vide, quae Fasti Praenestini in eiusdem gentis laudem annotant ad Ianuarii dies 7, 8, 16, 17, 29: Aminternini ad Augusti dies 1, 2, 9; Sept. 1, 9; Oct. 12 etc. Et quum ex sequiorum Imperatorum fastis nulla exstent fragmenta, idem tamen in ultimo quod exstat Constantini Magni Calendario (Graev. Thes. tom. VIII, p. 97) habes, ubi, ut antea Augusti Tiberique, nunc Constantini, Constantii aliorumque res fortiter gestae titulis celebrantur.

Sed tantum de his fastis kalendaribus, quos Ovidius carmine exornavit, et ad quos saepius recurrere licebit. Quid autem, quod passim ab interpretibus, multo alia cum re, fastis scilicet, seu annualibus, quae historiae ad instar primis temporibus fuere, commutantur? quare erroris vitandi causa de his etiam paucis videndum est.

2. *Fasti historici*, (*Annales*, *F. Consulares*).

Commune nomen inde haud dubie fluxit, quod in his primis historiae initiis singulis annis res gestae vel quidquid memoria dignum iudicabatur, ad ordinem dierum, qui in fastis kalendaribus descripti erant, annalium in morem exhibebantur *1. Magistratus cuiusvis anni, consules potissimum ibi annotati esse debebant *2, et cum consulibus demum initium cepisse videntur e Valerio Maximo libris IV, 4, §. 1; et VII, 3, §. 2, ubi altero in loco Valerius Poplicola, primus consul *Fastorum illud columen* vocatur; in altero autem Brutus, Valerii in primo consulatu collega, vafro illo, quo Tarquinii filios decepit, osculo *primum in Fastis locum* sibi parasse dicitur. Poterant igitur gentibus

*1 Cic. ad div. V, 12, in nobilissima epistola ad Luceium: Etenim ordo ipse annalium mediocriter nos retinet, quasi enumeratione fastorum. — Horatius ita Sat. I, 3, 112, *fastos mundi* de totius universi historia dicit, et Carm. IV, 13, 13, Lycen, ut aetate fruatur, admonens, annum fastis semel adscriptum irrevocabilem vocat: *Nec Coae referunt iam tibi purpurae Nec clari lapides tempora, quae semel Notis condita fastis Inoluit volucris dies.*

*2 Liv. IX, 18, paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunae ullo die P. R. poenituit. — Annales magistratum a fastis discerni videntur, ita ut fasti nonnisi consules singulis annis inscriptos, annales autem magistratum ceteros magi-

stratus complectantur. — Cic. ad Att. IV, Ep. 8: Si vero, id est, quod nescio, an sit, ut non minus longas iam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas habeat, quam factorum, quid illo miserius, nisi respublica, in qua ne speratur quidem melius quidquam, ubi cuiusvis consuli sua pagina destinata videtur ita probabiliter, ut consules annui fastorum annis superscribantur. — Martialis, XII, 26, hominem perstringit, qui iam senator, id insuper adpetit, ut fastis adscribatur et provinciam nanciscatur, quibus rebus dignitas consularis innotuit: *Sexaginta teras quam limina mane senator, Esse tibi videor desidiosus eques, Quod non a prima discurram luce per urbem. Sed tu purpureis ut des nova nomina Fastis, An Numinum gentes Cappodocumque petas, etc.*

romanis antiquae earum nobilitati probandae inseruire, si plures sui nominis ibi notati erant, unde v. c. Horatius, Od. III, 17, 2, Lamiae sui proavos in fastis undique notatos generis nobilitatem a Lamo illo vetere, Laestrygonum rege, ex nota Romanorum vanitate et poetarum adulatione, ducere canit:

Aeli, vetusto nobilis ab Lamo,
Quando et priores hinc Lamias ferunt
Denominatos, et nepotum
Per memores genus omne *fastos*
Auctore ab illo ducit originem.

Et si ignominiae causa alicuius consulis nomen publico S. C. e fastis eradi dicitur, semper hi intelligendi sunt. Factum hoc erat in M. et L. Antonis, sed postea restitutum; idem facere parabant in Pisone: Cic. Philip. XIII, 12; Tac. Ann. III, 17, 18.

Iam de Ovidio, eiusque opera in *Fastis kalendaribus* explicandis et exornandis posita.

Multa, quae in his fastis, sive veteres notas interdum interpretatione ambiguas, sive ferias earumque origines, sive notitias historicas ibi adscriptas spectes, ob antiquitatem obscura erant et explanatione indigebant, iam mature invenerant auctores, qui in iis exponendis data opera versati erant. Tot feriarum origines ibi illustratae, quatenus fieri poterat ex antiquitate romana repetitae, ritus ceremoniaeque singulorum festorum enarrati et explicati, Deorum antiquorum nomina et cultus expositi, templorum conditorum historia tradita, notis illis antiquitus tralatis quid significaretur indicatum, anni rationes diversae expositae, errores, qui vulgo circumferebantur, discussi legebantur, verbo, quidquid in iis illustratione indigebat, commentario perpe-

tuo omnem annum persequente comprehendebatur: eoque magis hi scriptores, qui vel *commentariis* et libris peculiaribus vel *brevioribus adnotationibus*, quas fastis publice affixis adiecerant, hanc operam navaverant, ad hanc quaestionem pertinent, quum et ipsi praecipui fontes carminis Ovidiani haud dubie fuerint.

Luculentissimum exemplum *brevioris eiusmodi adnotationis* in ipso publico marmore descriptae habemus in *Verrii fastis* (de quibus fusius infra) et ad eundem prorsus modum in iis, quos *Fulvius Nobilior*, Catonis aequalis et Ennii familiaris in aede Herculis et Musarum a se condita (Fast. VI in fine) posuerat, simulque brevi annotatione adiecta nominibus rebusque antiquis explicandis operam dederat. Macrobius 1, 12, 13, qui Maium et Iunium ibi a maioribus derivari tradit, et 1, 13, de intercalatione haud dubie ad eosdem fastos respicit. Laudantur iidem a Charisio.

Peculiarium autem librorum data opera in fastis explicandis versantium plures auctores habemus, quorum notitiam praesertim Macrobio et Festo debebamus, quibus nunc Laurentius Lydus accedit. — Agmen eorum, quos novimus, ducit nomen in historicis et antiquariis celeberrimum *Cincius Alimentus*; post eum saepe laudatur in hoc etiam genere, *Masurius Sabinus*, celeberrimus ille Ictus, et quae utriusque scriptoris exstant fragmenta, tum quod ad Ovidium arctissime pertinent, tum ob iudicii acumen et criticam in veteribus insolitam, tum ob antiquitatis doctrinam, merito desiderium horum librorum iniiciunt. — Fasti, quos *L. Cincius Alimentus* condiderat, Fabii Pictoris aequalis (vid. Voss. de hist. latinis, p. 25) a Livio saepe laudatus, et magnae apud eum auctoritatis praesertim

in rebus antiquariis (*maximus auctor* — et alibi: diligens *talium* monumentorum auctor, ubi de *more Volsiniensium solemn*i sermo est) post Macrobiū (I, 12 et alibi), et Festū (vid. Ind. in ed. Dacieriana) a Lydo recitantur, ubi liber *περὶ ἑορτῶν* non potest non idem esse. (Lydus p. 90 et 125). Effata eius antiquitatis et linguae criticam scientiam et indicium subactum produnt, et multae, quas Ovidius exhibet sententias in re sua illustranda, ad hunc referendae esse videntur. Ita apud Macrobi. I. c. Aprilis mensis a Venere derivationem, quippe linguae rationibus contrariam vel hanc ob causam, quod Veneris nec romanum nec graecum nomen regum tempore notum fuisse, et in carmine Saliari inveniri scribit, egregie sane refutavit, aequae ac Maii et Iunii a maioribus et iunioribus explicationes vulgares, alterum a Maia dea, alterum, quum et antiquitus et suo tempore alibi Iunonius dicatur, a Iunone dictum esse censens (ubi Ovidius, Fast. VI, 61, eum haud dubie respexit). Post hunc Macrobius *Masurii Sabini* commentarios inprimis laudat, celebris sub Tiberio Iurisconsulti, Ateii Capitonis adseclae et sectae Sabinianae auctoris (vid. infr. II, §. 48 Digest. (I, 2) qui vel e Persio notus est: Sat. V, 90, *Masuri rubrica vetat*. Alii commentariorum auctores recensentur: *Nisus* (Macrobi. ibid. *Bebius Macer*, *Comelius Labeo* (Macrobi. I, 16), *Rutilius Geminus*, *Titus*, *Anysius* et *Elpidianus* *περὶ γυνῶν*, *περὶ ἑορτῶν* apud Lydum, *Iulius Modestus*, *Hygini*, libertus (Suet. de grammat. 20) de feriis, *Fulvius Flaccus*, *Iunius Gracchus* aliique. Nobis omnes aetas invidit et praeter Ovidii commentarium poëticum et breviores Verrii notas, nonnisi Lydi et Macrobii Festique excerpta notitiam aliquam praebent.

Quae passim ex his scriptoribus laudantur, ostendunt, eos in omnibus iis, quae supra ad hos libros retulimus, enarrandis et investigandis, plus minusve, et ut quis historiae, antiquitatis et chronologiae peritissimus erat, versatos esse. — Haud quidem data opera ad fastos explicandos, sed universe ad antiquitatem romanam illustrandam etiam *Varro* in lib. antiquit. divinarum, *Verius* aliique passim de hoc genere in antiquis feriis, ceremoniis, ritibus illustrandis et ex historia deducendis meruerant, eosque saepissime *Dionysius* et *Plutarchus* passim hanc antiquitatem illustrantes respiciunt. Etiam in Quæstionibus romanis, quae id genus multa exhibent, *Plutarchus* easdem prorsus cum *Ovidio* proferens sententias, eosdem fontes, forte et fastorum commentarios ob oculos habuisse videtur. *Butam* autem fuisse poëtam, qui res romanas ad causas suas fabulosas referendo incertum quo tempore, carmine hanc romanae antiquitatis partem illustrare suscepit, discimus ex *Plut.* in *Romulo* cap. 21; cf. *Arnob.* lib. 5 init. et praeclare hoc carmen carmini *Ovidiano* cognatum iudicavit *Lenz.* l. c. p. 5. *Plutarchus* duo versus *1 de *Lupercaliis* ex eo laudans, αἰτίας μυθώδεις ἐν ἐλεγείοις περὶ τῶν Ῥωμαίων scripsisse tradidit, et *Arnob.* ex eius *Causulis*, ut inscriptionem libri latine vertit, *Fatuae* historiam exhibet. Vide de eo *Vossium* de historicis graecis, pag. 337, et de poët. graec. p. 225. An in ordine etiam

*1 Tradiderat ibi *Butas*, cursum in *Lupercaliis* solemnem repetendum esse a gaudio, quo *Romulus*, *Amulio* victo, cursu festinavit in eum locum, ubi lupa ubi ei praeberat: et pergit in loco supra citato *Plutarchus*:

καὶ μίμημα τοῦ τότε δρόμου τὴν ἑορ-
τὴν ἀγίσθαι, καὶ τρέχειν τοὺς ἀπὸ
γένους, τοὺς:
Ἐμποδοῦς τύποντας ὅπως τότε φά-
σταν' ἔχοντες
Εἰς Ἀλφειοῦ ἱεῖον Ῥωμύλος ἢ δὲ Πέμος

ad anni tempora digerendo et in aliis Ovidius eum sequi potuerit, ob paucas de eo notitias pro certo dici nequit, quum ipsi Haraldo ad Arnobium l. c. ita ignotus videretur, ut nomen Butae in Plutarcho corrigendum esse putaret, ubi mirandum est, etiam Wittenbachium v. c. (Proleg. ad Plutarch. praef. pag. 46) cum eo consentire videri. — Quod idem v. c. Lenzius, pag. 4 coniecit, simile Callimachi carmen, quod *Αἴτια* inscribitur, Ovidio quoad genus et formam in fastis saepe ante oculos fuisse, et Valkenarius ad Callimachi elegiarum fragmenta, pag. 10, et Iacobs in Animadversionibus ad Anthol. gr. vol. III, p. 2, p. 182, amplexi sunt: etsi prior, pag. 8, non elegiaco, sed heroico metro concinnatum fuisse velit. Hoc carmen, cuius fragmenta extant in ed. Ernestii, Romanorum etiam manibus frequenter tritum esse, Varronis, Servii aliorumque citata docent, et ipsum Ovidium, Trist. V, 5, 33, in prodigii, quod in Eteoclis et Polynicis sacris fiebat, narratione haec *αἴτια* respexisse, iudicavit Ruhnkenius.

Hoc (memini) quondam fieri non posse loquebar,
Et me Battiades iudice falsus erat.

Epigramma Anthologiae (vid. Bentr. ad Callimachi fragmenta, pag. 416 ed. Ernest.) totum carmen somnio contineri canit, in quo Callimachus in Heliconem delatus a Musis ipsis de rebus antiquis prae-
scorum hominum vita et moribus etc. quaerens quae volebat, edoctus sit. Ultimi versus,

Αἱ δὲ οἱ εἰρομένη ἀμφ' Ὀρχυφῶν Ἡρώων
Αἴτια καὶ μακάρων εἶρον ἀμειβόμεναι,

coniecturam commendant, Ovidium potissimum in Deorum Musarumque ministerio, quo eodem prorsus modo utitur (IV, 191; V, 7 sqq; VI, 798 etc.), Callimachum ob oculos habuisse. Veteres ritus ibi explicatos habent fragm. 8 et 9; et Lenzius iam annotavit, historiam Hippolyti in Callim. cum eadem in Ovidio, VI, 730, consentire, ut et in rebus graecis eum interdum respexisse videri posset. Attamen magis colorem, rationem, et formam ex hoc scriptore, materiam sine dubio potissimum ex aliis, quos diximus, Fastorum libris mutuam accepit. Et luculenter hoc ex eo apparet, quod non solum in explicanda aliqua re easdem semper cum illis referre solet sententias, sed saepissime idem et eodem loco et ordine, quo illi, afferre solent. Docent hoc vel breves Verrii adnotationes ad Fast. I, 45; conf. Verrius ad d. 2 Ian. ad III, 97: conf. Verr. initio Martii mensis, ubi fere eadem iisdem verbis. Adde multa ex iis, quae postea ex Verrio excerpimus. Ad Ovidium de mensibus Aprili, Maio et Iunio conf. Fastor. conditores apud Macrobr. I, 12, etc. etc. Tamen ipsum notitiis aliunde conquirendis intentum fuisse, ipse Fast. IV, 378 et 690, docet, et quum diu in opere suo limando stylum verteret, ea, quae recens accesserant, in fastis donec prodirent, diligenter adnotare et inserere solebat. Huc pertinet, praeter alia quae de Germanici triumpho I, 285, de Concordiae aede I, 637-650, an. V. c. 762 exstructa, canit, quae ex notitiis ab amicis secum communicatis, vel e novis fastis in exsilio interpolare debuit. Refer huc etiam, quae de Tiberio imperatore canit I, 533; de Iulia Augusta I, 536.

Eo autem magis hoc argumentum carminis varie-

OVID. *Op.* Tom. V

G g

tati aptum erat, quum a temporis sui sacris ad remotissimos patriae antiquitatis mythos, ab operibus et rebus gestis principum ad laudem et adulationem eorum exspatiandi occasionem praeberet. Et cum Virgilio sentiens, qui in graecarum fabularum lusibus satis iam decantatis vix veram laudem adhuc quaeri posse cecinerat *1, hanc sibi viam delegerat, fructuosissimam sane ad gratiam ineundam apud homines romanos patriae historiae amantissimos et quam maxime gnaros, quibus iam antea Ennii et Virgilio carmina patria gratissima dona acciderant. Et simile propositum prius iam Propertio fuisse ipse IV, 1, 69, canit, quorum versuum non exiguam vim ad Ovidii consilium vel capiendum vel confirmandum fuisse, quidam voluerunt (Lenz. p. 4; Barth. ad Propertii l. c.) In elegia enim illa, qua homini peregrino praeclara Romae monumenta se ostendentem fingit, postquam diu summo cum ardore et impetu sacra romana horumque locorum divinam originem celebraverat, haec se aliquando carmine elaturum promittit:

Sacra diesque canam et cognomina prisca locorum:

quod consilium certe quam proximè ad nostri rationem accedit. — Ovidius qui iam ad carmen etiam didacticum metrum elegiacum transtulerat, in hoc etiam genere magis epico elegis sibi familiarissimis simpliciori magnam partem orationi aptius visis uti maluerat, forte in hac etiam re, nisi Callimachum, de cuius metro dubitatur, tamen Propertium respi-

*1 Sed grandiori stylo, Georg. III, 3: Caetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes Omnia iam vulgata. Quis aut Ewysthea durum Aut

illaudati nescit Busiridis aras? . . .
. . . Tentanda via est, qua me quoque possim Tollere humo, victorque virum volitare per ora.

ciens, qui et antea plures heroicae Romanorum aetatis res gestas elegis exornarat, et in hoc carmine quod promittit, ut eius verbis utar, mollem vatis elegiaci hederam hirsutae Ennii lauro se praelaturum profitetur (IV, 1, 57). Tantum si res maiores canendae sunt, Ovidius excusationes de carminis tenuitate et metri elegiaci usu in carmine historico minus solemnī, poetarum more, modeste ab ingenii in tantis defectu et innato quodam amore levis huius generis petit. Statim ab initio libri secundi, in quo Augusti quidam tituli celebrandi sunt, hac de re praeemonet (II, 3 sqq.), et quum Octaviani cognomen Patris Patriae canendum est,

Quid volui demens (clamat) elegis imponere tantum
Ponderis, heroi res erat ista pedis.

EXCURSVS II

DE COMMODIS, QVAE AD OVIDII INTERPRETATIONEM E NOVIS
QUIBUSDAM PRAESIDIIS REDVNDARVNT

PRAETER magnorum virorum curas, quibus multae res huc pertinentes egregie illustratae sunt, aliam fastis contigisse fortunam, ex accessione novorum praesidiorum, quin h. l. statim attingam, a me non impetrare possum. Quo enim iam diutius harum literarum cultores merito omnem abiecerant spem, fore, ut passim rudera ingentis illius rerum antiquarum naufragii in lucem revocentur, eo sane iucundius accidit, si praeter omnem spem et opinionem vel totis literis, vel potissimum peculiari alicui materiae, in qua elaboramus, ex quibuscum-

que antiquitatis fragmentis alto situ obrutis novam oriri lucem videmus: unde novis testimoniis scriptor illustretur, confirmetur; explicationes eius dubiae vel adserantur vel mutantur; et quod fructuosissimum sane et praestantissimum est, ipsius textus huc illuc constituendi nova quaedam ratio adpareat. Haec autem in nostrum scriptorem redundare com-moda inventis ante hos viginti septem annos fasto-rum sacrorum, quos Verrius concinnaverat, fra-
 gmentis quamvis mutilis, insignes eorum in Ovidii locis explicandis partes docent. Archetypum huius operis, pluribus certe ex eo, quod inde descripsit Volfius V. C. in Suetonio, tom. III, noti, prodiit Romae 1779 *1. Hi fasti a Verrio Flacco, celeberrimo illo grammatico, cuius librum de verborum significationibus Festus in compendium redegit, et Augusti nepotum magistro, duodecim tabulis marmoreis, quarum singula unum mensem comprehendebat, incisi et in foro Praenestino (ubi nunc Palestrina) in conspectu domus Caesareae in hemicyclo expositi, iam a veteribus excitantur. Suet. de illustr. grammat. cap. 17; Macrobian. I, 10, pag. 196: cf. Verrium ad d. 21 Dec. Macrobian. I, 12, pag. 209; confer Verrium ad d. 1 Apr. ubi Macr. verba Verrii minus pudica sibi visa reticet; et Ovid. in Fast. VI, 62:

Inspice quos habent nemoralis Aricia fastos,
 Et populus Laurens, Lanuviumque meum;
 Est illic mensis Iunonius: inspicere Tibur
 Et Praenestinae moenia sacra Deae,

*1 Fastorum anni romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae ex marmorearum tabularum fragmentis Praeneste nuper effossis collectae et illustratae. Accedunt Verrii Flacci Operum fragmenta omnia, quae exstant,

ac fasti romani singulorum mensium ex hactenus repertis kalendariis marmoreis inter se collatis expressi, cura et studio P. F. F. (Foggini) Romae anno 1779. Haec omnia diligenter perpende.

ad quem locum egregie Neapolis, se eorum opinioni qui fastis Capitolinis inventis Suetonii locum eo trahebant, unquam calculum additurum negat. Quatuor mensium, Ianuarii, Martii, Aprilis et Decembris fragmenta nunc eruta, et quippe vetustate et ruina maxime adrosa et perfracta, sed Foggini opera, quoad fieri poterat, ordinata, suppleta, et amplo commentario illustrata, ob egregium, qui iis in Ovidio explicando usus est, eo maius operis integri desiderium iniiciunt. Agite igitur, quaedam loca percerneamus, ubi eorum in Ovidio explicando vel emendando partes sunt.

Fast. I, 589 ad d. 13 April. Ovidius provincias ab Octaviano populo redditas, et cognomen Augusti in unum eundemque diem ponere videtur:

Redditaque est omnis populo provincia nostro,
Et tuus Augusto nomine dictus avus.

Tenendum h. l. quod diligentissimus quisque veterum scriptorum lector minime ignorabit, saepe eos rerum, haud quidem simul gestarum, sed mutua ratione coniunctarum, iunctim mentionem iniicere. Ita Orosius, VI, 20, postquam d. VIII ante Id. Caesarem rediisse scripserat, eodem die eum Augustum consalutatum esse, addit, coniungens duas res a se invicem pendentes, non simul factas. Praesertim Suetonius ita saepe explicandus est. Hoc loco unum et alterum non uno die contigisse iam Dio tradiderat LIII, 16; scribens, primum habita de dividendis provinciis oratione coronae quernae honores ei decretos, postea autem eum, perfectis demum iis, quae pollicitus fuerat, *Augustum* dictum esse: ad quem locum iam *Reimarus* diversas notationes conciliatum ivit. Cum Dione ita statuendum

esse Verrius docet, ut d. 13 Ian. coronae quernae honores ob provincias divisas, die 16 demum Augusti cognomen traxisse intelligatur. Ad d. 13 hae notae scriptae sunt: *Corona quer... August. oner... Po. R. Res.* quod supplendum haud dubie cum Fogginio: *Corona querna* ex S. C. superposita est domui Imp. Caes. *Augusti*, onerosas quod eo die recepit provincias et pacatas *Populo Romano Restituit*. Ad d. 16 legitur: *Imp. Caesar Augustus est appellatus ipso VII et Agrippa Cos.* qui annus est V. c. 727.

I, 637 sqq, de Concordiae aede Ovidius canit :

Causa recens melior: passos Germania crines
Porrigit auspiciis, dux venerande, tuis.

De anno disputari magnopere poterat. Suetonius enim Tiber. cap. 20, aedis dedicationem posuit *post triumphum* Tiberii de Pannoniis et Dalmatis, quem gestum esse an. 765 (aerae Varronianae) Germanico et Fonteio Cos. Verrii Fasti ad d. 16 Ian. (cf. Fogg. pag. 14) docent. Decretus iam fuerat Dolabella et Sil. Cos. (Dio. LV, 17) sed, ob civitatem clade Variana moestam, dilatus. Secundum Suetonium aedis dedicatio post annum 765 caderet, quod iam refutavit Masson. in vita Ovidii, pag. 100 ed. Burm. tom. IV. Verrius nunc docet, eodem anno quo pax in Pannonia et Dalmatia composita est, scilicet 762, C. Dolab. et Sil. Cos. aedem dedicatam esse; perperam itaque Suetonium post triumphum *habitu* posuisse, quod statim post bellum compositum factum erat.

Ad *Fast. III*, 419 (d. 6 Mart.) de Caesaris Pontificatu annus nunc certus, quo Octaviano traditus est, prodit. Quod enim antea in anno 740, quo

Lepidus mortuus est, ponebant, anno sequente demum factum esse ostendit haec nota:

Imp. Caes. Augustus Pontif. maximus factus est, Quirinio et Valgio Cos.

Fast. III, 812 et 838 (d. 19 Mart.) Ovidio hic dies *Minervae natalis* vocatur; et kal. Vindob. habet *N. Minerves*, quod autem hoc etiam loco nihil aliud ac primi templi dedicationem designare indicat Verrius, scribens: quod *Minervae aedis in Aventino eo die est consecrata*, cui consentit Fest. *Scribas* et *Quinquatrus*. Nam et alibi templorum dedicationum anniversaria Natales vocari solent, v. c. dies 15 Maii, ubi templum Mercurio exstructum esse tradunt; Ovid. V, 669; cf. Liv. II, 21, 27; in kalend. N. Mercurii vocatur, et Martialis canit:

Maiae Mercurium creastis Idus.

Fast. III, 849, de Tubilustrio et Verrius et Lydus (pag. 85) lectionem quorundam codd. et Heinsii explicationem aperte vindicant. Plurimi ibi legunt:

Summa dies e quinque tubas lustrare canoras
Admonet, et forti sacrificare Deae;

quod ad Minervam referebant. Alior. lectionem *Deo* iam Heins. ad Martem referri voluit. Accedunt nunc duo testimonia; Verrius: *Feriae Marti*; Lydus: *καθαρμὸς σάλπιγγος, τιμὰς Ἀρέως καὶ Νερίνης*. — De loco Tubilustri Varto confirmatur.

Fast. IV, 354. (ad d. 4 Apr.) Heinsii viri magni acumen in re graviori diiudicanda novis accedentibus testimoniis vindicatur; versus enim 353-356 quum ita legerentur:

Cur vicibus factis ineant convivia, quaero
Tum magis, indictus concelebrentque dapes.
Quod bene putarit sedem Bercynthia, dixit;
Captant mutatis sedibus omen idem;

Heinsius non habens ad quod referret *ad mutarit*, et e Gellio II, 24; et XVIII, 2, haec convivia nobilium Megalensibus ludis celebrata peculiari et solemni nomine *mutitationes* vocari videns, hanc vocem obscuriorem, sed in hac re solemnem more suo hoc loco Ovidium exponere censuit, et reponens *pro tum magis* vocem *mutuita*, ad hanc referri voluit *ad mutarit*. — Vere eum coniecisse, verisimilius fit novo de usu huius vocis accedente testimonio. Verrius enim fere iisdem verbis ac Ovidius, quae integra in lapide supersunt:

Ludi M. D. M. I. Megalensia vocantur, quod ea Dea Micale appellatur. Nobilium *mutitationes coenarum* solitae sunt frequenter fieri, quod Mater Magna ex libris Sibyllinis arcessita locum *mutavit* ex Phrygia Romam. — Quod si praeterea observaris, ut fere in omnibus explicationibus Ovidius cum Fastorum commentationibus conveniat, et non raro ab iis pendeat, vix de veritate lectionis, quam Fogginius hoc loco affert, dubitabis. Quum enim *mutitationes* et *mutitare* vix a mutuus esse possit, sed potius frequentativum verbi *muto*, ut O et V indicare videntur, pro *mutuita*, quod Heinsius voluit, *Mutita* legendum censeo, ut *convivia mutita* idem sit, quod *mutitationes coenarum* apud Verrium, et sequentibus versibus Ovidius obscuram hanc vocem illustratum eat. — E contextu eam excidisse vix mireris, quum in Gellii locis eadem lectionis varietas sit. Verrius omnes vindicat.

Fast. IV, 378. Fortunam Publicam sacratam ait in colle Quirinali his versibus:

Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
Hac Fortuna die Publica, verus erit.

Verrius ad d. 5 April.: Ludi Fortunae publicae citerio . . . in colle; eumque supplens Fogginus legi vult *citeriori*, sed ad Fortunae Publ. referri. Fortunam citeriorem autem *eandem* esse vult, quam Plut. Quaest. Rom. 73, *ῥέβηρα* vocat, id est, brevi obventuram, brevi necessariam, huius diei. Sed *citeriorem* Fortunam absolute ita usurpari posse, vehementer omnino dubito, et quum alia explicatio, qua *citeriori in colle* iungantur, praesto sit, dubito an illa unquam admitti possit. Praeterea Ovidius nihil tale habet, et potuit haec Fortuna nude Fortuna Publica vocari. *Ad Fast. V, 739:*

Nec te praeteream populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce sequente datum,

ubi Kalendaria, tum *Fortun. public. PR. in colle*, tum *Fortun. prim. in colle* legunt, luculenter ex altero loco quidem apparet hanc notam PR. legendam esse *primigeniae*; sed Ovidium idem designasse hac circumlocutione *populi potentis*, cum Fogginio mihi persuadere non possum, et credere malo Ovidium easdem notas PR. in kalendario suo repertas legisse *Populi Romani*, et ita versui intexuisse.

Taceo caetera loca, ubi Verrius Ovid. supplet, v. c. ad d. 23 et 24 Mart. ad 1 et 23 April. et alios dies, quum et infra quaedam in subsidium vocanda sint.

Alius, quem Fogginii liber laudatus praestat, usus cernitur in fastorum veterum, ut nusquam antea exstabat, collectione plena et integra, quam cum illustratione uberiore, commentario in Verrium ad-suit. Quae tabulae quum arctissimo vinculo cum Ovidii carmine, quod in iis interpretandis versatur, cohaereant, eo magis dolendum est, fragmenta eo-

rum casu quodam ingrato, in prioribus mensibus, quos Ovid. describit, prae aliis manca esse, quum uberes eorum adnotationes in mensibus Augusto et Septembre exstent, e quibus quasdam, speciminis causa, ex Augusto mense descripsi et in fine adiunxi. Quum tamen non raro et in prioribus laudanda sunt haec fragmenta ut ut pauca, praecipua eorum hoc loco attingenda putavi.

1.º Kalend. *Maffaeiorum*, ita dictum, quod in aedibus Maffaeiorum primum patere coepit; ut perhibetur, anno 1524 ad campum Florae repertum. Prae aliis minus mancum est, et omnes anni menses complectitur, brevioribus tamen cum notis. Marmoris inscriptum videtur sub Tiberio.

2.º Kalend. *Capranicorum*, sub quo nomine saepius editum est. Supersunt nonnisi Augustus et September, sed uberiore cum adnotatione.

3.º Kalend. *Amiterninum*, e praestantissimis fastis marmoreis, in quod peculiarem commentarium Purpurini habes in Sallengre suppl. ad Graevii antiqu. tom. 3, effossum e rudibus veteris Amiterni in Sabinis (hodie *Aquila*). Correcte aeri incisum est apud Foggin. p. 100. Sex posteriores menses satis integri supersunt.

4.º Kalend. *Antiatinum* e rudibus theatri Antiatini (*Anzo*) erutum, item posteriores sex menses complectitur, quorum singulis deest decas prima. Inscriptio in superiore tabulae parte testatur, incisum esse marmor cura collegii libertorum verna-
rumque domus Augustae in Antiatino secessu degentium, idque sub Claudii imperio.

5.º *Pincianum* ad montem Pincium erutum, praeter literas nundinales et dierum rationes nihil continet. Complectitur menses a Iul. ad Octob. inclusive.

6.º *Venurinum* Maium et Iunium complectitur.

7.º *Vaticanum* a Foggino primum editum continet quosdam Aprilis et Martii dies. Alifanum, Exquilinum, Fânesianum minoris momenti sunt. Suppositi autem, et fere ex Ovidio descripti, quos Mazochius edidit, fasti sex priorum mensium. — Calendarium Rusticum Farnesianum contra Pontederam antiq. p. 393, vindicat Fogginius, p. 104. Superse-
deo recensere loca, ubi eorum in Ovidio aliquis usus est, et eorum in gratiam, quibus Fogginii opus, non parvi parandum, non ad manus esset, potius specimen quoddam fastorum inter se comparatorum e mense, qui uberiores notas habet, describere volui.

II. Transeo autem ad aliud quaecumque subsidium, quo ad Ovidii argumentum tamen proxime pertinente, priores interpretes, quorum tempore tenebris adhuc obrutum iacebat, caruerunt. Ioannis Laurentii Philadelphiensis *Lydi* aio opusculum graecum de mensibus, quod e duobus codd. Barberina et Vatic. post specimen exhibitum in *Bibliothek. d. Litteratur u. Kunst. Stück*, 7, Lipsiae edidit Nic. Schow, prof. Hauniensis, 1794. Quam maxime gaudeo, iam pridem Lenzius V. C. in libro laudato, vel ad specimen illud, quod ad hoc argumentum accedere videbat, animum attendisse eiusque loca cum Ovidio comparasse; huius autem loci potissimum esse putavi, quomodo hoc scriptore in Ovidio utendum sit, paucis adnotare. Congerit hic seculi sexti compiler adversaria sua e multis scriptoribus antea fere ignotis, et, ut multa frivola praesertim sine omni ordine eum exhibere nemo inficias eat, ita passim loca hoc argumentum praeclare illustrantia ei deberi concedendum est. Ut fieri solet in eiusmodi hominibus, ea, quae ipsorum sunt, ple-

rumque quidem vana et inepta reperiuntur, sed servarunt nobis optimorum etiam scriptorum, quos tunc temporis manibus adhuc terebant, sententias et loca, ut ut interdum confusa et turbata, in quibus expediendis haud raro nostrum acumen exercent. In hoc nostro, ut in quo alio, caute versandum erit, quum haud facile aliquis exstet, qui res maxime alienas magis misceat, et quaecumque ei forte succurrebant, sine certa ratione et consilio iungat, ita ut totus liber potius adversariorum undique corrasorum, aliquando digerendorum, quam iusti libelli speciem prae se ferre mihi videatur *1. Maxima eius commoda omnino redundant ad historiam festorum recentiorum, quae fere ad eius tempora pertinebant, ubi inprimis Kalendario Constantini in multis illustrando inservit, v. c. p. 62, de votorum nuncupatione; p. 80, de Mamuralibus; 84, Pelusiis, Hilaribus, etc.

Sed in Ovidio etiam tum illustrando, tum confirmando magnae eius partes sunt, ad suum ubique locum in subsidium vocandae *2. H. l. quaedam eius loca pertingam, ubi, quae diverse ab Ovidii aliorumque auctoritate tradit, non tam diverso suae aetatis mori, quam turbis ab ipso compilatore ingestis, ubi, quae ad plures pertinebant, in unam rem cumulabat, tribuerim. Eiusmodi locum iam ad Fast. IV, 635, exhibuisse mihi visus sum. Probabiliter huc pertinet, quae, p. 71, de Parentalibus exhi-

*1 Siquidem v. c. mense Ianuario, cap. 6, a magnetis et piperis arboris natura, ad ortus et occasus quorundam siderum, et cap. 7, post Innois allegoricam interpretationem de Traiani genere et rebus gestis exponit . . . et cum *Esaiæ* capite I, vers.

11 sqq. commentariis suis in Ianuarium finem imponit. Omnia, ut certe videtur, sine causa e rei natura oblata.

*2 P. 91, de mulieribus sub myrto lavari solitis; p. 107, de pistorum feriis, et asinorum coronandorum more etc.

bet. Bene cum Ovidio aliisque convenit, si ob Manes placandos ad Id. Febr. hora sexta usque ad VIII Kal. Mart. sacra cessare, et principes privato habitu incedere dicit. Ovid. enim II, 567: *Nec tamen haec ultra, quam tot de mense supersint Luciferi, quot habent carmina nostra pedes. : Vltima placandis manibus illa dies*; quod bene se invicem illustrat. Sed vix huc pertinet, quod statim subiungit, matronas romanas eo procedere pudicitiae, ut in balneis, ne plebeiis mulieribus misceantur, peculiaribus locis (*ματρωνείοις*) utantur; nam in Parentalibus lavationum nullam mentionem usquam legi; referenda autem haec nota haud dubie ad d. 1 Aprilis, ubi *humiliores etiam feminas* in balneis lavari omnes annotant. *Lyd.* 91, *Verrius ad 1 April.* Sacrificium denique matronarum in honorem Bruti certo non tam ad hunc diem, quam ad Regifugium d. 24 Febr. pertinere, quisque videt, p. 101, ubi *Lydus*: *πρώτη δὲ ἑορτὴ τοῦ Μαΐου παρὰ Ῥωμαίοις αἱ περὶ σεισμῶν ἱκεσίαι*; commutatio videtur cum Kalend. Iun. ad quas Tempestatis ferias refert Ovid. VI, 191. Nummi de priorie Iunii parte. sed de toto Maio Ovidius edicit, quod *Lydus* de toto Iunio, male ibi nuptias fieri, p. 107, *ὁ δὲ Ιούνιος μὲν ἀνεπιτήδειος πρὸς γάμους*, differentia e duorum mensium permutatione haud dubie nata.

III. In multis scriptoribus etiam *nummos* non raro insigne interpretationis et illustrationis subsidium esse, apud omnes semper in confesso fuit. Magnum eorum in hoc etiam carmine usum fore, quum ad patriam religionem et caetera huius carminis argumenta saepissime nummi spectare soleant, et facile existimavi et expertus sum, ad ipsius textus constitutionem aliquam eorum vim esse merito magno-

pere gaudens. Speciminis causa ex hoc etiam genere loca quaedam percensere liceat.

Fast. VI, 803. (*Marcia, sacrifico deductum nomen ab Anco*). Marcii Philippi generis nobilitatem ab Anco rege repetunt, quam vanitatem gentes in nummis maxime exprimere solebant (Ekhel. tom. V, p. 89). Ut igitur Caesar (Suet. Iul. 6) idem de Marciis regibus praedicat, ita nummi gentis Marciae *Ancum* regem cum *Numa* avo tanquam capita iugata referre solent (Ekhel. doctrin. nummor. t. V, pag. 246).

Herculem Musagetem (*Fast. VI*, 812: *Adnuat Alcides, increpuitque lyram*) probabiliter ad statuam in templo positam expressum nobis affert nummus Pomponii Musae, exhibens Herculem cum attributis *lyra canentem* c. inscr. *Hercules Musarum*. Ekhel. l. c. tom. V, p. 283.

Fast. III, 253. Iunoni Lucinae more solemnibus flores offeruntur:

Ferte Deae flores; gaudet florentibus herbis
Haec Dea, de tenero cingite flore caput.

Flores autem eius attributum fuisse e nummo Lucillae videmus, ubi stat Lucina dextra extensa *florem*, s. infantem tenens: et nunc patet, quid sibi velint flores opere musivo expressi in pavimento, quod e ruinis templi Lucinae erutum tradit Foggin. Comm. p. 21.

Lares praestites, ut ab Ovid. V, 129, descripti sunt, exacte exhibet nummus gentis Caesiae. *Veiovis* (*Fast. III*, 433) cum capra adstante, ita tamen ut fulmen adsit, contra Ovidium, in gentis Fonteiae denariis habetur.

Iuno Sospita (quae in nummis Sispita scribi so-

let, unde, an etymologia a sospes, sospitare, vera sit, dubitari potest) Fast. II, 55, in denariis Proculiae, *Iuno Moneta* (Fast. VI, 183) in nummis gentis Carisiae exstat.

Ad Fast. IV, 945, in fine, ubi vide notas argumenti historici ad instar *nobis est nummus* Servilii, vide Ekkel. loco ibi citando.

Sed omnium fructuosissimum haud dubie est, si uno in loco iam Ekkelius, vir magnus (tom. V, p. 276) lectionis vindicandae viam e nummo ostendit.

Fast. VI, 651 sqq. (cf. Liv. IX, 30; et Valer. Maxim. II, 5, §. 4). Ovidius originem Quinquatruum minorum expositurus, tibicines romanos aliquando iura quaedam sibi ademta aegre passos Tibur exsulasse, canit; alterius censoris autem astutia, quum religio eius rei senatum teneret, potos in plastro noctu in urbem invectos esse: vers. 683, ita pergit:

Iamque per Exquilias romanam intraverat urbem,
Et mane in medio plaustra fuere foro.
Callidus, ut possent specie numeroque senatum
Fallere, personis imperat ora tegi.
Admissetque alios: et ut hunc tibicina coetum
Augeat, in longis vestibus ire iubet.
Sic reduces bene posse tegi, ne forte notentur
Contra *Collegae* iussa redisse sui.

Duo in censura collegae tunc fuere, Appius Claudius et C. Plautius; Liv. l. c. — Versu 690 sub *collega* qui, ne irritum faceret consilium, timetur, haud dubie Appius Claudius intelligendus; cf. v. 663. Alterius nomen in vulgatis deest, sed e varia lectione *Cautius* pro *Callidus* iamdudum Pighius e conjectura restituerat *Plautius*, quod unice sensum praebebat, quum nomen proprium ibi necessario desideraretur. E gentis Plautiae nummo (vid. Ekkel. l.

c.) quem ipse in Museo, quod Cassellis est, inspexi, ubi ad lepidam hanc catastrophem alluditur, vix dubium manere poterit, Plautium tunc restitutae pacis et piaae fraudis auctorem fuisse, et Pighii coniecturam unice rectam veramque esse. Habet nummus in Ant. *Personam mulierem*, inscript. L. *Plautius*; in averso exstat Aurora alata quatuor equos ducens; inscribitur *Plancus*. Persona muliebris ad iocum a se excogitatum, Aurora ad tempus catastrophes alludebat, et a dignitate gentis non alienum erat, nummis incudere casum aliquem, qui festi alicuius Romanis origo factus erat, quod gentes semper magno sibi honore ducere, et in nummis celebrare solebant.

EXCURSVS III

DE ORTIVS ET OCCASIVS SIDERVVM IN OVIDIO NOTATIS, DEQVE
FASTIS SIDERALIVS GRAECORVM ET ROMANORVM

I. Eo maiore ego cum voluptate huic carminis nostri parti immoror, quae ad rem astronomicam pertinet, quo pauciores harum literarum cultores, etsi veterum scriptorum intelligentia probabilem huius disciplinae cognitionem omnino flagitet, hac etiam ex parte rerum cognitione interpretationem adiuvare solent. Magnorum philologorum et interpretum, Heinsiorum, Burmannorum aliorumque, quorum commentarii frequenter manibus triti sunt, exemplum, qui his rebus explicandis diiudicandisque ple-

rumque supersederunt *1, non parum nocuisse, in promptu est. Quamvis alia fortasse earum disciplinarum causa sit, quae a veteribus quidem peculiaribus libris traditae, minus tamen ad alios omnes scriptores pateant (v. c. medicina, architectura etc. in quorum scriptoribus quaedam ignorare philologo non adeo crimini vertendum esset, quum magis per se valeant, minoremque et in aliis scriptt. vim habeant) contra historiae naturalis et astronomiae probabili notitia in veteribus scriptoribus non facile carere posse dixerim.

Ne enim dicam de coeli cognitione, sine qua geographorum veterum nulla est intelligentia, quae in philosophis frequenter desideratur, in mythologis denique atque poetis mythicis, qui signis coelestibus fabulas suas adnectunt; *siderum ortus et occasus annui* ad anni tempora indicanda ita ab omnibus scriptorum generibus recepti sunt, ut quorundam, praesertim scriptorum rei rusticae, sine eorum cognitione nulla omnino intelligentia sit *2. Et re vera priscis illis hominibus, praecipue Graecis, in felici terrae regione per octo fere anni menses saepe noctes diesque, dum negotiis agrestibus et gregum tutelae operam dabant, sub dio degentibus coeli splendidum spectaculum nimis se ingessit, quin ad sidera illa animum intendere, splendidiora dignoscere, et certa, quibus in coelo conspiciantur vel aufugiant, tempora observare debuissent. Et ita iam Hesiodi

*1 Vid. v. a. Heinsium et Barman-
num ad Fastos.

*2 Aristoteles ita saepissime tem-
porum notationes a sideribus petit.
Hist. anim. VIII, 15, de thunnis:
καὶ ἀρχονται θηρεύεσθαι ἀπὸ πλειά-
δος ἀνατολῆς μέχρι ἀρκτουροῦ δύσεως

τὸ ἔσχατον; VIII, 14, de quibusdam
insectis, ἡσυχάζουσι δὲ ἀπὸ πλειάδος
δύσεως μέχρι τοῦ ἔαρος, et ita sae-
pissime. Ipsi rerum scriptores hac
temporum notatione saepe utuntur,
et plura eiusmodi exempla exstant ap.
Thucydidem et Polybium.

aetate ad splendidiorum siderum ortus et occasus negotia rustica distribui, anni partes maiores distinguui, iam apud Homerum navis cursum ad astrorum situm dirigi, coelique regiones inde noctu dignosei videmus *1. Sine ulla autem de coeli natura deque causis huius motus cognitione, et absque observationibus accuratioribus eam, quam diximus, siderum observationem cogitare posse et per se patet, et contra *Bailly* iam multi adseruerunt. Quatenus in oculos incurrebant, ortus et occasus tunc in coelo notabantur, de sphaerae descriptione et notatione in *παπαπτήμασι* nullum adhuc vestigium.

II. Thales primus astronomiam sphaericam et sphaerae constructionem in usum vocare debuit, siquidem ad eum primum ea refertur laus, Vergiliarum exortum non apparentem tantum et heliacum, sed cosmicum et verum exposuisse, et post eius tempora, accedentibus aliis etiam, quae ex his ortibus et occasibus notandis sperabantur, commodis, certo et artificiose reliquorum etiam siderum tempora notata esse invenimus. Cernebantur haec commoda in anni tempestatum variarum ex siderum motibus praesagio, tum ad agriculturam, tum ad omnem vitam utilissimo. Meteorologi enim, sicut hodie id agunt, ut e lunae diversis vicibus tempestatum mutationes praesagiant, tunc temporis omnes aëris mutationes et temperies, ventos, pluvias, etc. cum certis siderum ortibus et occasibus coniunctas esse, et re vera ab iis pendere, arbitrabantur; atque tempestates ita aequae ac siderum motus certo suo tempore redire et praedici posse credebant.

*1. *Odyss.* V, 271. — *Hesiod. epy.* 383, 564, 597, 609, 614. Antiquissimum loci carmen apud Hebr. novit

Pleiadas, Hyadas, Orionemque, IX, 9, et draconem septentrionalem, cap. 26, 14.

Maximam haec res ad popularem usum vim habuit. Celeberrimi igitur eius temporis astronomi, rationibus ad astronomiam sphaericam subductis, singulis diebus tum certos siderum ortus et occasus, et veros et apparentes (ut kalendaria ex iis excerpta docent); tum certas tempestates cum iis coniunctas, quatenus experientia docuerat, adposuerunt. Meton, Eudoxus, Euctemon, Democritus, Calippus, Dositheus, nomina illa celebria fuere, in quorum observationibus, non eorum solum tempore, sed et postea, plurimi e Graecis et Romanis ob singularem utilitatem, etsi ob aevi et situs diversitatem minus convenirent, acquiescere soliti sunt *1. Vt in fastis postmodo Romae factum est, ita tabulae, in quibus haec notata fuere, in Graeciae urbibus publice expositae et adfixae erant (unde παραπήγματα), et, ut e Theone *2 videtur, non singulorum tantum sed undeviginti annorum, qui cyclum sub Metonis nomine circumlatum efficiebant, tempestates sideribus suis adsignabant et praedicebant. — Servatus etiam erat mos, in praeceptis rusticis singulorum negotiorum tempora non ad menses eorumque

*1 Valet de his observation. quod alia de re Festus Avienus Progn. 45: *Illius ad numeros proluxa decennia rursum Adiecisce Meton Cecropia dicitur arte*: Inseditque animis, tenuit rem Graecia sollers Protinus, et longos inventum misit in annos.

*2 Theo ad Arati Phaen. οἱ δὲ μέτα Μίτωνος ἀστρονόμοι καὶ πύνακας ἐν ταῖς πόλεσι ἔθηκαν περὶ τῶν τοῦ ἡλίου περιφορῶν τῶν ἐννεακαίδεκαετηρέων, ὅτι καθ' ἑκάστην ἐνικυτὸν τοιοῦσδε ἔσται χειμῶν, καὶ τοιόνδε ἔαρ, καὶ τοιόνδε ἔξερς. καὶ τοιόνδε φθινόπωρον καὶ

τοιοῦδε ἀνεμοὶ καὶ πολλὰ πρὸς βοὰφιλεῖς χρειὰς τοῖς ἀνθρώποις. Si enim accuratius quaereretur, undevicesimo quoque anno, quo Metonis cyclus incoepit, cum iisdem ortibus easdem tempestates redire credebant. Brevius spatium ponens Plin. XVIII, s. 57, coll. II, s. 48, quarto quoque anno easdem redire ex Eudoxo tradit. Omnium si libet minimos ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modo, verum reliquarum tempestatum magna ex parte; conf. Columella, libro III, 6, §. 4.

dies, sed ad siderum ortus et occasus praecipere, et postquam rustici in ipso coelo observare desierant, harum tabularum ope cuiusvis sideris ortus et occasus reperiebant, et ad mensis dies referebant. Observatio harum tabularum, etsi non rigorosa, tamen saepe accurata erat, ut iam Pfaffius *1 monuit, qui etiam criticae ope in contextu parapegmatum interdum corrupto veritatem restituendam esse docuit.

Duo sunt antiqua parapegmata magnae auctoritatis, quae observationes illorum astronomorum, nomine plerumque laudatorum, nobis servarunt. Alterum est Ptolemaei (Petavii Vranolog. pag. 94), et inscribitur *φάσεις ἀπλανῶν ἐπισημασιῶν*, vel *φάσεις ἀπλανῶν καὶ ἐπισημασίαι*, quod iam a Suida laudatur. Singulis mensium diebus ortus et occasus ex variorum auctoritate cum *ἐπισημασίαις* adsignat; hoc tamen proprium habet, quod et scholion indicat, non omnes ibi stellas, sed primae tantum et secundae magnitudinis, indicari; Vergilias, Hoedos et eiusmodi minores exclusas esse. Fructuosissima eiusdem nota est, qua de auctoribus, unde conflatum est, et de regionibus, ubi singuli observabant, exposuit. — Alterum est *Gemini* (Petav. Vranol. p. 64) illi sub-simile, ita tamen ut sidera non mensis diebus, sed signorum Zodiaci partibus adscripta sint. Tertium, a *Leonico* quodam latine versum, e pluribus compilatum et sine auctoritate Petavio videtur. *Aetii Amidani* medici *παράπνυμα* (Petav. 421) eas tantum aëris mutationes, quae ad aegrotorum statum aliquam vim habere credebantur, excerpit. — Vsum eorum in Romanorum fastis rusticis, qui toti ab iis

*1 In libro egregio, quo omni huic argumento praeclare lucem adtulit: *De ortibus et occasibus siderum apud*

auctores classicos commemoratis Commentatio, Göttingae 1786, praemio ornata.

fere pendent, explicandis et diiudicandis maximum esse, patet.

III. In hac etiam re, Graecis praeceuntibus, Romani rustici eadem parapegmata, ad quae negotia rustica componerent et unde tempestates praeviderent, quotidiano usu terebant, et Ovidius, in carmine suo condendo, hos fastos rusticos cum urbanis, qui raro siderum mentionem iniiciunt, coniunxit. Accedebat autem in his alius adhuc usus, feriarum scil. rusticarum publicorumque sacrificiorum notationes, quem tamen usum graecis etiam parapegmatibus fuisse, coniecere licet e Colum. IX, 14, §. 12: *Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis.* — Mutato horizonte et tempore veritas eorum nulla erat, sed etiam post Caesaris accuratiores calculos semper adhuc in usu manebant, et in normam negotiorum rusticorum adhibebantur. Pergit Col. l. c. *Quia et notior est ista vetus agricolis concepta opinio; nec tamen Hipparchi subtilitas pinguioribus, ut aiunt, rusticorum literis necessaria est.* Ex iis autem *kalendaria rustica sideralia* ut apud Colum. XI, 2, Plin. XVIII, 25 sqq, Quintilios apud Geop. I, 9, p. 39, exstant, conflata sunt, omniaque praecepta Plinii, Columellae Virgilique, si tempus indicandum est, non anni menses, sed siderum occasus et ortus spectant. De ipsius autem coeli observatione tunc non cogitabatur in rustico, et Plin. XVIII s. 60, 65, 67, *indocilem coeli agricolam* ad folia decidua tanquam Pleiadum occidentium signum, cicindelas autem lucentes, sidera illa terrestria, ut coelestium contemplatione careant, tanquam solstitii appropinquantis signum attendere iubet. Virgilium (Georg. I, 257) etiam, qui praecipit:

Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
 Temporibusque parem diversis quatuor annum;

potius hoc sibi velle, ut horum fastorum usum commendet, quam ipsa sidera observare iubeat, egregie ad h. l. notavit Voss. Quin ex his ipsis tabulis, quibus auctorum nomina probabiliter, vel in titulis, vel in singulis observationibus adscripta erant, *astronomi illi diumpiri* Conon et Eudoxus *1, quos Virgilii pastor poculo insculptos habuit, pastoribus et agricolis innotuisse poterant. Ecl. III, 40 :

In medio duo signa, Conon et quis fuit alter,
 Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
 Tempora, quae messor, quae curvus arator haberet.

IV. Praeter Graecorum et Alexandrinorum observationes, aliae etiam in Italia institutae accesserant, verbi c. Caesaris apud Plinium saepe satis exactae, et fasti plerumque et graecas et romanas iunctim exhibere solebant. Plurimas vet. observationes, quoad veritatem astronomicam egregie et exacte ad Petavii fabulas propriosque calculos discussit, et horizonti aevoque suis reddidit ill. Pfaff. l. c. — Priusquam vero simili ratione in quibusdam Ovidii locis ad veritatem astronomicam revocandis versabimur, et, quid de iis iudicandum sit, videbimus, paucis *de ortuum et occasuum* apud veteres *diversis generibus*, et de veritatis astronomicae probabiliter quaerendae ratione dicendum est. Veteres enim Graeci ante Thaletem (vide supra) apparentes nonnisi ortus occasusque spectabant et ita nonnisi dividebant,

*1 Eudoxum autem esse illum, cuius nomen non suppetit canenti, ob celebre, quod eius fasti apud rusticos

habebant, nomen neminique secundum, fere exploratum est. Vide Lucanum Phars. X, 187.

ut ortum (ἐπιτολὴν) et occasum (δύσιν), vel matutinum, vel vespertinum esse indicarent *1. Quum vero ortus apparentes et veros discernere didicissent: ita eos divisos et appellatos esse constanter invenimus:

Ortus matutinus verus, i. e. cosmicus.
 apprens, i. e. heliacus.
 vespertinus verus, i. e. acronychus.
 apprens.
 Occasus matutinus verus, i. e. cosmicus.
 Occasus matutinus apprens.
 Occasus vespertinus verus, i. e. acronychus.
 Occasus vespertinus apprens, i. e. heliacus.

ubi hoc universe tenendum est:

1.º Mane veros ortus multis saepe diebus praecedere apparentes. 2.º Vesperis apparentes praecedere veros. Astronomi graeci, et Columella, et Plinius semper, ut necesse est, sive ortus matutinus, sive vespertinus, interdum etiam sive cosmicus, sive heliacus, sive acronychus sit, annotant. Ovidius raro, saepe falso, saepe ambigue, uter ortus occasusve sit, indicat, et videbimus infra eum vix ipsum hanc differentiam, ut ut maximam, novisse, vel expressisse. Penes interpretes igitur manet semper investigatio, quale ortus genus in singulo loco accipiendum sit; et non mirum est saepe eos in diversa abire, siquidem sine calculo et tabula nihil nisi globum aliave kalendaria in consilium vocaverant. Non solum ad hoc videndum, sed universe ad veritatem astronomicam diiudicandam, expeditissimam sane viam aperuit et cuius patentem calculorum etiam

*1 Ἐπιτολὴν, id est annum ortum, vel quando sidus primum in coelo apparet diligenter distingui vult Germanicus (c. XI) ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, id

est, ortu quotidiano post solis occasum. Δύσιν item ἀπὸ τῆς κρύψεως, quae tamen voces saepius commutantur, ut praesum repeties.

imperito *Petavius*, tabulis condendis, in quibus multis iisque notissimis stellis ortus occasusque cosmici, heliaci, acronychi ad Romae et Alexandriae horizontem, cum signorum zodiaci partibus, in quas anno primo Iuliano incidebant, adsignati sunt. Vranolog. var. Diss. p. 58-61. His signorum partibus ad mensis dies, quibus tunc temporis respondebant secundum laterculum, quod pag 57 praemisit, relatis, accurate intelligi potest, quando quaequam stella anno primo Iuliano, vel Romae, vel Alexandriae orta sit, vel occiderit, unde, quale ortus occasusve genus in Ovidii aliorumque notationibus intelligendum sit, quatenus ad veritatem astronomicam accedant, vel denique an negligentiae, vel Ovidius, vel eius auctores culpandi sint, iudicari potest. Quam fructuosa sit haec via, quam iam Petavius exposuerat, ad criticum rei studium, luculenter laudatus Ill. Pfaffii liber ostendit, qui tamen numerorum typis expressorum accuratam castigationem passim in suspicionem vocavit, et semel in locum incidit, qui aperte falsus erat (p. 95). Quaedam etiam signa in Ovidio obvia, Aquarius et Pisces ibi desunt, et ex accessione horizontis atheniensis, qui ibi saepe desideratur, magnum haberet incrementum illa Petavii tabula.

Quas igitur Ovidii notationes singulas si quis ad tabulas illas exiget, advocatis aliis kalendariis sideralibus, ad unum horizontem unumque aevum omnes nullo modo revocari posse, alias ad romanum, alias ad Alexandriae horizontem pertinere, eumque modo graecas, modo romanas auctoritates sequi, statim intelliget. Non enim cum Pontedera *1 consentiri

*1 Pontederæ Antiqu. latinarum graecar. enarrationes atque emenda-

tiones, praecipue ad veteris anni rationem attinentes. Patav. 1740. Qui

potest, qui eum maxime fastis Caesaris, qui postea sub Augusto emendatius prodierunt, usum esse voluit, quod nonnisi quibusdam in locis, ubi vere cum aevo Iuliano et Romae horizonte convenit, concedi potest. Verisimillimum erit et maxime consentaneum rationi, qua Ovidius in omni hoc argumento versatus est, ipsum usum esse fastis, quales Plinii et Columellae sunt, ubi ortus et occasus *secundum varios plagas annotati* *¹ erant, et inde pro lubitu et ut carminis rationes admittebant, notissimorum siderum apparentias modo huic, modo alii horizonti adscriptas in carmen suum transtulisse. Luculentius hoc mihi arguere videntur ea loca, ubi eiusdem stellae idem ortus bis diversis diebus adscriptus est, et ita ut alter accurate ad Romae, alter ad Alexandriae horizontem pertineat. Accidit hoc in Delphini *ortu acronycho*, qui VI, 471, diei 10 Iun. adscribitur (in quem diem idem ortus Romae incidit, ad Petavium Gem. 17°, 0 = d. 10 Iun.)

Navita puppe sedens, Delphina videbimus, inquit,
Humida quum pulso nox erit orta die.

Postea repetitur die 17 Iun. quod ad Alexandriae horizontem pertinet. (Gem. 25°, 2 = d. 18 Iun. quod uno die differt). VI, 720:

Continua Delphin nocte videndus erit,

quod et h. l. de ortu acronycho intelligi debet. Similia fere loca sunt, V, 733, et VI, 235 (vide Pfaff. p. 74 et 75), ubi Boote occasus matutinus bis repe-

vir post Caesarem aliud kalendarium emendatum et Italiae magis adaptatum esse censet, quum Plinius interdum Italicam rationem Caesaris auctoritati opponat.

*¹ Ita Plin. semper XVIII s. 66, III nonas April. in *Attica* Virgiliae vesperi occultantur. Eaedem postridie in Boeotia: Caesari et Chaldaeis Nouis.

titur, et semel ad Romae, semel ad Graeciae horizon-tem pertinet, et eodem modo se habebit *cum lyrae et Reguli* occasibus, alio nomine postea lau-dandis, quos I, 654, d. 23 Ian. et iterum II, 75, d. 2 Febr. adscribit, ubi in Kalendario, quod ante oculos habuit, iidem occasus bis, sed secundum di-versos horizontes adnotati fuere. Ad Ovidii autem im-peritiam in his ortibus et occasibus carmini suo intexendis, iam pridem Kastnerus aliquando digito intendit (*Kastnersches Mancherley astronomisch-phi-lologischen Inhalts in d. neuen philol. Bibliothek. B. II, St. 1, p. 7 sqq.*), et Ovidium, quid intersit inter ortum et occasum, vel *matutinum*, vel *vesper-tinum*, non solum neglexisse, sed forte ne scivisse quidem, et locus a Kastnero ibi expositus et multi alii, ubi aperte alterum alteri substituit, luculenter arguunt. Vtrumque autem vere toto coelo differre nemo ignorat, vel inspecto globo deprehendet; I, 311:

Ergo ubi nox aderit venturis tertia nonis,
Sparsaque coelesti rore madebit humus;
Oetipedis frustra quaeruntur brachia Cancri;
Praeceptis occiduas ille subivit aquas.

Aperte occasum vespertinum verba innuunt. Oc-casum autem *matutinum* dicendum fuisse omnes vi-derunt. Pro *aderit* autem rescribere *abiit*, etsi lati-num foret, nec ob sequentem versum licet, qui ve-speram innuit, nec hic error semper recurrens con-cedit.

I, 653 (d. 23 Ian.) Occasus Lyrae *vespertinus* cum occasu Reguli *vespertino* iungitur. Toto coelo hos differre ne verbo quidem indicatur, et ubi iidem occasus iunctim recurrunt (causam supra tentavi) II, 57, verba eius aperte indicant, poetam utram-

que stellam toto coelo distantem simul occidere, credidisse:

Illa nocte aliquis tollens ad sidera vultum
 Dicet: Vbi est hodie, quae Lyra fulsit heri?
 Dumque Lyræ quaeret, medii quoque *targa* Leonis |
 In liquidas subito mersa videbit aquas.

Vertere liceat, quae Kastnerus l. c. egregie deseruit: Si quis frustra Lyræ quaesiverat, idque, ut apparet, in coeli parte vespertina, converti hunc nonnisi oportebat, ut orientem videret: poëtica igitur, non *mari immersum*, sed *emergentem* e mari videbat. Quod si noctem pervigilare voluisset, mane quidem Leonis occasum spectare poterat. Etsi autem nox ineunte Februario pervigilata non aequè longa est in Italia, ac forte Gottingae fuerit, dubito tamen, an etiam Romae de integrae noctis intervallo *subito* dici queat. Et patebit ita, Ovidium, *Lyræ et Leonis occasum simul cerni*, vere credidisse. Occasum ibi duplicem esse, interpretes breviter adnotarunt, etsi vix aliquis inde sensum loci satis percipiat: *Eo magis exponendum esset, quam praeter naturam passim depinxerit poëta, in cuius descriptionibus alibi non legere, sed ipsam naturam intueri nobis arbitramur.* Haud dubie stellas nonnisi e libris, caeteras res ex ipsa natura cognovit, et defuit una e virtutibus, quas in Astronomis laudat:

Non Venus, et vinum sublimia pectora fregit.

De aliis locis monere liceat, ubi eadem est utriusque ortus commutatio, quae lectorem facile in errorem inducat. Fast. IV, 165-170:

Nox ubi transierit, coelumque rubescere primo
 Coeperit, et tactae rore querentur aves;

Semustamque facem vigilata nocte viator
 Ponet, et ad solitum rusticus ibit opus;
 Pleiades incipiunt humeros relevare paternos, etc.

Fusa descriptione tempus matutinum indicat, ubi vespertinus est occasus. Cf. Pfaff. p. 63 et 64.

Fast. V, 545. Noctem contrahi et aufugere solito citius sidera canens, ut mox pulcherrima Martis appareat lux, his verbis utitur:

Sed quid et Orion et caetera sidera mundo
 Cedere festinant, noxque coarctat iter?

ita ut Orion, mane occidens, occasum festinare videatur: sed iam *die 9 April.* Fast. IV, 387, primae eius partes vesperi occiderant, ut Ovidius ibi explicandus est e Plinio: Non. Apr. *Orion et Gladius eius incipiunt abscondi*, et die 11 Maii reliquae eius partes secutae erant Fast. V, 493 et 494 (cf. Pfaff. p. 84), ita ut ne vesperi quidem, nedum per noctem et mane, quod Ovidius vult, ullum Orionis vestigium in coelo esset, quatuor diebus post occasum eius vespertinum: *Locus luculenter eius imperitiam arguens!*

Cf. insuper III, 403, quae huc etiam pertinent. Maioris fere momenti sunt ea loca, ubi occasum etiam et ortum commutari nullum dubium est. In his etiam locis raro poëtam emendandum censerem, et potius vitium interdum eius negligentiae, vel vitii in eius fontibus tribuerim, ubi facile voces semper recurrentes *oritur* et *occidit* passim commutatae esse poterant *1.

*1 Nusquam fere frequentius librariorum oscitatione commutationes et depravationes admissas esse quam in locis, ubi verba quaedam pauca frequenter recurrunt, dudum a criti-

cis observatum est. Et hodie haec critica in parapégmatibus graecis exercenda est, ubi verba ὄρος, ἐσπέριος, δύει, καὶ ἐπείλειτ semper recurrunt. Aperta commutatio in Geminis

1.° IV, 903 (die 25 Aprilis) Aries dicitur occidere:

Et frustra pecudem quaeres Athamantidos Helles.

Occasus acronychus (Aries 12.°, 45) valde inde dissentit, quum in die 4 Aprilis incidat, *ortus heliacus*, quem huic substituendum putat Pontedera, propius accedit, quum sit in Ariet. 22.°, 8 = d. 13 April. Attamen haud inde sequitur, locum emendandum esse cum viro laudato,

Nec frustra pecudem quaeres, etc.

Caeterum graecus auctor concivit cum Ovidio: apud Gem. ad Taur. I, *qui dies fere convenit*, legitur. Καλίππῳ ὁ πρὸς λήγει ἐπιτέλλων, id est, desinit oriri, sive partes extremae asterismi oriuntur, quum dies modo scriptus 13 April. ad lucidam in capite Arietis, prius orientem, pertineat.

2.° Maioris momenti locus, III, 405 (d. 5 Mart.) Arctophylax dicitur *mane occidere*, ut aperte verba loquuntur:

Quum croceis rorare genis Tithonia coniux
Coepit, et quintae tempora lucis aget;
Sive est *Arctophylax*, sive est piger ille Bootes,
Mergetur, visus effugietque tuos.
At non effugiet *Vindemitor*.

Substituatur *occasus matutinus ortui vespertino*, in

Piscium 14: Εὐχτέμονι ἵππος ἕως ὄναι, quod mutandum esse in ἕως ἐπιτέλλαι omnes rationes postulant. Gaudeo idem animadvertisse Pontederam, p. 405, qui eodem modo medetur. Ita etiam in lib. III Fastorum, duo carmina 449, 450, intelligenda sunt et explicanda. Faciliior tamen fortasse emendatio foret, si ἑσπέρως ὄναι legatur, quod aeque verum est, et a Ptolemaeo d. 5, 7, 9 Martii ad-

scribitur, ὁ κοινὸς ἵππου καὶ Ἀνδρομέδης ἑσπέρως ὄναι, quum ἑσπέρως et ὄναι facilius commutari poterant. Vide emendationes Ill. Pfallii, pag. 81 not. quas inter haec etiam anplectitur. Parces errores saepe notat Petavius Diss. p. 90. C. Firmicus pro occasu ortum scripsit, VIII, 14, pag. 91, A. Idem Plinius emendat: *emergitur pro immergitur*.

quo omnes consentiunt. Euctemon, qui item Arcturum et Vindemiatorem iungit; Pisc. 12: Εὐκτῆμονι ἀρκτοῦρος ἐπιτέλλει, καὶ προτρυγῆτηρ ἐκφανής. Ptolemaeus haud dubie ex eodem d. 5 Mart. ἀρκτοῦρος ἐσπεριος ἐπιτέλλει. Plin. XVIII, 26, 8 Kalendar. Mart. hirundinis visu et postero die Arcturi *exortu vespertino*, qui cum Eudoxo facit. Ad amussim autem Petavius cum Euctemone, in cuius tabula *acronycte oritur Pisc.* 13.º, 32 = d. 5 Mart.

Idem video animadvertisse Pontederam, qui astronomicas rationes ne respexit quidem p. 405. Quam Taubnerus tentat, medela, ut, interrogationis signo post *tuos* posito, locus negetur, vix mentionem mereretur. Aperte inter vitia a poëta admissa referendus est locus, et probabiliter fastos, quos sequebatur, male legit. *Occasum* enim *matutinum*, quem in hunc diem male posuit, recte describit V, 733 (d. 26. Mai.),

Auferat ex oculis veniens Aurora Booten;

consentiente Petavio, qui eundem ad Gem. III, 16 adscribit et fere Columella: XI Kalend. Iun. *Arcturus mane occidit*: cf. Euctem. in Gem. Ovidius maxime ad veritatem accedit.

3.º IV, 904 (d. 25 April.) Canis traditur oriri:

Signaque dant imbres; exoriturque Canis;

ad quod sidus placandum Robigalia instituta dicuntur. Occasum heliacum, sive vespertinum apparentem substituendum esse, ita ut festum celebraretur, quum primum Sirius in coelo apparere desierat, omnes viderunt. *Occasui* enim sideris vis perniciosa in fruges tribuebatur; vid Plin. XVIII, 29. Ad Pe-

tavii tab. occidit heliace Taur. 5.º, 31 = 28 d. April. cum quo convenit Plin. Columella adponit diei 30. Pr. Kal. Maias Canis se vespere celat; et Virg. Georg. I, 217, canis occasum cum solis transitu in Taurum, quem Ovid. etiam tetigerat, iungit:

Candidus auratis aperit quum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.

Cod. Farnes. lectio iam medelam adlatura erat: *occidit atque canis*. Neap. coniecit: *effugietque*, alii *occuliturque*. Sed hoc vitium a poëta admissum esse, persuasum mihi est, et fortasse aliorum populorum sacra ad Sirii ortum celebrata (vid. quae supra adduxi) ei ante oculos erant.

4.º V, 723 (d. 22 Mai.)

Nocte sequente diem canis Erigoneius *exit*. Si cum interpretibus facias, locus aperte falsus est. Hi enim *exit* acceperere pro *oritur*, ut similibus locis VI, 474, *exit Eois aquis*: sed ortus ab hoc loco alienissimus est. In hunc ipsum diem incidit *occasus eius heliacus* Taur. 29.º, 2; cf. Plin. XVIII, 27 s. 67, et Ptolem. ad d. 27, *πρωτόν κρύπτεται*. Quaeritur itaque, anne verius ita intelligatur poëta, ut *exit* sit: decedit de coeli statione, aufugit ex aspectu, itaque *occidit*, etsi valde ambigue dictum est, et de ortu alibi saepius dicitur. In loco sequente, non possum a me impetrare, quin contrarium contendere maluerim.

5.º III, 711 (d. 16 Mart.)

Postera quum teneras Aurora refecerit herbas,
Scorpius a prima parte videndus erit.
alias: notandus erit.

Utraque lectio aperte ortum mihi indicare vide-

tur; et dubito an e verbis aliud quid elici possit. Indicandum fuisse *occasum* matutinum *primarium stellarum*, non dubium est. Euctemon: τοῦ σκορπίου οἱ πρῶτοι ἀστέρες δύνουσι. Et ita Columella et *Varro*. IV, 103 (d. 1 April.) totius sideris occasus matutinus sequitur:

Dum loquor, elatae metuendus acumine caudae
Scorpius in virides praecipitatur aquas.

Eadem tamen ambiguitate *notandus erit* et Fast. V, 417, de *occasu* dicit:

Scorpius in coelo, quum cras lucescere Nonas
Dicimus, a media parte notandus erit;

ubi mihi non persuadere possum, poëtam, si *occasum* innuere voluerit, *notandus erit* dicere potuisse. In utroque loco poëtam ortum sibi cogitasse, credere fere maluerim.

EXCURSVS IV

DE QVIBVS DAM VETERIS ITALIAE NYMINIBVS ET IDEIS RELIGIOSIS

Maxime fortasse Ovidio debeamus eas, quas nobis de veteris Italiae mythis reliquit notitias, et haud facile aliquis scriptor est, qui difficilis huius nec tamen tenuis et infructuosae quaestionis, quae in veterum Latinorum ideis religiosis, numinibus et mythis enarrandis et ab interpolatione graeca discernendis versatur, denuo excutiendae officium magis iniungat. Omnem hanc rem, in qua veterum testimonia saepe tam pauca exstant, et insuper critica

plerumque indigent severissima, quum non raro verum inter multa frivola et grammaticorum somnia lateat, maxime lubricam esse et nonnisi in partibus ad certam aliquam lucem referri posse, et multi viderunt, et re ipsa, ut nunc est, conditio indicat. Egregie in quibusdam viam praeivit Illustr. Heyn. (Exc. 5 et 6 ad Virg. Aen. VII), et fore, ut iam dum haec scribo, ab iis, qui praemium in hac academia de eadem re explicanda propositum ambituri sunt, quaedam illustrata fuerint, spes mihi est incundissima.

Quaestio statim in limine movenda merito in eo versatur, unde factum sit, ut mythi veteris Italiae, si qui huic terrae proprii fuere, in populo tot scriptorum laude florente adeo parum propagati sint, ut vix ullus integer, reliqui fere omnes cum graecis fabulis confusi supersint, plurimi interierint. Ex sola enim accessione religionum graecarum, quae, quum frequentior consuetudo inter utrumque populum intercedere coepit, Romam delatae sunt, nondum patrios mythos summos esse et decessisse necesse est. Heynius, Vir Ill. l. c. ad pravum illud Romanorum studium, omnes res suas antiquiores adeoque mythos et religiones ab antiquiore aliquo populo v. c. Troianis et Graecis repetendi, hanc rem refert. Aliud mihi momentum hac in causa insuper ponderandum videtur. Videmus enim populos antiquos in primis culturae gradibus versantes et ante artis scriptoriae vel plasticae initia ad fabulas et religiones suas propagandas et posteritati tradendas carminibus, quae a bardis suis composita omniumque ore frequentata erant, ad unum fere omnes usos esse. Habuere eiusmodi carmina Graeci, Romani, Germani, Hebraei. Quae si igitur, vel ob natura-

lem eorum praestantiam, ut in graecis carminibus Homeridarum, vel casu aliquo servata sunt, vester illae ideae et fabulae huius populi cum iis posteritati traditae et quasi sancitae sunt: e contrario cum iis plurimae gentis fabulae periere, et unicuique tunc memoriae genus mansere ritus sacri in memoriam Deorum instituti. Ita inter Romanos factum esse arbitror. Rudia illa, quae Latium et Roma habuere, patria carmina *1, citra dubium in religione patrum potissimum versantia, adeo parum auctoritate valuisse et virtutibus se commendasse videntur, ut nisi prius amissa, tamen poësi graecae in Italiam translatae statim cederent, et cum iis patriae illae veteris Latii ideae religiosas et mythi haud dubie perierint, ita ut nonnisi in festis et ritibus domesticis aliqua eorum notitia servata, causae rituum illorum plerumque perirent. Inde simul apparet, cur ipsi veteres in mythis et causis, a quibus feriae et caeremoniae domesticae repetendae essent, adeo in diversa abierint, quum vetera illa monumenta vel deperdita essent, vel ob inconditam linguam vix intelligerentur. Graecis autem fabulis

*1. Einmodi fuere *Saturnii versus* metro rudi et incondito; Hor. ep. II, 1, 158, et Ennius apud Cic. Brut. 18; *carmina Saliaria*, postea, quum ex accessione literarum graecarum lingua mirum in modum mutata esset, vix intellecta, quorum autem magnam vim esse ad intelligendam patriam mythologiam certum est. Ea enim numina, quae in illis nominatim occurrunt, iam tunc Romae culta esse, iudicare licet, et iam veteres grammatici ex eo, si quod numen in illis non obvium erat, de seriore eius accessione coniecerunt; (vid. infra

de Venere). In paucis iis, quae habemus, fragmentis, v. c. *Ianus*, cuius praecipue ibi partes fuere (unde Lydus a potiore: Σάλιοι ὑμνοποιοῦντες τὸν Ιανόν) *Saturnus* (quam formam vult Scal.) *Lucetius*, *Polumnia*, *Mania*, *Pilumnus* occurrunt, de quorum antiquitate et domestica in Italia religione iudicare licet. Aliud eorum commodum in eo versatur, ut, si quid aliud, antiqua eorum lingua ad veram notionem deorum quorundam domesticorum coniectura adsequendam ducat.

literae romanae tunc potissimum citra dubium ob-
rutae sunt, quum graecis poëtis et scriptoribus ver-
tendis Romani ingenium exercere coepissent, et tunc
maxime, quum pro Crono *Saturnum*, pro Rhea *Opem*,
pro Baccho *Liberum* substituerent, factum est, ut
mythi graeci ad haec nomina domestica referrentur.
Ita in multis accidit, ut nonnisi nomina ad Latium
pertinentia arguant religionem eorum ibi domesti-
cam esse; fabulae omnes e Graecia petitae sunt.
Iucundissimum accidit, si quando commutationis eo-
rum cum numinibus graecis momentum aliqua cum
verisimilitudine deprehendisse nobis videri possumus;
ut v. c. Saturnum cum *falce* agresti in *Κρόνον*, quod
ille *falce* demetebat, abiisse multi bene observa-
runt. In aliis v. c. *Anna Perenna*, *Maia*, *Sanco*,
haud dubie appellationis similitudinem, in aliis, ut
in *Matuta*, vocis significationem illud momentum
fuisse, quo nomine comparabantur et commutaban-
tur, apparet; vide infra.

De quibusdam certe numinibus in vetere Latio
citra controversiam domesticis, deque aliorum pro-
babili notione et interpolandi ratione quaedam ver-
ba facere, post ea quae Ill. Heynius l. c. habet,
ab Ovidii interpretatione non alienum erit. Universe
numina illa, modo reges heroësque in deorum nu-
merum relati, modo praesides et primi auctores ope-
rum agrestium, modo nymphae et numina sylve-
stria et montana vaticiniis clara, modo dei tute-
lares singulorum hominum fuisse, videntur. De *Iano*
et *Saturno* celeberrimis omnino in hac mythologia
nominibus h. l. agere supersedeo: de altero, quae
tentari possunt, ad Fast. I collegi; de altero ad Ill.
Heynium l. c. relegare licebit. De *Silvano* multa col-
legit et disputavit Ill. Voss. ad Eclog. p. 521. De

Libero s. Laebasio vide eundem ad Ecl. VII, 58. De Cerere, quae mature cum Demetre commutata est, vix aliquid praeter nomen, quod sabinum esse, et *panem* sonare volunt grammatici, superest; Serv. ad Georg. I, 7. Alii explicabant per *Geres*, permutatione literarum antiqua; Cic. nat. deor. II, 26. Ambarvalia illa (Tib. II, 1) quibus iunctim cum Libero plerumque culta est, ad veterem eius in Italia cultum pertinere videntur, quum *Cerealia* contra urbana prorsus more graeco celebrarentur, et a Demetriis graecorum repetita essent; Cic. pro Balbo cap. 24.

Si, quod certum est, vita pastoritia agrorum culturam in Italia praecessit, numina huc spectantia, ut *Pales* et *Ops* forte etiam antiquiora sunt illis culturae auctoribus, et ad vitam fere nomadicam ascendere possunt. Palilia illa (vid. Fast. IV, 721) ipsa Roma antiquiora memoriam nobis servarunt *Palis*, de quo numine tam parum liquet, ut aliis femina, aliis mas videatur, quod ad antiquam statuam, cuius sexus non amplius apparebat, refert Ill. Lenz. ad l. c. Plurima eo redeunt, procreationi et generationi eam praefuisse, quod et ipsum festi nomen indicat; non enim pro pecudis solum, sed et mulierum fecunditate, eo festo vota suscepta legimus *1, et altera scriptura *Parilia* (a pariendo) hoc aperte innuit. Comparatis pluribus vocibus, ubi *l* et *r* commutata sunt, et *in se* invicem abierunt, (caeria, caelia, λεῖγον, lilium; cf. quod Ovid. tentat de Remiis et Lemuriis) ipsi scripturae *Pales* et *Palilia* hanc notionem inesse fere crederem.

*1 Tibull. II, 5, 91: *Et festus matrona dabit* etc. Festus: *Parilia* festa sibi observanda indicant privatim ipsae quoque puerperae domi in stra-

tis, ut pariendo ab iis stabiliantur. De votis pro pecudis partu, vide etiam Dionys. I, 83, et Ovid. l. c.

Opis nomen divitias et opulentiam priscae hominis rustici, quae in rei pecuariae et gregum affluentia totae comprehendebantur, referre videtur. Ops esse oīs, ovis, ut δαίς, daps, et a pecude ad omnem possessionem antiquitus translatum esse iam prius monitum est *1; vid. Voss. ad Ecl. X; Scalig. ad Fest. h. v. pro Saturni coniuge iam tunc fuisse habitam; Opalia cum Saturnalibus coniuncta, et Opis cum Rhea; Croni uxore, commutatio innuunt. Macrobio (I, 10) ipso cum Saturno frugum et fructuum repertoires dicuntur; nunc tanquam vitae cultioris auctores coli soliti. Aliis terra videbatur, quod semen recipiebant, quo etiam *Opis consiviae* cognomen spectat.

Vertumni quoque et *Pomonae* memoria flaminibus; templis et feriis celebrata est. Pomone munus nomen prodit; de Vertumno ipsi veteres interdum dissentiant; eo tamen plurima recurrunt, ipsum nomen munus eius indicare, ita ut omni rerum vicissitudini, anni etiam diversis temporibus praesesset. Locus class. apud Prop. IV, 2.

Proxime eandem ob rationem ad eum accedit *Anna Perenna*, in cuius festo ver, *laetum anni tempus spatio suo* rediens, publica laetitia excipiebant. Ovidius multus est de hilaritate et gaudio interdum effuso, cui suo adhuc tempore bibendo, iocando, cantando et saltando in Annae nemore ad pontem Milvium indulgebant. Ovidius; qui in ea explicanda quidem fabulas alienissimas admiscet, et in alia omnia

*1 Ab ipsa forma opis, ... ovis est opilio, pro quo et ovilio reperitur. Inde opulentus, inops. Vt autem a pecude, in quo omnes fere priscae hominis copiae versabantur, πολύμηλοι, πολύκροτος apud Homerum saepe no-

tionem divitum praebent, ut inde pecunia dicitur, ut apud Homerum πρόβατα quae κτηνίοις opponuntur, ita opes postea de omnibus, quaecumque aliquis possideat, dici coeperunt; vid. Voss. epist. myth. I, 17.

abit, alibi tamen manifesto ipsam ad Anni initia fausta refert (III, 145, 146), siquidem anni veteris auspicia hanc etiam ob causam a Martio petit, quod ibi Anna Perenna colatur. *Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores, Anna quod hoc coepta est mense Perenna coli*; in qua argumentorum serie eosdem cum Macrobio (I, 12, post init.) fontes, haud dubie fastographos illos (vid. sup. p. 442, Exc. I) respexit. Inter alios antiquiores Latii deos recensetur his Varronis versibus: te Anna et Perenna, Panda καὶ λατῶ Pales, Nerienes, Minerva, Fortuna ac Ceres.

Ipsum nomen aequae ac *annus* esse a notione orbis, circuitus, cui omnes fere populi annum similem fingunt, persuasum mihi est. Voces: Annus et Annulus (id est, circuli) ἔτος, ἐνιαυτός κκψ, Jahr, year ab antiquo yra circuire, iam compararunt Bredow et Vossius; sed et *annum* esse a particula vetere *an*, id est, circum, iam Ateius Capito apud Macrob. I, 14, animadvertit, et multa verba cum hac particula composita arguunt; confer Fest. vid. Am. verla: *anquirere* (circum, circa quaerere), *anceps* (δὲ πρόσωπος) *anclabre* (ἀμφικύπελλον) *ancile* (circumcaelatum, Neapol. ad II, 435.)

Singulare autem in mythologia veteris Latii momentum est, numina ista tantum non omnia vatincinio et cantu apud mortales claruisse, et celeberrimorum oraculorum in Italia antiqua undique vestigia sunt.

De Fauno Picoque, de quibus locus class. exstat apud Virg. Aeneid. VII, 81; deque celeberrimo Fauni oraculo, quod Latinus de Lavinia sua consulit, abunde egit ad h. l. Illust. Heynius; Ovidius duobus locis (Fast. IV, 651; III, 291) eiusdem oraculi,

quod diverso modo exornat, mentionem iniecit. A vaticiniis eidem *Fatui* nomen inditum est, quod proprie *fatidicus* est, postea ex eadem idearum conjunctione, de delirante, desipiente dici coëpit, qua *μάντις* de utroque Graecis dici solebat, ita tamen, ut in *μάντις* notio *furendi* praecederet. Frequentius uxor eius Fauna *Fatua* dici solet. Vetus de ea mythus (Butas apud Arnob. V, p. 99 Elm. Plut. Quaest. rom. 20) narrat mulieribus eam fata cecinisse, Faunum viris; nec unquam ob singularem castimoniam virum vidisse; tandem, quum clam maritum e vino poto ebrietatem contraxisset, virgis ab eodem ad mortem caesam esse, postea divinis honoribus auctam. Ad hanc fabulam referendi sunt ritus sacrorum ei die 1 Maii offerri solitorum. Eadem enim videtur, quam *bonum Deam* vocabant, consentiente Plut. Caes. p. 711, Bonam Deam Dryada et Fauni uxorem dicente; Macrobi. I, 12, Terram etiam et Opem immiscet. — De commutatione cum Pane res nota est, et Lupercalia recte Ovidius a Lycaeis Arcadicis repetit (II, 281); nam ad regem Latinum prorsus non spectant. Quidquid etiam de terrore panico et repentina fuga gregum Faunis tribuitur, iam Pani suo tribuerant Arcades.

Pertinent porro ad hoc genus *Canens*, *Egeria*, *Camenae*, *Carmenta*, *Porrina* et *Postverta* (Ovid. I, 635) de quibus ad Ovidium passim agendum est. Etiam *Martis* oraculum apud Aborigines habet Dionys. I, 14; ubi picus columnae lignae insidens deorum voluntatem exponit, *Iuno* oracula edens plus semel occurrit, v. c. in luco Exquilino sub nomine *Lucinae* (Fast. II, 440). Ab eadem futura praemonendi facultate, et monitis eius in reipublicae calamitatibus audiri creditis, postea *Monetae* nomen

accepit. Inprimis in historia Sabinarum raptarum mentio fit *Consi*, daemonis caeterum ignoti, qui Romulo consilium de raptis virginibus suppeditavit, (Κῶνσος, βουλαῖος Plutarch.) in cuius honorem Consuaria celebrata sunt, quique haud dubie consilii praeses fuit, ut nomen ipsum prodit; conf. Plut. Rom. XIII, 3; Dionys. II, 32. Si denique, quod vix aliter se habere potest, *Minerva* ad terram latinam pertinet, mox cum Pallade graeca commutata, haec etiam ad ea, quae consilio et sapientia sua homines monere et adiuvere credebantur numina, pertinere debet. Menervare enim antiqui dicebant pro monere (Fest. *promenervat*), et Minerva igitur eamdem notionem, quam v. c. Moneta, offerret. Recte igitur in hanc sententiam Festus: *Minerva, quod bene moneat; hanc enim pagani pro sapientia ponebant*. Unicum hoc forte vestigium de eo, quod Minerva apud priscos Italos sibi voluerit; nisi quis hoc nomen latinum demum ad exprimendam Pallada graecorum formatum esse malit.

Romanis, vel potius Hetruscis etiam domestica est Larium, vel publicorum, vel privatorum religio. *Lar* apud Hetruscos i. q. *dominus, princeps*, tum viris nobilibus honoris causa praeponitur (Lar Herminius, Lar Tolumnius, Lar Porsenna, Liv. III, 65; IV, 17; II, 19), tum diis inferioribus et domesticis tribuitur, et prorsus respondere videtur τῷ ἥρωϊ priscorum Graecorum, quod aetate Homerica, tanquam epitheton honorificum, viris claris veniebat, postea de hominibus divino honore auctis dicebatur: vide Schn. h. v. de herois notione. Ut porro ἥρωες ἐπιχόριοι in Graecia, id est, viri demortui et de civitate sua bene meriti una semper cum diis domesticis coli solebant, ita apud Romanos quaeque

civitas, gens et familia proprios sibi habebat Lares, ad quos tum viri civitatis principes, tum singulorum gentium patres, quibus vis aliqua in familiae salutem tribuebatur, pertinebant. Plautus: *Ego sum Lar familiaris ex hac familia . . . familiaeque Lar pater*. Amphit. prolog. 2; Merc. V, 1, 5. Post apotheosin Caesar, et Octavianus ex urbium adulatione iam 718 post Sext. Pomp. victum iis additi sunt, quod Hor. IV, 5, 33, heroum cultui in Graecia comparat.

De publicorum Larium matre Lara, Larunda, dea Muta, Mana, Mana geneta etc. denique de Manibus, Summano, Lemuribus et Larvis, exponendi occasionem Ovidii loca praebeant.

Quaedam addere liceat de aliarum veteris Italiae gentium diis et religionibus domesticis, quae plus minusve postea Romam etiam migrarunt. Ita potissimum Satrici, Volscorum urbe, sanctam *Matutae* matris fuisse religionem Livius (VI, 33; VII, 27; XXVIII, 11) tradit. Satis notum est, hoc numen pro *Leucothea* Graecorum semper habitum esse. Veram autem huius deae, quae ad priscam Italiam spectat, notionem assecutus esse videor, si ab Lucretio eandem prisco illo sensu ab interpolatione graeca libero adhibitam video; de rerum Natura libro V, vs. 655, ubi ita canit ille vates:

Tempore item certo roseam *Matuta* per oras
Aetheris Auroram defert, et lumina pandit;

Matuta ut ἠώς Graecorum diei primam lucem designat, (*die Frühe*) et hanc veram verbi notionem esse cognatae voces et grammaticorum testimonia docent. Nonius Marcellus: *manum* dixere clarum, unde etiam mane post tenebras diei prima pars; inde *Matuta*, quae Graecis *Leucothea*; et Priscian.

OVID. Op. Tom. V

*11

II, pag. 591 Putsch. Matuta significat Auroram. *Matutinum tempus* inde dici, vix monendum est. Quod si igitur haec prima eius notio erat, ut primam diei lucem designaret, et inde Matuta, id est, *lucida, splendida*, (ut solem Graeci *φῶς*, splendidum, appellabant) diceretur; facile conicere licet, quomodo cum *Λευκοθέα* Graecorum commutata sit, cui commutationi haud dubie nominis significatio ansam praebebat; mox dici coeptum est Leucotheam cum Matuta eandem esse, et fabulae graecae de Ino sive Leucothea ad Matralia etiam romana transire mature coeperunt, ut ceremoniae huius festi solemnes (Fast. VI, 481), ad Inus fabulam adludentes, et graecae proprie originis (Plut. Quaest. rom. 16), aperte produnt. Quae si ceremoniae ad ipsum Servium templi conditorem adsurgunt, interpolatio graeca hoc ipso (ut re vera videtur) antiquior esse debet. Cultus Volscorum an more graeco celebratus sit, non apparet.

In sabinae gentis numinibus, huius gentis auctor *Sancus*, ob templum quod Romae habuit, et varias eius interpretationes celebrer est (Fast. VI, 213, 214). De popularium cultu locus insignis apud Sil. VIII, 421: *Ibant, et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas* etc. Coll. Lactant. I, 15, §. 8, qui, ut Faunum latinae, Quirinum romanae, ita Sancum sabinae gentis auctorem vocat. — Romani etymologiam huius nominis proprii, quod fere eum Anco (nomine item sabino) convenire videtur, a *sanciendo* quaerentes, inde eum Iovem, sancientorum foederum praesidem, interpretabantur, et foedera ei sacra putabant. Dionys. IV, cap. 58, p. 257; IX, p. 617 (*ἐν ἱερῷ Διὸς Πίστου ἐν Ῥωμαίοις Σάγκτην καλοῦσι*). Post eam interpreta-

tionem demum dei Fidii, Fidionis nomen ei inditum videtur, et ex eo orta commutatio cum Hercule, quem in iureiurando alias invocare solebant. Frequentissima omnium *haec* commutatio, et Sancus passim nonnisi cognomen Herculis putabatur; quod Propert. IV, 9, 74, ab orbe terrarum manibus suis sanciendo, id est, purgando, derivat. (?) Aliud cognomen *Semo*, *Sanco* vulgo inditum, quod semihomo explicant, nescio quo iure fatoque in libris antiquitatem explicantibus, ad omnes heroas et semideos transiit; aequè mirandum, me iudice, ac si divisionem illam in deos maiorum et minorum gentium, quam fere iocose Cic. Tusc. I, 13, a senatu romano ad deos transfert (alibi etiam ad Stoicos, Acad. IV, 41), tanquam priscis solemnem in libris mythologicis serio adoptari videmus; quum Stoicos, in quos eandem divisionem transfert, in maiorum et minorum gentium Stoicos serio dividere non facile cui in mentem veniat. Citra dubium ab antiqua scriptura, vel e Fastis Praen. nota (*i* pro *e*, Viniri pro Venere) profectum est, si Tertullianus, qui *Simoni, Deo Sancto* templo inscriptum legeret, Simonem magum (Act. VIII, 18) Romae cultum sibi deprehendisse videbatur; vide Neap. ad VI, 213.

Ad eundem populum pertinet dea quaedam bellica, pro uxore Martis ibi habita, *Neriane*, *Nerio*, *Neria* (ut Anio, Anien) quam docta disputatione ex Ennii, Licinii aliorumque locis vindicat Gell. XIII, 22; cf. vs. Varronis supra de Perenna. Virtutem et fortitudinem ipsa vis vocis innuit, quae in cognomen Claudiorum, sabinae gentis, qui a fortitudine Neronēs appellabantur, transiit; vide Suetonium Tiber. 1: *Nero lingua sabina fortis et strenuus*. E Lydo, p. 85, eandem Romae cum Marte marito

Tubilustrii die cultam cognoscimus, ubi eandem interpretationem adiicit.

In Tusculanorum religionibus domesticis praecipue laudatur *Maia* (magna Dea) quae tellurem referre videtur, et Vulcani uxor dicitur. Forte et *Maius*, id est, summus deus, Vulcani nomen apud Tuscul. fuit, etsi plerumque *Maium* ad Iovem referunt. Vindicanda erit eadem Gellio, XIII, 22, ubi *Naiia Vulcani* apud Gronov. perperam legitur. Ab alterutro autem *Maium* mensem nomen habere adserunt auctores apud Macrob. quod ad probabilitatem omnium proxime accedit, et plurimi Bonam Deam, die 1 Maii coli solitam, ad hanc *Maiam* referunt. Forte *Faunae*, *Terrae*, *Maiae* nomina in unum numen cumulata sunt, vel utriusque festum nonnisi in unum diem incidebat. Commutatio eius cum *Maia Mercurii* frequens in grammaticis.

Multum referret, si tempus, quo huius vel illius numinis cultus in Italiam primum advectus sit, persequi liceret, ubi in paucis vel coniectura aliquid efficere licet. Serius aperte, et vel post Numae tempora transierunt v. c. *Apollo* et *Venus*. Apollinem, quem cum ipso nomine graeco adoptarunt, a Numae indigitamentis, vel canone deorum a Numa agnitorum alienum fuisse Arnobius narrat, et Veneris nomen neque in carmine saliare occurrere, neque omnino sub regibus cognitum fuisse, Cincius et Varro Macrob. I, 12, tradunt.

Denique adiciamus quaedam de Hercule, divitiarum, fortunae et sortis praeside, ad Fast. VI, 212:

Altera pars Circi, custode sub Hercule tuta est.

Si titulos quaeris, Sylla probavit opus.

Huc referunt locum Plutarch. Sylla 35: *Ἀποβίαν δὲ*

τῆς οὐσίας ἀπάσης ὁ Σύλλας τῷ Ηρακλεῖ δεκάτην; e more Romanis salis consueto Herculi bonorum decumam offerendi, eumque inde novarum divitiarum acquirendarum sibi sperandi adiutorem *1. Quum et alia loca accedant, ubi Hercules tanquam divitiis, sorti et fortunae praepositus adparet, et quum veteres et quidam recentiores iam hac de re quaesiverint, paucis, quid sentiam, profiteri liceat. — Post pollicendi illum morem, tanquam divitiarum acquirendarum viam superstitiose creditam, thesauri etiam subterranei, subito et praeter spem eruti, eius favori deberi credebantur, et universe ut cui maxime res suae feliciter procedebant, ita Hercule se dexterrimo uti credebat, eumque colere solebat. Huc pertinet Horatii illud Sat. II, 6, 10: O si urnam argenti fors quae mihi monstrat *dives amico Hercule*; et Pers. II, 11: Sub rastro crepet argenti mihi seria *dextro Hercule*! ubi scholiastae animadvertunt, *Herculem divitiarum praesidem esse*. Quo autem nexu, quaeso, hoc divitiarum praesidium cum heroe illo Tirynthio, rebus eius gestis, laboribus et mythis? quem tanquam Pluti et divitiarum inimicum ipsa fabula repraesentat *2? Inter veteres iam Plut. Quaest. rom. 18, ea de re quaerens, multa tentat, nec sibi ipsi satisfacere videtur; conf. Wieland. ad Horat. l. c. — Quid igitur, si ea, quae de Hercule forte sub nomine ἑρμῆ, id est, mercator, a Phoenicibus

*1 Plant. Bacch. IV, 4, 15; Stich. II, 1 (al. I, 3, 80); Varro L. L. V, 54; Dionys. I, 40, de ara maxima: *δεκατεύσεις χρημάτων γίνονται συχνα κατ' ἐγγύς*. Quare et Crassum et Lucillum frequenter decumam dedisse legimus, et a mercatoribus factum esse e Varrone apparet.

*2 Phaedr. IV, 11. Coelo receptus propter virtutes Hercules, veniente Pluto, qui Fortunae est filius, avertit oculos, dicens: *Odi illum, quia malis amicus est, simulque obiecto cuncta corrumpit lucro*.

culto, cuius et ideae et res gestae postea aliquando ad Herculem graecum translatae sunt, iam pridem a quibusdam coniectata esse video, hoc etiam nomine in subsidium vocare tentaremus? Bene illi viderunt (vid. *Encyclop. univ. voc. Herc.*) praesertim itinera illa, quibus terrarum orbem peragravit, ad Oceanum usque occidentalem penetravit, et Herculis columnas condidit, ad Herculem illum tyrium proprie pertinere, et inde ad Herculis graeci famam, cui magna etiam itinera adscribebantur, postea accessisse *1. Poterat hic Hercules tyrius priscus eorum heros esse, quem primum loca illa ad mercaturam gravissima adiisse fama narrabat, et quem nunc tanquam divitiarum et fortunae auctorem atque praesidem colebant, eique pro felici successu vota faciebant. Hoc modo Herēulem Tyri, Carthagine, Gadibus pari religione cultum esse legimus; et omnia ista templa donis opulentissimis Herculi ex voto datis conspicua fuerunt. De opibus templi tyrii vide Dio. XLII, 49; et eundem XLIII, 39, de templo gaditano, quod prorsus simile erat illi tyrio, Herod. II, 44; Philostr. V, 4.

Persuasum inde mihi habeo, Romanos hunc morem, votis et decumis in Herculis ara oblatis, divitias ab Hercule expetendi, eique opum et fortunae praesidium adscribendi, quandocumque ab hoc Phoenicum more petiisse; et certe hic mos aequè accedit prope ad tyrium illum Herculem, quam pro-

*1 Ipsi portus Herentis, quorum in Italia plures occurrunt, H. Moenoeci, Labronis, in quibus fama accedit, eos ab ipso Hercule conditos esse, ad Phoenices pertinere viden-

tur, qui omnia in Herculem tanquam nomen aliquod illustre cumulabant. Vide Virg. vol. III nostrae Coll. pag. 203, not. 83r. LAM.

cul eum abhorrere ab heroë illo graeco omnes viderunt *1.

EXCURSVS V

DE ROMVLI ANNO DECEM MENSIVM AD FASTOS III, 121, ET I, 23

Tempora digereret quum conditor urbis, in anno
Constituit menses quinque bis esse suo.

Annus erat, decimum quum luna repleverat orbem.

I. **R**ATIONEM a plurimis veterum initam *2, ut menses, quales postea erant, lunares acciperent, modo triginta dierum, modo triginta et unius, et ita anno Romuleo 304 dies adsignarent, acute iam confutavit illustr. *Bredow* (Hist. Vnters. H. I, p. 38). Dissertis enim verbis Livius anni divisionem ad *lunae cursum* Numae demum adscribit; et, quod omnino gravissimum est, ipsius *anni* notio, quae certum orbem gravissimorum naturae phaenomenorum, et temporis certo spatio recurrentium designat, annum solarem aperte desiderat. Et omnino nihil naturae

*1 Quod si igitur in Syllae nummis apud Ekkel. tom. VI, p. 98, Herculem agnoscit vir doctus, *quacumque de causa illum monetae intulerit, nescire se* dicens, vix amplius de causa, cur adsidue Herculem coluerit Sylla, dubites. Hic enim vir, qui ipse confiteri solebat, Fortunae se omnia debere, et inde Felicis, Fausti, cognomina sibi imponebat, Herculem, qui tanquam opum et divitiarum praesi-

di, bonorum sub eius praesidio paratorum decumam offerebat, omnino maximi habere debebat, et eandem ob causam, qua Venerem et Fortunam, etiam Herculem in nummis exhibet. — Tanquam sortis et fortunae praeses apparet etiam in historiola apud Plut. Romul. 5, ubi talis ludit cum aedituo.

*2 Ovid. l. c. Macrob. I, 12; Sest. I; Censorin. XX.

magis consentaneum est, quam ut populi rudes hanc periodum a natura ipsa constitutam, et maxime in oculos incurrentem, ad tempora digerenda adhibeant. Si vero h. l. annum solarem ponimus, de mensium numero et ratione difficultas oritur.

II. Fuere iam inter veteres qui omnem hanc de decem mensibus famam negarent, et nonnisi ex antiquiorum coniectationibus, quod Quinctilis et Sextilis a numero dicti essent, ortam esse scribebant. Ita Licinius Macer et Fenestella apud Cens., et e recent. Scalig. emend. tempor. II, p. 172, eiusdem sententiae se patronum obtulit. Eamdem fere, paulo tamen immutatam, amplectitur Plutarch. (Numa XVIII, §. 1 et 2), duodecim menses accipiens, quorum primum locum Martius, undecimum et duodecimum Ianuarius et Februarius occuparent; ita tamen quoad dierum ordinem dispositos, ut sibi impares alius ne vicenos quidem, alius ultra triginta quatuor dies haberet; in quo ordine hoc unum spectaretur, ut annus 360 dierum existeret. — Sed hac etiam ratione constans reliquae antiquitatis fama negligitur, et viae quaerendae erant, quomodo decem menses in anno pleno solari explicari possent.

III. A Plutarcho igitur ductus Petavius annum accipit mensibus imparibus distinctum, sed decem tantummodo, *ita ut modo longiores, modo breviores* tamen iustum anni spatium implerent; et fere similiter Illust. Bredow. loc. cit. sentit numerum denum, tanquam Romanis et alibi solemnem, ad hanc anni divisionem in decem partes, a lunae motu alienas, *sed fere suppare*, adhibitum esse. *Laudat* Vir. Cl. alios etiam populos (confer etiam Putean. de bissexto Graec. Thes. VIII, 457) qui annum solarem in partes modo plures, modo pauciores, libere ta-

men a lunae cursu distinctum haberent, v. c. Mexicanos, qui annum in 18 partes ita dividerant, ut quaevis pars 20 dies haberet, 5 in toto anno superessent, et Indos (Curt. VIII, 9), qui 24 anni partes habebant: quibus addere liceat Kamchatkanos, qui, secundum labores suos in agro colendo, annum in decem partes dividunt. (*Voyage de M. l'abbé Chappé en Sibérie, tom. III, p. 17 et 18.*)

IV. Fortasse et causam huius Romanorum divisionis reperire licet, quae se se aliqua probabilitate commendet. Apud Athenienses, ut populus in decem *φύλας*, et senatus in totidem *πρυτανείας*; ita etiam totus annus in decem partes (*πρυτανείας*), divisus erat, quarum quaevis triginta quinque vel sex dies habebat, et in quibus singulis singulae senatus *πρυτανεὺς* reipublicae praeerant. Hae anni partes iuxta menses consuetos solemnī divisioni inserviebant, ut mercedes ad earum ordinem solverentur, etc. et ipsae aliquando per abusum *μῆνες* vocantur: vide Ammonii locum apud Neap. ad I, 29 s. v. *πρυτανεία*. Etsi igitur scriptores romani in hist. Romuli, de simili senatus divisione et imperii per vices tenendi more nihil edant, Ovidii verba (III, 127) similem divisionem non obscure innuunt:

Inde pares *1 centum denos secrevit in orbes
Romulus:

et quid igitur, si anni totum orbem ita, ut in Atheniensibus fieri videmus, a Romanis etiam ante Numam, qui omnium primus annum ad lunae cursus in duodecim menses divisit, a tempore, quo quaeque decima senatus pars imperium urbis teneret, divi-

*1 Alii patres: sed pares iure praetuli.

nis fuisse i. q. bonus, et Fest. (v. *Sanates* et *Horctum*) expressis verbis tradit, et exempla apud Plautum, ubi hoc usu occurrit, probant; Mil. IV, 3, 13; Bacch. II, 2, 38: *Ecquid fortis visa est?* de puella, ubi est i. q. *bona, pulchra*. Eodem sensu vir fortis, alibi bonus (*patriot*). Eo autem minus dubito, ipsum forte templum inscriptum fuisse: *Fortuna fortis*, quum ex hac solum forma lucem nanciscatur Plutarchi locus perquam singularis (de fort. Rom. pag. 319, A.): Τύχην, ἣν φορτικὴν καλοῦσιν, ἧπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν, ἀριστευτικὴν, ἢ ἀνδρείαν, ὡς τὸ νικητικὸν πάντων κράτος ἔχουσαν. Formam *fortis* in graecae vocis similitudinem mutaverat, ut ille linguae latinae interdum gnarus est; sensum tamen exprimit, ac si *φορτικὴ* i. q. fortis esset. — Haberemus igitur hoc cognomine designatam Fortunam bonam, faustam, felicem, quum et malam Fortunam a Romanis cultam sciamus, et perperam igitur quidam Fortem Fortunam *casum caecum* esse dixere. Idem est constans loquendi usus in *forte fortuna* quod de re aliqua dicitur, quae casu quidem, sed feliciter nobis obtigit; Ter. Eun. I, 2, 54; Hecyr. III, 3, 26; et si postea primo casu Fors fortuna occurrit (Phormio V, 6, 1), ut ipsi grammatici adnotant, ubique eodem, quo dixi, sensu fit. Donat. ad l. c. *Fortuna dicta est incerta res, Fors fortuna eventus fortunae bonus*. Fortasse primus casus *Fors*, hoc nexu demum a casu sexto *forte fortuna*, qui proprie erat a *fortis fortuna*, petendus est.

2.º VI, 793. Tempus idem *stātor* aedis habet, etc. Librarios, qui *T. i. stātoris erat* reposuerant, iam bene refutavit Heinsius, hanc lectionem ex opt. codd. adprobans. Haud scio an satis iam a grammaticis annotatum sit momentum illud, quod bene ad hanc

lectionem stabiliendam facit, plurima scilicet verba latina et graeca, vocali brevi in longam producta, significationem suam activam in passivam et mediam mutare solere. Exempla in promptu sunt: *Act.* est *stāre*, cum reduplicat. *sistere*, unde *stātor*, qui *sistit*; *stātum*, i. e. constitutum; *stātim*, i. e. mox (vid. Donat. ad Ter. Phorm. V, 3, 7, quod vere observatum, etsi interdum neglectum est); *Med.* *stare*, se *sistere*; *stātorus*; *stātim*, i. e. *firmiter*: vid. Donat. l. c., et propriē *stator*, si est i. q. stans, qui adstat, v. c. de servo, ut saepe. Falsam igitur prosodiam arbitror in Priap. LII, 3. Iam primum *stātor* hic libidinosus, ubi *stator* esse deberet Priapus *adstans*, non *qui sistit*. — Analogiae causa cf. *act.* pendere in specie libram suspendere, inde *solvere*. *Med.* pendere, suspensum esse. — *Act.* *iacio*, *med.* *iuceo*, iactus sum; *act.* *parere*, producere, *parere*, produci. Eodem modo Graeci, ubi duplex forma est, altera transitiva, altera intransit. prosodia has distinguere solent: v. c. *περάσω* transit. (α brev.) *trans mare duco, vendo* (unde *πιπράσκω*) *περάσω*, intrans. (α long.) *transibo* — *φύω, φῦμι* — alibi productiones formae intrans. *δῶσαι* satiare, *ἀδῶσαι* satiatum esse, etc. etc.

3.º I, 525, ubi Carmenta fatidica de Roma, ex Troiae eversae cinere splendidius resurrectura, exclamat:

Vrte victrices Neptunia Pergama flammae;
Num minus hic toto est altior orbe cinis?

explicari et iungi video: *num hic cinis*; id est, Troia in cineres redacta, *altior toto orbe minus* quid est, quam ante Troia erat, igitur: an Troia incendio imminuta est? — Nonne ita sensus expediendus

est? *num minus* est interrogative, ut gravior oratio poetica poscit, pro pedestri: *non minus, nihilominus, attamen*. Sensus: Vrite, etc. Attamen hic cinis altior erit toto orbe. Hoc non capientes librarii *minus* pro adi. capientes ad *altior cinis* referebant, et lectiones cuderant, quales sunt: *non minor, num minor*.

4.º I, 595, ubi multi insignes referuntur duces, qui rebus gestis titulos, et cognomina reportaverant, post multos alios etiam dux quidam his verbis innuitur:

Hunc Numidae faciunt, illum Messana superbum. Cogitarunt interpp. de M. Valerio Messala, vel de Appio Claudio, qui, primo bello punico, rem in Sicilia gesserant, et alterum vel alterum *Mamertini* cognomen accepisse opinantur. Sed dubito, an de Valerio, cuius partes in hac expeditione secundae erant, et de cognomine cuius nullum vestigium extat, cogitari liceat, quum inspecto Polybio (I, 1), vix de eo, quem Ovidius innuit, dubitari queat. Appius enim Claudius non solum singulari celeritate primam expeditionem confecit, Messana expulit Carthaginienses et Hieronem expugnavit, sed et postea ad exempla navis carthaginensis classem exstruit, proclium navale commisit, et *Caudicis* cognomen inde invenisse dicitur: vid. Polyb. l. c. Nonne hunc titulum Ovidius spectasse putandus erit?

FINIS EXCURSIVVM IN FASTOS.

VOLVMINIS QVINTI

INDEX SPECIALIS.

	Pag.
PRAEFATIO	iii
KALENDARIVM	3
FASTORVM Liber primus	15
Liber secundus	81
Liber tertius	153
Liber quartus	223
Liber quintus	309
Liber sextus	375

EXCVRSVS IN OVIDII FASTOS

EXCVRSVS primus	441
secundus	455
tertius	468
quartus	484
quintus	599
sextus	502

FINIS VOLVMINIS QVINTI

